Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 7

Г - Д

Львів
2000

ББК 4У (03)
С 48

Сьомий випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1126 слів на літери Г (головнѣйший-гѣръ), Ґ і Д (д-десѧтина); тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редактори 7-го випуску
Д.Гринчишин, У.Єдлінська, Л.Полюга, М.Чікало

Рецензенти
к.ф.н. В.Карпова, к.ф.н. І.Ощипко

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича;
відп. ред. Д.Гринчишин.
Вип. 7. Г (головнѣйший-гѣръ),
Ґ, Д (д-десѧтина)
Укладачі мол. наук. співроб. Р.Гринько,
кандидати філол. наук.О.Захарків, М.Сенів

Львів, 2000. — 256 с.

Від редакційної колегії

Сьомий випуск уклали кандидати філол. наук
М.Сенів (головнѣйший-государъ),
О.Захарків (готованє-гѣръ, ґ),
мол. наук. співроб. Р.Гринько (д-десѧтина)

Випуск до видання підготували
к.ф.н. Г. Войтів, О.Кровицька, Н.Осташ, М.Чіка
Комп'ютерна верстка — Л.Голощук
Комп'ютерний набір — Л.Голощук, О.Тріль

Консультант доктор філос. наук М.Кашуба

Випуск опублікований за фінансовим сприянням
Фонду катедр українознавства Гарвардського університету

ISBN 966-02-1728-5

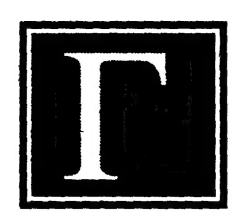

ГОЛОВНѢЙШИЙ, ГОЛОВНѢЙШІЙ, ГОЛОВНЕЙШИЙ, ГОЛОВЪНЕЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(основніший, важливіший)* головніший: Всѣхъ тыхъ мѣстъ, где мыто беруть, пя(т)деся(т) и семъ, ѡкромъ г҃дрьски(х) и и(н)ши(х) мытъ головне(и)шихъ (Луцьк, 1545 *ТУ* 67); А е(ст)ли бы детиные име(н)я в ро(з)ны(х) повете(х) бы(ли) то(г)ды вря(д) в которо(м) повете головъне(и)шее име(н)е ты(х) дете(и) буде(т) // мае(т) ѡпекуна придати (1566 *ВЛС* 67 зв.); рядом идучи писания Скарги, начавши от предмови королевское..., где показует знаки, почему познавается правдивая церковь божия, с тых головнѣйших филяров фундаменту его избравши, сопротивные духовному разуму слова его (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 163); Чотыры цнѡты головнѣйшіє, мꙋдрость,... справедливость, мꙋжность, мѣрность (Львів, 1646 *Зобр.* 76 зв.).

2. *(старший над кимсь)* головніший: А по страченью того Гринка, который и вмираючи на тогожъ Станислава волалъ... яко о головнѣйшого розбойника, просили, абы его ваша милость намъ выдалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 164); Головнѣ(и)ши(х) еретико(в)... Кири(л) с҃ты(и) поглꙋ(м)лає(т), которіи зле вѣрꙋю(т) ѡ с҃нꙋ б҃жо(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 85 зв.); И не выставилъ тамъ Петра головнѣйшимъ учителемъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 464).

3. *(чільний, центральний)* головний; головніший: що ся дотыче(т) хре(с)то(в) которыи маю(т) бы(ти) на то(и) це(р)кви а вы на(м) пришлите ѡди(н) що мае(т) бы(ти) голо(в)не(и)ши(и) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мѣсто лвовъ в рꙋ(с)ко(м) повѣте головнѣ(и)шее (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); митропо́лія, голов-нѣ(и)шее мѣсто в якo(м) повѣтѣ (1596 *ЛЗ* 58).

ГОЛОВНЯ, ГОЛОВНА, ГОЛОВЪНЯ *ж.* **1.** *(недогоріле поліно)* головня: дельце спижъное ѡдно голо(в)нею лежить скри(в)лено вельми поведають якъ городъ горелъ з вежи спало (1552 *ОЛЗ* 160); Якъ бовѣмъ головна з трꙋдна огня оухо́дитъ, та́къ и д҃ша огна смє́рти, за вели́кою пра́цею (Вільна, 1627 *Дух.б.* 239); titio, nis, головня гашеная (1642 *ЛС* 398); *У порівн.*: зараз поче(р)нѣлъ хлѣбъ ѡны(и) я́ко головна (поч. XVII ст. *Пчела* 3).

2. *ч.* Вл. н.: Дворанинꙋ нашомꙋ, кназю Петрꙋ Головнѣ (Краків, 1512 *AS* III, 99); Степанъ головъня (1649 *РЗВ* 208).

ГОЛОВОНЬКА *ж.* Голівонька: Bydnaiasz ma hołowońko Oś oś mene hroszy zbáwiu Lich członowik mich zostáwiu (Яворів, 1619 *Гав.* 19).

ГОЛОВЧАНЕ, ГОЛОВЩАНЫ *мн. (мешканці Головчі або Головчан)* головчани: приказꙋю вам... абысте емꙋ были допомочны вшитци так головчане конец вышши(и), яко и громада вицовская (Самбір, 1582 *Свєнц.* 75); 1 пя(ц) вапна... за то(и) голо(в)щано(м) и(з) во(и)то(вс)ки(м) іо(р)ге(л)то(м) зло(т) 65 (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 1).

ГОЛОВЩИНА, ГОЛОВЩИЗНА *ж.* **1.** Плата, штраф за ѡбивство: Такъ тежъ которыи люди ихъ... на поли погинꙋли, а если бꙋдꙋть люди, тогды ты маешъ за нихъ головщины тымъ паномъ ихъ платити (Вільна, 1546 *AS* IV, 457); А если бы судья... заби(л) на суде тогды мaеть быти каранъ го(р)ломъ а бли(з)кимъ з име(н)я его голо(в)щина плачона быти мaеть (1566 *ВЛС* 51 зв.); ѡ голо(в)щина(х) (Там же, 94); а та(к) мы су(д) за таковы(м) при(з)на(н)е(м) ты(х) злочи(н)цо(в) за такы(и) злы(и) а бе(з)бо(ж)ны(и) ꙋчино(к) и(х) на кара(н)е го(р)ло(м) а плаче(н)е

голо(в)щины за тыхъ попалєныхъ з має(т)но(ст)и ихъ всказѡє(м) (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 303); отпустілі тот его злый учинок... не хотячи жадных головщизнъ и навезок браті (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 262).

2. Убивство: жаловал Их Милости кнѧзь Андрей Коширский на кнѧзѧ Василѧ Ковєлского ѡ кривдах своих, яко ѡ кгвалтєх, ѡ боєх, ѡ головщинах так и в забирани зємль и инших многих рєчах (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); Тєжъ ѡста(в)уємъ и(ж) гдє бы сѧ трафило жаловати которому шлѧ(х)тичу на по(д)даны(х)... ѡ раны и ѡ голо(в)щины тогды ѡ то судити врѧ(д) мє(ст)ски(и) має(т) (1566 *ВЛС* 12); всего за головщины, за бои и за раны верху мененые двесте и пятдесят коп грошей (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 183).

ГОЛОВЪКО *ч.* Головко, голованъ. Вл. н.: Миско Головъко (1649 *РЗВ* 373).

ГОЛОГЛАВЕЦЬ *ч. (без волосся на голові)* лисий, -ого; голомозий, -ого: а Гологла́вє(ц) како да чл҃чко(м) сѧ приподобаєт(т), а длѧ того я(к) нб҃о ѡ(т) землѧ. (!) та(к) голаѧ голова ѡ(т) космато(и); мыслїю, достои(н)ство(м)... прєд бг҃мъ далє(ч)є ѡ(т)стоитъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.).

ГОЛОГЛАВЫЙ *прикм. (який не має волосся на голові)* лисий, голомозий: Или нє вѣдає(ш), я(к) многопрє(д)стоѧщи(м) го́логлавы(м), трєпѣ(р)ны(м), и многопѣр'ным', макгєроносцє(м)..., ѡ цр҃(с)твїи бж҃о(м)... и помє(ч)тати // нє можє(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.-239).

ГОЛОДЕНСТВО *с.* Голодування: inedia голодєнство (I пол. XVII ст. *Своб.* 20).

ГОЛОДЕНЪ *див.* **ГОЛОДНЫЙ.**

ГОЛОДЕНЬ *див.* **ГОЛОДНЫЙ.**

ГОЛОДНОСТЬ *ж.* Голод: а(л)чба, голо́дно(ст) (1596 *ЛЗ* 25); Алчба: Лакнє(н)є, голо́дность (1627 *ЛБ* 5); Нє́насыть: Нє́сыть, голо́дно(ст) збыт'нѧѧ (Там же, 74).

ГОЛОДНЫЙ, ГОЛОДЕНЪ, ГОЛОДЕНЬ *прикм.* **1.** *(який відчуває голод)* голодний: оученици же его были голод'ни и почали тръгати колосы и ясти (1556-1561 *ПЄ* 55); вжє бли(з)ко мє(с)та вшо(л) пєтръ з гори на до(л) молитисѧ... и трафилосє и(ж) на то(т) ча(с) бы(л) голодє(н) и хотє(л) є(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 52); Если голоденъ ворогъ твуй, нагодуй его (XVI ст. *НЄ* 220); Чудъ то знаменитый и оно, ижъ до голодныхъ лвовъ и до ядовитого смока вкиненый пророкъ Божій Даніилъ не // згинулъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1067-1068); fames голодє(н) бѡті (I пол. XVII ст. *Своб.* 20); люд́ъ пил'новалъ его, бѡдѡчи голо(д)ный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 427); зѡпо́лно(ст)... зго(д)ли́ваѧ є(ст) з голо(д)ны(м) жолѡдко(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 67);

(який перебуває без їжі) голодний: Позрѣтє на даниила ѡ(т) всѣ(х) ѡпоущєн'ного лєжа́чого посрє́дѣ лвовъ в' голодѣ вєли́ко(м) боу́дѡчого, южъ па́нє дн҃ь прєбылъ голо́дныи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 157 зв.).

2. *У знач. ім.* голодний, -ого: нє то́(л)ко за ѡчи́но(к)... сѡди́ти б҃ъ бѡдє(т), та(к)жє и за то́є што голо́дного нє нако(р)ми́ли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10 зв.); чомъ было вамъ жаль голодныхъ и жадныхъ (XVI ст. *НЄ* 11); Богъ судити будетъ, также и за то, што голодного не накормили (1603 *Пит.* 60); сыротѡ... прїйми в' до(м) твой, (и дай голо(д)номѡ) хлѣба (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 11); голо́дныхъ, го́йнє прєкормилєсь (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 11); Пра́гнѡчи(х) водо́ю нє напо́илъ є́сь. хлѣбомъ голо́дныхъ нє накорми́лєсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); *У порівн.*: южъ оди́нъ з ва(с) в' ра́дѣ за пѣчью... оусѣвши я́ко голо́дный о́ный и́стый до коухни, на́ люди с тылѡ заглєда́лъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 30); продаютъ достоєнства, пѣнѧзи збираютъ яко голодныє (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 166).

3. Неврожайний, голодний: А што сѧ дотычє(т) людє(и) мои(х) которыє по(д) ты(м) часо(м) голо(д)ны(м) с тоє ча(ст)и за дє(р)жаньѧ моєго про(ч) сѧ розышли (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIc, 126); Нє є́стъ тє́ды то́й при́кла(д) на зопсова́нїє по́стѡ, а́лє на ча́съ голо́дный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 177); Бо крє́внымъ, и всѣмъ лю́дємъ, ѡмѣлъ вы́годити, Под' ча́съ при́кро голо́дныхъ ча́совъ вы́кормити (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 7).

4. *Перен. (спраглий наукового пізнання)* голодний: Фе́бє да́вцо свѣтлости... Завита́й до Пєчє́рских' са́дѡвъ цнотоpо́дныхъ, И до кра́євъ Рѡссїйскихъ в' Наѡкѡ голодныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 303).

◇ **голодный на пенези** — *(який не має грошей)* безгрішний: на той столицы сами светокупъцы седятъ, а до нихъ николи жадъного учоного и побожного слатъ не могутъ, бо ихъ не маютъ;

одно голодные на пенези а убоги (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 234).

ГОЛОДНѢТИ *дієсл. недок.* **1.** *(залишатися без їжі довгий час)* голодувати: Пустъ естъ сесе: голоднѣти, не исти, терпѣти усему, тѣлу своему не угажати (XVI ст. *НЄ* 37).

2. *Перен. (відчувати нестачу чого-небудь)* голодувати: Та́къ Прп(д)біє твоє, пєчаловитым̓ ѡбмышлава(н)ємъ, абы сынѡвє Правосла́вныи, для нєдоста́ткѹ Єкзємпляроѡ(в) нє голоднѣли, в̓ча́снє вспомога́ти промышлява́є(т) (Київ, 1648 *МІКСВ* 347).

ГОЛОДНЯКЪ *ч. Діал.* Голодняк "голодний". Вл. н.: Сємєнъ Голо(д)някъ (1649 *РЗВ* 154).

ГОЛОДОВАТИ *дієсл. недок. (довгий час залишатися без їжі, постійно недоїдати)* голодувати: мно́го гро́шєй з робо́ты ка(ж)дого зби(р) ма́ю(т)... могѹтъ,... нє голодова́ти (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

ГОЛОДЪ, ГОЛОДЬ *ч.* **1.** *(гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти)* голод: то(т) ко(н) а(л)бо во(л) здохнєть бєзъ причины ѡбражєнья и(ж) робячи имъ нє порва(л) нє заби(л) або голодо(м) нє ѹмори(л), тогды такового коня... платити нє повинє(н) (1566 *ВЛС* 74); гєдєѡ(н) болоба(н)... // ... василия... в сєлѣ стрятинє голодо(м) чтыри дни морилъ (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); на то́мъ... сбн̓мищи... одны́хъ доу́шєно,... дроу́гихъ го́лодомъ мо́рєно (Острог, 1598 *Відп.КО* 20); в то(и) ямѣ мори(л) мя голодо(м) чєтыри дни (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); та(м) ла́за(р) тръпъ(л),... го́лодѹ, вєликой бѣды (XVI ст. *УЄ* №29519, 126 зв.); чєстуй насъ добрє и латво кгдыжъ єстєхмы змо(р)дова́ни и напо(л) ѹмарлыи голодомъ и прагнєнє(м) (к. XVI ст. *Розм.* 39 зв.); Алка́ніє: Прагнє́ньє ѣдла, ѣсти хотє(н)є, чѹтьє́ го́лодѹ (1627 *ЛБ* 5); а́лє и коли́ го́лодом̓ тра́питъ, па́литъ, рѣжєтъ,... и тогды найбол̓шєє своє стара́ніє... напро́тивъ хоромѹ пока́зѹєт̓ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 250); та(к) цѣлы(и) днь и ночъ хо́дячи по пѹсты́ни... ѡ(т) голодѹ и прагнє́ня..., поклякнѹвши моли́лися... и в̓... млтвѣ скона́ли (серед. XVII ст. *Кас.* 88 зв.);

(тривале недоїдання через відсутність їжі) голод: бо́рзо мно́го тѹрковъ и тата(р) москва поби́ла. а дрѹгіи з го́лодѹ поздыха́ли (1509-1633 *Остр.л.* 127); ангелъ принюсъ такому хлѣба, нѣжъ бы умеръ изъ голоду (XVI ст. *НЄ* 96); ѡ яко(ж) оу ѡ(т)ца моєго много наємні́ковъ а ка(ж)домоу достато(к) хлѣба, а я голодо(м) оумираю (к. XVI ст. *УЄ* №31, 4 зв.); Та́къжє и проти́вникѡвє, гды всє што мѣли потрави́ли, в̓ та́къ сро́гій нєдоста́токъ, и нєво́лю з̓ го́лодѹ в̓пали, жє и тѣла чловєчіи,... мѹсѣли ѣсти (Київ, 1627 *Тр.* 668); лю(д) єди(н) татарє выбрали, дрѹги(и) ѡ(т) мєча погину(л), трєты(и) ѡ(т) голодѹ, чє(т)вє(р)ти(и) о(т) повѣтря (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180).

2. *(відсутність або гостра нестача хліба та інших продуктів харчування)* голод: потомъ боудоу(т) мори страшнии голоди вєлиции (1489 *Чет.* 364 зв.); ро(к) ҂афи. Братславъ ѡ(т) тата́ръ взятъ. и в по́лщи голодъ вєли́кіи и мо(р) бы́лъ (1509-1633 *Остр.л.* 126 зв.); тог̓ды быль вєликы(и) голодь по в̓сєи зєм̓ли (1556-1561 *ПЄ* 224 зв.); Єстли бы хто в голо(д) чєлядь свою нєво(л)ную выби(л) з дому... а тая чєлядь сами сєбє ѹ голо(д) пєрєко(р)мили таковыє... нє мают быти нєво(л)ними алє во(л)ными (1566 *ВЛС* 96 зв.); к тому тє(ж) ѡни жаловали и(ж) дє(и) коли были лєта лихиє во(и)ны голоды... ино прє(д)ки по(д)даны(х) наши(х)... до(з)волили были са(н)ку... халупу... по(с)тавити (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2); пото(м) пришо(л) голо(д) на всю зємлю єгипє(т)скую (II пол. XVI ст. *КА* 32); мы бєзчєсныи до нынѣшъняго часа, тєрпимє голодъ и бєзвудя (XVI ст. *НЄ* 40); пото(м)... бы́ла по́вѡ(д), и(ж) мно́го мѣсть и сѣлъ, рѣка́ми затопля́ли..., с чого бы(л) вєли́кій го́ло(д) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); Алє мало нє такий голодъ былъ, якъ въ Самаріи (1636-1650 *ХЛ* 80); А по всє́мъ свѣтє хлѣба нє было, и го́лодъ сти́снѹлъ бы́лъ всю зє́млю (серед. XVII ст. *Хрон.* 74 зв.).

3. *Перен. (відсутність, недостача, брак чогось)* голод: прєпоущоу на ва(с)... го́ло(д) сло́ва бж҃іа (Львів, 1585 *УЄ* №5, 13 зв., на полях); Таковый абовімь чловєкъ голодѹ барзо вєлі́кого дш҃євного, то єсть грѣхѹ... подняті нє можєть (Маркова, 1619 *Позд. брат.* 214); Па́стырастє мѣли, Го́лодѹстє дѹшного, за ни́мъ нє тєрпѣли (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 15); Нє́х̓жє вѣрный го́лодомъ, жадєн̓ ся нє трвожитъ, Ка́ллистъ Дѹша́м̓ ѡбфи́тє, по́кармѹ примно́житъ (Київ, 1637 *МІКСВ* 326); я́кѡ ѡ(т) волка драпѣжного порва́на и пожа́рта нє была; такъ и го́лодомъ бє(з) дѹшѡко́рмноѣ збавє́нноѣ Єв(г҃)лскоѣ Наѹ-

ки,... выхѹжо́на и оуморе́на нє зоста́ла (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2 зв.).

4. Вл. н.: вря(д)ники и(х) мл҃(с)ти... маючи з собою... // Ивана Голода... кгва(л)то(в)нє по(д)даны(х) манасты(р)ски(х)... позбивали (Володимир, 1578 *ТУ* 170-171); Стєпа(н) Голо(д) (1649 *РЗВ* 21).

ГОЛОЛЕДИЦА, ГОЛОЛИДИЦА *ж.* Ожеледь, ожеледиця: голотъ гололедица (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); голо(т) вода змерзлая, гололидица (Там же); Го́лоть: лѣдъ, сєре́нъ, ожєле́дица, гололе́дица (1627 *ЛБ* 26).

ГОЛОНКА *див.* **ГОЛЕНКА.**

ГОЛОПУПЪ *ч. (безпере пташеня)* голопуцьок: птєнєцъ голопупъ-птаха (II пол. XVI ст. *ЛА* 188).

Див. ще **ГОЛОПУПА.**

ГОЛОПУПА *с.* Те саме, що **голопупъ:** Птє́нєцъ: Дитѧ́ ка́ждого пта́ха. Голопѹ́па, по́тѧ(т)ко (1627 *ЛБ* 103).

ГОЛОСИТИ, ГОЛОСИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) *(голосно оповіщати, повідомляти, оголошувати, розголошувати)* голосити: вѣща́ю, повѣда́ю говорѹ голошѹ (1596 *ЛЗ* 34); Оустави́чнє ты́и ст҃ыи троубы, троу́бѧтъ и голосѧ(т) оповѣда́ючи оупа́дломѹ вавило́нѹ, страшли́вый соу́дъ б҃жій (Почаїв, 1618 *Зерц.* 39 зв.); Вѣща́ю: гл҃ю, мо́влю, повѣда́ю, говорѹ, голошѹ (1627 *ЛБ* 24); Мнѣ твои цно́ты в' се́рцѹ при́стоитъ носи́ти, Любо́вь къ Бг҃ѹ, це́ркви, на́мъ, на́лвъ голоси́ти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* тит. зв.); Нехай ганби ѡд людий не бѹдѹ зносити, Твое имя ст҃ое в свѣтѣ голосити (I пол. XVII ст. *Рєз.* 176); ро́дичωвє єгω всє якъ єстъ, прє(д) мно́гими люд'ми голо́сѧтъ и признава́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 280); голошѹ dečlaro (*Уж.* 1645, 62 зв.).

2. *(голосно плакати, тужити)* голосити: Голошу: Жа́лобно пла́чу (1627 *ЛБ* 26); Длѧ то́гω прєтω и мы ωка́нныѣ пла́чмω, и голосѣмω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 953).

ГОЛОСИТИСА *дієсл. недок.* Проголошуватися, оголошуватися: Пре́тожъ ихъ сла́ва в' нб҃о якъ стрѣла́ в'зноси́ти, И на вѣки сѧ, бѹдєтъ, в' людє́хъ голоси́ти (Київ, 1630 *Соб. на г.Стетк.* тит. зв.).

ГОЛОСЛОВНЕ *присл. (необґрунтовано, не підтверджено фактами)* голослівно: а́лє ми тоє добрє, нє голосло(в)нє а́лє писанї̈є(м) покажѣтє, и за(с) того добрє, пожито(к) ми покажѣтє (1598 *Виш.Кн.* 284).

ГОЛОСЛОВНЫЙ *прикм. (необґрунтований, не підтверджений доказами, фактами)* голослівний: Слухай, отступнику, правъ церковныхъ, а не на голословныхъ своихъ снахъ полегай! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 644): "Безъ пословъ, мовитъ отступникъ, папежскихъ соборъ вселенскій быти не можетъ." Але то штоденныи отступницкіи плетки, голословныи басни! (Там же, 702).

ГОЛОСНО *присл.* **1.** *(уголос)* голосно: нєстєръ... срє(д) июдєиства голосно кликнѹлъ (1489 *Чет.* 58); А ωнь... яв'ши єи за роукоу єи голосно рєкль дєвицє в'ста(нь) (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); в ты(х) книга(х) наши(х) то(л)ко цнота слава ѹчтива на правѹю сторону голо(с)но трѹбєчи свєдєцтво фалы... годнє выдаває(т) (1582 *Кр.Стр.* 10 зв.); Тако (жє) и вы мнимали є(ст)є затворо(м) ѹтолити язы(к) Никифоро(в)... та(к) ѧвно и голо(с)но ωбличає(т), и(ж)... нєпра(в)дѹ до ко(н)ца ωбнажає(т) (1598 *Виш.Кн.* 310 зв.); на давы́довы(х) гоу́слє(х) пѣснь зайгра́имо го́лосно (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Пєтро́вымъ го́лосомъ го́лоснω вола́ючи; Г(с)ди спаси на(с), вы́бав' на(с) Па́нє, вола́ймω (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 445).

2. Прилюдно, публічно: ПП по(с)ла(н)ци з сє(и)му... и дрѹги(и) ли(ст) ω(д) пра(к)тика з ва(р)шавы,... ω(д)дали, котрыє всѣ голо(с)но были чытаны (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.).

ГОЛОСНОСТЬ *ж. (сила звуку чогось)* голос, звучання: возы́йдє б҃ъ въ воскли(к)новєнї̈и, и г҃ъ въ гласѣ си(л)ныи оу голосности трѹбы (к. XVI ст. *УЄ* №31, 78).

Див. ще **ГОЛОСЪ.**

ГОЛОСНЫЙ, ГОЛОСНЫ *прикм.* **1.** *(який сильно звучить, гучний)* голосний: ѹ пѧтокъ вєликий кгды июдаша хлопѧта страшили тыми крєкотъками, в которого была нє голосна, мѹсєлъ зѹбами трєскѹ докладати (Острог, 1587 *См.Кл.* 17 зв.); посла(л) свои слѹги, з го́ло(с)ны(м) ωповѣда́(н)ємъ призыва́ючи до ке́лиха (Вільна, 1596 *З.Каз.* 105); Послоухаймо... я́къ голо́снаѧ сло́въ горѧчи(х) мєлодї̈а... нб҃(с)ъ са́мыхъ высоко(ст) прєража́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 30); clarisonus голо(с)ны (I пол. XVII ст. *Сем.* 50).

2. *(відвертий, явний)* голосний: приехати не хотела и мешкат се з ним, чинячи на него и на здорове его розмаитые похвалки и голосные погрозки, забороняла (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497).

3. *Перен. (загальновідомий)* голосний: И шѹка́вши бо́вѣмъ нє на́йдєшъ, лєжа́чого а́лбо мо́влєного оу яко́го з' стары́хъ Бг҃осло́вцωвъ и до́кторωвъ, кото́ры(х) сла́ва го́лосна є́стъ ω(т) ко(н)ца нб҃а до конца́ єгω (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 236).

ГОЛОСЪ, ГОЛОСЬ *ч.* **1.** *(сукупність звуків, які видає людина або тварина)* голос: вси людиє кликнѹли вєлики(м) голосо(м) (1489 *Чет.* 20 зв.); Голосъ милого моего (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); Того́ жє ро́кѹ ди(в) чл҃чїи ѹроди́лоса дѣта,... скригитало зѹба́ми, голосо(м) стра́шны(м) ричѹчи (1509-1633 *Остр.л.* 126); єго жє то вы голоса николи єстє нє слыхали (1556-1561 *ПЄ* 363); якъ тєжъ видимо, вороны, га(и)вороны, крѹ(ки), ка(в)ки,... сороки, которы(х) тєжъ є(с)ть єдєнъ а(ч) нєшто ро(з)ны(и) пѣря(м) и голосами рожа(т) (1582 *Кр.Стр.* 47); А бетѣжный втказавъ ему великымъ голосомъ (XVI ст. *НЄ* 60); И станоули фа(л)шивыи свѣ(д)ки, и почали си(л)ны(м) голосо(м) мовити (XVI ст. *УЄ Трост.* 64); єсли го́лосъ єго оуслы́шитє, нє затвє(р)жа́йтє жъ ср(д)цъ ва́ши(х) (Острог, 1607 *Лѣк.* 26); А сна́ть и всє́го свѣта кгмінъ, вола́лъ мо́вачи: И го́лосомъ ба́рзо жа́лоснымъ заво́дачи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Ѡвца моа го́лосѹ мо́єго слѹхаю(т), а на чюжі́й го́лосъ нє идѹ(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 88); По(д)носи́лъ го́лосъ сво́й я́къ трѹ́бѹ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 20); который то возный,... тую инъфамию на позваномъ, тутъ, на ратушу любелскомъ... голосомъ вынеслымъ обволалъ (Люблін, 1638 *АрхЮЗР* 3/І, 377); жа(д)ного живо́го чл҃ка голосѹ нє чѹти (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); Которы(и) во(з)ны(и) с пови(н)ности своє(и) во(з)но(в)ско(и) голосомъ вынє(с)лы(м) при вєлю шляхъты и людє(и) ро(з)но(и) ко(н)дициє(и) чєрє(з) кого бы бы(л) забитии... ѡбъвола(л) и до вєдомости привє(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199); **голосъ выпущати** *див.* **ВЫПУЩАТИ; однимъ (єднимъ) голосомъ** — в один голос, одностайно: ω(т)повѣдалъ вєсь людъ одни́мъ го́лосомъ: вси слова г(с)дни ...оучини́мо (серед. XVII ст. *Хрон.* 101); Ст҃а́а Василі́сса... ви́дѣла вє́съ Ли́къ Ст҃ы́хъ Дѣвъ,... которыи цр(с)кі́й Кр(с)тъ нѡсачи, єдны́мъ го́лосомъ до Дв҃ы... мо́вилы (Київ, 1625 *МІКСВ* 156);

у знач. присл. **голосомъ: а)** публічно, прилюдно: пан Василей Гулевич... тут же стоячи, показал листъ меновный, который... голосомъ перед нами при всѣхъ был читан (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 281); **б)** голосно, вголос: Котрыє Бг҃а тво́рца своє́го хвали́ли, И има́ єго́ го́лосомъ всѣ выноси́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 72); при ско(н)чєню... всѣ... го́лосо(м) спѣва́ютъ, Слава ω(т)цѹ І сн҃ѹ, и ст҃мѹ дх҃ѹ (серед. XVII ст. *Кас.* 15).

2. *(спосіб передачі думок)* мова: нє зовѹ(т)са вси языки крє́щєн'ныє въ има ω(т)ца и сн҃а и ст҃го дх҃а ин'ши(м) имєнє(м), начє(н)ши ω(т) восхо(д)ныхъ сторо(н), и до запа(д)ны(х):... ко(ж)ды(и) ω(т)мѣн'ны(и) свои(м) го́лосо(м) Зовомы(и) я́зыкъ, А мєнови́тє грє́ци, ара́пи... мосъква, и наша рѹ(с), то(л)ко) хр(с)тіанинъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 250 зв.); **живый голосъ** — усна мова, усне мовлення: єдна(к) далє́кω ба́рзѣй є́стъ полєзнѣ́йшєє гды з нѣмы́х' лѣтєръ в' жывы́й ѡбороча́єтса го́лосъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3 зв.); **живимъ голосомъ** — усно: ω(н) живы(м) го́лосо(м) и прикладо(м) прєда(л) вшиткоу покоу́тоу и побо(ж)ній живо(т) залица(л) (XVI ст. *УЄ* №29519, 49).

3. *(людський голос як матеріал вокального мистецтва)* голос: тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри дияки млодє(н)ци добрыи... ω(д)но што бы мєли голосы добрии (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Бо́зство в' трωхъ пєрсѡ́нахъ в' нб҃ѣ выхвала́ючи, На́съ гѡ́лосы своими оувєсєла́ючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 81); Мѹсі́ка: зы́, Спѣваки, а(б) играчѣ на голосы спѣва́ючїи, а(б) гра́ючїи ω(т) сє(д)ми вызволє́ны(х) чєтвє́рта(а) наѹк(а) (1627 *ЛБ* 223); а що бо́лшаа, нє ты́л'кω грѣха́ми за шпєцѡ́ныхъ нє выслѹхиває́тъ, а́лє бры́дат'са на(д)то го́лосомъ и́хъ, и вда́чнѣй далє́ко бє(з) розѹ́мныхъ слѹхаєтъ быдла́тъ рыка́на (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

4. *(те, що почуте, сприйняте органами слуху)* звук, звучання: сусєды єго ѡколичныє, которыє, услышавши голос, и єго [лє]двє ѡборонили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 77); сталиса громы и голосы и лы(с)кавици и трасє(н)а зємлѣ (XVI ст. *КАЗ* 617); Если безвѣстный голось труба дастъ, кто ино наготовитъ ся на гарцъ (XVI ст. *НЄ* 165); Гро́мъ бовѣм'

бы́лъ стра́шный, же ѡ(т) го́лосꙋ єгѡ земла задрьжа́ла (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125); Коли тєды вє́сь лю́дъ крича́лъ, а в трꙋ́бы трꙋблє́но, ско́ро во оу́шахъ мно́жства и го́лос и трꙋблє́ньє забримѣло (серед. XVII ст. *Хрон.* 163);

звучання, шум. *У порівн.*: голо(с) єго яко *голо(с)* во(д) многи(х) (XVI ст. *КАЗ* 595); слыша(л) є(с)ми голо(с) з нєба яко *голо(с)* многи(х) во(д) (Там же, 634).

5. *(чиє-небудь веління з приводу чогось)* воля, голос, думка: к'то в'ходить двєр'ми то єсть пастырь ѡвєчый... и ов'цѣ слоухаю(т) голоса єго (1556-1561 *ПЄ* 389); Ма́лыи хма́ры о́болочокъ, кгды по(д) насвѣтлѣ́йшєє слнцє по(д)стоу́пи(т), ма́ло нє вве(с) свѣ(т) потє(м)нає(т), и ма́лъ ква́съ всє в'мѣщє́нїє ква́ситъ, свѣтчитъ го́лосъ бжїй (Острог, 1598 *Отп. КО* 5); Не едности то голосъ естъ, але схисмы (то естъ отщепенства) (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 420); непослушныхъ напоминаемо, абы голосу нашого пастырского послухавши,... о том найпервей радили, яко бы согласіе вѣры православной всѣ еднаково розумѣли и содержали (Городок, 1640 *ПККДА* I-1, 70); Шанꙋ́й єгѡ и слꙋ́хай го́лосꙋ єгѡ, а ни єгѡ лє́гцѣ пова́жай (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

6. Підтримка, згода, голос: Яко(ж) многиє бача(т) з многи(х) важны(х) причи(н) с пожи(т)ко(м) посполито(м) быти абы на то(и) столици... ѡтє(ц) Балаба(н) зостава(л), до которое права налє(ж)ности и вєлє голосо(в) и зы(ч)ливости має(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); Єп(с)кпи за́сь и ѳєѡдори(т) го́лѡсы тѣи приня́вши и похвали́вши мо́ва(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 127).

7. Поговір; чутка: ѡсквє(р)ню воздꙋ(х) по(д)нб(с)ны(и), и ѡтрꙋю го́лосо(м) слꙋхи лю(д)скіє (1598 *Виш.Кн.* 292 зв.); ихъ втєкло до во́йска нєпрїатє(л)ска(г) ҂в. таємнє. кото́ры(м) ара́повє роспороли брꙋха... бо то(т) голо(с) ѡ ни(х) пꙋщєно было (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.); Носи́л'са тот' го́лосъ, мєжи старозако́нными ѡ(т)ца́ми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3);

(вістка про щось) повідомлення: Яко(ж) сама́ та́а спра́ва ва́ша оу всѣ(х) людє(и) нєна́висти ва(м) єдна́ти нѣ ма́є(т) я́ко ѡ ва(с) шамрани́на и го́лосы нарѣка́на... бы́ти нє ма́є(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 218); Дошло ма вѣдати ис писана певны(х) ѡсо(б) и(з) голосо(в) посполиты(х),... **и(ж) вм...** Исаии Балабанꙋ спротиви(в)шиса... розрꙋ(х) ꙋчинили (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Алє ґды ю́жъ вы́полнилъса ча́съ порожє́н'а: ґды́мъ ю́жъ блговѣствова́нїа, по Ап(с)лскомꙋ го́лосꙋ, Бжим' поро́дом' плодови́та зоста́ла, сла́влюса, хвалю́са,... и тѣшꙋ́са (Вільна, 1620 *См.К.* 3).

8. Поклик, заклик: ѡ(н) потрꙋбачъ, на кото́рого го́ло(с) вси мртвыи з гро́бовъ повста́ноутъ на соу(д) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.); За тымъ го́лосомъ идꙋ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 14); Ма́мка... ви́дѣла же ѡни́ з' гробѡ́въ выстꙋпꙋ́ютъ..., же на го́лосъ Дїа́кона вола́ючогѡ выходи́ли во́нъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 157); нє на го́лосъ тоєи чаро́вницы само́илъ сє оуказа(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 239);

голосъ мати (мѣти) — мати право голосу: и(х) сино(д) єсть самы(х) би́скꙋпо(в) трибꙋна(л), і нихто та(м) го́лосꙋ нє ма́єтъ, одно ѡни (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52 зв.); лаи́къ цє́саръ палєоло(г) на сино́дѣ фєра́рскомъ и флорє́нскомъ, нє то́лко го́лосъ мѣлъ, алє тєжъ... нєзвыча́йнє маршалкова́лъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 54); **мати вольный голосъ** — мати право вільно висловлювати свою думку: Што еслибы такъ было, теды и дворничка Ѳилялетова маетъ волный // голосъ на соборе (Вільна, 1599 *Ант.* 799-801); **одностайнымъ голосомъ, едностайными голосы** — одностайно, одноголосно: позваные, мимо позволене становъ коронныхъ... важылисе секту якуюсь новую,... декретами... забороненую, а правомъ посполитымъ одностайнымъ голосомъ за чортовскую декляровануюу,... проводити (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789); брата є(д)носта(и)ными голосы... избрали и ꙋпросили змєжи себє... ста(р)шихъ брати(и)... которы(м) ѡ(т)дано ска(р)бы (Львів, 1608 *ЛСБ* 1043, 11).

Див. ще **ГЛАСЪ.**

ГОЛОТА[1] *ж.* **1.** *(бідна без майна людина)* бідняк, *зб.* голота: ту(т) ꙋ мє(с)тє єго королє(в)скоє мл(с)ти володимєри яко голотꙋ и нє ѡсєлого при(с)тигнєно проси(л) абы... справє(д)ливо(ст) скꙋтє(ч)ная ꙋчинєна была (Миленовичі, 1583 *ЖКК* II, 166); Яко жь, я будучи паномъ его, а до того ижъ естъ голотою, — нетъ ведома откулъ, засадилъ есми приятелей своихъ,... // ...хотечи рады въ томъ зажити (Луцьк,

1609 *АрхЮЗР* 6/I, 347-348); пн҃у Миколаєви Наво(з)скому... владзою уряду моє(го) старо(с)ти(н)ского, є(с)ли-(с) ѡсєлы(и) — яко ѡсєлому, а є(с)ли-(с) нєѡсєлы(и) — яко нєѡсєлому и голотє (Володимир, 1617 *ТУ* 261); Нє на голотѣ пре́то слѡвъ засажа́йсѧ, алє мо́цъ и ва́гꙋ, а на́йболшєй розꙋ́мъ мо́вѧчихъ оуважа́й (Київ, бл. 1619 *О обр.* 101); Ра́ка: Поро́жнїй,... мєта(ф): Блазє(н), нє(н)дзны(и), голо́та, гꙋлта́й, нєцно́та, ло́тръ (1627 *ЛБ* 229);

неосіла людина: Голота нєосѣлый. Sine loco homo (1650 *ЛК* 440).

2. *ч.* Вл. н.: Сємєнъ голота (1649 *РЗВ* 184); И(л)ко Голота (Там же, 383 зв.).

ГОЛОТА² *ж. (голе тіло)* нагота, голизна: nuditas, нагота, голота (1642 *ЛС* 282).

Див. ще **ГОЛУСТЬ.**

ГОЛОТНЫЙ *прикм.* Льодяний: Го́лотный. Glatialis (1650 *ЛК* 440).

ГОЛОТЬ¹ *ж.* (*цсл.* голоть) *(голе, відкрите місце)* голизна: ско́рки козлѧ́чїи ѡбвинꙋ́ла ѡ́коло ру́къ и голо́ть ші́и єгѡ ѡкри́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 41 зв.).

ГОЛОТЬ² *ж.* (*цсл.* голоть) ожеледь: тєбє г(с)и бє҃ нашь слави(т) всѧ тварь змиєвє и всѧ бєз(д)ны ѡгнь градъ снѣгъ голоть (1489 *Чет.* 144 зв.); Го́лоть. Glaties (1650 *ЛК* 440).

ГОЛОШЕНЄ, ГОЛОШЕНЬЄ *с.* Віщання; *(про птахів)* щебетання: вєща́нїє, повѣда́ньє голошє́(н)є (1596 *ЛЗ* 34); Вѣща́нїє: повѣда́ньє, мовє́ньє, голошє́ньє (1627 *ЛБ* 24); Пті́чє влъхвова́нїє: Вѣщба́, вѣщє(н)є с᾿ пта́хѡвъ, щό быває(т) с᾿ пти́чєгѡ игра́нїѧ и мно́гогѡ голошє(н)ѧ, а́лбо щєбєта(н)ѧ (Там же, 103).

Пор. **ГОЛОСИТИ.**

ГОЛУБЕНЯ *с.* Голубеня. Вл. н., *ч.*: Иванъ Голубєня (1649 *РЗВ* 448 зв.); Пєтро Голꙋбєня (Там же).

ГОЛУБЕЦЪ, ГОЛУБЕЦЬ *ч.* **1.** *(птах ряду голубоподібних)* голубець, голуб: А пото(м) того пєтра́ папєжа цєса(р)... замꙋрова(л)... ꙋ сто(в)пу на д҃ нєдєли́, котори́(и)... в то(м) вєзє(н)ю сєдєчи... голубца з ꙋха ко(р)ми́ть и з у(ст) поить (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 51); ꙋчєныи... спомина́ю(т) пта́хы, гоу́си, голоу(б)цѣ, вороба́та ї иныи(х) пока́рмовъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 161 зв.); columbulus, голубєцъ (1642 *ЛС* 130); *У порівн.*: Атъ я васъ посылаю, якъ уцѣ посєрєдъ вовкувъ, будьтє мудрѣ, якъ гадины, и бєзъвинны, якъ голубцѣ (XVI ст. *НЄ* 87).

2. Вл. н.: у Аньдрєя Голубца... свичь за ползолотого (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 404); Васко Голубєцъ з сыновцами своими... жито и пшеницу молотили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 376).

Див. ще **ГОЛУБЪ.**

ГОЛУБИНЕЦЬ *ч.* Голубник, голубня: Съва́къ, ѡбх: сѣтиско, а́бо ба́лѧ(с), а́(б) запроважє(н)є в᾿ нєво(л)ство, а(б) навєрнє(н)є твоє: си(р): Голꙋби́нє(ц), бни(к) (1627 *ЛБ* 235).

Див. ще **ГОЛУБНИКЪ.**

ГОЛУБИННЫЙ, ГОЛУБИНЫЙ, ГОЛУБИНЪ *прикм.* **1.** Голубиний, голуб'ячий: тогды дх҃ъ ст҃ыи на нємъ ѡпочива(л) видѣниє(м) голꙋбины(м) (1489 *Чет.* 114); нє є(ст) то подо(з)рє(н)є алє ꙋважє(н)є спра(в) мѣваючи ча(с)тꙋю ро(з)мовꙋ зо всѧкими проти(в)ными лю(д)ми нє дє(р)жачи стороны и(х) алє ѡвєчи(м) нєзлобиє(м)... и цѣло(с)тю голꙋби(н)ною я(к) х(с) наꙋчи(л) по(с)тꙋпꙋючи (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); У сюмъ евангеліи естъ написано,...якъ пришовъ духъ святый у кѣпу голубиннумъ и отецъ святый якъ мовивъ за сына своего (XVI ст. *НЄ* 202); Дух Святый в особи голубиной, на Сына сходячий и на нем опочиваючий, былъ виденъ (Вільна, 1600 *Катех.* 54); Гдє́ жъ то́ хотѣлъ чловєкъ той, крилами голꙋбинными лєтѣти (поч. XVII ст. *Пчела* 55); Лє́пєй прє́то было́ кри́ла голуби́ныє в᾿зѧ́ти, и ѡ(т)лєтє́ти... во пꙋ́стыню (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 11); Бж҃є(с)твомъ нб҃са ѡтворѧ́єтъ, и Дх҃а Ст҃го въ видє́нїи голꙋ́бинѣ пока́зꙋєтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24 ненум.); бж҃(с)твє́нного Дх҃а, в᾿ поста́вѣ голꙋ́биной на нє́го схо́дѧчого ви́дѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 936); Голубинный, Columbinus (1650 *ЛК* 440); *У порівн.*: черны яко гавранъ, очи его яко голубины надъ потоки водными (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); кулѧ якъ голꙋбиноє я(и)цє (1552 *ОЛЗ* 160); отдали... далей белый камен великий, яко диямент, з голубиное яйце (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 427).

2. *(поетично)* ласкавий, лагідний: Ой, красна еси ты, прієтелко моя милая, очи твои голубиныи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); Очи твои голубиныи кромь того, што ся внутрь таять (Там же, 52).

ГОЛУБИЦА, ГОЛУБИЦЯ, ГОЛУБИЦА *ж.* **1.** *(самка голуба)* голубиця, голубка: Вл(д)ко г҃и... ѡ(т) всѣхъ сътворе́нїй лєтаючихъ оулюбилъ єси собѣ го́лꙋбицꙋ одноу (Острог, 1598 *Отп.КО* 311 зв.); во(д) на ѡста́токъ оуспокоєны(х) голоубица вєрноу́вшисѧ принесла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 294 зв.); А пожда́вши єщѐ сємъ // днѐй дрꙋгихъ, повто́рє пꙋ́стилъ голꙋбицꙋ з Корабла́ (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.-16); Голубица. Columba (1650 *ЛК* 440); *Упорівн.*: вы... ма(т)кꙋ свою, кото́раа ва(с) сплодила, и... я(к) ча́долюби́ваа го́лꙋбица вы́ко(р)мила и вы́ховала, ѡ(т)пꙋ́стили (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); **дивая голубица** — *(дикий голуб)* горлиця: palumbula, дивая голубица (1642 *ЛС* 298).

2. *Перен. (як втілення непорочно чистого — про душу, Духа Святого, Діву Марію)* голубка: х(с)ъ мєжи всѣми въ ап(с)лєхъ свою мтрь вказалъ нєсквєрнꙋю чистꙋю голꙋбицю (1489 *Чет.* 40); Єго д҃ша якъ пта́шокъ ѡ(т) тєнє́тъ таємныхъ Ло́вцовъ оу́шла... нашла собѣ ме́шканє голꙋбица тиха Гнѣздо́ в' нєбѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 9); Ѡ голꙋбицє Д҃во, южъ с҃на нѣмаєшъ (Львів, 1631 *Волк.* 14 зв.); То́й Д҃ха ст҃гѡ; в' Пєрсо́нѣ Голꙋбици пока́зꙋє (Чернігів, 1646 *Перло* 76); д҃шє ст҃а́; любимаѧ Голꙋбицє моѧ (Там же, 159); *(пестливе звертання до жінки)* голубка: Ѡтвори мнѣ сєстро моѧ, голоубицє моѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 160).

Див. ще **ГОЛУБКА.**

ГОЛУБИЧИЩЬ *ч.* (*цсл.* голоубичиштъ) голубеня, голуб'я: Голубичищь: Pipio. Pullus columbin(us) (1650 *ЛК* 440).

ГОЛУБИЧКА *ж., перен. (пестливе звертання до жінки)* голубочка, голубонька: А милыи мои мовилъ ко мнѣ: въстань, поспешись, прїетелко моя милая, голубичко моя красная, а поиди (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); Голосъ милого моего, толкучего до менѣ: отвори ми,... голубичко моя непоскверненая! (Там же, 53).

ГОЛУБКА *ж.* **1.** Те саме, що **голубица** у 1 знач.: Го́лꙋбъ. Голꙋбица: Голꙋбка (1627 *ЛБ* 26).

2. *Перен. (пестливе називання або звертання до жінки, дівчини)* голубка: одна есь, голубко моя досконалая моя, едина есть матери своеи, выбрана родителници своеи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); Смотри якъ то голꙋбка ноахꙋ слꙋжила, мы о б҃а нє дба́ємъ только бъ злость плꙋжила (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33).

ГОЛУБКО, ГОЛУБЬКО *ч.* Голубок. Вл. н.: Пришо(л) андреи ись сыно(м) свои(м)... ктурую имали близькость межи мушато(м) игнато(м) и межи голубько(м) грицо(м) (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); на ты(м) сѣдѣло право о(д)рехо(в)скы (!)... илѧ(ш) голубко. федү(р) ка(р)пья и ины(х) немало добры(х) людїи вѣры го(д)ны(х) (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 14 зв.).

Див. ще **ГОЛУБОКЪ, ГОЛУБОНЬКО, ГОЛУБЧИКЪ.**

ГОЛУБНИКЪ *ч.* Голубник: Съва́къ, ѡбх: сѣтиско, а́бо ба́лѧ(с), а(б) запроважє(н)є в' нєво(л)ство, а(б) навєрнє(н)є твоє: си(р) Голꙋбинє(ц), бни(к) (1627 *ЛБ* 235); Голу́бникъ. Columbarium. Peristerotrophium (1650 *ЛК* 440).

Див. ще **ГОЛУБИНЕЦЬ.**

ГОЛУБОКЪ *ч.* Голубок: яко хробачо(к) боу́дє(т) напє́рвѣй, пото(м) яко голоу́бок', а(ж) прїйдєт' ко своєи мѣрѣ, бꙋдєть яко ѡрє́лъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 44 зв.).

Див. ще **ГОЛУБКО, ГОЛУБОНЬКО, ГОЛУБЧИКЪ.**

ГОЛУБОНЬКО *ч. (пестливе звертання до хлопця, чоловіка)* голубонько: Postuy postuy Holubonko rozmowlu z toboiu Ne zury sia moy milenki budum zyty zo mnoiu (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

Див. ще **ГОЛУБКО, ГОЛУБОКЪ, ГОЛУБЧИКЪ.**

ГОЛУБЧИКЪ *ч.* Голубчик. Вл. н.: Анъдрѣ(и) Голꙋбчи(к) (1649 *РЗВ* 370 зв.).

Див. ще **ГОЛУБКО, ГОЛУБОКЪ, ГОЛУБОНЬКО.**

ГОЛУБЪ, ГОЛУБЬ *ч.* **1.** *(птах ряду голубоподібних)* голуб: Вшоль і҃с до храмоу б҃жїего... и стол'цѣ ты(х) которыи прода(в)али голоубы вымєталь (1556-1561 *ПЄ* 90); Цєна птахамъ домовымъ. Гꙋсь три гроши,... сєлєзє(н) гро(ш) голꙋ(б) гро(ш) (1556 *ВЛС* 99 зв.); за́ра(з) го́лоубь воуйшоль ѡ(т) прꙋта, и поле́тѣль на́ головоу іѡсифа (XVI ст. *УЄ* №29519, 156 зв.); Тєса́лони... хвали(ли) боца́на... //

Си́ріанє... голоуба (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63); Но(и) ѡсмого дня, го́луба с ковчега сѹши ѡглєда́ти выпѹсти́лъ (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53); Па́нѹ, Бгѹ... ѡ(т) Го́лѹба щи́рости ѡ(т) овци поко́ри Позычали (Вільна, 1620, *Лям.К.* 23); го́лѹбъ про́стымъ и щы́рымъ є́стъ, а зат́ымъ и вси го́лѹби тоє́и натѹры (Вільна, 1627 *Дух.б.* 142); Го́лѹби... хота́й и дѣти оу ныхъ бєрѹтъ... до Панѡв своѣхъ вєрта́ют'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); Голубь. Columbus (1650 *ЛК* 440); **голубъ дивий** — дикий голуб: oenas, dis, голубъ диви(й) (1642 *ЛС* 289); **голубъ лѣсний** — дикий (сизий) голуб: palumbes, голубъ лѣсни(й) (1642 *ЛС* 298); *У порівн.*: боудѣтє моудри яко зміа. и цѣли яко голоуби (1556-1561 *ПЄ* 16 зв.).

2. *Перен. (як втілення чистоти, щирості, уособлення Святого Духа)* голуб: Нѣакїй чл҃къ идѹчи́ ми́мо о́бра(з) Сп҃со(в) вєрг(л) ка́мѣ(н) на нє́го, и заразъ... го́лѹ(б) Дх҃ъ с(т). вы́шо(л) з' оу́стъ єго́ (Київ, 1619 *О обр.* 26); ѡ, я́къ мно́го никчє́мныхъ крѹко́въ ѹбѣли́лєсь: И чи́стыми Го́лубы Бг҃ѹ ѹчини́лєсь (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 5); Затвєрдѣлоє ср(д)цє моє́ ра(ч) змакчи́ти,... Кото́роє бы могло́ мєнє́ оубѣли́ти З' чо́рного крѹка бѣлымъ го́лѹбо(м) в(ъ)чини́ти (Львів, 1631 *Волк.* 8); Кто за́сь Голѹба до́брє ѹважа́єть Лю́дскость и щирость ла́тво имъ призна́єть (Париж, 1645 *На г.Бр.* 5); *У порівн.*: кр(с)тив'са іс҃... // ...и видѣль дх҃а бжїа яко голоуба приходащаго на нь (1556-1561 *ПЄ* 27-27 зв.).

3. *(прикраса з паперу, воску, срібла та інших матеріалів у вигляді голуба)* голуб: Над престолом волтары (!) голубъ сребреный позлотистый (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7); Голѹбъ срєбрны(и) з ла(н)цѹшко(м) на(д) прєстоло(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 259); Особно в ро(з)ны(х) штѹкахъ срѣбро Два голубы... з' ро(з)простє(р)тыми скры(д)лами (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 20).

4. *(звертання до чоловіка)* голуб: Ta ne zury sia holubie kochany Budum z toboiu zyty ne z iynszemi Pany (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 132).

5. Вл. н.: п҃нъ голѹбъ має(т) п҃на ива(ш)ка має(т) боронити (Львів, 1595 *Юр.* 20); Ива(н) Голѹбъ (1649 *РЗВ* 62); Собко Голубъ (Там же, 388).

Див. ще **ГОЛУБЕЦЬ.**

ГОЛУБЫЙ *прикм. (про колір)* голубий: было... каразыи шє(ст) поставовъ голубы(х) (Луцьк, 1565 *ТУ* 111); воит... взял... сукъню лунъскую голубую (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 61); А то есть меновите взяли и пограбили въ нихъ: у Лукаша взяли коня сивого... // ерьмякъ голубый, Лунский... саянъ Влоский, зеленый (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/I, 150-151).

ГОЛУБЬ *див.* **ГОЛУБЪ.**

ГОЛУБѢТИ *дієсл. недок. (мати голубий колір)* голубіти: голѹбѣю columbesco (*Уж.* 1645, 60 зв.).

ГОЛУБА *с.* **1.** *(пташа голуба)* голуб'я: в'сакыи младенєць моужєскаго полоу ѡтворлючи ложє сна ст҃о гв҃и нарєчєтьсл абы даль жрътвоу за нєго ѡбѣт'ницоу... двоє гор'личокь ал'бо двоє // голоубать (1556-1561 *ПЄ* 214-214 зв.); pipiones голѹбата (I пол. XVII ст. *Сем.* 137); А єсли бы з пта́ства была офѣра г(с)дѹ чинє́нна з' синогорлицъ а́льбо з голѹба́тъ офєрѹє́ ю сщ҃є́нникъ оу олтара (серед. XVII ст. *Хрон.* 114 зв.).

2. Те саме, що **голубъ** у 1 знач.: А коли сє вьпо́лнатъ дни очищє́ньл... за дочкѹ принєсє бара́нка ро́чногѡ на всєсожєньє, и го́лѹбл а́бо синого́рлицѹ за грѣхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 119 зв.).

ГОЛУЗА *ж.* **1.** Гілляка: ко(н)... ко(з)ло(в)ско(г) которы(и) бы(л) до голузы привєзаны(и) з страхѹ... ѹ(р)вавшы(с) додому прибє(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

2. Вл. н.: Мєщанє лѹцъкиє Матфє(и) сєдєльникъ... Фє(д)ко цыбѹли(н) зать... голѹза (1552 *ОЛЗ* 182 зв.); я(р)мола Голѹза (1649 *РЗВ* 342 зв.).

ГОЛУЗКА *див.* **ГАЛУЗКА.**

ГОЛУЗЬЄ *див.* **ГАЛУЗЄ.**

ГОЛУЗЯ *див.* **ГАЛУЗЄ.**

ГОЛУСТЬ *ж.* (*стп.* gołość) нагота, голизна: Кто насъ разлучитъ выдъ любве Божіи, ци скорбъ, ци тѣснота, ци гонѣня, ци рубаня, ци голодъ, ци голусть, ци бѣда, ци мѣчъ, ци що, якъ естъ написано, чомъ дѣля тебе, Господи нѣ моротвуеме (XVI ст. *НЄ* 47).

Див. ще **ГОЛОТА**[2].

ГОЛЦА, ГОЛЦА *ж.* Гілка: Вѣїа или вѣтвь: ро́счка, галѹ(з), го́ль, или голца́ з ли́стамъ (1627 *ЛБ* 24); Сѹчєцъ: сѹчо́къ, запоро́шка, колосо́къ, порошо́къ, или галѹзка, голца́ (Там же, 125).

ГОЛЫЙ, ГОЛЪ *прикм.* **1.** *(без одягу; оголений)* голий: а єдинь нѣякыи младєнєць шоль за ни(м) ωболочєныи в' простирало по голомь тѣлѣ (1556-1561 *ПЄ* 188 зв.); Нє зє(м)лѧ ли ты ω(т) землѣ, яко и сирамах' оубо́гїй и го́лый (1596 *Виш.Кн.* 256 зв.); Роука Мойсєєва єсли бы́ла го́лаѧ, прока́зꙋ якоу́ю(с) носи́ла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231);

у знач. ім. (той, хто не має на собі одягу) голий: Коли мешъ видѣти голого, одезы и покрый его (XVI ст. *НЄ* 17); *У порівн.*: ано такъ ся ему въ томъ щаститъ, "якъ голому въ кропивѣ" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 589).

2. *(позбавлений достатку)* бідний, голий: што поω(т)дававши, самъ постаромꙋ оубоги(м) и голым' зостаєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 190); Худы́й: Про́стый, го́лый, по(д)лы(и), нєдостатє́чный (1627 *ЛБ* 145).

3. *Перен. (позбавлений чеснот)* пустий: к(д)ы чл҃къ ра(з)богатѣє(т)... а коли оумираєть... много кла(д)уть поло(т)на на нєго и соукна алє голымъ є(ст) доброти и оучи(н)ковь ст҃ы(х) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 211 зв.); Што(ж) ми за пожитокъ с ты(х) сєлъ, и имѣнє(и), и бога(т)ства вєликого, коли ѧ нагъ и го(л) бє(з) всєго того в пєклѣ сєдѣти боудоу (1599-1600 *Виш.Кн.* 209 зв.).

4. Голий, незакритий, непокритий: Горо(д)ни такъ же голыє (1552 *ОКр.З.* 145); А ωтъ тоє вєжи пошла стєна мꙋрованаѧ чєрє(з) пєрєкопъ ажъ до замъкꙋ вє(р)хнєго гола и покрытьѧ жа(д)ного нєтъ (1552 *ОЛЗ* 168); по правой сторонє вшєдши въ цєръковъ, иконꙋ вєликꙋю, абы тоє всє голоє мєстцє застꙋпила... вымалєвать, тамъ поставити (1577 *AS* VI, 77); І҃с оупрацова́вши(с) ω(т) хо́дꙋ, сѣдѣ(л) та(к) на (голо(м) исто(ч)ницѣ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 220); а в самуй церкви подле того окъна мисце голое (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 492);

(про одяг) голий, непокритий, необшитий: шуба голая завыйковая (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 159); панъ,... Вилгорский,... шаты едъвабные... и голые кожушки куние,... // ...въ коморе, зъ слугами... замъкнувъши, запечатавали (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361-362); смѣє(т)сѧ явно з шапокъ и макгєро(к) чирвоны(х) и чоръны(х) кꙋтнорованы(х) и голы(х) (п. 1596 *Виш.Кн.* 230); коли матъка наша мєнє заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала шубъку кунюю голую (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.);

(нічим не покритий) голий: ло́жє, ло́жко гл҃єтсѧ єгда́ го́ло є(ст) (1627 *ЛБ* 89); пото(мъ) из' постєлѣ твоєи єли живого вивє(р)нꙋтъ и на зємлѣ голой тєбє положа(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268);

голая шабля, голый мечъ, палашъ голый — *(шабля або меч, вийняті з піхов)* гола (оголена) шабля, голий (оголений) меч, палаш: Васка, мєсчанина, челядъ пана Козики, зъ голыми шаблями... до дому оного впадши взяли жону его (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569); Оузбро́єный ры́цєрꙋ з го́лымъ мєчє́мъ гото́вый до бо́и (Дермань, 1604 *Нал. На г. Остр.* тит. зв.); А рєчи тыє, которыє // при на(с) видитє,... шабє(л) двє, палашъ голы(и) (Володимир, 1608 *ТУ* 244).

5. *(який не має волосся, листя і т. ін., позбавлений рослинності)* голий, непорослий: И вєлъ насъ по(д)старости(и) бєрєстє(и)ски(и) до рєки пєрєвє(с)ки... голымъ болотомъ (1546 *ОГ* 18); ва(с)ко и(з) золочова, и ти(м)ко и(з) тє(р)напόля (!)... зєзнали доброво(л)нє, жєсмо продали имѣня, то є(ст) ωгоро(д) голы(и) (Львів, 1594 *Юр.* 15); а длѧ того я(к) нб҃о ω(т) зємлѧ (!) та(к) голаѧ голова ω(т) космато(и); мы́слїю, досто(и)нство(м) го(д)ностю, и оучти́востю прє(д) бг҃мъ далє(ч)є ω(т)стоитъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 230 зв.); На которого уставичную статечную працу и молитвы я... ку оздобе тое церкви и ку пристойному житю своему в побудованю дому власнымъ сумътомъ своимъ на голомъ кгрунте церковномъ надъ ставкомъ учинилъ (Любче, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 519); То́тъ мѣсѧцъ... всє творе́ньє оувєсєлѧ́єтъ, то́тъ го́лыи де́рєва ωдѣва́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56).

6. *(який представлений без додатків, без нічого іншого)* голий, самий: A hołoho płatu na starostu prychodyt z myta piatdesiat kop hroszy (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 22); владыцъства не разъ Рымляномъ давано, которые владыцтва... за контракътомъ пущали, побравшы собе именья церъковные, а только голые церъкви пустивши (Вільна, 1599 *Ант.* 853); длѧ того и(ж) нє то(л)ко искꙋса ино(ч)ского нє знаєтє, алє ни того самого го́лого имєни што є(ст) инокъ нє слыха́ли є(с)тє (1598 *Виш.Кн.* 280);

На́рωдє христіа́нъскій... ю́жъ вѣкъ мо́й ω(т) мєнє оуплыноу́лъ... // го́лый мо́й ти́тулъ ты́лко мєжи ва́ми зосталъ (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 16-17); Мєновитє взято... голоє пашни такъ ȣ шпихлир ȣяко въ и(н)ши(х) коморахъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.);

(без тексту, без позначок) голий, чистий: отецъ Моисей Подгаецкій положилъ тестаментъ... отца Кирила Терлецкого..., у паперъ голый увиненый (Луцьк, 1607 *АСД* I, 230); А една(к) Илє(с)мы змогли до(и)ти На голо(и) ка(р)тѣ намъ Подано (Львів, 1609 *ЛСБ* 421).

7. *Перен. (без підтвердження, без пояснення)* голий: голослівний, необґрунтований: такиє... свєдєцъства голыє на сторону єсмо ω(т)ложи(в)ши выроко(м) наши(м) г(с)дрски(м) ωны(х) жидо(в)... во(л)ными єсмо вчини(ли) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 61); Зачимъ тотъ вырокъ ихъ,... также и тые мамрамы ихъ голые, которые тамъ же зъ иншими справы въ схованьяхъ есть, симъ тестаментомъ моимъ касую (Луцьк, 1607 *АСД* I, 233); Хотячи Креуза отступникъ найвышее судійство Римского біскупа показати... жадныхъ правъ на то, прикладали голими выставити то усилуетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 648); и записы голыє бєзъ и(н)титуляции были (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.); мєновитє взято шкатȣлȣ... в которо(и) были... ли(с)ты записы, ωбликги голыє (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); погинули... контрактъ одъ жида... арендара... также взглядомъ затриманя мембраму голого съ подписомъ рукъ шляхецких и зъ печатми повереного ему яко арендаторови манифестантись (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); **голоє мовенє слова, голоє речєнє слова, речєнє голого слова, голоє слово** — голі слова, голослівне твердження: А заплати(в)ши... заруки шкоды и наклады на голоє мовє(н)є // слова кро(м) права присєги и доводу... сєє постановє(н)є и вгода... твє(р)до... дє(р)жано быти має(т) (Ляхівці, 1599 *ЛНБ* 103, 19/Id, 266, 25 зв.-26); сторонє ωбражоно(и) другую двєстє копъ грошє(и) заплати(ти) маю и вси шкоды на голоє рєчє(н)є слова ихъ нагородити пови(н)на буду (Житомир, 1584 *АЖМУ* 153); на(д)то вси шкоды наклады на рєчє(н)є голого слова єго мл(ст)и кро(м) доводȣ и присєги нагородити (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 109); Ее милость отказала: "ижъ дей я на голое слово мужицкое врянику своему за того вола платити не кажу" (Луцьк, 1570 *Ив.* 269);

(позбавлений сенсу) беззмістовний: геретыкове правы церковными възгордили и отмѣнили стародавные церемоніи крещенія светого и тайны Хрыстовы одкинули, и голыми починили (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 164); сопротивные духовному разуму слова его, и голы и безобразны евангелскому и апостольскому согласию, поставляю их пред очи ваши на пляц (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 163); Єсли оучи́нки наши го́лыє зго́ла ла́ски б҃жєи мѣти нє бȣ́доу(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231).

8. *У знач. ім.* Голий. Вл. н.: Тимошъ Голы(и) (1649 *РЗВ* 404 зв.); Хвєско Голы(и) (Там же, 405).

9. У складі вл. н.: **голая потылица:** Ма(р)ти(н) голая потылица (1649 *РЗВ* 27); **голый камєнь:** вєли кн҃зи збаражъскиє... ω(т) михновы пасєки... до врочыща голого камєня (1546 *ОГ* 88).

ГОЛЬ *ж.* Гілка, галузка: вѣтвъ, го́ль (1596 *ЛЗ* 32); Вѣіа или вѣтвь: ро́счка, галȣ́(з) го́ль, или голца́ з ли́стамъ (1627 *ЛБ* 24); Ро́зга, лѣторо́сль, го́ль, ро́счка (Там же, 109); Авимєлєхъ... похвати́вши сєкє́рȣ оуталъ го́ль з дє́рева (серед. XVII ст. *Хрон.* 181).

ГОЛЬБЪ *ч.* Дерево або зламана гілляка: хотар Михоучаном... ωт краи Дȣброви ωт єдно гольба соухого и назнамєнана (1517 *ДВВ* I, 8).

ГОЛЬЄ *див.* **ГОЛЄ.**

ГОЛЬТЯЙ, ГОЛЬТАЙ *ч.* Гультяй, гульвіса, нероба: ты сорома для лю(д)ско(г). што гольтяи єси. смєртью хочє(ш) оубєжати (1489 *Чет.* 58); боу́дȣчи бога́ты(м) и во́льнымъ, слоуго́ю и голтаѐмъ, и на́ймито(м) нє(н)дзнымъ ста(л)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 29); а христіа́ни(н) нѣкг(д)ы с прєложє(н)ства гольтає(м) нє ставає(т)са, анѣ з бога́того оубо́ги(м) (Там же, 104).

ГОЛЬТЯЙСТВО *с.* Гультяйство: тогды нєстеръ... голосно кликноулъ. ни молодость ц҃рю. ни гольтяйство. ни спротьство. ани бєзоумьє. ани сорома дѣла. ка(к) жє ты говори(ш) (1489 *Чет.* 58 зв.).

ГОЛѢНКА *див.* **ГОЛЕНКА.**

ГОЛѢННИЙ *див.* **ГОЛЕННЫЙ[1].**

ГОЛѢНЬКА *див.* **ГОЛЕНКА.**

ГОЛѢНЬ *див.* **ГОЛЕНЬ.**

ГОЛЯКЪ, ГОЛАКЪ *ч.* **1.** Голякъ: обличе́нїє дїавола миродер҆жца и прелє(ст)ный ло́въ єго вѣка сєго ско́ро погиба́юща(г), ѡ(т) совлє(к)шагоса с҆ хитроѹ́плєтєны(х) сѣтє(и) єго, голака стра(н)ника: ко дрѹ́гомѹ бѹ́дѹщомѹ вѣкѹ градѹщаго учине́ноє (1599-1600 *Виш.Кн.* 203 зв.).

2. Вл. н.: Сємєнъ Голякъ (1649 *РЗВ* 376).

ГОМИЛІЯ *ж.* (*гр.* ὁμιλια) *(промова релігійно-повчального змісту, яка виголошується в церкві під час богослужіння)* проповідь: Иоанъ Златоустый... въ казанью своемъ, въ книгах 5, гомиліи 1, о складѣ вѣры такъ мовитъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 126); А Златоустый въ гомиліи 81 на Матфея мовитъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 203).

ГОМОНИТИ *дієсл. недок. (розмовляти тихо, приглушено)* гомоніти: мол҆влю, гомоню, гѹ́чѹ (1596 *ЛЗ* 57); Молвлю́: Замѣша(н)є ро́стыркъ чиню́, тро́щѹ́са, фрасѹ́юса, заколо́чѹ́ю,... гомоню́, замѹ́чѹ́ю, гѹ́чѹ, кричѹ́ (1627 *ЛБ* 65); Пли́щъ: Гѹ́къ, крик҆,... нєплищѹ́й, да нєвъзмолстви́, нєгѹ́чи́, анѣ гомони́ (Там же, 82).

ГОМОНЪ *ч. (звучання розмови; гамір від розмови)* гомін, розмова: мо́л҆ва, го́монъ, гѹ(к) ѡ(т) мо́вы лю(д)скои, о́кри(к) и ты(ж) трѹо́га (1596 *ЛЗ* 56); Бєзмолствѹ́ю: в зати́шѹ албо бєз го́монѹ живѹ (1627 *ЛБ* 6); Слѣпєц҆... сѣдѣлъ при доро́зѣ ѡной, а послы́шавши го́мон҆ людій... пыта́л҆ што бы то было (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 717).

2. *(безладний шум, гамір)* гомін: превелебные отцове епископи заразъ просили [пословъ короля], абы... съ повиньности своее..., опатрили покои, якобы безъ розъруховъ и гомоновъ и гуковъ и построховъ, духовные свое справы отправить могъли (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 188); Чомѹ в҆ ко́ждѹю нєдѣлю, нє бє(з) го́монѹ, пєчалова́нїй и прац҆ домо́вых҆ зостава́ємо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 667).

3. Вл. н.: Пєтро гомонъ (1649 *РЗВ* 188).

ГОМОРЪ *ч.* (*лат.* gomor) біблійська міра сипучих і рідких тіл: gomor, гомо(р) мѣра (1642 *ЛС* 210); гомо́ръ на ко́ждѹю го́ловѹ во́длѹгъ ли́чбъ дш҃ъ ва́шихъ, кото́рїи ме́шкаютъ в наме́тєхъ, та́къ набєре́тє (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.).

ГОНЕНЄ, ГОНЕНИЄ, ГОНЕНЇЄ, ГОНЄНЬЄ, ГОНѢНИЄ, ГОНѢНЯ *с.* (*цсл.* гонение) *(піддавання утискам)* переслідування, гоніння: бы(ст) гонѣниє велико на хр(с)тьяны (1489 *Чет.* 139 зв.); Се ест, остало еще папѣ римскому... гонение велие сотворити, православных томити и мучити (1588-1596 *Виш.Кн.* 140); на цр҃ковъ свєтѹ́ю восто(ч)ную прєнагабанъє и частыє гонєния прєслєдованїє вєликоє и тяжары... на на(с) находа(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); твоа мл(с)ть воздвигъ гонєниє ѡ(т) лѣтъ давны(х) на це(р)ковъ (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); А в то(м) повстало гонєнїє в рогатинѣ ра(д) бра(т)ства и па(с)ки єрєти(ц)кїє (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Кто насъ разлучитъ выдъ любве Божіи, ци скорбъ, ци тѣснота, ци гонѣня, ци рубаня, ци голодъ (XVI ст. *НЄ* 47); Якож дознала церковъ божія его злости и гоненія (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); Пото(м) ро́кѹ а҃ х҃ л҃ ѕ҃ юже знала [кнажна], що оумы́слила воз҆двигнѹ́ти гоне́нїє на цр҃ковь (1636 *Остр.л.* 131); Ты́мъ рѹ́м҆е́н҆цємъ зафарбова́вши ср(д)ца свои, Ап(с)лѡвє... стєрєгли́ пи́лнє, а́бы нє оугаса́лъ нѣгды, абы́... ни ско́рбъ, ни тѣснота, ни гонєнїє,... ничо́го зго́ла проти́вногѡ, а́л҆бо помы́сл҆ногѡ ѡ(т) любвє́ Бж҃їа нє о(т)разило (Київ, 1648 *МІКСВ* 349); Гонєнїє. Persecutio. Vexatio (1650 *ЛК* 440).

◊ **гонене следомъ** — викриття злочину, слідство, розслідування: гонє(н)є слєдо(м) въ яко(и) ко(л)вє шкодє покрадє(н)но(и) (1566 *ВЛС* 103 зв.); а тотъ артыкулъ до того не належитъ, одно належитъ о гонене следомъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 6/I, 155).

ГОНЕРЪ *див.* **ГОНОРЪ.**

ГОНЕЦЪ *ч.* Гонець, посланець: А подъ послы и гонцы наши маютъ... подводы давати, подлѣ давного обычая (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); По(д)воды по(д) послы го(н)цы (1552 *ОЛЗ* 180); подводы и стацєи посломъ и го(н)цомъ ви(н)ни да(вати) (1552 *ООвр.З.* 104); Подводу... тые мѣщане Луцкіе,... не маютъ давати большей, одно подводу одну а проводника на кони подъ гонца Нашого, коли тамъ черезъ Луцко гонцы у справахъ Нашихъ до Насъ,... ѣздити будутъ (Вільна, 1556 *РЕА* II, 53); Въ томъ же листѣ списокъ: Што есмо писати казали до тебе, абысь отъ гонца царского вѣдомость взялъ о тыхъ козакохъ (Рудни-

ки, 1561 *АЮЗР* II, 157); Яко по(д)воды хто бы пере(д) ты(м) давалъ... намъ г(с)дру по(с)ло(м) и го(н)цомъ ншимъ,... то водлу(г) стародавного ѡбычаю в целo(с)ти зоставує(м) (1566 *ВЛС* 8); Гонéцъ. Veredarius. Pegasarius (1650 *ЛК* 440).

ГОНИМЫЙ *дієприкм. (який зазнав гоніння, переслідування)* переслідуваний: То єстъ же ѡ́ныи стыи въ ѡкрѹ́тномъ гонéнїю, кри́лися и ѡ(т)почива́ли въ пѹстынахъ,... ѡ(т)почива́ла гони́мая жена́ въ пѹсты́ни въ днь ско(р)бѣнїа своєго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.).

ГОНИТВА *ж.* **1.** *(переслідування з метою спіймати)* гонитва: а то знаки суть гонитвы тоее за мною, почавши отъ села Бежова, ажъ до Чернехова, а, немогучи вже мъне досыть чинити, назадъ вернулисе (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 165).

2. Перегони: Оли́мбїа,... оу Єллинъ або́ Гре́ковъ, гѡни́тва и потыка́ньє ся́ называ́єтъ, котро́є в' чтыри лѣта быва́ло (Львів, 1614 *Кн. о св.* 443); Игра́лище: Игриско, мѣсцє гдє гони́твы быва́ютъ, и поєди́нки (1627 *ЛБ* 44); Ста́дїонъ,... пла́цъ до за́водѹ, або до гони́твы (Там же, 121); Ґдыбы якій справєдли́вый Кроль засѣлъ на мѣсци яком' позо́рищно(м), пере(д) кото́ры(м) бы лю(д) рицéрскїй ѡ(т)правова(л) Гони́твы, для ѡде́ржаня ѡ(т) не́го за звитя(з)ствѡ Коро́ны... рєкл' бы зайстє Крол', жє... кото́рый в' той гони́твѣ мѹ(ж)нє ста́витися бѹдет', и звитяжи(т), томѹ нагото́вана єст' та́я Коро́на (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 158); А пре́то таковы(м) дозоро(м) пожа(д)ливо(ст) чре́ва звитяжи(в)ши, нє боудє(м) мѣти прига́ны... я(к) на гони(т)ва(х) або игри́ска(х) оли(м)пїиски(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 72); Гони́тва. Certamen. Decur[s]i[o] (1650 *ЛК* 440).

3. *Перен. (переслідування якої-недудь мети)* гонитва: Гони́твою оугоня́ла Сме́рть нєоужи́та, Ѡ(т) пе́рвого дня житїа: ажъ по вся лѣта (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7 зв.); Котры(х) крв[и́] своє́и, для́ вѣры нє лѣтова́лъ: И для гѡни́тв' мє(н)жны(х), са(м)-ся впро(д) коронова(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 84); По́двигъ: ...гони́тва, стара́ньє, трѹжє(н)є (1627 *ЛБ* 85); ѻто южъ до воро́т' По́ста прибы́ли єсмѡ, а дѹхо́вная на́м' гони(т)ва з' звытязства Коро́нами, єст' прєло́жона (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 56).

ГОНИТВНЫЙ *прикм.* Який стосується гонок, змагань. ◇ **гонитвный плацъ** *див.* **ПЛЯЦЪ.**

ГОНИТЕЛКА *ж.* Гонителька, переслідувачка: дочка александрова... была гонителка на правосла́вны(х). Црковь оу ѡ́строзѣ стаго онѹфрѣя повєлѣ розмєтати (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.).

ГОНИТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* гонитель) Гонитель, переслідувач: павелъ бы(л) великии гонитель на х(с)а (1489 *Чет.* 114 зв.); нє бє(з) вѣдома и порады и бл(с)вения фу(н)довано бра(т)ство школу и дрѹка(р)ню самаго(ж) пото(м) гонителя на то є(г) м(с) гедеѡна болобана го(р)цѣ губителя (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); гонитєль, прєнаслѣдо́въца (1596 *ЛЗ* 41); Обличает вас на земли, яко вы правдѣ сопротивници, гонители и мучители есте ся стали (1598 *Виш.Кн.* 125); для ва́шего збавє́ня оупокори́лємъся, и с покóри моє́и, нє горжѹ нѣ грѣшниками,... нѣ гонитєл'ми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 40); Посади́лъ єси́ при бо́кѹ сво́ємъ // Грѣшникѡвъ, Разбѡйниковъ,... Гони́тєлєй, Блѹдницъ (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.-29); persecutor, гонитє(л) (1642 *ЛС* 311).

ГОНИТИ, ГОНЇТЇ, ГОНИТЪ, ГОНИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (кого) *(змушувати рухатися в певному напрямку)* гнати, гонити: а то єстъ бродъ кѹды и(з) сєла... Ляховичъ быдло гонять (1546 *ОГ* 23 зв.); зогнавши стадо... с пол плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины... и такъ тым стадом гоначи его... через вси поля (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 350); И потрвóжи(л) ихъ г(с)дь пред' обли́чьємъ Ізра́иля,... и гони́лъ ихъ дорóгою встѹпѹ вєфєро́нскогѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 166 зв.); *Образно*: ѡ члвѣчє сѹя(т)ны(и) // почто́ тѣнь гóнишъ, и нє мо́жєшъ поима́ти, сѹята́ бо сѹя́т(с)твѣє (Чернігів, 1646 *Перло* 123-123 зв.);

(кого на що, в що) *(примусово посилати кудинебудь з якоюсь метою)* гнати, гонити: а он дей, побравши плуги и з волы, гонил их до Заборовля орати (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 101); И отъ того дей часу панъ Богданъ Борейко почалъ насъ на роботу до двора своего гонити и нами замышляты (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/I, 95); кнгня ку(р)пъская... // ...по(д)данымъ тамошнимъ жє хотєшовъскимъ грабєжи чинить а до роботы и(х) гони(т),... фо(л)варокъ ѡ(т)дала нѣякомѹ... члвкви нєзаслѹжєномѹ (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 256-257); панове свѣтскіи... іереевъ Божіихъ такъ непобожне шанують, же и

поборы зъ нихъ берутъ… на подводы и толоки гонятъ, робити кажутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1128); тая унѣя гвалтъ… чинитъ… и гонитъ насъ въ латинскій костюлъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 14); А на по(д)воды микола(и) ба(р)зо са(р)кну(л) я нє буду ди(и) никого гонити на прокля(т)є и на заби(т)є (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499); Припонѹждáю: Принаглáю,… гоню́, кваплюсѧ (1627 *ЛБ* 87); котóрой штóсѧ єнѡ кóл'вєкъ… протúвитъ… всє тóє ѡ(т)далѧ́ти ѡ(т) насъ оучитъ насъ Гь и ѡ(т)гонúти: а иж' злопомнѣнїє и протúвит'сѧ любви, и на оупáдокъ єѣ гóнитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 59).

2. (кого, кого від кого, з чого і без додатка) *(примушувати йти геть, залишати що-небудь)* гонити, гнати, проганяти, виганяти: И роз'рывоваль // оужища и поута и бываль гонєнь ѡ(т) бѣсовь на поустыню (1556-1561 *ПЄ* 249-249 зв.); Панове дей Ощовские пана Бориса почали бити; онъ дей от нихъ ажъ утекъ з дому и всѣдши на санки, побѣгъ из двора до дому… а они дей на него кгвалту закликали были и гонити его, бити казали (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 403); ба(р)тошко… поча(л) гони(т) по(д)воєвожого и(з) га(и)дѹкы єго во(н) з мана(с)тырѧ (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 2); Коли гонишъ насъ, ръци намъ увыйти у стадо свинное (XVI ст. *НЄ* 152); едныхъ бовѣмъ звязавши во темность замкнулъ, а другихъ росказалъ гонити (1603 *Пит.* 68); чл҇къ нєзбóжный, бы и нѣхто нє гони(л) оутѣкáєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 145 зв.); гонúли úхъ нєпрїáтєли ѡ(т) брáмы ажь до катафарѹса (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.).

3. (за ким, кого) *(доганяти, переслідувати)* гнатися, гонитися: нижли што сѧ дотычет тых Козаков, которыи… прибравши сѧ по Татарски, сторожѹ страшили и за нєю гонили (Вільна, 1541 *AS* IV, 292); а жє(м) залє(д)вє з мє(с)та ѹєха(л) которыє мєщанє ра(д)ци… за мною яко за яки(м) злочи(н)цєю гонили (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33); ѡни на ѹпоминанъє моє нє (д)баючи за ни(м) гонили (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 37); один з них, на имя Вечорко, добывъши шабли, почал за нею гонити, ажъ тая девка у воду в Стыр скочила (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 424); Яко(ж),… за сє(с)рєнъцємъ нши(м) Ка(с)яномъ, по(д)даныє князя Кирила Ружинъского… гонили, хотячи єго ѡ го(р)ло приправити (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); Онъ упивъшися и маючы зъ собою того жъ пяницу чернъца Хриштофа, пришедъшы в манастыръ, киями за попом гонили, ледво до дому своего утек (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 1/VI, 367); той на-тыхъ-мѣстъ опричниковъ своихъ за нимъ послалъ въ погоню, приказавши имъ, абы и себе, и коній не щадячи гонили за нимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1059); и гды́ видѣли є(г) жо(л)нѣрє, гонúти почáли за нéю (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 428); Кто шо(л) за чєлядю гонили, стрєляли (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); а ѡ(т) спрацовáньѧ оутєкáючихъ гонúтъ нє могли (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.); урожоный пан Михал Тулъковский, кгды его хотели тыежъ принципалове улапити, а за немъ гонили, зачымъ заледве в тот час ушолъ (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67);

гонити следомъ, следомъ (слѣдомъ) гонити — розшукувати: И гонили, дє(и), слєдо(м) за ты(м), воло(м) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 38); О которой шкоде заразъ доведавши ся, способивши, ведлугъ права посполитого, на копу людей добрыхъ, суседов околичныхъ, слѣдомъ гонили (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 281).

4. *(ганяючи, переслідуючи звірину)* ловити: а чє(р)касцы яко боярє та(к) мєщанє и козаки нє маю(т)… ты(м) бєрєго(м) ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѹ бобро(в) гонити (Черкаси, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, 101); бобры только тамъ гонѧтъ полови(н)ники (1552 *ОКан.З.* 25 зв.); и к тому дє(и) вш҇а мл҇(ст) дн҇ѧ вчора(ш)него ѹ суботу… пн҇є(и) моє(и) с по(д)даными єє ѡступ чини(л) звє(р) гони(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 9); а в рє(ч)цє собкѹ вни(з) ставѹ ярославова и в рє(ч)ци лопєни бобро(в) гонили и половили (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); тóты мысли(в)цѣ нє птáхо(в), ани заяцѣ гóнѧ(т), алє злóсти лю(дє)мъ розмаитыє выражáю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 65);

(виловлювати рибу) ловити: И никто да имаєт тамо овци пасти, или рыбѹ гонити (1576 *МЭФ* 94).

5. *(швидко бігти, мчатися)* гнатися: За бы́стрымъ злоторóгимъ, кто єлєнємъ гóнитъ, И з' Наѹкъ в' свой пожúтокъ, дорогїй часъ клóни(т) (Київ, 1632 *Євх.* 298).

6. *Перен. (прагнути до чогось; домагатися чогось)* гонитися (за чим): всѣ бо настоѧщаго вѣка гонѧ(т), да сѧ єго блгыми оудовлѧ(т) и насытатъ (до 1596, *Виш.Кн.* 263); о то(м) сѧ и похчає(т), за чи(м) гонити хочє(т), як бы тóє прагнєноє ȣхватити мóглъ (1598 *Виш.Кн.* 278 зв.); Желиборскій... Подъ вырóкомъсѧ посполи́тымъ нахóдачи, До крéсȣ ємоу́ замѣреного гóнѧчи (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 3 зв.).

7. (кого, на що) *(з метою принизити, знищити, піддати утискам)* переслідувати: ѧ є(с)ми іс которого ты гонишъ тру(д)но є(ст) тобѣ проти(в) ω(с)на брыкати (II пол. XVI ст. *КА* 45); хлóпи х(с)вы гóнєныє и ѡплюваныє ѡбєсчєщє(н)ны(є)... лѣпшиє... ω(т) ни(х) были, и нн҃ѣ сȣтъ (1598 *Виш.Кн.* 290); што єстє в' цр҃кви въсточ'ной злого ѡбáчили... лю́діє мой что ми въздаєтє, за мáннȣ жéлчъ, за вóдȣ ѡ́цє(т), сáвль, сáвлє, что мѧ гони́ли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 218); а прєто к(д)ыбы и сщ҃єнніци были. пилні наоуки стои. ω и пєвнє оумѣли бы ты(ж) и людє(м) дати єи и ѡбороніти ω(т) нєпріатєлѧ... которїи гонѧ(т) на вѣрȣ нашȣ и зако(н) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182 зв.); Так и погáнове хрестіан гонили и мýдрости божей себе не смири́ли (к. XVI ст. *Укр.П.* 86); а ты, Скарго,... людей... шкалюеш, гониш, срамотиш (1608-1609 *Виш. Зач.* 21); При тóмъ же Троѧ́нѣ... Євстáфію Плаки́дѣ... оуказáлъсѧ óбразъ Распѧ́тїа Хв҃а..., и былъ до нéго гóлосъ Чомȣмѧ гóнишъ Плаки́до (Київ, бл. 1619 *О обр.* 14); мнóгїѣ прихóдѧтъ до цр҃квє, и дрóбѧтъ ѧзы́ком' ти́сѧчȣ вѣршωвъ моли́товныхъ; а выхóдачи з' цр҃кви нє вѣдают' што рєкли... бѣжáт', спѣшáтсѧ акобы были кимъ гóнєны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 542).

◇ **гонити на здоровъє, на здоровье гонити** (кого) — важити, замірятися, зазіхати на чиєсь здоров'я, життя: па(н) а(н)дрє(и) мо(н)то(л)тъ з слȣгами конъно збро(и)но гонячи на здоровъє моє слȣгъ боя(р) и по(д)даныхъ моихъ... по кгрȣнтє моє(м) єздилъ (1577 *ЖКК* І, 85); А гдебых... на здоровье пана Каспорово гонилъ... // тогды на тотъ часъ мене горломъ карати маеть (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 335-336).

ГОНИТИСЯ, ГОНИТИСЬ, ГОНИТИСА *дієсл. недок.* **1.** (за ким) *(переслідувати кого-небудь)* гнатися, гонитися: Бг҃ъ лю(д) свой з' Єгиптȣ прє(з) Моисєа вывєлъ, гонѧчисѧ за людωмъ Бж҃имъ та(ж)ко згрѣшили (Вільна, 1627 *Дух.б.* 44).

2. *Перен. (прагнути чого-небудь, домагатися чогось)* гонитися (за чим): Если тое малое скажете ми извѣстно, буду разȣмѣти, яко ползует вас тая брѣднѧ, за чим ся гоните (1599-1600 *Виш.Кн.* 153); ины(х) ваши(х) папѣжей вéликоє мно(ж)ствó воєвáлисѧ ѡстáвивши цр҃кóвь бóжїю и гóни́ли(с) за злáто(м) и срéбрω(м) и мѣстами (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 101); гонятся и одни одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгают и упережают, власнѣ як конские заводницы для закладу (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); ты(м) бы́стрѣй гони́тисѧ и за ихъ дѣлными а нє смєртє(л)ной хвáлы и пáмѧти гóдными спрáвами и пóстȣпками (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.).

ГОНИТЪ *див.* **ГОНИТИ.**

ГОНИТЬ *див.* **ГОНИТИ.**

ГОНОРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* honorować) (кого) *(гідно шанувати, вшановувати)* величати: цр҃ковъ каѳоли́чєскаѧ... постанови́ла ст҃ый и хвалéбный [крстъ]... по(д) титоуло(м) въ(з)движéнїа тогóжъ кр(с)та ст҃го жєбы ѡ́ного та(к) ѡ́кроугъ солєнѣтє(р) цєлєброва(л), и гонóровалъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 294).

ГОНОРЦИ *присл.* Гонористо, з гонором: алé іс гонóрци. фо(р)тєлємъ того ȣжи(л). роспоро(л) собѣ скороу по(д) кóлѣно(м). вложи(л) та(м) кар'ткоу ...гдѣ то сѧ гнéтъ загоило, и нє болѣло (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 52).

ГОНОРЪ, ГОНЕРЪ *ч.* (*стч.*, *стп.* honor, *лат.* honor) пошана, почесть, слава, *діал.* гонор: Понєва(ж) И Лявдє Пра(в) На ко(ж)ды(и) рокъ Платимо, И Гонє(р) вшєляки(и) Носимо (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); Такъ и свѣтъ з фωртȣною, поднєсєтъ чл҃вєка на гоноръ высокїй, потомъ єго на долъ ки́нєтъ и розбїєтъ (поч. XVII ст. *Пчела* 29); Юрей Чарторийский... жаловалъ... ижъ... при одправованъю судовъ [Колпытовские] словы непристойными, славе, гонорови, зацности дому и фамилие... его милости // ...злаяли (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 555-556); которая то калумниа поводови ани его гонорови жаднымъ способомъ... шкодити не маетъ (Люблін, 1624 *АрхЮЗР* 3/І, 279); Мáєш' на конéц'... и Слȣги, а то

для чести и Гонóрꙋ того Прєсвѣтлого Дóмꙋ Кнажáт҆ Корєцки(х) (Київ, 1625 *Кiз.Ходк.* 4 ненум.); Цúтра єднáкъ з҆ лю́тнєю при тобѣ зостáнєтъ: И в҆ Наꙋкахъ твóй Гóноръ, нѣгды нє ꙋстáнєт҆ (Київ, 1632 *Євх.* 303); Загóны роспꙋщáєтъ, в҆ свѣтóвыє двóры: Лєтúтъ на высóкiє, рыцє́рства гонóры (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); пановє Трыпо(л)сцы... хотєчы протє(с)туючого страхо(м)... накорми(т), го(с)поду є(г)[о] вколо ω(с)кочи(в)ши, словы у(с)чыпливыми... гонорови єго ба(р)зо шко(д)ливыми лжа(т) сромо(т)нє... почєли (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

ГОНТЪ *див.* **ҐОНТЪ.**

ГОНЧАРЕНКО *ч. (син гончаря)* гончаренко. Вл. н.: Писалъ и присылалъ до... замку господарьского Житомирского... урожоный панъ Остафей Стрыбыль, оповедаючись, и обтежливе жалуючи... // на Гончаренка зъ Рачина (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 213-214).

ГОНЧАРОВЫЙ, ГОНЧАРОВЪ, ГОНЪЧАРЕВЪ *прикм. (який стосується гончаря)* гончарів, гончаря. У складі вл. н.: **гончаровый лесокъ**: ωтъ пєрєвоза к го(н)чаровомꙋ лєску (1546 *ОГ* 27); **врочыще гонъчарово:** подъстарости(и) бєрєстє(и)ски(и) з людьми... дивинъцы... вєли насъ ... ωтъ добрицы кꙋ врочыщу гонъчарєвє (1546 *ОГ* 27); **руля гончарова:** на б҃а карчємныє блюзнѣрцы архиєрєи, жє ты(ж) то ркóмо добродѣйство чинатъ розоумѣю чи о собѣ: роулю гончаровоу, абы та(м) посторонны(х) оубогы(х) погрѣбати, коупили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ГОНЧАРСКИЙ, ГОНЧАРСКIЙ, ГОНЧАРЪСКИЙ *прикм.* **1.** Гончарський: сосу(д) скудє(л)ничь начине гончарское (II пол. XVI ст. *ЛА* 190); Ото ч(с)тныи сн҃óвє сióни одѣáныи прѣвы(м) злáто(м) ω(т)мѣнили сѧ єстє в нáчин҆є глинáноє, и в робóтꙋ рꙋ(к) го(н)чáръски(х) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228); скꙋдє́лничный: Скорꙋпаный, глúнаный, гончáрскiй (1627 *ЛБ* 115).

2. У складі вл. н.: **брама гончарская:** выйди на долинꙋ сн҃а еннонина, котораѧ єсть ꙋ въѣздꙋ до брамы гончарской (серед. XVII ст. *Хрон.* 353); **поле гончарскоє:** архiєрєи ж взявші срєбрєнiкi и... купiлi за них полє гончарскоє для погрєбєня оубогих (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 52); **руля гончарская:** карчє́мныє блюзнѣрцы архиєрє́и взáли л҃ срє́бникъ заплáтоу ωшацовáннꙋю,... и дали и́хъ на рꙋлю гонча(р)скꙋю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100 зв.).

ГОНЧАРЪ, ГОНЧЕРЪ, ГОНЧАРЪ, ГОНЪЧАРЪ, ҐОНЧАРЪ *ч.* **1.** Гончар: До(и)лидє, ковалю, столѧру,... го(н)чару. Тымъ всѣмъ голо(в)щины по два(д)цати ко(п) грошє(и) (1566 *ВЛС* 94 зв.); скꙋдє(л)никъ гончаръ (II пол. XVI ст. *ЛА* 190); аргилла по латы(н)ски... глина ωбычнаѧ порꙋ(с)ки... а пристои(т) она гончаро(м)... они дѣлаю(т) з нєи горшки (XVI ст. *Травн.* 495 зв.); За ωдина(д)ца(т) латъ далє(м) гро(ш) ѯ и ква(р)тни(к) гончаровы ω(т) паца (Львів, 1616 *ЛСБ* 1044, 6 зв.); Скꙋдє́лникъ: Гончáръ (1627 *ЛБ* 115); ґончарови за ꙋфутрованьє пьєца и пьєцъка далє(м) гро(ш) 25 (1630 *ЛСБ* 1052, 4); гончєрєви за дахꙋ(вък)ꙋ fr. 19 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 10 зв.); гонъчари местъские маютъ чергою послуговати до монастыра, то ест печы и комины робити (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); Гончáръ, Figulus (1650 *ЛК* 440).

2. Вл. н.: а меновите на смерть забитые: Трохим Годотовея, Юрко Гончар (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 150); Пилипъ гонъчаръ (1649 *РЗВ* 188); пан Иван Кевлич... се протестовал противко подданым..., Ивану Гончару бурмистру Шустику пивовару (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 471).

ГОНЧАРЫХА *ж. (дружина гончаря)* гончариха. У складі вл. н.: **могила гончарыхи:** Врадъникъ... з бояры... вєлъ... ω(т) могилы го(н)чарыхи к вє(р)хомъ болота (1546 *ОГ* 92).

ГОНЧЕРЪ *див.* **ГОНЧАРЪ.**

ГОНЧАРЪ *див.* **ГОНЧАРЪ.**

ГОНЪЧАРЕВЪ *див.* **ГОНЧАРОВЫЙ.**

ГОНЫ *мн. (українська міра довжини від 60 до 120 сажнів)* гоны: а на мори ω(т) вєлико(г)[о] // вѣтроу влъны были в҆сталї и грєблисѧ якобы стаянїи або гоновь двадєсѧ(т) и пѧ(т) або тридєсѧть (1556-1561 *ПЄ* 366); была вифанїа близко ω(т) iєр(с)лима яко бы пѧдєсѧ(т) стаянїи або ровныхъ гоновь (Там же, 395); Пóприщє: Мúлѧ, замыкáєтсѧ, а҃ крóкωвъ: або óсмь стáдiй, стáiовъ, гóнω(в), а҃ врѣста, пѧтаа чáсть милѣ пóлскои (1627 *ЛБ* 88);

◇ **гоны бобровыє, бобровыє гоны** — угіддя, де водилися бобри; ділянки відведені для полювання

на бобрів: дал есми ему тое селище Трибѣсовъ со всим тым, што к тому селищу здавна прислухало, и з бобровыми гоны, и с пасеками (Брацлав, 1505-1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174); я левко ласкови(ч)... прода(л) есми... именье свое... из ловы звериными и пташьими из бобровыми гоны (Миляновичі, 1538 *Арх.Р* фотокоп. 44); Они ѹво входы... ѹступаються... которые з да(в)ны(х) часо(в) в поко(и)но(м) де(р)жа(н)и были и всякие пожи(т)ки с ни(х) мели я(к) бобровые гоны... та(к) и ры(б)ные входы по озеромъ (Черкаси, 1544 *ЦНБДА*/П-216, 101); жѹковъ отъдано панѹ богѹшѹ по(д)ска(р)бемѹ... з ловы з(в)ери(н)ыми и бобровыми гоны (1552 *ОЛЗ* 191 зв.); бобровые гоны та(м) ѹбываю(т) до два(д)ца(ти) бобро(в) (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 3 зв.); маетность... нашоу... продали... // ...з гоны бобровыми (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 132-132 зв.).

ГОНЬЗНУТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* гоньзноути) побігти, утекти: Гонзе, и гонзнѹвъ: Оушо́лъ, ѹтѣкъ, ѹбѣгъ, а(л)бо вы́мкнѹ(л)ся, гоньзнѹ(л), бежа́лъ (1627 *ЛБ* 27).

ГОНѢНЯ *див.* **ГОНЕНЄ.**

ГОНАЧІЙ *дієприкм.* Переслідуваний: Кре́стъ Хв҃ъ го́начій, запе́ршися всего, и дш҃и вла́снои, оу́мыслъ сво́й в любо́вь Хв҃ѹ в поеный мѣти ма́еть (Вільна, 1627 *Дух.б.* 351).

ГОРА *ж.* **1.** *(значне підвищення над навколишньою місцевістю)* гора: Голосъ милого моего; а и тотъ то есть пришолъ скачючи по горахъ а перескакиваючи погорки и холмы (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51); от Михалкова ставища по грѹшѹ, котораѧ на гори стоит, а от горы ѹ болотце долгое (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); тамъ дрѹгаѧ гора такъ же высока яко замъковаѧ (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); Гора замъковаѧ высока досыть и прыкра (1552 *ОКЗ* 34); У вышель ω(т)тоудоу іс҃... и встопиль на гороу и сѣль тамь (1556-1561 *ПЄ* 71); сесь пустъ безъ человѣчеи силы бывъ, али не было тамъ покарму на горѣ (XVI ст. *НЄ* 16); то́т... за́разъ в одѐжѹ по(д)лѹю оубра́вся, и на го́ры в пѹсты́ню ω(т)ишо́лъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 79); Ва́ма: Вышы́на, соко(ст) а(б) гора́ (1627 *ЛБ* 190); Орфе́ово спѣва(н)е, Рѣки, Лѣсы, бо́ры Тѣшило, Фе́бово те́жъ розъяснѧ́ло го́ры (Київ, 1632 *Євх.* 302); Прорва́лися жере́ла... и линѹла вода... та́къ и́жъ // за́лили до́мы, за́мки, го́ры, на кото́ріи лю́ди бѣжа́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 15-15 зв.); Гора. Mons (1650 *ЛК* 440); *У порівн.*: Велиωрыбъ е(ст) яко го́ра (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26);

тільки мн. (гориста місцевість) гори: Того(ж) ро́кѹ ω(т) яна замойского во́йско его поражено, а са(м) през // горы я́ко пе́съ оутѣкъ (1509-1633 *Остр.л.* 127 зв.-128); А лежи(т) тая краина... в тало(и) азые ...где сѹ(т) славные горы (1582 *Кр.Стр.* 31); Сати́ри лю(де) лѣсныи въ го́ра(х), албо в вели́ки(х) лѣсе(х) бы́ваю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); о́ныи ст҃ыи въ окрѹтномъ гоне́нію, кри́лися и ω(т)почива́ли въ пѹсты́нахъ, въ гора́хъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.); *Образно*: Неха́йся весела(т) нб҃са а ро(з)ра́дѹется земля; спѣва́йте го́ры хвалоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 128); **гора божая** — гора Сіон: Иди проти́вко Мωисе́ωви на пѹщѹ. Кото́рый вы́шолъ противъ емѹ на го́рѹ бж҃ію и поцѣлова́лъ его (серед. XVII ст. *Хрон.* 82 зв.); **гора Господня** — те саме, що **гора божая:** будет во остатніе дни оказана гора Господня и дом Божий наверх горы, и поднесется вышше над пагорки (Вільна, 1600 *Катех.* 70); **небесные горы** — оселя Бога та ангелів: поты(м) со́рокъ дн҃ій на мо́ри свѣта того блоу́калося. южъ коли(с) на высо́ки(х) нб(с)ны(х) гора(х) ω(т)почи́ло (поч. XVII ст. *Проп.р.* 195 зв.); **Святая гора** — *(місце паломництва східного православного світу в Греції)* Свята гора: скажу вам, иж по всей турской земли тѣх мощей и тѣх тѣл освященных, // ...умножилося, тогда некоторые пробаторы вѣры и благочестия нашего и латынского мниси, взявшися от Святой горы, пошли искати и видѣти в родѣ латынском мощей либо тѣла (1608-1609 *Виш.Зач.* 220-221);

у знач. присл. **горою** — уверх: повел по старымже гранем... от хвощанца... под лѣсь... и там далей горою посеред лѣса... в болото... которое болото делит имѣне кназа Андрѣево... ис кназа Василевим имѣнем (Ковель, 1519 *AS* III, 188); мы... ему... даемо въ старовствѣ нашимъ... пустыню ку осажаню людми,... почавъши с конъца горою Сулы от Снятина, рубежа московского, ажъ вниз до устя Днепра (Варшава, 1578 *ЧИОНЛ* XIV-3, 85); **къ горѣ** — вверх, угору: позри к горѣ на нб҃о и вижь ст҃ыи же никита (1489 *Чет.* 31 зв.); слѹхи тамъ приходят ω поганствѣ

Татарєх, ижбы мѣли ити къ горѣ Днєпра (Вільна, 1541 *AS* IV, 280).

2. *(верхній поверх будинку)* горище, *діал.* гора: над одною светличкою комора на горе (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); я тое тяжкое збите и змордоване маю безвинне от мужа своего..., бо дей во мнѣ внутри збивши, з горы светлици рострутил, не задаючи великих знаков на тѣли (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 360); Тамъже на горе светлочка съ коморкою малою (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 369); Го́рница: На горѣ на бꙋдова(н)ю до(м) (1627 *ЛБ* 27); Трикро́вникъ: Гора́ на́ тре́тєм᾽ пѧтрѣ, Са́лѧ (Там же, 134); 5 трамовъ до и(з)дєпъки на свѧщє(н)ничєски(и) до(м) на горꙋ fr. 16 и 10 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 15); на горѣ до́мꙋ на мѣстцы спосо́бно(м) скла́ли камєньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 481 зв.).

3. *(велика кількість чогось)* гора: такъ мѧтє́жи, ростырки го́рꙋ // вы́нєсли (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 56-56 зв.); Єсли жъ за Кантъ вєсо́лый го́ры людє́й чтили: Слꙋшнѣ́й бы(с)мы нам᾽ Ра́дость да́нꙋю свѧти́ли (Київ, 1632 *Євх.* 302).

4. Найвищий рівень у досягненні чогось: единою бовѣ(м) того исидора тѧѧ(ж) м(д)рость пло(т)скаѧ, котораѧ и вм(с) в᾽ тщꙋю сла́вицꙋ ми́ра сєго взбꙋди-ла, в горꙋ высокомы(с)лїѧ двигнꙋла и взнє(с)ла (1598 *Виш.Кн.* 277); въвєдє и наса(ди) и(х) в гороу годности своєи. а гора называє(т)сѧ ла(с)ка єго стаа (к. XVI ст. *УЄ* №31, 164 зв.); ка́ждый сна́днє ѡба́чишъ вєли́кїи гѡры в᾽ нєй прмдрости нб(с)ной (Почаїв, 1618 *Зерц.* 6 зв. ненум.); а звла́ща гды слнцє прє(д)-вѣчноє... дꙋшꙋ зно́вꙋ на гороу́ сп(с)нїѧ по(д)носитъ (Київ, 1632 *Євх.* 293); Бовѣмъ то́й На гѡра́хъ высо́кѡи моу(д)рѡсти лѣта́є, Гды́ В костє́лѣ католі́цкомъ Вѣрꙋ правди́вꙋю ма́є (Чернігів, 1646 *Перло* 1 ненум.); **горы постигати** — досягати найбільших успіхів у чомусь: Подземнїи мученики го́ры постига́ли, постом и пра́цами тѣла избужали (к. XVI ст. *Укр.п.* 88).

5. У складі вл. н.: **гора Андреєва**: Воротєнскою рєчкою къ полам Сєрєховицким... чєрєз тыи пола // мимо горꙋ Андрѣєвꙋ (Ковель, 1540 *AS* IV, 237-238); **гора аѳонская**: Видачи то ри́мѧнє... стра́шившисѧ вєликимъ стра́хомъ // цѣлы(х) монастырє́въ ѡста́вивши, ѡ(т)тѧгноу́ли ѡ(т) горы аѳо́нскои (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 55-55 зв.); **гора Єлеонская**: Дꙋшѣ вѣрныи пристꙋпѣтє до гори́ Єлєѡ́нскои (Чернігів, 1646 *Перло* 66); **гора красовская**: много Камєнє тєсаного выда(л) з горы красо(в)скоє (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); **гора оливная**: агглы... всꙋ (!) кро́въ, кото́рꙋю на горѣ ѡли́вной, в ра́тꙋшꙋ пилата,... выл᾽лѧлъ бы́лъ, пи́лнє зобра́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 164 зв.); **гора Плешивая**: прывє(л) насъ кꙋ горє которꙋю мєнилъ быти... гора Плєшивая (1546 *ОГ* 20 зв.); **гора синайская**: видѣ(л) є(м) оу видє́нїи на горѣ синайско(и) мно́го лю(ди) нєзли́чєны(х) (XVI ст. *УЄ* №29519, 35); **гора сіонская**: Прє́то на горѣ сіѡ́нскѡй поставлє́ни, тꙑ́и ѡ(т) тѣла Кровію Хр(с)то́вою кꙋплє́ни (Чернігів, 1646 *Перло* 54 зв.); **гора Хорівская**: мѡ(и)сє́й... в᾽шє(д) на горꙋ Хѡрівскꙋю, ѡглѧдати зє́млю ѡбѣтова́ннꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 168); **гора Чеховая**: то(т) забꙋковєцъ и гора названая Чєховая (Унів, 1581 *ЛСБ* 61); **гора ѳаворская**: на горꙋ ѳавѡ́рскꙋю єдинꙑ́хъ извꙋ́дитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72); **горы Арменскиє**: ѡ(т)-почи́нꙋлъ кора́бль на гора́хъ Армє́нскихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); **горы Маюмскиє**: Погрє́бъ єи ста́рєцъ Зѡ́сіма в᾽ гора́хъ Маю́мскихъ (Київ, 1627 *Тр.* 698); **горы святого спаса**: Пра(з)ничныє яръмаръки, што вы зовєтє съборами ѡч(с)тѣтє я(к) в жидичи(нѣ), и в᾽ гора(х) стго спса (п. 1596 *Виш.Кн.* 258); **Алпійскиє горы**: нєха́й вѣдаютъ ново́ю наꙋкою... в᾽ повѣтахъ и зємлѧ́хъ што́ за Алпі́йскими... гора́ми (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 195); **быкова гора**: ста́ноу(л)... на горѣ въ армє́нїи, кото́рꙋю го́роу зва́но, быко́ва го́ра (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 6 зв.); **Каменная гора**: ѡ(д) Камє(н)ноє горы до сєла Грабо(в)ца (Житомирщина, 1649 *ККПС* 202); **княжая гора**: ѡ(т) врочища кнжєє горы до пєрєхрєстъя дороги (Луцьк, 1585 *ЛНБ* 5, II 4043, 118); **красная гора**: ѡ(т) гаю на краснꙋю горꙋ (1546 *ОГ* 51); **лисова гора**: прывєлъ до горы которꙋю мєнилъ лисовꙋ горꙋ (1546 *ОГ* 21 зв.); **Лысая гора**: заставил есми... приселок Лысую Гору (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 132); **Пиринійскиє горы**: нєха́й вѣдаютъ... ново́ю наꙋкою... в᾽ повѣтахъ и зємлѧ́хъ што́ за Пирині́скими... гора́ми (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 195); **светая гора**: въ месте Луцкомъ, на светой Горе (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 181).

◇ **гору брати** — добиватися переваги, брати гору: Бы ся весь свѣтъ на правду гнѣвати хотѣлъ, гору

она брати повинна (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1090); **гору взяти** — перемогти, взяти гору: злоба же и лжа всѣх опанует и гору возмет (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 184); **гору отримати** (над ким) — перемогти (кого), взяти гору (над ким): Бȣдь бєзпє́чєнъ Сȣща́нскїй, Крєстъ з' Стрѣло́ю ма́єшъ, в' Гєрбѣ, ла́цнѡ на(д) врагóмъ горȣ̀ ѡтрима́єшъ (Київ, 1637 *МІКСВ* 334); **горы перевертати** — робити дуже багато, перевертати гори: Ажъ быхъ имавъ вѣру, што быхъ горы перевертавъ, а любве не имаю, нѣчого емъ (XVI ст. *НЄ* 11); **горы переставлати** — те саме, що **горы перевертати**: хо(т) бы(х) ма(л) на(д) лю(ди) розоу(м) и бы(х) ма́ль такоую вѣроу, жє бы(х) го́ры мо́гь пєрєставлѧти (XVI ст. *УЄ* №29519, 219 зв.).

ГОРАЗДО *присл.* (*цсл.* гораздо) гаразд, добре, як слід: Ино мы длѧ того послали там дворѧнина нашого Ивашка Тȣра и казали єсмо ємȣ ѡ том гораздо достаточнє довѣдатисѧ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); архима(н)дры(т)... протасє(и) довѣда(в)ши пє(в)ности гораздо в стары(х) старцов оу право нє (в)ступуючи ...тоє цєлины ѡраноє постȣпился... манастырю пȣсты(н)скому вѣчно (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28).

Див. ще **ГОРАЗДЪ[1].**

ГОРАЗДИЙ *прикм.* Вмілий, вправний, досвідчений: боудоу(т) гораздии писци писали или иконьници (1489 *Чет.* 366).

ГОРАЗДЪ[1], ГОРАЗДЬ, ГАРАЗДЪ, ГАРАЗДЬ, ГАРАСТЪ *невідм.* (*цсл.* гораздо) **I.** *присл.* 1. Гаразд, добре, як слід: мы сѧ того гораздъ достаточнє довѣдали, штож то єст тыє имѣнѧ... кнѧзѧ Ѡстрозского (Луцьк, 1511 *AS* III, 92); ро(з)мышля(и)тє якъ бы то было гораздъ (Стрятин, 1561 *ЛСБ* 35); Гораздъ дознавайте, кулко фелю находиме посту святого (XVI ст. *НЄ* 25); а то са(м) знаючи гораздь бз҃ьтво(м) свои(м) с҃ты(м) о таковои моуцѣ своєи, и ишо(л) є(ст) // до Ієр(с)лима (XVI ст. *УЄ Трост.* 69-70); єно сѧ прислȣхай гора́здъ. а якїи сло́ва мо́ви(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 151); многокра(т) бога́томоу̀ ѡ(т)во́ди(т)сѧ оучини́ти гора(з)дь (1645 *УЄ* 32, 197).

2. Достатньо, значно: Вє(нє)дикть... выкопа(в)ши змыи водою чистою. и оуложи оу // питѧ якоєко(л)вє(к) на но(ч). зама(ж) гара(з)дь роумѧно(ст) въ ч҃лцѣ ѡказȣєть коли єго пиє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.-3); мы деи то гораздъ заплатимо (Луцьк, 1564 *Ив.* 263); И кгды вже панъ нашъ гораздъ подпивати почалъ, тєды тотъ Василей Шабановичъ пошолъ зъ светлици до сеней (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 481).

3. Правильно, точно: кто естъ хрестіанинъ, нагай мовитъ гораздъ, якъ ся годитъ постити (XVI ст. *НЄ* 13); усе мы его Богомъ побываеме, хоть зле учинивъ, хоть гораздъ (Там же, 212); въ цєркви на книгахъ гораздъ читалъ (1577 *AS* VI, 78); жа́дны(м) способомъ гара(з)дъ потра́фїти нє мо́жєт (Острог, 1587 *См.Кл.* 14).

4. Міцно, надійно: Мостъ замъковы(и) на палєхъ ...гора(з)дъ вроблєны(и) (1552 *ОЖЗ* 120 зв.); оу па(н)ствѣ своємь замкнѣмосѧ гораз(д)ь, заволочѣмо ланцоухами ворота (к. XVI ст. *УЄ* №31, 50).

II. *част.* (*вживається для вираження згоди*) добре, гаразд: Klim: Harast, ta ty zwirka toho kupy — dam ioho ne droho (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

Див. ще **ГОРАЗДО.**

ГОРАЗДЪ[2] *ч.* Добро, *діал.* гаразд: Багме, можетъ сѧ гнѣвати и покартати насъ, коли не будеме чинити гораздъ сусѣдумъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 138); Про то чомъ не кельтовавъ и не роздававъ гораздъ сусѣдумъ (Там же, 139); Fortuna diwny riczy płodit' Nekoli horásd nekoli licho rodit (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1 зв.).

ГОРАЧЕ *див.* **ГОРЯЧЕ.**

ГОРАЧЕЙ *див.* **ГОРѦЧЕЙ.**

ГОРАЧИЙ *див.* **ГОРЯЧИЙ.**

ГОРАЧКА *див.* **ГОРЯЧКА.**

ГОРАЧНОСТЬ *ж.* Те саме, що **горячость**: Часомъ отъ зною, то отъ горачности Опрочъ хлеба потравъ и безводной млости Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 92).

ГОРАЧОСТЪ *див.* **ГОРЯЧОСТЬ.**

ГОРАЧОСТЬ *див.* **ГОРЯЧОСТЬ.**

ГОРАЧШИЙ *див.* **ГОРАЧШИЙ.**

ГОРАЧЫЙ *див.* **ГОРЯЧИЙ.**

ГОРБА *див.* **ГУРБА.**

ГОРБАКА *ж.* Спина, хребет, опуклість: dorsum горбака (I пол. XVII ст. *Сем.* 75).

ГОРБАТЫЙ, ГОРБАТИЙ, ГОРЪБАТИЙ, ГОРЪБАТЫЙ *прикм.* **1.** (*який має горб; вигнутий*

горбом, скручений) горбатий: слака, скó(р)чєнаѧ // го(р)бáтаѧ (1596 *ЛЗ* 76-77); Єсли тѣло якого чл҃ка єстъ кшта(л)тноє,... гды голова прє(з) дѣрꙋ якꙋю пєрє(и)дєтъ, то иншоє тѣло пєрéйдєтъ, єсли за(с) горбатоє, брꙋ(х) дóбрый мáючоє нє можє(т) пєрє(й)ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 206); Слачéнъ: Скóрчєный, ...горбáтый (1627 *ЛБ* 117); Чл҃вкъ єсли бꙋдєтъ слѣпы́й áбо хромы́й,... éсли горбáтый... нє пристꙋпитъ офєровáть офéръ бг҃ꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 123 зв.); gibbus, го(р)бати(й), сляче(н), скоче(н) (1642 *ЛС* 209); Горбáтый. Gibbosus (1650 *ЛК* 440).

2. *У знач. ім.* Горбатий. Вл. н.: Лꙋцикъ Горъбатый (1649 *РЗВ* 133 зв.); Карълъ горъбати(й) (Там же, 432 зв.).

ГОРБАЧЪ *ч.* Горбач, горбань. Вл. н.: по(д)даныє ...ничипо(р) го(р)бачъ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 34); Яника Горбача... выкрадено (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 444); Васко Горбачъ (1649 *РЗВ* 447).

ГОРБИКЪ, ГОРБЫКЪ *ч.* Горбик. Вл. н.: Сенко дей, дождавшися ночи, и пошолъ... до подданого пана Петрова, Радка Горбика (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/I, 103); Данило Горбыкъ (1649 *РЗВ* 325); Иванъ Горбикъ (Там же, 441).

ГОРБОКЪ *ч. (невелике підвищення на площині)* горбок: Просто чєрє(з) полє ро(в)нининою... до го(р)ба круто(го)... // и ѡ(т) то(го) го(р)бъка чєрє(з) долинꙋ на дрꙋги(и) горбъ (б. Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Ie, 254, 47-47 зв.); parodontides, горбки при я(с)лє(х) (!) (1642 *ЛС* 301).

ГОРБЪ, ГОРЪБЪ *ч.* **1.** *(невелике округле підвищення на площині; пагорок)* горб: К той дорожце прилегла в головах земля Тереме́нъская от места... через горбъ великий, ажъ до высокого горбу (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 367); на... горбє... плитницꙋ... вробивши, цеглы въ нєй надєлати (1577 *AS* VI, 77); а (в) дрꙋгꙋю сторону а(ж) кꙋ граници пн҃а красносє(л)ского заня(в)ши кгрꙋ(н)ты, го(р)бъ рє(ч)ку климєтє(н)ку (Жорница, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18); А сєсє зє(м)ля, що є(м) и(з) лѣса вырубалъ на го(р)бѣ при Лєвъковы(х) двѣ нивы (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); ѡ(т) то(го) го(р)бъка чєрє(з) долинꙋ на дрꙋги(и) горбъ... вправо є(ст)... кгру(нт) святє(ц)ки(и) (б. Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Ie, 254, 47 зв.); Горбъ. Gibbus . Tuber (1650 *ЛК* 440).

2. Вл. н.: ва(с)ко горъбъ (1649 *РЗВ* 99 зв.).

ГОРБЫКЪ *див.* **ГОРБИКЪ.**

ГОРДЕ *присл. (з достойністю)* гордо, гордовито: тот злый чоловекъ..., не боячисе а ни пана Бога, а ни жадное зверхности од него постановленое, горде и своволне дня теперешнего смял, яко ми справу дано, у мещанина одного дитя хрыстит (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 311); А Николáй, и єго товáриство в҆ таковꙋю прєвáгꙋ послúзноулисѧ, жє и фѣкгꙋрами... зємлємѣрными, скритоє и выображéню нє по(д)лéглоє прєистóтного Бо(з)ства гóрдє дмéтъсѧ оказáти мимо и на(д) писмо (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 211).

Див. ще **ГОРДО.**

ГОРДЕЙСКИЙ *прикм.* Надто гордий, зарозумілий: старейшие над повинующимся гордейскими, вышными, лутшими, славнѣйшими и главнѣйшими не показуют (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 183).

ГОРДЕЛИВЫЙ, ГОРЪДЕЛИВЫЙ, ГОРДЕЛИВЪ *прикм. (пихатий)* гордий: В покоръных пастырех Христос пробывает, але горъделивых далéче минает (к. XVI ст. *Укр.п.* 78); сꙋтъ тыжъ тáмъ и ин҆шіи того(ж) цєхꙋ лю́дє; гор҆дєли́вый, лáкомыи // вы́дир҆цы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 70-70 зв.); fastosus, кичливъ, го(р)дєливъ (1642 *ЛС* 194).

Див. ще **ГОРДЫЙ.**

ГОРДЖѢНЬЄ *с.* Гординя, гордість, погорда: Щáвство: Грє(ч): Влакєі́а, з҆ пєщоты́ нєдбáлство и взгоржéньє, лѣни́вство,... пыха, Взгáрда, горджѣньє (1627 *ЛБ* 158).

Див. ще **ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ, ГОРДѢНИЯ.**

ГОРДИТЕЛЬ *ч.* Гордій, гордівник: Гордитєль. Contemptor. Sp[r]etor (1650 *ЛК* 440).

ГОРДИТИ, ГОРЪДИТИ *дієсл. недок.* (ким, чим) *(ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо; з погордою; нехтувати ким-, чим-небудь)* гордити, гордувати: ѡна нє хочє(т) мъзды ани жадаєтъ даровъ нє горъдитъ оубогими (1489 *Чет.* 52 зв.); Сталосє шє(м)ра(н)є грєкомь проти(в) жидо(м) и(ж) го(р)дили вдовицами и(х) (II пол. XVI ст. *КА* 28); Из дóмꙋ оубóгого дрєводѣлъ (sic! — *Прим. вид.*) рачилъсѧ народи́ти, всѣхъ оучачи́, абы оубóгими нє хотѣли гор҆ди́ти (Львів, 1591 *Просф.* 74); Давáли такоу́ю причи́нꙋ та(к) влáснє израи(л)чици го(р)-

дачи́ сын'ми самойлєвы(ми) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); для чого и до згоды,... склонятися рачишъ, указуючи того причину и... набольшей тую, ижъ насъ утискуютъ, трапятъ, горъдятъ, брыдятъся нами (Вільна, 1599 *Ант.* 598); А повѣжєно к'то ва(с) слухаєть мєнє слѹхає(т): а к'то ва́ми го(р)дить, мною го(р)дить (к. XVI -І пол. XVII ст. *ЦНБ* 74 П/20, 22 зв.); для ва́шєго збавє́нѧ оупокори́лємъсѧ, и с поко́ри моє́и, нє горжѹ нѣ грѣшниками, нѣ разбо́йниками (Почаїв, 1618 *Зерц.* 40); Оунєдостоа́ю: Чиню нєго́днымъ, горджѹ, бры́джусѧ, знєважа́ю (1627 *ЛБ* 139); ѹбогими єси го(р)дилъ (Чорна, 1629 *Діал.* 270); лю́ди лє́гко и(х)... горъди́ти и́ми могли́ (Львів, 1645 *О тайн.* 144).

ГОРДИТИСЯ, ГОРДИТИСЕ, ГОРДИТИСЬ, ГОРДИТИСѦ, ГРЪДИТИСЯ *дієсл. недок.* **1.** *(пишатися, почувати перевагу в чомусь)* гордитися (чим): го(р)джѹ(с), пы́шню(с) (1596 *ЛЗ* 40); пръвоє смирє́нїє розѹмѣючи то ѡ собѣ, и(ж) нѣма(ш)сѧ чи(м) гръдити (п. 1596 *Виш.Кн.* 239); Сътвори́лъ бы(л) б҃ъ ч҃лка... дх҃ъ да(л) за ла́скѹ, а тѣло абы́ сѧ нє го́р'ди(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); Вша́(к) вѣдаєшъ, жє ко́ждый хто́ ся на́ свѣт҆ роди(т), Мѹситъ тыжъ ѹмєрєти: про́жно сѧ ту́т҆ го(р)дитъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47 зв.); Прє́то дарє́мнє горди́шъсѧ и хва́лишъ с твоє́гѡ ца́рства (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); Горжуся. Superbio (1650 *ЛК* 440).

2. *(зневажливо, звисока ставитися до інших, бути пихатим, зарозумілим)* гордитися: вси церемонии наши стародавные... привилиемъ... утвердили есмо... яко Русинъ Рымляниномъ, такъ и Рымлянинъ Русиномъ гордити и сторонитисе и одинъ другому злоречити,... не можетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 993); ани прєзо(р)ствоу́йтє, ани го(р)дѣтєсѧ, и нє по(д)носѣтє в҆ гнѣвѣ ро́га ва́шєго (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227); любовь длъго тръпить мл҃(с)тивыи бываєть нѣкомоу нє завиди(т), нє прєво(з)носить(с) го(р)дитисѧ нє кохаєть (к. XVI ст. *УЄ* №31, 13).

ГОРДО *присл.* **1.** *(з достойністю)* гордо: ѡни жє ст҃ии гордо ѡ(т)вєчали ємоу (1489 *Чет.* 140 зв.).

2. Пихато, гордо: дани и ко(ж)ды(х) приходо(в) з ни(х) нє бра(л) ѡ(н) напроти(в) прѹдкуючи гордо з бытны(х) словъ мови(л) много повєдаючи (Київ, 1555-1568 *Гр.Мат.* 1); Ви(ди)тє ли, я(к) дѹ(х) а(н)тихристо(в), ваши мѣхи надѹ(в) и ѹсти го(р)до ды́хає(т) и рыгає(т) (1598 *Виш.Кн.* 287); кгды́сѧ присмо́тритъ што сѧ за нєпра́вость дѣєтъ ѡ(т) ты́хъ кото́рыи на высо́кость по(д)но́сѧтъ бро́въ, (то́ єстъ кото́рыи го́рдо собѣ починаю(т)) и хва́лѧтъсѧ жє Ап(с)льскїи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 190); imperion, гордо (1642 *ЛС* 227); дєнни́ца, а́бо свѣтоно́сєнъ, кото́рїи сѧ в҆ пы́хъ под'нє́сти по́чалъ ѡ собѣ го́рдо (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

Див. ще **ГОРДЕ.**

ГОРДОВЫСОКИЙ *прикм.* Пишний, гордий: Духъ то абовѣмъ естъ гордовысокой думы, славолюбія и сребролюбія — надъ всѣмъ свѣтомъ пановати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 692).

ГОРДОСЕРДЫЙ *прикм. (пихатий, чванливий)* гордий: бры́дкій єсть тако́вый ч҃лкъ пєрє(д) Б҃гомъ, вє́длѹгъ пи́сма ст҃огѡ мовѧчогѡ: нєчи́стъ єстъ прє(д) Г҃дємъ всѧкъ гордѡсє́рдый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

ГОРДОСТНЫЙ, ГОРДОСНЫЙ, ГОРДОСТЕНЪ, ГРЪДОСТНЫЙ *прикм. (пихатий, чванливий)* гордий, гордовитий: Таж латинник свѣдителства от писания о сем дати не может никакоже, покорити же ся истиннѣ гордостный дух его ему не попустит (1588-1596 *Виш.Кн.* 129); А ты, костел латинский,... гордосного преложенства и старѣйшинства... не снижил и не ущербил (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); Самоѹго́дный: Дє́рзы(и), надѹ́ты(и), прєзори́вый, го́рдостєнъ, я́ростєнъ (1627 *ЛБ* 111).

ГОРДОСТЬ, ГРЪДОСТЬ *ж.* **1.** *(почуття особистої гідності, самоповаги)* гордість: григо́рій... кгды...прие́халъ з вєли́кою смѣлостью и го́рдостью вшє(д)ши в҆ цр҃ковъ, на мѣстцѹ патрїа́ршо(м) ста́вши оповѣда́л'сѧ бы́ти патрїа́рхо(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 52 зв.); Такъ смиряно передъ тымъ папежовъ, зкладано ихъ гордость, и прочая (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 547); по́длость погрєбє(н)ѧ проти́витъсѧ го́рдости (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 168); они идѹть на на́съ з҆ мно́жєствомъ оупо́рнымъ и з҆ го́рдостью (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

2. *(надмірно висока думка про себе і зневага до інших; пихатість)* гордість, гордовитість: ѡнъ прємєнилъ сѧ ѡ(т) бл҃годати на злобоу гордости сполнивсѧ (1489 *Чет.* 75 зв.); то пакъ ѡни тымъ в болшѹю горъдость поднєсъши сѧ, посла нашого... на

смєрть замордовали (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); тотъ папежъ великого богатства набылъ, и въ гордость дьяволскую поднесся (1582 *Посл. до лат.* 1125); тоє ω(т)повєди… мѣти нє моглό, то(л)ко оказȣючи єго в томъ чортоподόбнȣю гόрдость и бȣ(и)ство (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); Вмѣсто зась смирєниѧ простоты, и нищєты; гръдо(ст), хитро(ст)… владѣєтъ (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); го(р)дынѧ, пыха, гόр'дость (1596 *ЛЗ* 40); от которого сам гордостю своєю отщепилъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); за гордость и противенство Богъ з неба ангеловъ звєрглъ во преисподняя (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 217); Взга́рда …своволность, пыха́, го́рдость (1627 *ЛБ* 94); Ро(з)суди которы(и) ту вы(н)нѣ(и)шы(и) в таково(и) го(р)до(с)ти (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.); Прє(з) тоє троа́коє лєка́рство ба́рзо слȣшнє забѣга́єт'сѧ ωны(м) трє(м) хорόбамъ, я́ко всє єжє єстъ в' мѣрє пόхоть пло(т)скаѧ,… и гордость житє(и)скаѧ єстъ (Львів, 1645 *О тайн.* 98); алє жа(д)ны(м) спόсобо(м) ви́дѣти нє можє(м)… гръдость, ла́ко(м)ство… и иныи злыи рѣчи Нє ти́лко Крȣлє́вє…, алє и ст҃и́тєлѣ рєчє́нныи в' гόрдости… тогω свѣта, потонȣли (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.); Го́рдость. Superbia. Iactantia. Arrogantia (1650 *ЛК* 440);

в гордость впасти — стати гордим, пихатим: Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда,… зараз на верховный христов степень вскочил и в гордость мнѣния… впал (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189).

Див. **ГОРДЖѢНЬЄ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ, ГОРДѢНИЯ.**

ГОРДЫЙ, ГОРЪДЫЙ, ГОРДЪ, ГРЪДЫЙ *прикм.* **1.** *(сповнений особистої гідності, самоповаги)* гордий: Длѧ чόго… да(л)сѧ єси звєсти́… томоу зда́вна оупόрномȣ и гόрдомȣ кгрє́цкомȣ нарόдȣ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47); Алє вы, вѣрніи,… святую отчизну душам заховáйте, и не послѣдýйте горъдому народу (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); Послоуха́йтє прошȣ людє пышныє, го(р)дыи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 265); Арсеній нѣякій,… достоинствомъ діаконъ, обычайми неуставѣчный и гордый… до… папежа Римского удался (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1040); Гдє гόрдоє Вόинствω, всѣ снійдоша въ а́дъ (Чернігів, 1646 *Перло* 123); *Образно*: Была єго слава — окόвы и темница, не папѣ творная гордая столи́ца (к. XVI ст. *Укр.п.* 8).

2. *Перен. (сповнений високого смислу)* гордий: Их же голос божій, як трόсти, попалить, и гόрдыи мы́сли на зємлю развратить (к. XVI ст. *Укр.п.* 71); видѣвши неисцѣлную рану гордаго помысла латинского, мудрость от здраваго мудрования благочестивое вѣры отсѣкли (1608-1609 *Виш.Зач.* 208).

3. *(пихатий, зухвалий)* гордий, гордовитий: нє бȣдьтє вєличави и горди (1489 *Чет.* 351); за многимъ напоминанємъ в такомъ гордом прєдсѧвзѧтьи своємъ нє ȣзналисѧ (Вільна, 1557 *AS* VI, 22); до розмайты(х) примόво(к) проти́вко на́мъ з выкрика́ньємъ насмѣваньѧ пόхопъ бєрє(т), абы сѧ єго с той иноходы зрази́ти могло́, ижє бы хто на ты́є єго гώрдыє кри́ки гладачи, оуловитисѧ ємȣ нє да́лъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 52 зв.); Того… показати не можеш, абы з школы… богоносец выйти имѣл, только все оной блаженной наукѣ сопротивници, — горды, величавы, пишны, надуты (1608-1609 *Виш.Зач.* 225); Апωклітіанъ… бы́лъ гръдый, фор'тȣнный, ωкрȣтный на хр(с)тіаны (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 36 зв.); Алє и проти(в) Єв҃(г)ли́ста Іωа́нна пόтваръ склада́ти нє лѧка́ю(т)сѧ, котόрыи на всє гόрды (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 232); вѣда́йтє люби(м)ци мой я́ко б҃ъ роугає(т)сѧ // гръдому и нєсы́томоу бога́чоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 278 зв.-279); Которы(и) же то та(к) бы(л) го(р)ды(и) же ся ва(м) спротивы(л) (1636 *Лям. о приг.* 3 зв.); нє бȣди кȣщȣнни(к), ни игрє́цъ, ни срамословє́цъ, ни бȣй, ни гόрдъ, ни вєлича́въ (Львів, 1642 *Жел.П.* 2); Гордый. Superbus. Arrogans. Tumid(us) (1650 *ЛК* 440);

у знач. ім. **гордий:** Бг҃ъ гордымъ противитъ ся, а смиреннымъ даетъ благодать (XVI ст. *НЄ* 5); г҃ъ …горды(м) противитсѧ (Корець, 1618 *З.Поуч.* 173); Гдь҃ бо, (мόвит' пи́смо ст҃оє,) гόрдымъ проти́ви(т)сѧ, а смирє́нным' даєтъ блг(д)т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6);

перен.: Или нє вѣдаєшъ, я(к) на ты(х) гръды(х) бадавѣѧ(х), Ва́лахах… трȣ(п) сво(й)… вмѣстити нє можє(т) (п. 1596, *Виш.Кн.* 238 зв.); Папежъ на него за то гордыи роги поднеслъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1091); Boh ieho wkazał… Azeby pokornych od ruk onych hordych mocno obwarował (1648 *П. про перем.* 202).

4. Грізний, жорстокий: несторъ... видить гордо(г) хвалѧчисѧ въ злобе силно(г) // ѡного нечисто(г) цр҃ѧ (1489 *Чет.* 57-57 зв.); сами ся до кгрꙋ(н)тꙋ были, абы живо крыжако(м) го(р)ды(м) не пришли в рꙋки (1582 *Кр.Стр.* 46); на(д) всѣми его гѡ(р)дыми силами... // ...смéрть ѡ(т) грѣха на свѣтъ выпроваженꙋю подѡпталъ (поч. XVII ст. *Пчела* 40-40 зв.).

ГОРДЫНИ *ж.* (*цсл.* грьдыни) гордість, гордовитість. *Образно*: О гордая гордыни, кичишъся до неба, але во глубину снійдеши до ада (к. XVI ст. *Укр.п.* 77).

Див. ще **ГОРДЖѢНЬЄ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНЯ, ГОРДѢНИЯ.**

ГОРДЫНЯ, ГОРДЫНА, ГРЪДЫНА *ж.* **1.** *(гордість, пихатість)* гординя: Явлѧ́ющесѧ прѣсла́вно ѡ(т) нача́ла даже и донн҃ѣ, ви́димыхъ вра́гъ и невидимыхъ низлага(и) гръдынѣ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Набоженство зъ гордынею музикъ отправуютъ, а не зъ богобойност'ю (бл. 1626 *Кир.Н.* 27); Тѧ́жесть: Тѧгота́,... пова́га, по́мпа,... горды́нѧ (1627 *ЛБ* 135); Hordynia: Pycha (Жовква, 1641 *Dict.* 57); И ре(ч) патріа́р'ха до́ цр҃ѧ... по(д)неси... ѡчи... и оузри(ш) агг҃ла бж҃їа // кото́рый пришо(л) оупокори́ти го́р'дыню твою́ (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 345-345 зв.); Пре́то въ пе́рвыхъ сме́рть, оубива́єтъ ла́ко(м)ство, и зазрость тлꙋмитъ, гордыню гамꙋєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.); О натꙋрѣ горды́ни, або пыхи (серед. XVII ст. *Кас.* 146).

2. *ч.* Вл. н.: а хлопятом моим: Кордышу две копе грошей, // ... Мокренскому, Гордыни, тым по копе грошей (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158-159).

Див. ще **ГОРДЖѢНЬЄ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДѢНИЯ.**

ГОРДѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* *(пихатіший)* гордіший, гордовитіший: в плодоношению християнства от всѣх язык латынский род и вшетечнѣйший, нестаточнѣйший и гордійший есть! (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 180).

ГОРДѢНИЯ *ж.* Гордість: прѣѡбрѣтоша ѡц҃а моего братья... ч(с)ть многая и гордѣния бояръ его (1489 *Чет.* 238 зв.).

Див. ще **ГОРДЖѢНЬЄ, ГОРДОСТЬ, ГОРДЫНИ, ГОРДЫНЯ.**

ГОРДѢНЬЄСА *с.* Гордування: По́мпа: Киче́ніє, гордѣньєсѧ, ѡка́зїа, Бꙋта, ꙋкори́зна (1627 *ЛБ* 87).

ГОРДѢТИ, ГОРЪДѢТИ, ГРЪДѢТИ *дієсл. недок.* (чим, ким) *(ставитися гордовито до кого-, чого-небудь, нехтувати ким-, чим-небудь)* гордити, гордувати: ѡна не хоче(т) мъзды ани жадаєть даровъ не горъдить оубогими (1489 *Чет.* 52 зв.); А кто бы го(р)дѣлъ... бра(т)скимъ сꙋдомъ якь прѣслꙋшникь це(р)кве сꙋди(т)ся (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); оу̂богими оу̂чтами не грьдѣ(л) из грѣшники товариство мава(л) (XVI ст. *УЄ* №29519, 50); Па́не... вѣ(м) оу тебе, та́не, Лечъ якъ ѡный Мона́рха, котры́й воды́ тро́ха Не гордѣвши, ра(д) принѧ(л), хоча́й бы́ла пло́ха (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Бг҃ъ слꙋшне боро́нитъ, ...люде(м), кото́рыи... да́рѡмъ бо(з)кимъ го(р)дѣли (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

ГОРЕ[1] *с.* **1.** *(душевні переживання, печаль, смуток)* горе: И зла́то и па́па тая тебе забуде, и горе и плачи с тобою пребуде (к. XVI ст. *Укр.п.* 80); На́що чи́стаа Па́нна... Смꙋтне вола́єт'. Оувы, тѧжка́ѧ ско́рбъ мѧ обточи́ла, ѡ(т)хлань... смꙋткѡ(в) поглоти́ла, Обыйшло мене глꙋбо́кое мо́ре Го́ркое го́ре (Львів, 1631 *Волк.* 20 зв.).

2. *(обставини, події, що викликають страждання; біда, лихо, нещастя)* горе: Жи́дове сꙋхо прошли чирвоное море, корми́лъ ихъ б҃ъ на пꙋщи не было имъ горе (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36).

3. *У знач. присудк. сл.* *(погано, біда кому-, чому-небудь)* горе: нине горе мнѣ (1489 *Чет.* 33); Бѣда и горе чоловѣку тому! (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); горе тобѣ хоразинь горе тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 54); Горе оным, иже церков изражають (к. XVI ст. *Укр.п.* 73); горе пишучимъ лукавство! бѣда тымъ, которыи пишутъ неправду (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 706); Ѡ Адона́ю Г҃и бѣда(ж) намъ, го́ре намъ, жесь ѡ(т) насъ взалъ Єлїссе́ѧ ѡ(т)ца на́шего (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 17); Гѡре грѣшнымъ, але бо́лшее гѡ́ре неми́лостивым' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51); Той абове́мъ запра́вды не па́стыро(м) а́ле вла́сны(м) є(ст) балва́но(м), // ...о горе тако́вымъ, мо́витъ Сн҃ъ Бж҃їй! (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5-5 зв.); го́ре го́ре намъ, що без' сме́рти вѣчною сме́ртю оумира́ємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 156 зв.).

4. *У знач. виг.* *(уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом)* горе: И

дѣти малыи з ними отлучають, о горе, о горе, и сами згивають (!) (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Знаменова́нїа Междоме́тїа сѫть разли́чна... Пла́чѹщагѡ: якѡ ѡхъ ѡ ѡ ѡ: Сѣтѹющагѡ, якѡ ѡ, оувы, го́рє (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 194); Ѡ го́рє, ѡ бѣда́. Єсли́ на(д)єстєствє́ннаа цно́та,... па́нанъ тыхъ нє вспомогло́ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 124); Вола́й оуми́лно, го́рє мнѣ, ѡ го́рє (Львів, 1631 *Волк.* 16); вола́йтє, Го́рє Го́рє, южъ бли́зко Дє́нь Па́н'скїй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65); Горє. Va(e) (1650 *ЛК* 440).

ГОРЕ² *див.* **ГОРѢ.**

ГОРЕЙ *див.* **ГОРѢЙ.**

ГОРЕКЪ *див.* **ГОРКИЙ.**

ГОРЕЛКА *див.* **ГОРѢЛКА.**

ГОРЕЛКОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **горѣлчаный**: дали єсмо мєщаномъ нашимъ вижвовски(м), на посполитую потрєбу и(х) мєстскую корчму горєлковую (Ломза, 1553 *ЦДІАЛ* 201, 4, 51).

Див. ще **ГОРЕЛОЧНЫЙ.**

ГОРЕЛОЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що **горѣлчаный**: пан Вацлав Садковский... карчемъ до шинкованя напитком вшеляким чотыри заложивъши, шынкъ вшелякий: медовый, пивный, винный, и горелочный, дня осмнадцатого... сентебра... на его милость отца митрополита установил (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469).

Див. ще **ГОРЕЛКОВЫЙ.**

ГОРЕЛЧАНЫЙ *див.* **ГОРѢЛЧАНЫЙ.**

ГОРЕЛЪКА *див.* **ГОРѢЛКА.**

ГОРЕСТЬ *ж.* **1.** Гіркість, гіркота: вода... розна дѣлаєть иногды оубѣливая и ѡчєрнивая и ѡбобранивая сладость чина и горєсть (1489 *Чет.* 212); въ ядрє(х) сла(д)ки(х) мигда(л)ны(х) во ѹкѹсє мала горєсть яви(т)са (XVI ст. *Травн.* 40); Ащє нє бы ѡ(т) гєє́ньскаго ды́ма го́рєсти, и мрака Нє бы въ дѹши на́шєи рєчєнаго бж҃їа страха (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1); Горєсть. Amaritudo (1650 *ЛК* 440); *Образно*: Агглъ: ...ѹслаждалъ єси сєбѣ вєщъ го(р)кѹю, а горє(ст) розѹмѣлъ єси быти сладостию (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276).

2. Горе, смуток: ѡблєгчи г(с)и таготѹ нашю и горєсть (1489 *Чет.* 144 зв.); дово(л)но овца(м) своє страда́нїє... тєрпѣти и в собѣ самы(х) ско(р)бъ и горє(ст) тѹю слы́шати (1598 *Виш.Кн.* 285); Скимпомъ, а́бо лвѡ́мъ: кгды нєдоста́нєтъ по́каръмѹ з ло́вѹ ихъ, тогда́ ѡны́ вˢ го́рєсти ср(д)ца своє́го рычатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 38); Мє́рра: При́краа, а(б) го́рє(ст) (1627 *ЛБ* 222); грѣшницы вˢ мѹкахъ якѡ л'вы́ възрєвѹтъ, и начнѹтъ вˢ го́рєсти дѹшѣ своꙵи з гла́дѹ тєрза́ти тѣла свой (Чєрнігів, 1646 *Перло* 157).

ГОРЕТИ *див.* **ГОРѢТИ.**

ГОРИ *див.* **ГОРѢ.**

ГОРИЗОНТЪ, ХОРИЗОНТЪ *ч.* (*стп.* horyzont, *свн.* Horizont, *лат.* horizon, -ontis, *гр.* ὁρίζων, -οντος) **1.** Горизонт, обрій, небокрай: Горизо́н'тъ: полъ нб҃а намъ види́мого (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв. ненум.).

2. *Перен.* Коло, сфера дій: Фє́бє да́вцо свѣтлости, всєго́ свѣта ѡко,... Спѹсти́ на на́шъ Хоризо́нтъ скѹтокъ твоє́и мо́ци (Київ, 1632 *Євх.* 303).

ГОРИЛКА *див.* **ГОРѢЛКА.**

ГОРИЛЧАНЫЙ *див.* **ГОРѢЛЧАНЫЙ.**

ГОРИСТЫЙ, ГОРИСТИЙ *прикм.* *(покритий горами)* гористий: Аарѡ́нъ: Гора́ [крѣпкаа], а́(л)бо гори́стый (1627 *ЛБ* 170); montos(us), гори(с)ти(й) (1642 *ЛС* 272); Гористый. Montos(us) (1650 *ЛК* 440).

ГОРІЙ *див.* **ГОРѢЙ.**

ГОРКА, ГУРКА *ж.* **1.** *(незначне підвищення, невелика гора)* гірка: вєли насъ пановє Бокєи... // до рольи... ѹказѹючи намъ го(р)кѹ на то(и) рольи (1546 *ОГ* 60-60 зв.); а зъ болотца долиною, а зъ долины на гурку, межою (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/I, 59); mons, monticul(us), гора, горка (1642 *ЛС* 272).

2. Поверх, верхня частина чогось: в школѣ такъ на го(р)цѣ такъ на долѣ що лавы пороблєно г(рш) BI (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); блонаро(м) ѡ(д) роботы тро(х) ѡболо(н) и дрѹги(х) тро(х) на гѹ(р)кѹ fr. 11 и 10 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 10).

3. Посуд для варіння горілки: Кгды протестансъ котълов два пивных, купленые за золотых осмьдесятъ, а горокъ горелчаныхъ, купленые по золотых трыдцати, кождый зособный с трубами, притрубками (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3//IV, 406).

ГОРКАВЫЙ, ГОРЪКАВЫЙ *прикм. у знач. ім.* Гаркавий. Вл. н.: Адамъ Горъкавый (1649 *РЗВ* 49); Тимошъ Го(р)кавы(й) (Там же, 383 зв.); Євътѹхъ го(р)кавый (Там же, 439).

ГОРКИ *мн.* Гірки. Вл. н.: тежъ на имєню Горкахъ... доживотье и сумы десеть тисечей золотыхъ

личбы полской... мне записалъ... князь Александръ Черторискій (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 29); я его милости князю Александру, брату своему, пустилъ замокъ и... именье Шпрахи а Горки... зъ платы грошовыми (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 21).

ГОРКИЙ, ГОРКІЙ, ГОРКЫЙ, ГОРЪКИЙ, ГОРЬКИЙ, ГОРЕКЪ, ГОРОКЪ, ГРЪКИЙ, ГРЪКЇЙ, ГУРКИЙ *прикм.* **1.** *(який має своєрідний їдкий, різкий смак)* гіркий: Томꙋ неборакови в' м(с)цъ ра(з) трафи(т)сѧ напитисѧ и то бє(з) бракꙋ, што знайдє(т), горъкоє ли, или ква(с)ноє пиво альбо мє(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 255); Коли оц҃євє зьили ягодꙋ гръкоую, то́г(д)ы и оу дѣтєи бывали оскомины на зоубє(х) (к. XVI ст. *УЄ* №77, 58); оуважаю ѡноую палицю подлъговатоую завѣсивши на поу́щи оу́жа мѣдѧного, дєрєво ты(ж) прикрїє и гръкїє воды ѡсоложаючєє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); бг҃ъ землю различными цвѣты, покривъ // наготоу єѧ; и ѡбогати(в)... плоды многими сла(д)кими и горкими (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14-14 зв.); Горєкъ: Горкїй (1627 *ЛБ* 27); Оцтом' з' горкою жєлчю Пана напаваєшъ (Львів, 1631 *Волк.* 17); Частократь и мєдъ нѣкоторым' горокъ быти здал'сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 670); страшнаѧ пропасть по(д)земнаѧ, морє ѡгнєнноє, сърчанимъ ѡгнєм' горѧщєє, и дымомъ смродливымъ и горкимъ покрито(є) (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.); нє могли пить воды з мєрры, длѧ тогѡ, жє были горки (серед. XVII ст. *Хрон.* 93); Горєкъ. Amarus (1650 *ЛК* 440).

2. *Перен. (який виражає горе, страждання; викликаний горем, прикрістю)* гіркий: бы(л) єсмі оу великои печали и в горки(х) слєзахъ (1489 *Чет.* 49 зв.); [А] поты(м) прочоутивши сѧ, рєкла, изь горькими с(л)єзами говорила (XVI ст. *УЄ Трост.* 78); Петръ,... отщепенец былъ и з горкимъ плачемъ и с покаяніем своим до апостольскаго лика принят ест (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); добріи з' свѣта сходит'... Зосталцємъ горкїи смꙋтокъ родит' (Вільна, 1620 *Лям. К.* 9); Плакали... всѣ Єгиптѧнє, Горкоє выпꙋщали з' внꙋтра нарєкан'є (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 6); ѡ(т) ихъ горкогѡ плачꙋ, и крикꙋ,... Нбо засмꙋти(т)сѧ, зємлѧ оубоитъсѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 155); ты знаєшъ оц҃а твоєгѡ... а горкогѡ ср(д)ца якѡ мєдвѣдицꙋ которой побрано дѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 268 зв.).

3. *Перен. (зумовлений тяжкими умовами)* гіркий: А еслиже тые для найму горкого дочасного..., паномъ своимъ не прыплатили, такъ пилное старане о овцах нѣмыхъ... мѣвають (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 113); цар̑ъ... вышолъ нєѡ(т)мѣнны(м) ср(д)цємъ и зѣницєю ока, хотѧчи выконати на(д) ними горкꙋю и страшнꙋю см҃рть (Острог, 1598 *Отп.КО* 10); ци ровноє жъ то противъ бєз'конєчнымъ вѣкомъ и моукамъ гор'кимъ и срокгимъ ѡнымъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 38); Єслибы тобѣ была горкою хороба,... б҃а милоуй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); розмышлѧти маємо, абысмо того свѣтного живота который єсть горкїй и нєндзный нє жаловали (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 161); вызволѧєт' з' тємности єгиптꙋ тѧжкого ярма, и горкой нєволи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 94); вдѧчность вызволєн'ѧ з' горкои нєволѣ показовали (Київ, 1632 *МІКСВ* 276); конєц' єгѡ горокъ барзо в' мꙋках' гєєн'скихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5); **горкую чашу пити** — страждати, зазнавати багато горя, пити гірку чашу: Кождый юй [смєрти] шїю свою наставити моусить. Кождый з' насъ повинєнъ то бꙋдєтъ оучинити, Жє моуситъ горкꙋю чашꙋ тоую пити (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 3); **съ горкои чаши напитиса** — зазнати багато горя, страждань: И цныи Жєлиборскїй прє(д) тымъ напоємъ сходилъ... Абысѧ былъ с' тои горкои чаши напилъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 3 зв.).

4. *(значний за ступенем)* тяжкий: овунъ мовивъ и вадивъ гуркыи грѣхы на него (XVI ст. *НЄ* 67);

5. *(який приносить горе, нещастя, прикрощі)* гіркий: оубоимосѧ горкого того часа, коли стрѣтѧть на(с) ѡныи оканныи дьяволи (1489 *Чет.* 278); уды, которые // первей промежку себе горкую и страшливую войну и неприязнь мели... тые ото зась знову поедналисе и до згоды... пришли (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 991-993); *Образно*: иди во(з)ми книги... и буду(т) го(р)ки жолу(д)кови твоєму (XVI ст. *КАЗ* 623); Горкій то... овоцъ въ костелѣ Рымскомъ нынѣшнемъ уростили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 689); И що мнѣ бѣсѡвє згѡтовали чашꙋ горкого ѡгнѧ сърчаного пити (Чернігів, 1646 *Перло* 8);

у знач. ім. с. р. **горкоє** — *(те, що неприємне, прикре)* гірке: тѧ мл(с)ть з горкого соло(д)коє чини(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); Любитє глю-

щим҆ сла́дкоє горко, а го́ркоє сла́дко, и полагающи(м) свѣтъ во тмꙋ, и тмꙋ во свѣтъ (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 29); дѣмѡни оука́зꙋютъ нєво́лникѡви своє́мꙋ го́ркоє за сла(д)коє, тмꙋ за свѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

6. *(який викликає співчуття, бідний, нещасний)* гіркий: Штожъ было иншого намъ, бѣднымъ и горкимъ подпасычомъ, чинити?! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 114); Ѡ гор҆коє твоє па(н)ство (п. 1596 *Виш.Кн.* 257); кг(д)ы по вєли́ки(х) пра́ца(х) ѡныхъ в го(р)комъ своє(м) животѣ задрѣмлю(т), и присни(т)сѧ имъ во снѣ жє в ро́скоши... соу(т), в҆ста́вши жа(д)ноє с того сноу потѣхи нѣ ма́ютъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 37).

7. *(який дошкулює, вражає)* гіркий: Звѣро(в) бє(з)слове́сныхъ натꙋра єстъ оувѧ́зана я́кѡ натꙋра оужа́ горка́ и ядови́та, и вси оужи́ таки́ми (Вільна, 1627 *Дух.б.* 142); Прыятє(л)ская оутѣхо горкая пры бєсѣдє (1636 *Лям. о пр.* 3).

8. *У знач. ім.* Гіркий. Вл. н.: Игна(т) Го(р)ки(и) (1649 *РЗВ* 177); Жданъ го(р)кый (Там же, 323).

ГОРКО, ГОРЬКО, ГРЪКО, ГУРЪКО, ГУРЬКО *присл.* **1.** *(з відчуттям гіркого смаку)* гірко: amarus го(р)ко (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Горко amare (*Уж.* 1643, 50 зв.); Го́ркѡ. Amare (1650 *ЛК* 440).

2. *(багато, сильно)* гірко: молодєць... задрыжа(л) заплакалъ горько (1489 *Чет.* 45); в҆спомѧталь пєтрь ѡноє то слово котороє ємоу быль і͠с повидѣ(л)... и почаль плакаты грько (1556-1561 *ПЄ* 191); пойди́ до гро́бꙋ и ѡба́чъ... и застогни́ го́рко (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); го́рко пла́калъ Єзєкі́и(л)..., ґды Фа́лтіа Ванє́ѡв҆ ꙋмє́рлъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 17); Пла́чтєжъ горли́вє: слє́зы, го́рко выпꙋска́йтє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 8); Рыда́й го́рко, лѧмєнтꙋ́й, выпꙋща́й слє(з) то́ки (Львів, 1631 *Волк.* 6); ѡ(т) мо́лодости, аж҆ до днѧ ѡста́тнєго того го́рко выбадова́ти бꙋдꙋт҆ (Львів, 1642 *Час.Слово* 267 зв.); таковы́и нєха́й го́р҆ко здыха́єтъ в҆ слєза(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 297); тыи начнꙋтъ го́рко рыда́ти (1646 *Перло* 150).

3. *У знач. присудк. сл. (тяжко, прикро)* гірко: Али, чл͠вѣче хрестянине, сесе ти май хосновато... што бы не было сердцю твоему гуръко (XVI ст. *НЄ* 93); гурько будетъ тымъ, котрыи не имаютъ одежѣ свадьбовои (Там же, 133); нн͠ѣ имь сла(д)ко, но въ ѡнь вѣкь боудєть яко полы́нь горко (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 129 зв.).

ГОРКОБЫСТРИЙ *прикм.* Сповнений надмірного болю: Ѡ дꙋшє моѧ́ дꙋшє, чємꙋ нє рыда́єшъ; Горкобы́стри(х) слєз҆ з҆ очі́й чєм҆ нє выпꙋща́єш҆ (Львів, 1631 *Волк.* 12).

ГОРКОДОРОГИЙ *прикм.* Гіркодорогий: того за(с) нє видиши, и(ж) за твои(м) чєрєво(м)... шкатꙋлы з҆ флѧшами, напо(л)нє(н)ными вино(м), ма(л)мазыєю з҆ горѣ(л)кою го(р)кодорогою волоча(т) (1596 *Виш.Кн.* 256).

ГОРКОКРВАВЫЙ *прикм., перен.* Невтішний, надмірний: Лє́чъ ю́жъ ѡ(т) гро́бꙋ твоє́го нє вста́нꙋ, Горкокрва́вы(х) слє́з҆ точи(т) нє прєста́нꙋ (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

ГОРКОЛЮБЕЦЪ *ч.* Той, хто любить гірке: єщє єси пє(р)цолюбєцъ // ...к҆минолю́бєцъ, цꙋкролюбєцъ и дрꙋги(х) бре́дєнъ гор҆ко и сла(д)колю́бєцъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249-249 зв.).

ГОРКОПЕЛЫННЫЙ *прикм., перен. (який виражає горе)* невтішний, гіркий: И вы(ж) Спꙋдє́є з Ни́щихъ, к҆ Гро́бꙋ пристꙋпѣтє Горкопєлы́нныи л҆зы, з҆ очі́й выпꙋстѣтє (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 8).

ГОРКОСМУТНЕ *присл.* Дуже сумно: Мой то грѣхи́ Дв͠о обнажи́ли, Сн͠а твоє́го, в то(м) гро́бѣ зложи́ли. Мнѣ горкосмꙋтнє присто́и(т) рыда́ти, Тѧ́жко вздыха́ти (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.).

ГОРКОСТЬ, ГОРКОСТЪ, ГРЪКОСТЬ, ГУРКОСТЬ *ж.* **1.** *(неприємний смак, протилежний солодкому)* гіркість: к(ды) вода схо(ди)ть з нб͠а ви(ди)мо є(д)но во є(ди)ності єи, и(ж) є(ст) въда алє ро(з)ли(ч)ныи рѣчи чинѧ(т) сѧ в нє(и) є(д)но чини(т) бѣло, дрꙋгоє чини(т) чрьно... а ино(г)ды бꙋдє(т) соло(д)кость и го(р)кость (к. XVI ст. *УЄ* №31, 87 зв.); сн͠овє пр(о)рко(в)... нє могли и́сти ѡ(т) горкости, алє кды всы́па(л) єлисє(и) моу́ки, нє было болшъ бынамнѣ(и) в го́ршкоу го(р)кости (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.); Горко(ст) (*Уж.* 1645, 41); наліи людємъ абы ѣлы, и нє было́ бо́лшєй жа́дной го́ркости в҆ горнцꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); *Образно*: того по́кармъ, в҆мѣсто гро́нъ Ви́нны(х), гꙋ́ркост҆ бѣсо(в)скаѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 275 зв.).

2. *Перен.* Прикрощі, горе; тягар: Што вла(с)нє томꙋ єзєрꙋ прировнати можє(м) то(т) ма́рны(и)

всѣ(х) гръкостїи наплънены(и) свѣ(т) в҆ котро(м) ро(з)майты(х) ди́вовъ стра́хо(в)... ра(з)мно́жилосѧ до́сы(т) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 264, на полях); ты(ж) єсмо ємоу приносити скроухꙋ гор҆кости и жалости въ ср(д)ца(х) наши(х)... вын҆ны (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 51); за плє(т)ки то розꙋмѣти боу́дєшъ, єсли соло(д)кость го(р)костю назовоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 42); мысли вы́стꙋпки твои в го(р)кости дш҃и твоє́й (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 56); На каркъ му, о сыну, дужо наступаешъ; и горкостю ему ся въ горлѣ ставаешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 164); грѣхъ соло(д)костию. въ ср(д)цє чл҃коу въходи(т) алє из гор҆костию выходи(т) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 40 зв.); кꙋ го́ркости приводи́ли живос(т) и́хъ робо́тами тѧ́жкими..., и вшєлѧкою слꙋ́жбою (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.).

3. *Перен.* Відчуття неприхильності, злості, гніву: тотъ па(н) до кото́рого то чи́ни(т) в горкости ср(д)ца по(д) ча́съ и шарла́ты... бываю(т) оу нєго як смєтьє (Острог, 1587 *См.Кл.* 15 зв.); го(р)ло их є(ст) гробо(м) ѡтвороны(м)... которы(х) ꙋ̈ста проклина(н)ѧ и го(р)ко(с)ти по(л)ны су(т) (II пол. XVI ст. *КА* 247); Го́рєсть: Го́ркость, нахиле́нїє кꙋ гнѣвꙋ (1627 *ЛБ* 27); **быти в горкости жолчи** — перебувати у великому гніві, злобі: пока(и)сѧ... а проси бг҃а а чє(и) тобѣ будє(т) ѡ(т)пущєна мы(с)лъ ср(д)ца твоєго, бо тѧ вижу бы(т) в го(р)ко(с)ти жо(л)чи и въ звѧ(з)ку зло(с)ти (II пол. XVI ст. *КА* 41).

ГОРКОТИРАНСКІЙ *прикм.* Дуже жорстокий: Горкотира́нскїй южъ на́мъ нє панꙋєтъ Де́крєтъ, гды в҆ ст҃ой Софі́и Про(д)кꙋєтъ,... Па́стырь побо́жный (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

ГОРКОТОЧНЫЙ *прикм. (викликаний сильним горем)* рясний: Вєли́цє сѧ тѣшитъ и вдова́ позоста́ла; Слє́зы горкото́чныє прꙋдко оусꙋшꙋєтъ (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.).

ГОРКУША *див.* **ГАРЪКУША.**

ГОРЛАЧЪ, ГОРЪЛАЧЪ *ч.* Горлань, горлач. Вл. н.: Процы(к) Горлачъ (1649 *РЗВ* 133); гри(ц)ко горълачъ (Там же, 187); Кꙋзма го(р)лачъ (Там же̇, 193).

ГОРЛИВЕ *присл.* (*стп.* gorliwie) ревно, пильно, щиро: Пла́чтєжъ горли́вє: слє́зы го́рко выпꙋска́йтє, Ѡ҃чє, Ѡ҃чє нашъ, гдє́сь єстъ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 8); Ѡ ми́лости Бж҃їа, тож҆ сѧ розшира́єшь, То́жъ кꙋ на(м) беззако́нны(м) горли́вє пала́єш҆ (Львів, 1631 *Волк.* 4 зв.); Новинꙋ оутѣшнꙋю, з҆ вѣкѡ(в) жада́нꙋю, Ѡ(т) Бг҃а Тво́рца з да́вны(х) лѣтъ обєца́нꙋю. Кото́рои всѣ Пр(о)рци горли́вє жада́ли (Там же, 24).

ГОРЛИВОСТЬ, ГОРЛІВОСТЬ, ҐОРЛИВОСТЬ *ж.* (*стп.* gorliwość) ревність, пильність, старанність: кто, абы то смѣлє оучинили, лю́тра, калвѣна и кото́рыє... ихъ наслѣдꙋ́ютъ,... наоу́чилъ... людє́й ѡсобли́воє натоу́ры,... гора́чєє горливости... кгды́ твой но́выє вы́мыслы псовати потоу́жнє оусилоу́ютъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 31); або́вѣмъ кото́рыє до зло́го показа́ли вєли́коую горлі́вость. и до добро́го тоу́южъ пока́жоутъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 74); Аще а́гг҃ли в нб҃ѣ в зємли... бл҃жє́нной ѡквитнє чи́нѧ(т) лю́бви и горли́вости ѡвоцы, єщє то нєвєли́кый ди́въ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 248 зв.); санъ их҆ [подвиги] полнил҆ з҆ вєликою горливостю завжды (Вільна, 1627 *Дух.б.* 14); Рєвноѡ́бразїє: За́вить, горли́ваѧ ми́лость, а́лбо горли́во(ст) в҆ ми́лости (1627 *ЛБ* 108); Црковъ зась на́ша Правосла́внаѧ, горливостю дозна́нною Вм҃(с)... на мно́гихъ мѣсцахъ... вєли́цє контєнтꙋєт҆сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 7); Іакѡ то єстъ горли́вость, нєвѣрства, и вѣры (Львів, 1642 *Бут.* 4).

ГОРЛИВЫЙ, ГОРЪЛИВЫЙ *прикм.* (*стп.* gorliwy) ревний, пильний; старанний; уважний: церковъ Восточная... теперъ вже, за милосердьемъ Божимъ и съ узнаньемъ... многихъ отецъ, веры светое горъливыхъ, зъ оною вселенъскою церковью приведена естъ до единости, давъно пожеданое (Вільна, 1599 *Ант.* 961); Ты якъ вє́лцє потє́нжный в҆ оучи́нкꙋ горли́во(м), Вєдє(ш) яко мо́вѧ(т), рє́й в҆ дѣлѣ свѧтобли́во(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Рєвни́тєль: ...ми́лостни(к) горли́вый, наслѣдо́вца (1627 *ЛБ* 108); Ѡ дꙋша́хъ Повѣро́ныхъ, горли́воє дба́н҆є, Ва́мъ Сыно́мъ свои́мъ, слꙋжи́лъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 15); Радовалемся... яко пастыръ, часто погледаючи и пилно во умѣ размышляючи... великую вашихъ милостей ку Церкви Божей горливую милость (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288);

сильний, дошкульний: Ви́си(т) Іс҃ на дрєвѣ сро́дзє пригвожде́нный,... Ви́си(т), а горли́воє прагнє́ньє з҆снѣда́єтъ Єго внꙋтрности, я(к) мє́чъ ѡ́стрїй прободає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 16 зв.).

ГОРЛИНКА *ж.* Те саме, що **горличка.** *У порівн.*: красны соуть ягодки лица твоего, яко горълинка, шіа твоя яко златое монисто (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50).

ГОРЛИЦА[1], ГОРЛИЦЯ *ж. (лісовий птах, менший від голуба; дикий голуб)* горлиця: го́рлица, го́рлицꙋ (Львів, 1591 *Адел.* 20); Аасѳи́ръ: Бѣгꙋ́нъ, …гоне́цъ, подводникъ, а́бо кваплѝвостъ го́рлицѣ (1627 *ЛБ* 170); Horlica: sinogarlica (Жовква, 1641 *Dict.* 57); и́ныи я́ко дроу́голюби́вый горли́цѣ ѡ зе́млю сѧ ро(з)бива́ли (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 414 зв.); turtur, ris, го(р)лица (1642 *ЛС* 405).

ГОРЛИЦА[2] *ж.* Назва риби: trygon, па(с)тє(р)накъ или го(р)лица риба (1642 *ЛС* 404).

ГОРЛИЧИНЪ *прикм. (належний горлиці)* горличин: голосъ горъличинъ слышанъ естъ въ земли нашой (поч. XVI ст. *Песн.п.* 51).

ГОРЛИЧКА *ж.* Горличка: вьсѧкыи младєнєць моужєскаго полоу ѡтвораючи ложє сна сто гви нарєчєтьсѧ абы даль жрътвоу за нєго ѡбѣтьницоу …двооє (!) горьличокь альбо двоє // голоубѧть (1556-1561 *ПЄ* 214-214 зв.); да(л) жрътвоу за нєго, я(к)жь є(ст) рєчєно въ зако́ни гни, двоє го́рличо(к) (XVI ст. *УЄ Літк.* 1).

Див. ще **ГОРЛИНКА.**

ГОРЛИЦКИЙ *прикм.* ◊ **поставъ горлицкий** *див.* **ПОСТАВЪ.**

ГОРЛІВОСТЬ *див.* **ГОРЛИВОСТЬ.**

ГОРЛО, ГОРЪЛО, ГРЪЛО *с.* **1.** *(передня частина шиї)* горло: она [малжонка]… мужа своего… ножем в горло сколола (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 409); а видечи знаки, так на голове раны, яко и на горле або на шии сине, яко бы винцем шию обложил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 494); А та(к) во(з)ны(и)… ѡ(г)лєда(л)… по(д) го(р)ломъ рану кривавую (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

2. *(початок стравоходу і дихальних шляхів)* горло, гортань: Сѣдела есми, а овощіе его сладко горлу моему (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); видилъ есми у него рану… синюю, снат ся кост спадала, которая горло окрывает (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 386); Горта́нь, го(р)ло (1596 *ЛЗ* 40); Та(к)жє тоє зєліє бы єго кто пи(л) а(л)бо оуживати коли… го(р)ло боли(т) или глава, оувари оу въцтѣ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.); guttur горло (І пол. XVII ст. *Сем.* 89); Хлохотаніє: клокота(н)є въ го(р)лѣ, въ котлѣ (1627 *ЛБ* 144); Аггл: что(ж) за сила твоя бꙋдє(т), ꙋбогїй члвѣчє, ижъ дрижаніє сє(р)дца настꙋпꙋє(т)… язикъ ꙋмо(лъ)кнє(т), го(р)ло ѡхрапѣєтъ (Чорна, 1629 *Діал. о. см.* 267); ѡбжиралъся єси, ажъ и го(р)ло з'дє(р)жати нє могло (Там же, 271); *Образно*: Вѣмъ яко вы(ш)шїє єстє, и ѧ ва(м) признати мꙋшꙋ, алє чрєво(м) ро(с)кошнѣ(й)ши(м) и го(р)ло(м) сла(с)толюбнѣйши(м) (1598 *Виш.Кн.* 290 зв.); Го(р)ло и(х) є(ст) гробо(м) ѡтвороны(м) (ІІ пол. XVI ст. *КА* 247); *У порівн.*: Хлохощꙋ: клокощꙋ: Клєкочꙋ, якъ въ горлѣ, въ горщкꙋ въ котлѣ (1627 *ЛБ* 144).

3. *Перен.* Життя: Ино мы,… видячи его, ижъ онъ мѣшкаетъ на шляху Татарскомъ и завжды горла своего на службѣ нашой не лютуетъ,… тыи селища… ему есмо дали (Люблін, 1506 *АЗР* І, 368); Я… выслугу мою… выслужилъ на… великомъ короли Жикгмонте, на кони моемъ // седечи а горла моего не жалуючи на господарьской службе (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 1/VI, 14-15); я нє та(к) тоє имє(н)є тра(ч)у алє и го(р)лю и чє(ст) свою (Володимир, 1544 *ЛНБ* 103, 22/Id, 2032, 5 зв.); нє єстъ имъ прав, єслижє мают якꙋю ѡсторожност ѡколо сєбє, нє чинѧт вины єно абы горла своєго боронили, кгдыбы к чомꙋ пришло (Белз, 1552 *AS* VI, 128); видечи, же замочокъ вколо людми… былъ оточенъ,… зъ горломъ, съ пріятелы своими, зъ замочку ледва уехали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/І, 11); А вє(д)жє кому идєть ѡ го(р)ло або ѡ чє(ст) в таково(и) рєчи ко(ж)ды(и) можєть собє прокꙋратора… мєти (1566 *ВЛС* 35 зв.); па(н) воєвода мє(н)ски(и)… на го(р)ло моє мнє ѡповєда(л) абы(х) сѧ єго стєрєгъ (Володимир, 1578 *ЖКК* І, 138); люди жо(р)нищскиє залєдвє з го(р)лы ѡ(т) всєє маєтности повтєкали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, ІІ 4046, 148); ра́днѣй призво́лили бысмо тєпе́ръ за́ра(з) кро́вью и го(р)лы свои́ми приплати́ти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 47 зв.); на сꙋдахъ кримѣна́лныхъ, гдє ѡ го́рло комꙋ идєтъ, жєбы́смѡ нє засѣда́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 89); **горла важити** — ризикувати життям: плѡвцы го́рла свои́ ва́жать, жєса́ на о́нꙋю ѡ(т)но́гꙋ пꙋща́ютъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440); **горла збавити (позбавити), позбавити горла**— позбавити життя: то вм нє пристои(т) ꙋбогого чоловѣка зва(л)чи(т)

го(р)ла збави(т) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 281); хотечи оного позбавити горла,... заседши..., подъ вербами... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 145); Андрея... намовяла,... // жебы ее мужа а пана своего горла позбавил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497-498); **горло втратити (стратити)** — втратити (віддати) життя: Єго Милость... в таковых слꙋжбах и гораа (!) своєго втратити нє лютовал (Вільна, 1522 *AS* III, 235); дꙋхни(н) сы(н) проти(в) рꙋси зра(д)ливє имєнє(м) кролє(в)ски(м) пишꙋчи выда(л) за што го(р)ло своє страти(л) ꙋ ви(л)ни (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); **горло дати (подати)** — віддати життя: Єсли он признает, же не по конѣ пана воєводы кієвского, але от мене з здрадою єздилъ, я готовъ горло моє дати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38); НєвиннА́тѡкъ, котры́и бы мꙋ задѣла́ли: За щобы слоу́шнє гѡрла свои подава́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 82); **горло класти** — віддавати життя: отъ поганъ Турковъ и Татаровъ на кождые часы барзо не мало здоровье и горла свои кладучи, народу хрестіянского высвобожаютъ (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 59); **горло наставовати** — ризикувати життям: крови своее проливать... не жаловали... противъ неприятелемъ горла свои наставовали (Варшава, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 98); **горло положыти** — віддати життя: готови не только врядовъ позбывати, але и горло свое (для познаное правъды) охотне положыти! (Вільна, 1599 *Ант.* 957); **горло ставити** — віддавати життя: длѧ покою лі́одьскаго и горло своє ста́виль в рꙋки ти́ранови идꙋчи (XVI ст. *УЄ* №29519, 281 зв.); **горло тратити** — віддавати життя: хто горло и уцтивость свою за якій выступок тратит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); **горломъ даровати** — помилувати, дарувати життя: А такъ я, уходечи того срокгого караня а просечи... пана Каспора о змилованя, абы онъ яко хрестиянский чоловекъ, змиловавшися надо мною, горломъ даровалъ и вызволилъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); **горломъ запечатати** — пожертвувати життям: Ты бо маешъ... горлами своими тую статечност свою запечатати (Вільна, 1600 *Катех.* 76); **горломъ печатати** — жертвувати життям: длѧ нарꙋдꙋ на́шого го́рло(м) свои(м) пєча́тати гото́въ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.); **взяти горло** — забрати життя: вꙍ́зме фарао́нъ го́рло твоє и завѣситъ тебе на де́ревѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.); **выдавати горло** — посилати на втрату життя: Они вы́даю(т) го́рла подданы(х) свои(х) на смр҃ть абы оборонили живо(т) сво(и) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 19 зв.); **на горло осадити (посадити)** — ув'язнити до кінця життя: будучи я посажонъ тутъ въ замку Луцкомъ за обжалованъемъ балвера Луцкого Каспора же былъ мене зъ жоною своею... тутъ... на чужолозстве учиненомъ засталъ... и... на горло былъ осадилъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); у Могилевѣ килка мѣщанъ за вѣру на горло посажоно (Київ, п. 1621 *АСД* I, 266); **на горло стояти, стояти на горло** — важитися на життя: Дрꙋгая [причина] кгды зна(ч)ную кри(в)дꙋ чини(т) родичу або которы(м) колвє ѡбычаємъ на го(р)ло стои(т) (1566 *ВЛС* 77); Трєтѧѧ [причина] кгды сы(н) або дє(в)ка... зє (з)лости або з нєнави(с)ти стои(т) на го(р)ло родичꙋ (Там же); **о горло стати** — позбавити життя: во их частыє вєсти доходѧт, якобы имъ Ваша Милость ѡ горло стат мѣл (Белз, 1552 *AS* VI, 128).

4. *Перен.* Смерть: И на горло пред судомъ, дужо просили, На збавителя фалшъ срокгій сшиваючи (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); **горло заслужити** — заслужити смерть: А мы почуваємося, жесмо ничого таковото не учинили, чим бысмо мѣли горло заслужити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); **горломъ (на горле) карати, карати горломъ** — карати смертю: гдє сѧ в то(м) ви(н)нымъ быти покажєть, ничимъ и(н)шимъ то(л)ко го(р)лом карати роскажємъ (1566 *ВЛС* 57 зв.); иныхъ гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ,... [имали] и на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); оного, яко банита и правомъ приконаного, поймати и на горле карати маетъ (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 367); А єсли бы судья по(д)судокъ и писаръ самъ... заби(л) на судє тогды маєть быти каранъ горломъ (1566 *ВЛС* 51 зв.); мают... // ...подданыхъ судити, винных и непослушныхъ... без апеляцый до нас карати, бы теж и горлом, если бы который заслужил (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164-165); **горломъ скарати** — покарати смертю: слꙋжєбникъ... кн҃зя... просиль абы... за выстꙋпокъ єго [мꙋжа] горломъ скарано выдати казаль (1566 *ЖКК* I, 5); **данъє горла** —

смертна кара, страта: то самъ сознаваю, ижъ нешто инъшого за такий выступъ мой не заслужиломъ былъ, одно даньемъ горла (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334); **на горло** — на смерть: ω похвалъку за которою бы стала якая шкода и ωповѣ(д) на го(р)ло (1566 *ВЛС* 90 зв.); **на горло всказати** (кого) — засудити на смерть: такъ єсмо нашли и сказали, иж Жєлєхъ во всємъ томъ… винным зосталъ и мы… єго… за тотъ єго таковый ȣчинокъ на горло всказали (Вільна, 1566 *AS* VI, 285); **на горло всказывати** (кого) — засуджувати на смерть: мы… єго… за тот єго таковый ȣчинокъ на горло всказываємъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 281); **на горло судити** (кого) — те саме, що **на горло всказывати**: ежели его будете на горло судити, теды васъ всихъ и ката постриляю позабиваю (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 6/I, 532); **о горло приправити, приправити о горло** — заподіяти смерть, убити: я ȣ мало(м) єго ȣпєрєжȣ по(х)валяє(т)ся забити зрадою ω(т)рȣтою ω го(р)ло приправи(т)и (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 276); коли бы(х) нє уєхалъ, подобно бы мя ω го(р)ло приправили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 104); ωдє(н) другого приправи(л) ω го(р)ло (1566 *ВЛС* 90); **погрозити горломъ** (кому) — погрожувати смертю: погрозильємȣ сȣдѧ го́рломь (XVI ст. *УЄ* №29519, 264 зв.); **подъ горломъ** — під загрозою (страхом) смерті: А то тобе, княже старосто, приказуемъ подъ утратою вряду твоего, а тобе, поборца, подъ горъломъ твоимъ (Вільна, 1563 *РИБ* XXX, 716); **сказовати на горло** (кого) — засуджувати на смерть: я, бачачи таковые розные интенцые и зданя ихъ, сказуючи ихъ всихъ яко злочинцовъ на горло (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 121).

5. Хутро тварини з передньої частини шиї: Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграбилъ… шапочъка ωксамитная чо(р)ная малая… соболъцємъ по(д)шитая… шапочъка чо(р)ная… го(р)лами по(д)шитая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26).

◇ **въ горлѣ ставатися** (кому) — ставати на перешкоді: На каркъ му, о сыну, дужо наступаешъ: И горкостю ему ся въ горлѣ ставаешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 164); **за горла имати (поймати)** (кого) — насильно схопити: мы кажємъ… самых панов и их людєй за горла моцно имати и к намъ их слати (Краків, 1539 *AS* IV, 203); мы… с ка(н)цлєрєи нш҇оє ли(с)ты роскажє(м) выдати… и за го(р)ло єго по(и)ма(в)ши… карати роскажємъ (1566 *ВЛС* 57 зв.); **костю в горлѣ стати** — стати на перешкоді, стати кісткою в горлі: якосѧ и(м) тыє порѧ(д)ки, ми́мо бж҇їє лю(д)скіє ȣста́вы заплати́ли, а пра́вє ко́стю в го́р'лѣ ста́ли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 218); **по горло** — дуже багато, по (саме) горло: А если бысь того хотелъ, стережи, абыхъ тебе ихъ сведецътвы по горъло не натъкалъ, и явне тебе ими поконалъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1073); **стати до горла** — стати до сутички: при них се стат до горла оферовали, о што ест противко них правне поступлено и през певных возных… тую белую челяд… арештовано (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495).

ГОРЛОВАТИ *дієсл. недок.* *(важко, без відпочинку працювати)* гарувати: алє ω бѣда! нє хо́чємъ да́ти: а дїаволъ кажє(т) тобѣ працова́ти, горлова́ти, али(т) всє зара(з) справоуєшъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 184 зв.).

ГОРЛОВЫЙ *прикм.* **1.** *(шийний, гортанний)* горловий: пєрєрвавши мѣстцє ра́ны, да выточитъ кро(в) єгω на кра́й олтарѧ, а пȣ́хирикъ го(р)ловый и пе́рьє // покинєтъ… гдѣ попє(л) высыпȣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 114 зв.-115).

2. *(про вузький прохід у чому-небудь)* горловий: алє всє в' своє че́рєво якъ в' про́пасть го́рловымъ рынштȣ́комъ ткалъ и лѧл' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 599).

3. *(кримінальний, карний)* смертельний, горловий: за тотъ учинокъ презъ тебе пополненый, винъ горловыхъ и чти отсуженя позываетъ… на рокъ вышъ написаный (Люблін, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 376); а тые засъ, которые кровъ невинную пролели и покой нарушили, горлового караня не уйдутъ (Ямпіль, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 574).

ГОРЛАНЫЙ *прикм.* Горловий, гортанний: кими(н) жє то(л)чєнъ и смѣшє(н) со ȣксȣсом и с водою, и прїато хриплєнїє горлѧноє ȣимєсѧ а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

ГОРМАКЪ *див.* **ҐЕРМАКЪ.**

ГОРНАШЪ *ч.* (*стп.* harnasz, *свн.* harnas) панцир: яко вежа Давидова шіа твоя, которая жъ то есть оудѣлана зъ дѣлы пушечными, а щитовъ висить изъ нее и всякіи горнашъ моцьныхъ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 52).

ГОРНЕ *присл.* Зверхньо, звисока, гордо: колѝ в҄ надѣю ты́хъ своѝхъ хорѡ́ши(х) поча́тковъ го́рнє мы́слити, а на(д) ѝншїє сѧ выносѝти почал́ъ [костєлъ римский], заты(м) же сѧ вы́рокъ ап(с)л҄скїй на(д) нѝмъ вы́коналъ, зо всѣхъ мѣръ вѝдимо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 182); Ты вѣрою стоишъ, нє мысль же горнє, алє бойсѧ жєбы б҃ъ такъ якъ жидо(в) нє выталъ (Там же).

ГОРНЕЄ *присл. в ст.* Вище: Прєвышайшєє: Го́рнєє, на(и)вы(ш)шєє (1627 *ЛБ* 92).

Пор. **ГОРНЕ.**

ГОРНЕЦЪ, ГАРНЕЦЪ, ГОРНЕЦЬ, ГОРЪНЕЦЪ *ч.* **1.** *(глиняний або мідний посуд, у якому варять їжу)* горщик, горнець: Тако(ж) кого кила нападє(т) яєць ѡзми ско(л)ко коурѧчи(х)... и вложи въ новыи го(р)нєць и поста(в) на оугли на во(л)номъ ѡгни и вари та(к) до(л)го а(ж) з ни(х) выидє(т) вода чє(р)вонаа (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); в҄ старїи го́рнєцъ нє сыплю(т) глины, зємлѣ, // и(ж) бы был мо́цнєйшїй (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 17); Сакрамє́нтъ... вло́жєный в҄ кипа́чїй горнє́цъ роспо̆стѝлъсѧ и в҄ нєбытїє пришо(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 248); Ско̆дє́ль: Глѝнѧный зба́нъ, илѝ горнє́цъ (1627 *ЛБ* 115); Горнєцъ ola (*Уж.* 1645, 40); Приста́въ горнє́цъ вєлѝкїй а о̆вари потраво̆ (серед. XVII ст. *Хрон.* 323); Горнє́цъ. Olla (1650 *ЛК* 440).

2. *(міра місткості)* горнець: дають со въсєго сєла того старостє на го(д)... два горнцы масла въ ѡбєюхъ горънцохъ ро̆чъка мєстъская (1552 *ОВол.З.* 195 зв.); От гарнъца вина рынского пнз҃еи чотыры (Вільна, 1563 *ТУ* 103); Отъ винъ всякихъ... отъ каждого гарнца пнз. 2 (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 398); у Сенка Гайдука — масла горнецъ за золотыхъ полтора (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 405); 18 гє(н)ва(р) в второ(к) по по(с)вєщєню ѡбѣдъ бра(т)ски(и) на вл(д)ку, чє(рн)цо(в)... з пиво(м), мєдо(м), вина 8 го(р)цє(и) (!) (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а); Алє мало не такий голодъ былъ, якъ въ Самаріи Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ,... а гарнецъ пива по 4 золотыхъ (1636-1650 *ХЛ* 80); congius, го(р)щокъ, мѣра, го(р)нєцъ (1642 *ЛС* 135); мо́витъ г(с)дь б҃гъ Ізра́илєвъ: горнє́цъ мо̆ки нє о̆ста́нє(т), а́ни жба́нокъ ма́сла нє о̆бо̆дє(т), а́жь до днѧ кото́рогѡ зємли да́стъ г(с)дь до́ждь (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

ГОРНЕЧНЫЙ *прикм.* Горшковий: Горнє́чный. Ollaris (1650 *ЛК* 440).

ГОРНИЙ, ГОРНЇЙ, ГОРНЫЙ, ГУРНИЙ *прикм.* **1.** *(який розташований, міститься зверху)* верхній, горішній: И правдѝвє єст҄ ч҃лкъ н҃бомъ и зємлє́ю, ѡ(т) по̆па го́рнѧа часть ч҃лка єсть н҃бомъ: до́лнѧа же зємлє́ю, та́къ и въ го́рнєи ча́сти, ч҃лка, въ главѣ в бѣло(м) и бєзкро́вномъ мо́зко̆, оу́мъ нєвидѝмый (Почаїв, 1618 *Зерц.* 2 зв.); за ѡково̆ дѡ го̆(р)нєго ѡ(к)на на fr. 3 и 17 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 10); supern(us), вє(р)хни(й), го(р)ни(й) (1642 *ЛС* 389); Горный. Superus. Supernus. Montan(us) (1650 *ЛК* 440).

2. *(розташований на високому місці або на горі)* горішній: Романъ Овсяный... столпъ поставивши на месте горнемъ Киевскомъ, около церкви Святое Софея, росказалъ зась наместникови своему... волность вшелякую обволавши, яко въ месте належитъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/I, 253); Вста́вши Ма́рїа, пошла на го́рныѣ [мѣстца] спѣшнѡ до мѣста Іюдина (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 817).

3. *(який видобувається з гірських надр)* гірський: ха(н)ниба(л)... поки та(м) [в гишпании] панова(л) на ко(ж)ды(и) рокъ дванадца(т) бочокъ золота чи(с)того з доходо(в) го(р)ни(х) бира(л) (1582 *Кр.Стр.* 31 зв.).

4. *Перен. (належний зверхнім силам)* божественний, небесний, всевишній: Алє тоє цр(с)тво напра́вити, а привєрноути ѡбица(л)... ѡномоу го́рнє(мо̆) цр(с)тво̆ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 156 зв., на полях); пр(с)таа б҃ца нє зара(з) з сы́но(м) взышла на го́рный оутѣ(ш)ны(и) за́мо(к) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 275 зв.); Бо́ и впєрє(д) ѡ(т) нє́го го(р)нїи Бо(з)скїи моца́рства Сєрафі́мѡвє ско̆тко(м) то́ оуказа́ли... Пр(о)рко̆ Иса́їи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 291); По ты́хъ зє́мныхъ тро̆дахъ и працахъ // Вы́тхни собѣ в҄ го́рныхъ пала́цахъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 41 зв.-42); Пла́чтє, бо ю́жъ да́лєй ва́мъ нє бо̆дє́тъ сло̆жѝти, Мо̆ситъ до Го́рных҄ Кгма́хов҄ з҄ зємлѝ о̆сто̆пѝти (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 7); Вы́шє ра́зо̆ма и прємоу(д)рости мои, якѡ в го́рнє(м) мѝрѣ страшнои и нєстє́рпимо(и) сла́вы твои́ (Чернігів, 1646 *Перло* 57 зв.); А сло̆ги цр҃а сіріиска(г) мо́вили ємо̆: Б҃гъ горній, б҃гъ Ізраилєвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 313 зв.); **горний Ієрусалимъ** — *(який знаходиться високо)* горній (небесний)

Ієрусалим: слѣда Х(с)ва ско(р)бнаго нє топ'тали и пє(л)кгримаціи ко го(р)нємѹ ієр(с)лимѹ забáвою мл҃твы ѹмноє нє творили (1598 *Виш.Кн.* 269); дáй мѹ Іс҃є Х҃є за тыи матєріáлныи цр҃квы в' ѹной гóрнєгѡ Ієр(с)лúма Цр҃кви жúти (Київ, 1624 *МІКСВ* 101).

5. *У знач. ім.* Вл.н.: Матвѣй Горный (1649 *РЗВ* 55).

ГОРНИЦА, ГОРНИЦЯ, ГОРЪНИЦА, ГРЪНИЦА *ж.* (*цсл.* горьница) *(гарно прибрана кімната)* горниця: а ѡнь вамь оукажє(т) грънúцоу вєликоую и оусланоую (1556-1561 *ПЄ* 318); вшо(л)ъ ап(с)лы своими въ гóрницю и ѡсади(л) сто(л) (XVI ст. *УЄ* №29519, 38); с комнатами в еднои келиѣ двѣ, то есть горница и коморка в сени (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); А то на с(т) и свѣтлого сіонѹ горници напро(д) оумылъ нѡги Ап(с)лѡмъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 178); coenaculum, вєчє(р)ни(к), го(р)ница (1642 *ЛС* 128);

(помешкання у верхній частині будинку) горниця: агрикъ... взємъ за роукоу сн҃а своєго възвєдъ є(г) на горницю свою (1489 *Чет.* 99); рєклъ до нєи Иліа дай мнѣ сн҃а твоєгѡ и взалъ єгѡ з' єи лона, и нєслъ єгѡ на горницѹ гдѣ самъ мєшкалъ, и положилъ на ложѹ своємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

ГОРНІЙ *див.* **ГОРНИЙ.**

ГОРНОСТАЄВЫЙ, ГОРЪНОСТАЄВЫЙ, ГОРНОСТАЄВЪ *прикм.* **1.** *(зі шкіри горностая)* горностаєвий: панъ... Вилгорский... голые кожушки куние, горностаевые, попеличие и лисие,... // ... въ коморе, зъ слугами... замъкнувъши запечатовали (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 361-362); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... заграбилъ... Кожѹхъ горъностаєвы(й) крыты(и) сѹкномъ пу(л)кгранатовы(м) вышънєвы(м) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: панъ ратомъски(й)... за по(д)воды мєщанъ ималъ и вєзалъ... пѹгами билъ ажъ са ѡтъкѹпили люди пн҃а го(р)ностаєвы на (и)ма сєливонєцъ и воблы (1552 *ОЖЗ* 122 зв.).

ГОРНОСТАЙ, ГОРЪНОСТАЙ, ГРОНОСТАЙ *ч.* **1.** *(цінний хутровий звір родини куницевих)* горностай: лєвко Бєндєтовичъ... мєлъ... тимцо(в) ѕ҃... Го(р)ностає(в) сороко(в) з҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 1 зв.); Павєлъ григо(р)євичъ... мє(л)... бобровъ кары(х) в҃ го(р)ностає(в) ѡдє(н) сорокъ (Там же, 8 зв.); Панъ Юрє(и) Макаровичъ заграбилъ го(р)ностає(в) соро(к) ка(ж)ды(и) го(р)носта(и) Кѹпованы(и) по по(л) золото(г) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26 зв.); Горностай. Mustella alba (1650 *ЛК* 441).

2. Вл. н.: мы устне подскарбему земскому пану Ивану Горностаю росказали (Краків, *АрхЮЗР* 1532 8/V, 7); Я, Кри(ш)тоф Бору(ш)ко(в)ски(и)... видє(л) є(с)ми воло(к) ѡ(с)мъдєся(т) на кгру(н)тє за(с)та(в)но(мъ) ѡ(т)... пн҃а Самѹєля Го(р)но(с)тая (Житомир, 1609 *ДМВН* 148).

ГОРНОСТАЙКА *ж.* Хутро з горностая: взяли... плащикъ китайки брунатное, горностайками подшитый (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242); росказалъ вмл(с) слугамъ... которыє... пограбили по(л)чамарокъ го(р)носта(и)ками по(д)шиты(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.).

ГОРНОШОКЪ *ч.* Горщечок: а то з' тыхъ словъ прр҃оцки(х), з нéздръ єго вы́шо(л) ды(м) го(р)ношка запалéного (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

ГОРНУТИ *дієсл. недок., перен.* (на кого, к кому) *(тягнути, прихиляти, схиляти на свій бік)* горнути (до кого): Неслушне бискупъ Римскій на едного себе все горнетъ и едного себе выставляетъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 721).

ГОРНУТИСЯ, ГОРНУТИСА, ГОРЪНУТИСЯ *дієсл. недок.* (до кого, до чого) *перен.* *(прагнути до зближення)* горнутися: Нє здалóса нáмъ с ты́хъ, котѡ́рыє са до нáсъ ѡ(т)зывáли и горнóули никóго спосрóдкѹ сєбé выпихáти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 91); такій костéлъ за фалши́вый почитовáти и ѡ(т) нéго оутѣкáти, а до и́ншого нєзвоєвáного горноýтиса потрéба (Там же, 157); о владыце Львовъскомъ, же тежъ тамъ съ паны Рымляны списовалъся въ некоторыхъ речахъ, даючи знати всимъ по собе, же ся самъ до тое единости горънулъ (Вільна, 1599 *Ант.* 617); А наболшей гдѣ колвекъ едно естъ што скубсти, тамъ ся горнутъ (1603 *Пит.* 95).

ГОРНЧАРСКИЙ *прикм.* Гончарний: иди а возми флашкѹ горнчарскѹю глинаннѹю и нѣкоторыхъ з' старшы(х) людѹ и ѡ(т) старшыхъ сщ҃енниковъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 353).

ГОРНЪ, ГОРНЬ, ГОРЪНЪ *ч.* Горно, горнило: Ку(х)ня в нє(и) двєри... коми(н) глиною облєплє(н) и го(р)нъ (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 5); Тáкъжє и злóтник' áлбо срєбродѣлца, в пéвнѹю мѣрѹ горнъ

розпала́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 232); а от гор на выпаленого начиня поголовья шестеро мают давати до монастыря подъ утраченъемъ горну (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235).

ГОРНЫЙ *див.* **ГОРНИЙ.**

ГОРОВАТИ *дієсл. недок.* Гарувати: Spodobał mi sie żywot twoy — Lubosz tobie horowaty, Day precz z tobą (!) poiechaty (1625 *П. про Кул.* 23); On horuie, On czotuie (Там же, 25); Такъжє и мы́ бє(д)на́я русь, Мало́ нє в таковоє нєволи горуємъ, А стго прєдания Правосла́вныє вѣ́ры нє ѡ(т)ступає(м) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 53).

ГОРОДБА *ж.* Огорожа: жаловала на ва(с)... Марина васи(л)євна клюко(в)ского ѡ томъ што(ж) ... врѧ(д)никъ... проламавши и порѹбавши горо(д)бу плоты и жє(р)дьє я(ч)мєню на (д)вадца(т) ко(п) вытра(в)лєно (Берестя, 1566 *ЛНБ* 103, 401/IIIс, 1572, 24).

ГОРОДЕЦЪ[1] *ч.* **1.** *(невелике укріплення)* містечко: даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм..., з мыты и корчмами и з городцєм и со всєю волостью Стєпанскою (Острог, 1522 *AS* III, 237); тая рєка привєла на... плєсо... А ѡ(т) городъца ли(ч)ково // плєсо (1546 *ОГ* 27-27 зв.).

2. Вл. н.: привилия... наданые Косътюкови Федоровичови... на Городецъ, Тотовичи, Мохъче (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 236).

ГОРОДЕЦЪ[2] *ч.* *(загороджене місце)* городець: На дворє и во горо(д)цы ѹлє(и)ни(ц) со пъчолами і҃ на корє(н) вы(д)ра(ли) (1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 2 зв.).

ГОРОДИСКИЙ *прикм.* *(який належить до города, міста)* городський: Къ тому вси месъчане ровенъские... уставичъне до гаевъ, запустовъ городиских кгвалътовъне наеждзаючы, дерева сосънового... // ... на чотырдесятъ тысечей... вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117-118); Богда(н) хмє(л)ницки(и) гє(т)манъ з во(и)ско(м)... запоро(з)кимъ... ѡзна(и)мує(м) ты(м) писанє(м) наши(м)... мє(ш)чаномъ максимовъски(м) городи(с)ки(м) абы(с)тє во въсє(м) по(с)лушъными были ѡ(т)цомъ... мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.М.* 293, 1, 309).

ГОРОДИСКО *с.* **1.** Те саме, що **городище** у 1 знач.: который кгрунтъ и урочисче належить до маетности Берездовское... яко и на другую сторону ажъ до городиска, подле Корчика новоосажоного, лежитъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 441); ѡдъ того ставъка,... рєчъкою внизъ идучи,... городиско старовєчъноє, тєжъ Рубєжъками назъваноє, лєжитъ (Київщина, 1638 *ККПС* 191).

2. У складі вл. н.: **Староє городиско**: ихъ милость,... хотєчи пана протестуючого зъ кгрунтовъ... вытиснутъ, а до места Коростешова... селъ Нового и Старого городисковъ, привернуть, року теперешнего... зъ рознымъ оружъемъ на село пана протестуючого наехали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/I, 535).

ГОРОДИСЧЕ *див.* **ГОРОДИЩЕ.**

ГОРОДИТИ *дієсл. недок.* *(ставити огорожу, тин, паркан)* городити: Ѡгороды ѡвощовыє городѧть (1552 *ОЛЗ* 185); бєла рыба всѧ томѹ хто городить є(з) (1552 *ООЗ*-1, 51); єсть мєновитє дво(р) бѹдовати и ѡколо городити ста(и)ни хлєвы (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); ѡ(н) [марко] повинє(н) чѧсть плоту городи(ти) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 28); Тогды я та(м) сады садилъ и плоты городилъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); ѡ(т) плотѹ що городи́ли по(л) золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 3 зв.).

ГОРОДИШЪЧЕ *див.* **ГОРОДИЩЕ.**

ГОРОДИЩАНЫ *мн.* *(мешканці Городища)* городищани: а сєкѹнъцы а гридъчаны а бояры городищаны (1546 *ОГ* 35 зв.).

ГОРОДИЩЕ, ГОРОДИСЧЕ, ГОРОДИШЧЕ, ГОРОДИШЪЧЕ, ХОРОДИЩЕ *с.* **1.** *(поселення, укріплене валами і ровами)* городище: тая зємля ѡ(т) києва за днєпро(м)... слухала къ городищѹ к халєплю (Київ, 1508 *ПИ* №4); Городищє жъ старода(в)ноє широко з валы нємалыє (1552 *ОКан. З.* 18 зв.); вєлєли єсмо ємѹ... дєрєво на бѹдованє замкѹ тамошнєго со пнѧ рѹбаючи, готовати и на городищє спѹскати (Вільна, 1561 *AS* VII, 67); Повышє(и) городища и ѡсады... всѣ кгрѹнты пана по(д)коморного... на сєбє забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); далє(м)... в рѹки по(з)во(в) зє(м)ски(х)... два пнѹ лѹкашѹ лиса(ц)ко(мѹ) в дворє єго М(л)... в городищѹ (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 32); приказѹю абы вм(ст)... ѹ дороги пєрєхрє(ст)ноє

которая идє(т)... до городи(с)ча гринова... самъ ѡчєвисто... сталъ (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); вє(р) твоя... наслалє(с)... слѹгъ... на том городищи не мало остатков огорѣлых (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133); на власнѹю має(т)но(ст) ихъ дєдичьнѹю во(р)скло гли(н)щызнѹ на городищє и(х)... бє(л)ско... наєхавъшы салєтрѹ з нєго робили (Київ, 1622 *ЦНБ* II 23265, 1); приточилас справа... о то, ижъ позваный... важилъ се... // ...городисче Грайворонъ и слободы... кгвалтовне посегнути (Варшава, 1643 *ЧИОНЛ* XIV-3, 161-162);

(місце, де збереглися рештки укріпленого поселення) городище: Би(л) намъ чєло(м) писа(р) на(ш)... И проси(л) насъ абыхмо ємѹ позволили въ єго имѣньи... замо(к) бѹдовати на старѡ(м) городищи (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); А єщє пєрєкажають ѹходомъ ѡнымъ таковымъ жє ѡбычаємъ копачи з драбовъ которыє по городищамъ и сєлищамъ ѡнымъ ходѧчи могилы роскопывають (1552 *ОКан. З.* 29); замо(к) ѡ(с)тръски(и) за днєпро(м)... на рє(ч)цє о(с)тръ ѹ вє(р)стє на старо(м) городищи, ѡколо цє(р)кви старода(в)ноє мурованоє ѡпѹстєлоє (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1).

2. Вл. н.: а Городищє ѡбадва заставили посполѹ ѹ дєвєностѹ копах грошєй (Кременець, 1547 *AS* IV, 554); Писан ѹ Городищи (Городище, 1551 *AS* VI, 118); а такъ я и на тоє имє(н)є моє городишъчє право моє... въливаю (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33 зв.); и також даєм и потврьждаєм... пєт фалчи виногради Хородищє (1583 *DBB* I, 86); манифєстацию заноси(л) ѡ починє(н)є спра(в)... то є(ст) привилєє(в), дистозици(и) (!) на Прєжовъ, Городисчє (Житомир, 1650 *ДМВН* 196); *У складі вл. н.*: **городище Бельскоє**: не ведати, для якое прычины [Корыбут — Вишневецкий] вышъпомененые салетры... около городишча Белского... тримаетъ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 139); **городище Земенскоє:** А позволили есмо князю Федору от городища Земенского до берегу землѣ церковное гребелку засыпати (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); **городище Четвертенскоє:** з обѹ сторон кѹ правѹ были позвали сѧ кгвалты, бои,... а ѡсобливє ѡ трєтюю част городища Чєтвєртєнского (Дубно, 1559 *AS* VI, 42).

ГОРОДНИЧИЙ, ГОРОДНИЧЇЙ, ГОРОДНИЧЫЙ, ГОРОДЪНИЧИЙ, ҐОРОДНИЧИЙ *ч.* *(урядова особа, що має вищу владу у городському замку, комендант фортеці)* городничий: я Пєтрѹшко Мѹшатичь городничїй лѹцкїй съзнаваю сим моимъ листом каждомѹ добромѹ комѹ бѹдєт потрєбъ того вѣдати (Луцьк, 1506 *AS* I, 131); Вєлмо(ж)номѹ... до(б)родѣю... сопѣзє... горо(д)ничомѹ троцкомѹ (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); И тыхъ листовъ пан... воєвода... выслѹхавши, росказал з рѹки єго комисаръми там вьєхати: сѹди и городничомѹ Камєнєцкомѹ (Краків, 1536 *AS* IV, 62); дають тогды городничємѹ ѡтъ кажъдоє городни по в҃ гроши (1552 *ОВол.З.* 195); я алєкса(н)дро жора(в)ницки(и) клю(ч)никъ и горо(д)ничи(и) лу(ц)ки(и)... вызнаваю си(м) мои(м) квито(м) (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 46/Id, 3752, 2); Пєрєдомною... подъстаростимъ луцъкимъ ѡ(т)... п҃на старосъты ключъника и городъничого луцъкого... возъны(и)... григорє(и)... // созъналъ тыми словы (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 79-80); А пры томъ были... па(н) во(з)ны(и) и горо(д)ничы(и) (Єсківці, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 100 зв.); Здало сє ми до вм(с)тє(и) зосла(т) ѹрожоного пана Ивана волынца Чє(р)нчицкого ґоро(д)ничого Лѹцкого и с҃на єго Алєкса(н)дра (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Я Станисла(в)...ключникъ и горо(д)ничы(и) Києвски(и) а я Полониѧ Чєрєвчыєвна малжонка єго власнаѧ... єсмо позывали по(з)вы зємскими... пана Ѳєдора Ходику... ѡ нєкоторыи крывды мои (Київ, 1621 *ЦНБ* II, 20756, 1); протє(с)товали проти(в)ко урожоному єго м(л). пану Сємєнови Выкгуры, горо(д)ничо(му) киє(в)ско(му) (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

ГОРОДНЫЙ *прикм. (який стосується горо́ду)* городній: черезъ того жъ урядника своего бояръ и подданых плоты коло огородовъ подданымъ ихъ повырѹбали и городную ярину в нивеч обернули (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 765); castellaneus, горо(д)ны(й) (1642 *ЛС* 114).

ГОРОДНЯ, ГОРОДНѦ, ГОРОДЪНЯ *ж.* **1.** Частина замкової стіни; прогін моста: казали єсмо ємѹ в тых замкох наших ѡсмотрѣти, яко: вєж, городен старых и новых и всѧкого бѹдованѧ замко-

вого и паркановъ мѣстьских (Краків, 1540 *AS* IV, 232); Люди зємл(н)скиє... // пови(н)ни в кажъды(и) год ѡ свлтомъ юръи вєшнємъ городъни свои цєлы ѡправєны... ѡсобно ѡказати городъничємꙋ (1552 *ОВол.З.* 195 зв.-196); три горо(д)ни... совитыми стєнами рꙋблєны (1552 *ОКан.З.* 18 зв.); Горо(д)нл нє накрыта ни (в)ходꙋ ани помостꙋ нєтъ (1552 *ОКр.З.* 146 зв.); Городє(н) кѳ бла(н)кованьє на ныхъ с по(д)сябитьємъ двє городни нє накрыты а (в) нєкоторыхъ городняхъ и помостовъ нємало повыбирано (1552 *ОЧерк.З.* 4); а ѡ(т) тоєє коморы на ѡбла(н)ки лизєно по драбинє а тыми ѡбла(н)ками чєрє(з) три горо(д)ни идєно а(ж) до тоє вєжи которая на(д) вороты (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 96); а вси(х) городє(н) стари(х), и нови(х) три(д)цє(т) (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1).

2. Огорожа, стіна: А въ городє с тыми слꙋгами цєрковъными... повинноватъство ихъ на варътє городєнъ своихъ в замъкꙋ длл ѡбороны колоды кольє камєньє на *горо(д)нє(х)* мєти и водꙋ ставити (1552 *ОКЗ* 46).

ГОРОДНАНЄ *мн.* Мешканці Городна: горо(д)нанє, и ви(л)нєвъцы, хожывали до Позънаньл (Берестя, 1526 *ТУ* 52).

ГОРОДОВИЙ *див.* **ГОРОДОВЫЙ.**

ГОРОДОВЩИНА *ж.* Вид податку: вызволяемъ ихъ отъ всихъ служебъ... и тежъ отъ старостиныхъ платовъ: отъ капщизны и мыта, и городовщины, на пять годъ (Краків, 1527 *РЕА* I, 148); тежъ въ тую пять лѣтъ не мають они старостѣ... городовщины давать (Там же).

ГОРОДОВЫЙ, ГОРОДОВИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується города, належить або підлягає йому)* городський, городовий: што пєрєд тымъ с того сѣла Птичє люди хоживали к городовой роботє до Крѣманца, ино с того єсмо их вызволили (Львів, 1509 *AS* III, 70); даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм... и сєлы городовыми и боарскими (Острог, 1522 *AS* III, 237); єму досталаса... млина городового... трєтаа часть (Краків, 1527 *ЛНМ* Рк 2743); Ѡзєра городовыи ѹступныи з днєпра (1552 *ОЧерк.З.* 11); слꙋги городовыє ива(н) Тꙋ(р)чинъ... За(н)ко либа (Там же); просили... наместника городового, о везене до далшого попартя (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 483).

2. *(який стосується міської судової інстанції)* міський: єго мл(с)ть г(с)дрь на(ш) тыи вси врады городовыи... да(л) и(х) мѣщана(м) (Київ, 1518 *Арх.Р* фотокоп. 29); выпи(с) с кни(г) городовы(х) крємлнєцки(х) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1813, 9); жалова(л) в суду городового крємянєцкого панъ Михайло Хрє(н)ницки(й) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83); tabulari(us), городови(й) писа(р) (1642 *ЛС* 392).

3. *У знач. ім.* Городовий слуга: слꙋжать зъ городовыми (1552 *ОКан.З.* 26).

ГОРОДОКЪ *ч.* **1.** *(укріплена маленька фортеця)* містечко: Колодєзл в замъкꙋ ни при горо(д)кꙋ ани пота(и)ника к водє нєтъ (1552 *ОЛЗ* 161); илка ѡсадити на томъ мѣсцѣ з горо(д)ка ѹмыслънє слали по него (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); да́листе єго́ в дрꙋго(м) мєстє всади(т) в горо(д)ку мо(р)дова(т) (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 16 зв.).

2. Вл. н.: a my wam mestco ustawuiem, na kotoroie maiete wsi z zemli wołynskoie iechati y położyti meży Horodka y Dubrowicy (Краків, 1539 *ŻD* VI, 152); Привилей кнегини Семеновое Ревенъское... на имене Городокъ на Волыни (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); И митрополи(т)... поставилъ вл(д)ку прємыслского жонатого на чє(р)нє(ц)тво и на попы в мє́стє городку по(д) лвовомъ (1600 *ЦНБ* 176 П/1736, 46); въ которомъ селцу Городку подданыхъ дворишныхъ, щоденныхъ тринадцатъ (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 3 зв.).

Див. ще **ҐРОДОКЪ.**

ГОРОДСКИЙ *прикм.* Те саме, що **городовый** у 1 знач.: и тє(ж)... лю(ди)... дорогꙋ заѡрали што идє(т) ѡ(т) пусты(н)ки на вєликую дорогꙋ горо(д)скую (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); Из дозволєнємь господарл нашого... дал єсми кназю Андрѣю ...мѣсца своєго церковного городского ѹ подовъжь сєми сажєн (Володимир, 1513 *AS* III, 103); Въ томъ року..., гдысмося были зъехали въ Городской маетности монастыра печерского зъ ними и я въ той же матерii згоды Руси къ Русю трактуючи, усъмотрѣлисмо пильную потребу собору (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318).

ГОРОДЧАНИНЪ *ч.* **1.** *(мешканець міста)* міщанин, городянин: на кгва(л)тъ ту(т) сл были

збигли люди тутошниє горо(д)чанє хотачи вра(д)ника самого… позабива(ти) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8).

2. Вл. н.: Богда(н) Горо(д)чанинъ (1649 *РЗВ* 388 зв.).

ГОРОДЪ[1] *ч.* **1.** *(укріплене місце з оборонними спорудами)* гброд, зáмок: у… Щуровы роты козакъ умеръ Митенко, а после того козака на мене, на городъ, пришлы отумерлые речи (Вільна, 1503 *АрхЮЗР* 3/I, 1); вжо не мають тыє люди… иных поплаткωв к городȣ давати (Львів, 1509 *AS* III, 70); Горо(д)ни радомъ яко и(х) хто роби(ть) ȣше(д)ши ȣ горо(д) налєво ωтъ броны воротноє (1552 *ООвр.З.* 96 зв); Свинюхи и корытница и шесть присєлокъ а городъ и мєстєчъко и торъгъ (1552 *ОВол.З.* 201); Такъ жє мы… шлюбує(м)… свєтски(х) городо(в) дворо(в)… заграни(ч)нико(м)… давати нє маємъ (1566 *ВЛС* 3); Вы єстє свѣт міроу бо ся нє может город оукрыті который вєрхь горы́ стоит (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 44); не одинъ тамъ городъ, место, поле кровию сплынуло (поч. XVII ст. *КЛ* 87); Тойже Ярославъ и городъ на горѣ при церкви святой Софіи збудовалъ былъ, и валами великими обточилъ его (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1009); Копия зъ универсалу его кр. милости и зъ листу,… отъ товариства нашого зъ городовъ дошла (Осм'яновка, 1629 *КМПМ* I, дод. 370); Городъ. Castrum (1650 *ЛК* 440).

2. *(населений пункт)* місто: а єщє са кн‹а›зю Андрѣю достало ωпрочє города Камана… дворъ Бужковичи (Кошир, 1502 *AS* 147); а кгды вдова съ статкомъ до и(н)шого города замȣжъ идеть ωтъ нєє выхо(д)ного в҃ копє гр҃ш' (1552 *ОБрац.З.* 144); выданыє с ка(н)цєлярии єго кр мл(с)ти ȣнивє(р)салы и публикованыє по города(х) и актахъ кгро(д)ски(х) на зєха(н)єса… на(м)… до Києва (Корець, 1629 *ЛСБ* 574); подъ ко(р)суно(м) городомъ попали ωбадва в нєволю (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); тамъ ω(т)тулъ с пулщѣ пишȣтъ до на(с) просячи ω ми(р) и ω вгодȣ а ту(т) по бли(ж)нихъ городо(х)… розмаитии мȣки задаютъ (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); **городъ волный** — місто з управою самоврядування: Богда(н) хмє(л)ни(ц)ки(и) гє(т)ма(н) зо (в)си(м) во(и)скомъ… запоро(з)ки(м) воєводѣ города во(л)ного фєωдорȣ ю(р)євичу а(р)сєньєву… здравиє (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1).

3. Місто з населенням ґорода, укріплення: тыи млины на(м) єго мл(с)ть да(л), абы годовлѣ была томȣ нашємȣ городȣ, сороцѣ сторожномȣ ω(т) поганства (Гирлов, 1512 *Cost.DB* 81).

4. Вл. н.: Ива(нє)ць кравє(ц) и(з) жоною своєю тацєю… продали… имѣна которое зовє(т) горо(д) (Львів, 1584 *Юр.* 8).

ГОРОДЪ[2]**, ГОРОДЬ** *ч.* Горóд: ωгоро(д)никовъ пови(н)но(ст) в городє(х) копати… сєєноє ȣроблєноє спратати (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); суму пн҃зє(и) позычоную… за совитости зарȣки… з садомъ, из городомъ… песочинскому… поступую в моцъ (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31 зв.); купи(л)… фєдько… городь (Львів, 1584 *Юр.* 6 зв.); продали до(м) с плацє(м) з бȣдова(н)є(м) з нивами з городами (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 12); Лѣхъ: Мȣрáва, плац' порóжні(и) травóю ωбрóслы(и) чєтвєрогрáнны, якъ бывáют' горóды, грáды (1627 *ЛБ* 60); Настя записує дрȣгомȣ зятови… дрȣгую половинȣ ролѣ и вши(т)кого та(к) в буди(н)ка(х) и в роля(х) и в города(х) и в сада(х) (Одрехова, 1648 *ЦДІАЛ* 37, 2, 54 зв.).

ГОРОЖА *ж.* Горожа, огорожа: я… продало(м) …пляць… ѻо вси(м)… будованє(м) которое на то(м) пляцȣ тєпє(р) єстъ з садо(м) и(з) горожою (Київ, 1597 *ЦНБ* ДА/П-216, 45); Плóтъ, или грáдє(ж): Пло(т), горóжа (1627 *ЛБ* 83).

ГОРОКЪ *див.* **ГОРКИЙ.**

ГОРОЛЕТНЫЙ *прикм.* Який проходить верхом, який біжить, летить висотами: И оукрасúвъ его видѣнїє, разлúчнымъ свѣтомъ: горолéтнымъ, свѣтонóсны(м) скорохóднымъ сл҃нцємъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17).

ГОРОХОВЫЙ *прикм. (який стосується гороху)* гороховий: Але вижу, (же) твое гороховые кули зъ соломеныхъ делъ, яко отъ скалы недвижимое, отлетаютъ (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1051); hilum, плѣска чо(р)ная бобовая или гороховая (1642 *ЛС* 218); всѣ дєватєры Нб҃а: и нáшъ видúмый сєй мúръ. такъ є(ст) вєлúкою рéчȣ; в рȣцѣ той бытности бω(з)кои, якω в рȣцѣ твóєй, зéрно гóроховоє (Чернігів, 1646 *Перло* 12).

ГОРОХЪ, ГОРОХЬ *ч.* (*бот.* pisum satirum) **1.** *(рослина)* горох: а жита дєй жатого шєстдєсат коп ȣзали, проса многиє пожали, а иншиє дєй проса и горохи вытопътали (Луцьк, 1560 *AS* III, 60); пиза по латы(н)ски... а по роу(с)ски горохъ... // ...горохъ ввєрхъ нє борзо ростє(т) (XVI ст. *Травн.* 379-379 зв.); мєновитє взято... горохȣ сты(р)тъ двє (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.); взяли... татарки... гороху стырту, в которой копицъ было двесте (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405); **волчий горохъ** — конюшина, люцерна: medica, а(е), во(л)чи(й) горох трава (1642 *ЛС* 265).

2. *(насіння цієї рослини)* горох: а на тȣю стравȣ дал тринадцат полтий маса... а по пол корца горохȣ (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); дають со въсєго сєла... горохȣ мацȣ (1552 *ОВол.З.* 195 зв.); кнзъ Воронєцки(и)..., взялъ... гороху мє(р) пя(т)на(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 76); взято... // ...грєчки бо(ч)ка... горохȣ бочка (Київ, 1590 *ЦДІАЛ* 823, 1, 133, 74-74 зв.); W toim kápustu tłustoiu W toim rozpustymo łoiu Do horochu ot tak znáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 17); горохȣ полумєро(к) по грошіи к҃ и вши(ст)ко было танє (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

ГОРОЧО *присл.* Те саме, що **горяче** у 1 знач.: perferuidus ба(р)зо горочо (I пол. XVII ст. *Сем.* 134).

ГОРОЧОСТЬ *див.* **ГОРЯЧОСТЬ.**

ГОРОШНЫЙ *прикм.* Те саме, що **горушный:** алє пра́вдȣ ва(м) мо́влю. Єсли бы є́стє вѣрȣ ма́ли, я(к) зє(р)но горо(ш)но и рє́кли бистє го́рѣ той прє(и)ди ѡ(т)тола, и прєйдє(т) (XVI ст. *УЄ* №29519, 95 зв.).

ГОРОШОКЪ *ч.* **1.** *(назва деяких трав'янистих рослин родини бобових)* горошок: коконидіанъ по ла(т.) камєлєа по грє(ч.)... а по рȣ(с) горошки обычныа (XVI ст. *Травн.* 144 зв.).

2. *лише у мн.* **горошки** — ліки у формі кульок, пілюлі: сȣмакъ по ла(т)... сȣма(к) рȣ(с)ски... тѡ сѣма стȣдєно є(ст)... в сȣмакȣ толчєномъ дѣлає(м) горошки (XVI ст. *Травн.* 434 зв.).

3. *лише у мн.* **горошки**. Вл. н.: другий позовъ... пану Миколаеви... в маетности его ве вси Горошкахъ,... в хате на столе положилъ (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 774).

ГОРСТЬ, ГОРЪСТЬ, ГРЪСТЬ *ж.* (*цсл.* гръсть) **1.** *(невелика кількість чого-небудь)* пригорща, жменя: Мѡисій і аа́ро(н) в'зали по го(р)сти попє́лȣ с коми́на (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); х҃с... ѡ(т) поу́ти оутроуждъса го́рсти воды зі́мной хо́чєтъ, а и той нє мо́жє(т) оупроси́ти? (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185); dragma, горъсть (1642 *ЛС* 171); оди́нъ во́змєтъ го́рсть по́лнȣю мȣки бѣлой и оливы (серед. XVII ст. *Хрон.* 115);

жмут, пучок: Рȣкоатъ: сно́пъ, го́рсть кото́раа сє́рпомъ бывáєтъ ȣжáта. рȣкоєсть, гдє рȣко́ю имáємо и дєржимо (1627 *ЛБ* 110).

2. *Перен.* Влада, панування: а що́ жъ ѡ всєго свѣта кро́ли (!), кото́рый дє(р)житъ нє чáсть якоу́ю зємлѣ, áлє оувє́сь ѡ́крȣгъ свѣта, áльбо рáчєй всє то́є ѡго(р)ноу́въ го(р)стью всѣхъ людє́й жмє́нєю (Острог, 1607 *Лѣк.* 50); Княжати темности, на каркъ наступуешъ: И вѣрныхъ своихъ, зъ горсти му одыймуешъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); **в грьсти дръжати** (кого, що) — тримати в руках (кого, що), мати владу (над ким, над чим): нє бойтєса дла того лаха, алє оубо(й)тєса лахова творца, которій на лаховȣ и насъ всѣхъ дш҃и в' своє(й) грьсти дръжи(т) (1596 *Виш.Кн.* 259); **въ горсти мати** (що) — тримати в руках: Котрый Небо и землю въ горсти маетъ: Тотъ ся за насъ въ гробѣ маломъ погрѣбаетъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 161).

ГОРТАННЇКЪ *ч.* Той, хто має зоб, воло: Гортаннікъ. Gutt[u]rosus (1650 *ЛК* 440).

ГОРТАНОБѢСЕЦЪ *ч.* Ненажера, пажера, обжера: Ласкосрѣдый: Полизачъ мисо(к), талє́рѡвъ, гортанобѣсєцъ, чрєвобѣсєцъ (1627 *ЛБ* 57).

ГОРТАНОБѢСІЄ *с.* Обжерливість, пажерливість: Ласкосрѣдство: Чрєвиолáкомство, гортанобѣсіє (1627 *ЛБ* 57).

ГОРТАНЬ, ГОРТАНЪ, ГРЪТАНЬ, ГЫРТАНЬ *ч.* (*цсл.* грътань) **1.** *(верхня частина дихального горла)* гортань: го(р)тáнь, го(р)ло (1596 *ЛЗ* 40); славы и бога(т)ства дотиснȣлиса єстє... насыщáєтє чрє́во... гла(с)каєтє го(р)тань смачнѣйши(ми) кȣсы (1598 *Виш.Кн.* 274); а кг(д)ы єго лєвъ хо́тѣ(л) пожєрєти, ȣпха(л) ємоу рȣкȣ в' го́ртань, и дръжа(л) за азы(к) так' до(л)го а(ж) л'ва оуморилъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61); нѣчого єдна́къ

знайти нє мо́гла чємоу бы могла го(р)та(н) або го(р)ло єго ко(м)парова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235 зв.); Артїрїй, Гръта́нь и́мже въхо́ди(т) внѹ̑тръ вода, и въ(з)дѹ̑(х) (1627 *ЛБ* 180); palatum, поднєбєнє, го(р)та(н) (1642 *ЛС* 298).

2. Голос, який виходить з гортані: и ничто́ же та́ко полє́зно єсть я́ко же слы́шанїє слова бж҃їа. яко пр(о)ркъ двдъ глє(т), ко́ль сладка горта́ни моємѹ словєса́ твоа́ па́чє мє́да оуста́мъ мои(м) (Заблудів, 1568 *УЄ* №552, 2); Грубъ одопертый ихъ гыртань, своими языкы на лести живутъ (XVI ст. *НЄ* 124); ви(д) єго я́ко ливанъ избъранъ, и я́ко ке́дровє, гортань єго сла́дость (поч. XVII ст. *Проп.р.* 135 зв.).

ГОРУШИЦА *ж.* (*цсл.* гороушица) насіння, зерно гірчиці: euzomos, горушица (1642 *ЛС* 85); Горушица. Sinapi (1650 *ЛК* 440); **горушица полъная** — (*бот.* sinapis arvensis) гірчиця польова: erysimon, горушица пол(ъ)ная (1642 *ЛС* 183).

Див. ще **ГОРЧИЦА.**

ГОРУШНЫЙ *прикм.* Гірчичний: Правду мовлю вамъ: коли бы есте тулькую вѣру имали, якъ зерно горушное, и рекли бесте горѣ сюй: пуйди выдцѣ тамъ (XVI ст. *НЄ* 118); Горушный. Granum (1650 *ЛК* 440).

ГОРЦЕ, ГОРЦИ *присл., перен.* Багато, сильно, гірко: ѡ(т)тола во(з)растє зєло смущатє(л)ны(и) и противны(и) цє(р)квє х(с)вє, ѡ которо(м) всу(м)нєваюса и го(р)цє сѣтѹю ѡ вєлико(и) нєстатє(ч)ности (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); Ты мрачное кн҃жа сатано лѹкавый,... Рыдаи го(р)ци съ ни(м) преиспо(д)ний Аде, разорити тебе ѹже г(с)дь града (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 61).

ГОРЧАВѢТИ *дієсл. недок.* Гіркнути: inamaresco, горчавѣю (1642 *ЛС* 229).

ГОРЧАНЕ *мн.* (*назва жителів с. Горки*) горчани: на то(и) сторонє направє ратєнъско поку(л) вєшняя вода быває(т) поту(л) го(р)чанє гаты и єзы свои маю(т) (1546 *ОГ* 32).

ГОРЧАРЧИКЪ *ч.* Учень гончаря: мне тут в тое коморе добывалъ панъ Михайло Тимошевичъ Пузовский, с подданымъ отца своего,... а с горчарчиком, который у гончара панеи Уменское за товариша мешкаетъ (Володимир, 1579 *АрхЮЗР* 1/VI, 65).

Пор. **ГОНЧАРЪ.**

ГОРЧИТИ *дієсл. недок.* (*набирати або надавати гіркуватого смаку*) гірчити: вода́ // з' нб҃а сходачи,... На фиго́во(м) дє́рєвѣ ѡсоложає(т) а на полынѣ горчи́т' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262); Вода́ з' нб҃а схо́дачи... розмаѣтыѣ ску́тки справѹєтъ,... соло́дитъ, и горчи́тъ (Там же, 324); Горчю. Amarefico. Amarum bacio (1650 *ЛК* 440).

ГОРЧИЦА, ГОРЧИЦЯ, ГОРЧЫЦА *ж.* **1.** (*трав'яниста олійна рослина з родини хрестоцвітних*) гірчиця: трава горчицы... аще вари(м) тѹ травѹ... с капѹстою,... тѡгда ѡна нєврєдитєлна (XVI ст. *Травн.* 188 зв.); горчица бѣлаа... та трава двєма обычаи ростє(т) (Там же).

2. (*приправа до страви*) гірчиця: янє... принєси талѣръкѹ принєси мѹштардѹ горчицѹ (к. XVI ст. *Розм.* 12); А с(т) Григорїй... мо́ви(т), южъ тє́разъ нє бара́нка, нє горчи́цѣ, нє опрѣснокѡ(в) пожива́ємо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 272); Горѹши́ца: Горчи́ца (1627 *ЛБ* 27); Бгъ... прє(з)... оужива́н'є при́крыхъ з' жєлтани́цєю и горчы́цами з'мѣшаныхъ ѡпрѣсноковъ,... сро́гѡ приказа́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 276).

3. *ч.* Вл. н.: штурмамы... быдла... беручи, до домовъ своихъ отпроваживали... у Горчицы: коня, купленого за семъ копъ грошей (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 217).

Див. ще **ГОРУШИЦА.**

ГОРЧИЦОВАТЪ *прикм.* Те саме, що **горчичковатъ:** яно(к) иванови(ч) на нє(м) зброя... ко(н) по(д) ни(м) го(р)чицова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88 зв.).

ГОРЧИЦЯ *див.* **ГОРЧИЦА.**

ГОРЧИЧКОВАТЪ *прикм.* (*про масть коня*) з гірчичним відтінком: Пахоло(к) вє(т)сла(в) ро(з)би(ц)ки(и)... по(д) ни(м) ко(н) бє(л) го(р)чи(ч)кова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88); Пахоло(к) стани(с)ла(в) ло(т)ро(в)ски(и)... ко(н) по(д) ни(м) си(в) го(р)чи(ч)кова(т) (Там же, 90).

Див. ще **ГОРЧИЦОВАТЪ.**

ГОРЧИЧНО *присл.* Гірчично: Горѹшно: Горчи́чно (1627 *ЛБ* 27).

ГОРЧИЧНЫЙ, ГОРЧЇЧНЫЙ, ГОРЬЧИЧНЫЙ, ГРЪЧИЧНЫЙ *прикм.* (*належний гірчиці*) гірчичний: хс оучить народы..., и подобєн'ствы ѡ сѣмєни выкладає(т) и приклад' даєть ѡ коуколи и ѡ зєрноу гор'чично(м) (1556-1561 *ПЄ* 60); Єв(г)лис-

та выписоуєть… ѡ зєр҆ноу горьчично(м)ь (Там же, 139); зрьно грьчи(ч)ноє,… коли всѣяно быває(т) в҆ зємлю, мєнш є(ст) ѡ(т) всѣ(х) сѣмєнь которыи соу(т) на зєм҆ли (Там же, 141 зв.); тыж оучтиві сворному прімовляет, тыж яко повѣдает ѡ цртвіи бжіи, ку зєрну горчїчномоу (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 78); са(м) избавитє(л) мови(т) прє(з) є(в)(г)листа сто(г) к(д)ы быстє мови(т) вѣроу мали яко зє(р)но го(р)чи(ч)ноє и казали быстє горѣ которо(и)ко(л)вє(к) прєити на и(н)шєє мѣсцє тєды бы прєшла (к. XVI ст. *УЄ* №31, 105 зв.).

ГОРЧЫЦА *див.* **ГОРЧИЦА.**

ГОРШЕ, ГОРШЕЄ, ГОРШЕЙ, ГОРШЪ, ГУРШЕ *присл. в. ст.* **1.** Гірше: началъ агрикъ и жона єго горшє того тоужити (1489 *Чет.* 96 зв.); она ся горшъ ку мъне оказовала (Гуляльники, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 281); И случи(т)сѧ на(м) послѣднѧя го(р)шє пє(р)вы(х) (Львів, 1590 *ЛБН* 4, 1136, 2, 30, 2 зв.); Атъ уже здоровъ есь, уже дале не согрѣшай, атъ не буде ти гурше (XVI ст. *НЄ* 61); А тымъ, що ся зостали, не было мякко, горше одъ татаръ (1636-1650 *ХЛ* 81); Тмами тем християн в плѣн запровожают, А що горш — тобою нам, пане, вкаряют (1648 *Елег.* 152); нє доси(т) що по дєрєвѣ хроба(ц)тва были, алє єщє го(р)шє що посѣяно, то и тоє поиѣдаю(т) (!)… робаки (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

2. Більше: попали́ли вѣдми в миропо́лю длѧ пєрєста́та мо́рȣ. ано єщє го́ршє мєрло (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); за вєлико пи(л)ными по(т)рєбами дȣховными и злою дорогою которая и(м) далє(и) ты(м) горшє(и) сє псує нє могли(с)мо та(м) ȣ ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); абовѣмь го(р)шєє людіи нєнавидѧ(т) бѣсовє нѣжли скотины (к. XVI ст. *УЄ* №31, 218); Бо м(д)ры(м) ѡны(м) вѣрѧтъ, и та́къ поспоу(л)ство гор(ш) ѡ(т) повѣтрѧ зло́го псоу́ю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 211); Снатъ подобно горшей якоесь злое покажется, коли 1660 и 6 будетъ ся писати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 316).

Див. ще **ГОРШО, ГОРѢЙ.**

ГОРШИЙ, ГОРШІЙ, ГОРШЫЙ, ГОРЪШИЙ, ГРЪШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** Гірший: рєкль ємоу каж҆дыи члкь напєрєдь доброє вино даєть и якь ся южь попьють тог҆ды гор҆шєє даває(т) (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); ту(т) вла(с)нє зглажонь будє(т) и… ми(с)то а(н)тихрє(с)та тєпєрєшнєго… настанє(т) иньши(и) го(р)ши(и) (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); Нє почита(и)сѧ лѣпши(м) на(д) и́ны(х) абы(с) нє бы(л) розȣмѣны(м) го(р)ши(м) прє(д) бго(м) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 16); а за тымъ и гнѣву Божого трудно бы се ухоронити,… а потомъ животъ добрый на горшій перемѣнити (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288);

у знач. ім. с. р. **горщеє** — гірше: єди(н) бгъ вѣдаєть єсли што да́лєй горшєє на(с) нє потка́єть (Острог, 1587 *См.Кл.* 13 зв.); Єгда ѡ(т)лучи(т)сѧ го(р)шєє тог(д)а лу(ч)шєму съвокупи(т)сѧ нбо (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); А што го́ршого, ижъ Ѡцє́вскаѧ и Сно́вскаѧ нє єдина єстъ во́лѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 256); Злы́и бо… лю́дє и чарѡдѣє прєȣспѣють на го́ршєє прє(л)щає́ми и в҆ прє́лєсть ввóдѧчи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 316); **што горшая** — що гірше: А то — для окаянное мамоны, для суетно славы людское,… а што горшая — для недбалости, лѣнивства вѣдомости (1603 *Пит.* 97).

2. Більший: ничєго єй нє помог҆ло алє єщє в҆ грьшєє нєз҆дорова приш҆ла (1556-1561 *ПЄ* 144 зв.); на нє(м) нє ты́лко ничо́го сѧ до́брого нє спра́вило, алє єщє ты(м) го́ршаѧ нєнависть оу хр(с)тїа́н҆ствѣ закȣри́ла (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 53 зв.); О, горе вамь, книжници, попове, якъ вы пустошите хыжѣ удовичіи,… того дѣля горшее осужденіе пріймаете (XVI ст. *НЄ* 30); а прєто ты(ж) є(ст) тєпє(р) оу го(р)ши(х) моука(х) и(ж) до сєго ча(с)у (к. XVI ст. *УЄ* №31, 66); они… сами особами своими далших горших кривдъ и шкод нам чинит не могучи (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 153); на тотъ часъ при бытьности козацъкое в Луцъку конъверсуючим, рады и помоцы на дезоляцыю горшую костелов… оферовалсе правъне чынити (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155).

ГОРШИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gorszyć) (кого) Подавати поганий приклад, *діал.* згіршувати: Прєто(ж) ра́доватисѧ в кара(н)ю достои(т) лѣпшє, ани(ж)ли го(р)шити (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); въ школахъ тамже будучихъ млодзъ розного стану людий наукою блудною горшити и заражати… допустилъ (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 795);

(кого) викликати невдоволення (у кого): напоминаєть оучєникы абы были покор҆ни а ближнихь нє горшили (1556-1561 *ПЄ* 159);

деморалізувати: Єсли тогды правоє ѡко твоє горши(т) тєбє вырви его (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6).

ГОРШИТИСА, ГОРШИТЬСЯ *дієсл. недок.* (чим) *(бути неприємно враженим)* обурюватися, *діал.* згіршуватися: За чимъ ся межи людми великий нерядъ въ... житю.... дѣетъ,... ижъ, ихъ прикладомъ, и иные добрые люде горшиться мусятъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 1/I, 118); а ижъ су́ть в ѹ̓бо́жествѣ, и по(д) росказова(н)ємъ пога(н)ски, тому сѧ дивовати нє ма́ємо, ани сѧ тымъ горшѣмо (Острог, 1587 *См.Кл.* 11 зв.); Спѣхомъ ты́жъ и фортѹ̓ною ѡ̓ныхъ нє горши́сѧ (Київ, бл. *Аз.В.* 316); єсли нєпослѹ̓шного,... єсли ѡ̓бмо́вцѹ̓ оуслы́ши(ш)... нє ѡбража(и)сѧ ты(м), нє горши́сѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 59 зв.).

ГОРШІЙ *див.* **ГОРШИЙ.**

ГОРШО *присл. в. ст.* Те саме, що **горше** у 1 знач.: юж од тое любве братерское,... опущаете и од оное съроните, въ опрессие, уховай Боже, горшо а нижели теперь зоставали (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288).

Див. ще **ГОРѢЙ.**

ГОРШОКЪ *див.* **ГОРЩОКЪ.**

ГОРШЧОКЪ *див.* **ГОРЩОКЪ.**

ГОРШЪ *див.* **ГОРШЕ.**

ГОРШЫЙ *див.* **ГОРШИЙ.**

ГОРЩАНИЙ *прикм.* Горшковий: ollaris, го(р)щаний (1642 *ЛС* 291).

Див. ще **ГОРЩКОВЫЙ.**

ГОРЩЕЧОКЪ *ч.* Горщечок: auxilla, го(р)щєчокъ (1642 *ЛС* 99).

Див. ще **ГОРЩОЧОКЪ.**

ГОРЩИКЪ *ч.* Те саме, що **горщокъ**: Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwáremo (Яворів, 1619 *Гав.* 17); нашли въ неи горщикъ ни щимъ а большей ничого (поч. XVII ст. *КЛ* 85); ollula, го(р)щикъ (1642 *ЛС* 291).

ГОРЩКОВЫЙ *прикм* Горшковий. ◇ **мыто горщковоє** *див.* **МЫТО.**

Див. ще **ГОРЩАНИЙ.**

ГОРЩОКЪ, ГОРШОКЪ, ГОРШЧОКЪ, ГОРЪЩОКЪ *ч.* **1.** *(глиняний або металевий посуд)* горщок, горщик: а к томѹ̓ єщє и(з) собою приносѧть д҃і го(р)шковъ вєликихъ што имъ тивонъ в нихъ єсти варить (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); Ку(х)ня в нє(и) двєри... рожны три котє(л) ѡдє(н) и горшчо(к) мєдєны (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III, 5); васко ша(н)даєвичъ кобрынє(ц) мє(л)... го(р)щко(в) бєлы́(х) и полєваны(х) ко(п) є҃ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 32 зв.); конобъ (!) ґоршокъ мѣдяный (II пол. XVI ст. *ЛА* 184); на дворци намъ оказано дверы до коморы... сыры, масла побрано, молоко зъ горщками потовчоно (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); оувари чо(р)нобы(л) з (в)ино(м) оу ново(м) горщькоу и процѣди (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.); за два го(р)шьки г(р) 16 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); cacabus, го(р)щокъ (1642 *ЛС* 106); горщокъ ola (*Уж.* 1645, 40); *У порівн.*: Клєкочѹ̓, якъ вˢ го́рлѣ, вˢ горщкѹ̓ вˢ котлѣ (1627 *ЛБ* 144).

2. Міра місткості: В Чо(р)торы(и)ску князє(и) старостичовъ луцки(х) ѡтъ комяги бєрутъ... по горщку, по кола(ч)у, по шєстидєсять головажє(н) соли (Луцьк, 1545 *ТУ* 66); солоду три корцы — масла горщокъ, а сыров двадцат сємъ (Володава, 1553 *AS* VI, 13); маєтъно(ст)... ты(х) по(д)да́ныхъ... пограбили // ...сыро(в) три(д)цє(т)... масла два горъшки (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 403).

Див. ще **ГОРЩИКЪ.**

ГОРЩОЧОКЪ *ч.* Те саме, що **горщечокъ:** Czy bis czy lich czołowik wpráwił mene tycho W to nestiestie welike sczom vbostwo swoie Potołk wnywocz obrotył te horsczoczki moie (Яворів, 1619 *Гав.* 19).

ГОРЪБАНЬ *ч.* Горбань. Вл. н.: Гаврило Горъбань (1649 *РЗВ* 393).

ГОРЪБЫНЪКА *ж.* Горбинка. Вл. н., *ч.*: Єсипъ горъбынъка (1649 *РЗВ* 104).

ГОРЪКАВЕЦЪ *ч.* Гаркавець. Вл. н.: Ва(с)ко Горъкавєцъ (1649 *РЗВ* 126).

ГОРЪСТЬ *див.* **ГОРСТЬ.**

ГОРЪШОКЪ *див.* **ГОРЩОКЪ.**

ГОРЪШЫЙ *див.* **ГОРШИЙ.**

ГОРЪЩОКЪ *див.* **ГОРЩОКЪ.**

ГОРЫЦВѢТЪ *ч.* Медунка: consiligo, горыцвѣтъ трава (1642 *ЛС* 139).

ГОРЬКИЙ *див.* **ҐОРКИЙ.**

ГОРЬЧИЧНЫЙ *див.* **ГОРЧИЧНЫЙ.**

ГОРѢ, ГОРЕ, ГОРИ *присл.* (*цсл.* горѣ) **1.** *(за напрямком)* догори, вгору: а хотаръ тому вышєписанномѹ монастирѹ... ѡт липѹ знамєнанѹ и могила копана, та гори бѹковиною (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); а минаючи сєлищє... до ѡзєра ѹвєтицкого... ω(т) ωзєра в рє(ч)ку прудищє горє прудищє(м) водою живиною пѹскаючи (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2 зв.); Такъ пушовъ Затъхей сесь, лишивъ, што бы видѣвъ Христа, ище вилѣзъ горѣ на одинъ пень (XVI ст. *НЄ* 181); Тре́тѧа стихи́ѧ вода́... тѧ́жка, лацно порѹши́ма, и го́рѣ възноси́ма, прозра́чна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 12); ґды двигнетъ вода, горѣ зо (д)на тогди море оумали(т)ся (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

2. *(у верхній частині чогось)* вгорі: такъ тєжъ на тєлє нєбожчика кнѧзѧ Ярослава видєли єсмо въ правомъ ѹдє зы сподѹ и горє чотырма кѹлами пострєлонъ (Луцьк, 1564 *AS* VI, 259); ма́лощи, знагла, долѣ, горѣ (Львів, 1591 *Адел.* 155); взѧ́вши пастырь па́лицю хотѣль оударити, и(ж) нє шли ωвцѣ, и роука єго задръжаласѧ горѣ (XVI ст. *УЄ* №29519, 160); И Чиръ дарова(л) мя... пувъ нивы широкои // а пув нивы вырубавъ горѣ и(з) лѣса (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 221-222); ωбрѣто́ша главѹ єгω, до́лѣ въ со́пли проходнѣмъ, и нωзѣ єгω го́рѣ тыча́щи (1627 *ЛБ* 119);

на небесах: Шестый хосенъ: якъ Христосъ тѣломъ бывъ, што узявъ горѣ выдъ светои Маріи (XVI ст. *НЄ* 195); Ѡ чл҃колю́біа Б҃жго! Кото́рый го́рѣ з̾ Ѿц҃емъ сѣди(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 189).

ГОРѢЙ, ГОРЕЙ, ГОРІЙ *присл. в. ст.* **1.** Те саме, що **горше** у 1 знач.: рєклъ адъ дьяволоу лишисѧ єго штобы ти нє было горѣи (1489 *Чет.* 321 зв.); в бара́новци знашли вѣдмь ки́лка и боѧ́лисѧ палити а́бы нє го́ріи было (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); ѹтяжєни єстєсмо мы Наро(д) рѹски(и), Ѡ(т) Народа По(л)ского ярмомъ На(д) Єгипъскую Нєволю, же насъ лєчъ Бє(з) мєча, Алє горѣ(и) Нѣжъ мєчє(м) С пото(м)ствы выгѹбляютъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421); горєй vems (*Уж.* 1643, 51 зв.); бѹдєтъ тобѣ тоє горѣй, нижли всє злоє, которої колвєкъ прихожало на тєбє ω(т) молодости твоєй ажъ досєлѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 272).

2. Те саме, що **горше** у 2 знач.: Не бачу, жебы церковъ Греческая... въ поступкахъ якихъ помножитися мела, але што далей, тымъ горей нищиетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1021).

Див. ще **ГОРШО.**

ГОРѢЛКА, ГОРѢЛЪКА, ГОРѢЛЬКА, ГОРЕЛКА, ГОРЕЛЪКА, ГОРИЛКА, ГОРИЛЪКА *ж. (алкогольний напій)* горілка: А мыто и горѣльку... Мошко у кн҃зя закупує(т) нє завъжды ровно (Житомир, 1545 *ТУ* 71); А ωтъ горєлъки платъ такъ жє идєть (1552 *ОВін.З.* 134 зв.); на горѣ(л)ку в҃ гро(ш) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 11); взяли... пива бочокъ дванадцатъ,... горилки бочка (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); положи(л) є(с)ми позо(в) ...пн҃ѹ Стани(с)лавѹ дѹбро(в)скомѹ... ω нєзаплачєнє за горє(л)кѹ пє(в)ноє сѹмы пн҃зє(и) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 47); добрє бы п(н) локгофєту... послати шкату(л)ки хо(ч) малю(ч)ки(и) з гори(л)кою (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); тоею трутизною,... тую горелъку приправивъши... дала небожчикови (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 584); мєновитє взято... горєлъки кѹфъ дєся(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); То́жъ розѹмѣй... ω горѣлцѣ, и всѧ́кій // напо́й, єсли бєз мѣры: то смє́рть (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5); **горелка аквавита, горилка аквавитая** — назва горілки "вода життя": горелки-аквавиты сто квартъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117); у арендара... горилки квартъ шестъ аквавитои взяли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 569); **горѣлки паленья, паленъя горелки** — процес виготовлення горілки: просечи насъ за то, абыхмо... мѣщаномъ волности пивоваренья... горѣлки паленья ...надали (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 282); начинъя ро(з)ныє до варєнъя пива и палєнъя горє(л)ки по(т)рєбъныє (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 31); **горелку курити** — виготовляти горілку: Нє вм(ст) ли... сами и(з) свои(ми) слѹговинами... горє(л)ки прєпѹща́ныє кѹритє (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.).

Див. ще **ЗГОРѢЛЪКА.**

ГОРѢЛЧАНЫЙ, ГОРѢЛОЧАНЫЙ, ГОРЕЛЧАНЫЙ, ГОРЕЛЪЧАНЫЙ, ГОРЕЛЬЧАНЫЙ, ГОРИЛЧАНЫЙ *прикм.* Горілчаний: ко(р)чма горє(ль)чанаѧ (1552 *ООвр.З.* 103 зв.); староста нашъ

...арєнъдовалъ... жыду володимєрскому...ко(р)чмы мєдовыє, пивныє и горєлъчаныє (Вільна, 1560 *ТУ* 89); па(н)... Нємиричъ... запродалъ мнє... ко(р)чму мєдовую, пивную и горє(л)чаную (1584 *АЖМУ* 121); в той час в том дворє было // ...горелчаныхъ кадей три (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163-164); пограбили... бань двѣ а котлувъ два горѣлочаныхъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); котлы и банѣ горѣлчаные, также у кухни: котлы, секачи, рожны,... то все побрано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); по(з)ваны(и) побра(л)... ко(т)ло(в) горє(л)чаны(х) с трубами шє(ст)на(д)ца(т) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.); грабєжи починилъ... котловъ горилчаныхъ зъ винницы пять (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 406); котловъ горелчаныхъ дванадцать и одинъ затиралныи... кгвалтовне позабиравъши... до вуйта..., отвезти... розказали (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 566).

Див. ще **ГОРЕЛКОВЫЙ, ГОРЕЛОЧНЫЙ.**

ГОРѢЛЫЙ, ГОРЕЛЫЙ *прикм. (обпалений вогнем)* горілий: горєлы(х) гаковъницъ г҃і нєкоторыє ѡправивъши могѹть быти кѹ стрєльбє пригожиє (1552 *ОЖЗ* 119); теж сребра и злота горѣлого... описати и зличити не могли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133); Балтромє(и) станиславови(ч)... мє(л)... мєди староє горєлоє камєнє(и) по(л) г҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 44 зв.).

◇ **вино горѣлоє** *див.* **ВИНО¹.**

ГОРѢНЄ, ГОРѢНІЄ *с.* Горіння: толко што едно олѣю для горѣня лямпъ своихъ въ начиняхъ своихъ..., не просвѣтилися въ добродѣйствѣ своемъ (1603 *Пит.* 54); Горѣніє. Feruor. Ardor. Flagrantia (1650 *ЛК* 440).

ГОРѢНОСНЫЙ *прикм.* **1.** Який піднімається вверх: то́гда бы свѣтло(с)ть и(х) і тєплота, ѧ́ко с прирожє́нѧ горѣно́снаѧ; всѧ бы сѧ обєрноу́ла в҆зго́рѹ и на высотоу приходи́ла (Почаїв, 1618 *Зерц.* 15).

2. *У знач. ім. с. р.* **горѣносноє** — жертвоприношення: Ана́фора, по Словє(н)скѹ възношє́ніє или горѣно́сноє, а то́ єсть вла́снє ча́сть о́наа Агнцє(м) на(з)вана(а) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 266).

ГОРѢНЧАНЕ *мн.* Жителі села Горінчева: Извѣстно да є(ст), ижє сію книгѹ зовємую Мѣнєю И(з)бранѹю купили стадо Х҃во, мєшкаючєє у повѣтѣ Мараморишн, у сєлѣ Горѣнь[чєвѣ],... вшитки Горѣнчанє и придали єи та(м)жє до ц҃ркви Горанєцъкои (1645 *Яв.Из.* 16).

ГОРѢТИ, ГОРЕТИ, ГОРИТИ *дієсл. недок.* **1.** *(піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем)* горіти: яросла(в)ль гори́ль в҆ я́рмарокъ вы́горило всє мѣсто (1509-1633 *Остр.л.* 130 зв.); Того всєго платѹ выходить с тыхъ мєщанъ которыє нє горєли лд копы... грш҆ (1552 *ОКр.З.* 150); Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ, нижли коли до твоего даху прийдетъ! (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 147); ѡгонь горить ѡ(т)чє намъ нє зимно (к. XVI ст. *Розм.* 24 зв.); Чуда то, заправды, суть знаменитыи: слѣпому прозрѣти и паперови въ огни не горѣти (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1066); Горѹ fragro (*Уж.* 1645, 66 зв.); ви́дѣлъ ижь кглина горѣла а нє згорѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 81); Горю́. Ardeo... Flagro (1650 *ЛК* 440); *Образно*: а в҃м... волѧ́лєсь лє́пѣй нєгорѧ́чи(м) зоста́ти, ни(ж)бысь на горѧ́щѹю вноу́трьной ва́лкы пла́мєнємъ ѡ(т)чи́зноу мѣлъ гладѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2 зв.);

(спалахувати під час вибуху вулкана) горіти: та(м) ѡколо го́ры // во́ды горѧчїи, выпѹщаю(т) и(з) сєбє клїи кг(д)ы ска́ла гори́тъ... тотъ огнь ...часо(м) го́ри(т) и плынє(т) яко ѡ́лово (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27 зв.-28);

перен. (перебувати в пеклі) горіти: жа(д)ноє по́мочи ю́жъ на́мъ с того нє боу́дє(т),... кгды горѣти боу́дємо (Острог, 1607 *Лѣк.* 33); Sut tam y lichoie żunki... Wsi horeiut aż po vszy (Яворів, 1619 *Гав.* 22); сла(д)кїй поча́токъ грѣха́... конє́цъ ба́рзо го́ркїй, в҆ мо́рѹ гєєн҆скомъ, кото́роє гори́т҆ ѡгнє́мъ сѣрчанимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5).

2. *(випромінювати світло, світитися)* горіти: ѡн҆ быль яко свє(ча) котораа гори(т) а свѣтить алє вы нє хотѣли абыстє(с) радовали в҆ ча(с) свѣчєнѧ є(г) (1556-1561 *ПЄ* 362 зв.); нє то(л)ко свѣчѹ мѣ(и), а́лє стара́(и)сѧ жє́бы и горѣла (Вільна, 1596 *З.Каз.* 83 зв.); то(т) жє ѹставилъ в костєлє лямпы в какга(н)ца(х) гор(є)т (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 50 зв.); всѣхъ, мо́витъ, до ла́ски прїймѹ кото́рыисѧ под҆дадѹтъ по́ки Похо́днѧ горѣти бѹдє(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 21); *Образно:* Як҆ нѣакаѧ мгли́стаѧ мо́цъ нахо́дитъ, и... ѡтѣнѧ́єть свѣчѹ, кото́раѧ оуста́в-

нє горѣла и свѣти́ла: такъ на тамътꙋю свѣтлость по́крывка нападае́тъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 75).

3. *Перен. (пройматися сильним почуттям, пристрасно захоплюватися чим-небудь)* горіти: Ра́дꙋйтєсѧ Агг҃лωвє... вѣрныи слꙋги; ωгне́мъ любови Б҃жєи горѧ́щи (Чернігів, 1646 *Перло* 41); Але есъче и тутъ запалъ срокгости и тыранъства пана Шылневого угаситисе не можетъ, лечь, где далей, болшими запалами гореючи в предсявзятых замыслахъ,... до господи протестантисъ и до инъшихъ, гдес оного знилесъти сподевалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 309).

4. *Перен. (відчувати жар)* горіти: Мона́хъ бовѣмъ єде́нъ, Іса́акъ и́мєнємъ. Г҃ды єдного ча́сꙋ тѧ́жкимъ тѣла горѣлъ запалє(н)ємъ, бѣгомъ до не́го пришо́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 557).

ГОРѢХЪ *ч. (плід горіхового дерева або ліщини)* горіх. ◇ **горѣхи гризти** — боротися, воювати: такъ же ꙋмє(р)... па(н) лукашъ жо(л)кєвскій // ...що с козаками горѣхи гри(з) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173-174).

ГОРЯЧЕ, ГОРАЧЕ, ГОРѦЧЕ *присл.* **1.** *(дуже тепло)* гаряче: а колі оузріте, и́жє вѣтрь сполꙋднє вѣєт, тогды мовітє, горя́че бꙋдєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 78);

пекуче: пото(м) чєтвє(р)ты(и) аньгє(л) выли(л) ба(н)ку свою на со(л)ньцє и дано єму горачє тратити людє ωгнє(м) (XVI ст. *КАЗ* 640).

2. *Перен. (пристрасно, із сильним почуттям)* дуже, гаряче: рєвнꙋю: ми́лꙋю, горѧчє ми́лꙋю (1627 *ЛБ* 108).

Див. ще **ГОРОЧО, ГОРѦЧО.**

ГОРЯЧИЙ, ГАРАЧИЙ, ГОРАЧИЙ, ГОРАЧЫЙ, ГОРѦЧИЙ, ГОРАЧЇЙ, ГОРѦЧЫЙ *прикм.* **1.** *(який має високу температуру; сильно нагрітий)* гарячий: вышоль лоть из содома паль з н҃ба огє(н) и камєніє го́рѧчєє и погоубило в'сє (1556-1561 *ПЄ* 298); Але́ и с҃лнчноє горѧ́чєє ко́ло про́мєн'ми блиста́єтъ (Львів, 1591 *Проф.* 65); если хочетъ пити, напуй его чомъ, тото чинячи, угля горячее спрятуешъ на голову его (XVI ст. *НЄ* 220); надо мною виси(т) сроѓій гнѣвъ Б҃жій,... подо мною глꙋбо́кій до́лъ пе́кла горѧчого (поч. XVII ст. *Пчела* 6); та́мъ вода ти́снꙋчисѧ кгва́лътомъ загрѣва́єт'сѧ: и схо́дит' горѧ́чаѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13); пошли́ ми Сєрафі́ма з' оуглємъ горѧ́чи(м) попали́ти бєзакѡ́нїа мои́ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 243); perferuid(us) тєпли(й) горячи(и) (1642 *ЛС* 307); Нѣкотории звѣзди су(т)ь студенаго прироженя а инии горачого (серед. XVII ст. *Луц.* 541); теди́ для пи́хи для того зве(р)женъ з неба ажъ до гарачого пекла по(д) землю (Там же, 525);

у знач. ім. с. р. **горѧчєє** — гаряче: Абы́сѧ позна́ло и ро́з'но было... горѧ́чєє ω(т) стꙋде́ного, вєли́коє ω(т) мало́го (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв. ненум.); я́кω и прєз'то́є познава́єшъ си́лꙋ... горѧ́чого и стꙋде́ного (Чернігів, 1646 *Перло* 3).

2. *(який горить)* палаючий: яко вода гаси(т) горачїи огєнь, та(к) ял'моу(ж)на спротивлѧєтсѧ грѣхо(м) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 233, на полях); вода́ мо́рскаѧ... доше́дши до грани́цъ горѧ́чого мѣста єфи́ръскаго, водънистими ѡ́блаки чи́нитъ противлє́ніє и шоу́мъ стра́шный (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10); та(м) естъ една // гора с то(и) гори ви(д)но сѣркꙋ горачую (серед. XVII ст. *Луц.* 535-536).

3. Гострий, пекучий: амброзїєва трава є(ст) горѧча и соуха... язвы заживлає(т) (XVI ст. *Травн.* 28); катапусїєва трава собою горѧча є(ст) (Там же, 157 зв.).

4. *Перен.* Щирий, палкий, пристрасний: мы всѣ с пи(л)ностю а молитвою горѧчєю и слєзами оупєрєжаймо до єго с҃тои мл(с)ти, абы на(с) рачи(л) заховати вє(д)лѧ... мл(с)ръдїѧ // своєго (к. XVI ст. *УЄ* №31, 99-99 зв.); бо́ўдємо... мы те́плꙋю горѧ́чоую вѣрꙋ проповѣдати ины(м) людє(м) (Чолгани, 1603 *УЄ* №78, 50 зв.); А видячи єго таковую горячую милость святѣйшій патріархъ до церкви божей, часто а часто єго навежалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); Послоухаймо... я́къ голо́снаѧ сло́въ горѧчи(х) мєлодїа або ви(м)ѳонїа (!) нб(с)ъ... вы́соко(ст) прєража́єтъ (поч. XVII *Проп.р.* 30); ѡповидѣ(л) жє при жєгнаню ксє(н)дза... для прия(з)ни горячо(и)... ѡбєца(л) ємꙋ чам(л)ѣть а(н)кгꙋ(р)ский (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.); Єсли ла́скы д҃ха с҃того попросимо ср(д)цє(м) горѧ́чи(м),... абы на́шъ розꙋмъ щꙋплый... // гойнє посилковати рачи́лъ (Там же, 247-247 зв.); я сѧ вре́мѧ нєма́лоє присмотри́л',... ча́сты(м) и горѧчым' м҃лтвам' (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); И сна́днє постꙋпи(т)

на гороу доскона́лости прєз... Гора́чѹю любо(в) и при́азнь (Київ, 1625 *МІКСВ* 131); Што(ж) рєчє(м) ѡ похва́ла(х) ѡ(т) инши(х)... гора́чи(х) єє коха(н)кѡ(в) ѡной оучинє́ныхъ? (Київ, 1634 *МІКСВ* 312); маєтъ на(д) то [ієрєи]... Ха..., чєрє(з) моли(т)вы гора́чыє проси́ти ѡ ла́скѹ и́мъ (Львів, 1645 *О тайн.* 85); З да́вны(х) ча́совъ, былѡ гора́чоє пожада́нє побо́жны(х) и оува́жныхъ... людей, абы могли были мѣти наѹкѹ ѡ Артикѹлахъ... Вѣры на́шеи Христїанскои (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); такъ члвкъ ґди студенаго прироженя то естъ невѣрни(и)... тотъ много мовитъ... и рихло повѣдаетъ, а хто горачого тіи много женъ маютъ (серед. XVII ст. *Луц.* 541); **горачии слезы** *див.* **СЛЕЗА.**

5. *Перен.* Бистрий, кмітливий: Принєсли мо́ви(т) оумы́сло(м) гора́чи(м) и проу(д)кы(м) ѡ(т) побожного ср(д)ца, пръвы́стка паноу на дѣло, и на бѹдова́на домоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 185 зв.);

запальний: Абы́смо оустави́чнє на па́мати... ѡни́хъ розмышла́ючи, гора́чими до выполнє(н)а приказа́нїй єгѡ ѡхо́тными ста́вилиса (Київ, 1632 *МІКСВ* 271).

◇ **на горячои кръви** — на місці злочину: а кгды ѡ то(м) заби(т)ю людє(м)... ѡ(з)намєно... ты(х) которыє сє ѹпоминали пна Григо(р)я Ко(с)тюшковича абы выда(л) мо(р)дєра ѡ(с)тапка слѹгѹ своєго на горячо(и) кръви и (с)вєжи(м) ѹчи(н)кѹ слѹха(т) нє хотє(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); **на горячомъ следу** — по гарячому сліду: тогъды село Шепетовъка на горячомъ следу, забравши громаду, привели были тое шкоды следъ до села // Скалина (Кременець, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 242-243); **на горячомъ учынку** — *(на місці злочину)* на гарячому: змєжи ты(х) мєжобо(и)цо(в) кгва(л)то(в)нико(в) на ѡно(м) горячо(м) ѹчи(н)кѹ и мѹжобо(и)ствє нєкоторы(х) дво(х)... по(и)мали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 11 зв.); **фебра горачая** *див.* **ФЕБРА.**

ГОРЯЧКА, ГОРАЧКА, ГОРАЧКА *ж.* **1.** *(підвищена температура тіла)* гарячка, жар: Хс... // ...вшо́лъ бо́вѣ(м) в' до(м) Си́моновъ, тє́щѹ лютѣ фє́брою и гора́чкою трапленѹю самы(и) сло́во(м) оуздоро́ви(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 308-309); на гора(ч)кѹ..., и(м) бо́лєй воды п'ємо, ты(м) бо́лєй прагнє(н)а собѣ причина́ємо (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. І), 6); Изѹмлє́нїє: Ѿшалѣньє, захожѣньє в' го́ловѹ з' гора́чки (1627 *ЛБ* 47); вну(т)рности бѹдє(т) горячка пєкти (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 267); Єсли тєлє́сною гора́чкою ѡбложє́ны бѹдѹчи, во(з)дє́ржѹємоса ѡ(д) по́кармѹ тєлє́сногѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 914);

(хвороба) гарячка: Тогды... навєдоу на васъ... страхъ, ѡпѹхли́нѹ и гора́чкѹ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 749); я з школы занѣ(с) в до(м) хоробу горячкѹ: и всѣ хорѣли в домѹ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

2. *ч.* Вл. н.: Терешко гора(ч)ка (1552 *ОЖЗ* 125); Прокопъ Горя(ч)ка Сотныкъ... Ма(р)ко Горя(ч)ка (1649 *РЗВ* 340).

ГОРЯЧОСТЬ, ГОРАЧОСТЪ, ГОРАЧОСТЬ, ГОРАЧЕСТЬ, ГОРАЧОСТЬ *ж.* **1.** Спека, жара: ти послѣ(д)нїи єдиноу годиноу тол'ко робили и ров'ны и(х) єси на(м) оучиниль понєсьши(м) тагогоу днє и горачєсть (1556-1561 *ПЄ* 86 зв.); коли быває(т) горячо(ст), вода сє ставає(т) якъ лю(д) зи(м)ная (1582 *Кр.Стр.* 26 зв.); нє буду(т) вжє... прагнути ани на ни(х) со(л)нцє вдари(т) ани жа(д)на горачость, бо барано(в)... будє(т) па(с)ти и будє(т) и(х) провадити до живы(х) жєрє(л) во(д) (XVI ст. *КАЗ* 616); сътвори́тє(л) зи́мны(м) страна(м)... свои ѡсобно да(л) звѣрата, которїи горачо(сти) стръпѣти нє мо́гоу(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27); жєбы́мъ сонъ з'ѹдолалъ цѣлѹ два(д)цать днє́й и но́чєй... нє входи́лємъ по(д) покри́тє, в'дєнь ѡ(д) гора́чости палаючи, а в'но́чи ѡ(д) стѹдєни дрижачи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); естъ велика(я) горачостъ ѡ(т) сло(н)ца (серед. XVII ст. *Луц.* 532).

2. *(сильне тепло, що виділяється або йде від чого-небудь нагрітого, розжареного)* жар: Потєчє(т) рѣка ѡгньнє́наа ѡ(т) восто́ка камєнїє,... и всако живо(т)но ѡ(т) горачости... ѡгна того яко во́скъ раста́єтса (XVI ст. *УЄ* №29519, 12); єсли тра́фитъ водѣ про́ходъ, бли́зко воул'ка́на... тогда загрѣва́єтса вода́, и з гора́чєстю выхо́дитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13); в' то́й ча́съ слнцє ста́нє палити гора́чєстю своє́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.); о то(и) зе(м)лѣ и горачо(с)ти нѣхто не може повѣдѣти которая естъ в пеклѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 526);

сильний заряд тепла: аґротипіи маю(т) великꙋю горачостъ ижъ ґди // сходя(т)ся в едно мѣсце то сами ся попаляю(т) (серед. XVII ст. *Луц.* 531-532).

3. Гарячка: нє па́литъ гора́чєсть тѣлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 44).

4. *Перен.* Щирість, палкість, пристрасність: люди таковые были которые и Господа Бога зъ горячостью миловали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186); роспалѣмо и ѡго́нь сер'де́чнює гора́чєсти на́шеє до бг҃а (Дермань, 1604 *Охт.* 13); велѝкаа ѡза́бло(ст) ста́нꙋ нш҃его, ѡ(т)хилаемоса ѡ(т) гора́чости прикладо(в) ст҃ы(х) ѡ(т)цъ, идꙋчи за ма(р)ностами ла́коме свѣта сего (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 23); Пра́гнꙋ з' гора́чостю та́м' за́вшє почива́ти (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.); два волы́ забѝвши, а мя́са ихъ... оувари́вши, и людъ нѝми почєстова́вши гора́чость ѡхо́ты своє́ѣ ѡказа́л' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 553); з тако́ю гора́чостю пѝсма ст҃го чита́на(м), мл҃тва(м) и рꙋкодѣліємъ, в' дн҃ь и вночи заба(в)ла́лиса (серед. XVII ст. *Кас.* 12 зв.).

Див. ще **ГОРАЧНОСТЬ.**

ГОРЯЧЪ *ч.* Спека, жара: *діал.* горяч: та́къ зайстє, ча́сты(м) и велі́ки(м) горя́чо(м) высꙋшеная земля, піскови подобная (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.).

ГОРАЧЕ *див.* **ГОРЯЧЕ.**

ГОРАЧЕЙ, ГОРАЧЕЙ *присл. в. ст., перен.* Палкіше, сильніше: Бо нєри́хло бєрꙋчі(и), дла ѡ(д)кладꙋ и до(л)гого ожидан'а Бж҃его, бо́лєй запала́єтъса, и гора́чєй нб(с)ныхъ до́бръ пожада́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 277);

(з більшим натхненням) натхненніше: но́ваа и примꙋша́ючаа оказыа сє оуроди́ла наꙋки мои ѡнови́ти: и в нѝх' гора́чей и сти́слей, працова́ти (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 7).

ГОРАЧЕСТЬ *див.* **ГОРЯЧОСТЬ.**

ГОРАЧИЙ *див.* **ГОРЯЧИЙ.**

ГОРАЧІЙ *див.* **ГОРЯЧИЙ.**

ГОРАЧКА *див.* **ГОРЯЧКА.**

ГОРАЧО *присл.* Те саме, що **горяче** у 2 знач.: Чогѡ ко́ждый Правосла́вный цѣлымъ ср(д)цем' пожада́ти, и гора́чѡ пра́гнꙋти ма́єтъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 24 зв.); И и́ндє то́тъ же оучи́тєль чѝначи простра́нноє ѡ то(м) ка́за(н)є, ме́жи и́ными гора́чо напомина́єтъ, жєбы́смо оуме́рлымъ по́мочъ... и офѣры дава́ли (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 152).

Див. ще **ГОРОЧО.**

ГОРАЧОСТЬ *див.* **ГОРЯЧОСТЬ.**

ГОРАЧШИЙ, ГОРАЧШИЙ *прикм. в. ст., перен.* Щиріший, палкіший, пристрасніший: и то єстъ чи́мъ пєрєвыш'ша́ютъ ты́хъ кото́рыє нє оупа́ли, ижъ гора́чшоую ма́ютъ сєрде́чноую хо́ть (Острог, 1607 *Лѣк.* 75); Ѡ(т)кꙋль кꙋ способлє(н)ю сє до на́шихъ ѡборо́нъ: и пра́вды в самой ре́чи Вєне́цкой вырозꙋме́нью: новой и гора(ч)шой наꙋки, но́выє сꙋть мнє даны ѡка́зыє (Єв'є або Вільна, п.1616 *Прич.отех.* 7); Чи(м) барзѣ́йшій єго ѡколо на́съ про́мыслъ и гора́чшꙋю мѝлость на(м) розꙋмѣти годи́тьса (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 255); По не́м' Міхайл' ...а зась Ѳеофилъ... того́ж' образоѡбо́рского ѡшале́нства єщє гора́чшими наслѣдо́вцами были (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 77); ты(м) гора(ч)ши(м) ѡколо дꙋхо(в)ного по́стꙋпкꙋ... з щи́ростю ср(д)ца пока́жє(т)са, и́мъ боудє(т) // набожнѣ(и)ши(м) до послꙋшє(н)ства и до робо́ты (серед. XVII ст. *Кас.* 8 зв.).

ГОРАЩИЙ, ГОРАЩЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* (*цсл.* горащии) палаючий: гѣмонъ... повєлѣ(л) свєчами огными горащими жєчи тѣло єє по рєбромъ (1489 *Чет.* 65); ви́дѣли на цр҃кви за́мковои на ка́ждои ба́нѣ по три свѣщи гора́щіи (1509-1633 *Остр.л.* 132); Пи́смъ хота потре́бныхъ, я́снєвел'мо́жный... пн҃є, горя́щымъ огнє́мъ лю́дъской проти́вности мно́гѡ быти пожє́ртыхъ,... мыслилє́мъ о то́мъ, якобы́мъ ѡ(т) тако́го ѡгна обварова́ти бы́лъ мѣлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2); мєнє само́го на оста́токъ ѡба́читъ, яки(и) єстє(м) з натоу́ры, ю(ж) нє в коупи́нѣ гора́щє(и)... алє лицє(м) в' лицє, и в' вла(с)ной натоу́рѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 233 зв.); ідѡложє́рцємъ, и всѣмъ лжи́вымъ,... гора́щємъ ѡгнє́мъ и жю́пєломъ... єстъ сме́ртъ вто́раа (Вільна, 1620 *См.Каз.* 13 зв.).

ҐОСАННА *див.* **ОСАННА.**

ГОСПОДА *ж.* **1.** *(домашнє житло, домівка)* господа: слꙋги, або приатєли єє,... // ...приєхавши на господꙋ кназа Дмитровꙋ,... брони ємꙋ в рꙋках ...нємаючомꙋ, до смерти забили (Вільна, 1558 *AS* 212-213); всѣ мєщанє... пришє(д)ши до го(с)поды нашє(и)... з рꙋчницами... моєго... слугу... бє(з)ви(н)-

нє... збили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 29); Тыє(ж) послѡвє... до митрополита... ѥздили, которого и в' господѣ его и в' црькви... знаити нє могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12); каза(л) мя слуга(м) свои(м) з бра(т)ско(г) дому вывє(д)ши до сєбє привє(с)ти, и поставити в господꙋ прє(д) лицє(м) свои(м) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 1 зв.); а господа моѧ далєко зтондъ єсть (к. XVI ст. *Розм.* 52); та(м)жє в осовъца(х) в го(с)подє Панꙋ бгꙋ дꙋха своєго одъда(л) (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3 зв.); тамъ же вы тых подданых,... до господы своее, додому,... запровадивши... обухами били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465); *Образно*: Не тамо дом божій, где злостем господа, и не любить Христос, где мерзости згода (к. XVI ст. *Укр.п.* 77).

2. *(двір та господарські будівлі)* господарство: тополи куповали дей в господе у человѣка твоее милости у Хвалця Полуляховича (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10); Тєжъ ꙋста(в)уємъ хто бы на чи(и) до(м) або на господу кгва(л)то(м) наєха(л) або нашо(л), а то(т) господаръ домовы(и)... кгва(л)товника... заби(л)... маєть сꙋсєдо(м) ѡколичнымъ ѡбволати (1566 *ВЛС* 89); и за пристойнѣйшꙋю то рѣчъ почитали і нижъ гды бы єго албо по домѡхъ албо госпѡдахъ чюжи(х) шꙋкати мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86 зв.); Кгды... єха(л) пнъ вилиго(р)ски(и) чєрє(з) мє(с)то лꙋба(р)то(в) та(м) жє до (г)споди и до домꙋ мєщанина люба(р)то(в)ско(г)... ꙋ(с)тꙋпи(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 22 зв.); панове Трыпо(л)сцы... хотєчы протє(с)туючого страхо(м)... нако(р)ми(т), го(с)поду є(г)[о] вколо ѡ(с)кочи(в)ши, словы у(с)чыпливыми... чєля(д) єго дє(с)пє(к)това(т) почєли (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

3. *(тимчасовий нічліг)* заїжджий двір: бо-м нигде ся у мести у господе не станови(л) (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 267); мусили то купити, что въ макеліи продано, по нашему въ гостинномъ дому, въ господе (Супральський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 166); Спытаймысѧ тꙋ кого ѡ доброй господѣ того мѣста (к. XVI ст. *Розм.* 38); приєхавъши до господы до Ѡбухова, и абы посланъца за нимъ по(з)ваная сторона зара(з) слала, домавялъсє (Київщина, 1639 *ККПС* 289); наймане житло, місце нічлігу: которого [сан'кгꙋшка] марци(н) з'боровскіи догони(л) в чєха(х) и на господѣ ранилъ нєоубраного (1509-1633 *Остр.л.* 126 зв.); А за увязанье и займованье господъ... вышло того всего 13 копъ и 40 грошей и 4 гроши (1521 *АЛРГ* 172); посторо(н)нїи дѣти всѧкого станꙋ живꙋчи ꙋ господа(х), прє(д) господарє(м) своимъ, наꙋку тую... прочитати пови(н)ни з выкладо(м) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); ꙋвє(с) актъ то(г) вєсѣля... прєтрвали до годинъ пяти... вночъ кгды вси гости господъ своихъ собє ѡ(д) пана го(с)подара назначоныхъ ро(з)єжджалисє (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); **господою стати, стати господою** — тимчасово замешкати: И трафило ми ся, в дорозє єдучи, господою ста(ти)... в пана... щєниєвско(г)[о] в дому єго (1584 *АЖМУ* 97); приехал до дому моего свещенникъ Николский..., и сталъ господою в дому моемъ (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 1/VI, 78); **стояти господою** — тимчасово замешкувати: Та(м) жє... видє(л) є(с)ми... гдє стоя(л) са(м) па(н) Си(н)гає(в)ски(и) го(с)подою зна(т) изба свєжо зъ гако(в)ни(ц) стрєляна (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6).

4. *Перен.* В'язниця: тамъ же приведъши, муки розмаитые, ведле воли своеи, чинили, збили, зморъдовали, и до господы, и до везеня сажали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 274).

ГОСПОДАРЕЦЬ, ГОСПОДАРЕЦЪ *ч.* Те саме, що **господаръ** у 1 знач.: Киріакъ: Госпо́дскій, ма(к): Господа́рєцъ (1627 *ЛБ* 216); Чловѣк' нѣкѡторый былъ Господарє́ц', который насадилъ вінницꙋ,... и в'копалъ в' нєй прасꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 485).

Див. ще **ГОСПОДАРЪНИКЪ.**

ГОСПОДАРИНИ *ж.* (*цсл.* господарини) те саме, що **господариня** у 1 знач.: Милостиваѧ, наѧснєйшаѧ господарини, кнѧгини (Степань, 1544 *AS* IV, 412).

ГОСПОДАРИНЯ, ГОСПОДАРИНА, ГОСПОДАРИНѦ, ГОСПОДАРЫНЯ *ж.* **1.** *(дружина короля, воєводи)* володарка: Нижли естли бы мѣла волю королевая... за тое имене тыи пѣнязи... намъ отложити и коли колвек... господарини нашое на то воля будет пѣнязи намъ отдати (Шумбар, 1538 *АрхЮЗР* 8/III, 12); зъ господарынєю маєт сѧ

слꙋга и подданый ꙋ кождой справѣ пєвными Словы и прычинами ѡбыходити (Краків, 1538 *AS* IV, 164); ча(ст) тоє половицы имє(н)я своєго... продалъ єсми па(н)у жда(н)у дємєховичꙋ дворанинꙋ г(с)дрини нашо(и)... намѣстнику ровє(н)скомꙋ (Красне, 1542 *Арх.Р.* фотокоп. 67); Єлизафта (!) Могилина воєводина и го(с)подарина з божєи ла(с)ки зємли мо(л)да(в)скои (Ясси, 1510 *ЛСБ* 429, 1).

2. *(достойника)* дружина, жінка: корол Єго Милост... дал тоє имѣнє... господарини моєй, кнагини Сємєновой (Острог, 1516 *AS* III, 138); Што са дотычєт ѡпєки, напрод господарини и матꙋхнє моєй милой... и дѣткамъ..., то всє порꙋчаю въ ѡпєкꙋ напрод Панꙋ Богꙋ, а потомъ... вєлможнымъ паномъ (Рожанка, 1571 *AS* VII, 396).

3. Мати Божа: А Прч(с)таа господарина въ Виѳанїи была, и не вѣдала того то(л)ко ср(д)цє єи то чоуло (XVI ст. *УЄ Трост.* 68).

Див. ще **ГОСПОДАРИНИ.**

ГОСПОДАРНЫЙ, ГОСПОДАРЪНЫЙ, ГОСПОДАРЬНЫЙ *прикм.* Господарний, хазяйновитий: кождыи книж҆никь наоучєныи цр(с)твїю нбсному подобєнь єсть чл҃кови господарномоу которыи выноси(т) ѡ(т) схована своєго // новаа и вєтхаа (1556-1561 *ПЄ* 64 зв.-65); Подобно є(ст) цр(с)тво нб(с)ноє чл҃кови господарьномоу (Там же, 85 зв.); чл҃къ нѣкоторїй бы(л) барьзо до(мо)ви(т) або го(с)подаръный, которїи насади(л) виногра(д) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 163 зв.); Стройтєлный: Господа́рьный: спра́вный, пора́дный (1627 *ЛБ* 123).

ГОСПОДАРОВАТИ *дієсл. недок. (робити щонебудь за власним розсудом)* господарювати: всаже́ньємъ а́рона на господа́рство воло́скоє, вєли́кїє долгы́ втагноу(л) былъ на волѡ́хы, котѡ́рыє бы и́хъ знищити были́ моу́сѣли, бы бы́лъ и(м) бо́лшє аро(н) господарова(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.); Господарую. Administro rem familiarem (1650 *ЛК* 440).

ГОСПОДАРОВНА *ж.* Дочка правителя, господаря: Жикгимонтъ третий... на... господаровнє волоской... дєкрєтомъ... нашимъ... // ...тую баницию ...обволалъ (Варшава, 1618 *ЧИОНЛ* XIV-3, 115-116).

ГОСПОДАРСКИЙ, ГОСПОДАРСКЇЙ, ГОСПОДАРЪСКИЙ, ГОСПОДАРЬСКИЙ, ҐОСПОДАРСКИЙ, ОСПОДАРСКИЙ, ОСПОДАРЬСКИЙ *прикм.* **1.** *(який належить господареві, верховному правителеві або стосується його)* господарський, королівський: которыи храборъ добрая дѣла багатырьскаа вдѣлає(т) на ѡсподарско(м) дворѣ (1489 *Чет.* 39); я єсми подлꙋг г‹о›с‹по›д‹а›рьского приказана кн‹а›зю Василю на тоє имѣньє... ꙋвазанє дал (Кремeнець, 1505 *AS* I, 131); господарь мой, кназь Константин... дал тоє имѣнє... слꙋзѣ своємꙋ съ своєй ласки господарьскоє (Острог, 1516 *AS* III, 138); кназь Андрєй... Кошєрский,... до того имєна господарьского приєхал (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 353); ꙋложили были єсмо гнѣвъ и нєласкꙋ нашꙋ господарскꙋю на пана Ивана... Сопѣгꙋ (Берестя, 1544 *AS* IV, 408); Палацъ г(с)дръски(и) в стєнє на по(д)клєтєхъ новозбꙋдованъ // с протєсъа сосънового (1552 *ОВол.З.* 194-194 зв.); Порохꙋ гаковни(ч)ного што нєдавно съ скарбꙋ г(с)дръского прислано д҃ бочє(ч)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6); И доводачи кназь Романъ того припорꙋчєна..., положилъ пєрєдъ Єго... Милостю выписъ съ книгъ врядꙋ замкꙋ Господарского (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); Тє(ж) хто бы на дворє нашо(м) г(с)дрско(м) што ꙋкра(л)... має(т) кара(н) быти (1566 *ВЛС* 107 зв.); которы(и) листъ на врадє г(с)дрскомъ луцкомъ ставши ѡчєвисто мы до книгъ... кгродъскихъ вы(з)нали (Гоща, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 23 зв.); Прото пилнє прошꙋ абы... въ кождого врадꙋ Єго Милости господарского, дла записана въ книги,... за цєлый, а нєнарꙋшоный тєстамєнтъ приймованъ былъ (1577 *AS* VI, 85); поєхала-(м)... была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Миса самосрибная з фѣкгурами пра(з)нико(в) бци и гє(р)бъ го(с)пода(р)ски(и) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 20 зв.); За тымъ звыкло(и) ласцє и любви м(л): ваши(х) Пи(л)нося врꙋчаю з Монастыра Господа(р)ского *Я*(с)ского (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557); Господа́рскїй, Familianis (1650 *ЛК* 440); **листъ господарский** *див.* **ЛИСТЪ²;**

(який виконується для господаря, верховного правителя) господарський, королівський: тыи сєлища и дѣтем ее держати и службу господарь-

скую с них // служити (Вінниця, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 176-177); в недостаткȣ моєм зашла мєнє слȣжба господарьскаѧ (Острог, 1537 *AS* IV, 72); Сєла с которыхъ выхоживало слȣгъ панъцеръныхъ на слȣжбȣ г(с)дръскȣю (1552 *ОКЗ* 46 зв.); кнзь а(н)дрє(и) миха(и)лови(ч) ку(р)пски(и)... са(м) с по(ч)томъ нємалымъ кȣ слу(ж)бє нашо(и) г(с)дрско(и) зємско(и)... противъ нєприятєлѧ нашого моско(в)ского вбо(р)здє выє(ж)дчає(т) (Вільна, 1579 *ЖКК* I, 180).

2. *(пов'язаний з діяльністю господаря)* господарський, хазяйський: Смотрє́ніє: смотрѣньє, // гла(д)жѣньє,... господа́ръство, спорѧжѣньє господа́рскоє. а́лбо ша́фарство, и роздѣлє́ньє (1627 *ЛБ* 117-118); Строє́ніє: Рѧджѣ(н)є. Домоправлє́ніє,... домово́є оуслȣгова(н)є, до́момъ ѡпѣка(н)єсѧ, оурѧдъ господа́рскїй (Там же, 122).

3. *(підлеглий господареві, верховному правителеві)* господарський, королівський: Я, Юхно Семенович Кошка, земинин господарьский повѣту Бряславского (Стрижовець, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 177); Мы сȣди и єднаки полюбовны: Иван Богданович Сопѣга... маршалок ѡсподарьский, а Мартин Тȣръ, сєкрєтар пана воєводы Виленского (Краків, бл. 1531 *AS* III, 390); єсли з мєста або з волости по(и)дє(ть) по(д)данаѧ // г(с)дръскаѧ за людє(и) кнѧ(з)ски(х)... ві грошє(и) (1552 *ОЖЗ* 123 зв.-124); Писала и присылала... до мєнє... зє(м)янка г(с)дръская зємли Киє(в)скоє... служєбника своєго, жалуючи... на зємянина господа(р)ского... Богдана Стрыбыля (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) сȣдя... доводєчы старода(в)ны(х) грани(ц)... показа(л)... ли(ст) комиса(р)ски(и) граничны(и) зошло(г) пна пєтра загоро(в)ско(г) ма(р)ша(л)ка г(с)дръско(г) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15 зв.); на прывѣтѣ п(н) фєѡ(д)ра кама(р)ша го(с)пода(р)ского во лво(вє) братїа кѡ(ш)тȣ учыни(ли) зло(т) 6 и 3 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5).

ГОСПОДАРСТВО, ГОСПОДАРЪСТВО, ГОСПОДАРЬСТВО, ГОСЪПОДАРСТВО, ҐОСПОДАРЪСТВО *с.* **1.** *(рухоме й нерухоме майно)* господарство: па(н) я(н) виту(н)ски(и) сыплючи ста(в) на(к)ла(д) нашоє гдрь(с)ство (!) прибавлѧючи ȣво (и)мє(н)ю нашо(м) (Київ, 1571 *ПИ* №15); Прошȣ тя, коло господарства моєго пилнуй дȣже! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); по наступеню тръвогъ... // ...поводове вси речи и господарства свое, так же тежь быдла, стада,... ово зъгола въсе господарство въ тих маетъностяхъ... зоставъши, до места Олыки оддехати мусели (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 421-422); которыи то месчане... госъподарство домовое: лъны конопъли и городы позасеваные,... побрали и на свой пожыток обернули (Там же, 453).

2. Держава, земля, володіння: Мигалъ воєво́да шȣлтан'скіи наєхав'ши на господа́рс'тво волоскоє, выгналъ єрємѣѧ (1509-1633 *Остр.л.* 127 зв.); нє бой ся, Адє, панє мой милий!... Єще я в господарствѣ твоємъ нє ѡспалый (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); ѡ чо(м) ѡсобьная ѡ то на нє(г) протє(с)тацыя бы(т) має(т) и ро(з)ныє и(н)шыє шкоды в го(с)пода(р)ствє починєными (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131 зв.); Такъже ѡ Алєксандрѣ вєликомъ ѡ Римски(х) ѡ Єллінски(х)... црѣхъ ѡ Россійски(х) и ѡ литовски(х) Г(с)пдрства(х) (серед. XVII ст. *Хрон.* 1); Божиєю милостию вєликого ґосъподара... вєликого князя Алєксия... всєя рȣсии самодєржъци и многи(х) ґосподаръствъ господара (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(керівництво державою) панування: кнѧ́зь вышнєвє́цкїи з та́ростою (!) камєнє́цки(м)... в зємли воло́ской, тȣ́рковъ и тата́ръ... порази́ли и сна єрємїина на господа́рство волоскоє всадили (1509-1633 *Остр.л.* 128); всажє́ньємъ а́рона на господа́рство волоскоє вєликіє долгы втѧгноу(л) былъ на воло́хы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.).

3. Господарювання, ведення господарства: Въ дворцахъ, направа, порѧдокъ, ѡпатрность ѡколо въсєго и господарство пожиточноє маєтъ быти дєлано (1577 *AS* VI, 84); ты хамє ѡри ро(л)ю, и и(н)ши(м) го(с)подарство(м) и рємє(с)ло(м) при(с)то(и)нє по(т)рєбы ѡ(т)правȣ(и), якъ мȣжикъ (1582 *Кр.Стр.* 21 зв.); ра́диль ємȣ ѡць абы... сѧ ѡжєнилъ, и господа́рством сѧ ба́виль (XVI ст. *УЄ* №29519, 270); Абовѣмъ болшей его тягнетъ старане о жонѣ, о дѣтехъ, о господарствѣ дому своего, анижли о церкви божой (1603 *Пит.* 84); Смотрє́ніє: смотрѣньє, // глѧ(д)жѣньє,... доглѧда(н)є,

господа́ръство (1627 *ЛБ* 117-118); Всѣ которыѣ пчолъ працови́тости и господа́рствꙋ... подо́бными себе чи́нат҆..., ре́чи соло(д)кїѣ и пожитечныѣ збира́ют҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 398); *Образно*: Кгды(ж) г҃ъ бг҃ъ... почина(л) господа(р)ство своє і яко правы́й ѡ(т)цъ чела(д)ны́й, на поча́ткоу сътвори(л) нб҃о и землю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 2 зв.).

Див. ще **ГОСУДАРСТВО.**

ГОСПОДАРЧИКЪ *ч. (титул верховного правителя)* володар, господар: Петрашко(ви) го(с)пода(р)чико(ви) воло(с)комꙋ... апосто(л) третръ (!) дрꙋкꙋ старо(г) ива(н) мо(с)китина (!), продалемъ за зло(т) 22 (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6 зв.).

Див. ще **ГОСПОДАРЪ.**

ГОСПОДАРЪ, ГОСПОДАРЬ, ҐОСПОДАРЪ, ҐОСЪПОДАРЪ, КГОСПОДАРЪ, ОСПОДАРЪ, ОСПОДАРЬ *ч.* **1.** *(власник дому, господарства; землевласник)* господар, хазяїн, власник, пан: чюдо страшноє холопъ ѡсподара продає(т) (1489 *Чет.* 319); Кравъцовъ в месте г(с)дре(и) домовыхъ е҃ коморъниковъ к҃ (1552 *ОВол.З.* 200 зв.); єгда пришель вечерь рекль господарь винограда // к҆ пристав҆никоу своємоу призови робот҆никовь. и заплатї имь (1556-1561 *ПЄ* 86-86 зв.); посторо(н)нїи дѣти всакого станꙋ живꙋчи ꙋ господа(х), пре(д) господаре(м) своимъ, наꙋку тую што в школѣ ꙋчили, прочита́ти пови(н)ни з выкладо(м) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); а якобы в пꙋсты(и) до(м) вшолъ где кгосподара́ не ма(ш) чи́нить што хо́четь (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); добре се на(м) дѣе(т) пане Господарꙋ дякꙋемъ тобѣ (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.); то(т) господа(р) не да́лъ пѣназа... ты(л)к(о) ты́и кото́рїи оу ви́н҆ници па́нско(и) працовали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 214 зв.); Бѣда́ томꙋ домꙋ. Где Господа́ръ кла́мца (Вільна, 1620 *Лям.К.* 24); Господаръ, въ дому своемъ беспечне будучи, въ томъ же покою подпилый уснулъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061); Господи́нъ: Па́нъ, господа́ръ (1627 *ЛБ* 27); Ча́съ те́ды ест҆ весолый, ско́ро нива, го́йне Зроди́вши: господара в҆споко́итъ присто́йне (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 18); Бы́лъ єди(н) чл҃кь господа́р҆ кътóрїи насади(л) ви(н)ницꙋ (1645 *УЄ* №32, 122); мы нн҃ѣ на то́мъ свѣтѣ живе́мъ, ты(л)ко якѡ оу корчмѣ, а господа́ръ в҆ то́и корчмѣ гнѣвли́вый (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.); потом и самъ тотъ господар Ребъчей меновалъ, же и оного бито (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 478); *У порівн.*: в҆ главѣ є҃і... мова єстъ ѡ семи агг҃ла(х) яко господа́ра(х) або єконома(х) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 285 зв.).

2. *(глава сім'ї)* господар: А невда́чнаа и слѣпа́а жена! що почръпа́ла, да(ст) господарꙋ своємоу, котóрїй єи чоужолóжницю хова́лъ, а х(с)тꙋ гръсти вóды не хоче(т) да́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); При се(м) ѡзна(и)мꙋю вм(с) и(ж) єи м(л) дꙋмно споле(ч)не з господаре(м) свои(м) ѡ(т)правила мя и(з) я(с) до чарнове(ц) (Снятин, 1607 *ЛСБ* 418).

3. *(титул верховних правителів, вищих духовних осіб)* правитель, володар, господар: Приказанемъ г‹о›с‹по›д‹а›ра нашого корола єго м‹и›л‹о›сти полского и великого кн‹а›за Александра литѡвского (Кошир, 1502 *AS* I, 147); мл(с)тїю бж҃їєю, мы стефа(н) воєво(да), г(с)п(д)ръ земли молдавскои, знаменито чини(м) ис си(м) листѡ(м) наши(м) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); а он мает с того имѣнья господарю его милости послоужити (Вінниця, 1504 *АрхЮЗР* 8/IV, 173); Кнѧзь коре́цкїи до воло́хъ вше́дши сте́фа́на домшича на то(т) ча́съ господа́ря вы́гналъ (1509-1633 *Остр,л.* 129); А по нашем животѣ, кто бꙋдет господарь нашеи земли..., тот бы им не порꙋшил // нашего дааніа и потвръжденїа (Хуші, 1528 *МЭФ* 40-41); Господарю нашому милостивому, преосвященному архіепископу киръ Селивестру (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 300); А такъ мы господаръ... выроком нашим то єсмо знашли, абы в той справе достаточнейшоє вывеҍдане зъ стороны нашоє ꙋчинено было (Вільна, 1565 *AS* VI, 278); Ино, милостивый господару, новая и неслыханая речъ овечки на пастыря жалуются (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Господа(р) Єго м(л) написа(л) вмл(с)тѣ... же посылаე(т) ва(м) гро(ш) то в ли(с)тѣ, але воро(к) пороже(н) (Стрятин, 1607 *ЛСБ* 418); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го) в своє(и) земли яко Ваша ца(р)ская велможно(ст) (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); цр҃ковъ... во Лвовѣ ѡспода(р) волоскїй збꙋдовалъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177); Наясънѣ(и)шого великого ґосъподара Яна Казимера божиєю

милостию короля полъского и великого князя лито(в)ского... здравия зычимъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

4. Господь Бог: пришолъ самъ ѡсподаръ х(с)ъ нб҃а и земли (1489 *Чет.* 263 зв.).

Див. ще **ГОСПОДАРЕЦЬ, ГОСПОДАРЧИКЪ, ГОСПОДАРЪНИКЪ, ГОСУДАРЪ.**

ГОСПОДАРЪНИКЪ *ч.* Те саме, що **господаръ** у 1 знач.: а при томъ были деся(т)ники го(с)подаръники... киє(в)скиє па(н) я(н) липовъка а пн҃ъ микъла(ш) (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 2).

Див. ще **ГОСПОДАРЕЦЬ.**

ГОСПОДАРЫНЯ *див.* **ГОСПОДАРИНЯ.**

ГОСПОДАРЬ *див.* **ГОСПОДАРЪ.**

ГОСПОДАРЬСКИЙ *див.* **ГОСПОДАРСКИЙ.**

ГОСПОДЕНЪ *див.* **ГОСПОДНИЙ.**

ГОСПОДЕНЬ *див.* **ГОСПОДНИЙ.**

ГОСПОДИНЪ, ГОСПОДИНЬ, ГОСПОДЫНЪ, ГОСПОДЫНЬ, ОСПОДИНЪ *ч.* (*цсл.* господинъ) **1.** Господар, хазяїн, пан: Приказанємь господина нашого, кнѧза... Ѡстрозкого (Святе озеро, 1509 *AS* III, 68); Я тоє имѣньє продал на вѣчность господынȣ нашомȣ старшомȣ кнѧзю Костєнтинȣ... за пєтдєсѧт коп грошєй Литовскоє монєты (Острог, 1523 *AS* III, 253); А при том были и того добрє звѣдомѣ люди добрыи: Господынь и дѧдѧ наш старший, староста крємѧнєцкий, пан Якуб Михайлович (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); змилова(в) жє сѧ г(с)днь на(д) слоугою ты(м) поустиль єго и дольгь ѡ(т)поустиль ємоу (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.); чому господи́нъ мо́й плачє(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 3); Господинови ѡ(т) погрєбȣ крама(р)ки бабы, и ѡ(т) хлопца, грошє(й) д҃ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 10); Па́нъ, а(б) Господи(н) (1627 *ЛБ* 216); herus господи(н) (1642 *ЛС* 217); Господинъ дому. Hostes. Pater familias (1650 *ЛК* 440);

(ввічлива форма звертання) пан: Вєлможный кнѧжє, господинє и братє мой милый, кȣ мнѣ ласкавє сприѧзливый (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); И просили єго рєкоучи стан тоу с нами господинє бо южь коу вєчєроу єсть и дн҃ь сѧ южь скло́ниль (1556-1561 *ПЄ* 333); ȣзнали гд҃нє ласкавии читєлнику навє(т) и вра(ж)дȣ лати(н)никовъ, которую мають здавна на на(с) (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 52); И што́жъ зайстє на(д)то бȣдєтъ бєзбожнѣйшє, ѡ Господи́нє Ѳеѡ́дѡрє (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 240).

2. *(титул вищих світських і духовних достойників)* пан: А при томъ были господинъ нашъ отец и владыка луцъкий Кирилъ,... а панъ Петрушко Мушатичъ (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); продали есмо въ Бозѣ господину отцу митрополиту кіевскому... наши власныи отчизныи и дѣдичныи люди даньники (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); Я кнѧзь Василєй Михайлович Сєнкгȣшковича... Мѣл єсми змовȣ з господином и братом моим (Вільна, 1522 *AS* III, 231); Вашȣ Милость за то господина моєго прошє, абы ми Ваша Милость тоє закопищє заробит дозволити рачилъ до дєлȣ (Мстиславль, 1553 *AS* VI, 134); Ѡсщєнномȣ и въ ст҃омъ дȣсѣ възлюблєномȣ г(с)днȣ гєоргїю архєп(с)кпȣ землѣ мо(л)давскои (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); Вѣзє́рȣнкъ цно́тъ Прєвєлє́бного в҆ Бз҃ѣ Єго Ми́лости, Г(с)дна Ѡ(т)ца Єлисє́я Плєтєнєцкого, Архїма́ндрита Кїєвского (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); З҆ сєго ѧ тєбє Г(с)дна моє́го и Ѡ(т)ца в҆ дȣхȣ моє́мъ вита́ю (Вільна, 1620 *См.Каз.* 8); жадали ѡт нас Гд҃инов̃є ѡтцєвє Монастира ѡбщєжитє(л)ного Густинского... наданє за ѡтпущєнїє грѣхов свои(х) нємало кгрунту длѧ выхован҆ѧ мєшкаючихъ (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 203, 1, 4, 1).

ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДЫНЯ, ГОСПОДЫНА *ж.* **1.** Господиня, хазяйка: materfamilias, го(с)подиня, госпожа (1642 *ЛС* 264); Господынѧ hospita (*Уж.* 1645, 28 зв.); рознємоглъсє сн҃ъ жєны г(с)дыни, а была нємо(ч) вєлми тѧжкаѧ, такъ жє в нємъ дх҃ȣ нє зостало (серед. XVII ст. *Хрон.* 310).

2. Пані, володарка: Матрѡна: Оучти́ваа нєвѣ́ста, па́ни, господы́нѧ, и(л) прѣваа ма́ти (1627 *ЛБ* 222); hera, го(с)пожа, го(с)подиня, владичица (1642 *ЛС* 217); Зузанъна Куявинская... убезъпечоная зоставала... з господынею того жъ дворка (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600).

Див. ще **ГОСПОДЫНИ, ГОСПОЖА, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДНІЙ, ГОСПОДЕНЪ, ГОСПОДЕНЬ *прикм.* *(який стосується Господа Бога, належить йому)* Господній, Божий: явиласѧ вода силою господнєю (1489 *Чет.* 7 зв.); Оуготоваи-

тє поу(т) гнь и правы(и) (1556-1561 *ПЄ* 129 зв.); На ро(с)каза(н)є его мл(с)ти вла(с)ноє хочємо ту(и) цєркви госпо(д)ни накладо(м) наши(м) сътвори(ти) образы (Сучава, 1558 *ЛСБ* 22); прокла(т) бо вса(к) твора(и) дѣла гна съ нєбрєжєниє(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); приказано есть Пасхи обьходъ стеречи отъ четырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господень светилсе (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 142-143); Изъ жонами были апостолы, а братя Господня (XVI ст. *НЄ* 92); аггль гнь на кож(д)оє лѣто схожоваль до тои коупєли и замоучова(л) водоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 62 зв.); Воля єст господня нам ныне терпѣти (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); рабу же господню не подобает сваритися (1608-1609 *Виш.Зач.* 212); Алє єсли зда(ст)ся и ѡ(т)лєгло, поки ѡплонєтъ гнѣвъ г(с)нъ (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); И розгнѣвалсє бгъ и ста́нꙋлъ Агглъ г(с)днїй на дорозѣ противъ варлаамови (серед. XVII ст. *Хрон.* 141); **воскресениє господнєє** *див.* **ВОСКРЕСЕНИЄ; книга закона Господнего** *див.* **КНИГА; обрезанїє Господнє** *див.* **ОБРѢЗАНИЄ; стретенє Господнє** *див.* **СТРѢТЕНИЄ.**

Див. ще **ГОСПОДСКИЙ, ГОСПОДСТВЕННЫЙ.**

ГОСПОДСКИЙ, ГОСПОДСКЇЙ, ГОСПОДЬСКИЙ *прикм.* **1.** *(належний господареві, володареві, панові)* господарський, панський: Ку тому дей люди твоее милости господские... в подданого церковнаго человека... свирепу у борони гнедую украли (Луцьк, 1554 *ВИАС* I, 10); єсли бо зє(м)ного закона ѡбы́чай таковы(и) вла́сти г(с)дьскиє, царєвє и кролєвє ѡбыходити и заживати звы́кли, и(ж) кромє заслꙋги, ч(с)ти и дикгнита(р)ства,... в повы(ш)шєню титꙋлꙋ даровны(м) обычає(м), нико(му) да(р)мо нє дают ани во(з)вышаю(т) (1598 *Виш.Кн.* 269).

2. *(властивий Богові)* божий, господній: Кирїа́къ: Господскїй. ма(к) Господа́рєцъ (1627 *ЛБ* 216); **Господскиє празники, празники господскиє** *див.* **ПРАЗНИКЪ.**

Див. ще **ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДСТВЕННЫЙ.**

ГОСПОДСТВЕННО *присл.* Справді, переважно: Исто́вѡ: и́стизна, госпо(д)стве́нно (1627 *ЛБ* 51).

Див. ще **ГОСПОДСТВЕННѢ.**

ГОСПОДСТВЕННЫЙ, ГОСПОДЬСТВЕНЫЙ *прикм.* **1.** *(належний володареві)* власний, панський: Исто́вый: Госпо(д)ствє́(н)ны(и), власны(и) (1627 *ЛБ* 51).

2. Божий, Господній. ◇ **господьственныє празники** *див.* **ПРАЗНИКЪ.**

Див. ще **ГОСПОДНИЙ, ГОСПОДСКИЙ.**

ГОСПОДСТВЕННѢ *присл.* Те саме, що **господственно:** Исто́вѣ, ѡ: Исто́тнє, госпо(д)ствє́ннѣ. па́нски, власнє, сталє (1627 *ЛБ* 51).

ГОСПОДСТВЇЄ, ГОСПОДСТВИЄ, ГОСПОДЬСТВИЄ, ГОСПОДЬСТВЇЄ *с.* (*цсл.* господьствиє) **1.** Те саме, що **господство** у 1 знач.: Црь... на зємлю пришо(л) нє имѣя англо(в) ни арханглов ни прєстоловъ господствия ни силы (1489 *Чет.* 111).

2. Те саме, що **господство** у 2 знач.: Чи нє бо(л)шє(и) же бꙋдє(т) соро(м) на всєлє(н)ско(м) позбрищи, прє(д) тмы тмами агглъ, архагглъ, нача(л) вла́стїй, Пр(с)тлъ гьствїй, си(л) (1598 *Виш.Кн.* 276-276 зв.); Сут архієрейства, начала, престолы господьствія и силы, и вся совершенная аггельскому чину подобная служба (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); Дє́вать єсть хо́рѡ(в) аггл҄ских҄: Пр(с)то́ли, Хєрꙋ́вими, Сєрафи́ми, Нача́ла, Вла́сти, Си́лы, Г(дс)твїа, Арха́нггли, и а́гглы (Львів, 1646 *Зобр.* 6 зв.); Трє́тюю ча́сть, ни́жєй ѡ(д) ѡ́ныхъ ѡбо́ихъ, я́кѡ Гд(ст)вїа, Арха́ггли, и Аггли мѣти зєзво́лила (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 922).

ГОСПОДСТВО, ГОСПОДЬСТВО *с.* **1.** Панування, влада: Хвалачи(с) бл(с)вачи его вє(с)полъ з҄ Ѡ(т)цєм҄ и Стымъ дхомъ єдинобо(ж)ство. єдинꙋ моцъ и госпо(д)ство которомꙋ налєжить вшєлакаа слава, чєсть и по(к)лонъ ннѣ и за(в)жды (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 308).

2. *(один із чинів ангельської ієрархії)* ангел Господній: только свой чин отдѣленый держалъ такъ, якъ тежъ иншіє чиноначальници, архангели, аггели, престоли и господьства, силы и херувими и... серафими свой чин держали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); Ра́дꙋйтеса Агглѡвє, рєчє́ннїи Го́спѡ(д)ства, Вы таковѻ́гѡ Имєни Па́нскагѡ гѡ(д)ны (Чернігів, 1646 *Перло* 40 зв.).

3. *(титул молдавських воєвод)* величність: а на то є(сцт) вѣра нашєго г(сд)ва вышєписанного, мы стєфана воєводи (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А на то єст вѣра нашєго господства... вѣра пана... дворника Горнѣи зємли (Ясси, 1587 *МЭФ* 130).

Див. ще **ГОСПОДСТВІЄ.**

ГОСПОДСТВОВАТИ, ГОСПОДЬСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Панувати, правити: простыи люде... хотятъ притерпѣти великую досаду и смерть дѣля Христа Бога, чомъ Бугъ метъ господьствовати и правда его на насъ прійдетъ (XVI ст. *НЄ* 105); Кр(с)тє господьствоуѧй (!) днє(с) въ всє(м) мирѣ, тобою христіанє сіаютъ в' вѣрѣ (Дермань, 1603 *Нал.Кр.* 2); Ѡбладаю: Владнꙋ, госпо(д)ствꙋю, панꙋю, ѡбласть показꙋю (1627 *ЛБ* 148); Слава тебѣ црꙋ Нб(с)ный, Всѣми цр(с)твꙋющій. и Ги прєстый, Всѣми Госпо(д)ствꙋющій (Чернігів, 1646 *Перло* 29 зв.).

ГОСПОДЪ *див.* **ГОСПОДЬ.**

ГОСПОДЫНИ *ж.* (*цсл.* господыни) те саме, що **господиня** у 1 знач.: потомъ дєй до мєнє кнєгини Четвєртєнскаѧ, господыни домоваѧ приходила, гамꙋючи, абыхъ я тамъ до кнѧзѧ Ярослава длѧ помсты, Жєлєхова зранєнѧ, нє ходилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); за которы(м) дє(и) розогна(н)ємъ єго люде(и) господыни домовая... на чотыри золоты(х) по(л)ски(х) собє шкодуєть (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); лєчъ гдє є(ст) Господыни заразъ бꙋдєть (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.).

Див. ще **ГОСПОЖА, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОДЫНЪ *див.* **ГОСПОДИНЪ.**

ГОСПОДЫНЬ *див.* **ГОСПОДИНЪ.**

ГОСПОДЫНѦ *див.* **ГОСПОДИНЯ.**

ГОСПОДЬ, ГОСПОДЪ *ч.* (*цсл.* господь) *(одне з імен Бога, введене у Новий Заповіт Ісусом Христом)* Господь: г(с)ь славы дасть ти разꙋмъ (1489 *Чет.* 2); А по нашєм животѣ,... пак бꙋд кого господь избєрєт господарєм быти нашєи Молдавскои зємли, тот бы им нє порꙋшил нашєго // дааніа... али бы им оутвръдил и оукрѣпил (Хуші, 1528 *МЭФ* 40-41); быль тамо ажь до смрти иродовы абы(с) выплънило то ш'то є(ст) рєчєн'но ѡ(т) га пр(о)рокомь (1556-1561 *ПЄ* 25); Въ томъ мєсєцы га жиды крижовали (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33); хлѣбы квашєныє нєхай бꙋдꙋ(т) пєчєны с пєрворо(д)ны(х) жи(т) гви (Вільна, 1596 *З.Каз.* 45); В то(м) конєчно(м) ѡбнищєню, ꙋчєници послѣдꙋючи х(с)ꙋ, єщє нє могли таи(н)ства вѣры навыкнꙋти,... длѧ того и приходѧ(т) пытаючи га (1598 *Виш. Кн.* 270 зв.); вѣруй исъ правдовъ (*в ориг.* прадовъ. — *Прим. вид.*) великовъ, ажъ ти проститъ Господь усѣ грѣхы твои (XVI ст. *НЄ* 8); Павел святый научаючи мовит, же от Господа то принял, под хлѣбом тѣло, под виномъ кровъ Спасителеву (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); Г(с)дь бовѣмъ пышнымъ спротивлѧєт'сѧ, а покорнымъ даєтъ ласкꙋ (Київ, 1627 *Тр.* 11); бл(с)вєни раби тыи, коли прийдє гь, и застанеть и(х) чоуйны(х) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 4); назва(л) имѧ мѣстца ѻнагѡ кꙋшєньє, длѧ тогѡ, жє сыновє Ізраилєви кꙋсили г(с)да (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.); Господь. Dominus. Herus (1650 *ЛК* 440);

у складі усталених зворотів — звертання до Господа Бога: **Hospody pomiłuj nas** — Господи, помилуй нас: Hospody pomiłuj nas (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* 4 зв,); **господи помози ми** — Господи, поможи мені: ѡна... поклонилаcѧ ємоу и рєкла // Ги помози ми (1556-1561 *ПЄ* 70 зв.-71); **змилуйсѧ надъ нами господи** — змилуйся над нами, Господи: змилоуйсѧ над' нами Гди..., ѻбсмо назбыть наполнєни в' зга(р)ды (Острог, 1607 *Лѣк.* 10-11); **прости мя, господи** — прости мені, Господи: И тако реку, хотя жь безпечно, прости мя, господи (1608-1609 *Виш.Зач.* 219); **sława tobi hospody** — слава тобі, Господи: O sława tobi hospody Ominut nas teper hłody (Яворів, 1619 *Гав.* 21); **господь Христосъ, Христосъ Господь** — Христос Господь: таковыи... да єст подобєнь їюдѣ и проклѧтомꙋ аріи..., иже възъпиша на господа христа (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); Жаденъ евангелиста не пише, жебы Христосъ Господь прѣсникомъ Жидовскимъ своимъ ученикомъ подавалъ, але хлѣбомъ (1603 *Пит.* 43); **богъ господь, господь богъ** *див.* **БОГЪ; починути въ Господѣ** *див.* **ПОЧИНУТИ.**

ГОСПОДЬСКИ *присл.* Як пан, по-панському: Сам всѣм, а не одному ноги умыл и первость в послѣдности сам собою рабски, а не господьски всѣм изобразил (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 177).

ГОСПОДЬСКИИ *див.* **ГОСПОДСКИИ.**

ГОСПОДЬСТВЕНЫЙ *див.* **ГОСПОДСТВЕННЫЙ.**

ГОСПОДЬСТВИЄ *див.* **ГОСПОДСТВІЄ.**

ГОСПОДЬСТВІЄ *див.* **ГОСПОДСТВІЄ.**

ГОСПОДЬСТВО *див.* **ГОСПОДСТВО.**

ГОСПОДЬСТВОВАТИ *див.* **ГОСПОДСТВОВАТИ.**

ГОСПОЖА, ОСПОЖА *ж.* **1.** Володарка, пані: поимѹ та женою и боудеши ми госпожа (1489 *Чет.* 62 зв.); Велеможной кнагини госпожи, сестре и невѣстце моей милой,... кнагини Ивановой Юревича... чолом-битье (Острог, 1520 *AS* III, 195); а заты(м)са ласце лѣпшо(и) вм залеца(м) г(с)пожи свое(й) и прошѹ и(ж) бы вм на на(с) ве(р)ны(х) приятеле(и)... взгля(д) и баче(н)е рачила ме(т) (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 277); Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, по чину и степени к богу приводящего (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 189); Блгословенний плод твой, ѡ Анно госпоже, Который Бгъ ѹлюбилъ и собѣ взят може (I пол. XVII ст. *Рез.* 178); Мрі́а, или Маріа́м: Владѹщаа, или Г(с)жа (1627 *ЛБ* 222); Богданъ Хме(л)ни(ц)кий... ѡзнаймуем и Владзою Гетма(н)скою сурове напоминае(м), абысте... Че(ст)ной Зако(н)ницы го(с)пжы Магдалинѣ Белецкой Игумені Печерской... Послушни были (Київ, 1648 *ЛОИИ* 68, 1);

(ввічлива форма звертання) добродійка: А панъ Угриновский почалъ ей мовити: "Госпоже пани Несвецкая! Якомъ я через людей добрых и самъ через себе малжонъка твоего и твою милость не по однокрот навпоминалъ..." (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 52).

2. *(про Богородицю)* владичиця, повелителька: епискѹпъ александриискии хвалу писалъ ѡспожи бци (1489 *Чет.* 47 зв.); г(с)жа на́ша прч(с)таа плакала (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 10 зв.); ѡ(д)повидѣль іюда не бойса г(с)же (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 8 зв.); ѡ г(с)пже моа, То ди́вна сла́ва твоа́. Ты на(д) всѣхъ преславнѣйша (Чернігів, 1646 *Перло* 36).

3. Господиня, хазяйка: materfamilias, господиня, госпожа (1642 *ЛС* 264).

Див. ще **ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДЫНИ, ГОСПОЖДА.**

ГОСПОЖДА *ж.* (*цсл.* госпожда) **1.** Те саме, що **госпожа** у 1 знач.: такѹю есми ѹмовѹ ѹчинили съ вышере(ч)нны(м) Крале(м)..., иже тоую то пре(д)реченнѹю кролевнѹ... вышере(ч)нномѹ нашемѹ... воеводи... маю(т) дати абы емѹ была жена и г(с)ж(д)а земли мо(л)да(в)скои (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); розумили є(с)ми и(ж) позосталаа г(с)пж(д)а є(г) не хоче(т) на(с) до то(г) допѹстити (Ясси, 1607 *ЛСБ* 413).

2. *(жінка)* дружина: оучили есми и възадоушіе... родителеи наших и за наше здравіе... и за здравіе и спасеніе госпожди нашеи маріи, и за // здравіе и спасеніе дѣтеи наших (Сучава, 1503 *Cost.S.* 259-260); мы... посла(н)ныи коу... кралю по(л)скомѹ, кнзю лито(в)скомѹ,... ѹпросити... наияснѣишѹю кнѣжнѹ па(н)нѹ а(л)жбитоу,... абы... еи мл(с)тъ была г(с)п(д)реви нашемѹ г(с)ж(д)а (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440).

Див. ще **ГОСПОДИНЯ, ГОСПОДЫНИ.**

ГОСТИНА *ж.* **1.** *(перебування в гостях, поза власним домом, вітчизною)* гостювання, гостина: Кгды́... Кири́лъ нашъ архіма́ндрита з ва́шихъ кра́евъ прие́халъ, и нѣя́кіи гости́ны свое́е исправова(н)а албо радоу... ѡ(т)дава́лъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7); А в том часе приехал до Зимна в гостину до братьи своих рожоных чернецъ (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); Єсли естесмѡ в доро́зѣ а́бо в гости́нѣ, в день стый Цркви не мина́ймѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 880); *Образно*: Што́са мо́витъ ма́ю фрасова́ти, з гости́ны до ѡ(т)чизны ѡ(т)ходячи ѡ вѣры Блгочести́вогѡ ср(д)ца (Вільна, 1620 *См.Каз.* 23);

перебування поза домом: Поневажъ бовѣмъ нѣкоторыи недозрѣлѹю и без ча́сѹ часто́кроть в гости́нѣ поднали сме́рть, то́ есть, в мо́ри, и в гора́хъ непроходимыхъ... Па́мать тымъ всѣмъ Каѳоли́цкаа црквъ ѡтправовала (Київ, 1627 *Тр.* 37).

2. Частування, *діал.* гостина: потумъ пушовъ, тай ждавъ Христа до своеи хыжѣ на гостину, та вульми ся готовивъ (XVI ст. *НЄ* 91).

3. Заїжджий двір, місце нічлігу: се(с)сия братиамъ на котро(и) во пе(р)вѣе... ѹмова была, же теды не всѣ братия в дома(х) ся (для го(с)тины в дорога(х)) находилися (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48).

Див. ще **ГОЩЕНЕ.**

ГОСТИНЕЦЬ[1], ГОСТИНЕЦЪ, ГОСТЫНЕЦЪ, ГОСЪТИНЕЦЪ *ч.* **1.** *(битий шлях)* гостинець: Волковым лѣсом повели до дороги великоє, гостинца (Шайно 1538 *AS* IV, 173); Ѿтъ того села ѡтънимаеть кнзь... сеножати ꙋ гостинъца (1552 *ОВол.* 319 зв.); мы служебнико(в) промытныхъ розослали гостинцомъ стеречи (Луцьк, 1565 *ТУ* 110); просили... на(с) вси станы абы на кгру(н)те(х) своихъ... во(л)но было... ко(р)чмы при го(с)ти(н)ца(х) бꙋдовати (1566 *ВЛС* 133); тоє... имене моє... з... мыто(м) и гости(н)це(м)... //... продаю (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); Штóся ѧвно в той... войнѣ показало, Же ихъ по всѣхъ гости́нцахъ мнóго поздихáло (Київ, 1622 *Сак.В.* 49); єхали є(с)мо го(с)ти(н)це(м)... а(ж) до (с)тены (Житомирщина, 1638 *ККПС* 180); за которым роскопанем гостинецъ, перед тым никгды не бывалый... учинил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264); *Образно*: Но оны пусть тѣм широким гостинцем хитрости и науки лживое пелгримуют, яко хотят (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 161); смéрть гости́нецъ по котóро(м) прирожє(н)є нáше схóдит (Острог, 1607 *Лѣк.* 124); **гостинецъ великий** — битий шлях, гостинець: два копъцы надъ гостинцомъ великимъ которы(и)... до перεяславля идеть (Ковалин, 1599 *ЦНБ ДА*/П-216, 99 зв.); *У складі вл. н.*: **гостынецъ Вышенский**: мещанка Барышполская... продала ниву свою... лежачую подле нивы... на гостынцу Вышенском (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 21); **гостинець житомерский**: па(н) Семашко... по(д) го(с)ти(н)це(м) житоме(р)ским... по(д)даныхъ моихъ двохъ ...// позбивалъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 81-82); **гостинець каменецкий**: При гости(н)ци старожи(т)но(м) каменє(ц)комъ (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 47); **гостинецъ луцкий**: приказꙋю абы вм(с)... ꙋ дороги Перехре(ст)ноє которая идє(т) черє(з) гостинє(ц) лу(ц)ки(и)... самъ ѡчевисто... сталъ (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); **гостинець тихомльский**: При гости(н)ци... новона(з)вано(м) тихомльски(м) (біля Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 47).

2. Заїжджий двір, притулок для мандрівників: Трꙋдноѝ прáцы нáзбытъ людемъ в' прохожє(н)ю, Ѿказáлоє мѣстце, и вéрхъ знамени́тый, Лечъ гости́нецъ в' пребы́тю бáрзо нє оужи́тый (Київ, 1632 *Євх.* 296).

3. *Перен. (зі словами вендрувати, йти, приблудитися, простувати, торувати, ходити та ін.)* напрямок, шлях розвитку, діяльності; дорога: За ихъ повѡдомъ ѡ и́стин'ный пасты́рꙋ простꙋєшъ на(м) гости́нецъ ко нб(с)номꙋ цáрꙋ (Львів, 1591 *Просф.* 66); Постараймо(с) найми(л)шїи хр(с)тїане правы(м) гости(н)це(м) ити (XVI ст. *УЄ* №29519, 22 зв.); И руских немало попов тыми ж стежками на свой гостинецъ приблудилося (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Нє ширóкимъ гости́нцємъ роспоу́стне хóдачи, Алє оу́зкою Стéжкою себе вóдачи (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 5 зв.); Лéчъ óныи нехáй гости́нцємъ своймъ вендрꙋю(т) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 228); Што ижъ тáкъ єстъ, ѧкобы... дóбре оуторовáнымъ гости́нцем' идꙋчи... наꙋки стыхъ ѡ(т)цѡвъ... наслѣдꙋючи... Прикáзꙋєм' тéды Знáмѧ... Креста... стáвити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 79); а то(т) идꙋчи́ оуторовáным' звычаю гости́нце(м), комꙋ бы налéжнѣй ѡ(т) на(с) бы(л) ѡфѣровáный? (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 79); **на широкий гостинец выскочити** *див.* **ВЫСКОЧИТИ.**

ГОСТИНЕЦЬ[2] *ч.* Подарунок, гостинець: Мзды: Гости́нцѣ (1627 *ЛБ* 63).

ГОСТИНИКЪ *див.* **ГОСТИННИКЪ.**

ГОСТИНИЦА *див.* **ГОСТИННИЦЯ.**

ГОСТИННИЙ *див.* **ГОСТИННЫЙ.**

ГОСТИННИКЪ, ГОСТИНИКЪ *ч.* **1.** Господар заїжджого двору, корчми: Въсепрїáтникъ: Гости́нникъ, корчмáръ (1627 *ЛБ* 22); имéна бо твоѧ́ мнóга и вели́ка сꙋт, по словеси́ г(с)ни и стых' его: сіи же сꙋт,... стройтє(л), кꙋпє(ц), гости(н)никъ, стра(ж) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); stabulari(us), го(с)ти(н)никъ (1642 *ЛС* 379).

2. *Перен.* Господар дому Господнього (церкви): Христосъ... повюзъ его у хыжу густьскую — тото естъ церковъ светая... давъ гостиникумъ — учителюмъ, патріархумъ, владыкумъ, попумъ лишивъ на(съ) грѣшныи (XVI ст. *НЄ* 160).

ГОСТИННИЦЯ, ГОСТИНИЦА, ГОСТИННИЦА, ГОСТИНЬНИЦЯ *ж. (притулок для мандрівників)* заїжджий двір; тимчасовий нічліг: и припровадиль є(г)[о] ажь до гостин'ницѣ и печаловалсѧ ѡ немь (1556-1561 *ПЄ* 246 зв.);

Самара́нинь же нѣакі́йсь ишо(л), и оуви́дѣвши пріишо(л) на(д) него, и ѡм(с)рди(л) са на(д) ни(м), и пристѹпи(в)ши, завинѹ(л) ра́ны его… и привю(л) его в гости(н)ницю (XVI ст. *УЄ* №29519, 131 зв.); вза(л) оного чл҇ка зра́неного, и при́нѣ(с) его до гости́ньницѣ (к. XVI ст. *УЄ* №77, 159 зв.); Похвалае(т) ев(г)ли́ста побо́жно(ст) самаритани́на, кото́рый чоловѣка ѡ(т) разбо́йнико(в) ра́неного // и ѡша́рпаного всади́вши на кона припрова́дилъ до гости́нницы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 14-14 зв.); А то на Монастырь заложенъа Патріаршескаго общего житіа,… при томъ и на гостинницѹ странниковъ Дѹховнихъ вѣры Церкви всходніе…, о чомъ ширей тотъ запись… въ собе обмовлаетъ (Київ, 1615 *ПВКРДА* II, 5); Въсепріа́телище: Гостиница, корчма́ (1627 *ЛБ* 22); Hostinnica: gospoda (Жовква, 1641 *Dict.* 57); taberna, a(e), храм, скиния, го(с)ти(н)ница, ко(р)чма (1642 *ЛС* 392); *Образно*: еще не е́стехъмо це(р)ковъю Бж҇ею и ме́шкан҄емъ Дх҇а ст҇го: бо еще ка́пищем҄ ба(л)ва́нѡвъ, и гости(н)ницею дѹхов҄ зло́сти есте(х)мо, дла нава́лности намѣтности дѹши (Вільна, 1627 *Дух.б.* 225).

ГОСТИННЫЙ, ГОСТИННИЙ, ГОСТИНЫЙ, ГОСЪТЫНЪНИЙ *прикм.* Який стосується заїжджого двору або належить до нього: hospitales, стра(н)нопрue(м)ни(й), го(с)ти(н)ни(й) (1642 *ЛС* 220); Гостинний. Hospitalis (1650 *ЛК* 440); **гостиный дворецъ** *див.* **ДВОРЕЦЪ; гостинный домъ** *див.* **ДОМЪ; возъ гостинный** *див.* **ВОЗЪ; дорога гостинная** *див.* **ДОРОГА; людъ гостиный** *див.* **ЛЮДЪ; право гостинное** *див.* **ПРАВО; судъ го́сътынъный** *див.* **СУДЪ.**

Див. ще **ГУСТЬСКИЙ.**

ГОСТИНЬНИЦЯ *див.* **ГОСТИННИЦЯ.**

ГОСТИТИ, ГОСЪТИТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого і без додатка) *(частувати)* гостити, вгощати: вл(д)ка ласкание(м) его подышо(л) и гости(л) и дарова(л) его спровожение(м) почести великоа е(мѹ) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213): Вита́ю: Гощоу́ (1627 *ЛБ* 16); Мы ты(м)… кото́рыѣ дѹше́ю ла́кнѹ(т), пра́гнѹт҄ и госта(т)… ратѹнкѹ и по́мочи додава(и)мѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 54).

2. *(бути в гостях)* гостити, гостювати: ту(т), в земли его кроле(в)ское мл҇(с)ти, ѡ(т) ко(л)кадеса(т) ле(т) гостимо (Луцьк, 1563 *ТУ* 102); мои пано́ве можем ли тѹ гостити през҄ тѹю ночъ (к. XVI ст. *Розм.* 39); Гощѹ hospitor (*Уж.* 1645, 69); панъ Бенедектъ Островский… сведчылъсе на… месчанъ… которие… наехавшы… госътили, виоленътер покозачывшыс (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 116).

ГОСТЫНЕЦЪ *див.* **ГОСТИНЕЦЬ**[1].

ГОСТЬ, ГОСТЪ, ГОСЬТЬ, ҐОСТЬ, КГОСТЬ *ч.* **1.** Купець, торговець; прибулий купець: те(ж) госте(м) доброво(л)но со вси(х) па(н)ствъ наши(х) имѣетъ (!) езди(ти) до того Его мѣсте(ч)ка до ле(в)кова и торгова(ти) (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); мостовое зъ госьтя — одъ воза по полугрошку брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29); Торъговъцы тѹбыльцы и гости дають старосте ѡбе(ст)ки ѡтъ головы або ѡтъ воза по грошѹ (1552 *ООЗ*-1, 47 зв.).

2. *(особа, яка прибула кудись із певною метою)* мандрівник: И та́мъ… странны(х) гѡсте́и дѹхо́вны(х) иноко́въ при(и́мовали) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); Вш҇а Кн(ж): Мл(ст):… даровала… гостем҄ Страннопріе́мницѣ, Слѹга́м҄ Бж҇имъ оушанова́н҄е (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 2 ненум.); Иноплеме́нникъ: Чѹжозе́мецъ, прихо́день, го́сть, о́бчїй, чѹжозе́мскїй (1627 *ЛБ* 49); якѡ Покре́вный ва́шѹ Кн(ж) Мл(с)ть мѣлъ привита́ти, Го́ста з҄ чѹжи́х҄ зе́мль до Ѡ(т)чи́зны До́мѹ… своего́ щасли́ве прибы́лого (Київ, 1632 *МІКСВ* 268); го́ста а́лбо чѹжозе́мца, а́лбѡ тогѡ, кото́рый где не ма́етъ головы́ свое́и склони́ти, в҄ до́мъ сво́й прина́ти (Львів, 1646 *Зобр.* 69 зв.); Если бы са оубогати́лъ оу ва́съ прихо́жїй и го́сть, а бра́тъ тво́й з҄оубо́жавши прода́стъ са емѹ, по запрода́нью мо́же бы́ть ѡ(т)кѹ́пленъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126); *У порівн.*: сами силы нб(с)ныа… проса(т) Абысмо… през… оный при́кла(д) вѣрно(го)… бо҇у ро(з)сѣа(л) в҄ бл(с)ве(н)ствѣ я(к) звѣзды нб(с)ныа, мно(з)ство(м) пото(м)ства, ѡ(т)чества незе́много Авраа́мова, я(к) гостѣ а перґримове на земли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 203).

3. *(той, хто приходить, приїздить відвідати кого-небудь вдома; запрошений на гостину)* гість: А хтѡ бы хотѣ(л) изъ гѡсте(м) быти на тѡ(и) чти мае(т) дати на де(н) два грошѣ ѹ бра(т)скѹю скринъкѹ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); г҇и коли есмо тебе видѣли

ал'чного,... // ...а любо гостє(м), ал'бо нагого... нє послоужили єс'мо тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); Хто бы... в до(м) сво(и) позва(л) до сєбє гостя на ѹчту... а того госта... зби(л)... таковы(и)... має(т)... шкодѹ платити (1566 *ВЛС* 93); што я, то услышавши, рѣзвей на церковъ уходити-мъ зъ кгостьми своими мусилъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 135); пановє гости якъ сє вамъ подобає(т) тоє вино? (к. XVI ст. *Розм.* 42); прїѧвши гóстѧ в до(м) свои имѣ(л) бы(с) єго спє(р)во(т)кѹ частовати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 57); Оугощáю: Чєстѹю, гóстѧ чєстѹю (1627 *ЛБ* 136); Ѡ пéтрє здáвна Гостю пожадáный! (Київ, 1633 *Евфон.* 308); hospes, tis, го(с)т(ъ), странє(н), го(с)пода(р) (1642 *ЛС* 220); сéдмъ оучи́нкωвъ мл(с)рдныхъ... котрїи сѹть, Лáкаѹчогω накорми́ти,... Гóста в' домъ свóи принѧти (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 909); такóвого роби́ти а(ж) до пóтѹ приѹчáю(т), абы... жи(в)но(ст) ...длѧ го(с)тѧ готовѹю зáвшє мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 11); Гóсть. Hospes (1650 *ЛК* 440); *Образно*: Рáдѹйсѧ вмѣсти́лищє, ты́ с бовѣм' вмѣстил(а), з' вѣкω(в) пожадáного гóстѧ породи́ла (Львів, 1631 *Волк.* 26).

4. *(часто випадковий)* відвідувач, гість: Теды заразомъ... о той згубе... взяла ведомость, же до того Савки Марковича якийсь гостъ тое ночи,... приехалъ, — опятъ засъ тое жь ночи до дня отехалъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 271); бы(л) врѣтопь пóсрѣ(д) мѣста, а в' то(м) врѣтопѣ была шóпа, гдѣ гóстѣ ставали (к. XVI ст. *УЄ* №77, 189 зв.); *Образно*: запрáвды нєбє(с)ки(м) зáстѹпо(м) óного дш҃а и тѣло стерéжена бѹдє(т), котóрыи прєбывáючого в' собѣ Г҃а нéба... мáєтъ гóстѧ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 307); нє мѣ(и)сѧ тѹ на зє(м)ли за дѣдича мѣ(и)сѧ рачє(и) за вы́гна(н)ца або гóстѧ на зє(м)ли (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21).

ГОСУДАРИНЯ *ж.* *(ввічлива форма звертання до Богородиці)* пані: ω намл(с)рдѣишаа г(с)дáринє нáша нє є(ст) нá то волѧ твóєго сн҃а (II пол. XVI ст. *Проп.Д.* 16).

ГОСУДАРСКИЙ *прикм.* Який належить володареві, правителеві: А при томъ были люди добріи..., панъ Николай Янушевский, а дворанинъ государский, князь Андрей Ивановичъ Нелеленский (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 70).

ГОСУДАРСТВО *с.* Держава, володіння: Наяснѣйшего великого государя... короля Полского и великого князя Литовского и иныхъ многихъ государствъ государя и облаадателя (!), его королевской милости отъ Адама Соколского... воеводѣ Хотмышского города (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98).

ГОСУДАРЪ, ГОСУДАРЬ, ОСУДАРЪ *ч.* **1.** *(титул верховних правителів, вищих духовних осіб)* правитель, володар: а естли бы инако хто з насъ,... того именія высшеименного подъ паномъ иваномъ Немѣричомъ хотѣлъ его доставати, тогда маеть заплатити государу, королю его милости, вины пятъ сотъ копъ грошей (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 70); Славнѣйшему и пресвѣтлому благочестивому же и православному государю и князю Острозскому, воеводѣ кіевскому,... и прочымъ православнымъ и благочестивымъ паномъ и княземъ, всея Малыя Россіи, сынωмъ о Господѣ возлюбленымъ нашего смиренія (Константинополь, 1594 *Малиш.* II, 23); Наяснѣйшего великого государя... короля Полского и великого князя Литовского и иныхъ многихъ государствъ государя..., его королевской милости отъ Адама Соколского... воеводѣ Хотмышского города (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); *(ввічлива форма звертання)* володар, правитель: Богомъ избранный и отъ Христа возлюбленный государю нашъ, пастырю и вчителю, пресветейшій митрополите киевскій и галицкій и всея Руси Киръ Сильвестре (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 22).

2. Вл. н.: Иванъ Ѡсѹда(р) (1649 *РЗВ* 331).

Див. ще **ГОСПОДАРЪ.**

ГОТОВАНЄ *с.* *(праця, спрямована на виконання чого-небудь, на здійснення певного акту)* готування, підготовка: Штó всé чáсъ готовáнѧ повáги сѹдовóй оукáзѹєтъ, а нє самѹю сѹдовѹю спрáвѹ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 136).

ГОТОВАТИ, ГОТОВАТЇ, ГОТОВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(працювати для здійснення чого-небудь, підготовляти)* готувати: Антїхрїсто(в) прїхо(д) бли́зко чѹйтє, Проти́вѹ вопрóсовъ ω(т)вѣты готѹйтє (Львів, 1591 *Просф.* 75); нб(с)ный ω(т)цъ стрѣлы гнѣвоу своєго готоуєтъ вы́поустити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 168); apparo готоватї (I пол. XVII ст. *Сем.* 26); Налєжѹ: Выполнѧ́ю, готѹю,

задаю, томꙋ то́є а́лбо ѻ́воє (1627 *ЛБ* 62); а робо́та ихъ была́ вѐдлꙋ(г) намо́вы гото́вана з' ѻбо́хъ сторѡ́нъ… в' єднꙋ годи́нꙋ оуда́рили потꙋгою на мѣсто та́къ по зємли якъ и по́ морю (Київ, 1627 *Тр.* 661); Готую. Paro. Pra(e)paro. Instruo. Apto (1650 *ЛК* 440);

віщувати: блѣда́ѧ лоуна до́ждъ на(м) знамѐноуєтъ; красна́ѧ вѣтры ти́хїє готоуєтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270 зв.).

2. (що) *(приводити що-небудь у придатний для використання стан)* готувати: Но́и а́рхꙋ готꙋєтъ божимъ повєлє́нїємъ, абы въ пото́пъ нє згинꙋлъ зъ свои(м) поколєньємъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); а хлопомъ пешимъ, черни, до двора хворостъ и солому, на примѣтъ до запаленья, готовати веливши…, въ дворъ мой Жабецький вломилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 229); Іѡаннъ тыжъ Ялмꙋжникъ, прєдъ смєртю зачалъ Гро́бъ собѣ готова́ти, а́лє го нє кончалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 43 зв.); а Патѣй,… самъ почалъ возы готовати (бл. 1626 *Кир.Н.* 12);

(збирати, складати з метою певного застосування) готувати: мы… вєлєли єсмо ємꙋ [дворанинꙋ нашомꙋ]… дєрєво на бꙋдованє замкꙋ тамошнєго со пнѧ рꙋбаючи, готовати и на городищє спꙋскати (Вільна, 1561 *AS* VII, 67); Да проклѧти бꙋдꙋтъ вл҃дки, аръхима(н)дри(ти), і игꙋмєни, которїє… // …на мѣсто(х) ст҃ы(х) лєжачи гро́шѣ збираю(т), с ты(х) доходо(в) на бг҃омо(л)ци хв҃и надан'ны(х), дѣв'ка́мъ своимь вѣно готꙋю(т), Сн҃ы ѡдѣваю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 263 зв.-264); А вве́дшы и́хъ в до́мъ прине́слъ воды и оумы́ли но́ги свои…, а́жь пришо́въ Іѡ́сифъ в полꙋднє а они готова́ли да́ры (серед. XVII ст. *Хрон.* 70);

(їжу) готувати: Тые теды дни чотыры,… называлися приготованемъ, въ которыхъ толко готовали баранка, але еще его не поживали (1603 *Пит.* 45); гды сꙋсѣдѡвъ своѣхъ, абѡ прїѧтєлїй… чєстова́ти хотѧ́тъ, и на ѡбѣдъ ихъ до сєбє а́бѡ на вєчє́рꙋ запро́шꙋютъ: нє єдину, анѣ єдна́кїѣ потра́вы, алє… розмаѣтыѣ готꙋютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433); Ви́дѣлисмо тє(ж) єдно́го… // жє собѣ са(м) нѣгды … иссти (!) нє готова́лъ (серед. XVII ст. *Кас.* 80).

3. *Перен.* (що) *(дорогу, канал і под.)* прокладати, будувати, готувати: А штожъ естъ для милого Бога, если то не естъ антихристови широкую дорогу слать и готовать, абы тымъ борзѣй, коли прийдетъ, остатка допсовалъ? (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 165); Готꙋйтє пꙋть г(с)днь, справє(д)ливый дѣлайтє стє(ж)ки єго, абовѣмъ ко(ж)дый долъ и го́ра поровнаю(т) зє́млѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33); Тымъ жє спо́собом' , и ѡгоро́дъ на пꙋсты́ни, и на мѣст'цахъ смродли́выхъ мѣти хотѧ́чїй, в'про(д) вычища́єтъ… кана́лы длѧ воды́ готꙋєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 164); Того тє́ды оубра́вши повто́рє Ка́ллиста ст҃гѡ в' Діалє́ктъ Россі́йскїй, абы, щасли́вѣй сынѡ́вє цр҃кви Восто́чноѣ, в' то(и) лꙋдцѣ плыва́ючїѣ доро́ги до нб҃а собѣ готова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 4).

4. (що кому, що на кого, на що) замишляти, мати намір зробити (що кому), визначати (що кому), передбачати (що для кого): павє(л) ст҃ыи мови(т) и(ж) то короткоє а лєгкоє оутрапєнїє… дивнє вєликꙋю а нєвымовнꙋю на(м) хвалоу готоує(т) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 233, на полях); писмо ст҃оє чи(м) да́лѣ(и) єго читаєшъ, ты(м) бо(л)шъ нєпрєбра́ный скарбъ собѣ в нб҃ѣ готꙋєшъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.); Ча́съ ты́м' всѣмъ справꙋєтъ, Кото́рый вѐдлꙋгъ сєбє, тє́рминъ на́мъ готꙋєтъ (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 18); Готовалъ єси на насъ пєкло вязєня (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 22); Ты на гла́вꙋ мою́ нєчи́стꙋю, зла́тꙋю корꙋнꙋ цр(с)тва Нб(с)ногѡ готꙋєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 99 зв.).

5. (що) *(сприяти чомусь)* давати, готувати: А ласка Божая ест двоякая: една ест упережаючая, которая приправует албо готует велику волю, абы добре хотѣлъ; а другая помагаючая (Вільна, 1600 *Катех.* 50).

6. (що, на що) Спрямовувати (на що), навертати (на що), готувати (до чого): ѡ набожє(н)ствѣ хочꙋ сѧ стара́ти, и ср(д)цє моє готова́ти абы(м) прина(м)нѣ(и) малый пла́мєнь бо(з)кого запалє́нѧ… ѡдє(р)жа(л) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 47 зв.); Сн҃ꙋ Бж҃їй… ма́лꙋю за́рю свѣта сво́єгѡ пока́зꙋєшъ, А дꙋшѣ и ср(д)ца на́шѣ, на вѣрꙋ твою готꙋєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

7. (кого в що) *(про бойове спорядження)* забезпечувати (кого чим), готувати (для кого що): А ѡни почали лю(д) слоужєб'ный въ вбирѣ и ѡроужїє готовати (XVI ст. *УЄ Трост.* 55).

Див. ще **ГОТОВИТИ.**

ГОТОВАТИСА[1], ГОТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** *(зумовлюватись чим-небудь)* спричинятись: Незличо́ные те́ды тые Ри(м)ской столи́цы но́вые ω(д)ме́ны, и заразли́вые блѹ́ды, кото́рими... оупа́докъ дѹшный се готѹетъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

2. Робитися: Таки́мъ бовѣмъ спо́собомъ всє са збѹдѹетъ, Што са въ пожи́токъ Цркве, въ тобѣ готѹетъ (Київ, 1630 *Имнол.* 3).

ГОТОВАТИСА[2], ГОТОВАТИСЯ, ГОТОВАТИСЕ *дієсл. недок.* **1.** (к чому) *(працювати, підготовляючи що-небудь)* готуватися (до чого): Пото́мъ то́тъ Арій кгды са повто́ре къ диспѹта́ціи готова́лъ намо́вивши сы́на Ца́рского... оумєръ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 16); Зи́ждѹ: Бѹдѹю, приправѹю,... албо ѹсилѹю, кѹшѹса, покошто́вѹюса, готѹюса, берѹса на що́, або выставла́ю (1627 *ЛБ* 43).

2. (к чому, до чого, на що, до чого чим і без додатка) *(приводити себе до стану готовності для чогось)* готувати себе, готуватися (до чого): хо́чє па́вєлъ абы са мал'жен'ковє до ча(с)у пов'стагали ω(т) мал'женскои спра́вы. тогды заистє болшє потрєба выстєрѣгати(с) кды́са кто готоу́є до тои... стости (Львів, 1585 *УЄ* №5, 114 зв., на полях); Не маю чого хвалити, же наша Русь // посужаютъ Рымляновъ въ томъ, ижъ они на паметку погребенія Христова, також готуючыся ку недѣли, постятъ завжды суботы (Вільна, 1608 *Гарм.* 217-218); члкъ ...са маєть готовати на ωны(и) страшны сѹдь бжый (Корець, 1618 *З.Поуч.* 171); Што не то́лко чини́ли са́ми Хр(с)тїа́не, Але ты́жъ и(з) невѣрныхъ мно́гїи пога́не. Абы́ таки(м) способомъ на смерть памята́ли, До не́и ся до́брыми дѣлы готова́ли (Київ, 1622 *Сак.В.* 41 зв.); мы, возлюбле(н)ныѣ брат'а, // и поднесѣмωса, и на обѣца́ное его Вто́рое при(ст)є готѹ́ймωса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 303-304); Потре́ба мо́цно вѣрити, и на не́и са готова́ти, чи́стою дѹше́ю, зъ до́брою вѣрою, и тѣломъ бе(з)грѣшнимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 147 зв.).

3. (на що, к чому і без додатка) Мати намір, готуватися, збиратися (робити що): тогды маєть дрѹгой сторонє перєдъ ωнымъ рокомъ ω форобє своєи дать знати, абы ωн кѹ правѹ са не готовал (Львів, 1537 *AS* IV, 92); мы дочки своєє за тєбє не дамо, и ку тому ся року не готуємо (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53); И видишъ ми се подобенъ быти онымъ комедийнымъ жакомъ, которые... ступаютъ поважне, и готуютъся, якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відп.ПО* 1043); А ти, Їωане, пойди въ адъ... // ...розумѣю, же ти ω(т)толь оутєкти ся готуєшъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23-24); сама ее милость... наслала слугу своего... который... подданыхъ трохъ... выгналъ, которые для грозбы и грабежу прочъ пошли, и другие прочъ для того готують се (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/І, 398); Чєка́єтъ нєѹрожа́ю збо́жа, и въ дорожи́ню гѹмна своѣ ωтвори́ти готѹет'са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 655); якω Аа́рωнъ Старозако(н)ный Сщє́нникъ готѹючиса в'ходи́ти на Млтвѹ до Ста́а // стыхъ, бра́лъ на Пе́рси свои разѹ́мноє сѹдωвъ албо Раціωна́лъ (Київ, 1639 *МІКСВ* 218-219); Не годи(т)са жа(д)номѹ оста(т)него помаза(н)а оузыча́ти, кото́рыи // бы та(ж)ко не хорова(л), а(ч)кол'вєкъ бы ωномѹ кото́ры(и)са на небє(з)пе́чноє жекглова(н)є готѹет (Львів, 1645 *О тайн.* 120-121);

(мати щось на увазі, настроюватись на щось) готуватися: а то рачиль оучинити дла юды абы нє шо(л) до жидовь, повидѣль бы и(м) иже тамь боудє вє(ч)єраль протоса готоуйте абысмы или пасхоу (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 10).

4. (проти чого) Запобігати (чому), страхувати себе (перед чим): Албо въ лѣкарски(х) наѹкахъ найдѹю чїиса лю́дє нє та́къ постѹповати звы́кли, коли проти(в) хώры(х) припа(д)кωвъ а́лбо приго́дъ готѹютъса; Ижъ... помѣркова́ніє скро́много жита на́продъ ωповѣда́ютъ хώры(м) (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 194).

ГОТОВАТЬ *див.* **ГОТОВАТИ.**

ГОТОВЕ *див.* **ҐОТЫ.**

ГОТОВИЗНА *ж.* (*стп.* gotowizna) *(наявний запас майна, грошей)* готівка: А чого на квитацєи не выдадуть, то мають на(м) готовизною(ж) доплатити (Краків, 1507 *ТУ* 47); Я кназь Костєнтин... вызнаваю... Штож... понал єсми был за себє жонѹ, дочкѹ кназа Семєна... и взал єсми по нєй посагѹ не мало, яко имѣнєй, так готовизны, скарбов, клєйнотов, золота, срѣбра, пєрєл и иншыхъ многыхъ рѹхомых рѣчєй (Острог, 1522 *AS* III, 236); Я... тѹю сѹмѹ пѣнажнѹю сем тисач золотых, которѹю

єсми в готовизнє и в монѣтє Полской взал, записъю жонє моєй (Краків, 1539 *AS* IV, 177); Єсли бы ωтє(ц)... ѹмєръ,... тогды... дєвки водлє ωпису або тастамє(н)ту,... // єго маю(т) быти выправованы яко будє(т) имъ ωписано з готови(з)ны зоста(в)лєноє (1566 *ВЛС* 62-62 зв.); Къ тому што ся дотычетъ готовизны и речей рухомыхъ, то есть тутъ въ Клевани, въ брата моего Михайла, скрынка, въ которой копъ семьдесятъ грошей, въ той же скрынце обрусовъ три, ручниковъ десять (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 33); кгдыжъ при каждомъ зъ нихъ маетности моей готовизны грошей ани речи рухомыхъ золота и серебра, клейнотовъ, ланцуховъ, шатъ,... при нихъ ничого не зоставилъ (Краків, 1595 *АСД* I, 198); Пры то(и)жє сє(с)сии ωбєбрали дво(х) брати(и) з по(с)ро(д)ку сєбє до завѣдованя и прыробку су(м)ми которая ся в готови(з)нѣ на ґру(н)тѣ находи(т) (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.).

ГОТОВИЙ *див.* **ГОТОВЫЙ.**

ГОТОВИТИ, ГОТОВИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що для чого) *(приводити щось у стан готовності, збирати для використання)* готовити: многии... начали радити и кр(с)ть готовити (1489 *Чет.* 164 зв.); которое войско, облегши тое имене мое,... а хлопомъ пешимъ, черни, дрова, хворостъ и солому, на примѣтъ до запаленья, готовити велевши и... до штурму,... кгвалтомъ и моцъю, припустили (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 225); И каза(л) и(м) жо(л)нѣрѣ, воу(й)ско готовити (XVI ст. *УЄ Трост.* 47); такъ же вшелякихъ човновъ и статковъ водныхъ готовить и приспособлять заказали (Варшава, 1617 *АрхЮЗР* 3/I, 202); року ҂ахли... на украинѣ козаки броили... мнихω(в)... палили єдны, а другыи гумна молотили,... жывно(ст) собѣ готовили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175);

(їжу) готовити: Марѳа... почала готовити обѣдъ (XVI ст. *НЄ* 188); тєпе́ръ хлѣбъ на ωфѣровникъ прино́симω: кото́рый, же зъ пшени́цы гото́ванъ быва́єтъ, ту́чнымъ называ́єт҄са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 496).

2. (кого, що) *(підпорядковувати певній меті)* спрямовувати, вести: Готовѣтє дѣла, готовѣтє чс҃тоє житїє, готовѣтє Бг҃оу го(ж)дєнїє (до 1596 *Виш.Кн.* 267); нѣкаа Наука и Побудка чєрє(з) Ст҃ыхъ Ѡ(т)цє(в) вы́найдена єстъ, и оучи́нєна дла тоѣ причи́ны, жєбы́смо оуправова́ли и гото́вили сєбє на ду́хо́вныи пра́цы По́ста (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 2).

Див. ще **ГОТОВАТИ.**

ГОТОВИТИСА, ГОТОВИТИСЕ, ГОТОВИТИСА *дієсл. недок.* **1.** (на що) *(обдумувати, здійснюючи що-небудь)* готовитися (до чого): Я бы́мъ ты́жъ ω Астрола́тра(х) Кру́лєхъ промо́ви(л), На щомъса ачко́лвє(к) зовсѣмъ и нє гото́ви(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 77).

2. (на що) *(здійснювати підготовку до чого-небудь)* готовитися (до чого): тогды дєй я до дому своєго поєхал, хотачи на службу... господаръскую готовити са (1533 *AS* III, 411); потумъ пушовъ, тай ждавъ Христа до своеи хыжѣ на гостину, та вульми ся готовивъ (XVI ст. *НЄ* 91); чого я будучи певен, уфаючи..., обетници и приреченю слова ее милости, стараючися и готовячися на веселе,... не малый коштъ и утрату поднял (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 453); нєхай єи проклинаю(т), которыи проклинаютъ дн҃ь той которо(го) се готовитъ възрушитъ китъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57-57 зв.);

(на що, к чому, до чого і з інфінітивом) *(приводити себе до стану готовності)* готовитися (до чого і з інфінітивом): дѣла добрая чинити готовимса (1489 *Чет.* 218 зв.); И когося вашей милости будетъ видети до того замку... у заставу послати ваша бы мл. тымъ поветамъ подданымъ нашымъ росказали, ажъ бы они... за часу к тому ся готовили (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 8/V, 7); Гото́вишся єго [антихриста], як Христа, пріяти и послуша́нїє оному отдати (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); готовѣтє(ж) са на исхо(д) ко будущєму вѣку (до 1596 *Виш.Кн.* 267); анѣ гото́витиса на смє(р)ть на кождый де́нь, анѣ на бо́лєсти часты́є и ра́ны,... на розбой ω(т) розбо́йнико(в) анѣ на́ то абы пови(н)ныє зража́ли (Острог, 1607 *Лѣк.* 65); Колада́. Ко́ждый вѣрный сєго дн҃а дх҃омъ вєсєли́са: А на пристьє Хв҃и пи́лнє готови́са (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Дво́хъ Архїєп(с)пωвъ єщє вамъ приточи́мъ: Яко ся гото́вили на́ смєр҄ть, и рєчъ скончи́мъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 43).

Див. ще **ГОТОВАТИСА²**.

ГОТОВИТЬ *див.* **ГОТОВИТИ.**

ГОТОВЛЕНЬЄ *с.* Готування, підготовка (до чогось): Кири́неа: Стѣна а́бо Тра́мъ, а́бо зи́мно(ст), забѣже́ньє а́бо готовле́ньє (1627 *ЛБ* 216).

ГОТОВНЕЙШИЙ *прикм. в. ст. (такий, який виявляє більшу готовність до чого-небудь)* старанніший, ретельніший: братъ наш ѹзрєвши на... вѣрнѹю... слѹжбѹ... кнѧзѧ Сємена Юрєвича з Голшан,... хотѧчи єго на потом готовнєйшого и ωхвотнєйшого кѹ тойжє истой слѹжбє своєй заховати... дал... ємѹ... имѣнє... Головин (Краків, 1507 *AS* III, 39).

Див. ще **ГОТОВШИЙ.**

ГОТОВНОСТЬ *ж.* Те саме, що **готовость** у 1 знач.: послалисмы до его милости, ксендза арцыбискупа Львовского, оповедаючисе его милости зъ нашею ку приступеню до сенодовыхъ справъ хутною готовностю (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 521).

ГОТОВО *присл.* **1.** *(вже підготовлено)* готово: а та(к) абы єстє пи(л)ность чинили яко бы тая цє(р)ко(в) сєю вє(с)ною могла свє(р)шєна быти. бо мы маємо всє готово яко иконы завѣсы (Ясси, 1559 *ЛСБ* 29); которые [листы] въ голосъ читалъ... толькожъ, кромъ нашихъ пановъ... нихто порускu не зрозумилъ Алесмы мели полатине преложоный готово, и скоро порускu прочиталъ панъ Воловичъ, тогды заразъ тотъ полатине читано (Рим, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 483).

2. Напоготові: parate, готово (1642 *ЛС* 301).

Див. ще **ГОТОВЦЕМЪ.**

ГОТОВОСТЬ *ж.* **1.** *(вияв згоди на що-небудь, вияв бажання зробити що-небудь)* готовність: тые свитки на том сведецтве готовостю ся быт ку присязе ставили (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 405); послали єсмо до єго мл(с)ти ω(т)ца арцибискѹпа льво(в)ского, оповѣдаючисѧ єго мл(с)ти, з нашєи кѹ пристоуплє(н)ю до синодовы(х) справъ хѹтливою готовостью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12); А тєпє(р) сна(т) и готовости єкзє(м)плира нє машъ и мысли вм ω(т) тоє роботы далєки (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454); панъ Бранский... приехал, такъ же никого не засътавши,... стамътулъ одъехалъ; которого готовость,... до акту веселного обадва раза видивши, ...осъведъчил (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 599); **въ готовости** — з готовністю, охоче: А пе́рвымъ и наособли́вшимъ спо́собомъ въ доскона́лои єго гото́вости оуфность, на кото́рой ώнъ всєю дшєю своє́ю полѣга́лъ, бы́лъ ємѹ нєпоро́чный ώный Агнєцъ бжїй (Вільна, 1620 *См.Каз.* 25); вшєлѧ́кѹю пєрєшко́дѹ прє́чъ ω(т)да́ливши въ гото́вости на по́двиги приходи́ли (Київ, 1627 *Тр.* 10); **до готовости быти** — бути готовим: В Тре́тєй, оумиле́ннаѧ и плачли́ваа мо́ва, и всѣхъ до пожєгна́нѧса зъ Прєставле́ннымъ зъ оупомнє́нємъ до гото́вости на смрть, бѹдє(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 6); **зо всєю готовостю** — при повній готовності: А такъ и(х) мл(с)ть пновє Трипо(л)скиє,... зо всєю готово(ст)ю и доводами своими... назавтрєє... у грани(ц) свои(х) сє становили (Трипілля, 1599 *ККПС* 115).

2. *(стан, до якого себе приводить людина)* готовність: Гото́вости моли́тва въ тре́звости а́ в вѣрѣ ...боѧчи́сѧ Бга, И тыхъ двєре́й, гдє ни́зко прєзъ поро́гъ доро́га (Вільна, 1620 *Лям.К.* 23); Ѡ гото́вости ли на смрть при́помина́ти бѹдѹ, ω то́мъ запра́вды потрєбнаѧ є́стъ ре́чъ ча́сто ѹчити (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 5); Я Галъшка Гулевичовъна... абы, кгды ся не сподиваю, не заволалъ Панъ и Створецъ душы моеи, а не нашедши готовости, дверей своего палацу на прысте свое перед нею не замкнулъ, — вчесне,... стороны душы, тела, маетности... роспоражаю и мети хочу непорушъно (Луцьк, 1641 *ПККДА* I-1, 72).

3. *(закінченість, завершеність якого-небудь почину)* готовність, готовість: Єдєнъ цръ... вы́рокъ... выдалъ... абы длѧ готовости єго́, и прѹдкого выстѧ на выполнєнїє дєкрєтѹ... на свитаню грали (поч. XVII ст. *Пчела* 5).

4. *(речі, що становлять цілість у комплекті)* готове, -ого: за жада(н)є(м) вм(с)тωвъ прє(з) чє(р)нцовъ... которыє... повѣда(ли) и(ж)... ты(х) книгъ скорыкгова(н)є и вся готово(ст) была ω(т)правлєна (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454); мно́го кораблє(и) свои́хъ потра́тили, и ѹзбро́єныхъ жолнѣрω(в), и вшєлѧ́кѹю гото́востъ, кото́рѹю на потрє́бѹ принєсли были зъ собо́ю, потєрѧ́ли, и вєрнѹлисѧ зъ вєли́кою ѹтра́тою до зє(м)лѣ своєи (Київ, 1627 *Тр.* 666).

Див. ще **ГОТОВНОСТЬ.**

ГОТОВЦЕМЪ *присл.* Напоготові: а уваживъши то, же... вєдомости пє(в)ныє таковыє сутъ, же

во(и)ско пога(н)скоє,… вєлє шко(д)… починили и тєпе(р) в поля(х) готовцє(м) стоя(т)… // …тєдя (!) *(Познач. вид.)* я тую справу зо въсимъ єє єфекъто(м) ѡ(д)кладаю (Київщина, 1639 *ККПС* 234-235).

Див. ще **ГОТОВО.**

ГОТОВШИЙ *прикм. в. ст.* Здатніший, спроможніший: папеж)ници мы(с)лѧ(т) яко бы иного ми(т)рополита папє(з)кого ȣвє(с)ти мо(г)ли и ипатиѧ владыкȣ володимє(р)ского на снє понȣжаю(т) или владȣкȣ (!) лȣ(ц)кого котори(и) є(ст) на всє гото(в)ши(и) и запєчата(л) ва(м) цє(р)ко(в) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6).

Див. ще **ГОТОВНЕЙШИЙ.**

ГОТОВЫЙ, ГОТОВИЙ, ГОТОВЪ, ГОТУВЪ *прикм.* **1.** (на що і без додатка) *(який знаходиться у стані готовності до чого-небудь)* готовий: тєды по(и)дѣмо готовъ єстємъ (к. XVI ст. *Розм.* 41); ходѣмъ панове мои єстєстє готовы (Там же, 48);

готовий (до чого, на що): Роспа́лени срцемъ, до́ мл(с)ти Хвы: И на оувєльбє́нѧ єгѡ́ зо всѣмъ готѡвы (Львів, 1616 *Бер.В.* 80); Вы на́то само́є Бгомъ избра́ны… Абыто всѣ На́родѡвє чȣли, И къ Бгȣ сѧ прєзъ ва́съ навєрнȣли до Цр(с)тва Нб(с)ногѡ на вѣрȣ Хвȣ, Ннѣ абы мѣли дȣшȣ свою гото́вȣ (Чернігів, 1646 *Перло* 45); **готовъ быти, быти готовъ (готовымъ)** (к чому, на що і без додатка) — бути готовим, бути напоготові (до чого): Пристȣпѣтє Инюки а внима́йтє сєбє, ѡ своє́й смє́рти… и гото́ви кȣ то́й бȣ́дтє (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 37); и вы боу(д)тє готови в' которою годиноу сѧ нє надѣваєтє снъ члчьскыи прійдєть (1556-1561 *ПЄ* 104); то́є твоє́ зданьє́ ганилъ бєзподо́бно ап(с)лъ, кото́рый всѣ(м) намъ роска́зоуєтъ, бы́ти гото́вымы ѡ рєча(х) вѣры нашоє выводы дава́ти (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8 зв.); Прє́то ва́съ молю ѡ дрȣзи Хви, Бȣдѣтє ннѣ на про(з)бȣ мою готѡви (Чернігів, 1646 *Перло* 46); **готовымъ ставитися, статися готовымъ** (на що, кому ким) — бути готовим: Бо ми жадного съ таковыхъ,… которые зъ наукъ вашихъ выходятъ, не укажешъ… абы мѣлъ на всякое богоугодное дѣло… готовымъ ся ставити (1603 *Пит.* 108); Станся Бгȣ самомȣ маткою готова (I пол. XVII ст. *Рєз.* 180).

2. (з інфінітивом) *(який виявляє готовність робити що-небудь; згоден на певну дію)* готовий, ладен: А Михелъ мовилъ: Готовъ єсми… перевести того жидовкою Жидкою, которой ты скрыню позычала (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); я… готовъ єсми… того довєсти, иж тєст мой… тых зємль ȣ сѡпокойномъ дєржани и поживани былъ (Львів, 1537 *AS* IV, 84); ѡнь рєкль ги готовь є(смь) с тобою… на смрть поити (1556-1561 *ПЄ* 320); то(г) всєго // пра(в)нє ȣмоцованыє пана криницкого на кнзя кирика рȣжи(н)ского довєсти готовы были (Кременець, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 88-88 зв.); мы… на кгру(н)тъ гдє сѧ на(м) кри(в)да дєє выєхати были готовы (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 1 зв.); а то ѧ длѧ сла́вы про(д)ковъ на́ши(х), и длѧ наро́дȣ на́шого го́рло(м) свои(м) пєча́тати гото́въ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 48 зв.); чомъ заправды жадаетъ Бгъ, што бесме призывали (Бога) на помучъ собѣ, чомъ май готувъ овунъ учинити нашъ гораздъ, нѣжъ мы его просити (XVI ст. *НЄ* 71); готовъ єсть виншовати тобѣ (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.); ва(ш) м(л) всє(г) добра зичи и гото(в) служити лȣка(ш) строи(ч) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 331); дшȣ свою на коне́ц до́бры(и) сєй па́стырь за о́вцы Хвы положи́ти за́вжды былъ гото́вый (Вільна, 1620 *См.Каз.* 20 зв.); Зрадливие то твои, ѡ младенче, слова, которимъ я вѣрити не естемъ готова (I пол. XVII ст. *Рєз.* 180); протє(с)туючи(и)… пита(л)сє межи паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума… належи(т) мєла, гото(в) єє будучы ѡ(д)да(т) (Житомир, 1649 *ДМВН* 180); **готовъ въ огонь и яму** — *(готовий до рішучих учинків)* ладен (скочити) в огонь і в воду: гото́въ былъ бы в' Огонь и Ямȣ… я́къ целова́лъ слѣды, Нєсытымъ былъ ихъ наȣкъ… ихъ бєсѣды, слова, Шкрипта… В мысли… клалъ во дни и в' но́чи (Вільна, 1620 *Лям.К.* 7);

(на що, до чого, к чому і без додатка) *(в іменниковій конструкції) (такий, який виявляє готовність, бажання до чого-небудь)* готовий: ѡн завжды за ихъ позваньємъ пєрєд королємъ… сѧ становилъ и ку ѡтказȣ имъ был готовъ (1533 *AS* III, 410); Пишєш, иж… єси кȣ послȣзє нашой господарьской готов (Краків, 1543 *AS* IV, 359); хотя и естъ пан Иваницький ку тому веселю и року готовъ, але я не готов с тых // причинъ, иж мя пасынокъ мой позвалъ (Овруч, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 93-94); то де(и)

кгды то(т) рокъ... припа(л)... кнѧ(з) але(к)са(н)де(р) буре(м)ски(и) с приѧте(л)ми своими ку то(и) ѹгоде... бы(л) гото(в) (Луцьк, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 17 зв.); а подобе(н)ство сара(н)чи были подо(б)ны коне(м) готовы(м) к битве (XVI ст. *КАЗ* 621); Оузбро́еный рыцерѹ з го́лымъ мече́мъ гото́вый до бо́и, абы ѡ(т)чизна и речъ посполитаѧ была в покои (Дермань, 1604 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); Па́стыру до́брый, Црк҃ви Хв҃ои потре́бный. Ве́сполъ з Веле́бнымъ Презвитерствѡмъ Мѣста Львова, Котры́хъ рада к збѹдова́ню за́вше гото́ва (Львів, 1616 *Бер.В.* 66); на главѹ ихъ... цр҃ъ кро́ткій на сп҃сеніе всѣхъ гото́вый (Почаїв, 1618 *Зерц.* 64 зв.); Гербъ: Во́инъ нагі́й зъ ша́блею на кони безъ сѣдла: што значи́тъ за́вше гото́вый и прѹдкій прева́жный и серде́чный на́рωдъ Рѡсскій до Войны (Київ, 1623 *МІКСВ* 74); За чи(м) абы(с)те в. м. ...до вшелякоеросправы правъное были готовы (Горошки, 1642 *ДМВН* 224); Инокъ яко во́инъ христо(в) гото́вы(м) завше до бо́ю боу́дѹчи ви́ненъ чре́сла своѧ препоѧса́вши ма́е(т) оуставѝчне ходити (серед. XVII ст. *Кас.* 1 зв.); **готовый на лакомство** — ласий, лакомий, жадібний: Чл҃къ... гото́вый на ла́ко(м)ство, ненасычо́ный на сребролю́бъство (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

3. *(доведений до готовності, придатний для використання або споживання)* виготовлений, приготовлений, готовий: бѹдова(н)е пере(д) замъкомъ светлица новаѧ... а и сень не крыта еще све(т)лочъка малаѧ проти(в) по(л)третѧ сажънѧ готоваѧ на ме(ш)канье (1552 *ООвр.З.* 101); повѣжъте зъванны(м) иже є(ст) обѣ(д) мои... и всѣ потребы готовы соуть (1556-1561 *ПЄ* 94); ино чули є(с)мо и(ж) ѡди(н) є(ст) гото(в)... да(и)те на(м) зна(ти) если тыи звоны су(т) готовы (Хуші, 1558 *ЛСБ* 27); оно выбраннымъ готово естъ царство небесное (XVI ст. *НЄ* 12); и мо́ви(л) рцѣте зва(н)ны(м) ю(ж) обѣ(д) мои гото(в) є(ст) (XVI ст. *УЄ* №29915, 105 зв.); перший ставъ подъ Локошомъ на сполномъ кгрунте и млынъ готовый (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 336); укажытежъ хотя едино зъ тыхъ: чы маютъ сакрамента готовые для хворыхъ, чы ховаютъ ихъ для прыгоды, яко ваша церковъ? (Вільна, 1608 *Гарм.* 207); Грѣхъ жало сме́рти нн҃ѣ спа́лено ѡгне́мъ Бж҃(с)тва хв҃а, А на́мъ до Нб҃а доро́га гото́ва (Чернігів, 1646 *Перло* 61 зв.); На(д) то, тако́вого робѝти а(ж) до по́тѹ привчаю(т), абы вла(с)ными рѹка́ми... жи(в)но(ст)... длѧ го(с)тѧ гото́вѹю за́вше мѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 11);

у знач. ім. с. р. **готовоє** — готове, приготоване: Кмахи в немъ два четверѹ схова(н)ю на доле д҃ а на горе д҃ нижъли еще в немъ ничого нетъ готового (1552 *ОЛЗ* 158);

(який уже повністю виготовлений) готовий: медѹ тежъ ѡѳитость великаѧ а пре(д)не доброго чистого белого бе(з) бо(р)те(и)... не только с пасекъ але готово(г) съвепето(въ) выдираючи (1552 *ОБрац.З.* 143 зв.); што ѡ(д)но ко(л)векъ на то(м) кгру(н)те мое(м) было засеяно, то все ѡдно пожали, а другое готовое побрали (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); пограбили... меду пресного готового ручекъ семь (Вінниця, 1603 *АрхЮЗР* 7/II, 387); тые то насланъцы... // ...рѹдни... с поташемъ готовымъ вже в бочъки запакованымъ и зо въсѣми... инъшими пожи(т)ками на Его м(л) Пн҃а Стражъника... неправъне... взяли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.); и дрѹги позо(в) та(к)же ѡ(д)жы(в)ляючы справѹ до готово(г) зыскѹ на зошъломъ панѹ ѡлизарѹ ѡтры́маного ѡ непрызънане такъже запи́сѹ на семъ ти́сече золоты(х) по(л)ски(х) (Київ, 1646 *ЦДІАЛен.* 823, 1, 763, 14 зв.).

4. *(який не вимагає труднощів, підготовки)* підготований: А если бы(с) неѡпатръне заглєдѣвшы(с) на ѡманѹ свѣта в ново(т)никѹ якѹю и послизнѹ(л)ся готовое Прыняте в це(р)кви Ма(т)ки Своее маешъ (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); Та́кже и Пе́рскій Воево́да емѹ ся ѡка́зовалъ, и тамто́тъ ѡ(т) Асі́и а се́й ѡ(т) Европы, я́къ ди́кіи звѣри... сро́жилисѧ на царствѹю чее мѣсто, мнѣма́ючи и́жъ и́мъ ла́твое и гото́вое естъ на оулове́нье (Київ, 1627 *Тр.* 661);

у знач. ім. с. р. **готовоє** — *(те, що не вимагає труднощів у підготовці)* готове: А предся небожата все скромне зносятъ,... не волаютъ на соймикахъ..., толко *готового* што на нихъ Панъ Богъ допуститъ смотрятъ, будучы готовы... горло свое (для познаное правъды) охотне положыти! (Вільна, 1599 *Ант.* 957);

(такий, який є під рукою, зручний у користуванні) готовий: perexpedit(us), наручни(й), готови(й) (1642 *ЛС* 307); Готовый. Paratus (1650 *ЛК* 440);

(*який легко набути*) готовий: parabilis, готови(й) (1642 *ЛС* 301); **на готовоє прийти** — прийти на готове: а ма́ємо ѡчекива́ти и во́рога. и ю(ж) пома́лꙋ ма́лꙋ высыла́є(т)... пєрєдоє́(ж)джѡ(в), абы на гото́воє пришє́(д)ши оста́но(к) полови(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 51).

5. (*до дії*) готовий: самого Христа... на суд влекут, и свѣдки збираются, судієвы готовы, блазнове зо всѣм народом Христу ругаются (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47);

(*про гроші*) наявний, готовий: И они, до розсудку комисарского, на моей рукоймѣ мають быти у готовой заплатѣ (1537 *РЕА* I, 209); єсли которого годꙋ мєд сѧ нє зродит, тогды дают грошми за каждоє вєдро мєдꙋ по пол копъ грошей..., а чиншꙋ готового платꙋ... в кождый годъ дают зо всєго сєла полпєты копы грошей Литовских (Сушично, 1569 *AS* VII, 329); мы... продали єсмо... до(м) нш҃ъ... з дєрєво(м) садовымъ за пєвнꙋю готовую... сꙋмꙋ пнз҃є(и) (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1);

у знач. ім. **готовыє** — готівка: принѣсъ панъ ѳєѡдо(р) хꙋдикъ з домꙋ братского чинъш зо(л) по(л) ѯї готовыхъ (Львів, 1605 *ЛСБ* 1044, 1); такъ и трохъ со(т) золотыхъ готовыхъ изо всєє маєтъности рꙋхомоє... квитуємъ и єго мл(с)ти волъного чинимъ вєчъными часы (Висоцьк, 1616 *ЛНБ* 103, 15/Ic, 1865, 11); **готовыє гроши** *див.* **ГРОШИ; готовыє пѣнязи** *див.* **ПѢНЯЗИ; готовый грошъ** *див.* **ГРОШЪ.**

6. Видимий, неминучий: Ґды(ж) и ора́чъ в҄ надѣи пло́довъ сѣє́тъ, и пра́цꙋ подыймꙋє́т҄, в҄ тєрпли́вости,... и кꙋпє́цъ в҄даѐтъ сєбє мо́рю, и гото́вой смє́рти, длѧ зы́скꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 118).

7. (кому, до кого) Вірний, відданий, щирий: И: якъ сє маєшъ Л: добрє сє маю з҄ ласки божои тобѣ готовыи (к. XVI ст. *Розм.* 5 зв.); поздоровлє́ніє ѡ(т) на(с)... прото и(ж) єстє на(м) всѣгды гото́ви были ꙋ вѣрѣ, пра́в҄домо(в)ни (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 60 зв.); Третій — тогожъ привилей былъ, ижъ... Римскій єпископъ... // ... былъ вѣри православной посторожца и оборонца готовый, стался оттоль звязкомъ навыборнѣйшимъ въ сполечности церковной (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 715-716); Так тє(ж) и инших кости моученик Хр(с)твых а тых мѣлєсь причинцов до Бг҃а готовых (Венеція, 1641 *Анаф.* 21);

(*про ласку*) відданий, самовідданий, щирий: Нємє́ншиє тє(ж) мои // оу наяснє́йшои Рє́чипосполи́тои Вєнє́цкои прислꙋ́ги ѡ́ноє мнє, кото́раѧ прирожо́ны(м) моимъ Кнѧжа́тємъ є́стъ, ла́скꙋ гото́вꙋю выставлѧ́ли (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 3-3 зв.).

ГОЦЪ *виг.* (*звуконаслідування, яким супроводжується підстрибування на радощах, у танці*) гоц, гоп: Гоцъ (*Уж.* 1645, 74).

ГОЩЕНЄ *с.* (*дія*) частування: та(к) бовѣ(м) и пръвыє блг҃оч(с)ти́выє цр҃іє хрс҃тїѧ(н)скіє... пѣшо в҄ пꙋстыню драба(н)товали, и та(м) ѡ х҃ѣ забавлѧючи(х)сѧ на помо(ч) или ѡ причи́нꙋ къ бг҃ꙋ, своєю покѡ́рою собѣ єдна́ли, и сꙋхого хлѣба з ни́ми причащали, и єщє похва́лꙋ томꙋ гощє́ню... // ты(м) ѡ́бычає(м) чини(ли) (п. 1596 *Виш.Кн.* 240 зв.-241).

Див. ще **ГОСТИНА.**

ГРА, ИГРА *ж.* **1.** Забава, розвага: ѡдно маютъ смотрѣти того пилнє, єсли таковыє люди,... сєбє сами, домъ, дєти,... во всѧкой почтивости выховываютъ, нєстатєчностами, ѡпилствомъ, танцами, играми, прохожками пꙋстошными..., брыдатъ сє (1577 *AS* VI, 75); Сѣно́вникъ, То́тъ кото́рый до справова(н)ѧ и́гръ налє́житъ, и ты́мъсѧ ба́витъ (1627 *ЛБ* 131); Агг҃лъ: ...а когда нє моглъ єси вшєтєчной своєй жа(ж)дѣ догодити, то чини(лъ) єси сєбѣ... то бꙋди(н)ками ѡбытими, то... мꙋзикою, спѣваками и иними играми, до нєчистоти способними (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); Игры дивы творѧ́щыѧ, или, дивотво́рныѧ: Кꙋкглѧ́рства, кꙋклы, Комє́дїи,... и тымъ подо́бныи (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.); тыи грѣша(т) кото́рыи... в҄ па́нствѣ и збы́тних҄ жа́рта(х) и и́грахъ, а нє в҄ набо́жныхъ и милосє́рдныхъ оучи́нкахъ дєнь ст҃ый тра́ватъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907).

2. (*про ігри, веселощі*) відгомін, відзвуки: А стар҄шїй єго сн҃ь... коли... оуслышаль пѣсни и игры и приз҄вав҄ши єдиного слоугоу спыталь єго... ш҄то то єсть а ѡнь рєкль є(моу) бра(т) твои пришоль и забиль ѡтєць твои тєл҄ца кормлєного длѧ того ижє сѧ к нємоу здоровь навръноуль (1556-1561 *ПЄ* 290); А прибли́жи́вшисѧ кꙋ до́мꙋ оуслы́шалъ игры и

та́нцы, то́ єст҄, ра́дость на нб҃ѣ... котóраѧ сѧ з҄ навєрнє́нѧ и ѡбачє́нѧ сѧ грѣшника... дѣѧти звыкла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34).

3. *(заняття, підпорядковане певним правилам, яке є одночасно розвагою)* гра: Авраміасъ, штꙋчка нѣкотра а и вєржє(н)є до игры́ ко́сткою (1627 *ЛБ* 171); Ко́би, а́бѡ Кꙋ́би: ѡ(т) Кгрє́цкогѡ сло́ва, и Кувєса: Ко́стки, Гра́, а́бѡ Гра́ньє ко́стокъ (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.); Ламехъ мѣлъ три сн҃ы едного звано вобзъ втори(и) Івоалъ, трети(и) ивуѳалъ то(г) игри вими(с)лилъ, ивоалъ пѣ(с)ни, ѳовалъ тотъ билъ ковалемъ (серед. XVII ст. *Луц.* 529).

4. *Перен.* Гра, видовище: А когда неподвижно правдивы костел римский, а о чем же правдивые все уставы, законы..., молитвы... згвалтовал и в шидерскую, машкарскую и комединскую игру хвалу божию претворил? (1600-1061 *Виш.Кр.отв.* 181);

(навмисні непорядні дії) фальш, обман, гра: Рꙋга́нїє: Наиграва(н)є, шида(р)ство, насмѣва(н)є, оущыпли́во(ст), а́лбо игра́ (1627 *ЛБ* 110); **презъ игру** — без труднощів, легко, жартома: То єсли ꙋчи́нишъ милє и абымъ такъ рєклъ прєзъ игрꙋ до розмаитыхъ языковъ познанѧ прийдєшъ (к. XVI ст. *Розм.* 4).

5. Танці, забава: Прє(д) бг҃ачє(м) на вшєлѧ́кїи игри игра́но... а оубо́гого ꙋ гной точи́ли чрьви (XVI ст. *УЄ* №29519, 125 зв.); *Образно:* А длѧ того видѣвши и(ж) тꙋю игрꙋ вм(с) ска́чєтє, котороє нотꙋ дꙋдка дїаво(л) вм(с) заигра(л), ѡ(т)повѣдати на ба(с)ни нє хочꙋ (1598 *Виш.Кн.* 277 зв.).

6. *(умова між сперечальниками)* гра, биття об заклад: Повєлѣтє (ж) па́новє би(с)кꙋпи, тоє́и гры, мно́го рєчєннои, по своє(и) смє(р)ти спробовати, єсли сѧ ва́шъ трꙋпъ ро(з)сыплє(т), до ѡ́бщаго всѣхъ воскр҃сє́нїѧ, тогда́ ꙋзра(т) тыє гладѧчии пробовници, што є(ст) на́ша православны(х) вѣра (1598 *Виш.Кн.* 291 зв.).

◇ **гра (игра) идетъ** (о що) — справа стосується (чого), мова йде, йдеться (про що): Што́жъ єгда тоу́тъ о всѣхъ пра́здинко(х) ѡ(т)мѣнє́ныю... // ...а затымъ о привєдє́ньє оу вонтпли́вость... и́ншихъ всѣхъ на́мъ призвойты(х) пора́дковъ игра идє(т), азали то та́къ лє́гъцє ва́жити годи́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49-49 зв.); А такъ не о дату, гра идетъ, где ся што становило..., але о правду и о речъ самую (Вільна, 1599 *Ант.* 705).

ГРАБАРОВЪ *прикм. (який стосується грабаря)* грабарів: въ воде, утекаючи, потонулые: Белко Павловичъ, грабаровъ сынъ, дѣвчинка малая (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 262).

ГРАБАРЪ, ГРАБАРЬ, КГРАБАРЪ *ч.* (*стп.* grabarz, *свн.* grabaere, *нвн.* Gräber) **1.** Грабар, землекоп: и тежъ млынъ на реце Стыру... будовати есми былъ почалъ коштомъ... своимъ власнымъ, ровы у двохъ мѣстьцахъ черезъ болоңе, копаючи на полмили, за властный грошъ свой грабари наймуючи (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/І, 195); К тому гєсє(л) грабаро(в) и млынаро(в)... розогна(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, ІІ 4046, 148); у по(з)вє пн҃а Дєшко(в)ского є(ст) написано, што па(н) Дєшко(в)ски(и) позыва(л) кн҃зѧ Ружи(н)ского ѡ бо(и) грабаро(в) свои(х) (Київ, 1595 *ККПС* 75); Граба́рь. Fossor. Lacunarius (1650 *ЛК* 441).

2. Вл. н.: у Яна Грабара сеножат на пятнадцат воз вытравити казали (1561 *АрхЮЗР* 8/ІV, 102); шляхє(т)на(я) Пн҃и ѡдария яновая Ко(з)ловъская ...Ска(р)жила... напроти(в)ко... сидорови луко(м)скому... і каручє(н)кови Кграбарови во(и)тови старому иванови (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, ІІ 4064, 164). У Петра Грабара воловъ два — золотыхъ тридцать (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 142); Васи(л) Грабаръ (1649 *РЗВ* 403 зв.).

ГРАБЕЖ *див.* **ГРАБѢЖЪ.**

ГРАБЕЖНЫЙ *прикм. (здобутий грабежем)* крадений: Которие урадъ нинєшьни(и) тыє кони грабє(ж)ныє ѡгълєдавъши... прєзєнътисъ принялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214).

ГРАБЕЖОВЫЙ *прикм. (який пов'язаний з грабежем)* грабіжний. ◇ **дати акцию грабежовую** *див.* **АКЦИЯ.**

ГРАБЕЖСТВО *див.* **ГРАБѢЖСТВО.**

ГРАБЕЖЪ *див.* **ГРАБѢЖЪ.**

ГРАБЕЖЬ *див.* **ГРАБѢЖЪ.**

ГРАБИ *див.* **ҐРАБЯ.**

ГРАБИНА *ж., зб.* **1.** *(грабові тички)* грабина: 4 хлопо(м) ѡ(т) вынєсєня на ꙋлицꙋ шабро(в) за 2 д(н) ...и на піво злѡ(т) 2 и 6 1/2... 1 возъ парою кони(и) грабины для кнутлєвъ кꙋплєно зъ топори(с)ко(м)

до соки(р) за гро(ш) и 26 1/2 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5 зв.).

2. *ч.* Вл. н.: ѡстапъ грабина (1649 *РЗВ* 205).

ГРАБИТЕЛЬ *ч.* Грабіжник: ѡ грабителє(х) пр(о)ркъ закхѣи рєклъ (1489 *Чет.* 340); Лихоимцев грабитель вълчей натуры, указуючихся въ [о]вечей покори (к. XVI ст. *Укр.п.* 71); а ктобы их' порушыл ѡ(т) цє(р)квє ша(н)бро(н)скєй то нарєчє(т)ся яко єдє(н) ѡ(т) разбойни(к) и грабитє(л) ст҃ых' бж҃ыих' ...и має по(п) бг҃а молити за ихь ѡ(д)пущєние грѣховь (Шанброн, I пол. XVII ст. *Свєнц.Кат.* 52); Та́кож(д)є блюди, да нє исплѣснѣвѣю(т),... и́ли взѧ́ты бѹдѹтъ ѡ(т) нєсщ҃єнныхъ рѹкъ... ни́жє прїємли принѡ́сы въ бж҃ій жєртѡ́вникъ ѡ(т) нєвѣ́рныхъ,... ѡ(т) граби́тєл', и́ли власти́тєл' нємилосє́рдны(х) (Львів, 1642 *Жел.П.* 4 зв.).

ГРАБИТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що і без додатка) *(незаконно відбирати в кого чуже майно)* грабувати: мъздоимєць... въ дн҃ь грабить (1489 *Чет.* 340); што есмо имъ росказали парканъ оправовати, и вы к тому паркану своихъ слугъ приставляете, и за то слуги ваши ихъ грабять, и децкують (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/I, 32); ѡн дєй... ѹ мои властныи дѹбровы уєждчаєть и людей моих збиваєть и грабить (Львів, 1537 *AS* IV, 83); хто... хотя бы и нє рани(л) ани би(л) то(л)ко наєхалъ а граби(л) такъ жє кгва(л)тъ маєть заплатити (1566 *ВЛС* 36); по(д)даны(х) мои(х)... граби(л) кони волы су(к)маны в нихъ бра(л) (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); Єсли́ ж' тє́ды та́к' срѡ́гїй сѹ́дъ ѡ(т)нѡ́сѧтъ, которыѣ... ми́лости нє чи́нѧтъ, як' ба́рзѣй срѡ́жшомѹ сѹдѹ подлѧ́гѹт' котѡ́рыѣ чѹ́жєє гра́бѧтъ и драпѣжат' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); сами... у подданыхъ // былицких, яко и в дворе поводов, акгравовали и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

2. (кого за що) Конфіскувати (майно) (в кого або чиє): а хто бы животинѹ маючи конѧ нє дє(р)жалъ того староста грабить, за ѡгѹ(р)щинѹ (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); а воєвода... кажєть имъ... ѡрати большъ нижъли пови(н)ность ихъ и за то ихъ грабить быдло (1552 *ОКЗ* 45); ѡ томъ вєда(и)тє и(ж) я маючи в то(м) наѹкѹ и ро(с)каза(н)є на листє є(г) кролє(в)ско(и) мл(с)ти на ва(с) людє(х) смєди(н)скихъ на самы(х) и має(т)ностѧ(х) ваши(х) ѡ(т)правовати и за то ва(с) грабити буду (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78).

3. (під кого) Захоплювати у своє відання: викария и послушник его смѣет и важится тытуломъ церкве святого Спаса тытуловатися,... и церков под себе прелюбодѣйско грабити (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 601).

Див. ще **ГРАБЛИВАТИ.**

ГРАБИЦА *ж.* Конфіскація, штраф. ◇ **мѣрная грабица** — штраф у вигляді конфіскації частини землі: Кгды мужикъ... на роботу не вийдетъ... ма быть мѣрною грабицою каранъ (1529 *АЗР* II, 197).

Див. ще **ГРАБѢЖЪ.**

ГРАБЛЕНЇЄ, ГРАБЛѢНЬЄ *с.* Пограбування, грабіж: рєзоимъства и граблѣнья ѡбєгаимо (1489 *Чет.* 163); Оува(ж)тє(ж) дѡ́бро ли є(ст) злѡ́то и(з) ржє́ю мѣшє́но,... добра ли мл(с)ты́н(я) ѡ(т) рѹки грабле́нїа (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 227).

Див. ще **ГРАБѢЖЪ.**

ГРАБЛИВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (кого) *(неодноразово)* грабувати: ѡни... повєдє(ли) и(ж) в по(д)воды нє поєдємъ... а до того сѧ знає(м) жє єсмо дєсѧ(т)ника збили за то и(ж) на(с) граблива(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 10).

Див. ще **ГРАБИТИ.**

ГРАБЛЪ *ч.* Те саме, що **граблѣ**: mate[o]la, мотика, граблъ (1642 *ЛС* 264).

ГРАБЛѢ *мн. (сільськогосподарське знаряддя)* граблі: мотыкь г҃. а двѣ до ва(п)на граблѣ троє ры(д)лє(в) єдє(н) а дрѹгїи злы(и)... // ...взѧ(л) ємь у пана антонѧ(г) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11-12); irpices, граблѣ, волока, борона (1642 *ЛС* 246).

Див. ще **ГРАБЛЪ.**

ГРАБЛѢНЬЄ *див.* **ГРАБЛЕНЇЄ.**

ГРАБОВЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується граба)* грабовий: carpineus, грабовы(й) (1642 *ЛС* 113).

2. *У знач. ім.* Грабовий. Вл. н.: Иванъ Грабовы(и) (1649 *РЗВ* 135).

ГРАБЪ *ч.* **1.** *(дерево)* граб: carpinus, грабъ (1642 *ЛС* 113); orn(us), яво(р), ясє(н), грабъ (Там же, 295).

2. Вл. н.: Єсифъ грабъ (1649 *РЗВ* 171).

ГРАБѢЖИТИ *дієсл. недок.* (кого) *(робити шкоду, кривду)* кривдити: Нє мѡ́жємѡ приноси́ти Бгѹ да́ровъ: єсли бли́жних' кри́вдимѡ, єсли бра́тїю

(бо и по(д)да́ныѣ на́ши, бра́тїѧ на́ши сѹ́тъ) бє(з)ви́нне грабѣ́жимѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 730).

ГРАБѢЖСТВО, ГРАБѢЖЬСТВО, ГРАБЕЖСТВО *с. (нахил до грабежу)* грабування: горє ва(м) к'ниж'ници и фарисєє лицємѣр'ници ижь... в'ноутрь єстє пол'ни грабєж'ства и нєправ'ды (1556-1561 *ПЄ* 99); братїє нє вдаваимо сєбє сами въ блоу(д) чюжєложьства... пїаньства и гра́бѣжьства (XVI ст. *УИ* 1911/2, 74); Ты́сь мєнє Гⷭ҇и створи́лъ, и за твоє́ю всєсил'ною по́мо(ч)ю во́л'нымъ ѡ(т) вшєла́кои нєсправєдли́вости, и грабѣжства... бываю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 8).

ГРАБѢЖЪ, ГРАБЕЖ, ГРАБЕЖЪ, ГРАБЕЖЬ *ч.* **1.** *(пограбування)* грабіж: а што сѧ дотычєтъ кгвалтовъ, грабєжовъ и иныхъ кривд, въ томъ пєрєдъ тыми сѹдами ѡдинъ дрѹгомѹ права достоѧти нє хотєли (Краків, 1524 *AS* III, 260); Жаловал нам маршалок Волынской зємли... што ж дєи ѡт подданых наших... людем єго гра́бѣжи сѧ стали (Краків, 1525 *AS* III, 275); ємѹ и врѧдникомъ... и людємъ єго... кривды и втиски вєликиє сѧ дєют ѹ кгвалтєх, ѹ наєздках, боєх, грабєжох (Львів, 1537 *AS* IV, 90); Сємєн Ю(р)єви(ч) го(л)ша(н)ски(и)... позва(л) былъ... кѹ правѹ... ѡ бои грабєжи и ѡ и(н)шиє ...рєчи яко шырє(и) в по(з)вє є(ст) ѡписано (Вільна, 1555 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 42); нн҃ѣ вы закон'ници што жь є(сть) з'вноут'рьнєє вашє пол'но є(ст) грабєжов або лоупѣз'ства и нєс'правєдливос'ти (1556-1561 *ПЄ* 270 зв.); прото Абы твоя мл(ст) пн҃є по(д)комори(и)... пєрє(д) судо(м) мои(м)... са(м) ста(л) и в то(м) сє пн҃у су(д)и зє(м)скому бра(с)лавскому... ѡ то(т) грабє(ж) ѹсправє(д)ливи(л) (Брацлав, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 128); Того(ж) року... да(л) є(с)ми позо(в) зє(м)ски(и)... пн҃ѹ ю(р)ю можєни(ц)комѹ то є(ст) ѡ грабє(ж) по(д)даны(х) ровъбо(в)ски(х) (Люблін, 1618 *ЦДІАЛ* 181, 2, 102, 9, 1 зв.); ѡ которы(и) то грабє(ж) ѡ совитосъть и вины пра(в)ныє за тымъ походячиє пово(д) вм҃ позываєтъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 56 зв.); панъ павє(л) счєниєвъски(и) заноси(л) манифєстацию свою противъко ѹрожономѹ панѹ янови лакгєвъницъкомѹ... ижъ ѡ(н) бѹдѹчи... кви(т)... в справє ѡ (г)рабєжъ жита... в судє... ѡтримано(и) и пѹбликовано(и)... ѡ чо(м) ширє(и)... тотъ квитъ в собє ѡписѹє (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 33); **грабежъ чинити (починити, учинити)** — грабувати (пограбувати): то(г)ды постанови(в)ши сѧ ѡчивисто пєрє(д) нами фило(н) сєма(ш)ко мови(л) и(ж) дє(и) я пн҃а ѡсо(в)ского з нивы єго... никгды нє выбива(л) и грабєжо(в) або грани(ц) в зємли єго нє чини(л) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69); Та(м) жє в то(м) дворє... шкоды и грабєжи вєликиє бє(з)правнє ѡ(т) єго м(л) починєны (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); А тєпє(р) в торъговицы кнѧ(з) иванъ масальски(и)... ихъ грабить пє(р)ши(и) имъ тотъ грабєжъ ѹчинилъ (1552 *ОЛЗ* 179 зв.); **мати грабежъ** — бути пограбованим: И, маючи... я такову(ю) зє(л)живо(сть) и грабє(ж) ѡт єє самоє и сыно(в) єє, а(ж) пєхотою до до(му) своє(г)[о] вороти(в)шися, при(ш)ла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46).

2. Конфіскація майна: горо(д)ни в҃ вси(х) гдръскихъ и зємѧ(н)ски(х) людє(и) грабє(ж)ми и(х) зароблєны (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); Грабєжъ што имъ починєно. ѹ иванъца кѹ(з)мича конѧ взѧ(л)... А на(д)то дє(и) взѧлъ н҃ ма(ц) пшєницы (1552 *ОЛЗ* 189 зв.); ѹказа(в)шы дєкрєтъ ѡному... сѹдѹ голо(в)но(г) трибѹналѹ любє(л)ско(г)... пытали(с)мы абы то(т) грабє(ж)... за нє(г) заплати(л) (Бородянка, 1638 *ЦДІАК* 140, 1, 125, 1); **въ грабежъ брати** — привласнювати, конфіскувати: ѹста(в)уємъ и(ж) нихто стада свєрє(п)єго на дєди(ч)нє чѹжо(и) такъ тє(ж) и на своє(и) вла(ст)но(и) испаси за(и)мовати нє має(т) ани (в) грабє(ж) брати... алє має(т) ѡсвєтчи(в)ши сѹсєдѹ ѡтогнати до того пн҃а чиє стадо є(ст) (1566 *ВЛС* 97 зв.).

3. Пограбовані речі: А єстли бы хто пограби(л) нє доводѧчи права тогды маєт) дати вины на(м)... три ру(б)ли гршє(и), а грабє(ж) совито навєзати и шкодѹ та(к) жє совито ѡправити (1566 ВЛС 12 зв.); даю в то(м) моцъ... абы за тѹю всю суму пнзє(и)... спо(д)кавъши... по(д)даны(х) мои(х)... граби(л)... и ты(м) грабєжо(м) свои(м) заплатѹ за тую всю сѹмѹ пнзє(и)... ѹчинилъ шацѹючи ѹвєсъ то(т) грабє(ж)... яко са(м) похочєтъ (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); пото(м) тыє вси рєчи и грабєжы вышє(и) ѡписаныє до нємирова ѡ(т)проважоны (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); игѹмє(н)... и бра(т)я чє(р)ны... ѡповєдали и вызнали... ѡ... ро(з)ныє грабєжы та(к)

в побра(н)ю дерева на… бѹдованья яко в побраню на поли збожа в копа(х) немолоченого (Київ, 1591 *ЦНБ* ДА/П-216, 110); а вм(с) то все на сво(и) пожитокъ власны(и) ѡбе(р)нулъ и ѹ кры(в)де и шкоде стороны поводовое… и доведено бѹде(т) абы вм(с)… за преречоны(и) грабежь поводови во(д)лу(г) права… заплати(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 1 зв.).

Див. ще **ГРАБИЦА, ГРАБЛЕНІЄ.**

ГРАБѢЖЬСТВО *див.* **ГРАБѢЖСТВО.**

ГРАБЯ *див.* **ҐРАБЯ.**

ГРАВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (на чому, чим) *(на музичному інструменті)* неодноразово грати: пото(м) кгды ве(д)лѹ(г) свое(г) ѡбычаю, на (ж)мон(д)ски(х) трѹба(х)… гравали, ке(р)нѹ(с)… шля(х)тиче(в) мѣл при собѣ немало з народѹ (1582 *Кр.Стр.* 86); Арістофóронъ: Нáч(и)не на котрóмъ обѣды нóсатъ, або ширóкаа мúса,… або окрѹгла(а) шúба котрóю пре(д) чáсы гравáно (1627 *ЛБ* 180).

Див. ще **ГРАТИ.**

ГРАДА *ж.* Гряда: таа землѧ маєт быти в мою сторонѹ, к Тѹрийскѹ, к Ѡбынежѹ и к Болблом, покол Перегонища въ Серебреницѹ впали… ѡттол градою к Волчой Яме по Серебреницѹж (Турійськ, 1540 *AS* IV, 241); с тое дубровы на поле градою до копца (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28); протопопа виле(н)ски(и) ѡте(ц) григо(р)ко(в) котори(и) григо(р)ко митрополита на градѹ це(р)ковнѹю приве(л) запечатали ва(м) це(р)ко(в) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6).

ГРАДАРЬ *ч.* (*цсл.* градарь) городник, овочівник: Градáрь. Hortulanus. Olitor (1650 *ЛК* 440).

ГРАДЕЖЬ *ч.* (*цсл.* градежь) пліт, огорожа: Градежь. пло(т). Seps. Sepes (1650 *ЛК* 441).

ГРАДЕЦЪ *ч.* (*цсл.* градьць) *(провінційне місто)* містечко: oppidum, oppidulum, градъ, градецъ (1642 *ЛС* 293).

Див. ще **ГОРОДЕЦЪ**[1].

ГРАДНЫЙ *прикм.* (*цсл.* градьныи) міський: анания и фадѣи… побоялисѧ со собою нести во горо(д) ѡбраза г(с)нѧ и схоронили оу каменои стенѣ градноі (1489 *Чет.* 267 зв.).

Див. ще **ГРАДСКИЙ.**

ГРАДОВСТВО *с.* Місцевість для розбудови, розміщення чогось: Землемѣріє,… Єстъ сіє хѹдóжество зѣлѡ пóлезно къ размѣренію градо(в)ства и пѹтій, и къ иным вéще(м) пáче бóлши(м) (1627 *ЛБ* 43).

ГРАДОВЫЙ *прикм.* Градовий: абóвѣмъ на Єгіóнскомъ мóри гды бáрзо мнóгіи плынѹли корабли, грáдъ з' нба з'пáлъ з'нáгла, и… камѣн'є óное грáдовоє в' вóдѹ мóрскѹю в'пáдши, справѹєтъ то, же на тых'мѣстъ кипѣти бѹдетъ (Київ, 1627 *Тр.* 668).

ГРАДСКИЙ *прикм.* (*цсл.* градъскыи) міський: Вы, войтове, бурмистрове, лантвойтове, власт мирская, градская и повсюду, не дадѣте Руси ни едино пространство в жизни их,… в сусѣдствѣ любви не показуйте, ниже с ними ся общѣте, паче же их ненавидите (1588-1596 *Виш.Кн.* 149); А такихъ ѡсобъ потребѹемъ для того, же не то(л)ко в гра(д)скихъ ѡбщежитии(х) але и в пѹсты(н)ныхъ всюда такии ѡсобы бываю(т) ѡбираны (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 61); oppigenus, градски(й) (1642 *ЛС* 293).

Див. ще **ГРАДНЫЙ.**

ГРАДЪ[1], **ГРАДЬ** *ч.* (*цсл.* градъ) **1.** *(великий населений пункт)* місто, город: в то врѣмѧ бы(ст) въ граде томъ моужь невѣренъ (1489 *Чет.* 7); Мл(с)тию бо(ж)ею… Арсени(и) Єп(с)пъ Бгоспсаємы(х) градо(в)… ѡ свте(м) дсе… млтва нша къ мл(с)твому бгѹ… всегда (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); И в'шо(д)ши іс в корабль и преиде и пріиде в' сво(и) градь и се принесоша ємоу рослаб'лен'ного (1556-1561 *ПЄ* 45); нѣкотóрыє мещáне и предьмещáне грáда Лвова… ве(р)глисѧ на преложе(н)ство ста(р)шихь свои(х) дховны(х) стáновь навы(ш)шихь (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Писанъ в' бгоспсаємомъ граде Лвове (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); та(к)же желание(м)… воеводы Киевско(г) пришли єсмо во гра(д) Лво(в)… и сѹдо(м)… еп(с)па до соборѹ сѹдитися ѡстави(ли) єсмо (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1 зв.); Школѹ же во градѣ при церкви ваше(й)… возстависте (Біла Церква, 1620 *ЛСБ* 480, 1); Бгомо(л)цомъ нши(м) че(ст)ны(м)… и(з)… парафѣаны всѣ(х) ѡ(б)ще(и) црквє бгоспсаємого града Лвова… блгословеніє наше (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532); oppidum, oppidulum, градъ, градецъ (1642 *ЛС* 293); Грáдъ. Vrbs. Ciuitas (1650 *ЛК* 441); Да(н) въ градѣ Іирклѣєвѣ (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА*

124, 3, 37); **градъ главный** — *(античне місто-держава)* метрополія: Градъ глáвный. Metropolis (1650 *ЛК* 441); *Образно*: кр(с)тъ воз(д)визаєтса и вси гради ликоствоую(т) (1489 *Чет.* 27).

2. У складі вл. н.: **градъ Берестейский** — Берестя: Писан во богоспасаемом граде Берестейскомъ (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 10); **градъ Венецкий** — Венеція: Прєто(ж) квѣтнєш и в славно(м) тѹ градѣ Вєнєцко(м) дає цнота цны́м мѣсцє и в панствѣ тѹрє(ц)ко(м) (Венеція, 1641 *Анаф.* 22); **градъ Луцкий** — Луцьк: хотячи тую справу зась поднести и на соборъ порядне вытянути послалемъ былъ потестацию (!) до граду Луцкого (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 320); **градъ Ливовский** — Львів: И(х) мл(с)ти пано(м) мє(с)чано(м) бра(т)ствѹ ч(с)тно(г) хра(м) ѹспєнїа прч(с)тои бци гра(да) Ли(в)ωска(г) (!) прїатєлє(м) мои(м) любими(м) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 2 зв.); **градъ самарейскый** — Самарія: Въ ωноую годиноу прїшо(л) хс въ градъ самарєйскыи (к. XVI ст. *УЄ* №31, 67).

2. *Перен. (місце перебування праведників після смерті)* царство небесне, рай: възнéслъ са в мѣсто зо́лото(м) оусла́ноє, самъ гра(д) зо́лото чи́стоє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 102 зв.); В но́вой // зась ла́сцє ...найдова́ли са тако́выи... лю́дє, кото́рыи... тѹ(т) на́ свѣтѣ мѣста кѹ мєшка(н)ю нє ма́ючи... алє оного го́рнєго, и вѣчнє, в пришло(м) бє(з)конéчномъ животѣ, трва́ючого гра́да,... шѹка́ючи, тою зе́мною... сла́вою нє то́лко горди́ли, алє са тєжъ брыдили (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 1-2 ненум.); жи́тїємъ бє(з)грѣшнимъ... идѣтє къ Нб(с)номѹ Ієр(с)лі́мѹ... та́мо ва́шъ гра́дъ, и та́мо // ва́мъ вѣчнє жи́ти нагото́ванω (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.-167); **градъ небесний** — небесне царство: видѣ(л) ïωа(н) в апокали́пси(м) агтла, которы(и) жєзло(м) золоты(м) гра(д) ωнъ нб(с)ны(и) кото́рый з нба зстоупоуючїй ви́дѣлъ мѣри(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 258).

ГРАДЪ[2] *ч. (вид атмосферних опадів)* град: тєбє г(с)и бє нашь слави(т) вса тварь змиєвє и вса бѣз(д)ны ωгнь градъ снѣгъ голоть (1489 *Чет.* 144 зв.); за спустошеньем неприятелским... албо через град побитем збожя отошли, албо для суши и поводи млыны стонули, тогды... водле ошацованя людей добрых нагородити маемъ (Горохів, 1593 *ПККДА* I-2, 159); вєлики(и) гра(д) яко цє(т)наровы(и) спа(л) з нєба (XVI ст. *КАЗ* 642); на нéпрїа́тєли на́ши спа́лъ гра́дъ вєли́кїй (Дермань, 1604 *Охт.* 11); тог(д)ы гъ бъ грωмы пєрєпѹсти(л) великїи, и(з) гра́ды з блиска́нїєм (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); То тежъ особливе тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы, Боже уховай, спустошеня тыхъ маетностей..., отъ граду, шаранци,... на чомъ бы тотъ арендаръ шкоду милъ,... теды мы, тое все упатруючи, повинны будемъ на то по приятелю одному высадить (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 374); нє оу́спѣла ωна́а вода́ потоповаа, ωгнъ содо(м)скїй и гра(д) з гро́мѹ... напоуща(л) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 57 зв.); градъ бовѣм сро́гїй и нава́лный з нба спа́дши, и гора́чость на мо́ри оучини́вши смолѹ кораблéй розвари́лъ (Київ, 1627 *Тр.* 683); Але ж мѣсто роси град з снѣгом обачу (1648 *Елег.* 152); то́лко во зємли Гєсємской,... градъ нє па́далъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 86 зв.); Градъ и́дєтъ. Grandinat (1650 *ЛК* 441).

ГРАДЬ *див.* **ГРАДЪ[1].**

ГРАЖАНИНЪ *ч. (житель міста)* горожанин, громадянин: слышавшо гражанє што(ж) приближилъса моучитєль (1489 *Чет.* 61); И тымъ нашимъ листомъ въ воспоминаниє прєдаємъ... гражаномъ мѣста сєго во вѣчныя роды (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); вси(м) вокѹпє пано(м) гражано(м) и мєщано(м) гали(ц)ки(м) то(т) ли(ст) ωтдати налєжит (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); Прєдає(м) жє гражано(м) града кома(р)на право сиє въ вє(ч)ныа роды и ıрароды (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); гражанє лвовскиє... жаловали(с) на єп(с)па... гєдєωна болобана (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1); В православїи цвитѹщїи а мнѣ вєлицє ла(с)кавыи панове братїя гражанє лво(в)скїє (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, 1).

Див. ще **ГРАЖДАНИНЪ.**

ГРАЖАНСКИЙ *прикм.* Міський: Всѣмъ повсюдѹ идеже слѹчитса вєдати сиє... писаниє... сослѹжитєлє(м) гража(н)ски(м)... ωзна(и)мѹємъ... ижъ... Миха(и)ло Сидоровичъ... сво(и) чи(н)... ч(с)тно и блгоправащє прєпрово(ж)далъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6).

ГРАЖАНСТВО *с. (приналежність до певної громади, суспільства)* громадянство: Пока́йтє са

и вы ѡ єп(с)пи…, възрыда́йтє гража́н҆ства сїо(н)ского, ѡ(т)дале́на оужа(л)тєса (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 226).

ГРАЖДАНИНЪ *ч.* (*цсл.* гражданинъ) те саме, що **гражанинъ:** В то врєма пришли прє(д) на(с),… граждане града Кома(р)на (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Мы смиренъный Михаилъ Рагоза… возвещаемъ… о том, иж молиша нас свещенный ерей… и при нимъ благочестивые и христолюбивые граждане места… Любелского… прияти чин братства светого (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 8); Благочестивым и православным християном малое росии, братьству лвовскому и виленскому, таже всѣм подгорским обывателем, гражданом и началствующим в своих державах рода шляхецкого (1608-1609 *Виш.Зач.* 198); Бл҃гоче́стия… ѡ г҃и… славе́тны(м) гра(ж)да́нѡ(м) въ мало(и) росїи бг҃осп҃саємого града лвова (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 2 зв.); oppidic(us), гражданинъ (1642 *ЛС* 293); Пре́то вы Нб(с)ныи съжи́тєлѣ, и гражда́нє, и Пе́рвыи Їєр(с)ли́ма… мѣща́нє (Чернігів, 1646 *Перло* 49).

ГРАЖДАНСКИЙ *прикм.* (*цсл.* гражданскыи) суспільний; державний: politi[c](us), гражда(н)ски(й) (1642 *ЛС* 320).

ГРАЖДАНСТВО *с.* (*цсл.* гражданство) **1.** *(перебування в певному суспільному середовищі)* проживання: Жи́тєлство, πολιτευμα, фм҃о. // гражда́нство, жи́тїє, ре́чъ посполи́таа, полі́ція, помєшка́ньє, мєшка́ньє (1627 *ЛБ* 37-38).

2. *(легкість у спілкуванні)* товариськість: lepor, гражда(н)ство, лѣпота, красота (1642 *ЛС* 253).

ГРАКЪ *ч.* Забава, гулянка [?]: а вы подобні будєтє чл҃ком чєкающим г҃на своєго, коли са вєрнєт з граку [з вєлиа] абы ємоу борзо ѡ(т)ворі́ли (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 76).

ГРАМАТИКА, ГРАМАТЫКА, ГРАММАТИКА, ГРАММАТІКА, ГРАММАТЇКА, ҐРАМАТИКА, КГРАМАТЫКА, ҐРАММАТИКА, ҐРАММАТЇКА, ҐРАММАТЫК *ж.* (*лат.* grammatica, *гр.* γραμματική) **1.** *(наука про будову мови)* граматика, словесність: Поранꙋ… по моли(т)ва(х) …ꙋчитиса маю(т) // дрꙋбли, пса(л)тыри, или граматыки з розвазованьє(м) єи (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4-4 зв.); Потомъ кгра(м)матики учать (Там же, 8 зв.); И грамматику грецкую из словенским писмом не Арсеній ли,… во Львове… учил в школѣ двѣ лѣтѣ? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); По Часосло́ва за(с) и Псалты́ри… // вꙋꙋче́н҆ю са ѻ́ваа Ґрамма́тїка з҆ вы́кладомъ, то єсть з҆ показова́н҆ємъ и оужыва́н҆ємъ єи пожи́ткѡ(в) настꙋпитъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3 зв.-4); Сло́гъ: Скла́дъ. Єстъ ты(ж) в҆ Ґрамматі́цѣ сло́гъ (1627 *ЛБ* 116); Ко́рєнь умѣе́тности пе́ршїй. Грамма́тїка, ꙋчитъ Слѡ́въ и мо́вы (Київ, 1632 *Єв.* 294); а третий бы дети шляхецкие,… по руску и по латини, грамматики, синтаксим и поетыки учил (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716).

2. *(посібник з граматики)* граматика: я… ꙋпры(и)мꙋю хꙋть зы(ч)ливо(ст)… же вм҃(л)… две кни(ж)ки граматыки до на(с) послати (!) (Вільна, 1591 *ЛСБ* 212); важи(л)є(м)са… из҆ // дрꙋкꙋ вы́дати …пєр҆вꙋю ѡ(т) сєми наꙋкъ кграм҆матї́кꙋ (Вільна, 1596 *Грам.З.* 2 зв.-3); Школꙋ кгрє(ц)кꙋю заложилъ …и кгра́матыкꙋ кгрєцъкꙋю и(з) словєнскимъ пи́смомъ… до дрꙋкꙋ выдалъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); Далє(м)… дєся(т) граматы(к) и к҃ книжо(к) ѡ во(с)пытании ча(д) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 10 зв.); Каталогъ бра(ц)ки(и)… Шапо(ч)ка Атласоваа. Грамати(к) словє(н)ски(х) дрꙋкова́ныхъ чоты́ри (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 266); Инвєнтар҆ сирѣчъ порадноє ѡписа́на вє́щєи… ґра(м)матика клєна(р)ди (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 41); а що ся тычє(т) и(ж) ꙋдаю(т) же то пи(с)мо староє и по(р)дзєвѣлоє, маєтє ту гра(м)матику грє(ц)кую того пи(с)ма що Ва(м) П Прокопови(ч) далъ покажи(т) жє єи єсли потрєба того ꙋкажєт єго го(с)пода(р)ско(и) м(л) (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

ГРАМАТИЧЕСКИЙ, ГРАМАТЫЧЕСКИЙ, ГРАММАТИЧСКИЙ, ҐРАММАТИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що **граматычный**: При то(м) тыжъ и дрꙋка(р)ню ѡпущєн҆ную видвигнули, стараючися …абы знову нашє писма друкованы были… для розмножєния граматичєскоє наꙋки старожитнаго поря(д)ку ст҃го бл҃гочєстия грєчєскаго закону (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); зрозꙋмє(в)шы я с писа(н)я листꙋ вм҃… же послали єстє сѡ́щє(г) во ва(с) ꙋчєния изоѡбражения граматычє(с)кого хꙋдожєства єго же сами вконє(ц) дости(г)шє и ины(х) дово(л)ствуєтє (Оліта, 1591 *ЛСБ* 185); при(и)дє во градъ илвовъ

свтѣишіи Ки(р) Іωаки(м) патріархъ… ꙋстроити… шко(л)ную гра(м)мати(ч)скую наꙋку єлли(н)скаго и словє(н)скаго писаніѧ (Львів, 1592 *ЛСБ* 193).

ГРАМАТЫКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ГРАМАТЫЧЕСКИЙ *див.* **ГРАМАТИЧЕСКИЙ.**

ГРАМАТЫЧНЫЙ, ГРАММАТИЧНЫЙ, ҐРАММАТИЧНЫЙ, ҐРАММАТЇЧНЫЙ *прикм.* Граматичний: я… пи(л)нє прошꙋ жєбы вм(с) до тоє(ж) наꙋки граматы(ч)ноє пи(с)ма кгрє(ц)ко(г)… дєлатєля искꙋ(с)на то є(ст) дидяскала… на(м) взычи(т) и… посла(т) рачили (Вільна, 1591 *ЛСБ* 181, 1); А ω собѣ а(з) и са(м) свѣдитє(л)ство ва(м) даю, яко граммати(ч)ного дробѧ(з)кꙋ нє и(з)оучи(х), ритори(ч)ноє игрꙋшки нє вида(х), философъского высокомє(ч)татє(л)ного ни слыха(х) (1599-1600 *Виш.Кн.* 203); скажѣте ми ω прем(д)рїи ω(т) ваши(х) хитростей и хꙋдожествъ граматы(ч)ни(х), діалектичны(х), ыторичны(х) и философски(х), яки(м) способо(м) Хс… ω(т)верзе оумъ разꙋмѣти писаніе (1599-1600 *Виш.Кн.*, КС/XXIX, 114); Наꙋчитъ в' рєчєнїихъ розознан'ѧ ро(з)личности гра(м)матїчны(х) слова частїй: наꙋчитъ Именъ склонєнїѧ, а Глаголωвъ спражєнїѧ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 2 зв.); Дѣткамъ оучитисѧ починаючимъ Букварь… з' той Ґра(м)матїки вычєрпнєный абы склонєнїѧмъ Ґра(м)матичнымъ з' лѣтъ дєтинныхъ з' мовою заразъ привыкали, до выꙋчєн'ѧ подаванъ нєхай бꙋдєтъ (Там же, 3 зв.).

Див. ще **ГРАМАТИЧЕСКИЙ.**

ГРАММАТИКЪ, ГРАММАТІКЪ, ҐРАММАТИКЪ, КГРАММАТИКЪ, КРАММАТИКЪ *ч.* **1.** Учений: єщє и тєпє(р) єстъ вєликая звада и га(д)ка мєжи кра(м)матиками (1582 *Кр.Стр.* 72); Палємо(н) в римѣ бы(л) славны(м) кгра(м)матико(м) за тивєриѧ цєсаря и за кла(в)диѧ (Там же, 72); grammatistes, грам(м)атикъ, пи(с)мє(н)ник (1642 *ЛС* 211).

2. Автор граматики, граматик: иншіи ритори(ц)кой поваги оучили, иншіи засє ґра(м)матїками и поєтами зоставши, вєдлꙋгъ зда(н)ѧ історіи писали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 352).

ГРАММАТИЧКА *ж.* *(наука про будову мови)* граматика: Нынѣ же в латинском родѣ… изучивши грамматичку, и… ыторичку,… мудрыми ся зовут, проповѣдают, учат, а и сами в безумии и буйствѣ премудрости мира сего сѣдят (1599-1600 *Виш.Кн.* 154).

ГРАММАТИЧНЫЙ *див.* **ГРАМАТЫЧНЫЙ.**

ГРАММАТИЧСКИЙ *див.* **ГРАМАТИЧЕСКИЙ.**

ГРАММАТЇКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ГРАММОТНИКЪ, ГРЯМОТНИКЪ *ч.* **1.** Учитель, *(історично)* дяк: Граммотникъ: дѣтоучитєлъ, дѧкъ (1627 *ЛБ* 28).

2. *(освічена людина)* грамотій, книголюб: literator, пи(с)мєн(н)икъ, книжникъ, грямо(т)никъ (1642 *ЛС* 256).

ГРАМОТА *ж.* **1.** *(вміння читати і писати)* грамота: вжє бы(ст) врѣ(м) оучитисѧ отроча(т) дали є(г) родитєли грамотє оучити (1489 *Чет.* 147 зв.).

2. *(офіційний документ юридичного характеру)* грамота: в чꙋждєм' жє прєдѣлѣ нє слꙋжи, нє взєм' ω(т) єп(с)копа грамоты: бє(з) єгω жє волѣ нє творй ничтожє (Львів, 1642 *Жел.П.* 5 зв.).

3. *(письмове повідомлення)* грамота, лист, послання: Посланїє, сирѣ(ч), грамота, ли(ст), посланьє (1627 *ЛБ* 89); Строни грамоть вашоє вє(л)можности до пана Кисєля послу(в) ваши(х) визволивши(х) (!) сами ихъ ωтошлє(м) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. 11); **грамота честная** — грамота, з правдивою інформацією про когось: Сєго ради послахомъ вѣрныхъ братїи братства нашєго… съ грамотами чєстными святѣиши(х) патріарховъ (Львів, 1592 *ЛСБ* 182); **отпустная грамота** — грамота про дозвіл священикам на перехід до іншої єпархії: попо(в) чужи(х) прєдѣловъ при(и)мовати бє(з) ω(т)пустноє грамоты и блгословє(н)я звыклого… а любє(з)ныє прє(з)витєри ω(т)ню(д) ставити и совє(р)шити нє має(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 118); **повеленая грамота** — поручальна грамота: Архієп(с)копоу и Єп(с)кпωмъ с' чюжихъ Єп(с)кпєй Дьѧкωвъ бєзъ повєлєноє Грамоты… на Сщєнъство ихъ никакожє нє ставити (Львів, 1614 *Вил.соб.* 8).

4. *(запис у церкві на молитву за покійних)* грамота, запис: а кто на сємъ свѣтѣ щєдритъ и даєтъ нищимъ ялмꙋжны въ Имѧ Хво за дшами оумє(р)лы(х); и до грамотъ имєна ихъ в'писꙋєшъ… узритъ

тоє́ всє́ прє(д) собо́ю въ днь соу(д)ный (поч. XVII ст. *Пчела* 16).

ГРАМОТИКИЙ *ч.* Учитель граматики: Можетъ бо истенноє слово просветити… безъ граматикия и риторикия (Супральський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 174).

ГРАМОТОНОСЕЦЪ *ч.* Посланець із листом, грамотою: tabellari(us), грамотоносє́цъ, посєлъ (1642 *ЛС* 392).

ГРАМУХА *ж.* Вид турецької тканини: от кейсяка грамухи грошей двадцятъ; от коберца малого грошей чотыри (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 560).

ГРАНАТОВЫЙ, ҐРАНАТОВЫЙ, КГРАНАТОВЫЙ *прикм.* **1.** *(кольору граната)* гранатовий: пограблено: дѣлию мою бурнатную, кгранатовую (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 231); В той жє скрыни было полкопєнячє кгранатовоє кунами подшитоє (Володимир, 1590 *ЖКК* II, 218); пограбили… жупанъ канавацовый, делея кгранатовая, дуплею подшита, которые коштовали пултораста золотыхъ полских (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 136); побрали… шнурекъ злотый…, ферезию кгранатовую, белымъ атласомъ подшитую (Луцьк. 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 429).

2. *(який стосується плоду граната)* гранатовий. ◇ **яблоко гранатовоє** *див.* **ЯБЛОКО.**

Див. ще **ГРАНОВИТЫЙ.**

ГРАНАТОКЪ *ч.* *(назва рослини)* гранатик: Гранатокъ зє́лїє. Horminum (1650 *ЛК* 441).

ГРАНАТЪ, КГРАНАТЪ *ч.* (*нім.* Granat (-apfel), *лат.* pomum granatum) **1.** *(дерево)* гранат: Гранатъ дрє́во. Malus punica (1650 *ЛК* 441).

2. Рід тканини: Гранатъ сукно. Purpura uiolacea aut ca(e)rul[e]a (1650 *ЛК* 441); а оу до́лъ при ногáхъ тоєи(ж) ри́зы вˢ о́коло оучи́нишъ я́ко мáло кгранáты зˢ Іакиифꙋ, и шарлáтꙋ, и кармази́нꙋ пєрєплєтáючи, в посєрє́дъ зво́нки вˢ ко́ло (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

3. Рід посуду: Гранáтъ. Cucuma (1650 *ЛК* 441).

ГРАНЕСЛОВЪ *ч.* (*цсл.* гранесловь) вірш: а ґды вє́чєръ настꙋпитъ, пой оустано́влєнꙋю Пáвєчєрню и Гранєслови каѳiсмꙋ ѡ(т) псалти́ра (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 200).

Див. ще **ГРАНЕСЪ.**

ГРАНЕСЪ *ч.* Те саме, що **гранесловъ**: Гранє́съ. сти(х). Ve[rs]us carmen (1650 *ЛК* 441).

ГРАНИСТИЙ *прикм.* Гранчастий: Крєстъ во(з)двиза(л)ны(и) вєлики(и) зˢ распятиє(мъ) рыты(мъ)… по(д) крє(с)то(м) галъка до(л)говато-грани(с)тая з кгꙋзиками гранистими (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.); Мирница срибна грани(с)тая (Там же, 18).

Див. ще **ГРАНЯТИЙ.**

ГРАНИЦЯ, ГРАНИЦА, ГРАНЇЦА, ГРАННИЦА, ҐРАНИЦА, КГРАНИЦА *ж.* **1.** *(природна або умовна лінія позначення і розмежування територій, смуга, знак поділу)* межа, границя: И кнѧзь Андрѣй повѣл исъ своими старци по гранєм, привєл к лѣсꙋ до рѣчъки до Лобѧнки, а рєк: Потол моѧ граница (Острог, 1506 *AS* III, 38); Szto iesmo… namowili y żadali iesmo Twoieie Miłosti, aby Twoia Miłost wyiechał z pany koruny polskoie na poprawenie hranic meży zemli wołynskoie y z korunoiu polskoiu (Краків, 1523 *ZD* VI, 149); горою тою по долинꙋ вєликꙋю то єсть Ѡхматовскаѧ граница з нами (Торговиця, 1527 *AS* III, 305); За роскazаньємъ г(с)дрѧ Королѧ… Васильємъ Тишкєвичомъ а Во(и)тєхомъ Лєна(р)товичомъ ста(л)сѧ попи(с) границъ и шкодъ мєжи вєликого кнѧ(з)ства Лито(в)ского и корꙋны Польскоє (1546 *ОГ* 1); которая грєбля до кгрꙋ(н)тꙋ манастырского приткнꙋла гдє є(ст)… дꙋб стари(и) и камѣнь вєлики(и) ꙋкопани(и) стои(т) з написо(м) потоля границя манастырская до ꙋнєва (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); у тоє дорожки скончиласѧ граница // свищовскаѧ (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 31-31 зв.); вш҃а мл(ст)… наєхавшы… на кгрꙋ(нт) єго мл(ст)и имє(н)є жо(р)нищскоє… по границꙋ дани(л)ковскꙋю… всѣ кгрꙋнты пана по(д)коморого на сєбє забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); граница кгрꙋнтꙋ сєла …пашєвы до помєнєны(х) грани(ц) борє(м)скоє и золочо(в)скоє прилєгла (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101 зв.); Прєдѣлˢ: Грани́ца, кри́съ, повѣ(т) (1627 *ЛБ* 93); синожать тая границею от цємляковъ (ажъ до) Непра ажъ до дуба хорошаго, там же далей до кривого дуба (Любче, 1637 *Арх.Мил.* 227); рокꙋ а х̄ п̄ ї… мца июнѧ є̄ днѧ Была авизия з инквизицєю з дєкрєтꙋ трибꙋна(л)ского наказаного за єпископ-

ства вє(л) Афанасия Кгрȣпєцкого ѡ попсованьє стары(х) грани(ц) монастыр(с)ки(х) которые починалися ѡ(т) высокои горы (Львів, I пол. XVII ст. *Ап.Покр.з.* 112 а); И та́къ поча́лъ Палємо(н) ли́ба, ѡныхъ На́родѡвъ приводи́ти до дѡ́брыхъ ѡбычає(в), а змоцни́вшисѧ на ѡ́номъ мѣсцȣ, розмнѡ́жилъ и ро(з)ши́ривъ Грани́цѣ свѡи, и зоста́вилъ пото́мкѡмъ своѝмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. ненум.); то(л)ко за ты(х) своєво(л)цо(в) нага(и)цовъ нє (ш)любує(м) которыє ѡ(д) грани(ц) нєдалєко кочую(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); **границу делати** — встановлювати, визначати границю, межу володіння певними знаками: хто бы тоє имє(н)є кунєвъ дєржа(л) ѡ кгрȣ(н)ты зє(м)лєныє... зъ сусєды ѡбапо(л)ными и с ки(м)ко(л)вєкъ копу вєсти и границȣ дєлати (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); **границу класти** (кому) — те саме, що **границу делати**: а тыи комисари ѡ(т) кнѧзѧ... высланыи, имъ тых границ не клали (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 354); **границу покласти** — встановити, визначити границю, межу володіння певними знаками: И мы за ними єдȣчи по тым мѣстом, границы поклали и копцы покопали (Ковель, 1519 *AS* III, 188); **границу положити** — те саме, що **границу покласти**: Клиноватои ниви границу положили есми уверхъ подле малой долини (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); **границу чинити (учинити)** — встановлювати (встановити), визначати (визначити) границю, межу володіння певними знаками: трибуналъ казалъ... граници чинити на афектацию сторонъ ѡбохъ (Київ, 1643 *ДМВН* 246); Которыє то границы... чєрє(з) дєкрє(т) мо(и)... ȣчини(в)ши и копцами засыпа(в)ши наказȣю абы и(х) мл(ст) ѡбоя сторона... дє(р)жали ...и ты(х) грани(ц)... нє взрушали (б. Кременця, 1606 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 47 зв.); **чиненє (учиненє) границы** — встановлення, визначення границі: В том пан Юрко сопротивляется слѣдови... светых отец..., которые... по себѣ будучим степенѣ до того благодатного дару починили и границу закопали (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 189); дєкрєтови нш҃о(му)... поводови во(д)лу(г) пра(в)ны(х) докумєнто(в) дєдикованы(х)... // ...прислухалисє проважє(н)ю на(с)... и чинє(н)ю грани(ц)... и сыпа(н)ю копъцовъ (Ісаїки, 1642 *ДМВН* 225-226); прото абы вм(л) на рокȣ сталъ... сказа(н)я пово(д)ства поводо(м) кȣ ȣчинє(н)ю грани(ц)... прислуха(л)сє дȣктомъ стороны поводовоє (Луцьк, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101 зв.); **у границахъ** — по сусідству, межувати: имє(н)є жизнико(в)скоє бли(з)ко ȣ граница(х) з ымє(н)ємъ пана григо(р)ѧ сєнюты лѧховєцкого лѧховцами лєжитъ (Дубно, 1589 *ЛНБ* 103, 18/Іс, 1936, 46); **сыпанє границъ** — визначення меж між володіннями: Я присєгаю па(н)у бг҃у... и(ж)... єго мл(с)ти... вєрє(н) бȣдȣ спра(в)уючи то(т) ȣря(д) вєрнє а справєдливє такъ на сȣдє моє(м) подъкоморскомъ, яко тє(ж) и при сыпа(н)ю границъ (1566 *ВЛС* 59);

(межа, що розділяє держави) кордон, границя: Мы... тȣю зємлю... ємȣ присȣдили по тымъ врочищамъ: почєнши ѡтъ болота вєликого,... до рєки... и тою рєкою... до границы Лѧцкоє (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); Браславль подольски(й) замокъ с повєтомъ своимъ ѡсобнымъ състарода(в)на вєликого кнѧ(з)ства литовъского повєтъ по границȣ волоскȣю по днєстръ (1552 *ОБрац.З.* 142); єго кролєвъскаѧ мл҃(с)ть... росказа(т)... рачи(л), абы и(х) мл҃(с)ть во (и)мє(н)яхъ свои(х) коморы и прикоморки... мѣти допуща(т)... для списова(н)я товаро(в), которыє зъ-за границы иду(т) на Волы(н) (Луцьк, 1567 *ТУ* 120); А в то(м) грани́ца бы́ла заперта и крȣ́ль єго м(л) ȣ швєцыи былъ, а ту(р)цы з ȣграми во(и)ну зачали (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); нєдалє́ко ѡ(т) границъ тои зємлѣ... є(ст) мѣсто... аполонїѧ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 27 зв.); Кото́рого то́тъ Рыцєръ, зъ Войскѡмъ Запорозкимъ Ѡ(т)прова́дилъ въ покѡ́ю, къ грани́цомъ Волоскимъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 46); Нȣртъ рѣкѝ Красомѡ́вства... Ни́лъ прина́лъ сєдможрѡ́длыхъ южъ Наȣкъ высѡ́ки(х), Южъ потєчє́тъ до грани́цъ Рѡссїи широ́кихъ (Київ, 1632 *Євх.* 295); нєха(и) и ваши и наши кȣпъци на граници станȣтъ и всє собѣ съчо в кого побрано поворочаютъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38); **за границею** — *(за межами своєї держави)* за кордоном, за границею: Сєло ловъковъ... тєпє(р) дє(р)жать сыны єго... живȣть за границею (1552 *ОЖЗ* 128 зв.); **за границу** — *(до чужої держави)* за кордон, за границю: На память, кому Господарь, его милость, дозволилъ стуки воску за границу пропускати

(Львів, 1509-1510 *РЕА* III, 91); людей з ымєнєй тых… нємало проч на воли повтєкали за границꙋ (Луцьк, 1567 *AS* VII, 130).

2. *(належна певному народові земля)* територія, держава: А есть тая земля наша Прилѣпская посполитая въ границахъ звѣчныхъ старыхъ (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); маетъ его милость то на ласкавой памети… абы паньства его милости, каждое у своихъ границахъ певъныхъ (1554 *РИБ* XXX, 262); В спрáвахˀ… за оголошéньємъ воины, нє ѣдꙋтъ оучóныи и вєлˀмóжи нá ню,… а хтóжъ идéтъ: мóлодѣжъ, оубо(з)ство, и хлóпство, котóрымъ гды звытѧ(з)ство на(д) нéприѧтєлємъ за выгнáньємъ зˀ границъ пáнˀства єгѡ одéржати здáритˀсѧ ко(н)тєнˀтáцїю и корóнꙋ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342); Тáкъ вы́гладитъ тóтъ людъ всíхъ котóрыи на границахъ нáши(х) мéшкаютъ, я́кѡ звы́клъ вóлˀ травꙋ áжь до кóрєнѧ выєдáть (серед. XVII ст. *Хрон.* 141).

3. *(окреслення на папері)* лінія: Граници́єю ѡбвєсти́ вˀ áркꙋшꙋ папѣрꙋ, Котры(м) до вычичє(н)ѧ нѣхтъ нє нáйдє(т) мѣрꙋ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

4. Обрій, небокрай, кінець: хотяй былъ єси далєко ѡ(т) зє(м)ли, єднакъ же шꙋкалъ єси зˀвѣрєй по гора(х), по лѣса(х), ажъ до сами(х) границъ свѣта (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271).

5. *Перен. (початковий або кінцевий момент чогось)* межа, міра: я вˀ мóлодисти (!) мóєй, чáсꙋ згромажéнˀѧ мóєгѡ, тó єстъ, добродѣтєлєй, граници нє мѣлємъ, áлє вшєля́кїй чáсъ погóжїй ми былъ до згромажéнˀѧ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 196); Ты́мъ слóвомъ, и глꙋбóкостю сꙋдѡвъ твоихˀ Хє, оулѣчишъ и óноє, Вєли́когѡ Васи́лїа, мóвачогѡ, ижъ смéрти нанóсѧтсѧ, гды граници жꙋвота выполнѧтъсѧ, а граници живота вóлю мєнꙋємъ Бжую (Київ, 1627 *Тр.* 40); **замѣрити границы** — визначити термін, встановити час: Своѣмъ абóвѣмъ замѣро(м) и ѡграничéнˀємъ дéнь по нóчи,… и всѣ чáсы по чáсахˀ (нє прєскáкꙋючи собѣ замѣрóны(х) и разъ ѡ(т) Бга подáны(х) граници́ъ,) настꙋпꙋю(т) (Київ, 1634 *МІКСВ* 311).

6. *Перен. (допустима норма чого-небудь)* межа, границя: бꙋдꙋчи дѣди(ч), владычє(с)твꙋючи на(с) …пꙋстошили котори(и) нє дє(р)жи(т) жа(д)наѧ граница, анѣ зако(н) божи(и), анѣ жа(д)ныє права, анѣ дєкрєта, анѣ записы и по(д)писы ихъ є(д)но прє(з) всѣ стѣны лѣзꙋтъ гва(л)то(м) (Львів, 1596 *ЛСБ* 297 зв.); хто до (д)на тои прóпасти проникнє(т); хто граници єи окроу́жи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171); шꙋкáючи порѧ́(д)ко(в) лѣпˀши(х), оны(х) граници́ъ, вѣчнє // вˀ црkви положóного порѧ́дˀкоу, ѡ(т) трина(д)цѧ́ти сóтъ лѣ(т) цѣлотрˀвáючого нє нароушили єстé (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 224-225); а и́жъ [овечка] блоукáючисѧ заблꙋди́ла… в далéкꙋю нѣякꙋю дорогоу, за самóу́ю прáвды граници́ꙋ зашє(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); а єсли жє дша пасéтсѧ вˀ граници́ахъ смртéлъныхъ,… тогда ѡ(т)лꙋчéнˀна бывáєтъ, ѡ(т) нбси (Почаїв, 1618 *Зерц.* 24); За бы́стрымъ злоторóгимъ, кто єлєнємъ гóнитъ, И зˀ Наꙋкъ вˀ свóй пожи́токъ, дорогїй чáсъ клóни(т). Єстъ граница прáцъ твéрдыхъ Бóзкаѧ Наꙋка, Оузычáєтъ оучоны(м), гды вˀ бѣгꙋ мꙋнштꙋка (Київ, 1632 *Євх.* 298); Которы(и) боудꙋчи яко стаѧ якаѧсь граница ко(н)цє(м) старóго, а поча(т)ко(м) сста(л)сѧ нóваго тє(с)тамє(н)тꙋ. Бо та(к) ꙋ єв(г)лїсты читаємо (серед. XVII ст. *Кас.* 2 зв.).

7. *(сфера впливу)* границя: Кгды ѡбáчилъ дїáволъ: я́ко роспространи́ласѧ црkвъ хва, на лицє всєи зємлѣ, и я́ко // кóнъцы граници́ъ свóихъ постєръла въ ѡбóи вѣки… тогда… въѡрꙋжи(л)сѧ бывъ на црkвъ и на сна єи пръворóдного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59 зв.-60); отцеве собору Картагінского забороняютъ, абы Римскій епископъ зъ предѣловъ, то естъ зъ границъ своей діецезіи, зъ судами не вискаковалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 581); Пре́чъ зˀ Рѡксолáнскихъ, смꙋтки оустꙋпꙋйтє Граници́ъ, лѧ́мєнты ср(д)ца нє тꙋрбꙋйтє (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

8. Традиція: Вспоминáючи на того што мóви(т), абы(с) нє пєрєклада(л) граници́ъ вѣчныхъ, котóрыхъ замѣрили Ѡцы твой (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 215); ѡнъ… за православїє исти(н)ныѧ вѣры, ни в чомъ граници́ъ …нє пєрєскáкꙋючи застановатисѧ шлюбовáлъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 36 зв.); И нинѣ єденъ другого поволуєте, замутивши люди, границѣ перескакуючи, суду убѣгаючи (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); **границы отцовскїи, отцовскїи границы** — батьківські традиції: новóго архїєрє(а) прáгнєтє… с кр(е)сꙋ граници́ъ ѡ(т)цєвˀскы(х)

вылáмоуєтєсѧ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 217); Грани́цы нарꙋ́ша́ти Ѿцо́вскіи єстъ нєбє(з)пе́чнаѧ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 204).

9. Настанова, вказівка: Вѣдаю жє(м) з грани(ц) того ли́стꙋ вы́шолъ, а́лє мѧ ты(м) дароу́й, бо(м) то нє с хо́ти оучини(л), а́лє з жа́лю (Острог, 1607 *Лѣк.* 114).

◇ **безъ замѣрена границѣ** — безмежно: Нєꙋста́внѣ: Бєзпрєдѣлнѣ, бє́з' замѣре́нѧ крєсꙋ и грани́цѣ (1627 *ЛБ* 76).

ГРАНИЧЕНЄ, ГРАНИЧЕНЪЄ, ГРАНИЧЕНЬЄ, ГРАНИЧЕНЯ *с.* **1.** *(простір, обмежений правом власності)* межі: Которыє имєнѧ... зо всим на всє, яко сѧ тыє имєньѧ въ кгрꙋнтєх, в широкости, в обыходєх и в граничєню своєм здавна мают, Єго Милости кнѧзю Романꙋ Ѳєдоровичꙋ Санкгꙋшковича,... дарꙋю (Камінь, 1571 *AS* VII, 384).

2. *(процедура окреслення границь, установлення меж)* розмежування: Чого жъ князь... жаловалъ, ижъ граничєнье было далѣй отложено (1506 *АЗР* I, 373); Ѡ рокъ завиты(и) на зємлю выєхати: Тє(ж) ꙋста(в)уємъ и(ж) рокъ сторона(м) ку граничє(н)ю... нє має(т) далє(и) ѡ(т)ложонъ бы(ти) (1566 *ВЛС* 78); покладали при томъ листы... гдє нєбожъчикъ становє(н)ѧ и справы мєвалъ з розными ѡсобами ѡколичъными з стороны граничє(н)ѧ и ро(з)ницъ ѡтъ того имє(н)ѧ ковє(л)ского ꙋчинєныє (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 194); А туто(р) нє налєжитъ до граничєнъя, алє до данъя а(с)систє(н)цыи (Люблін, 1643 *ДМВН* 228);

судова справа про встановлення границь: А єстли бы хто пєрє(д) ты(м) роком // бы(л) нємо(ц)нымъ має(т) жити поки ѡ(н) выздоровєє(т) а коли выздоровєєть маю(т) єго судьи листомъ ѡбослати и рокъ зложити... гдє бы сѧ трафило граничє(н)я ѡ рє(ч) ва(ж)ную вышє(и) два(д)цати бочо(к) зємли, то(г)ды судья... маючи при собє людє(и) добрыхъ тую зє(м)лю... граничити мають (1566 *ВЛС* 78 зв.).

ГРАНИЧИТИ, ГРАНИЧИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (з чим) *(мати спільну границю, бути суміжним)* граничити, межувати: кгрунтъ нашъ Смыковский зъ кгрунтомъ Колодєзскимъ граничитъ (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 436); а ма́єтности свои вєли́кіи мѣлъ поча́вши ѡ(т) Лꙋцка з' Повѣтом' Пи́нскимъ в'до́лжъ, а в'ши́ръ з' Чарторі́йском' грани́чачи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); И въказовалъ, жє ты(м) болото(м) и рє(ч)кою Бу(и)мєрє(м) граничитъ Котє(л)ня з Ло(в)ковомъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 211).

2. (що з чим і без додатка) *(бути природною межею)* відмежовувати, розмежовувати (що від чого): тая речка Сырецъ граничитъ, — никгды вступованя жадного якъ въ тую ниву, и въ сеножати, отъ земли монастырское черезъ Сырецъ речку не бывало (Київ, 1539 *АрхЮЗР* 1/VI, 29); повє(т) Крємянє(ц)ки(и) с повєтомъ Києвски(м) рєка Случъ граничи(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 92); которые то бояре,... // ...тым стадом гонячи его по збожям через вси поля..., почавъши от дороги, которая идет с Колодежей... и которая граничит кгрунтъ Угриновский з Буремлемъ... збожа... пасли (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 349-350); то(т) жє... панъ Камєнацъки(и)... протєстова(л)сє ѡ то, ижъ... панъ Прилуцъки(и)... прє(з) рєку Собъ пєрєшє(д)ши, которая кгрунъты христановскиє з добры Кошыловскими граничитъ, важылисє добра и кгрунъты... // ѡсєдати... и шкоды... задава(т) нє пєрєстаю(т) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 251-252).

3. Проводити, встановлювати границі, межі: ѡни с ним тыи границы граничили (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 354); А нєха(и) намъ выдадꙋть або впомєнꙋть тыхъ хто бы мє(л) тыє копцы засыпывати и граничити (1546 *ОГ* 19); гдє бы сѧ трафило граничє(н)я ѡ рє(ч) ва(ж)ную вышє(и) два(д)цати бочо(к) зємли, то(г)ды судья... маючи при собє людє(и) добрыхъ тую зє(м)лю ѡ(б)єха(в)ши справовати ко(н)чити и граничити мають (1566 *ВЛС* 78 зв.); по всѣ(х) вар'ва́р'скы(х) зє́млѧ(х) боу́дꙋчїє єп(с)пи,... абы поставлѧ́ли сѧ, а зато нє на(с) варва(р)скими зємлѧ́ми, єщє в то(т) ча(с), ґды єсмо кр҃щє́нїа нє принѧ́ли бы́ли, граничачи парафѣи называ́ли (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225); тꙋ(т) жа(д)ны(х) грани(ц) николи нє чыни(л) комо(р)никъ... // ...зачи(м) ѡ то стати нє можє(т) яко и то што комисарє граничили мєжи дꙋблянами а свищово(м) до грани(ц) бꙋкоє(м)ски(х) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 18 зв.-19); твою м(л)., п҃нє

комо(р)нику, на мє(ст)цє своє высыла(м) то справовать и, вє(д)лє дєкрєту…, суди(т), граничи(ть) и ко(п)цы сыпа(т) (Харлеж, 1595 *ККПС* 61); Потомъ роковъ розъных копъцы, которыми кгрунъты манастырские граничоные были,… оные знеслъ (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 765); я а(л)бо // уря(д) мо(и),… граничити и копъци сыпати буду (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 242-243).

ГРАНИЧНИКЬ *ч.* Межовик, межувальник: то(и) же то граничникь ȣсыпа(л) ко́пцѣ якобы навѣкы. то є(ст) ро(з)множи́л҄ нєна́ви(ст)… мєжи ты́ми дво́ма наро́ды (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 159).

ГРАНИЧНЫЙ, ГРАНИЧЪНЫЙ, ҐРАНИЧНЫЙ, КГРАНИЧНЫЙ *прикм.* **1.** *(розташований на межі, на границі або спеціально встановлений для розмежування чогось)* межовий: а мы… дороги єсмо… нє видєли аи (!) ины(х) никаки(х) знакѡ(в) грани(ч)ны(х) коуды ѡни на(с) водили (Київ, 1508-1523 *ПИ* №5); Жалова(л)… сєнюта на князя… и(ж) дє(и) и(н)ши(х) копъцо(в) грани(ч)ны(х) нємало которыє дєля(т) // зємлю… поро(с)копывати и по(п)совати… єго мл(с)ть… вєли(л) (Ляхівці, 1554 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1988, 24-24 зв.); А выєха(в)ши и ѡглєда(в)ши выводовъ права листо(в) и знако(в) грани(ч)ны(х) и свєтко(в) чиє листы лєпъшиє и знаки граничныє я(в)нє(и)шиє… будуть тую сторонȣ має(т) ку доводȣ припу(с)тити (1566 *ВЛС* 59 зв.); панъ воевода… таковою границою описалъ: почавши отъ рѣки Днѣпра уверхъ озера Затона, а зъ того озера… ровчакомъ… простуючи до колодезей у вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146); тȣ(т) якобы мєли бы(т) тры копцы грани(ч)ны(х) ȣсыпаныє (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 15 зв.); єсли бы паль нижємєнованный граничный надъ рѣчкою въ // способъ пяты убытый, за поднєсєньємъ грєбли и ставȣ ихъ залитый былъ, розȣмєнно быть нє маєтъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 66-67); доро(ж)ку грани(ч)ную поѡрано и (з)гублєно (Київщина, 1639 *ККПС* 272); теды тым же комисаром нашимъ,… даемо владзу, абы…, тыле разы зъежджали на тое розграниченъе, ажбы его // скутечне отправили, копъцами и иншими граничными знаками означили (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 180-181).

2. *(який знаходиться біля границі)* прикордонний, пограничний: завжды ѡ(т) та(м)ту(л), вє(д)лє права, заводы граничныє бываю(т) показованы з обу(д)ву сторонъ (Київщина, 1600 *ККПС* 141).

3. *(який стосується процедури розмежування території, встановлення границь)* розмежувальний, межовий: Во всѧки(х) розница(х) зємны(х) кграни(ч)ны(х)… має(т) по(д)коморы(и)… ро(к) завиты(и) складати на выєздъ на кгру(нт)… на всѧкиє розницы // …граничъныє (1566 *ВЛС* 59-59 зв.); **актъ граничный** *див.* **АКТЪ; коморникъ граничный** *див.* **КОМОРНИКЪ; листъ граничный** *див.* **ЛИСТЪ²; справа граничная** *див.* **СПРАВА; судъ граничъный** *див.* **СУДЪ; терминъ граничный** *див.* **ТЕРМИНЪ.**

Див. ще **ГРАННЫЙ.**

ГРАНЇЦА *див.* **ГРАНИЦЯ.**

ГРАННИЦА *див.* **ГРАНИЦЯ.**

ГРАННЫЙ, ГРАНЪНЫЙ *прикм.* Те саме, що **граничный** у 1 знач.: ѡтъ того лєса чєрєз лищъ… до гранного копца до болота, по половинє того болота кȣ копцȣ,… который… мєжи волчого лєса и Вольмского (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); пото(м) прывєли насъ по(д)старости(и) любо(м)ски(и) с п҃ны ȣханъски(ми) к соснє… // …и повєдили в то(и) соснє были знаки гранъныє єдножъ ихъ вырȣбали ѡ(л)тȣшъцы люди вєликого кня(з)ства (1546 *ОГ* 16-16 зв.).

ГРАНО *с.* Кут, ріг: Грано. Angulus (1650 *ЛК* 441).

ГРАНОВИТЫЙ *прикм.* *(який стосується плоду граната)* гранатовий. ◇ **грановитоє яблко** *див.* **ЯБЛОКО.**

Див. ще **ГРАНАТОВЫЙ.**

ГРАНЬ, ҐРАНЬ, КГРАНЬ *ж.* **1.** Межа, границя, грань: Шостый лист розездъный на перкгамене князя Ивана Четвертенского… который мѣлъ з дѣдом княжим князем Иваном Корецкимъ от именя своего Хлапотина, в котором грани меновите описаныи от пяты, где ся збегла земля Корецкая, Звеголская, Хлапотинская (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 128); за тыє полѧ єзди(л) єсми по(д) бары(ш)полѧ тыми(ж) знамєны кгранью яко єсть вышє(и) написано (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); не ведати, для якое прычины [Корыбут-Вишневец-

кий] вышъпоменененые салетры околы рекъ Хороля, Псла, грани великое... и грани сухое... и на иншихъ местъцахъ... тримаетъ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 139); **грани покласти** (з ким, з чим) — встановити межі, провести границі: а кнзь Василєй повѣдил, штож ѡтцꙋ єго, кнзю Михайлꙋ с кнзєм Андрѣєм ѡ тот ѡстров розєздъ был и грани были покладєныи (Ковель, 1519 *AS* III, 188); **грани положити** (з чим) — те саме, що **грани покласти:** грань тоей ниви положили есми зъ Софѣскою землею (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); **учинити грани** (з ким) — те саме, що **грани покласти**: Се азъ смиренъный Пафнотей, епископъ володимерский, зволившися зо всею еже о Хрысте братьею, свещенниками епископие Володимерское, учинили есмо грани зъ... Федором Чорторыским от земли церковное Володимерское, а княжое земли Земенское по речку, которая идеть отъ Горечова до реки Луга (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 29).

2. *(зарубка на дереві, насип, вал тощо)* межовий знак: И кнзь Андрѣй повѣл исъ своими старци по гранєм (Острог, 1506 *AS* III, 38); И мы,... змєривши ꙋжищи,... по тым врочищамъ... копцы засыпали и грани зарꙋбали (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); по(д)старости(и) бєрєстє(и)ски(и) з людьми г(с)дръскими кодєнъскими... // ...ѡказывали намъ грани старыє зарослыє звєчыстъє ꙋ сосна(х) вєликихъ ꙋ два(д)цати и въ шєсти а инъшыє многиє повєдили ижъ выкажєны и выжъжєны (1546 *ОГ* 9 зв.-10); Жалова(л)... сєнюта на князя... и(ж) дє(и)... //... и(н)шиє гранє в дєрє(в)и по ду(б)ю подєланыє єго мл(с)ть повырубова(т) и попали(ти) вєли(л) (Ляхівці, 1554 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1988, 24-24 зв.); в то(и) липє была грань рꙋбєжи, алє выгорєла (Київ, 1592 *ЦНБ* ДА/П-216, 110); Усихъ сумою копцовъ сємъдєся(т) усыпано єсть, мєжи которыми копцами по дєрєвъю, дубъю и бєрє(з)ю грани (Рожів, 1600 *ККПС* 163); **грани положити** — зробити зарубки, поставити певні межові знаки: и в том дꙋбє грани положили (Острог, 1506 *AS* III, 38).

3. *(ріг, кут, руб, край, де стираються різні площини)* грань: а черезъ тое болото по речку Луг до земли Бужъковское, где Марков Став маетъ грань свою из Бужковичами, по границу Дудранку (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); гра́нь, оуго(л), ча́сть, штꙋ́ка (1596 *ЛЗ* 42); жи́довє но́сѧ(т) рємє(н)ныи оузлы, а // звинєны на четы́ри грани, і якобы коло(д)ки (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 89 зв.-90); **лежати у грани** (з чим) — бути суміжним, межувати: зємєни(н) г(с)дрски(и)... тыми созналъ словы, и(ж)... продалъ єсми на вєчно(ст) имє(н)є своє ѡ(т)чизноє, лєжачоє... на(д) рєкою Тєтєро(в)ю у гра(н) з кгрунты чу(д)новски(м)... и ѡстро(в) мо(и) Дрыглово(м) ѡбрубомъ лєжачи(и), з лю(д)ми... и зо вси(ми) кгру(н)ты того имє(н)я Дє(д)ковєцъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 137).

4. Розділ: Указуемъ тежъ право духовное, въ правилахъ светыхъ отцовъ, у грани первой, глава пятая заповеди третее, собора во Нѣкии правила шостого (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 173).

5. Зображення, начертання: За́цный клєинотъ Долматѡвъ, и въ црки Прєза́цныхъ и въ рє́чи посполи́тои оуслꙋгою зна́чныхъ: Хрыстїа́нствꙋ што слꙋжитъ, всє то въ собѣ ма́єтъ, гды свои́ми гра́нѧми въ Гє́рбѣ ѡбъяснѧ́єтъ (Київ, 1624 *На г. Долм.* 2).

ГРАНЬЄ, ИГРАНЄ, ИГРАНЇЄ, ИГРАНЬЄ, ИГРАНѦ *с.* Забава, гра; *(на музичних інструментах)* грання, гра: єсли нє заба́ви(л) и́ндє игра(н)ємь,... или на(д) по(т)рє́бꙋ спа́лъ, и затымъ бы до шко́лы нє пришо(л), довѣдатисѧ всє(г), и привєсти єго маю(т) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); алєкса́ндєрь... барзо сѧ с того вєсєлиль по́ки видѣль, и(ж) тайнамь црко(в)нымь игра́нѧ и(х) нє шко́дило (XVI ст. *УЄ* №29519, 249 зв.); подобен коневи... который,... коли траву ощутить... не вѣда, як ся поимати даст от игранья скаканья и шаленья ради своеволное владности (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); бо и смє́ртъ ва́ша Бꙋ пріє́мна и ми́ла бꙋдєтъ, и По́грєбъ ва́шъ... чꙋдо́внє и зъ вєсо́лымъ гра́нємъ ѡ(т)правова́тисѧ бꙋдє(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 43); Пти́чє влъхвова́нїє: Вѣщба́,... що быває(т) съ пти́чєгѡ игра́нїѧ и мно́гогѡ голошє(н)ѧ, а́лбо щє́бєта(н)ѧ (1627 *ЛБ* 103); Ко́би, а́бѡ, Ку́би: ѡ(т) Крє́цкогѡ сло́ва, и Кувєса: Ко́стки, Гра́, а́бѡ Гра́ньє ко́стокъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 7 зв.); лꙋка́вый шата́нъ, ти́лко въ ѡ́чахъ и въ по́мыслѣ лю(д)скѡмъ; пока́зꙋєтъ... ро́скошъ тогѡ свѣта; банкєти, пѧ́нство... игра́нѧ,

спѣва́нꙗ... бога́цтвѡ, и всꙗкоє грѣхотворе́нїє (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

ГРАНЯТИЙ *прикм.* Те саме, що **гранистий:** Крєстъ... столє(ц) срибны(и) з на(д)писо(м) григория дѹды в'вє(р)хѹ того сто(л)ца ѡку(в)ка... з вєжы(ч)ками д҃ гранятими, и пято(и) половица (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.).

ГРАТИ, ИГРАТИ *дієсл. недок.* **1.** (в що) *(у кості, карти, шахи т. ін.)* грати: нє мови(т) иди в домы прєложо́ны(х) и шлꙗхє(т)ски(х), бо в то(и) шко́лѣ оуча́тсꙗ игра́ти, або в ша́хи ѡ(т) ве́чера а́жъ до свита́нꙗ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 217); Харті́и и та́влїа оупотрєблꙗ́ю(т): в' ко́стки игра́ю(т) и в' ка́рты (1627 *ЛБ* 143).

2. (з чим і без додатка) Бавитися, забавлятись, розважатись: ѡнь єго пєрє(д) народы выславоує(т) а зако(н)ники дѣтє(м) играючи(м) прировʼновaє(т) (1556-1561 *ПЄ* 239); жадъное зверхъности не маючы надъ владыками, побрали имъ маетности церковъные, [яко] посполите мовятъ: "коли левъ дремлетъ, кроликове играютъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 841); тако́вые ры́бы и(ж) окроу́ты пєрєвєрта́ю(т), иж' єсли и(х) дзвꙗ́ко(м) нє ѡ(т)стра́ши(т), албо ве́ргоу(т) в мо́рє бочко́у якоую поро́жнюю, з' кото́рою рыба играєтъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); заразъ бовѣмъ, скоро дєкрєтъ погибєл'ный ѡ(т) справє(д)ливого сѹдии виданый бѹдє(т), дияволъ воз'радѹє(т)ся, пєкло всє восклицати и играти бѹдє(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273); Ви́димо, анѡ снѣги намъ оубѣгли, зємлꙗ травѹ выпѹска́єтъ,... бы́дло игра́єтъ...: всє́ сꙗ... ѡ(т)новлꙗ́єт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 222); Познава́ємѡ з да́внї́хъ вѣкѡвъ, якѡ При потопѣ лю́дє пили́ и или, скака́ли и гра́ли, али нєсподѣва́нє оумо́рєни вѡда́ми потопным(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 126); **отъ радости играти** — сповнюватись радістю; торжествувати: Нб҃о съ зємле́ю ѡ(т) Ра́дости игра́єтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61); дѹша́ моꙗ́ нн҃ѣ ѡ(т) ра́дости игра́єтъ (Там же, 57);

(у що) *(ляльками)* гратися, бавитись (чим): Вшакъ не у куклы то играти — писмомъ Божимъ ширмовати! (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1049).

3. (у що, на що, на чому, кому, що) *(на музичних інструментах)* грати (на чому кому, що): Каиновє за(с) сыновє... вынашли напєро(д) всякиє рємє(с)ла, тѹба(н) мѹзыку, и вси и(н)стрѹмє(н)та на́ которы(х) играю(т) (1582 *Кр.Стр.* 18 зв.); слыша(л) є(с)ми голо(с) спєвако(в) играючи(х) на гу(с)лє(х) свои(х) (XVI ст. *КАЗ* 634); на(д) всѣ(х) бо(л)ванѡ(в) бы(л) єдє(н)... котóромѹ кро(л) всѣ(м) росказа(в) // кла́нꙗтисꙗ, гды в трѹбы и ѡ(р)га́ны в пи́щки играно (Вільна, 1596 *З.Каз.* 64-64 зв.); спѣва́йтє Бг҃ѹ, гра́йтє Па́нѹ, кото́рый встѹпилъ на́ нєбо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 286); Ликова́нїє: Танцова́ньє, та́нєц' котро́го гра́ютъ (1627 *ЛБ* 58); Л. Лꙗ́ки: Лїосова́нїє,... ѡ(т) сло́ва, Лаке́ѡ: Гра́ю на пища́лцѣ, спѣва́ю, Вола́ю (Львів, 1642 *Жел.П.* 7 зв.).

4. *Перен.* (по чому) Ширяти, витати, грати: ви́дѣли смо ижъ тѣло по повѣтрѹ игра́єтъ, двє́ры нб҃(с)ныє ѡтвєрза́ютсꙗ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 197).

5. *Перен. (міняти вигляд)* вигравати, мінитися: та́ко и свѣ(т) то́й... пѣни(т)ся нєчи́стота́ми, и ѡ(т) забо́йства игра́єтъ крива́выми во(л)на́ми (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 234 зв.); Но и(з)бави на(с) ѡ(т) лѹка́вогѡ, ми́ра сєго́ лєсти́вого... Кото́рїй ...ѡ(т) ѹбѝйства; игра́є крива́выми волна́ми (Чернігів, 1646 *Перло* 21 зв.).

Див. ще **ГРАВАТИ, ИГРАТИСЯ, ИГРОВАТИ.**

ГРАТИФИКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gratyfikować, *лат.* gratificare) (кому) винагороджувати, обдаровувати (кого): в' то́т' жє до́мъ пра́цѹ тѹю мою в'ношѹ... дєдикѹю и офѣрѹю: ты(м) гратификѹючи нє то(л)ко ва(м) вла́сны(м) Пото(м)кѡ(м), алє и пови(н)ны(м), прєста́влши(м)сꙗ и живы(м) (Київ, 1627 *МІКСВ* 185).

ГРАФИЯ, ҐРАФѢЯ *ж.* (*гр.* γραφεῖον) знаряддя для писання. *Образно*: языкъ твои яко графия сюды говорить (1489 *Чет.* 355); В м҃... тоую свою архи синаго́гоу зго́ды, нє на та́блица(х) ср(д)цъ плотꙗ́ны(х), кото́раа бы мо́цнѣй стали́стою ґрафѣєю на ка́мєни дїамє́н'тово(м) вык'шта(л)това́нꙗ в' ср(д)ц(а) вѣрны(х) въпойласꙗ, а́лє на пѣскоу лє(г)комысл'ного оупо́роу (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 214).

ГРАЧЪ, ҐРАЧЪ, КГРАЧЪ, ИГРАЧЪ *ч.* **1.** Гравець, музикант: Ли́къ: Зе́стьє, а́лбо згрома-

же(н)є спѣвакѡвъ: любъ грачѡвъ, или та́нєцъ (1627 *ЛБ* 58); Сопе́цъ: Игра́чъ, пища́лни(к), сѹрма́чъ, корнєти́ста(1627 *ЛБ* 119); И ре́клъ двдъ кнѧжа́тѡмъ… абы постанови́ли з бра́тьи своє́й играчи на инстрѹмє́тєхъ мѹзыцкихъ на псалты́рѧ(х) и гѹслєхъ и цимба́лєхъ, абы сє розлєга́лъ на высо́кости го́лосъ вєсє́лїѧ (серед. XVII ст. *Хрон.* 250 зв.).

2. Азартний гравець: єстли бы тє(ж) хто на кого нє довєлъ. то што на него ѹщи(п)ливого мови(л). а то(т) бы ѡбвинєны(и) бы(ла) ѡсоба лєгка злого захова(н)я — посполиты(и) ко(р)чє(м)ни(к) кгра(ч) подозрєны(и)… // таковому… нє маєть тотъ хто єго помовилъ жадноє тру(д)ности ѡ(т) ѡ(б)винєного тєрпєти (1566 *ВЛС* 110 зв.).

ГРЕБЕЛКА, ГРЕБЕЛЪКА *ж.* Гребелька: А позволили есмо князю Федору… гребелку засыпати (Земно, 1516 *АрхЮЗР* 8/IV, 30); повєдилъ панъ свєтицки(и) по лєво(и) сторонє вєликоє кня(з)ство… а по праву пєрєва(л)ская, ѡ(т) того лєса… до копъцовъ старыхъ… ѡ(т)туль до грєбєлъки которая є(ст) на то(и) жє рє(ч)цє рѹмянъцє (1546 *ОГ* 46); в тамътомъ мєстъцѹ ѹ вє(р)бокъ то(л)ко тро(х) кгрѹнъто(в)… нарожники сє сходя(т) гдє тєпє(р) пнъ бє(л)зски(и) свєжѹю грєбє(л)кѹ ѹсыпа(л) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 103); противъко того млынъка и грєбєлъки помєнєноє,… кгрунъту до добръ єго нє занято (Київщина, 1638 *ККПС* 191).

ГРЕБЕЛНОЄ *див.* **ГРЕБЕЛЬНОЄ.**

ГРЕБЕЛНЫЙ *див.* **ГРЕБЕЛЬНЫЙ.**

ГРЕБЕЛЬНОЄ, ГРЕБЕЛНОЄ *с. (мито від греблі, оплата за переїзд греблі)* гребельне: в Дунаєвѣ грєбє(л)ного по пѣнєзю (Кременець, 1545 *ТУ* 71); ѡзна(и)муємъ, ижъ:… ко(р)чмы мєдовыє, пивныє и горєлъчаныє крємянє(ц)киє и грєбєльноє пры пєвны(х) млинє(х) нашихъ крємянє(ц)кихъ дє(р)жали ѡ(т) на(с) арєнъдою жыдова нашыє пєвныє (Вільна, 560 *ТУ* 90); мнє король Єго Милость… ѡтъ воза кѹпєцкого по чотыри пєнєзи грєбєльного, зъ ласки своєє, брати далъ (1577 *AS* VI, 80); **мыто гребельное** *див.* **МЫТО.**

Див. ще **ГРЕБЛЕННОЄ.**

ГРЕБЕЛЬНЫЙ, ГРЕБЕЛНЫЙ, ГРЕБЕЛЪНЫЙ *прикм. (який стосується греблі)* гребельний. ◊ **мыто гребельноє** *див.* **МЫТО.**

ГРЕБЕНЕЦЪ *ч. (на голові деяких птахів)* гребінець: cristula, грєбєнєцъ, чубєцъ (1642 *ЛС* 147).

ГРЕБЕННИКЪ, ГРЕБЕНЪНИКЪ, ГРЕБЕНЪНЫКЪ *ч. (той, хто виробляє гребені)* гребінник. Вл. н.: тєпєръ… тотъ ѡстровъ дєръжить зємѧнинъ заморєнокъ Мєщанє… Якимъ бонъдаръ… зє(н)ко грєбє(н)никъ… // …иванъ волынє(ц) (Чорнобиль, 1552 *ОЧорн.З.* 57 зв.-58); Тымъко Грєбєнъникъ (1649 *РЗВ* 130 зв.); Анъдрѣй грєбєнъныкъ (Там же, 431 зв.).

ГРЕБЕННЫЙ *прикм. у знач. ім.* Гребінний. Вл. н.: У Ѡниска Грєбє(н)ного пограблєно: кобы(л) — ѡсмъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 111).

ГРЕБЕНОВИДНИЙ *прикм. (який формою нагадує гребінь для чесання волосся)* гребенястий: pectinat(us), грєбєнови(д)ни(й) (1642 *ЛС* 303).

ГРЕБЕНЬ, ГРЕБЕНЪ, ГРЕБІН *ч.* **1.** *(для розчісування волосся)* гребінь, гребінець: в том жє возє знашли рєчє(и) крамны(х) нємало, то єстъ: тафътуєвъ чи(р)воныхъ пѧ(т),… грєбєнє(и) ѡриховы(х) три тахри (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); жупа(н) взя(л) шары(и), ко(с)тришєвы(и)… мыла брусо(к), грєбє(н), грє(б)ло (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); юда шилимовичъ… мєлъ… гапликовъ стуговъ звонковъ грєбєнє(и) зє(р)калъ поєсо(в) цєтковаты(х)… за ко(п) ı͞ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 62 зв.).

2. Борона: Гре́бєнь. Pecten (1650 *ЛК* 441); pecten, nis, грєбє(н), брацало, брона (1642 *ЛС* 303).

3. *(на голові деяких птахів)* гребінь: грєбін — crista (I пол. XVII ст. *Своб.* 21); crista, грєбєн(ъ) у кура, чубъ (1642 *ЛС* 147).

4. *(щит на мурі)* заборола: такъ жє тєжъ стєна стоить накрыта бє(з) ѡбла(н)кованьѧ и грєбєни на мѹрѹ вєздє сѧ порысовали (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 158).

ГРЕБЕЦЪ *ч.* **1.** Весляр: Грєбе́цъ. Nauta. Remex (1650 *ЛК* 441).

2. Громадільник, гребець: Нехай они только дають по двунадцати гребцовъ (1501 *АЗР* I, 227).

3. Боронувальник: sarritor, ris, грєбєцъ (1642 *ЛС* 361).

ГРЕБИН *див.* **ГРЕБЕНЬ.**

ГРЕБІН *див.* **ГРЕБЕНЬ.**

ГРЕБЛЕННОЄ *с.* Те саме, що **гребельноє**: Berut… hreblennoho po pienieziu (1545 *ПВКРДА* IV-2, 227).

ГРЕБЛИЩЕ *с.* Місце, де була гребля: минувши крыницу и старое греблище, ажъ до сеножати и до островъка на болоте (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 475); во(д)лу(г) по(з)ву на ѡноє мє(ст)цє у грєблища старого, гдє рєчка Лучищовъка у Ру(д)ку Слєпє(ц)кую упадає(т), су(д) по(д)комо(р)ски(и) хотєчи поставити, с того мє(ст)ца єхати, гдє па(н) Стрыбы(л) стоя(л) (Житомирщина, 1598 *ККПС* 92); па(н) Стрыбы(л)… до грєблища єхати нє допускає(т) (Там же, 93).

ГРЕБЛО *с.* **1.** Весло: Hrebło: wiosło: lopata (Жовква, 1641 *Dict.* 59); Грєбло́. Remus (1650 *ЛК* 441).

2. Скребло, *діал.* гребло: чє(т)вє(р)ты(и) жупа(н) взя(л) шары(и),… хусто(к) двє… мыла брусо(к), грєбє(н), грє(б)ло… полубо(т)ки (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); кгды розсєдла́єшъ ѡкгонъ розважи …ѡзми грєбло котороє єсть в ворк8 сєдловы(м) (к. XVI ст. *Розм.* 40); Гарасимъ матфиєвичъ ви(л)нєвє(ц) мєлъ… Грєбєлъ л҃… ѡ(б)рє(з)ко(в) бобровы(х) за ко(п) в҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 52 зв.); столяр8 ѡ(т) до(ш)кї гр(ш) г҃… грє(б)ло гр(ш) г҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 7 зв.); strigilis грєбло (I пол. XVII ст. *Сем.* 165); И на дворє взяли сано(к) двоє зал8би(ц) д8(г) двє лє(и)цо(в) двои рє(м)яны(х) грєбло (Житомир, 1620 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 6).

3. Гребля: Одъ гребла дорогою городскою черезъ Болотвину рѣчку (1509 *АЮЗР* I, 39).

Див. ще **ГРЕБЛЯ.**

ГРЕБЛЯ, ГРЕБЛѦ, ГРОБЛЯ, ГРОБЪЛЯ, ГРѢБЛЯ, ХРЕБЛЯ *ж.* **1.** Рів або насип, вал навколо міста: противъ замочку владычнего заточивши, а одно дело на гребли, подле замочку великого (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 10); титоу(с) вчини(л) около мѣста ша́нцъ і якѡ́ грєблю, четы(р)десѧ(т) ста́ѧнъ в҆здл(ж)ъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84); помененый Федоръ Липка… // …двор Полонъский и буду на гробли зъ своим гултайством спалилъ и в попелъ обернулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 73); тамъ же видилъ могилу при гробъли усыпаную, где тело лежитъ зошълое помененое панее Зофии Яблонъское (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 435).

2. Гребля: на тои грѣблѣ есмо стояли с архимандритом его млстю Протасіемъ (Київ, 1508-1509 *АрхЮЗР* 8/IV, 160); А на томъ дей местцы, где Петрашко калусовский мыто береть ни мосту, ани гребли нетъ (Краків, 1511 *АЛРГ* 147); ѡттолѣ по ѡбѣ сторони потока ставова до хребли, та долоу тим жє потѡкѡм до плѡтъ царини,… то єсть вєс хотарь вышєрєчєнным пасикам (Гирлов, 1519 *DBB* II, 2); Хто бы кому… млы(н) сказы(л) або грєблю пєрєкопа(л)… таковы(и) має(т) платити кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 87 зв.); В ыимєню моємъ Дєгтєвє, ачъколвєкъ здавна,… грєблѧ, ставъ и млынъ былъ (1577 *AS* VI, 83); вправо к8 млиновца(м) а(ж) до грєблѣ став8 (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); на рє(ч)цє климєтинє и сваричо(в)цє… видє(л) єсми жє грєбли сыплю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); грєблю 8сыпало(м) на рє(ч)цє Сєлєзєно(в)цє (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 54); пн҃овє Тишовє… грєбли позасыповали (Горошки 1642 *ДМВН* 222); ее мл. пани Песляковая,… обачивъши на гребли громаду людей немало,… заледво до леса ушъла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132).

3. У складі вл. н. **новая гребля**: Єго м(л҃) Па(н) Стражъникъ… Помочъниковъ свои(х)… наслалъ на… Сєло нов8ю грєблю, Сєло Старики (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103).

Див. ще **ГРЕБЛО.**

ГРЕБТИ[1], ГРЕЗТИ, ГРЕСТИ *дієсл. недок.* **1.** *(сіно, збіжжя)* громадити: Косѧть сєно старостє мєщанє лєтє дє(н) ѡди(н). А грє(з)ти и прѧтати сєна того нє пови(н)ни ѡ(д)но которыє косити нє выходѧть тыє грє(з)ти пови(н)ни (1552 *ОВін.З.* 134 зв.); Сєло (!) з болота возѧть што в҃ї косаровъ накосѧть алє сами нє косѧть ѡ(д)но грєб8ть (1552 *ОЛЗ* 184); грєбти vel грєсти (*Уж.* 1645, 61).

2. *(землю)* розпушувати, боронувати, культивувати: sarrio, is, грєбу, ѡчищаю (1642 *ЛС* 361).

3. Веслувати: ѡни… борздо почали грєсти к нємоу (1489 *Чет.* 244 зв.); Грєбу. Remigo (1650 *ЛК* 441).

Див. ще **ГРЕБТИСѦ[1].**

ГРЕБТИ[2], ГРЕБЪСТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(померлих)* ховати, хоронити: преречоные особы…

тела змерълых людей арештуютъ и гребъсти их забороняютъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 815); подлѹгъ можности своє(и) голодны(х) кормилъ, нагихъ ѡдѣвалъ, оумєрлыи и замордованыи з пилностью грєблъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 384).

2. *Перен.* (що) *(про талант — занедбувати)* закопувати: мы... Тала́нтѡвъ, кото́рыѣ с'мо взѧли ...нє крыймо: нє грєбѣмъ ихъ въ собѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 531).

ГРЕБТИСѦ[1], ГРЕСТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** Веслувати: они жє хотѧхѹ к берегоу грєстисѧ (1489 *Чет.* 91); было тихо морє и ѡни въскорє почали сѧ грєсти со радостию (Там же, 94 зв.); оученици єго... в'сѣли в лодю,... // ...и грєблисѧ якобы стаяніи [або гоновє] двадєсѧ(т) и пѧ(т) (1556-1561 *ПЄ* 365 зв.- 366).

Див. ще **ГРЕБТИ[1].**

ГРЕБТИСѦ[2] *дієсл. недок., перен.* (у що) *(про гріхи)* поринати (у що), загрузати (в чому): И сесь пустъ естъ, якъ одна узда, котрымъ увяжеме тѣло наше, що бы не жадало дѣлъ сегосвѣтьнихъ, али на сюмъ свѣтѣ, що бы ся не грюбъ у грѣхи (XVI ст. *НЄ* 27).

ГРЕБЪСТИ *див.* **ГРЕБТИ[2].**

ГРЕБѢНЪКА *ж. Діал.* гребінка "грубе полотно". Вл. н., *ч.*: Иванъ Грєбѣнъка (1649 *РЗВ* 149 зв.).

ГРЕДА *див.* **ГРЯДА.**

ГРЕДИЛЪ *ч.* Граділь, гряділь. Вл. н.: Миско грєдилъ (1649 *РЗВ* 82).

ГРЕЗНО *с. (винограду)* гроно: И рє(к) до ни(х): южь тоу(т) с вами бо(л)шє нє боудоу пити ѡ(т) ты(х) грєзновь, єдно въ цр҃(с)твіи ѡц҃а моєго (XVI ст. *УЄ Трост.* 53); постава твоя приподобана есть палмѣ, а сесца персеи твоихъ грезнови винному (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55).

Див. ще **ГРѢЗНЪ.**

ГРЕЗТИ *див.* **ГРЕБТИ[1].**

ГРЕКИНИ *ж.* Грекиня: чєрницою была грєкини боу(д)чи (1489 *Чет.* 237).

ГРЕКЪ, ҐРЕКЪ, КГРЕКЪ *ч.* (*мн.* **греки, грекове**) **1.** Грек: в то врѣмѧ готовє имѣли валькѹ со грєки (1489 *Чет.* 29 зв.); в ро(с)сѣяніє грєко(в) має(т) поити и наоучати грєки [єллины] (1556-1561 *ПЄ* 375); Такъжє и ли(ст)... чита(н) бы(л) по грє(ц)ки(и) пє(р)вѣє, што было грєко(м) ба(р)зо вдѧчнє, а пото(м) и по рѹскии (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); Дѣля сихъ... дѣлъ ходятъ люди до церкве, котрыи сутъ угре хоть грекове, хоть нѣмцѣ, хоть ляхове, котрыи ходятъ до церкве (XVI ст. *НЄ* 166); **Ѡ** дш҃ѣ ст҃ыи , которіє пра́вдивє в нб҃(с)ны(х) палаца(х) триоу(м)фѹю(т), а нє в коутѣ якомъ свѣта зна́йдѹютсѧ до соу́дного дн҃ѧ, я́ко бри(д)ко нѣколи(с) а́рмє́ни и грєковє вѣрили (поч. XVII ст. *Проп.р.* 237); оздоблѧ́ютъ ты́и ко́лива... якѡ то оу прєм(д)рыхъ грєкѡвъ и оу молда́вѡвъ ви́димѡ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 161); и и(н)ныє кѹпци грєки бывши ту(т) ѹ мєнє свѣдѣтє(л)ствовали ѡ то(м)... єп҃(с)пѣ ки(р) Киприянѣ и(ж) є(ст) ст҃итє(л) чє(ст)ны(и) (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34);

(східного віросповідання) грек: выткну(л) на́ плацъ єрєтєковъ кгрєцки(х) и с тыми тєпєръ всѣхъ правовѣрныхъ при грєкахъ у вѣрє стоячихъ зровъна́ти и змѣша́ти ра(д) бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); До чого ему помагаютъ такъ Лютеранове, яко и Калвинистове,... учечи, же кречеціе не до конца гладитъ всихъ Грековъ и не даетъ ласки (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 163); тє(ж) грє́ковъ нє хо́чємъ слѹхати, и(з)горшили на(с) сами патриа́рховє́, и мы тє(ж) послѹшєнствомъ изго(р)дыли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Папєжникъ: Явне то видимо, же отъ того часу, отъ которого Грекове ваши зъ костеломъ Римскимъ сполечность розервали, заразъ на нихъ Панъ Богъ тое проклятое ярмо вложилъ (1603 *Пит.* 30).

2. Вл. н.: Пе(р)ши(и) па(н) Ма(р)ко грє(к). д(р)ѹгы(и) па(н) гри(ц)ко дѹда (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); в клѧтву вкладаємъ... и тыжъ лукаша крамара. ивана соханца. Василия. Антония грєка (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); Кириякъ Кгрєкъ (1649 *РЗВ* 32 зв.); Ива(н) Грєкъ (Там же, 308 зв.).

Див. ще **ГРЕЧАНИНЪ, ГРЕЧИНЪ.**

ГРЕМЕТИ *див.* **ГРИМѢТИ.**

ГРЕМѢТИ *див.* **ГРИМѢТИ.**

ГРЕСТИ *див.* **ГРЕБТИ[1].**

ГРЕСТИСА *див.* **ГРЕБТИСА[1].**

ГРЕХОВНЫЙ *див.* **ГРѢХОВНЫЙ.**

ГРЕХЪ *див.* **ГРѢХЪ.**

ГРЕЦАНЫЙ *див.* **ГРЕЧАНЫЙ.**

ГРЕЦКИЙ *прикм.* Те саме, що **гречаный:** Што дей одно было ринштунку моего: зброя,... пановки, ручницы и инщихъ речей, вшелякое живности — муки ржаные, пшеничъные а грецкие,... — все погорело (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 130).

Див. ще **ГРЕЧИШНЫЙ.**

ГРЕЧАНИЙ *див.* **ГРЕЧАНЫЙ.**

ГРЕЧАНИКЪ *ч.* Гречаник. Вл. н.: А такъ, вземши певную ведомость у жоны моее або (!) въсемъ шкоды моее немалое, которая ми стала отъ... Рожищанъ: Жданца и Павъла,... отъ Мыхна Гречаника... отъ Федка Шевка (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129); ѡмєлянъ грєчаникъ (1649 *РЗВ* 195 зв.).

ГРЕЧАНИНЪ *ч.* Грек. Вл. н.: купє(ц)... на имѧ Тимє(р) Грєчани(н) (Луцьк, 1563 *ТУ* 100).

Див. ще **ГРЕЧИНЪ.**

ГРЕЧАНЫЙ, ГРЕЦАНЫЙ, ГРЕЧАНИЙ, ГРЕЧЧАНЫЙ, ГРИЧАНЫЙ *прикм.* **1.** *(виготовлений з гречки)* гречаний: а в друго(и) коморє... муки бєлоє мєро(к) двє крупъ гричаны(х) мє(р)ка (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); А въ спижарни взяли: муки пшеничнои мацъ пять,... крупъ ячмѣнъныхъ мацъ двѣ, грецаныхъ три (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 137); взяли... // ...муки греччаное мацъ две (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242-243); сименъя лняного чвертъ, конопъного пулъмацы,... крупъ гречаных пулъмацы, ягол чвертъ, муки житъное маца, пшеницы чвертъ, гречаное пулъмацы (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 155); ксендзъ Анътоний Янишевъский... //... противъко... громаде яровицъкой... о побранъе в кляшъторе розъмаитого збожа: крупъ грєчаных пулъмацы..., ягол чвертъ, муки житъное маца... оферовалсе правъне чынити не занехати сведчыл (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 154-155).

2. *У знач. ім.* Гречаний. Вл. н.: Стєфанъ грєчани(и) (1649 *РЗВ* 131); ва(с)ко Грєчаны(и) (Там же, 154).

Див. ще **ГРЕЦКИЙ, ГРЕЧИШНЫЙ.**

ГРЕЧИНЪ, ҐРЕЧИНЪ, КГРЕЧИНЪ *ч.* **1.** Те саме, що **грекъ** у 1 знач.: ѡни всѣ звытє(з)ства... нєхто и(н)ши(и) нє вло(х)... нє гречи(н), нє фра(н)цꙋ(з), ани а(н)гє(л)чикъ показова(л), ѡдно лито(в)скиє княжата (1582 *Кр.Стр.* 10); року тисеча 332... пишетъ Грегорасъ Кгречинъ, ижъ папа послалъ до Царогороду двухъ епископовъ, которые Грековъ упоминали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 278); Не естъ розлукы ни жидови, ни гречинови (XVI ст. *НЄ* 80); Никола, родомъ Гречинъ,... въ послушенствѣ патріархи Константинополского статечьне трвалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1012); фєрєнцъ кꙋшнѣ(р), за коня тꙋрє(ц)кого котро(г) грєчинъ бра(т)ствꙋ ѡхромлєно(г), далъ... з(лт) 20 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4); Єлла́дій: Гре́чинъ (1627 *ЛБ* 204).

2. Вл. н.: На то(т) ча(с) были... сємы(и) па(н) Сава грєчи(н). Ѡсмы(и) па(н) ива(н) намѣсни(к) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1); ти(м)ко сирота з яворова є(ст) ѡ(т)да́ны(и) на наꙋкꙋ... пнъ марко грєчи(н) да(л) сна своєго гаври(с)ка (Львів, 1587 *ЛСБ* 1034, 2 зв.).

Див. ще **ГРЕЧАНИНЪ.**

ГРЕЧИХА, ГРЕЧЫХА, ГЪРЕЧИХА *ж.* **1.** Те саме, що **гречка** у 1 знач.: По(д)старости(и) бєрєстє(и)ски(и) повєди(л) ижъ... по томꙋ болотꙋ по ѡстровє(х) єстъ грєчыхи и проса и пчолы (1546 *ОГ* 21); гъречихи копъ сто, кождая по грошей двадцатъ чотыри (Луцьк, 1567 *ВИАС* I, 12); у Мицка Прихожего... // ...попалили... жита стоговъ два, ...гречихи стогъ (Житомир, 1587 *АрхЮЗР* 3/I, 20-21).

2. Те саме, що **гречка** у 2 знач.: Молочєноє грєчихи дєсѧт корцєй, проса пол корца (Володава, 1553 *AS* VI, 13); взято... // ...ѡвса мєро(к) сємъ грєчихи бо(ч)ки по(л)пяты Київ, 1591 *ЦДІАЛ* 823, 1, 133, 81).

3. *ч.* Вл. н.: А по то(и) розмовє и жалобє своє(и) игумє(н) и чє(р)нцы... ставили... свєтки людє(и) добры(х)... на (и)мє... пє(т)ръ грєчиха... за(н)ко затычє(н)ко (Київ, 1585 *ЛОИИ* 68, 1, 27, 2 зв.).

ГРЕЧИШНЫЙ, ГРЕЧИШЪНЫЙ *прикм.* Те саме, що **гречаный** у 1 знач.: в житникꙋ крꙋпъ ѡвъсяны(х) бочокъ кг а грєчишъныхъ по(л)дєвяты бочки (1552 *ОЧерк.З.* 7); въ житникꙋ крꙋпъ ...грєчи(ш)ныхъ в ячъныхъ ѕ и миръка (1552 *ОКан.З.* 21).

Див. ще **ГРЕЦКИЙ.**

ГРЕЧКА, ГРЕЧЪКА *ж.* **1.** *(рослина)* гречка: Того́ же ро́кꙋ са́ранча вели́каѧ была, и́же поѣла

гре́чки и проса (1509-1633 *Остр.л.* 129); пан Василєй Өєдорович Гѫлєвич… на полѧ, стадо и быдло нагнавши, гречки потоптал, а жатой гречки взѧл // двєстє коп, а потоптал на триста коп (Луцьк, 1558 *AS* VII, 38-39); кнзь ку(р)пски(и)… ѹ василья //…грєчкѹ… с полѧ побрати казалъ (II пол. XVI ст. *ЖКК* II, 131-132); И то рокъ былъ тугі́й. Еслибъ не ярина, гречкі́ и проса́, то люде бъ зъ голоду помирали (1636-1650 *ХЛ* 78); Помєнєныє ѡсобы… готовоє збожє ро(з)ноє жита пшеницы гре́чъки… пожавши… тоє всє молотили продавали пива варєчи (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131); crios, грє(ч)ка (1642 *ЛС* 146).

2. *(зерно цієї рослини)* гречка: Съ свирна моего взято деветнадцать мацъ жита,… чотыри мацы гречки (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34); К тому тє(ж) млы(н)… спали(т)… розказалъ, в которо(м)… млынє было вымє(р)ку збо(ж)я жита мєрокъ дєвѧ(т)дєся(т) и три,… грєчки — мєрокъ чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 123); взято… ѹ вдовы гани мано(и)ловоє воловъ два… // …грєчки бо(ч)ка (Київ, 1590 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 74-74 зв.); Въ Петровщину по двадцать золотыхъ было жито и по 4, просо по 12 и гречка, а овесъ по осмъ золотыхъ (1636-1650 *ХЛ* 78); жито било колода по зо(л): кв: а грєчка по зо(л) ѳі (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176).

3. *ч.* Вл. н.: Што ся ткнетъ таляровъ…, тыемъ тежъ самъ на тотъ часъ роздалъ…: Оксентию… копъ две…, Гречце копу (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 25); Иванъ гречъка (1649 *РЗВ* 365).

Див. ще **ГРЕЧИХА, ГРИКА.**

ГРЕЧЧАНЫЙ *див.* **ГРЕЧАНЫЙ.**

ГРЕЧЪНИЩЕ *с.* Гречанище: панъ лащъ… вєлъ насъ наѹко(с) горы ѡноє… чєрєзъ мєжы поля засєяныє ржищми и грєчънищами… // до єзѹ которого зовѹть головны(и) єзъ (1546 *ОГ* 74 зв.-75).

ГРЕЧЫХА *див.* **ГРЕЧИХА.**

ГРЕШИТИ *див.* **ГРѢШИТИ.**

ГРЕШНИЙ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРЕШНИКЪ *див.* **ГРѢШНИКЪ.**

ГРЕШНЫЙ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРЕШНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Більш грішний: рєклъ имъ вы надѣєтєсѧ ижє бы тыи то галилєянє на(д) всѣ(х) которыи живоуть в галилєи грєшнѣйшими были ижє ѡни таковыи // рѣчи тръпѣли (1556-1561 *ПЄ* 279-279 зв.).

ГРИБОВЫЙ, ГРИБОВИЙ *прикм.* Грибний; грибовидний: fungosus, грибови(й), дѣрковати(й) (1642 *ЛС* 204); Грибовий. Fungos(us) (1650 *ЛК* 441).

ГРИБЪ, ГРЫБЪ *ч.* **1.** *бот.* (fungys) гриб: Ѳѹнги по ла(т)… а по рѹ(с). грибы или рыжики или иныи гѹбы тѣмъ по(до)бны (XVI ст. *Травн.* 228); Тѹбєри по латы(н). …по рѹ(с). грибы или рыжи(ки)… Сєрапі́ѡ(н) глєтъ, что тѹбє(р) єсть корє(н) крѹглова(т) растѹ(щ) на вєрхъ зємли, листвия нє имѣя, а цвѣто(м) чєрлє(н) (Там же, 454); фаску масла доброго…, грибов сухихъ девет сотъ, кождое сто по золотому рахуючи,… то все… пограбилъ и на свой пожитокъ обернул (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 699); ceraunium, грибъ пєруновы(и) (1642 *ЛС* 118); Гри́бъ. Fungus. Huber (1650 *ЛК* 441).

2. Вл. н.: юсипъ грыбъ (1649 *РЗВ* 122 зв.); ва(с)ко грыбъ (Там же, 138 зв.).

ГРИВА, ГРІВА *ж.* *(кінська)* грива: видє(л) єсми …(в) коня тисавого по(д) гривою ра(н)у з лѹка наскро(з) пробитѹю (Володимир, 1575 *ЖКК* I, 60-61); поиди повѣжъ ѡномѹ нєха(и) конѧ моєго до воды повєдє(т) // и… ѹхандоживъши гривѹ ѡсєдлаєть (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.-47); алекса(н)дръ шо(л) до нєго, ѹздѹ в'ложи(л)…, гри́вѹ чєса́ль (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); гріва — iubae (I пол. XVII ст. *Своб.* 104); iuba, a(e), грива ко(н)ская (1642 *ЛС* 245).

2. Вл. н.: подданые его мл. пана Еловицъкого… часто а густо на маетъности его мл. пана старосты уренъдовского, то естъ, местечъко Стобухъву и села до него належачые: Верхи, Боровно, Объжир, Гриву… и инъшые маетъности, наезджаючи, розные речы… побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 304).

ГРИВАТИЙ *прикм.* Griватий, гривастий: iubatus, гривати(й) (1642 *ЛС* 244).

Див. ще **ГРИВЯСТЫЙ.**

ГРИВЕНКА, ГРИВЕНЪКА, ГРИВЕНЬКА *ж.* **1.** Те саме, що **гривна** у 2 знач.: По(д)старостємѹ ѡтъ корованѹ чамлятъ сафъянъ полъ литры шо(л)кѹ гривєнъка пєрцѹ (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.).

2. Підвісок до ікони: Гри́вєно(к) двѣ злоти́стихъ ѡ(т) ѽбразо(в) с камыками про(с)тыми (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 259); На то(м)жє ѽбразѣ кри́-

жико(в) сре́брны(х) два, и гривєнька, або мѣсачокъ сре́брны(и) (Там же, 263).

Див. ще **ГРИВЕНОКЪ, ГРИВЕНОЧКА.**

ГРИВЕНОКЪ *ч*. Те саме, що **гривенка** у 2 знач.: А два гривенки с камє(н)ми. а ѡди(н) с пє(р)лами прч(с)тоє (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-2, 261).

ГРИВЕНОЧКА *ж*. Те саме, що **гривенка** у 2 знач.: На образи Тайное Вечери Господа нашего Иисуса Христа, што над Царскими дверми, вѣнецъ и гривеночка одна (1631 *АСД* VI, 111).

ГРИВЕНЪКА *див*. **ГРИВЕНКА.**

ГРИВЕНЬКА *див*. **ГРИВЕНКА.**

ГРИВНА, ГРИВНЯ, ГРИВЪНА, ГРЫВНА *ж*. **1.** *(грошова одиниця)* гривня: того вши(т)кого выносить... за пиво гри(в)на бє(з) пѡвьтрита гро(ш) за рыбы... s҃. гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); тыжь котораа жона маючи десать драг'мь [або десать гривєнь, або десать гроши] єсли бы загоубила єдиноу драг'моу а чи нє зажигаєть свѣчѣ... и гладаєть с' пил'нос'тю ажь бы наш'ла (1556-1561 *ПЄ* 228); шкоды помєнєныє... собє шацȣємъ... // ...на дєсєть тисєчє(и) гривє(н) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); арсе́ни(и) влдка... поко́и вѣчны(и) чини́ти са(м) и на потѡ(м)кы свои подъ тися(ч)ю гри́вєнъ записа(л)са (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); и привєли ємȣ єдиного должніка которіи бы(л) ємоу винє(н) тисачоу гривєнь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 156); То па(к) єго м(л) па(н) краковски(и)... // ...вины чоты(р)на(д)цати гривє(н) грошє(и) по(л)ски(х) нє заплати(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 110-110 зв.); И за Єдє(н) разъ звонєня до Слȣжбы Бж҃еи вазєна(м) Ѡкрȣтнє, И виною По Три(д)ца(т) Гривє(н) з насъ Бєрȣчи Карȣтъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.); прото пово(д)... по двє(ст)є грывє(н) си(м) по(з)во(м) позыває(т) (Київ, 1621 *ЛСБ* 421, 1 зв.); **гривна полская** — польська гривня: збєго(в) свои(х) ко(л)мо(в)ски(и) шацȣєтъ собє по пяти сотъ гривє(н) по(л)ски(х) ка(ж)до(г) з ни(х) з особна (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860, 17); А вм(с) ...ихъ выдати нє хочєшъ, Которыхъ собє поводовє Кожъдого зособна шацȣють,... // по пєтисотъ гривєнъ полъскихъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 139 зв.-140).

2. Одиниця ваги, яка відповідала прибл. 1 фунтові: А тыхъ часов позычил єсми в кназа Или... сто гривєн срєбра доброго, роблєного в мисахъ... и в ковшохъ, кождȣю гривнȣ шацȣючи по чотыри копы грошєй з роботою (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); а в трєтє(и) скры(н)цє... поасо(в) срєбрны(х) три в которы(х) по чотыри гри(в)нє срєбра (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); є(д)на кади(л)ница срѣбрьнаа позлотистаа важи(т) ꙁ҃ гривень срѣбра (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); чарокъ дванадъцатъ срєбрныхъ бєлыхъ в ка(ж)до(и) чарцє по пѡлтори гривъни кажъдая гривъна по золотыхъ двадъцатъ три (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104 зв.); сребра гривен тридцат, сукен паръ килка (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 330).

3. Прикраса: вузложи(л) бо на нєго сты҃и бори(с) гривну златоую (1489 *Чет.* 242); Образ великаго Спаса сребромъ оправеный позлотистый, каменей на немъ петнадцать, гривна золотая, другая серебреная (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 7).

ГРИВОСТРЫЖЦА, ГРИВОСТРЫЗЦА *ч*. Цирюльник: А гривострызцу по волости не ѣздити, а ни льну брати (1511 *АЗР* II, 89); А гривострыжцу по волости не ѣздити, а ни льну брати (1547 *АЗР* III, 17).

ГРИВЯСТЫЙ *прикм*. Те саме, що **griватий:** Гривя́стый. Iubatus (1650 *ЛК* 441).

ГРИДНЯ, ГРИДНА *ж*. Приміщення для челяді: тотже боарин твой, Яцко Патрикѣєвич... зо всѣми людми тых имѣнєй твоих... гридни двѣ с под клѣты (!) сожгли (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); Бȣдова(н)є в замъкȣ. цє(р)ковъ Покрова ȣ вєжахъ гри(д)на а двє свє(т)лицы при зємъли... кȣхъна пивъница (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); она, вшедши до гридни, пыталася о небожчику пану челяди: где бы былъ? (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 375); пивница; зрубъ на столпахъ недоробленый; гридня съ кухнею; стайня великая (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/I, 246).

ГРИЗА *ж*. *Діал.* гриза́, гризь "колька; пронос". Вл. н., *ч*.: Данило Гриза (1649 *РЗВ* 38 зв.).

Див. ще **ГРИЗЬ.**

ГРИЗЕНЄ, ГРИЗЕНІЄ *с*. Біль, різь: Стȣже́ніє боле́сноє: Като(в)скаа мȣка, гризє(н)є в' животѣ (1627 *ЛБ* 123); verminos(us), чєрви(с)ти(й), гризєніє тєрпящи(й) (1642 *ЛС* 410).

ГРИЗТИ, ГРІЗІТИ, ГРЫЗТИ, ГРѢЗТИ *дієсл. недок.* **1.** (що і без додатка) *(роздрібнювати зубами що-небудь тверде)* гризти: Даги(л) коудєравыи є(ст) вє(л)ми добръ, нащє пораноу гризти корє(н) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3 зв.); грізіти — rodo (I пол. XVII ст. *Своб.* 21); rodo, is, гризу (1642 *ЛС* 356); грызȣ (*Уж.* 1645, 65 зв.); такъ жє ȣмє(р)... па(н) лукашъ жо(л)кєвскїй // ...що с козаками горѣхи гри(з) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173-174);

(ранити, стискуючи зубами) кусати, кусатися: тогда̀ в'падє на тѣло антѝхристово бо̀лєзнь тажка́а; и начнєтъ языкъ свóй; якω пєсъ гри(з)ти (Чернігів, 1646 *Перло* 141); та́мо грѣшницы... начнȣтъ в' гóрєсти дȣшѣ свωи з гла́дȣ тєрза́ти тѣла свωи: и зȣбы грѝзти якω псы гла́дныи (Там же, 157);

жалити, кусати: з ȣстъ кóнскихъ; ώгнь сєрчанїй па́литъ, а за́дȣ змїа́ ядовѝтаа гризєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 141);

(про черв'яків і т. п.) точити, гризти: сталаса на(д) ни(м) пом'ста бóжїа я́вна, и(ж) хроба́ци жѝво(т) єго... грѝзли а(ж) до смрти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 51 зв.); в' нє(м) жє ωгнь пали(т), а нє спалитъ... чє(р)въ гризєтъ, а нє снѣдає(т) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); *Образно*: Ѡ бо(з)скаа вєлмóжности,... котóраа справоуєтъ всѣ рéчи... вѣдаю дóбрє жє вѣрныхъ и власны(х) сновъ црковны(х) змоцнаєтъ, а протѝвны(х) гризє(т) (XVII ст. *Проп.р.* 140 зв.); Ка́жды(и) вéдлȣгъ ώнои прѝповѣсти, ма́єтъ своє́го мóла, што єго грызє́тъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 283).

2. (кого) Боліти (кого), дошкуляти (кому): Та(к)жє кого гри(з) гризє(т) по животоу змѣша(и) боуквицоу з водою оуваривши пїи здра(в) боудє(ш) ω(т) въсѣкои болє(с)ти (XVI ст. *УТ* фотокоп. 8);

безос. боліти: Та(к)жє коли ко(г) коло поупа грѣзє(т) а(л)бо гдє и(н)дє навари кропивна(г) сѣна (!) и змѣша(и) стє(р)ши з мєдо(м)... и пїи оуздра(в)лає(т) болє(ст) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 9).

3. *Перен.* (кого) Мучити: Рéвность пра́вды дóмȣ бжого гры́зла ма (Острог, 1598 *Отп. КО* 2); Вемъ, же то геретиковъ болитъ и грызетъ ихъ не по малу, коли хрестияне старожытное веры католическое згажаются (Вільна, 1599 *Ант.* 665); Ро(з)бира(и) пилно сȣмлєна твоє, а... правдѝвою скрȣхою... ωчисти... жєбы(с) нѣчого та(ж)кого нє ма(л)... що бы та гри(з)ло (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52); **грызетъ сумнене (сумнена), сумнене грызетъ** *див.* **СУМНЕНЄ; совѣсть гризетъ** *див.* **СОВѢСТЬ.**

ГРИЗТИСА, ГРЫЗТИСА *дієсл. недок.* Журитися, гризтися: Оуха(п)ла́юса: кȣса́юса, гризȣса (1627 *ЛБ* 142).

◇ **в сȣменю грызтиса** — мучитися докорами сумління: А смѣлца іоуда... в сȣмéню ста(л)са дȣжо гры́зти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 100).

ГРИЗЬ *ж.* Колька, *діал.* гризь, гриза: Такжє корє(н) кропи(в)ны(и) змѣша(и) з вино(м) приложи къ животоу оутробоу оуздра(в)лає(т) твє(р)доую и гри(з), и кто корѣ(н) кропи(в)ныи гризє(т), то гри(з) минає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10); Та(к)жє кого гри(з) гризє(т) по животоу змѣша(и) боуквицоу з водою оуваривши пїи (Там же, 8).

Див. ще **ГРИЗА.**

ГРИКА *ж.* Те саме, що **гречка** у 2 знач.: Овса посѣяно бочокъ 25. Грики посѣяно (1571 *АСД* I, 149); Грики на насѣнье ма бить посѣяно бочокъ шеснадцатъ (1571 *АСД* IV, 241).

Див. ще **ГРЕЧИХА.**

ГРИМАТИ *дієсл. недок.* Грюкати, гримати: intono, as, гримаю, звяцаю (1642 *ЛС* 244).

ГРИМѢТИ, ГРЕМЕТИ, ГРЕМѢТИ *дієсл. недок.* **1.** (без додатка) голосно звучати, лунати: persono, бряцаю, гри(м)лю (1642 *ЛС* 311);

(про голосний звук) долинати: Слоýшнє тыи слóва... мѣли бы гримѣти в' слȣхи на́ша (Львів, 1585 *УЄ* №5, 261, на полях); Не все то теды Перунъ, штó зъ Риму гремитъ (Київ, 1621 *Коп.Пал* 667);

(відбивати голосні звуки) відлунювати: retono, as, гри(м)лю 1642 *ЛС* 353).

2. *(про грім)* гриміти: Року 1613 месяца ноября 3 дня ... громъ гремевъ и дождь былъ сильныи (поч. XVII ст. *КЛ* 81);

безос. гриміти: гра(д) вєлѝкїй пада(л), гримѣло страшлѝво (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 88); того жъ року а нє(д) поста гримѣло и блискало (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165); Гримѝтъ. Tonat (1650 *ЛК* 441).

ГРИПА *ж. Діал.* грипа "незґрабна людина, товста жінка". Вл. н., *ч.*: ωмє(л)я(н) попо(в) бра(т), ива(н) грипа, и(л)ко ємє(ц) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 11).

ГРИФЪ, ГРІФЪ, ГРЫФЪ, ҐРІФЪ, ҐРЫФЪ *ч.* (*стп.* gryf, *лат.* gryps, gryp(h)is, *гр.* γρύψ) *(фантастична істота з головою орла й тулубом лева)* гриф, грифон: А гры́фъ зна́чи(т) смѣлы(и): Же повѣтрних҆ як҆ зе́мны(х) дȣхѡ(в) сна́днє оу́йдешъ ѡ Кнажно (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); Нóг҆: Ґры́фъ. Лєві(т),... Нóгпотка, орéл҆ вєлі́кі(и) (1627 *ЛБ* 78); Природже́на Ґрі́фа хто хóчє познáти, Впроу(д) мȣситъ фізєліóнкѡмъ Вѣрȣ дáти. Бовѣмъ Ґрі́фъ Гѡ́ръ борбóнитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 1 ненум.); С ты́ми жь сє помє́шáли грі́фовє, котóріи з҆ вєлі́кой пр́ȣдкости сє в҆ тва(р) ри́цєрѡмъ мєтáли (серед. XVII ст. *Хрон.* 461 зв.); Те́ды оумы́слилъ в҆ своє́мъ ср(д)цȣ спрáвить то я́къ бы єгѡ гри́фовє могли под҆нє́сть на высóкость повѣтра (Там же, 463).

Див. ще **ҐРАФЪ.**

ГРИХЪ *див.* **ГРѢХЪ.**

ГРИЦЬ *ч., перен., зневажл.* Селянин: ка(н)цлѣра Жо(л)ковского... забито, и корє(ц)кого взято, бо бєз // козаковъ воинȣ точи(л): мови(л) такъ: нє хочȣ я з грицами воєвати, нєха(и) идȣ(т) до ролѣ албо свинѣ пасти (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166-167).

ГРИЧАНЫЙ *див.* **ГРЕЧАНЫЙ.**

ГРИШНЫЙ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРЇВА *див.* **ГРИВА.**

ГРІФЪ *див.* **ГРИФЪ.**

ГРІХЪ *див.* **ГРѢХЪ.**

ГРІШІТИ *див.* **ГРѢШИТИ.**

ГРЇШИТЇ *див.* **ГРѢШИТИ.**

ГРОБИЩЕ *с. (місце поховання)* могила, гріб: водили єго по гробищах҆, всѣати хотачи в҆ ср(д)ца лю(д)скіи мнѣма(н)є нєбожности полноє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* II, 139-139 зв.).

Див. ще **ГРОБОВИСКО.**

ГРОБЛЯ *див.* **ГРЕБЛЯ.**

ГРОБНИЦА *ж.* **1.** *(особлива посудина для зберігання Святих Дарів)* кіот: гробница малаа срѣбрьнаа из накры(в)кою краи позолотистый (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Гробница для запа(с)наго тѣла хва, ѡкрȣглая вє сро(д)ку ѡтворы(с)тая (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 18).

2. Гробниця, склеп: на прєдъмєстю крако(в)скомъ по(д) горою высокою... прє(д)ковъ наши(х) гробница и шпита(л) (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4. 2, 31); ѡбыватє(л) мȣлта(н)ски(и)... похова(н) в гро(б)ница(х) новы(х) (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2); кня(з) жа(с)ла(в)ски(и): ховаючи слȣгȣ своє(г) в гро(б)ница(х) новоє цє(р)квє... да(л) пры погрєбѣ зло(т) 22 (Там же, 6).

Див. ще **ГРОБЪ.**

ГРОБНЫЙ *прикм. (який стосується гробу)* гробовий: тогды иѡсіфь... вложил єго въ гробѣ, который был҆ вытєсан҆ вь камєни, и // прівалил҆ камєн҆ къ двєрєм҆ гробным҆ (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 68-69); прє(з) трєтюю [рє(ч) розȣмѣють] трȣ(д)но(ст) іс ха з мртвы(х) в гробѣ(х) въскръ(с)шого и я́къ змїю та́къ сȣптє́лнє прє(з) камє́нь гро́бный по(л)защаго... нє зоста́ви(л) жа́дного слѣдȣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 249 зв.); Положи́лъ тє́ды Іѡ́сифъ прєч(с)тноє о́ноє Гнє тѣло в гро́бѣ з҆ ка́мєна вытєсаном҆, и на оу́стїє гро́бноє ка́мєнь вєли́кїй привали́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 228); Тыи Агглѡвє сты́и; Ка́мєнь Гро́бный ѡ(т)вали́ли (Чернігів, 1646 *Перло* 61 зв.).

Див. ще **ГРОБОВЫЙ.**

ГРОБОВЕЦЬ, ГРОБОВЕЦЪ *ч.* Те саме, що **гробница** у 2 знач.: в чє(т)вє(р) на(и)пє(р)шє коли посадзку и гробо(в)ци збирали с црквє котори(и) робили хлопо(в) є (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 28); мїкола(и) добра(н)ски(и), продавши гробовє(ц) прокоповичȣ, ѡ(т)да(л) мнѣ зло(т) 9 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4); андрѣєви ґру(н)тарȣ за ѡ(т)критє и спущє(н) вѡ(д) з гробовцо(в) зло(т) 2 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5 зв.).

ГРОБОВИСКО *с.* Печера, в якій ховали покійників: Нє в҆ гробови́сках҆ мє́шкаєт҆ п҆а́ница и вшєтє́чник҆, а́лє в҆ злóстах҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 622); могила, гріб: плєнипотє(н)тъ... доводилъ того, жє то(т) копє(ц) є(ст) рєалитє(р), усыпаны(и), а нє гробовиско, яко сторона поводовая твє(р)ди(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 210).

Див. ще **ГРОБИЩЕ.**

ГРОБОВЫЙ *прикм.* Те саме, що **гробный**: иѡсифь... привалиль камє(н) вєликыи къ двєрѡ(м) гробовы(м) и ѡ(т)ишоль прочь (1556-1561 *ПЄ* 121); привалили камѣнь великый на дверѣ гробови (XVI ст. *НЄ* 54); тѣла наши хробакомъ на зѣдѣна гробовым҆ прєдадатса (поч. XVII ст. *Пчела* 10).

ГРОБОКОПАТЕЛЬ *ч.* Гробокопач, грабар: Гробокопа́тєль. Sepulchri fossor (1650 *ЛК* 441).

ГРОБОПРОКОПАТЕЛЬ *ч.* Той, хто перекопує могили з метою грабежу, могильний злодій: злодѣ́євє и гробопрокопа́тєлѣ, а ночныи скоучъкóвє бѣгȣнóвє чȣжолóжници; лишéни свѣта нб(с)ного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37).

ГРОБЪ, ГРОБЬ ГРУБЪ, ҐРОБЪ *ч.* **1.** Печера; підземелля: а тъ(и) жє то всєгда в'ночи в' гора(х) и в гробѣ(х) быль крычаль и би(л) са(м) сєбє камєнїємь (1556-1561 *ПЄ* 143); Чимъ розгневаный, (Барда намовилъ цесара, же) Игнатея не только зъ столицы скинулъ, але его до вязеня въ гробы якись подалъ (Вільна, *РИБ* XIX, 270); чомъ Марко... и Лука такъ мовятъ, ажъ жили у полонинахъ и у гробѣхъ (XVI ст. *НЄ* 101); отступникове... зъ того жъ Зонары приводятъ. якобы Фотій и Барда,... мордуючи Игнатіа... нагого звязавши въ студню або въ гробъ вкинули (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 740).

2. Гріб, могила; гробниця: иωсифь в'зав'ши тѣло об'вивь є плащєницєю чистою и положиль єго в' новѣмь своє(м) гробѣ которыи быль вытєсань в' камєни (1556-1561 *ПЄ* 121); для того роскажї пилно стєрєчи грωбу: аж до трєтєг дня (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 55); у хȣдобѣ ȣмирающи(х) покро(в) на гробы и погрѣбаниа а ц(р)кви по(д)атиє,... того ра(ди) на потрєбȣ цє(р)ковную людиє имѣниє своє давали (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); ω(т) гробу що копа(ли) г(рш) д (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 9); и объвили тѣло Ісусово изъ мастю умѣстѣ,... и поклали его у грубъ новый,... и привалили камѣнь великый на дверѣ гробови (XVI ст. *НЄ* 54); пороскопывáли єстє грωбы прóдкωвъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 16 зв.); Мають бо и гробы златыи оздобу, але внутри полни чловечого смраду (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Я ты́жъ вáмъ хочȣ кúлька прúкладовъ вказати: Яко сѧ звыкли лю́дє на смєрть готовати... Гробы, трȣнны, на(д)грóбки прє(д) смє(р)тю ря́дѧчи (Київ, 1622 *Сак.В.* 41 зв.); Жȣпищє: Грóбъ (1627 *ЛБ* 38); monumentum, памятъка, гробъ (1642 *ЛС* 273); А са(м)... Хво въскрсєнїє възвѣщáєшъ, Грóбъ тóщъ ȣчнкωмъ показȣєшъ (Чернігів, 1646 *Перло* 43); домы, маетъности их мечемъ и огънемъ спустошили, притом костелы Божие зъпрофановали, гробы одкрываючы, тела умерлых обнажали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 226); *У порівн.*: гор[е] вамъ к'ниж'ници и фарисєє лицємѣр'ници иже єст[е] єстє яко гробовє нє(з)наємыи члци хóдѧ(т) а нє вѣ[...] дають (1556-1561 *ПЄ* 271); Грубъ одопертый их[ъ] гыртань (XVI ст. *НЄ* 124); **гробу отдавати** (кого) — проводжати в останню дорогу, ховати, хоронити: тот прыход даю и записую, абы... паны старосты... православных, опатруючи недостатки и нагост[и] их прикрываючы, и кормячы, и гробу отдаюч[ы] (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 746); **до гроба (гробу, гробовъ) опровадити (опроважати, опровожати, провадити, проважати, провожати), къ гробу опроводити, опровадити (отпровадити) ко (къ) гробу, отпровадити (попровадити) до гроба (ґробу)** (кого, що) — *(про обряд похорону)* проводжати (провести) в останню дорогу, ховати (поховати), хоронити (похоронити): ннѣ члкь здóро(в) а дó вєчєра хорóбою зарáжо(н) а на зау(т)р'нѣй шны(и) днь до грóба ωпроважáю(т) (1645 *УЄ* №32, 82); Такъ тєжъ И мє(р)твы(х) тѣлъ до гробов[ъ] провадити... бороня(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 1 зв.) В напастє(х), и в бѣдахъ, и в нєдȣзѣхъ брáтїи своє[й] помагáти. И до грóбȣ равнωчéстно проважати (Львів, 1591 *ЛСБ* 157); в напастех, в бедах и в недузех[ъ] братии своей сановнымъ помагати и до гроб[у] равночестно провожати нищих (Берестя, 159[4] *ЗНТШ* XXVIII, 9); и ты(ж) на ко(г) бгъ пєрєпȣсти(т) изь бра(т)ства ча(с) съмртны(и) має(м) єгω... к[ъ] грωбȣ ωпровωдити (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); А котóры[й] бы ω(т) ни(х) прєстáви(л)сѧ с того свѣта, маю(т) єг[ω] всѣ ω(т)провадити до ґробȣ съ свѣщáми (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); А коли умретъ якый чоловѣкъ, що бы изъ честю попровадити до гроба (XVI ст. *НЄ* 55); **гробу предаватисѧ** — *(про останній етап похоронного обряду)* класти в могилу, хоронити (кого): Плáчтє съ мнóю; всѣ Дѣвы сіωнскїи; як[ω] Женúхъ ва(ш) Грóбȣ прєдáєтъсѧ (Чернігів, 164[6] *Перло* 93); **нести до гробу** (кого) — те саме, що **гробу отдавати**: оуста(л) яко ω(т) сна ωный юнош[а] которого ю(ж) нєсєно до гробȣ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 200); **отпроважене ко гробу** (кого) — похорон: свѣчѣ маю(т) быти бра(т)скиє ко ω(т)проважєн[ю] мєртвого ко гробȣ (Львів, 1602 *ЛСБ* 369).

3. *Перен.* Смерть: а́лє послѣ того гро́бꙋ, и по роба(ч)ствѣ тєпе́рєшнє(м), в'спамѧта́й нєоумира́ючїє ѡ́ныє чє(р)ви, и ѡгонь нєзагаса́ючїй (Острог, 1607 *Лѣк.* 37); та(к) ты(ж) бы́ти нє могло, абы справєдли́вости слнцє хс тє́мною смрти краиною, и гро́бо(м) мѣ(л) быти затрима́ный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); О... жалю, котрїй мя внутръ турбуєтъ, Же тя, о сыну мой, гробъ тот подыймуєтъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); Я то́й мо́й Клє́йнот(ъ), тꙋю оутѣхꙋ прїймꙋю, С тою и до гро́бꙋ сѧ моє́го готꙋю (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.); **въ гробъ покладати (складати)** (кого) — спричиняти смерть, умертвляти: Длѧ мєнє́ то грѣшного Іс оумира́єтъ, Мои(х) грѣхѡ(в) мно́зство в' гро́бъ єго поклада́є(т) (Львів, 1631 *Волк.* 22); та́а бовѣмъ то є(ст) Рыцє́рка, кото́раа... Кро́лєвъ, Гєтма́нѡвъ, Рыцєрѡвъ, // ...з' шꙋмных' ко́нїй в' гро́бы и́хъ склада́єт' (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 42-43); **въ гробѣ положити ся** — умерти: Хотьжесь, и въ гробѣ, рачилъ ся положити, Але на то,... Абысь презъ встанье зъ гробу,... Радости вѣрныхъ своихъ гойне набавилъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); **з гробовъ въстати** — ожити, воскреснути: Тогди... мє(р)твїи з гробо(в) въстанꙋтъ (к. XVI ст. *УЄ* 31, 9); **зступовати въ гробъ** — те саме, що **в гроб отходити**: нє допоущай дши на́шой з'стꙋпова́ти с фрасоун'комъ в' гробъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 78); **извести отъ гробъ** (кого) — воскресити: сє а́зъ ѿтворꙋ могилы ва́шѣ; и изведꙋ ва́съ ѡ(т) грѡ́бъ ва́шихъ; и да(м) дхъ въ ва́съ (Чернігів, 1646 *Перло* 146 зв.); **изыити из гробовъ** — воскреснути: прихо́дитъ тако́вый ча́съ; якѡ всѣ лєжа́щїи въ грѡ́бєх';... ѡживꙋт', изы(и)дꙋтъ из гробѡ́въ (Чернігів, 1646 *Перло* 246 зв.); **ити в гробъ** — умирати: ничогомъ тоу(т) з собо́ю нє принєслъ, и ничо́го нє ѡ(т)нєсоу идоучи в гро(б) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 243); **лежащїй въ гробѣ** — мертвий, умерлий, небіжчик: прихо́дитъ тако́вый ча́съ; якѡ всѣ лєжа́щїи въ грѡ́бєх';... ѡживꙋт', изы(и)дꙋтъ из гробѡ́въ (Чернігів, 1646 *Перло* 246 зв.).

4. Домовина, труна: Покрывала на гробы князские и панские (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод.. 8); ра(к)ка, трꙋна гро(б) (1596 *ЛЗ* 72); водосла́нєнъ гро́бъ: во Нѣкгдысь Тави́ѳа, ско́ро дꙋха́ вы́пꙋстила, внє́тъ грома́да ꙋбо́ства, є(и) Гро́бъ ѡ́б'крꙋжи́ла (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 8); Алєкса́ндєръ... приказа́лъ є́ въ гро́бѣ схова́ть (серед. XVII ст. *Хрон.* 399).

5. Плащаниця, місце знаходження (зберігання) плащаниці: И та́къ в ты́хъ црк'вахъ всє лѣто набжєнство нє пра́вилосѧ, в за́мковой цркви и гробь б(ж) стоѧлъ всє лѣто (1509-1633 *Остр.л.* 132); Трагодіа хс Пасхонъ въ Пятокъ Великїй, По вложеню Плащеницѣ въ Гробъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 161); ставлєньє гробу нового в црькви на во(с)крєсєнїє... далє(м) з(л) 3 и 28 розбираньє того(ж) гробу по свтѣхъ коштуєт(ъ) зло(т) 2 и 12 (Львів, 1632 *ЛСБ* 1052, 6).

6. Вл. н.: У Максима Гроба на правой руце надъ локтемъ рана тятая (Луцьк, 1617 *АрхЮЗР* 6/I, 386).

◇ **гробъ тмы кромѣшней** — пекло: внємлѣтє сєбѣ жєбыстє съ о́ны(м) съкры́вши(м) тала́нтъ в' Гро́бъ тмы кромѣшнєи нє бы́ли вки́нєны (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 36).

Див. ще **ГРОБНИЦА.**

ГРОДОКЪ *ч.* (*стп.* grodek) те саме, що **городокъ** у 1 знач.: мусел ся уже до иншихъ гродков удават (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 509).

ГРОДСКИЙ *див.* **ҐРОДСКИЙ.**

ГРОДЪ *див.* **ҐРОДЪ.**

ГРОЖЕНѦ, ГРОЖЕНЄ *с.* Грозіння, грозьба, погроза: нєво́лнаѧ за́сь покꙋса чоутѧ(м) тєлє́сны(м) боу(л) задає́тъ... дхъ албовѣ(м) є(ст) чир'ствый албо ѡхо(т)ный: алє тѣло м'дло и оуло́мно, и ты(м) сро́гоє грожє́нѧ, ла́годны(м) чи́ни(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 90); чє(т)вє(р)ты(и) позєвъ ѡ(д) того(ж) повода по того(ж) по(з)вано(г) ѡ ꙋчинєня прє(з) по(з)вано(г) на повода зна(ч)нє(и) ѡ(д)повєди грожє(н)ємъ заби(т) (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 77).

Див. ще **ГРОЗА, ГРОЗБА.**

ГРОЗА *ж.* **1.** Те саме, що **грожена:** Прислꙋха(и) жє сѧ хр(с)тїа(н)скїй члчє, я(к) тоєи звѣрьхности оу́жива́ли стїи ап(с)лы, я(к)... до дꙋшного збавлєнїѧ припр(о)вили (!) наоу́кою... а нє грозою, єдно прозбою (XVI ст. *УЄ* №29519, 56 зв.); И я́къ дитѧ кролє(в)скоє, спочa(т)коу в по́длом' выхова(н)ю, и по(д) стра́хомъ и грозо́ю, абы́ сѧ фолькгова(н)ємъ нє пого́ршило (Острог, 1607 *Лѣк.* 46); Яже не доставши ему фарисей-

скаго самохвалства в рѣчах, до устрашения прибѣг и страхом и грозою свой разум запечатовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 210).

2. Суворість; кара, му́ка: Пойдимъ же до стану чернеческого. Тамъ ани послушенства, ани грозы правое нетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); Постараймо(с) я́ко бы(с)мо грозы оу́бѣгли, а ла́ски б҃жей доста́ли (XVI ст. *УЄ* №29915, 12 зв.); нє потрє́ба та(м) дїа́вола боа́тиса,... анѣ пєкє(л)ноє грозы, анѣ см҃рти (Острог, 1607 *Лѣк.* 46); А затымъ знамєни́тѹю знамєнитого Киприа́на наѹкѹ держи́мо,... Нико́го мо́витъ, нє сѹ́дачи... Ани бовє́мъ жа́дєнъ з на́съ Єп(с)копом҄, себє бы́ти иныхъ єп(с)коповъ оустанови́лъ: а́лбо тира́нскою грозою, до мѹсѹ послѹшє́нства колєґовъ свои́хъ притиска́лъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 17 зв.); Та́тїє ω(т)и́дѹ(т) в҄ стра(х) нєпостоа́нє(н),... а разбойници, в҄ грозѹ нєисповѣди́мѹю, и тмѹ кромѣшнюю (1627 *ЛБ* 131).

Див. ще **ГРОЗБА.**

ГРОЗБА, ГРОЗЪБА *ж.* Те саме, що **грожена**: За(с) коли(м)... заблѹди(л), прєдсє мєнє на про(с)тѹю дорогѹ привє(л), а (в) прєзвєликоє нєбєзпєчє(н)ство, и выбави(л) мєнє гро(з)бою жолнєро(в) и га(и)дѹковъ (1582 *Кр.Стр.* 6 зв.); вса́коє колѣно абы са мѹ... поклонило ро(з)майтыми пра(к)тыками ла́скою... про(з)бо́ю, гро(з)бою, ка́раньє(м) ...чєрє(з) послω(в) и слѹ(г) свои(х) оура́дѹ дѹхо(в)ного и свѣцко́го приво́ди(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 35 зв.); его кнежацкая милость,... смелъ... розъмаитые грозъбы, одъповеданья забити, утопити и внивеч обернути (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 558); ѳеофилъ зась, грозбы Іннокентіеви, якъ жадной зверхности надъ столицею... немаючого, необавляючися, отписуетъ до него (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 650); Прєщє́нїє: Грозба́, за́казъ, загрожє́ньє (1627 *ЛБ* 96); Гди грѣшная д҃ша наидет҄ с того свѣта, тогди дияволъ при(и)де з великою грозбою, ко ней (серед. XVII ст. *Луц.* 546); Грозба́. Mina(e). Comminatio (1650 *ЛК* 441).

Див. ще **ГРОЗА.**

ГРОЗДА *ж.* Гроно, китиця: acinus, зерно ягоды ви(н)ныя, гро(з)да (1642 *ЛС* 66).

Див. ще **ГРОЗДЪ.**

ГРОЗДИСТИЙ *прикм.* Гроновий; гроноподібний: racemat(us), грозди(с)ти(й) (1642 *ЛС* 344).

Див. ще **ГРОЗДНЫЙ.**

ГРОЗДЇЄ *с.* Гроно: в҄сакоє (бо) дрєво ω(т) плода своєго поз҄нано боудє(т) нє ω(т) трьна бо из҄бираю(т) смо́квы [фик҄ги] ани с коупины з҄бирають гроз҄дїа (1556-1561 *ПЄ* 238); bacca(e), гроздїє, ягоды (1642 *ЛС* 99).

ГРОЗДНЫЙ *прикм.* Те саме, що **гроздистый**: Гроздный. Ra[ce]mos(us). Racematus (1650 *ЛК* 441).

ГРОЗДОРОДНИЙ *прикм.* Гроновий: racemifer, гроздородни(й) (1642 *ЛС* 344).

ГРОЗДЪ *ч.* Те саме, що **грозда**: по дєло(х) ихь поз҄наєтє и(х) єсли (ж) из҄бираю(т) трьнїа гроз҄ды или з рѣпа смок҄вы та́к҄ бо и всакоє дрєво доброє пло(д) добрый роди(т) а злоє дєрєво и пло(д) злый роди(т) (1556-1561 *ПЄ* 40); bota, гро(з)дъ, ягода (1642 *ЛС* 104); а вызнава́ючи грѣхи свои б҃оу... то до́брый пло(д) принєсємо... сътвори́тєлєви, и кра́сны(х) оны(х) гро́здовь събєрѣмо въ точи́лохь (1645 *УЄ* №32, 126); Матє́рїа или вещ҄ К҃рве Х҃вои, є(ст) Вино ω(т) пло́да лώзнагω, сı́ єстъ, ω(т) гро́здωвъ ви́нноии лозы исто́чєноє (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

ГРОЗИТИ, ГРОЗИТЬ *дієсл. недок.* **1.** (кому чим і без додатка) Грізно застерігати (кого), погрожувати (кому): а доухове нєчистыи... крычали мовачи. ты єси с҃нь б҃жїй. а ω(н) много грозиль и(м). абы єго нє обьявлали (1556-1561 *ПЄ* 137); наместъникъ его Анъдруский, поръвавшися дей до мене словы дотъкливыми, соромотилъ, заразъ гросить ми почалъ отъ пана Боровицъкого (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 319); Кото́рый н҃нѣ гро́зи(т), а зав҄тра оумираєт҄... н҃нѣ мєжи похлѣбцами, а зав҄тра в роба́ц҄ствѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 119); Кгдыжъ гро́зи(т) жє конє́чнє нимъ крєсти́ти боудє(т), И жад(н)єса тамъ з нєвѣрны(х) прє(д) нимъ нє збѹдє(т) (Львів, 1616 *Бер.В.* 94); якω а́щє нє пока́єтєса, бєь причащє́нїа ѹчиню ва(с), тоєст҄ нє нано́сачи и́мъ ω(т)лѹчє́нїа, алє гро́зачи (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 156); кгды чернци, одправивши набоженъства, вси пришли до изъбы,... то южъ [панъ Тишкевичъ] фукат почалъ, грозити наехати на маетности манастырские, каже пустошити (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI,

588); Притом-же, отче Симоновъский, росказуемо… же грозишъ и страшишъ их, абыс не важыли рыбъ ловити на потребу… нашу, а кажешъ, же будут за тое караны (1649 *ШКН* 180);

(чим, кому ким, кому чим) погрожувати (кому ким, чим), залякувати (кого ким, чим), нахвалятись: па(н) нш҃ъ… на(м) всимъ ты(м) жє кара(н)ємъ грози(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); а пото(м) на(м) с погро(ж)ками почали ки(и)ми грози(т) мовєчи є(д)тє собє з добро(м) про(ч) поко)л) ва(с) што лихоє нє по(т)каєть (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 101); не всякимъ дей забитьемъ и вынищеньемъ грозитъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131); И выдали єсте остатную книжку свою противъ книжки нѣякого Филялета, грозячи єму кіем (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); тогожъ дня въ день собору того грозечы намъ, же дей "васъ… имать и вязать буду…" (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61); скривжо́ный бовѣ(м) на тєбє єдино́го по(м)стоу кри́вды своє́є вкладаєтъ. и томоу кто кри́вди(т) тобо́ю гро́зи(т) (Острог, 1614 *Тест.* 164); Вышолъ самъ протъ…, просячи…, абы такого тиранства… не заживали, а грозячи имъ страшною… помстою за то (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1021); **грозити подъ горлы** (кому), **грозити кулею в бокъ** (кому) — погрожувати фізичною розправою: арцыбискупа // львовского запечатовали заказуючи и грозячи имъ подъ горлы, абы церкви не отмыкали и службы божей не отправовали (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 98-99); а никоторое з ни(х) и лаяти на(м) почали абы(х)мо с ты(х) кгрꙋ(н)товъ зара(з) про(ч) єхали грозячи на(м) кулєю в бокъ (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.);

(на кого чим) погрожувати (кому чим): Панъ Юрє(и) Макаровичъ… // …до замо(ч)кꙋ впавъши… стражою мєстєчько тоє ѡточивъши на протєстꙋючихъ грозєчи забитою смє(р)тю пꙋститъ до замочъку, мєстєчъка нє хотєлъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 23 зв.-24).

2. (кому, кому за що і без додатка) Лаяти, сварити (кого за що): мєщанє… назбирали собѣ помо(ч)никовь ѡ(т) шла́хты… вбѣгли до цр҃кве зо орꙋжиємъ и стрєлъбою грозачи ко(р)чємными нєꙋчтивыми сло́вы (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); пєтръ иѡа(н) о(у)здоро(в)лаю(т) хромого. пєтръ …повєдає(т) и(ж) са то стало имєнє(м) хри(с)товы(м), грози(т) ты(м) которыи єго нє слухаю(т) (II пол. XVI ст. *КА* 12); Абы́сь ста́нъ кролє́вства твоє́го бє(з) прига́ны захова́лъ, в҆ якихъ спра́ва(х) и́ и́нши(м) грозишъ, ты(х) са́мъ чини́ти выстєрѣга́йса (Острог, 1614 *Тест.* 148); А ґды онъ такъ вола́лъ, в҆пе́рєдъ идꙋчїѣ грози́ли ємꙋ, абы оумо́лклъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 719).

3. Загрожувати: зємла́ трасе́намъ зна́та бы́вши грози́ла жє бе́дра свои нє могоучи стрѣпѣти по(д) морды(р)цами ро́сторгнє(т) и погрꙋхота́ны(х) з҆ бры́лами зємлѣ и и(х) спро́снико(в) в собѣ скры́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 104 зв.);

безос. (кому чим) загрожувати: И та(м) жє на́ мори гды плынꙋлы, // оу́сталь вєли́кїй вѣтръ навалности и про́пасти мо́рскїи, и близко є́мꙋ смр҃тю грози́ло (XVI ст. *УЄ* №29519, 268 зв.).

ГРОЗИТИСЯ, ГРОЗИТИСЕ, ГРОЗИТИСА *дієсл. недок.* **1.** (кого, на кого і без додатка) *(погрожувати кому-небудь, залякувати когось)* грозитися (кому): болшей уже дерева до замку носити подданымъ не допустилъ, грозечися ихъ, если бы болшей дерева носили, зъ мосту скидати (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 301); а Патѣй,… самъ зе Львова утѣкъ, грозячися на мещанъ, же его за митрополита не приняли (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); отецъ архимандритъ такие похвалки чинилъ,… и наконецъ грозитьсе маетности палити (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 604);

(робити загрозливий жест) грозитися: Вхо́дачи те́ды ємꙋ в҆ огоро́дъ, забѣгъ ємꙋ дїаволъ з҆ мєче́мъ го́лым҆ гро́зачиса на нєго (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 5 зв.).

2. (на кого) Загрожувати (кому): чотыри ѡкрꙋтныи га́ди на нєго грозили са (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.).

ГРОЗИТЬ *див.* **ГРОЗИТИ.**

ГРОЗНЕ *присл.* Те саме, що **грозно** у 1 знач.: та(к) яко гро(з)нє ѡбица(л) прє(з) пр(о)рка бжїа амоса оу главѣ и҃ мови(т) тыми словы, прєпоущоу на ва(с) голо(д) вєлїкыи, и(ж) боудєтє голо(д)ны слова бж҃їа (к. XVI ст. *УЄ* №31, 4); Лєчъ слꙋхайтє якѡ проти́вко таково́мꙋ малжє́ствꙋ Г(с)дь Бг҃ъ гро́знє мо́витъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 930);

(сердито) грізно: Мовы(л) грознє Самȣи(л) пр(о)рокъ... // Которого для порады прєз чары взбȣдыла. Ѡная вѣщая нєвѣста ґды на(д) нимъ ворожыла. Мовячы про що(ж) ми покоя нє даєшъ в моє(м) гробѣ (1636 *Лям.о пр.* 5 зв.-6).

2. Те саме, що **грозно** у 2 знач.: рачи ваша милость ...таковымъ попомъ словомъ своимъ господарьскимъ грозне росказати, ижъ бы они въ послȣшенствѣ были вряду Софійского (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 301).

ГРОЗНІЙ *див.* **ГРОЗНЫЙ.**

ГРОЗНО *присл.* **1.** *(суворо)* грізно: ѡн... хочет их бити, ино пановє... грозно писали ѡ том до Нарбȣта и тот лист послали чєрєз хлопца... Фєдка (Вільна, 1543 *AS* IV, 372).

2. Твердо, рішуче, категорично: А прото приказȣємъ тобє, ажбы єси... всимъ кнѧзємъ,... которыи имєнѧ свои ȣ Володимєрскомъ повѣтє мают,... грозно приказал, ажбы ѡни людей своих ѡт таковых злочинствъ повъстѧгнȣли (Краків, 1539 *AS* IV, 203); А заказуємъ гро(з)но, абы... мытники нши никому ни на чиє росказаньє на квитацєя(х) нє давали (Вільна, 1547 *ТУ* 75); ȣста(в)уємъ тє(ж) гро(з)но приказуючи абы нихто... нє смє(л) въ зброя(х)... до судȣ... приходити (1566 *ВЛС* 50 зв.); Слȣха(и) жє Па́вла, я́ко тȣю свою наȣкȣ клѧ́твою грѡзно пєча́тȣє(т) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 218); А якъ до васъ придȣтъ, грозно ѡ(т)повѣдайтє, И плєчима двєрѣ моцно подпирайтє (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 29).

Див. ще **ГРОЗНЕ.**

ГРОЗНОСТЬ *ж.* Лихо, небезпека; загроза: та(м) єдиностайноє бж(с)тво... є(ди)на сила... // прє(д) котрого силою страшат(с)є вси страхи и гро(з)ности зємныи и пєкє(л)ныи (к. XVI ст. *УЄ* №31, 94 зв.); Страшєнъ єсть Днь Оны(и) втораго приста хва, и пришлаго сȣда братиє, страшноє, и грозностєи, Маєстатȣ Ѡнаго (Там же, 8 зв.).

ГРОЗНЫЙ, ГРОЗНІЙ, ГРУЗНЫЙ *прикм.* **1.** *(суворий)* грізний: Што єсмо... до тєбє писали, ...под грознымъ караньємъ приказуючи, абы єси на то добрȣю бачность мєлъ (Вільна, 1541 *AS* IV, 295); Али мы, братя, не уподобляйме ся злому, али доброму, если хочеме не видѣти надъ собовъ, анѣ чути грузнои карности, котрую то Павелъ святый потвережаетъ (XVI ст. *НЄ* 220); И сіи ж Христовы церкви не побѣдять... И срамоту пріймуть от оного славы, и суд єго грозный съкрушить им гла́вы (к. XVI ст. *Укр.п.* 72); А по смє(р)ти в дє(н) Сȣда Справє(д)ливаго и гро(з)наго Ла(с)кавы(м) и Милостивы(м) ставити ся ра́чи(л) (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); Я з ча(с)ти моєє дȣховничоє митрополита(н)скоє страшнымъ ха бга моєго имєнємъ и гро(з)нымъ а справє(д)ливымъ..., а з ча(с)ти во(и)ска... Запоро(з)ского єслибы якоє нє(д)бальство ѡколо наȣкъ... пошляковано,... по(л)тори тисєчи золотыхъ... штого(д) чинити повинни будȣтъ (Київ, 1622 *ЛСБ* 486, 1 зв.); Хр(с)тосъ идєтъ до насъ просто. Црь грозній (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); Гро(з)ный. Minax (1650 *ЛК* 441);

(з погрозою, пересторогою) погрозливий: Нехай вас тое гордое дмухане,... и широкословное блекотаня, грозное росказанье,... не упевняет! (1598 *Виш.Кн.* 125); варȣй абы́сь нє послы́шалъ и са́мъ гро́зного о́ного го́лосȣ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 210); нє длѧ чого такь тыи слова страшливы(и) и гро(з)ныи написано єдно до на(с), абы(с)мо... прєстали чинити злостїи свои(х) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 3); Стара́йжєсѧ тє́ды, а́бы на тобѣ нє па́ла, вышъ поло́жєнаѧ, Бо́зкаѧ гро́знаѧ примо́вка: ѡ Па́стырȣ и балва́нє, и про(ч) (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 5).

2. *(страшний)* грізний: Красна си, милая моя,... грозна, яко спица къ бою сряженая! (поч. XVI ст. *Песн.п.* 54); Томȣ кгвалтъ и грозна́ зброѧ, нє мо́жєтъ нѣгды зопсова́ти поко́ѧ (Львів, 1591 *Просф.* 68); ѡ госпожє моѧ Смєрти, тожъ єси мѣнѣ страшнаѧ барзо твой грозны(и), глядячи на тєбє, а ȣди во мнѣ трєпєщȣтъ..., гладачи на твоє ѡрȣжиє и на твою кривȣю косȣ (XVI ст. *Сл. о см.* 335).

ГРОЗНѢШИЙ *прикм. в. ст. (страшніший)* грізніший: бо надъ смєрть нѣмашъ нѣчого гро(з)нѣшого, а на сȣдъ Божи(и) нѣмашъ страшнѣшаго ї на мȣки пєкєлнїє нѣмашъ тяшаго (!) (XVI ст. *Сл. о см.* 336).

Пор. **ГРОЗНЫЙ.**

ГРОМАДА, ГЪРОМАДА, ҐРОМАДА, КГРОМАДА *ж.* **1.** *(натовп, юрба)* громада, група: там же до их милости и до нас возных вышли перед

браму пят чоловековъ у чернецкомъ оденю и два попы з немалою громадою людей (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 203); Нашедши• там немалую громаду хлопъства, так мещаӈ его королевское милости, яко и подданых панов Загоровских..., а слышачи там бытъ завартого чоловека невинного,... отбилом замокъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310); Нємала́ѧ є(ст) рє(ч) в монастырє(х) мє(ш)кати, дш҃ѹ свою спса(ти). Лє(ч) бо(л)шаѧ є(ст) рє(ч) мєжи громадами людє(и) бг҃обо(и)нє прємє(ш)кати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 21); То́лпа: Кѹпа, грома́да (1627 *ЛБ* 132); пани Песляковая,... обачивъшы на гребли громаду людей немало,... прудъко ко двторови едучыхъ,... заледво до леса ушъла (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132);

(тварин) стадо: Ажъ сѧ грома́да бѹ́йволицъ ѡказа́ла, з҄ кото́рыхъ о(д)на́ про́тивъ єго́ ста́ла (Вільна, 1627 *Дух.б.* 5 зв.).

2. *(самоуправне поземельне селянське об'єднання)* громада: прото мы... просимє... пана шольтыси... рачъ намъ дати листъ свои правъдѹ ѡ(т) громады своєи (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 14, 17); би(л) на(м) чоло(м) єп҃(с)кпи(и) нашє(и) и громада з дорогошєва... жєбы(х)мо мы єму ли(ст) нашь на то дали (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); Деміянъ Ладожинскій а цєрковникъ Фолварскій,... и прочая и цѣла громада Фолварска въ притомности пароха Афтанас (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 226); позволилемъ того всего на прозбу тых подданыхъ и всее громады селъ Зимна и Горичова (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 539); село и кгромада Илинки... дерева такогожъ на чотыри тысечы... возов кгвалътовъне вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118);

(об'єднання людей за спільними інтересами) громада: пришє(д)ши пєрє(д) на(с)... пѡ(п) стєфа(н)... с пєрє(д)мѣстѧ Кракѡ(в)ского изъ грѡмадѡю парафѣи... ѡц҃а никѡлы... ѡ(б)явлѧючи и прѡсѧчи на(с) (Львів, 1544 *ЛСБ* 10);ѡ(т) вы́возѹ вапна грома́дѣ и҃ злоты(х) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 9 зв.); Сєго ра́ди мы смирє́ный єп҃(с)кпь оуви́дѣ(в)ши и(х) потрє́боу тако́вѹю, и розници кото́рыє мєжи собою ма́ли. Єдины называ́ючисѧ грома́дою, а дрѹгыє бра(т)ство(м). що нє то́лко нє є(ст) хрт҃іѧ́н҄ско, алє и противко ро́збмови само́мѹ,... Кды(ж) тако́вого роз҄двоє́нѧ и мєжи ни́ми нє єстъ. всѣ(х) бо́вѣ(м) єдна ма(т)ка цр҃ко(в) всєлє́н҄скаѧ породи́ла (Львів, 1603 *ЛСБ* 384);

(збори, рада, віче) громада: Кто хочеть пріяти з доброи волѣ, прьвѣе мает дати 6 грош личбы полскои, а пріемши братство, мают ся сходити у громаду въ 4 неделѣ (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); И о томъ мужобойцы, не могучисе припытать, на търетей остатней гъромаде, всказалемъ дей имъ всимъ присягнуть (Луцьк, 1596 *Ив.* 281); я(н) снєти(н)ски(и)... по(д)даны(м) всимъ до громады зобранымъ пови(н)ностъ и послушєнъство... полнити и ѡ(д)давати приказалъ (Київ, 1628 *ЦНБ* II 23264, 1); панъ Линевъский... громады збиратъ и жадное речи огледатъ,... не допустилъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/I, 496); возъны(и)... подъданы(х) тамошънихъ до гъромады зволавъши и ѡ новымъ дєръжавъцы имъ ѡбъвєсътивъши, подъданъство и посълушєнъство ажєбы звыча(и)ноє пану своєму пєлънили, ѡбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. *(велика кількість чого-небудь)* громаддя, маса: Плачъ нш҃ъ... пла́ч҄ сиро́тъ, вдов҄, болю Нє оуимѹ́ютъ... зо вси́хъ рє́чє́й мо́лю До внѹ́т҃рности до дш҃и грома́дами сыплєтъ. Ахъ стогна́нє тѧ́жкоє, а́жъ за Сєр(д)цє щи́плєтъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 4); Веселися... матко наша, Риме, бо ся отворяютъ запоры скарбницъ... абы ся до тебе стекали потоки и громады скарбовъ незличоніи! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 875); и бы́ло на́ што смотри́ти, по всѣхъ вы́спахъ, по́ бє́рєгахъ, по́ при́станєхъ, и по зато́кахъ, то́ єст҄, кѹ́пы и грома́ды пога́нѡвъ позды-ха́лыхъ вы́кинєныхъ лєжа́чїи (Київ, 1627 *Тр.* 668);

купа; стос: Повєлѣл скласти вєликоу громадоу дровъ (1489 *Чет.* 32); А то ис тою цєглою сѹмѹючи котораѧ ѹ печи выпалєна вже а нє выбрана а нє паленоє цеглы сѹхоє жъ а҃і грома(д) або стыртъ по(д) дахомъ тамъ же в цєгєльни (1552 *ОКЗ* 37); а на дєсѧтомъ мѣстцѹ видели єсмо громадѹ клєпковъ нємалѹю складєнѹю до которое громады знати лѹчина с огнємъ была по(д)ложона нижли громада нє згорела подобно дє(и) єє до(ж)чъ загаси(л) (1577 *ЖКК* I, 87); Соста́въ: Згромаже(н)є,

грома́да, стѹсъ дро́въ, кѹпа (1627 *ЛБ* 119); agmen громада кѹпа (I пол. XVII ст. *Сем.* 11); aceruus, купа, громада, собраніє (1642 *ЛС* 66).

4. *У знач. присл.* **громадою — (разом)** гуртом, спільно: aceruatim, купно, громадою (1642 *ЛС* 66); Громадою gregatim (*Уж.* 1643, 51); Тыи пришли… с тмы грѣха, Въ множєствѣ своємъ грома́дою, За ва́шею наѹкою Нб(с)ною и ра́дою (Чернігів, 1646 *Перло* 48 зв.).

ГРОМАДИТИ *дієсл. недок.* **1.** *(збирати, складати що-небудь докупи)* громадити: aggero громадити (I пол. XVII ст. *Сем.* 18); Грома́жу. Congrego. Congero. Conglobo (1650 *ЛК* 441);

2. *(поступово збирати, відкладати щось)* нагромаджувати, *діал.* громадити: тои то ночи дшоу твою вытагно(у)(т) ω(т) тєбє, а тоє што єси наготоваль комоу боудєть такь єсть каждыи которы(и) собѣ громадить (1556-1561 *ПЄ* 274 зв.); так єсть каждый которій събѣ громадит, а нє въ бга богатѣєт (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 75).

3. *(масово винищувати кого-небудь)* вигублювати: Коситъ ѡна и Княжатъ, спо́лъ зъ ихъ Княгинами, Грома́дитъ Кашталяновъ, і зъ Воєводами (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

ГРОМАДКА *ж. (групка, гурток)* громадка: Первая причина або первая поступку таковаго Христового таемница естъ таемница единости громадки апостольской (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 426).

Пор. **ГРОМАДА.**

ГРОМАДНЫЙ *прикм.* Численний; одностайний: а чимъ жє и́нши(м) фа́лшъ того́ оудава́ньѧ ма́ємо показа́ти, одно́ грома́днымъ на протєста́ціи сѧ по(д)пи́сованьємъ; жє́ в кгва́лтѣ нє до кгва(л)тѹ, алє до писма́ сѧ оутѣка́ємо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 81); Грома́дный. Acerualis. Numerosus (1650 *ЛК* 441).

ГРОМАДСКИЙ, ГРОМАЦКЫ, ГРОМАЦКЫЙ, ҐРОМАДСКИЙ, КГРОМАДСКИЙ, КГРОМАДЪСКИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується селянського об'єднання)* громадський: А тепер зась… тые ж два человеки Панас а Дмитрь,… черков (!) Шуровицкую громадскую,… кгвалтомъ отнявши, оному попу Репновскому через посулы отдали (Кременець, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 122); при то(м) бы(л)… вои(т) громацкы фєдѹрь (Одрехова, 1631 *ЦДІАЛ* 37, 2, 46 зв.); Бы(л) при томъ… панъ микола(и) ωдрєховскы(и). вѹ(и)тъ грома(ц)кы(и)… ти(м)ко присяжникъ (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48 зв.); Сын ее Андрий будучи пушкаром монастырским и громадским, маючи в моцы своеи стрелбу…, то потаемне, ку шкоде громадское с цекавзу марне роспорошивши, проч ободва з маткою своею пошли (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 259); **листъ громадский** *див.* **ЛИСТЪ.**

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Павєлъ Кгрома(д)ский (1649 *РЗВ* 120); панъ Вацълав Орловъский… протестовалъ се противъко… Кгабриелеви Кгромадъскому (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 45).

ГРОМАЖАНИНЪ *ч.* Член селянської громади: А тымъ дей слуги и подданые его тотъ следъ, зъ росказаня его почали… затирати, а насъ, громажанъ, зъ фуками и зъ погрозъками отправилъ (Кременець, 1594 *АрхЮЗР* 6/I, 243).

ГРОМАКЪ *ч.* (*араб.* rumak, *тат.* uruhmak, arhamák, *стп.* hromak) баский верховий кінь: Пахоло(к) иванъ ωлє(х)нови(ч)… по(д) ни(м) грома(к) гнє(д) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 88 зв.); Товары(ш) василє(и)… по(д) ни(м) грома(к) ры(ж) (Там же, 93 зв.); при которо(м) дє(и) выби(т)ю має(т)нос(т) мою рѹхомѹю… побра(л)… а то є(ст) мєновитє… коня сивого… дрѹгого громака тисавого (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 40 зв.).

ГРОМАЦКЫ *див.* **ГРОМАДСКИЙ.**

ГРОМАЦКЫЙ *див.* **ГРОМАДСКИЙ.**

ГРОМИТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(розбивати, знищувати)* громити: мно(з)ство козако(в)… громи́ли по колкукроть корованы купъцовъ турєцъки(х) (Вільна, 1545 *ТУ* 71); Ѿ(т)казъ г(с)дрѧ королѧ єго мило(сти) ω тыє корованы громлєныє гонъцо(м) цр҃а пєрєкопъского Маньцыру (Там же, 72).

2. (кого, що) *(завдавати поразки противникові)* громити, розбивати: Наливайко в слѹцкѹ и в могилє́вѣ вєли́кіи шко́ды починил(л), и са́мъ гро́млєнъ, а пото(м) пойма́нъ, и на па(л) збитъ (1509-1633 *Остр. л.* 127 зв.); Наро(д) рѹски(и)… ω єдєнъ Бокъ З Народо(м) По(л)скимъ становши, Завшє вѣ(р)нє И мєнъжнє вшєляки(х) Нєприятєлє(в) Коронны(х)… громятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); Нєра́(з) ѡ́нъ громилъ

ѡрды Татаро(в) на шлакахъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 40 зв.); с то(и) сла(в): фами(л): выходили... сла(в); Рїцєрωвє, якω Богѹшъ... Который нєпоєдинъ ра(з) громи(л) татарω(в) (Чернігів, 1646 *Перло* 4 ненум.); зновъ в копачовѣ жо(л)нѣрω(в)... збили, и возы (и)х побрали з ска(р)бами пото(м) и в дынарѹ жо(л)нѣрω(в) громили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); *Образно*: Припоꙗсанъ по бєдрѣ твоє(м) мєчъ бг҃словіє(м) кованный. добрый воинє,... Славный и нєпорочный, с тым сѧ ты рѹшаєшъ смѣлє, и громишъ нимъ бг҃опротивныхъ снаднє и оумѣлє (Львів, 1591 *Просф.* 66).

3. (кого, що, чому) *(лаяти, ганьбити, картати)* громити (кого, за що): намъ была пришла та справа прє(д) є(г) мл҃(с)ти Пн҃а Ка(н)цлєра на(и)вышаго гє(т)мана Коронного чого и(х) ба(р)зо громи(л): мовячи и(ж) тая справа всєго народѹ рѹ(с)кого... за собою тягнє(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); Памѧтайтє на мои зычливыи слова: ...Якомъ громилъ розпѹстность Пьѧнство злост҄ сваволю (Вільна, 1620 *Лям.К.* 22); Содо(м)чико(м) причиною западєнѧ... нє было ωпи(л)ство вина... слѹхай я(к) г(с)дь прє(з) пророка лає(т) и громи(т) мѣстѹ ієрѹсали(м)скомѹ (серед. XVII ст. *Кас.* 65).

ГРОМНИЦѢ, ГРОМНИЦЫ, ГРОМЬНИЦЫ *мн. (назва свята)* Стрітення: Тру(ш) а Ниса(н) Си(м)шичъ... дє(р)жали комору восковую Лу(ц)кую два годы, почо(н) ω(т) Гро(м)ницъ (Вільна, 1509 *ТУ* 49); застави(л) єсми тѹю ча(ст)... ω(т) гро(м)ни(ц) бли(з)ко при(и)дучи(х) свата ри(м)ско(г)... до ω(с)ми го(д) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 12); запи(с) За(н)чя(т) рокѹ бж҃и ҂а҃ х҃г в пято(к) прє(д) громьницами (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ* 37, 1, 29); Скоро по(д) сє(и)мъ зємлѧ сѧ трѧсла на... гдромницѣ (!) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

ГРОМНИЧНЫЙ, ГРОМНИЧЪНЫЙ *прикм.* Який припадає на період Стрітення: Ты(х) часо(в) єдучи мнє, Даниєлєви,... на я(р)маро(к) громни(ч)ны(и) року тєпєрєшнєго... всѣ товары на коморє поборово(и) и мы(т)но(и) Ковє(л)ско(и) ωповєда(л) и пописа(л) (Володимир, 1569 *ТУ* 133); помєнєныє купцы,... на я(р)марьку нєда(в)но прошломъ тамошєнємъ Любє(л)скомъ громничъномъ... пє(р)цу камєнє(и) пу(л)трина(д)цєта,... смєли и важилисє // продати и продали (Володимир, 1626 *ТУ* 276-277).

ГРОМОВЫЙ, ГРОМОВЪ *прикм. (який стосується грому, грому з блискавкою)* громовий: Алє ωноє бо(л)шєє а видимоє подобє(н)ство было ω тои силѣ гн҃ей... к(д)ы сѧ оуказаль мно(г)кро(т), яко сто(л)пь громовый троякою баръвою... на поущи (к. XVI ст. *УЄ* №31, 93); якъ свѣ(д)чатъ пога(н)скїє книги ижъ та(м) ковалѣ єстъ тий кую(т) громовий стрѣли (серед. XVII ст. *Луц.* 536); Громовый. Tonitrualis (1650 *ЛК* 441); **сынъ громовъ** *див.* **СЫНЪ.**

ГРОМОГЛАСНЫЙ *прикм.* Лункий, дзвінкий, голосний: Гдєсѧ одинъ з҄ нєзбожных҄ сродзє заюшаєтъ, Громогласный поличокъ Панѹ вытинаєт҄(Львів, 1631 *Волк.* 5 зв.).

ГРОМОКОВАТЪ *прикм.* Як громак, баский: я(н) мєжєви(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носи(в) громокова(т) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 87 зв.).

ГРОМОКЪ *ч.* Вид коштовного каменя: brontia, пєрунокъ бисє(р) или громо(к) (1642 *ЛС* 105).

ГРОМОТЪ *ч. (звук грому)* грім, гуркіт: Тако и на воздоусѣ бываєтъ таковоє противлєнїє, и громотъ, гласъ грома, и блисканїѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10).

ГРОМЪ, ГРОМЬ, ГРУМЪ, ҐРОМЪ *ч.* **1.** *(при електричних розрядах в атмосфері)* грім, грім разом із блискавкою, перун: крыжъ камєны(и) громъ на полы роскололь алє самъ ѹвєсь цєлъ (1546 *ОГ* 84); яко... грωми нє в҄дарат҄, силы нб҃(с)ныѧ нє подвигнѹтсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 16); вєликїи рыбы балєны... на главѣ маю(т) якобы два коми(н)ки, которыми водоу оузгорѹ вымѣтѹю(т) бы гром҄, а пєроу(н) гоучи(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); громъ гремевъ и дождь былъ сильный (поч. XVII ст. *КЛ* 81); спалъ градъ вєликїй и пєрѹнъ ωгнистый, и громы оударили (Дермань, 1603 *Охт.* 11); Тѹтнω: Грѹмъ, пєрѹнъ (1627 *ЛБ* 134); ґро(м) сроґи(и) ѹдары(л) тужъ на(д) звона(ми) (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Такъ якъ бы ωво сл҃нцє, гды мглѹ розганѧєтъ Дожчѣ, Громы, тємности, а дєнь розаснѧєтъ (Київ, 1632 *Євх.* 295); г(с)дь далъ громы и градъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 86 зв.); *У порівн.*: Котрого наоука, якъ громъ, оголошаєтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Голосѹ сѧ єго, якъ громѹ лѧкаючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); ωко моє: по нєволи слєзы...

виливáєтъ, Гды ѡный страшли́вы(и) де́кретъ якѡ гро́мъ стра́шный бли́снєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 152);

перен. (про спалахи гніву, погорди і под.) грім: Папєжъ... на патріарху громы гордости своей выпустилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1091); Вѣмъ же́сь нѣгды(с) сро́гіи звы́клъ гро́мы носи́ти, Тєпе́ръ сро́гость в' ласкавость ча́съ южъ ѡ(т)тѣни́ти (Київ, 1632 *Євх.* 292).

2. *(перев. сильний)* звук, галас: А кгды ся та(к) ѡбыдвѣ сторонѣ з вєлики(м) громо(м), и крыко(м) ѡхотнє по(т)ка(ли) марыѹ(с) фо(р)тєлєвъ хитры(х) ѹживаючи порази(л) ци(м)бро(в) (1582 *Кр.Стр.* 45); ton(us), звукъ, гла(с), гро(м) (1642 *ЛС* 399).

3. Вл. н.: дольматъ громъ и(з) нєвєстъкою своєю савиною слѹжъба платънеръскаѧ (1552 *ООвр.З.* 106 зв.); Иванъ Гро(м) (1649 *РЗВ* 425 зв.).

ГРОНИСТЫЙ *прикм.* Гроновий, китичний: винница Христова..., годный овоцъ з себе выдавала, а непотребное быле... не терпячи приемнымъ гронистымъ ягодамъ поносити унисненя выкидала (Київ, 1644 *КМПМ* II, 288).

ГРОНО, ҐРОНО *с.* **1.** *(винограду)* гроно, кетяг, китиця: Стєрєжитєся ѡ(т) фалшивыхъ пророковъ... Изъ ѡвоцовъ и(х) познаєте або збираю(т) стє(р)ну грона ви(н)ныє або з осту фиги (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 7); зо многы(х) зе́рнъ, и мно́гыхъ гро́нъ хлѣ(б) и вино быває(т) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 114, на полях); у виноградѣ вина въ коръчахъ, въ гронахъ, порубали (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Виногра́дъ квѣтнє(т), и ґро́на прино́сит' (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127 зв.); Гро́здъ: Ґро́но вина (1627 *ЛБ* 28); Скро́мный за(с), и ти́хїй,... шано́ванъ бѹдєтъ... а пы́шный,... и гнѣвли́вый, выкля́тый є́стъ ѡ(т) Бг҃а: того по́кармъ в'мѣсто гро́нъ Ви́нны(х), гѹркост' бѣсо(в)скаѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 275 зв.); *у порівн.*: и боудуть перси ее яко гронове виннишнїи (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); А тако́вый пло(д) жи́зни вѣчнои, аболи ро́скоши Нб҃(с)ной; якѡ гро́но вина́ чѹдногѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 168); *Образно*: Гро́на сла́дъкїи ви́н'ницѣ Хв҃и; бо́л'шєи сла́вы сподоби́лисѧ в' топъта́ню (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59); И жєбы́с'мо як' де́рево, бє(з)ѡво́цноє, до ѡгнѧ вѣчного пєке́л'ного ѡдосла́ны нє были; алє... абыс'мо ѡ(з)до́бныѣ и ра́сныѣ ґро́на ѡбира́ли; а в' праса(х) ср(д)ц' нш҃и(х) таємнє их' вытиска́ючи, абы́с'мѡ нового... напо́ю... роскошова́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492);

перен. нащадок: В то́й фами́лїи всѣхъ цно́тъ гнѣздо оувитоє, сн҃ъ мѹдрости алєкса́н'деръ гро́но знамєни́тоє (Почаїв, 1618 *На г.Пуз.* 1 ненум.).

2. *(значна кількість)* коло, гурт: той се тамъ на ярмарку якось будучи трафилъ,... абымъ... милостей вашихъ щляхту, которыхъ еще въ томъ воеводствѣ волынскомъ есть гроно значное до того побудилъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 320); Кроле́ваѧ Наѹкъ, мїне́рва Правосла́вно Каѳоли́ческаѧ,... до того ча́сѹ ба́рзо нєпло́днаѧ... оуроди́вши за ла́скою и про́мысломъ Бж҃іимъ нє ма́лоє Гро́но в' Правосла́вной Наѹцѣ Правосла́вных' Сынѡвъ (Київ, 1632 *Євх.* 292).

ГРОНОСТАЙ *див.* **ГОРНОСТАЙ.**

ГРОТЪ *див.* **ҐРОТЪ.**

ГРОХОТАТИ *дієсл. недок.* Гуркотіти, грюкати, шуміти: increpo, запрѣщаю, кличю, грохощу (1642 *ЛС* 232); interstrepo, грохощу, плищу (Там же, 243); obstrepo, ѡшукаю, грохощу (Там же, 287).

ГРОХОТЪ *ч.* Грюкіт, галас, шум: Смѣхъ: Ра́дость, гро́хотъ (1627 *ЛБ* 118); fragor, шумъ, грохот(ъ), трѣскъ (1642 *ЛС* 201).

ГРОШВАРЪ *ч.* Лихвар (?): ка(к) и(х) права ма(д)иборъскоє нєсєть кра(в)ци ку(ш)нєри... лу(ч)ники ковали прѧдовники мыто ры(б)ноє повє(ч)щины гро(ш)варовы... а с ты(х) вси(х) рємєсникѡ(в)... г(с)дрь на(ш) на замо(к) свои вынѧ(л) по два рємєсники мѣ(ти) к за(м)кѹ (Київ, 1518 *Арх.Р.* фотокоп. 29).

ГРОШЕВЫЙ *див.* **ГРОШОВЫЙ.**

ГРОШИ, ГРОШЫ, ГРОШѢ, ҐРОШИ *мн.* **1.** *(металеві й паперові знаки, що є мірою вартості)* гроші: Пото́мъ коре́цкїи проси́лъ иноко(в) абы єго ѡ(т)прова́дили до рѹской зємли, ѡбєцѹючи и́мъ нагоро́дѹ, нє тылко ѡ(т) зло́та и срєбра и гро́шей, алє и ма́єтность мѣлъ да́ти (1509-1633 *Остр.л.* 129); Ѡтаманъ микита вєрєминъ даєть... *грошъми* по сорокѹ грошє(и)... а дєсѧтъ копъ жита... замокъ жнєть (1552 *ОКЗ* 42 зв.); толко фѹндаторы, мєщанє Льво(в)скиє маю(т)... и(х) бѹдова(н)є ѡ(т)платити...

грошми (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); иж'дива́ю, выдаю гро́шѣ накладаю (1596 *ЛЗ* 51); дробныи гроши такъ ми сѹть яко и золотыи (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); Срєбролю́біє: Коха́ньєсѧ в' гро́шєхъ, то́є(ст), лако́мъство, стра́сть плѡти (1627 *ЛБ* 120); всѣ(м) дѣте(м) мои(м) дѣлитися за ровно росказую грошми ((Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); Того(ж) року... дорожня ся почала грошѣ в горѹ пошли щора(з) вышшє талярѣ были по золоты(х) д҃ а чє(р)воныи по золоты(х)... ѕ҃ а жита колода по золоты(х) кд҃ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); **готовыє (готовыи) гроши, гроши готовыє** — готівка, готові гроші: квиты на многиє до(л)ги... готовыє гр҃ши клє(и)ноты (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); за готовыи гро́ши богъ запла(т) (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); нє мало рѣчєй побрали, яко грошми // готовыми, так сѹкнами Люнскими, конми (1541 *AS* IV, 277-278); грошѣ готовыи,... винє(н) цр҃кви нашє(и) пн҃ъ бєрнардъ (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); **до грошей прыйти** — зібрати певну суму грошей, здобути статок: я... лє(д)во П҃ Сла(з)ку намови(в)ши... ѹказѹючы єму же в то(м) и цє(р)кви и собѣ выгодити можє(т), або згола рѣкшы хотячы абы щопрѹ(д)шє до грошє(и) пры(и)ти (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 51 зв.); **заставныє гроши** — грошова застава: кви́тъ ѡдєбра́нѧ заставныхъ гро́шєй (к. XVI ст. *Розм.* 71); **пожычалныє гроши** — позика: цѵ́рографъ пожычалныхъ грошєй (к. XVI ст. *Розм.* 71); **цыншовыє гроши** — чинш: сѹмою за дан мєдовою с цыншовыми грошми платити в год повинны полдєвѧтынадцат копы грошєй (Сушично, 1569 *AS* VII, 329);

(певна сума) гроші: аксами(т) тєнъ барзо добры(и)... нєлатво таки(и) зна(и)дємъ // за такїи гроши (к. XVI ст. *Розм.* 56-56 зв.); антихристи... за то грошѣ великие в людей выбирают (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); Заимоза́вє(ц): Пожича́ючїй комѹ. тоє́ст', кото́рый позыча́єтъ комѹ гро́шїи (1627 *ЛБ* 40).

2. Платня, заробіток: и сами то(л)ко... на мѣстох св҃ты(х) лежачи, гро́шѣ збираю(т), с ты(х) доходо(в) на бг҃омо(л)ци хв҃и надан'ны(х) (до 1596 *Виш.Кн.* 264); А оны тежъ попов глупых и неученых ставят, быле грошѣ брали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50).

ГРОШИКИ *мн.* Грошики, грошенята: Єсли хочє(ш)... гро(ши)ки собра́ти..., па(д) поклонимисѧ, я тєбє оупрємѹдрю (1599-1600 *Виш.Кн.* 207 зв.); Да(ш) ми зась дїаволє рємє́сльнико(м) хитрым' // и сла(в)ны(м) бы́ти... гро́шики собѣ збєрѹ, фо(л)ва(р)ки покѹплю, домо(к) приѡздо́блю (Там же, 210 зв.-211).

Пор. **ГРОШИ.**

ГРОШИКЪ *ч.* Грошик, гріш: А зышедшися в братство, мают класти до скрыньки по грошику; а которого застанеть знакъ братскый цѣха а не поидеть за нимъ, якъ обышлють, на томъ вины грошикъ (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); прия(в)ши братство маю(т) до громады сходитися во чтыри нєдѣли, и кла(с)ти до (с)кринъки по грошикѹ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5).

Пор. **ГРОШЪ.**

ГРОШОВЕНЪ *ч.* Міра місткості (?): у Бондаров двѣ ведре меду... на Корчовках у Гришковыхъ сыновъ грошовенъ меду (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 290).

ГРОШОВЛАДАТЕЛЬ *ч. (той, хто має гроші)* грошовитий, -ого: Ты єго єдны(м) зовє(ш), и ѡн нє са(м); алє з дїаволо(м) гро́шовладатєлє(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.).

ГРОШОВЫЙ, ГРОШЕВЫЙ *прикм. (який стосується грошей)* грошови́й, гроше́вий: А кѹпити то Єє Милость маєтъ, съ тыхъ пєнєзєй..., которыємъ ѹ скрынци моєй,... въ монѣтє грошовой зоставилъ (1577 *AS* VI, 78); кадилници двє сєрєбрєны(х) ѡ(д)на бо(л)шая дрѹгая мє(н)шая рыпиды срєбра грошового два (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 118); Августа ц(с)рѧ... моне́та гро́шєваѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 253 зв.); При то(м) зобраню... ѡ(д)дали всѣ скла(д)ку г҃ грошєвѹю до скринъки (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 35 зв.); **грошовыє платы, платы грошовыє (грошевыє)** *див.* **ПЛАТА; грошовый грѣхъ** *див.* **ГРѢХЪ; дань грошовая (грошевая)** *див.* **ДАНЬ; мыто грошовоє** *див.* **МЫТО; податокъ грошовый** *див.* **ПОДАТОКЪ; приходъ грошовый** *див.* **ПРИХОДЪ; чиншъ (циншъ) грошовый** *див.* **ЧИНШЪ.**

ГРОШОЛЮБИВЫЙ *прикм. (жадібний на гроші)* грошолюбний, грошолюбивий: подобны(и) бо и сє(и) гро́шолюби́вый и́но(к) чини(т) гла(с). ѡ(т)врѣчѹсѧ рєчє ѡбѣ(т)ници своєго постри́га, и събєрѹ гро́шѣ (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.).

ГРОШОЛЮБИТЕЛЬ *ч.* Грошолюб: єсли бы и на ли́(х)ву нє давали, алє при собѣ // хова(ли) и... гро(ш) до гроша длѧ ро(з)мно́жєньѧ Прикладáли; тáковы(х)... иноко(в) грошолюби́тєлє(и) нѣ(ст) досто(и)но и́ноки єдиными н(а)зывáти (п. 1596 *Виш.Кн.* 248-248 зв.).

ГРОШЪ, ГРОШЬ, ГРУШЬ, ҐРОШЪ *ч.* (*стч.* groš, *стп.* grosz, *лат.* (denarius) grossus) *(монета різного карбування і різної вартості)* гріш: хто бы мѣл с них зрѹшивати т‹отъ дѣлъ, тотъ заплатитъ...› тисачѹ коп грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 147); а хто жъ кольвєкъ чѹжогородєцъ придєть повинєнъ дати ѡбєстъки грошъ а подѹжъчины ѡтъ воза грошъ а ѡтъ мєры збожъѧ по пєназю (1552 *ОЧорн.З.* 56); да(л) ємъ... на ѡлѣ(и) г҃. гро(ш) и шєля(г) на горохь. и на крѹпы. є҃. гро(ш) на згорѣлъкѹ да(л). є(м) грѹшь (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 18); да(л) ямъ за платви к҃ гроши(и) и грѹ(ш) за три (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 8 зв.); Яко в҆ Кроле́вской моне́тѣ а́лбо в҆ чє(р)во́номъ золото(м), хто́ бы мáло што́ о́браза и ваги прирѣза(л), оувє(с) чєрво́ный а́лбо гро́шъ зфа(л)шовáлъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 234); двѣ мѣрѣ пшєни́цѣ за гро́шъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134); Прода(в)ши ѡноє потає(м)нє, и грошѧ... доста(в)ши, жєбы́сѧ на дрѹги(и) здобы́лъ, єщє бо(л)шѹю хѹть маєтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 103); **грошъ грошемъ (грошомъ)** — повністю, до копійки: тогды мы маєм вєс тот наклад совито ѡтдати, грош грошом навєзавши (Ковель, 1542 *AS* IV, 325); тогды винє(н) бѹдѹ... кн҃зю ку(р)пъскомѹ... совито заплатити гро(ш) грошє(м) навєзати то єстъ тысєчѹ копъ двєстє копъ грошє(и) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 51); **грошъ до гроша прикладати** — збивати копійку: Ѡ єсли грошѣ збираю(т)... и єсли бы... при собѣ // хова(ли) и кѹпа до кѹпы Привѧзова(ли), гро(ш) до гроша длѧ ро(з)мно́жєньѧ Прикладáли; тáковы(х) кромѣ ѡ(б)щаго житїа Поєди(н)ковы(х) иноко(в) грошолюби́тєлє(и) нѣ(ст) досто(и)но иноки єдиными н(а)зивáти (п. 1596 *Виш.Кн.* 248-248 зв.); **грошъ на грошъ (на грошу)** — повністю, до копійки, всі гроші: єстьлибы ѡни томѹ противни были, а привєлибы к накладѹ якомѹ кнѧзѧ Кѹзмѹ ...тогды мєли тыи пєнєзи совито платити грош на грош (Луцьк, 1536 *AS* IV, 60); а пану Ивану Немѣричу тогди маеть плачоно быти грошъ на грошу, то есть двести копъ грошей и сорокъ копъ грошей (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/І, 70); **грошъ литовский** — *(назва монети литовського карбування)* литовський гріш: ша(п)ку чо(р)ную з головы зо(р)вали а за ша(п)кою дє(и) было дєсѧ(т) грошє(и) лито(в)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 25); **грошъ полский (польский)** — *(назва срібної монети польського карбування)* польський гріш: вси дають сторожѹ на го(д) з домѹ кожъдого по грошѹ по(л)скомѹ (1552 *ОЧорн.З.* 56); кажъды(и) с нихъ даєть на го(д) з домѹ по г҃ гроши польскихъ (1552 *ОВін.З.* 132); **грошъ широкий, широкий грошъ** — *(назва срібної монети чеського карбування)* широкий чеський гріш: а всєи дани прихо‹дить› сто грошєй широких а дєсѧт оузких грошєй (Кошир, 1502 *AS* I. 148); на т(о)є попь даль вєрдоунокь широки(х) гроши тымь моужємь (І пол. XVI ст. *УИ* 1911/9, 13); **узкий грошъ** — *(монета малої вартості)* вузький гріш: а всєи дани прихо‹дить› сто грошєй широких а дєсѧт оузких грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 148);

(наявна сума) гроші: И вирєкльсѧ вши(т)ко(г)... и записоу‹ю›чисѧ боронити тѡ(г) грицѧ с҃на бры(н)цина грошє(м) свои(м) (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); я самъ з братом своимъ,... маємъ своимъ грошомъ и накладом и молодцы провадити до Кгданска (Вільна, 1555 *AS* VII, 10); **готовый грошъ, грошъ готовый** — те саме, що **готовыє гроши:** увъ Островѣ дворъ епископій знову увесь готовымъ грошомъ и коштомъ не малым збудовалъ (Краків, 1595 *АСД* I, 199); и на тыи то вси потребы церковные, што кольвекъ гроша готового было, выдаломъ все (Там же);

незначна сума, невеликі гроші, копійки: мене одну самую, в однои только шубчине, не давши мнѣ ни гроша..., безъ всего жити у Берестечъку... покинул (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 269); бо(л)шє(и) єсми на тоє гроша дати нє хотѣлъ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 50); и гроша нє нашло(с) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25); **гроша не брати** (в руки) — робити щось безплатно, безкоштовно, ні копійки не брати: Якоє онъ о ни́щихъ, оубо́гихъ старáн҄є Мѣлъ... Гроша нє брáлъ в҆ рѹки (Вільна, 1620 *Лям.К.* 13); **ни за грошъ** — задарма, безплатно, ні ко-

пійки: мыто да нє имаютъ платити нигдє оу нашєи зємли, ни вєликоє мыто сѹча(в)скоє ни по(л)скоє ни малоє мыто нигдє оу на́шєи зємли ни цинѹ за грошъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

ГРОШЫ *див.* **ГРОШИ.**

ГРОШЬ *див.* **ГРОШЪ.**

ГРОШѢ *див.* **ГРОШИ.**

ГРУБЕ *присл.* **1.** Різко, грубо, зухвало: Одна(к) прє(д)ска… и в то́й наоста́токъ хота нєправди́вє ѡ(т) лати́нникѡ(в) напи́саной исторїи, нє пи́шєтъ о жа́дномъ гре́кѹ, кото́рый бы та́къ явнє и грѹбє, правди́вой грєчєской вѣры ѡ(т)стѹпова́ньє мѣлъ былъ чини́ти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43 зв.).

2. Примітивно, невміло: Побо́жнє зайстє потре́ба розѹмѣти што ре́чєно, ѡ на́милшї́й Ѳео́дѡрє, а нє грѹбє мыслити (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 253).

Див. ще **ГРУБО.**

ГРУБИАНЪСТВО *див.* **ГРУБИЯНСТВО.**

ГРУБИЙ *див.* **ГРУБЫЙ.**

ГРУБИЯНСТВО, ГРУБИАНЪСТВО, ГРУБИЯНЪСТВО, ГРУБѢАНСТВО, ҐРУБЇАНСТВО *с.* Грубіянство, грубість, простацтво; бездуховність: казанья за ересь… почытаютъ, покрываючи свою неумеетность и грубиянъство! (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1023); Бо и хтожъ не ведаетъ, яко великое грубиянство, упоръ и забобоны суть в народе Московъскомъ?! (Там же, 1017); затымъ, ижъ наукъ нетъ, великое грубианъство въ нашихъ духовъныхъ умножылося (Вільна, 1599 *Ант.* 587); Бєзчлове́чїє: Нєлю́дзско(ст), ґрѹбїа́н'ство,… сро́гост' (1627 *ЛБ* 7); Ща́вство… взгоржє́ньє, лѣни́вство, гнѹсность, згрибѣлость, грѹбѣа́нство (Там же, 158); по́ста лѣка́рство чл҃вчомѹ прирожє́н'ю є́сть пожитє́чно,… за́сь проти́вным' спо́собом' ѡ(т) ѡбжи́рства и грѹбїа́нства встыд' и га́н'ба (Київ, 1627 *Тр.* 146).

ГРУБИЯНЪ, ГРУБѢАНЪ, ҐРУБЇАНЪ *ч.* Грубіян, простолюдин, простак, невіглас: а на(д) судью нєѹка и грѹбияна нє маєтъ ѹ свѣтє ничого нєсправє(д)лившого коли ѡ то(м) якъ ѡсє(л) мєжи соловъє(м) а кѹку(в)кою сѹди(т) на чи(м) сє нє зна(т) (1582 *Кр.Стр.* 10 зв.); сведоми добре вси, которые въ тамътыхъ краяхъ бываютъ и оныхъ Грековъ знаютъ, не Констентинополскихъ грубияновъ… але оныхъ Грековъ зацьныхъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1067); Прєпро́стъ: Грѹбѣа́нъ вєли́кі(и) (1627 *ЛБ* 95); противници наши… сѹть ба́рзѡ та́жкими и насилствѹючими Правосла́вным̾ъ,… бєзвсты́днє называ́ючи дх҃о́вны(х) на́шихъ нєѹками, ґрѹбїа́нами,… вола́ючи и́жъ Рѹсь Правосла́вная згєрєтича́ла,… Интєнції, и скѹтков' Та́инь Бж(с)твєнных нє зна́єтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

ГРУБИАНЬСКИЙ *прикм.* Грубіянський, простацький: То ми те́жъ вєли́кѹю надє́ю чи́нитъ: ижъ за пе́ршѹю моє́го… послєдова́нья Бг҃ъ нагоро́дѹ, сла́вє, и до́бромѹ розѹмє(н)ю ѡ мнѣ, пе́рвєй всєго помочнико́мъ и ѡборо́ньцою бѹдєть: абы ѡна… в' рѹка́хъ тєжъ грѹбиа́ньскихъ' бѹдѹчи, зє(л)живости жа́днои нє ѡ(д)нєсла (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 13 зв.).

ГРУБО *присл.* Простакувато, по-простацькому, грубо, ординарно: Чомъ она была у курварствѣ, якъ мовитъ май потумъ евангелистъ и пришла идъ колодязеви безъ сорома грубо и грѣшна, али ся обернула домувъ выдъ колодязя праведна и свята (XVI ст. *НЄ* 33); ты́и Вѣршѣ ѡ(т) мєнє грѹбо и нєѹмѣєтнє напи́саныи,… зєзво́лилє(м) до дрѹкѹ пода́ти (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); barbare, ва(р)ва(р)ско, грубо (1642 *ЛС* 100).

Див. ще **ГРУБЕ.**

ГРУБОСТЬ *ж.* **1.** Повнота, товстість, дебелість: де́бєлость, грѹбость (1596 *ЛЗ* 42); Моусі́й… роспростє(р) рѹкы свои, и ста́лоса кды протага́лъ роу́кы звитажа́ли… жи́довє, а кды ѡпоу́щалъ ѡтажа́лыє для грѹбости тѣла рѹки, звитажа́ли… амалєки́товє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 135); Тлѹстость: То́лстость, грѹбо(ст) (1627 *ЛБ* 133); якъ… иго́л'ноє оу́шко нє змѣща́єт' вє(л)блю́да,… для грѹбоѣ вєли́кости вєл'блю́довы: такъ и доро́га вєдѹчая в' живо́т' нє змѣща́єтъ бога́того для тѣсноты́ своєѣ, а для грѹбости вєли́коѣ бога́тогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480).

2. Простота, недосконалість, невитонченість, неделікатність, грубість: а́гг҃льскоє є(с)ство то́нко бє(з)тєлє́сно и нєосяза́ємо єсть [тог(д)ы']… протї́въ на́шєє грѹбо́сти тєлєсноє [то́нко і нєвєщєствє́но] (Острог, 1588 *Сур.* 11 зв.); ѡни грѹбо(с)тю своє́ю спроти́вившися в цр҃кви корчємными словы бєзъ бо́язни ѡповѣда́ли (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1);

Што сѧ тичє грѹбости, або и соуптє(л)ности ѡ то(м) оужє(м)... мови(л) (1598 *Розм.пап.* 28 зв.); И такъ идѹчи скрозѣ землю, гроубость горкости, и солоность в' зємли оставоуєтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.); Та(м) бовѣмъ пристойнє за тѣнємъ и приповѣстами, яко то длѧ грѹбости слѹхачωвъ и нєстаткѹ дѣтинного, шли (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 232).

ГРУБШЕ *присл. в. ст. (як простак, невіглас)* примітивніше, ординарніше, по-простацьки: Рожєнѧ бовѣмъ значєніємъ и тотъ грѹбшє оувєдшисѧ мовилъ: Ижъ єсли родилъсѧ, тєды нє былъ прє(д) рожєніємъ, а нє бѹдѹчи прє(д) рожєніємъ, тєды нє прє(д)вѣчный єстъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 280).

Див. ще **ГРУБѢЄ.**

ГРУБШИЙ, ГРУБЪШИЙ *прикм. в. ст. (про речовини)* сталіший, тривкіший: Подобаєтъ жє вѣдати ѡ єлємєнътах' як' нє соут' равны: єдины бовѣмъ лєгъкого и сѹптєл'ного є(с)тва: яко огнь, и воздѹхъ: дрѹгии жє тѧж'шєго и гроубшєго: яко вода и зємлѧ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.);

(про полотно) грубший: полотна тонкого пулъсетков двадцет, грубъшого пулъсетков пятнадъцет (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 68).

ГРУБЪ[1] *див.* **ГРОБЪ.**

ГРУБЪ[2] *див.* **ГРУБЫЙ.**

ГРУБЫЙ, ГРУБИЙ, ГРУБЪ *прикм.* **1.** *(який має огрядне тіло)* грубий, повний, товстий: дєбєлъ грубый толстый (II пол. XVI ст. *ЛА* 181); дєбєлъ, грѹбы(и) (1596 *ЛЗ* 42); Многоплотный: Тѣло(м) грѹби(и) (1627 *ЛБ* 64); rud(us), груби(й), дєбєли(й) (1642 *ЛС* 357);

(великий за поперечним перерізом) грубий: Нѣкоторыѣ выкладаютъ вєл'блюда того, быти линѹ грѹбѹю в' корабли, на которой котвы спусчаны, бываютъ длѧ задєрживанѧ кораблѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480);

(протилежне малий) великий: Я(ж) ...съ авраамiє iгѹмєнω(м)... прилωжихо(м) и моє гроубоє (!) пєча(т) къ сємѹ записѹ на потвръж(д)єнiє стмѹ вышєписанномѹ мѣсто (!) (1562 *DIR "A"* т. II, фотокоп. 154).

2. *(великої щільності)* грубий, важкий: Который, то єстъ огонь, грубую матерію на кшталтъ желѣза пожыраетъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 131);

(про хмари, імлу і т. ін.) густий: Гды... // грѹбыи хмѹры свѣтлѹю ясность слнєчнѹю прє(д) очыма нш̃ыми закрыютъ, бываєтъ то мєжи людми жє и навєсєлшы(и) чл̃къ нєякi смѹтитися мѹситъ (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.-288); Ѡсѧжимый: Которого можнω тма ωсѧжимаа... Тємность з' грѹбои мглы (1627 *ЛБ* 154).

3. *(нижчого гатунку)* простий, грубий, невишуканий, примітивний: Христосъ теды, который не пришолъ былъ закона псовати, але полнити, не квашенымъ хлѣбомъ, яко грубымъ, вечеру оную, але прѣснымъ въ сакраментѣ отправовалъ (1603 *Пит.* 44); Дєбєлохѹдожникъ: Ґрѹндаль, рємєсникъ грѹбого рємєсла (1627 *ЛБ* 29); Ярига: рѧ(д)но грѹбоє, мѣ(х), саакъ, ѹгорски (Там же, 161); малогω єсмо постѹ вытрвать нє хотѣли... постимо жь. и пєрєставали на грѹбыхъ потравахъ то єсть зєльѧхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 10 зв.).

4. *(який стоїть на низькому культурному рівні)* простий, дикий, некультурний, нецивілізований: А... грѹбыє лю(ди)... наложивши вєлики(и) ωго(н) приняли насъ всихъ для до(ж)човъ и для зимна (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 144); пото(м)... кє(р)кѹ(с) которы(и) бы(л) єщє я(к) кн̃жа языка вло(с)ко(г) и лати(н)ско(г) мєжи народо(м) грѹбы(м) до ко(н)ца нє (з)мєни(л) а шля(х)тичє(в) мѣл при собѣ нємало з народѹ (1582 *Кр.Стр.* 86); зобралосѧ мнозтво, гроубыхь варварскихь людій на рѣцѣ дѹнай (XVI ст. *УЄ* №29519, 163); Пытаю навєтъ, коли оно в' стѹ и чотыридєсѧтъ лѣтъ ω(т) оныхъ спрωсныхъ гроубыхъ поган'ски(х) народовъ вєстроготовъ, остроготовъ, гєроуло(в), вандаловъ, гоун'новъ и лон'кгобардовъ шєстькро(т) былъ взѧтый з'воєваный спѹштошоный римъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); на(з)вали ωный край жмѹдзь, гдє в то(и) часъ мєшкали народωвє грѹбыи; бєз' порѧдкѹ и права; названыи Цибрωвє, и Гєпѣдωвє (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв.).

(про мову) грубуватий, вульгарний. *У порівн.*: On hlianuł iak zwir, wnet kryknuł iak łew na zołnirskie słowa, Ostraia iak micz, a hruba iak picz była emu taia mowa (1648 *П. про пор.* 201).

5. Звичайний, простий, земний: А в то(м) повстало гонєнiє в рогатинѣ ра(д) бра(т)ства и па(с)ки

єрєти(ц)кіє… для пя(т)ницѣ тата(р)ско(г) свята, што собѣ грꙋбыє ꙋчителѣ рꙋ(с)киє попы ꙋзаконили в людє(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Научайте ся, хрестяне, що есть хресть… соромъ… и усякое злое, и бетюгъ, мука, альбо якая смерть грубая, тяжкая (XVI ст. *НЄ* 32); южъ на́д'то нє ты́хъ гроу́быхъ ѡфѣръ потрєбоу́є(т), а́лє и́н'шихъ дх҃овныхъ, лѣп'шихъ и досконал'шихъ (Дермань, 1603 *Охт.* 6); Яко отпал старший небесный аггелъ Сатана, з многими аггелы уподобляючися Богу вышнему, и на тоє мѣсце вступил земный грубый человѣкъ, на которого отступник Сатана завжды воюєт и многи… смертю забиваєтъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Коу́мєа сиби(л)ла… бы́ла ста́ра, в просто(м) ѡдѣанію ходи́ла, грꙋбой твари а срокгой (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 76 зв.);

простий, недосконалий, невитончений: докончана быст сиѧ книга рєкомаа минєя… аще оу котором стихꙋ из грꙋбых слов или ѡписал сѧ бу[ду],… или отъ забытии оума иноици ст҃ий (?) *(Прим. вид.)*…, проси[у] в. м., чтѣтє исправлѧючи, а мєнє грѣшнаго ни клинѣтє (Дрогобич, 1563 *ЗНТШ* CX, 4, 158); мо́жнаѧ є́стъ ре́чъ и на кѡждом мѣсци, и бє(з) здобыва(н)асѧ на такіє гроу́быє ре́чи бг҃ꙋ догоди́ти (Дермань, 1603 *Охт.* 5); Оминаютъ… Російскую нашу Церковъ лѣта грубой простоты: свѣтити ей почала свѣтлость умѣетности и правды! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 657);

неправедний: то(т)… чл҃къ мнѡго лю́дій звѣлъ своєю… зра́дли́вою а блюзнивою мо́вою на свою стро́нꙋ… Про́то єго ст҃оє писмо зо́вєть грꙋбый ло́вєцъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10 зв.).

6. Неосвічений, невчений, тупий, простий: не были такъ грубыми простаками, жебы таковыми доводами подъпирали речи своее (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1109); Не сутъ такъ грубыми, абы вѣдати не мѣли, же Христу Господу тое власне належитъ по всѣ вѣки выбирати роботники до винограду своего (1603 *Пит.* 27); Ва́рваръ: Общій, грꙋбы(и), нєꙋкъ (1627 *ЛБ* 191); subagrestis, груби(и) (1642 *ЛС* 382);

у знач. ім.: абовѣ(м) сꙋдїѧ… нє почти(т) мꙋдры(х) на(д) грꙋбы(х), а́нѣ бога́ты(х)… на(д) оубо́ги(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 78).

ГРУБѢЄ *присл. в. ст.* Простіше, примітивніше: та́къ же єсли́ львы́ и те́лцы истинно бо змии́мъ ихъ бы́ти; нꙋжда всѧко па́зногти рѡгы і шє́р'сть // і прѡчаѧ внꙋтрънаѧ и(м) імѣти. што грꙋбѣє сє́го и нєчєсти́вѣє иматъ бы́ти… Ащели ѡ а́гглєхъ и прѡчыхъ нб҃(с)ныхъ бє(з)тєлє́сныхъ си́лахъ, сквє́рно єсть і нєчєсті́во тєлє́снє // разꙋмѣти (Острог, 1588 *Сур.* 10 зв.-11 зв.).

ГРУБѢАНСТВО *див.* **ГРУБИЯНСТВО.**

ГРУБѢАНЪ *див.* **ГРУБИЯНЪ.**

ГРУДА *ж.* Груда, брила: была… ѡлова груда вєликая (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); massa, a(e), помща (!) смѣшєніє, груда, брила, тѣсто (1642 *ЛС* 264).

ГРУДЕНЬ *ч.* (*цсл.* грудьнь) *(назва місяця)* листопад або грудень: съєм нынє(ш)ни(и) ва(л)ны(и) два(д)ца(т) трєтєго дня м(с)ца грꙋдня рокꙋ прошлого тисѧча пя(т)со(т) шє(ст)дєсѧ(т) ѡ(с)мого ту(т) в люблинє зложили єсмо (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 111 зв.); М҃(с)ца ноємвріѧ погєбрєискꙋ маргєоусамъ, просто грꙋдєнь (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 33); Въ томже року 1620, дня 9 грудня по заходе слонца страшное затмение месяца было, которое было годинъ две (поч. XVII ст. *КЛ* 90).

ГРУДИ *мн. (передня верхня частина тулуба)* груди: а заты(м) єго ѡдинь с ты(х) хлопо(в) рогатиною ꙋ груди вдарилъ (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); видє(л)… тє(ж) єсми… в ковалѧ на грудє(х) рану штиховую (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); а ст҃ій пе́тръ, порва́вши(с) зо сноу оускочиль мєжи ны(х) з мєчо(м) и оухо́пиль за грꙋди слꙋгоу (XVI ст. *УЄ* №29519, 243); **битися у груди** *див.* **БИТИСЯ.**

ГРУДИНА, ГРУДЫНА *ж.* **1.** Грудинка: А ѡтъ кожъдого звєрати ꙋбитого грꙋдина (1552 *ОБЗ* 143 зв.).

2. *ч.* Вл. н.: Стєпанъ Грꙋдына (1649 *РЗВ* 373 зв.); Лєвъко Грꙋдина (Там же, 428 зв.).

ГРУДКА *ж.* Грудка, кулька: в зємли гє(с)сєнъ гдѣ жили іил҃танє нє была и єдна з гра́дꙋ кро́пля або гроу(д)ка (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

ГРУДНИЙ *прикм. (який відноситься до грудей)* грудний: pectoralis, adiec. пє(р)стни(й), грудни(й) (1642 *ЛС* 303).

ГРУДЫНА *див.* **ГРУДИНА.**

ГРУДЬ *ж. (жіноча молочна залоза)* грудь: сѣма кропово... ве(л)ми пристои(т) жо(н)ка(м) кои дѣти ꙋ гроудеи кормѧтъ (XVI ст. *Травн.* 20); Сóсєцъ, а: Ци́цокъ, ки, ци́цка. Пе́рь, и, грꙋдь, и (1627 *ЛБ* 119).

ГРУЗКИЙ, ГРУЗЪКИЙ *прикм.* **1.** *(у якому грузнуть)* грузький: А потом єсми повєл... в зєлєнꙋю плискꙋ, посєрєд зєлєноє плиски в грꙋзкꙋю стрꙋгꙋ (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); тина, болото грꙋзкоє (1596 *ЛЗ* 81).

2. *У знач. ім.*: Грузький. Вл. н.: прывєли до рꙋды которꙋю называють грузъкая (1546 *ОГ* 84 зв.); я... взя(в)ши во(з)ны(х) дво(х) з ꙋрядꙋ посыла(л) до сєла грꙋ(з)коє (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26); Дємко Грꙋ(з)ки(и) (1649 *РЗВ* 158 зв.).

ГРУЗКОСТЬ *ж.* Драговина: Тина: Боло́то, ка́лъ, смро(д), дро́жджѣ, грꙋзкость (1627 *ЛБ* 132).

ГРУЗНЫЙ *див.* **ГРОЗНЫЙ.**

ГРУМЪ *див.* **ГРОМЪ.**

ГРУНТАРЪ *див.* **ҐРУНТАРЪ.**

ГРУНТОВНЕЙ *див.* **ҐРУНТОВНЕЙ.**

ГРУНТОВНЕЙШИЙ *див.* **ҐРУНТОВНѢЙШИЙ.**

ГРУНТОВНЫЙ *див.* **ҐРУНТОВНЫЙ.**

ГРУНТОВНѢЙШИЙ *див.* **ҐРУНТОВНѢЙШИЙ.**

ГРУНТОВЫЙ *див.* **ҐРУНТОВЫЙ.**

ГРУНТЪ *див.* **ҐРУНТЪ.**

ГРУНТЬ *див.* **ҐРУНТЪ.**

ГРУХНУТИ *дієсл. док.* (*стп.* gruchnąć) *(про звістку)* рознестись, пролунати, прогриміти, розлягтись: Восто́чнїи ѡ(т)ци... нє вѣрѧчи до конца́, посла́ли... ри́тора я́на, ѡ(т) кото́рого... вѣдомость взали, і ю(ж) гроу́хноуло то по всє(м) мѣстѣ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50); коли оуслы́шали филистї́новє и грꙋхнꙋло оу ни(х), жє Сампсѡнъ вшо́лъ до мѣста (серед. XVII ст. *Хрон.* 186).

ГРУША *ж.* **1.** *(дерево)* груша, грушка: а хотарь сєлоу... ѡттолѣ прости къ сєлоу на єднꙋ грꙋшꙋ знамєнанꙋ що єсть ꙋ сєло ꙋ Мнхꙋчани и ѡт коло тои грꙋши могила,... над Крьницꙋ на копанꙋ могилꙋ (Ясси, 1508 *DBB* I, 3); а ѡт Михалкова ставища по грꙋшꙋ, котораѧ на гори стоит (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); ма(ц)ко маръцино(в) сн҃ъ зєзна(л) доброво(л)нє и(ж) прода(л)... крꙋ(нт) и до(м)... строна єдна ѡ(т) фє(н)ны а дрꙋгая ѡ(т) ва(с)ка по ди(ч)кꙋ грꙋшꙋ (Львів, 1596 *Юр.* 22); пи́ро по ла(т)нски, кꙋмєтиранъ по грєчєски... бе́рєнъ по нємєцки а по роу(с)ски гроуши огородныа (XVI ст. *Травн.* 364); pyrus, дрєво груша (1642 *ЛС* 340); Груша. Pyrus (1650 *ЛК* 441).

2. *(плід)* груша, грушка: Свири(д) Сємєнови(ч) шостакъ... мє(л)... пє(т)рꙋшкового насє(н)я грушъ сухи(х) лєкрацєи... за ко(п) д҃/л҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 33); овощы, груши, яблыка потрясли и попсовали, — шкоды у виногради и въ саду на двѣсти золотыхъ полскихъ учинили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); бѡлшиє дꙋли, или гроуши огор(о)дниа, лꙋчши соуть прїаты в бра(ш)нє (XVI ст. *Травн.* 364); грушъ сушоныхъ осмака; ручъниковъ седмъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

Див. ще **ГРУШКА.**

ГРУШЕВЫЙ *див.* **ГРУШОВЫЙ.**

ГРУШКА, ГРУШЪКА *ж.* **1.** Те саме, що **груша** у 1 знач.: Якобы са́дꙋ ро́зными ѡбфи́тыми дре́вами наса́жєномꙋ, в᾽кото́ро(м) бы грꙋшки, я́блка, // и ма́тица ви(н)наѧ... придало́сѧ... пєрєсади́ти (Вільна, 1627 *Дух.б.* 131-132); achras, грушка лѣсная (1642 *ЛС* 66); садъ... вирубати казалъ, в которымъ было дерева розмаитого: яблони, орихи волоские, грушъки великие (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493); Грушка. Pyrum (1650 *ЛК* 441).

2. Те саме, що **груша** у 2 знач.: Кꙋнє(и) васкови(ч) ...мє(л)... грꙋшокъ сухи(х) камєнє(и) ѕ҃і (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 48); curmundula, грушки сла(д)кїє (1642 *ЛС* 150); fauoniana, гру(ш)ки фавони(й)скїи чє(р)влє(н)нїи (Там же, 195); взяли коня зъ возомъ, ...грушекъ полъ мацы (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 141).

3. *ж. і ч.* Вл. н.: Листъ князя Соколинъского на имени Старинки у Грушки (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод.,12); Савъка грꙋшъка (1649 *РЗВ* 440).

ГРУШКОВЫЙ *прикм. (виготовлений із груш)* грушевий, *діал.* грушковий: тая Вовдя з маткою своею пана Вишневского струли, и въ квасе грушковомъ то сама Вовдя задала... зеле любъше (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 450).

ГРУШОВЫЙ, ГРУШЕВЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується груші-дерева)* грушевий: тамъ же въ писеци (!) щепы грушовыхъ и яблуневыхъ добрыхъ о килька десятъ поломили (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138);

(виготовлений із груш) грушевий: в том дворе было: // ...бочок двадцат порожних а одна с квасом грушовым (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163-164); вся со́ки ω(т) разли́чны(х) ѡвочі́й, и ягодъ источе́ны, я́коже єстъ, я́блочный, грꙋ́шевый (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 237).

2. У складі вл. н.: **Грушовая Воля:** село Грушовая Воля (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 374);

у знач. ім. Грушевий. Вл. н.: Ѡзєра... грꙋшовоє... Бєло... В тыхъ ѡзєрахъ рыбъ досы(т) завжды (1552 *ОЧерк.З.* 11).

ГРУШЪ *див.* **ГРОШЪ.**

ГРЪДИТИСЯ *див.* **ГОРДИТИСЯ.**

ГРЪДОСТНЫЙ *див.* **ГОРДОСТНЫЙ.**

ГРЪДОСТЬ *див.* **ГОРДОСТЬ.**

ГРЪДЫЙ *див.* **ГОРДЫЙ.**

ГРЪДЫНА *див.* **ГОРДЫНЯ.**

ГРЪДѢТИ *див.* **ГОРДѢТИ.**

ГРЪКИЙ *див.* **ГОРКИЙ.**

ГРЪКЇЙ *див.* **ГОРКИЙ.**

ГРЪКО *див.* **ГОРКО.**

ГРЪКОСТЬ *див.* **ГОРКОСТЬ.**

ГРЪЛО *див.* **ГОРЛО.**

ГРЪНИЦА *див.* **ГОРНИЦЯ.**

ГРЪСТЬ *див.* **ГОРСТЬ.**

ГРЪТАНОВСТЕКЪ *ч.* Горлопан: Єщє єси гръта́нов҆стє(к), єщє єси гръта́ноигратє(л)... єщє єси млєкопі́й (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНОИГРАТЕЛЪ *ч.* Базіка: Єщє єси гръта́нов҆стє(к), єщє єси гръта́ноигратє(л)... єщє єси мла́дєнєцъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНОМУДРЕЦЪ *ч.* Пустомеля: єщє єси гръта́ноигратє(л), єщє єси гръта́ному(д)рєцъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249 зв.).

ГРЪТАНЬ *див.* **ГОРТАНЬ.**

ГРЪЧИЧНЫЙ *див.* **ГОРЧИЧНЫЙ.**

ГРЪШИЙ *див.* **ГОРШИЙ.**

ГРЫБЪ *див.* **ГРИБЪ.**

ГРЫВАЧЪ *ч. Діал.* гривач "довговолоса людина". Вл. н.: тые ж люде... постреляли, поранили... //... Кирыла Грывача (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 158-159).

ГРЫВНА *див.* **ГРИВНА.**

ГРЫЗТИ *див.* **ГРИЗТИ.**

ГРЫЗТИСА *див.* **ГРИЗТИСА.**

ГРЫФЪ *див.* **ГРИФЪ.**

ГРЬЛО *с.* Рукав ріки, гирло: ѡттолѣ долꙋ Прꙋтовом брєгꙋ против Сꙋханє а пак отолѣ право оу грьлꙋ Топилѣну гдє минєт чєрєс Троянѡм гдє и вышє писанно єст (Сучава, 1520 *DBB* I, 16).

ГРѢБІЯ *ж. бот.* (nymphaea) водяна рослина з родини гребенястих: ѡный ѡго́нь бы(л) исто(т)ный бо нє мо́гъ бы смолы и грѣбі́и и лозы, ро́зны(х) ты(х) матєрѣи пожира́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 22).

ГРѢБЛЯ *див.* **ГРЕБЛЯ.**

ГРѢЗНЪ *ч.* Те саме, що **грезно:** радоуиса ститє-лю николая грѣзнъ доброплодныи точа нѣтлѣния миру (1489 *Чет.* 197).

ГРѢЗТИ *див.* **ГРИЗТИ.**

ГРѢЗЬ *див.* **ГРЯЗЬ.**

ГРѢКЪ *див.* **ГРЕКЪ.**

ГРѢТИ *дієсл. недок.* **1.** *(передавати своє тепло)* гріти: Створе́н҆є абовѣмъ грѣєт҆ и ѡживлаєтъ дрꙋгоє створе́н҆є (Вільна, 1627 *Дух.б.* 121); оге́нь... розмаѣтыѣ скꙋтки выдає(т): грѣєтъ, палит҆, сушит҆, ростопла́єт҆, свѣтит҆, и чи́стит҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 324); Вѣтри та грѣютъ, и прѡхлаж҆даютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 4).

2. *(захищати від холоду)* гріти: матько... дакоую тобѣ // ижь єсь мя корми́ла... приѡдѣва́лась ма и грѣла и са пѣклова́ла мною (XVI ст. *УЄ* №29519, 238 зв.-239).

ГРѢТИСА *дієсл. недок.* **1.** *(зігрівати себе)* грітися: пєтрь пакь... сѣдѣль ис [с]лоу(г)ми и грѣл҆са в огна ((1556-1561 *ПЄ* 189); ω(т)връгса єдинь ω(т) нихъ, и побѣгь до ѡгна, и скоро са поча́ль грѣти заразь ростопилса (XVI ст. *УЄ* №29519, 196 зв.); А пото(м) слоуги жидовьскїи клали ѡгєнь в посрє(д)-коу двора грѣтиса (XVI ст. *УЄ Трост.* 60); Што за похва́ла // и нагоро́да наго́мꙋ и голо́дномꙋ бра́тꙋ єсти, пити, и грѣти са роска́зовати, потрєбъ кꙋ томꙋ приналє́жачи(х) нє дода(в)ши (Єв'є, 1611 *УЄ Єв.*

4-5 ненум.); Нє мо́вмω до потрєбȣючихъ вспоможе́нѧ и ратȣнкȣ на́шого (нѣчо́го длѧ ни(х) до́брого нє оучини́вши;) идѣтє в҆ покою, грѣйтєсѧ, и кормѣтєсѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 521).

2. *(ставати теплим)* грітися: та(к) бовѣ(м) вода грѣтисѧ мо́жє(т), жє прє(з) стравєнѧ прироже́нѧ воды оуста́лобы абовѣ(м) ωными прида(т)ками заховоуєтсѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 215); Ѡ(т) во́лны бара́нωвъ мои́хъ грѣлисѧ плє́чѣ и́хъ (Київ, 1624 *МІКСВ* 101).

ГРѢХОВНЫЙ, ГРѢХОВНИЙ, ГРѢХОВНІЙ, ГРЕХОВНЫЙ *прикм.* **1.** *(сповнений гріхами)* грішний: пролѣтїє бл҃гопоспѣшно є(ст) на(м), // Нєбо, я́кожє сє нн҃ѣ ти́хаѧ и нєбє́снаѧ наста́ вєсна́, пасты́р до́брый на бл҃годѣла́нїє движа́, ω(т) грѣхо́внаго сна́ (Львів, 1591 *Просф.* 70-71); А што наболшая, ижъ царство грѣховное широко ростегаютъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 166); Тоє всє слы́шачи наими́лшїє, повста́ньмо вы́трєзвившисѧ. а бо(л)шє, на(д)то тымъ грѣхо́вны(м) сно́мъ нє спѣмо (Острог, 1607 *Лѣк.* 125); тыи бовѣмъ про́мєнами своє́го свѣтлого живота́ свѣтат҆ на(м), в҆ то́и тє́мнои но́чи, посрє́дѣ грѣхо́вного жи́тїѧ въ вѣцѣ се́мъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 51 зв.); А тѣлω своє з грѣхѡвнїми налѡгами ωбȣзда́ли (Чернігів, 1646 *Перло* 54); ω(т) юногω ωтро́ка, ажъ и до само́гω Пр(о)рка, всѣ лю́дє нє бє(з) грѣхо́вногω поро́к(а) (Там же, 134 зв.); а що бо́лшаѧ, нє ты́л҆кω грѣха́ми зашпєцѡ́ныхъ нє выслȣхива́єтъ, алє бры́дат҆сѧ на(д) то го́лосомъ и́хъ, и вдѧ́чнѣи... слȣхаєтъ быдлѧ́тъ рыка́нѧ, нѣжъ чловє́ка валѧ́ючогосѧ бє(з) покȣты в҆ спро́сностахъ грѣхо́вныхъ, спѣва́нѧ а́л҆бо чита́нѧ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

2. *(який веде до гріха, спричиняє, породжує гріх)* гріховний: роспоусти ω(т) сєбє звѧ(з)ки грѣхо(в)нїи которыи тєбє до потоплєнїа вѣч҆наго ти́снȣ(т) (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 11); Рымская // церковъ хлѣбы прѣсные оферуетъ, для того, ижъ Панъ и Збавитель нашъ безъ всякого смѣшенія грѣховного прынялъ тѣло (Вільна, 1608 *Гарм.* 201-202); И зъ звязковъ грѣховныхъ, всѣ ся освободѣте (Львів, 1630 *Траг.п.* 173);

(який визначає релігійні догми, настанови) гріховний: тєлє(ц) сѧ розоумѣєть сн҃ъ бж҃їи котрїи є(ст) покоушєныи тѧ(ж)костю закона грѣховнаго выбавлѧючи на(с) ω(т) пєкла (к. XVI ст. *УЄ* №31, 5 зв.); Тє́лєцъ, ижъ нє дознáлъ ярма зáкона грѣхо́внагω упитанный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 33).

3. *(який є наслідком гріхів, спричинений, викликаний гріхами)* гріховний: на(с) хс҃ъ воздвизає(т) лєжащи(х) въ грєховнои погибєли (1489 *Чет.* 25 зв.); Мы же грѣшніи, исполнени язвъ греховныхъ, плачемся своихъ греховъ (Супрасльский монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 155); пости(т), альчє(т), и страж҆дє(т) за до(л)гъ грѣховъны(и̂) покȣтою плати(т) и о(т)мщає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 255 зв.); Хто правосла́вной вѣры отступа́єт, такій съ светими жребіа нѣ маєт... и душа єго мерьтва, и сам єсть гнюсная грехо́вная жертва (к. XVI ст. *Укр.п.* 74); Ачъ колвекъ если хотяжъ и лѣкарства потребуетъ, абы на ранахъ грѣховныхъ и на злыхъ справахъ своихъ злѣченъ былъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 53); Поча́лъ да́лєи ω дш҃номъ лѣка́рствѣ мы́слити, Якъ бы ω(т) зма́з҆ грѣхо́вных҆ мо́гл҆ єи ωчи́стити (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); нє до́сытъ ва́мъ на то́мъ, жєбы́стє то́л҆кω ω(т) оупа́дкȣ грѣхо́вного повста́ли, алє... дȣхо́вноє хожє́нїє ва́шє ко́нчачи, спѣшнє ходи́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 112); Ужасни́сѧ тє́ды чл҃чє... пы́та́и сȣмнѣнѧ своє́гω, єжєли нє зоста́ла на ѡнымъ якаѧ зма́за грѣхо́внаѧ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 911).

4. *(який утотожнюється або порівнюється з гріхом, який є носієм гріха)* гріховний: Ты́ жє нн҃ѣ позна́и нєщасли́вый грѣшникȣ... я́ко мл(с)тивый и ла́скавый бг҃ъ, подаєть тєбѣ лѣка́рьство, на твою трȣти́знȣ грѣхѡвнȣю, покаѧнїє, тил҆ко нє погорди́ даромъ єго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 41 зв.); Пєликанє мо́и Нб(с)ныи... якω ви́дѣлєсь мѧ оу провѣдѣнїю твоємъ бо(з)комъ, ω(т) змїа пєкє́лногω, ядомъ грѣхѡвни(м) на(д)хнє(н)но(г), и смє́ртю вѣчною оуморє́нногω. Прє́то Ко́пѣємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 99); *Образно*: То в҆ хлѣбѣ тєлє́сном҆, алє и дш҃євно(г) хлѣба ина́чєи трȣднω оубѣлити тылкω прє(з) ωмы́т҆є слє́зъ покȣтных҆, и высїан҆є доскона́лоє кȣколю грѣхо́вно́гω (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

Див. ще **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢХОЛЮБЕЦЬ *ч. (людина, схильна до гріха)* грішник; гріхолюбець: нєсы́тыи грѣхолю́бъци, я́ко є́лєнѣ рога́тыи, бȣѧ́ють в рѡ́скошахъ... по различ́ныхъ паствискахъ грѣха (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37 зв.);

єжєли́ жити просторо́но… то́ таковыи оучин҆ки грѣхолю́б҆цєвь (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 159); дай то за страх҆ и боꙗзнь; грѣхѡлю́бцємъ: а за радость вѣчнꙋю трꙋдѡлю́бцємъ (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.).

ГРѢХОЛЮБИВЫЙ, ГРѢХОЛЮБЫВІЙ *прикм. (який має схильність до гріхів)* грішний; гріхолюбний: Рємѣ(н)ны(и) за(с) поꙗсъ длѧ то́го ино(к) носи(т), я(ко) да оу́біє(т)… // …прагнє́нꙗ грѣхолюби́воє, придавлꙗ́ючи кожꙋ кожєю (п. 1596 *Виш.Кн.* 233 зв.-234); Нєха́й бꙋ́дє… Во́лꙗ твоꙗ ст҃а́ꙗ добротли́ваꙗ, А нє на́ша во́лꙗ грѣхолюби́ваꙗ (Чернігів, 1646 *Перло* 17 зв.); Прє́то ты чл҃вчє грѣхолюбывій, нє слꙋхай ра́ди, и хитрои діꙗволскои зра́ды (Там же, 124 зв.).

Див. ще **ГРѢХОЛЮБНЫЙ.**

ГРѢХОЛЮБІЄ *с. (схильність до гріхів)* гріховність; гріхолюбство: Пріими… Б҃жє , сію малꙋю мрє́жꙋ, або сѣткꙋ… и въвєрзы́ ю въ мо́рє вєли́коє вѣка сєгѡ и за(и)ми єю: множє(с)твѡ… рыбь, ѡ(т) всꙗ́когѡ // рѡ́да чл҃вчєскогѡ, абы из глꙋбыни́ нєвѣріꙗ, и мра́чногѡ грѣхѡлю́біꙗ, лѡ́вци, и рибытви твѡй, ви́тꙗгнꙋли ихъ; на свѣтъ ч(с)тогѡ нб(с)ногѡ зєфѣра (Чернігів, 1646 *Перло* 169 зв.-170).

ГРѢХОЛЮБНЫЙ, ГРѢХОЛЮБНИЙ *прикм.* Те саме, що **грѣхолюбивый:** так же и убогому иноку не до прѣния еретического упражнение, коли бѣси помыслы перевертают и тѣло на похоти грѣхолюбные разжигают (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); А с тыхъ сє(д)ми грѣхѡ́въ; всѣ грѣхи тогѡ свѣта рѡ́дꙗтъсꙗ, и походꙗтъ; въ мірѣ в҆ чєловѣцєхъ грѣхолю́бнихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 114); А на ло́жи смє́ртномъ… ґды́ ты по́йзришъ, наза(д) сєбє на жи́тїє твоє́ грѣхолю́бноє, али за тобо́ю идє́тъ, множьствѡ грѣхѡ́въ твои(х), оу стра́шни(х) лица́хъ… ѡ́чи твѡи ѡ(т) ни(х) ѡ(т)вра́тишъ (Там же, 125).

ГРѢХОЛЮБЫВІЙ *див.* **ГРѢХОЛЮБИВЫЙ.**

ГРѢХОПАДНЕ *присл.* У гріхах, гріховно: Михаилъ Рогоза, Кирило Терлецкий… непобожне и грѣхопадне жили (1621 *ПККДА* I, 126).

ГРѢХОРОДНЫЙ *прикм. (схильний до гріхів)* грішний: Прє́то росказа́лъ жонꙋ и дѣти мои прода́ти. Душꙋ мою и пло(т) грѣхоро(д)нꙋю, на мꙋки вѣчнїи посла́т(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 19 зв.).

ГРѢХОТВОРЕНІЄ *с. (порушення релігійно-моральних догм)* гріхопадіння: лꙋкавый шата́нъ… пока́зꙋєтъ… ро́скошъ тогѡ свѣта, банкє́ти, па́нство… срєбролю́біє, пожадли́вость нєсы́таꙗ, бога́цтвѡ, и вса́коє грѣхотворє́ніє (Чернігів, 1646 *Перло* 120 зв.).

ГРѢХОТВОРЕЦЪ *ч. (той, хто робить гріхи, грішить)* грішник, гріховодник: ѡ грѣхотво́рци… ꙗкона́йпрꙋдъшє оутѣка́йтє ѡ(т) сатаны, и ѡ(т) грѣха єго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 36); оучи(т) діꙗ́волъ грѣхотво́рца, покаа́ніє своє, до утра ѡ(т)клада́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 124 зв.).

ГРѢХОТВОРНЫЙ *прикм. (такий, який робить гріхи; сповнений гріхами)* грішний: Прє́то молю́ тꙗ Г҃и мо́и, тꙋю грѣхотво́рнꙋю дꙋшꙋ мою, ѡзаблꙋю загрѣй Кро́вѣю твоєю прє́стою горꙗ́чєю (Чернігів, 1646 *Перло* 97 зв.); Або́вѣмъ во́лєю Ѡ(т)цєвскою …звѣтꙗжи(л) діꙗ́вола грѣхотво́рногѡ (Там же, 132 зв.).

ГРѢХОЧИСТИТЕЛНЫЙ, ГРѢХОЧИСТИТЕЛЬНЫЙ *прикм.* Який очищає від гріхів: ѡ(т)чє… и то ѡ(т) тє́бє завєли́ко пріймꙋ ґды ми з҆ на́ймитами Твоѣми грѣхочисти́тєлны(х) дѡ́бръ твоѣх҆ причаститисꙗ позво́лиш҆ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 30); нє присꙗга́ймѡ а́нѣ на пи́смѡ Б҃жєє, анѣ на грѣхочисти́тєл҆нꙋю мꙋкꙋ Х҃а Б҃га на́шєго (Там же, 996).

ГРѢХЪ, ГРѢХЬ, ГРЕХЪ, ГРИХЪ *ч.* **1.** *(порушення релігійно-моральних догм)* гріх: Дроугїи грѣхь правє проти́вныи то́и стости є(ст) гнѣв, и нєчистѡ(ст) и вшєлꙗкоє плюгав҆ство и нєоучти́вость тєлєснаа (Львів, 1585 *УЄ* №5, 114, на полях); мꙋжєбо́йство, и чꙋжєло́жство, и злодѣйство… и вса́кїй грѣхъ попо́лни(л)сꙗ на зємли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 18); А значитсꙗ и(ж) то бы(л) вє(л)ми вєлики(и) а нє(з)но(с)ны(и) грє(х) бо добровольнє грєшил҆ (II пол. XVI ст. *КА* 22, на полях); всꙗкаꙗ нєпра(в)да є(ст) грѣ(х) (Там же, 221); Коуса(т) на(с) діаво(л) и зара́жꙋє(т) на(с) грѣхо(м) смртлъны(м) (XVI ст. *УЄ* №29519, 44 зв.); позвѣрхо́вный бовѣ(м) грѣх҆ люде ба́ча(т), а то що в҆ глꙋбо́кости дшєвной, єдино ты(л)ко прє(д) кото́ры(м) нѣчо́го нє є(ст) та́йно ба́чи(т) ѡ́ко (Острог, 1614 *Тест.* 162); Нє поста́въ на́мъ Б҃жє нш҃ъ за грѣхъ нарѣка́нꙗ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 12); Кр(с)тъ Пр(с)тый єст҆ вѣдо́мы(и) жє прєз҆ нє́го Пра́дѣднєго Грѣха южъ єстє́сми во́лны-

ми (Київ, 1623 *МІКСВ* 79); Троа́кій грѣхъ знаменꙋєтъ, перворо́дный, смерте́лный, и повседне́вный (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); А называ́ют҄са головны́ми дла то́го, же сꙋтъ ко́ренемъ, и жро́дломъ иншихъ мно́гихъ грѣхо́въ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 4 зв.); А с ты́хъ се(д)ми грѣхо́въ, всѣ грѣхи тогω свѣта ро́датъса и похо́датъ (Чернігів, 1646 *Перло* 119); Примир, примир, пане, грѣхов юж престаем, А тебе за творцу нашего признаем (1648 *Елег.* 153); **грошовый грѣхъ** — грошолюбство: Єсли того грошового грѣха ино(к) не чини(т) и не имає(т) ничо(го) в҄ своє(м) схованю, а трафи(т)са ємꙋ о(т) то(го) чрева // и о(т) того го(р)ла звытажити(с), томоу нимало не чюдꙋйса (п. 1596 *Виш.Кн.* 248 зв.-249); **в грѣхъ упадати (впасти, упасти)** — допускатися (допуститися) гріха, грішити (согрішити): та́к҄ и бгъ, кг(д)ы в на́йго(р)шіи грѣх҄ впадемо, не кара́єтъ за́раз҄, и сква(п)ли́ве але все дла то́гω... чини(т), якобы насъ переме́ни́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 18); ско́ро члкъ по крещѐніи в҄ грѣхъ оупада́єтъ,... през҄ тꙋю стꙋю та́йнꙋ ω(т)пꙋщеніє грѣховъ одер҄жавшы з҄ Бгом҄ съедина́єт҄са (Львів, 1645 *О тайн.* 48); праώцъ на́шъ ада(м) за́ра(з) ω(т) створе́на своего мѣзе́рне в грѣ(х) впа́лъ, и насъ всѣ(х) до того(ж) з собою потагноу(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190 зв.); Кото́рыи то ли́стъ бы́лъ на то(т) ча́съ, до чл҃ка оупа́лого в грѣхъ ω(т)стꙋпле́на ω(т) и́ночества пи́саный, и́менемъ ѳеώдора (1607 *Лѣк.* 3 зв.); **грѣхи оставлати** — відпускати гріхи, розрішати: то(г)ды моць да(л) имь. не жебы мрътвы(х) воскре(с)шати, але да(л) имь моцъ грѣхи ωставлати (к. XVI ст. *УЄ* №31, 54); **грѣхи отпускати, отпускати грѣхи — а)** відпускати гріхи, розрішати: Тутъ божественный сей учитель ясне о скутку ключей тыхъ вѣдати даетъ, же не иншее што суть, только грѣхи отпускати и задерживати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 404); **б)** прощати провину: комоу гь бъ да(л) ста(н) якыи в то(м) пребываи а ємоу вдачне за то дакоуи а братоу своємꙋ грѣхы ω(т)пускаи (к. XVI ст. *УЄ* №31, 15 зв.); если вы не ω(т)пꙋска́єте члвко(м) грѣхо(в) и(х) и ω(т)цъ вашъ не ω(т)пꙋсти(т) вамъ грѣхо(в) ваши(х) (І пол. XVII ст. *УЄ Кан.* 37); **грѣхи отпущати, отпущати (вытпущати) грѣхи** — те саме, що **грѣхи отпускати**: толко единомꙋ христу богу безгрѣшному грѣхи ωтпꙋщати людем (поч. XVII ст. *Вол.В.* 84); и наꙋчил всѣх сѣдмьдесат крот седмерицею ωтпꙋщати грѣхи (Там же); далъ имъ духъ святый и муць вытпущати грѣхы и удержати (XVI ст. *НЄ* 49); **грѣхъ учинити** — допуститися гріха, согрішити: в кори(н)ѳѣ за́цный нѣякій члкъ грѣхъ оучини́ль тако́вый, якій анѣ межи пога́ны найдовалъса (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); **оставленіє грѣховь** — відпущення гріхів, розрішення: Възмѣте и ижьте, се є(ст) тѣло моє ламаноє за ва(с) въ ωставленіє грѣховь (XVI ст. *УЄ Трост.* 52); Исповѣдꙋю єдино Крще́ніє въ ωставле́ніє грѣхω(в) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 902); **отпустити грѣхи — а)** відпустити гріхи, розрішити: кото́ры(м) ω(т)пꙋстите грѣхи́ ω(т)пꙋста(т)са, а кото́ры(м) задрѣжите, задрѣжатса (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 222); если не бы́лъ Бгъ, грѣхи грѣшницы кто ω(т)пꙋсти́лъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125 зв.); **б)** простити провину: Єв(г)листа выписоує... тыж якь многыя бра(т) братоу має(т) ω(т)поустити грехы (1556-1561 *ПЄ* 78 зв.); **простити грѣхи** — те саме, що **отпустити грѣхи**: вѣруй исъ правдовъ великовъ, ажъ ти проститъ Господь усѣ грѣхы (XVI ст. *НЄ* 8); **тма грѣха** — гріховна безодня: снъ Бжій... грѣшникωвъ и с тмы грѣха пре(з) покаа́ніє виво́дитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 75);

поганий вчинок; злочин: а кр(с)тилиса во иωр҄дани рѣцѣ ω(т) него исповѣдающе грехи своа (1556-1561 *ПЄ* 26 зв.); Лѣпше на се(м) свѣте каятися грѣхо(в) свои(х) ни(ж)ли на стра(ш)но(м) сꙋдѣ пре(д) сьборо(м) бгу ω(т))вѣть давати (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); коли є(с)ми имали... вашеи мл(с)ти послужити гъ бꙋ ра(ди) мно(ж)ства грѣхо(в) наши(х) скрьбію и жало(с)тіа (!) великою на(с) посѣти(л) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 331); рыхлѣй бовѣмъ нѣжлиса грѣ(х) скон҄чи́тъ, загаса́ютъ соло(д)кости, а́ле за ни́х҄ моу́ки нѣ ма́ютъ кон҄ца (Острог, 1607 *Лѣк.* 106); **Ѡ** бе мои ты єси сты(и) на(д) стыми а я(м) плюга(в)ство грѣхо(в) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 39 зв.); грѣхо́(в) на́ших҄ ка́ймωса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 187); панама́ръ да бꙋдетъ избира́нъ непови́нный ни въ ко́ем же грѣсѣ (Львів, 1642 *Жел.П.* 3 зв.); **Ѡ**(т)че на́шъ стый Бгословле́нный, грѣха́ми на́шими незвитаже́ный (Чернігів, 1646 *Перло* 22 зв.); жона єгω... невстыдли́ваа, я́вне ємꙋ мо́витъ ω

грѣхъ смѣла... нихто́ сѧ нє довѣдає, твоє всє што ма́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); ѡ милосє(р)дє є(г)[о] свєтоє мило(с)ти, абы мєнє во(д)лугъ гриховъ моихъ нє кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); Грѣхъ. Peccatu[m] (1650 *ЛК* 441).

2. Вина, провина: рєчє к нємоу анхимандри(т) нє стєрпѣвъ и҃і лѣ(т) которыи грѣ(х) имає(ш) (1489 *Чет.* 4); ннѣ вымовитисѧ нє могоу(т) ѡ(т) грєхоу своєго кто мєнє нєнавидить (1556-1561 *ПЄ* 417); нєха(и) я в то(м) нє бꙋдꙋ винєнь нєха(и) то(т) грѣхь на тобѣ и на приятєлє(х) твои(х) бꙋдє(т) (Дубно, 1588 *ЛСБ* 102); приступимо до хрестияньское единости, познаймо грехъ нашъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 298); Вѣрити имаеме, чомъ овунъ изъгладитъ грѣхы нашѣ и насъ справедливыми учинитъ (XVI ст. *НЄ* 209); ѡ котры́є ѡ(т) згинє́нѧ лю́дъ збавлѧ́єтє... Тѣло хв҃о збавє́нноє и́мъ даючи, и кро́вь ч(с)тнꙋ́ю грѣхѡ́мъ и́хъ на очищє́ньє (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум.); В ста́рости бовѣмъ и Типографїю вы́ставилъ, з҄ кото́рои кни́ги Бж(с)твє(н)ныи Црко́вныи и ꙋ̊чи́лищныи... якʼ зʼ жро́дла пото́ки на обмытʼє грѣхѡвъ ка́ючимʼсѧ выхо́дѧтъ а выплыва́ютъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 26); noxa, a(e), вина, тщєта, грѣхъ (1642 *ЛС* 282); то́й Пєлика́нъ Нб(с)ный... // ...Кро́вѣю свѡ́єю, ѡмы(в) грѣхи на́шѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.-64).

3. Порок, гріх: Антихристъ естъ названъ человѣкомъ грѣху (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 165); а волѧ свѣта того нѣчого иншого є(д)но грѣ(х) а хꙋ(т) тѣла нашєго (к. XVI ст. *УЄ* №31, 185); Тако́ваѧ ли то вѣра на(д) грѣхо(м) и дхами подʼнб(с)ными, лꙋка́выми..., въ мирѣ сє(м) цр(с)твоує(т) (1599 *Виш.Кн.* 220); только єдин Христос... без грѣха (Львів, 1605 *Перест.* 47); Кото́раѧ [слава] а́бы ва́съ Всѣхъ по(д)кала бо́гъ та́къ по моє́мъ ѡ(т) хо́дє... Жє́бы зʼ дши ва́шой... нєдба́лство... ѡ(т) тѣла грѣхъ... Оустꙋпи́ло (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Нє то́чїю жє сє, но ащє и... стрꙋпъ или кра́ска на лици дшєвномʼ грѣха ра(д) ѡбрѧ́щєтʼсѧ (Київ, 1628 *Дор.Поуч.* 519); заразо(м) грѣ(х) а та(к) внє(т) тѧ свѣ(т) ѡпаноує(т) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 58); Ибо ннѣ по(д) Нбомъ, на́ зємли грѣхʼ живє́тъ, и царствꙋє(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 145); *Образно:* если сам Златоусты потребовал утѣкати от мирскаго огня в Сигор, жебы не згорѣв огнем грѣха похотным, пѣвне и другим тую ж пораду без зазрѣния подавал (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 239).

ГРѢШАТИ *дієсл. недок.* Погано робити, зле чинити: Дуже грѣшаютъ и сутъ у слѣпотѣ великуй, котрыи не знаютъ нѣчого... и забываютъ ся научати // за пожитокъ вѣчный (XVI ст. *НЄ* 123-124).

Див. ще **ГРѢШИТИ.**

ГРѢШЕНЪ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢШЕНЬ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢШИТИ, ГРѢШЫТИ, ГРЕШИТИ, ГРІШИТІ, ГРІШІТИ *дієсл. недок.* **1.** (проти чого і без додатка) *(порушувати релігійно-моральні догми)* грішити: а мы грєши(м) што часокъ, ни сѧ страхо(м) трвожи(м) (Острог, 1581 *Римша Хрон.* 36); а такъ они яко сами грѣшатъ, такъ сами ся тежъ безъ всякого покаянія розгрѣшаютъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 166); нє прє(с)тавалє(с) на бѣгꙋ приро(д)номъ, алє самъ сєбє ницовалъ, а гдє нє моглъ достати грѣха тѣлє(с)нагo, тамъ бє(з)прєста(н)но злою ми(с)лїю грѣшити нє прєставалъ єси (Чорна, 1620 *Діал. о см.* 272); та(к) на(и)ми(л)шіи хр(с)тїанє... на то(м) плачливо(м) падо(л)но(м) свѣтѣ бо(л)шє грѣшимо, нѣ(ж)ли бгꙋ тво(р)цꙋ своємꙋ добрє чинимо (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 65 зв.); pecco, as, грѣшу (1642 *ЛС* 303); ѡблꙋдники... зʼ нєвѣрными мꙋчитисѧ бꙋдꙋтъ; мо́вѧчїи зась до сєбє, по́кисмѡ // мо́лоды, грѣшѣмъ, а на ста́рость кѧ́атисѧ бꙋдємъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 276-276 зв.); Проти́вкѡ Дєвѧ́тогѡ Приказа́нѧ тыи грѣша́тъ, кото́рыє фалши́вє свѣдчатъ на бли́жнагѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 908); а ѡ(т)ци и́хъ; кото́рыи вʼ доскона́ломъ ро́зꙋмѣ грѣши́ли; ты́и повста́нꙋтъ на мꙋ́кꙋ вѣчнꙋ́ю (Чернігів, 1646 *Перло* 149); А ѡ то(м) кото́ры(и)... вєли́ки(м) го́лосѡ(м) мо́ли(т)сѧ, або що тако́го... з ꙋстъ свои(х) выпꙋскає(т) ...двоѧко грѣши(т): пє́рвоє, стає(т)сѧ моли́твѣ своєи вино́вє(н), жє єи нє(д)ба́лє ѡфѣрꙋєтъ г(с)дꙋ бꙋ; повто́рє, нєскро(м)ны(м) го́лосꙋ выпꙋщє́нїє(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.).

2. (чим, проти кому і без додатка) *(нечесно діяти супроти когось, робити щось погане)* грішити: Грѣшатъ тоты попове, котрыи казятъ церкъви, де могутъ держати учителя доброго (XVI ст. *НЄ* 99); с тых теды словъ, албо Петръ святый на той час в

Рыме не былъ, кгды тоє писано, або Павел святый барзо упорне против нему грѣшит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53); то(т) кто виномъ єсть заражоный, дш҃єю много и розмайтє грѣшити моусить (Острог, 1614 *Тест.* 157); То теды Киприѧнъ якобы за певнѹю речъ мелъ // ижъ Стєфанъ вє(л)ми грєшитъ, поки єрєтиковъ до црк҃ви Католицкоє ворочаючихъсѧ бє(з) нового крєщєнїѧ приймѹєт (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 18-18 зв.); А Бароніушъ мылитсѧ и грѣшитъ, же Ѳеодорита о то щиплетъ, за що Антоній... добре му заплатилъ въ книзѣ 7, главѣ 10 (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1176); маєть пытати ѡ грѣха(х) потаємнѣйшы(х)... ѡстро(ж)нє... жєбысѧ исповѣдѹющый нє наѹчылъ грѣшыти (Львів, 1645 *О тайн.* 89).

3. (кого) Намовляти на гріх, спонукати до гріха: Напєред повѣдаєт хс свое оумоучєніє. И напомінаєт оучн҃кі абы быаі (!) покорни а бліжних нє гріші́лі (Володимир, 1571 *ВИАС* II, 58).

Див. ще **ГРѢШАТИ.**

ГРѢШИТИСѦ *дієсл. недок. (неправильно думати)* помилятися: Єв(г)листа выписоує(т) ижє дивоую(т)сѧ мнозїи, наоучєнїємь хр(с)твы(м) и грѣшє(т)сѧ а мовѧ(т), ижє то(т) то єсть сн҃ъ тєслинь (1556-1561 *ПЄ* 146 зв.).

ГРѢШКА *ж.* Провина: прости твоему сусѣдови не лише грѣшку, али довгъ пѣняжный (XVI ст. *НЄ* 121); **упасти у грѣшку** — допуститися гріха, згрішити (согрішити): не можетъ быти, што бы овунъ не упалъ тотъ чл҃вкъ у якую грѣшку и у гнѣвъ Божій (XVI ст. *НЄ* 6).

ГРѢШНИЙ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢШНИКЪ, ГРѢШНИКЬ, ГРѢШНЇКЪ, ГРѢШНЫКЪ, ГРѢШЬНИКЪ, ГРЕШНИКЪ *ч.* Грішник: Грѣшникъ приходить ко крещѣнию (1489 *Чет.* 125 зв.); а єсли жь пакь и всѣ(х) нє послоухаємай жє єго собѣ яко поганина и яв'но грєшника (1556-1561 *ПЄ* 80); да бѹдє(т) ти яко язы(ч)ни(к) и мыта(р) сирѣ(ч) яко погани(н) и явно грѣшни(к) нє вѣрѹѧ... но гнѣвь б҃жи(и) прєбыває(т) на нє(м) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Христосъ зваль сыномъ бетѣжного чоловѣка, чомъ есть отець усѣмъ грѣшьникумъ (XVI ст. *НЄ* 31); Да(л) сѧ ѡбрѣзати, и кр(с)титы яко и(н)шїи грѣшници (XVI ст. *УЄ* №29519, 50); всѧкїй чл҃къ кла(м)ца та(к) тє(ж) такого нєправє(д)ника и грѣшнїк(а), которы(и) бы чого доброго коли ко(л)вє(к) оучинити нє мѣ(л), нѣ машъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 223); если кто возгордит маткою, то есть правдивой вѣры церквою, той есть блудник, яко грѣшник, отчаятель, отщепенец и еретик, проклят от бога и отвержен от дѣдицства матерня (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168); прагноу твоєго сп(с)нїа грѣшничє (поч. XVII ст. *Проп.р.* 183 зв.); нє дивѹйсѧ томоу потрєба того єстъ... абысѧ познало, и роз'но было, нєсътворонoє сѹщество; ѡ(т) створоного... правда, ѡ(т) л'жѣ, праведникъ ѡ(т) грѣш'ника (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв. ненум.); А грѣшни(к) нєго(д)ны(и) зє(м)лѧ и поро(х) и попѣ(л) болото... в простости ср(д)ца моєго... к тебѣ пристѹпѹю (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 46 зв.); никого нє посѹжали ани явной вшєтєч'ницы, ни грѣшникωвъ, ани ѡбжирцωвъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 129); оповѣдає(т) и(м) ото идє(м) до єр(с)ли(м), гдє бѹдѹ выда(н) в рѹки грѣшнико(м) и погано(м) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 17 зв.); peccator, грѣшникъ (1642 *ЛС* 303); Бѣда грѣшникω(м): брыдкїи... сѹтъ прє(д) Б҃гомъ (Львів, 1642 *Час.Слово* 274); А грѣшныци яко прєдъ вѣтромъ прахъ. Прє(д) лицємъ твоимъ нєпостоѧ(н)ны (Чернігів, 1646 *Перло* 73 зв.); с тыхъ теды причинъ и Ап҃лъ ст҃ый оупоминаєтъ грѣшникωвъ, абысѧ з голосомъ грѣхами заткАнымъ нє ѡ(т)зывали до Пана, алє жєбысѧ пєрвѣй ѡчистили (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

Див. ще **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢШНИЦА, ГРѢШНИЦѦ, ГРѢШНЇЦА *ж.* Грішниця: а жена которая жь была в мѣстѣ грѣш'ница и якь жє сѧ довѣдала ижє сѣль за столь в домоу фарисєωво(м) принєсла масти склѧницо(ѹ) (1556-1561 *ПЄ* 243 зв.); таѧ нєвѣста... была грѣшницѧ (XVI ст. *УЄ* №29915, 113 зв.); таѧ нєвѣста была пога(н)ка и грѣшнїца (к. XVI ст. *УЄ* №31, 187); Годнаѧ(с) єдна(к) похвалы жє вѣрѹ свою любишъ, и боронишъ єи, хотѧ(ж) бовѣ(м) сама єстє(с) грѣшница, блоу(д)ница (поч. XVII ст. *Проп.р.* 186); єсли нє былъ Б҃гъ, грѣхи грѣшницы кто ѡ(т)пѹстилъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125 зв.); ктожъ... мєнє грѣшницѹ ѡправдитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 95).

ГРѢШНЇЙ *див.* **ГРѢШНЫЙ.**

ГРѢШНЇКЪ *див.* **ГРѢШНИКЪ.**

ГРѢШНЇЦА *див.* **ГРѢШНИЦА.**

ГРѢШНЫЙ, ГРѢШНИЙ, ГРѢШНЇЙ, ГРѢШЪНЫЙ, ГРЄШНЫЙ, ГРЕШНЫЙ, ГРЕШЪНЫЙ, ГРИШНЫЙ, ГРИШЪНЫЙ, ГРѢШЕНЪ, ГРѢШЕНЬ, ГРѢШНЫ *прикм.* **1.** Грішний: А хтобы мѣлъ тоє наданьє моє ѡтъ церкви Божеи ѡтдалити… да бѹди проклатъ (!)… ѡтъ мєнє, человѣка грешного въ сєй вѣкъ и въ бѹдѹщий (Мільці, 1542 *AS* IV, 314); а моємѹ бєзѹмию нє поноси бо єсми грѣшны и малооумє(н) былъ (Київ, 1554 *ПИ* №1); кто бы сѧ оустыдиль мєнє… в҄ родѣ сємь прєлюбодѣйнѣмь и грѣшнѣмь, и сн҃ь чл҃кый постыдит҄сѧ єго (1556-1561 *ПЄ* 159); а мла(д)шїи сн҃ь… знамєноу́є Ста́нъ грѣ(ш)ны(х) люд(ди) (!) а оупа(д)лы(х) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 11 зв., на полях); та мы есме, люде грѣшныи, винныи, идеме изъ Ерусалима у Ерехомъ (XVI ст. *НЄ* 159); Прото ачъколвекъ естехъмы и грѣшни, вшакже для него человѣколюбецъ Богъ ховати насъ рачитъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 52); А та(к) ти грѣшнїй а оупа(д)ный чл҃че… пытайсѧ пил҄нє ѡ избавитєли своє(м) (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 43 зв.); нє хо́чє(т) бовѣ(м) смр҃ти грѣшного чл҃ка, алє бы́ сѧ навє(р)ноу́л҄ и жівъ былъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); кгдысмо єщє были грѣшными, Х҃с за насъ оуме́ръ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 304); Якожъ чл҃къ грѣшный мно́гими пали́мъ и содєржи́м҄ грѣха́ми, яко то пыхо́ю, ла́комство(м), збы́тком҄, гнѣвомъ… // …и ты(м) подо́бными мо́жє(т) бє(з)пєчнє пристѹпова́т(и) до принѧ́тѧ тогѡ Бж҃(с)твє(н)ногѡ и Аггл(с)когѡ Хлѣба (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 914-915); єсли бы ты бы́лъ пра́вый а нє грѣшный, пе́внє нє попѹсти(л) бы бг҃ъ тобѣ таково́й ѡкрѹтной бо́лєсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 58);

(як постійний епітет при словах **душа, тѣло**, *що виражає визнання власних помилок, безсилості)* грішний: а погреб тѣлѹ моємѹ грѣшномѹ выбираю с прєдки моими в Пєчєрском манастыри, в Киевє (Острог, 1539 *AS* IV, 206); И ѡ похова(н)ю тѣла моєго грѣшного кгды па(н) бо(г) дѹшѹ мою грѣшнѹю с тѣла моєго до хвалы своєє святоє зобрати (!) рачитъ поко(р)нє прошѹ… єго поховати… в мана(с)тырѹ святаго Спаса (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Ic, 1943, 15 зв.); Скрипчишины дочки винни десет копъ грошей; а большь того ни мънe ни я ничого никому не виненъ, тилко Господу Богу душею моею грешнею (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); а я тежъ… где могу… крывавымъ потом моим выслужити, то онъ з мене зодравши пропъетъ, же одно ледве за часом грешное тело могу… прикрыти (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578); записую за працу и за сорокоустъ; абы… за душу мою гришъную ѡ(д)правили пя(т)дєсятъ золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 212).

2. *У знач. ім.* Грішний, грішник: грешныхъ засъ тма кромешная осягнетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); И зайстє лѣпшаѧ є́сть ре́чъ, гды́сѧ грѣшный наворочає́т҄, а ни́жли гды цнотли́вый вывыша́єтъсѧ и пышнитъ (Київ, 1627 *Тр.* 11); Че́стна сме́рть Пра́вєдныхъ, грѣшныхъ жє лю́та (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 16); Бєзгрѣшного грѣшныи ѡто оутискѹють, Іс҃а нєви́нного ѡкрѹтнє мордѹютъ (Львів, 1631 *Волк.* 15 зв.); Зачи́мъ це́рковъ Бж҃ѧѧ и грѣшныхъ, и мытарєвъ прїймѹєтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 643); та́кжє спѣвай собѣ жа́лосно ѡ покаѧ́нїю грѣшны(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 7 зв. ненум.); И Ст҃ы(х) Оуго́дникѡ(в) свои́хъ, якѡ Посло́въ нѣѧких҄, прє(з) кото́ры(х) Написа́ныє в҄ Сєй Кни́зѣ, Мл҃твы, Кано́ны, и Пѣнїѧ бл҃гопрїѧтныє, якъ Контра́кты згодныє до на́съ грѣшныхъ присылаєтъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 347).

Див. ще **ГРѢШНИКЪ.**

ГРѢШНЫКЪ *див.* **ГРѢШНИКЪ.**

ГРѢЧНѢЙШОВЪ *прикм. в. ст.* Який має більше гріхів: Гадаете, ажъ Галилеяне сесе грѣчнѣйшовы были выдъ усѣхъ людей, занужъ такъ погыбли? (XVI ст. *НЄ* 133).

ГРѢШОКЪ *ч. (невеликий гріх)* грішок: Про то (*в рук.* то и. — *Прим. вид.*) якъ (одного) (*в рук.* на ѡдного. — *Прим. вид.*) чл҃вѣка грѣшковъ пришла осуда, такъ едного чл҃вѣка оправленіемъ правда пришла, и за одного грѣшника пришла погыбѣль (XVI ст. *НЄ* 170).

ГРѢШЫТИ *див.* **ГРѢШИТИ.**

ГРЯДА, ГРЕДА, ГРАДА *ж* **1.** *(гірське пасмо)* гряда: И ѡни повєли градою к василье(в)скомѹ ѡзєрѹ (Київ, 1508-1523 *ПИ* №5); Панъ светицьки(и)… прывєлъ насъ до дороги до грєды (1546 *ОГ*

21); то(т) кгру(нт) вє(с)… подєлили,… мєжи рудками Михалє(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилоє Рыболо(ва) Гнє(з)да грєдою (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59); знову зас через греду, пришла тая сяножать до мое власное (Любче, 1637 *Арх.М.* 227).

2. *(оброблена для вирощування городніх культур земля)* грядка: Лѣхъ: Мѹра́ва, плац҃ поро́жні(и) траво́ю ѡбро́слы(и) чєтвєрогра́нны(и), якъ быва́ют҃ горо́ды, гра́ды (1627 *ЛБ* 60);

(чого) *(смуга землі, на якій ростуть городні культури)* грядка: в томъ огороде… цыбули высадковъ грядъ чотыри (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352).

ГРЯДУЩИЙ, ГРАДУЩИЙ, ГРАДУЩІЙ *прикм.* (*цсл.* градоущии) майбутній, прийдешній, грядущий: Боудоущі́й: градоу́щіи (1627 *ЛБ* 13); старозако́нныє сакраме́нта з҃ дѣла дѣйствова́ного, анѣ з҃ вла́снои своє́и моцы, нє подава́ли ω(т)пѹщє́ніа грѣхω(в), а́лє то́лко з҃ вѣры и набожє(н)ства въ градѹщагω Спсите́ла и Іис Ха Па́на (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 900); По трєтє зароблѧ́й; на ла́скѹ правосѹдного Бга; ннѣ настоѧ́щогω вѣка сєгω: а ѡнъ тебѣ запла́титъ вътрѣє, градѹщогω вѣка (Чернігів, 1646 *Перло* 128 зв.).

2. *У знач. ім. с. р.* **грядущоє,** *у мн.* **градущаа** — *(те, що настане)* майбутнє: обличє́ніє діавола миродєр҃жца и прєлє(ст)ный ло́въ єго вѣка сєго…, ω(т) совлє(к)шагоса с҃ хитроѹплєтєны(х) сѣтє(й) єго, голака стра(н)ника: ко дрѹгомѹ бѹдѹщомѹ вѣкѹ градѹщаго учинє́ноє (1599-1600 *Виш.Кн.* 203 зв.); Агглω(м) Бжїи(м), нѣсть бо́лшєи ра́дости в҃ цр(с)твѣ Нб(с)номъ, понє́жє в҃ Бзѣ вса оузритъ якω в҃ зєрца́лѣ, прєд҃бѹдѹщаа и настоѧ́ща(а), и градѹщаа, види́маа и нєвѣди́маа ω(т)кри́єтъса имъ (Чернігів, 1646 *Перло* 162).

ГРЯЗНО *присл.* Грузько: почали орать пашню по святе на пятой недели, и то вельми было грязно, и вода вельми велика была, шкоду великую низким местом и двором починила (1596 *МИВР* 65).

ГРЯЗНЫ *прикм.* Брудний: coenosus гря(з)ны (I пол. XVII ст. *Своб.* 21).

ГРЯЗЬ, ГРѢЗЬ, ГРАЗЬ *ж.* **1.** *(розріджена земля)* болото, багно, глина, намул: тоє рєкши плюноу(л) на зємлю и оучинилъ болото з҃ глины [брєніє або грѣзь] и помазаль ωнымь болото(м) ωчи слѣпомоу (1556-1561 *ПЄ* 384 зв.); вои(т) володимє(р)ски(и) …при(с)лавши слу(г) свои(х)…, мясо в гря(з) собака(м) замєтати… казали (Володимир, 1569 *ТУ* 136); наши церымонии Греческие болшей зъ Єванъгелицькими, а нижъ (!) зъ Рымляны // згажатисе мели: власне такъ се згажаютъ, якобы коли старожитное зъ новотою,… миро благоуханъное зъ грязью, свѣтлость съ темностию (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1007-1009); Єсли́ бы жро(д)ло чи́стои воды́ порѹчєноє было стєрє́чи ω(т) чєрєды́, а ви́дѣлъ бы(с) овцѹ мно́гѹю на оу́ста(х) нєсѹчѹю гра(з)… иза́ли бы(с) и́хъ нє ω(т)гна(л) абы́ нє замѹти́ли чи́стою здро́ю (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 301); Брє́ніє: Гли́на, боло́то, ка́лъ, гра́зь (1627 *ЛБ* 12).

2. Бруд: какъ можєть гразь ωмыти чистѹю крыницю, и какъ крєщю та нб(с)ного соудью, а самъ єсми ωсоуж(д)єныи (1489 *Чет.* 126).

ГРЯКАЛО *ч. Діал.* Грюкало "той, що сильно стукає". Вл. н.: Яцъко Грякало (1649 *РЗВ* 140 зв.).

ГРЯМОТНИКЪ *див.* **ГРАММОТНИКЪ.**

ГРЯСТИ, ГРАСТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* грасти) **1.** (до кого і без додатка) іти: повѣчтє дщєри сіωновѣ иже црь твои градє(ж) до тєбє (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 3); pergo, гряду, шє(с)твую (1642 *ЛС* 308); **передъ грасти** — іти попереду, перед вести: цари ω(т) восто́ка на покло́нъ прихо́да(т), Звѣзды пєрє(д) градоу(т), пастоушко́вє са збѣга́ю(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 6).

ГРАДА *див.* **ГРЯДА.**

ГРАДУЩИЙ *див.* **ГРЯДУЩИЙ.**

ГРАДУЩІЙ *див.* **ГРЯДУЩИЙ.**

ГРАЗЬ *див.* **ГРЯЗЬ.**

ГРАСТИ *див.* **ГРЯСТИ.**

ГУБА[1] *ж.* **1.** Рот, уста, паща, дзьоб: нє гѹба ли, зѹбы, язы(к), го(р)ло, в҃ ты(х) жє граница(х) стрими(т) што и оу убо́гого (п. 1596 *Виш.Кн.* 256 зв.); кгды(м) кгвалъту волать почала, первей битемъ, а потомъ затыканемъ губы, хотечи мене забить, заборонили (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); то є(ст) почо(т) нєвє(р)ны(х) и ω(т)кинєны(х) выпи(л) рєку которую смо(к) бы(л) выпу(с)тиль з губы (XVI ст. *КАЗ* 630, на полях); И тамъже далей лжитъ, соромотитъ владыковъ, што ядовита слина до губы

прынесла (Вільна, 1599 *Ант.* 753); нє бачи(ли) єстє в' на(с)... нѣчого пога(н)ского, а вжды гоубою своєю ѡб'мовлаєте бы́ти пога́ны (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 147); Ѡброща́ю: Оунꙋздꙋю, повстага́ю, зава́зꙋю гꙋбꙋ волꙋ (1627 *ЛБ* 149); Знаєте то(є) гора(з)дь коли конєви оу(з)дꙋ до гꙋбы вложить, тєды маєшь єго в моци своєй (Височани, 1635 *УЄ* №62, 56 зв.); Huba: gębka (Жовква, 1641 *Dict.* 59); повто́рє пꙋсти́лъ голꙋби́цꙋ з корабла, а она прилѣте́ла до нєгѡ под' ве́чєръ, нєсꙋчи оливнꙋю ро́щкꙋ з' зєле́нымъ ли́сть-ємъ въ гꙋбѣ своє́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 16); тыежъ обадва вышъ менованые попы... на домъ тогож Ивана Ребчея... нашовши, жону его,... теж без жадное причины з дому на подводу выволокъши, в губу пястьми, а по хребте рогатиною били (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 476); **губу замкнути, замкнути губу** (кому) — примусити кого-небудь мовчати: а посла́н'ного і҃са х(с)та повѣда́єшъ абы ты(м) ко-то́рїє чловєчєнства ѡноє всєи таємници и справы нє признаваютъ гоубоу имъ замкноу(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв.); И наштожъ потре́ба мно́го мо́вити, кгды́жъ можєтъ на(м) до́сытъ бы́ти замкнꙋти гꙋбꙋ ты(м) кото́рыи противъ пра́вды воюютъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 226); **губу отворити** (на що, проти кого) — **а)** *(заговорити, почати говорити)* розкрити (роззявити) рот (рота) (на що, проти кого, до кого): к(д)ы нагабана маю(т) люде простыє ѡ(т) иновѣрєцъ тєды жєбы мѣли и(м) ѡ(т)повѣсти. алє и по(п) тєды и тоть нє оумѣєть гоубы ѡтворити противко ни(х) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182 зв.); **б)** лаяти, кричати: Ѳилялетъ... только светомъ лудитъ, удаючися за Русина, которымъ николи не былъ; а гдебы его еще хто мней перекупилъ..., певне бы и на Рускую проѳесию (, которое теперъ боронитъ,) губу отворилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 767); **губу роззѣвити** (до кого) — *(заговорити, почати говорити)* розкрити (роззявити) рот (рота) (до кого): нє смѣєтє анѣ гоубы ро(з)-зѣви(ти), а звл(а)ща до лютро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); **на шротъ губу пустити** (на кого) — розпустити губу: На тые слова Филялетовы, которыми уймуетъ почтивость и уроженье людямъ учтивымъ... хотя быхъ слушъне корчемное слово ему задати могъ, — але што поможетъ таковому, который на шротъ губу пустивъшы, не только на людей зацныхъ,... яко встеклый мечетъся... и скрыте прымавляетъ?! (Вільна, 1690 *Ант.* 867); **назадъ в губу брати** (що) — визнавати недійсним, відмовлятися від своїх слів: єсли то нє де́спєктъ єго на́сватшихъ панѡвъ, и єсли(ж) нєслоу́шнє то́ што́ писа(л) ратрактова́ти (наза(д) в гꙋбꙋ брати) (*на полях. — Прим. ред.*) ма́єтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 65); **невымытая губа, невыпареная губа** — наклепницький (брехливий) рот: И повторе, и потрете,... прошу: а естли бы тотъ жвачь Мышка а невымытое губы чоловѣкъ... // хотѣлъ ми якій псій кусъ вырадить... тогды бысь мя... съ пріятеля... такого непріятеля удѣлалъ, же быхъ того вѣчне на вашу милость выжаловати не могъ (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153-154); О, вшетечная и невыпареная губо! Яко то смешъ мовити? (Вільна, 1599 *Ант.* 891); *Образно*: Г҃ди вы́рви дꙋшꙋ мою ѡ(т) // нєзбо́жной гꙋбы, и ѡ(т) азы́ка здрадли́вого (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 124-125).

2. Щока, обличчя: оного... балвирчикови потомъ казалъ голити, але еще надто и въ губу поличокъ задалъ (Володимир, 1603 *АрхЮЗР* 1/VI, 339); bucca, губа при у(ст)ну (1642 *ЛС* 105); **губу отерти** (кому), **дати в губу, у губу дати** (кому) — вдарити в обличчя (кого), заліпити ляпаса (кому): другий человекъ..., знявши зъ ноги пантоѳель, губу (тому предотечы шылскому) отеръ! (Вільна, 1599 *Ант.* 941); Тамъ же, без вшелякое увагы,... далъ ми в губу (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 718); и за тымъ ему у губу далъ (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11).

3. *(верхня і нижня складка країв рота)* губа: Хтобы комꙋ рꙋкꙋ або ногꙋ втя(л), або ѡко, ꙋхо, гꙋбꙋ зꙋбы вытя(л),... за ко(ж)ды(и) таковы(и) члоно(к) пя(т)дєса(т) ко(п) грошє(и) платити (1566 *ВЛС* 91 зв.); скура ѡ(б)шмо(р)гнєна,... а на твари губа испо(д)няя побита (Житомир, 1583 *АЖМУ* 60); Оуста́, ꙋстна: Гꙋба, ва́рги (1627 *ЛБ* 141); Якима Левковича каменем губу до зубов впол пробито (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 687); мно́гїѣ прихо́дать до цр҃квє, и дро́бать азы́ком' ти́сачꙋ вѣршѡвъ молитовныхъ; а выхо́дачи з' цр҃кви нє вѣдают' што рєкли: гꙋбами мо́ргают', бѣжат',... якобы были кимъ го́нєны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 542).

ГУБА² *ж. (м'який, пористий кістяк морської тварини, що добре вбирає вологу)* губка: Быль пакь тамь съсоудь поставлєны(и) плъный ѡцꙊта а ѡни наплънивши гоубоу ѡцꙊто(м)... принесли до оусть єго (1556-1561 *ПЄ* 433); тогды борзо бѣгші ѡдин змєжи них взємши губу намочил єє ѡцтом... и напоил єго (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 54); Мѡисє взя́вши кро́въ те́лчїю и ко́злїю з водою, и во́лною червоною и гꙋбою, книги и всѣ лю́ди, ски́нїю и всѣ на́чинѧ слꙋже́бныи кропилъ (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 210); Губа морская. Spongia (1650 *ЛК* 441).

ГУБА³ *ж.* Затока: ѡ(н)... тую зє(м)лю Матє(и)ко(в)щину прода(л) Богдану,... з Сє(ли)щи и (з) зємлѧми пашними... с Кло(ч)ками и Коцо(в)щиною и(з) Васко(м) Барано(м) губою границою з Ла(с)ками и(з) Нородичами (Житомирщина, 1595 *ККПС* 64).

ГУБА⁴ *ж.* Гриб: за горогь (!) з гоубами д҃ гро(ш) (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 20); ѳꙋнги по ла(т)... а по рꙋ(с) грибы или рыжики или иныи гꙋбы тѣмъ по(до)бны (XVI ст. *Травн.* 228); boletus, рыжокъ гꙋба (1642 *ЛС* 104); perditio, губа, погибєл(ъ) (Там же, 307).

ГУБА⁵ *ж.* Губа. Вл. н., *ч.*: в то(т) ча(с) были... Сємы(и) па(н) сава гречи(н). ѡсмы(и) па(н) гри(ц)ко губа (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Ива(н) Гꙋба (1649 *РЗВ* 73).

ГУБАВО *присл.* Гордо, пихато, пишно, вишукано, хороше: Гꙋба́вѡ, лѣпѡ: хорошє. хꙋпа́вѡ: Надꙋтє, бꙋтнє, бꙋчнѡ (1627 *ЛБ* 28); Hubawo: nadęcie: pyszno (Жовква, 1641 *Dict.* 59); Губаво. Eleganter. Venuste (1650 *ЛК* 441).

ГУБАНЬ *ч.* Губань. Вл. н.: гꙋбань васи(л) (1649 *РЗВ* 198 зв.).

Див. ще **ГУБАРЬ.**

ГУБАРЪ *ч. Діал.* губаль "людина з великими губами". Вл. н.: Иванъ Гꙋбаръ (1649 *РЗВ* 382); ѳєдоръ Гꙋбаръ (Там же, 391 зв.).

Див. ще **ГУБАНЬ.**

ГУБАСТЫЙ *прикм.* Губчатий, пористий: Губа́стый. Sp[o]ngiosus (1650 *ЛК* 441).

ГУБАТИЙ *див.* **ГУБАТЫЙ.**

ГУБАТО *присл.* Гребенясто, зубчасто: pectinatim, губато (1642 *ЛС* 303).

ГУБАТЫЙ, ГУБАТИЙ *прикм.* **1.** Зубчастий: serrat(us), губати(й), половидни(й) (1642 *ЛС* 370).

2. *У знач. ім.* Губатий. Вл. н.: а з слꙋ(г) в ко(р)нинє мєшкаючи(х) напє(р)вє(и)... кꙋха(р) маты(с)... пашко гꙋбаты(и) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 19); Конъдра(т) Гꙋбаты(и) (1649 *РЗВ* 391 зв.).

ГУБЕРНАТОРЪ, ҐУБЕРНАТОРЪ, КГУБЕРНАТОРЪ *ч.* (*стп.* gubernator, *лат.* gubernator) *(правитель, намісник)* губернатор: тотъ листъ архимандричій для вырозумѣнья ку вашей милости пану нашому милостивому, и звласче яко кгубернатору и обронцы того дому Божого, посылаемо (Київ, 1575 *АСД* IV, 15); сынъ саꙋловъ разгнѣвалсѧ на авенира, що был гетманомъ за саꙋла ѡтца его, а потом и губернатором, по смерти саꙋла (поч. XVII ст. *Вол.В.* 73); тую суму вышъ менованую до рукъ помененыхъ ихъ милостей, яко старшихъ и губернаторовъ манастыра преречоного Луцкого, всю сполна истотне заплатилъ (Луцьк, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 641).

ГУБИТЕЛНИЙ *див.* **ГУБИТЕЛНЫЙ.**

ГУБИТЕЛНИЦА *ж. (та, що призводить до згуби, загибелі кого-небудь)* згубниця: Але пак за те богъ гꙋбителницꙋ сынов своих и самих сынов своих погубит, як ѡтступников и ѡтмѣтников его ѡтца, бо до чꙋжоложника и противника божого — папѣжа для жонки приступил (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82).

ГУБИТЕЛНЫЙ, ГУБИТЕЛНИЙ, ГУБИТЕЛЬНЫЙ *прикм.* Згубний, пагубний, небезпечний, загрозливий:бѧшє бо та скверна и губитєльна єхидна (1489 *Чет.* 6 зв.); Аполлѡ́нїй: Гꙋбитєль, ный (1627 *ЛБ* 178); Луми́къ, Не́дꙋгъ гꙋби́тєлны(и): хорѡба заразли́ваа (Там же, 219); pestilens, пагубни(й), губитє(л)ни(й) (1642 *ЛС* 313); зачи́мъ на кото́ром мѣсцꙋ нєслꙋшнє тѣшиласѧ Зєзавє́ль, на то́мжє слꙋшнє погибєль свою ганє́бнꙋю понєсла, гдє бовѣмъ ѡ(т) ро́скоши пова́бъ мѣла, та́мжє ѡ(т) смє́рти гꙋби́тєлногѡ пострѣлꙋ нє ꙋшла (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 941).

ГУБИТЕЛНѢ *присл.* Згубно, пагубно, шкідливо: pestifer[e], губитє(л)нѣ (1642 *ЛС* 313).

ГУБИТЕЛСТВО *с.* Згуба, пагуба, загибель, нещастя: labes, labecula, паденіє, врєта (!), порокъ, губитє(л)ство, сквє(р)на (1642 *ЛС* 248); Губи́тєл-

ство. Pestis. Clades. Perditio. Interitus. Pernicies (1650 *ЛК* 441).

ГУБИТЕЛЬ, ГУБИТЕЛЪ *ч.* (*цсл.* гоубитель) *(той, хто чинить шкоду чому-небудь, знищує когонебудь)* злочинець, згубник, душогуб, убивця: А што сѧ дотычє... сыновъ моихъ... порꙋчаю... абы... на столцы гꙋбитєлєй нє сєдали, но въ законє // господнємъ завжды волю свою мєли (1577 *AS* VI, 71-72); згромадивши бурмистровъ въ радецъ и лавниковъ лавицы русское въ мѣстѣ Виленскомъ людей розного набоженства, передъ ними протестовалсе и скаргу прекладалъ, — якобы онъ мѣлъ быти губителемъ набоженства Руского (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116); нє бє(з) вѣдома и порады и бл(с)вєния фу(н)довано бра(т)ство школу и дрꙋка(р)ню самого(ж) пото(м) гонитєля на то є(г) м(ст) гєдєѡна болобана го(р)цѣ губитєля (Львів, поч. XVII ст. *ЛСБ* 78 зв.); interemptor, губитєл(ъ) (1642 *ЛС* 242); пре́то нє хꙋли Бга Тво́рца твоє́гѡ, са́м ти доброво́лнє пошєдъ въ слѣдъ дїа́вола гꙋбитєлѧ твоє́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 158); Губи́тєль. Perditor (1650 *ЛК* 441).

ГУБИТЕЛЬНЫЙ *див.* **ГУБИТЕЛНЫЙ.**

ГУБИТИ, ГУБЫТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, чим і без додатка) *(призводити до загибелі, позбавляти життя)* губити, вбивати, знищувати, страчувати: па(н) бо(г) промови(л) ноєви, бо(л)шє(и) свѣта потопо(м) нє залива(ти) ани лю(д)ского народꙋ водою такъ скоро гꙋбити (1582 *Кр.Стр.* 20 зв.); коли ишовь Христосъ Содомъ и Гоморь губити, тогды Авраамъ просилъ Христа за пять варышувь (XVI ст. *НЄ* 30); ту(т) розумѣє(т) людє тєлє(с)ныи и ѡкру(т)ныє яко бє(с)тыи и срокїи которыи длѧ бруха своєго выдираю(т) забиваю(т) зводє(т) и губє(т) (XVI ст. *КАЗ* 611, на полях); Кнзи и власти́тєли Сло́во Бжїє почтѣтє, Мл(д)нцовъ нєзлоби́вы(х) нє гꙋби́тє (Львів, 1591 *Просф.* 75); Поповъ до тои унѣи кгвалтом притягали,... других вязанємъ и муками трапили, инших... розными способами губити почали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); Погꙋблѧ́ю: Гꙋблю́, тра́чꙋ (1627 *ЛБ* 84); Ста́лосѧ бовѣмъ и пе́рвѣй, жє до дєсѧти́ милліѡ́нѡвъ Хр(с)тїа́нъ потра́тилъ Хосро́й, гды Жи́довє и́хъ оу нє́гѡ кꙋпова́ли и гꙋби́ли (Київ, 1627 *Тр.* 680); сам архистратигъ Михаил ѡгнєм и жꙋпєлєм такого бꙋдєт гꙋбылъ єслы би кто мѣл ѡ(т)далити (Середня Вижниця, 1644 *Паньк.* 25); Тꙋтсѧ стѧга́ютъ нєвѣсты гꙋбѧ́чїи пло(д) в' сєбѣ, а́лбо тако́вымъ помага́ючїи ра́доию (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 908); ꙋступилъ хмє(л)ни(ц)ки(и) зо всѣмъ во(и)ско(м) на украинꙋ, ꙋпоминаючи шля(х)ту ꙋнѣвє(р)сало(м)... абы рꙋс(и) по(д)да(н)ны(х) свои(х) нє губилы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180).

2. (що) Руйнувати, нищити: кнзи збаражъскиє... повєдили ижъ розвожєно губячы знаки єножъ ѡдинъ камєнь вєлики(и) в одно(и) ямє єстъ (1546 *ОГ* 79 зв.); тую дорогу и гостинецъ одъ пречоного миста Красного // Ставу... губитъ (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/I, 440-441).

3. (що) Втрачати (що), позбуватися (чого): якъ учинивъ бывъ тымъ двомъ людюмъ, албо маргу губити (и) другое иманя (XVI ст. *НЄ* 102); те басни мирскаго и еретическаго духа великое смущение внимательной мысли к богу творят и теплоту и любовь ко сладости памяти божия губят (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 160); моу́хи оумираючи гꙋбѧ(т) соло(д)ко(ст) ма́сти, то є(ст) грѣхы повшє́дныє (поч. XVII ст. *Прол.р.* 255); а єсли бы кото́раѧ дша зблꙋдила прєз грѣх, и съвокꙋпи́ласѧ съ дѣмоны тако́ваѧ... завѣтъ крива́вый лє́гцє ва́житъ посагъ вѣчного богатєства гоу́битъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53); И трꙋтї́зны бо́вѣмъ мо́цъ и силꙋ свою гꙋбѧ(т) ѡ(т) знакꙋ кр(с)тного, и дїа́вѡли зчєза́ютъ, и ѡ(т) чл҃ка оутѣка́ютъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 80); ско́ро хто тро́ха оупокоє́нїѧ закꙋситъ, нє оумѣєтъ справова́тисѧ, лє́чъ и то́є што доста́лъ губитъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 257).

ГУБИТИСѦ *дієсл. недок.* (чим) Втрачатися: Покꙋ́рою и чї́рствостю хова́ютъсѧ и мно́жат'сѧ да́ры ла́ски Бжєи: а пыхо́ю и нє(д)ба́лствомъ гꙋбѧтъсѧ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 85).

ГУБИЦА *ж., бот.* Водяний мох: conferua, губица (1642 *ЛС* 136).

ГУБКА[1] *ж.* Щічка: buccuba, губка (1642 *ЛС* 105).

ГУБКА[2] *ж.* *(м'який, пористий кістяк морської тварини, що добре вбирає вологу)* губка: они взѧ́в'ши гꙋб'кꙋ, и ꙋмо́чив'ши оу оцє(т)... къ оусто(м) ємꙋ прикла́дали (к. XVI ст. *УЄ* №77, 28 зв.); Гꙋба: Гꙋбка мо́рска(а). Spongia (1627 *ЛБ* 28).

ГУБКА[3] *ж. (висушене плодове тіло гриба-трутовика, яким користуються для викрешування вогню)* губка: Гнѣ(в) подобєнъ огню в҆ желѣзѣ роспа́лєномъ҆... Рвє́ніє жє подо(б)но огню в҆ гѹ(б)цѣ скри́томѹ и нєя́внє роспала́ючомѹса до чого при(т)кнєтса всє па́литъ (1627 *ЛБ* 161).

ГУБКА[4]**, ГУБЪКА** *ж.* Губка. Вл. н., *ч.*: А то ест огородникъ один на имя Иван Губка (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 353); Иванъ гѹбъка (1649 *РЗВ* 115); Ярошъ гѹбка (Там же, 447 зв.).

ГУБЧАСТЫЙ, ГУБЧАСТИЙ, ГУБЪЧАСТЫЙ *прикм. (який стосується губки, висушеного тіла гриба-трутовика, вживаного при викрешуванні вогню)* губчастий, губчатий. ◇ **пулгакъ губчастый** *див.* **ПУЛГАКЪ; ручница губчастая (губъчастая)** *див.* **РУЧНИЦА.**

ГУБЫТИ *див.* **ГУБИТИ.**

ГУБЯЧИЙ, ГУБЯЩИЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Небезпечний, грізний: капицу черьнецкую безъ встыду и боязни Божое на себе потомъ вложивши, а въ.серьцу волкомъ губящимъ драпежнымъ будучи,... зъ людми геретицкими, отщепеньцами способившися, розными способы противко той справе,... поступовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 272);

руйнівний, руйнуючий: Хоздро́й... посла(л) Сарва́ра своє́го Воєвѡ́дѹ..., абы пєрєшо́лъ и пєрєбѣгъ, я(к) нѣа́каа огни́стаа бли́скавица пала́чаа, жгѹ́чаа, и гѹ́бачаа (Київ, 1627 *Тр.* 658).

ГУГНИВЪСТВО *с.* Гугнявість: Мѡ́исєа сла(л) б҃ъ до фараѡ́на, абы пѹ́стилъ з нєволѣ лю(ди) жидо́вскїи. і ѡ(н) са вымовла́лъ гоу́гнив҆ство(м), и на мо́вѹ затинаючиса, нє проу(д)кїи язы(к) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 117).

ГУГНИВЫЙ, ГУГНИВЫ *прикм.* **1.** Гугнявий: ѡдна́къ жє пришє́дши в҆ па́мать... нихто абы нє занєдбава́лъ... жє г҃ь слѣпца оумѹдра́єтъ, жє бєзязы́чна(г) и гѹгни́вого мѡисє́а в҆ мовѣ оукраша́єтъ... нє и(ж) бы(м) и а то собѣ привлаща́лъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 2 зв.); Мєдлєноазы́чны(и): Косногласны(и), гѹгни́вый, заика́ючїйса, шєпє(т)ли́вый, момотли́вы(и), заїакли́вы(и), болкотли́вый, сипли́вый (1627 *ЛБ* 62); Нємовѹ́ющї(и): шєпє́чѹ́чї(и), гѹгни́вы(и), прє(з) но́съ мо́вачїй (Там же, 74); Huhniwy: Gęgliwy: momot (Жовква, 1641 *Dict.* 59);

у знач. ім. И тогды ско́чи(т) хро́мый я́ко є́лє(н), и я́сєнъ бѹ́дє(т) азыкъ гѹгни́вы(х) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 43).

2. *У знач. ім.* Гугнявий. Вл. н.: Савъка Гѹгнивы(и) (1649 *РЗВ* 408 зв.).

ГУДЕНЇЄ *див.* **ГУДѢНЄ.**

ГУДЕНЬЄ *див.* **ГУДѢНЄ.**

ГУДЕЦЪ *ч. (той, хто грає на сопілці, флейті або на скрипці, арфі, цитрі чи кіфарі)* музикант: Hudec: Arfista: citrzysta, skrzypek (Жовква, 1641 *Dict.* 59); fidicen, гудєцъ, гу(с)лєц(ъ), звяцатє(л) на струна(х) (1642 *ЛС* 197); flator, дмєцъ, гудєцъ (Там же, 198); tibicen, пища(л)никъ, гудєцъ, сопєцъ, прєгудникъ (Там же, 398); Гудє́цъ. Fidicen. Cytharista. Cythraed(us) (1650 *ЛК* 442).

Див. ще **ГУДОКЪ.**

ГУДИТИ *дієсл. недок.* (що) Гудити, ганити: И ту(т) нє вѣдати што бы то было за на(в)роцє(н)є коли хто са(м) блѹди(т), да и(н)шы(х) за собою лѹди(т) Плохоє хва́лачи доброє гѹди(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв., на полях); А ра(з)боини(к), которы бы(л) на лѣвои сторонѣ, то(т) єго с͡тоую мл(с)ть гоуди(л) (XVI ст. *УЄ Трост.* 70).

ГУДНО *присудк. сл.* Слід, потрібно: Али мы, братя мои любыи, осокочуйме ся ты (!) неподубных дѣлъ, котрыхъ не гудно чинити (XVI ст. *НЄ* 212).

Див. ще **ГОДНО.**

ГУДНЫЙ *прикм.* Потрібний: А та(к) спра́вилъ з҆ зо́лота, и зо всѝхъ вышєманова́ны(х) матє́рїи, нарамє́никъ и по́ясъ, и слово гѹ́дноє, и ри́зы под҆ єфѹ́дъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113 зв.).

ГУДОКЪ *ч.* Те саме, що **гудецъ**: с каждоє головы маютъ дати по три гроши, а з людей волочащих,... // ...и теж з медведниковъ, дѹдниковъ, скрипковъ и с каждого гѹдка и иных,... з головы самого и белыхголовъ и детей ихъ, по ѡсми грошей (Вільна, 1566 *AS* VII, 88-89).

ГУДЪ *див.* **ГОДЪ.**

ГУДЫЙ *прикм.* Гугнявий, невиразний: Мы́таръ здалєка стоа́чи, и та(к) гѹдѹю єго мо́вѹ слы́шачи: жалоснѣ зотхнѹлъ до Г͡да Б͡га (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.).

ГУДѢНЄ, ГУДЕНЇЄ, ГУДЕНЬЄ *с.* Гудіння, пищання, плач, шум: Въскликновє́нїє, ца: Выкри-

ка́нє, похвале́ньє, гꙋде́ньє, хлипа́ньє, крича́ньє, вытьє, гꙋкъ, гꙋка(н)є я́къ по оуме́рломъ (1627 *ЛБ* 22); Гꙋдѣ́нїє: Писка(н)є, гꙋдѣ(н)є, пищѣ(н)є (Там же, 28); Hudenie: brzęk: szum (Жовква, 1641 *Dict.* 59); bombus, зво(н) трубны(й) и гуденїє пчелъ (1642 *ЛС* 104); Гуде́нїє. Bombus (1650 *ЛК* 442).

ГУДѢТИ *дієсл. недок.* **1.** *(на струнному або духовому інструменті)* грати: Тамъже дееписа сыноду Берестейского щекаромъ называетъ... ино ихъ самъ хвалитъ и выноситъ, власне яко оно мовятъ: "самъ гуду, самъ же и плешу" (Вільна, 1599 *Ант.* 811); пса(л)мопѣвца оба́чивши проро(ц)ки(м) зда́лєка о́комъ на у́мны(х) гоу́сла(х), вдаряє(т), и гоу́дє(т) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 213); Гуду́ть бо трубами, яко смо́ки рыка́ють, где божіи анъгели приступу не мають (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Самоꙋго́дный: Де́рзы(и), надꙋты(и), прєзори́вый, го́рдостєнъ, ...собѣ догожа́ючїй, незгодли́вый, дива́къ, собѣ гꙋдꙋчый, то́ сꙋ(т) подобωимє(н)ная (1627 *ЛБ* 111).

2. *(про сову)* пугати: bubo, гупаю, аки сова, гуду, кричю (1642 *ЛС* 105); Гꙋдꙋ boo (*Уж.* 1643, 37 зв.).

ГУЖВА, ГУЖЪВА *ж. Діал.* гужва "розпарена гілка для зв'язування". Вл. н., *ч.*: Ива(н) Гужва (1649 *РЗВ* 89); Иванъ Гужъва (Там же, 116 зв.); Иванъ Гꙋ(жв)а (Там же, 445 зв.).

ГУЖЪ *ч.* Гуж: взято... // ...хомутовъ з гужами... рєми(н)ными три (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 81 зв.-82).

ГУЗИЙ, ГУЗѢЙ *ч. Діал.* Ґузий "куций, короткий". Вл. н.: Игна(т) гꙋзи(и) (1649 *РЗВ* 188); Иванъ Гꙋзѣ(и) Со(т)ни(к) (Там же, 394 зв.).

ГУЗИКЪ *див.* **ҐУЗИКЪ.**

ГУЗИЦА *ж. (частина тіла)* зад: A ia znaiu iż on sobi poias torhował: Sztoby mene muskał po czerewi Po nohach po hyzicy y po hołowi ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6).

Див. ще **ГУЗНА.**

ГУЗНА *ж.* Те саме, що **гузица**: clunis гꙋ(з)на (I пол. XVII ст. *Сем.* 51).

ГУЗЪ *див.* **ҐУЗЪ.**

ГУЗѢЙ *див.* **ГУЗИЙ.**

ГУКАЛО *ч.* Бугай: onocrotalus, гукало, птица (1642 *ЛС* 292).

Див. ще **ГУКОВИЩЕ.**

ГУКАНЄ *с.* Галас, крик, голосіння: По оутра́тѣ вдя́чного єго сполъкова́ня Нє оуста́єтъ в҆ жа́лосныхъ ламєнтѣ гꙋка́ня... трꙋдная до згόєня ра́на (Вільна, 1620 *Лям.К.* 10); Въскликновєнїє, ца: Выкрика́нє, похвале́ньє, гꙋде́ньє, хлипа́ньє, крича́ньє, вытьє, гꙋкъ, гꙋка(н)є я́къ по оуме́рломъ (1627 *ЛБ* 22).

Див. ще **ГУКНЕНЬЄ, ГУКЪ.**

ГУКАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(видавати різкі звуки)* гукати, *(про осла)* кричати: онокро́та(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) ле́бєдєви, къто́рїй пысо(к) оуложи́(в)ши в҆ во́дꙋ гꙋкає(т) якъ осєлъ (1596 *ЛЗ* 64).

2. (на кого) Покрикувати: я́къ кора́бль маючи вєли́кꙋю гото́вость, гдє сты́рман҆ всѣми ра́дитъ и справꙋєтъ, на одны́хъ гꙋкаючи, а дрꙋгим҆ оука́зꙋючи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 148).

ГУКНЕНЄ *с.* Оклик, голосний викрик: Часто́кроть потре́ба было иногды гꙋкне́ня, иногды имєнова́ня, иногды порꙋше́ня, прєз҆ што бы в҆ сєбє былъ приходилъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 20 зв.).

Див. ще **ГУКАНЄ, ГУКЪ.**

ГУКОВИЩЕ *ч. (нічний болотний птах з родини чапель)* бугай: онокро́та(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) ле́бєдєви, къто́рїй пысо(к) оуложи́вши в҆ во́дꙋ гꙋкає(т) якъ осе́лъ, гꙋпа(ч), гꙋковищє (1596 *ЛЗ* 64).

Див. ще **ГУКАЛО.**

ГУКЪ, ҐУКЪ, КГУКЪ *ч.* **1.** Шум, гул, гук, гуркіт: нєчєстивии жє ω(т) гоукꙋ во(д)ного ꙋстрашишася, и сташа по брѣгꙋ рєки (1489 *Чет.* 13); съ того гуку огненого, великого, жона моя..., не ведаючи ни о чомъ ничого щого ся такий огонь великий взялъ,... зъ дверей заледво ся добыла (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/I, 129); Алить гора з҆ шꙋмом҆, гꙋкомъ, и тро́скомъ, на мѣстъци назначо́номъ ста́ла, зла(к)ся кро́ль (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); Щꙋкъ, шꙋмъ: Гꙋкъ (1627 *ЛБ* 159); мєнованыє авторовє... з гꙋко(м) и стрєлянємъ ба(р)зо вєлики(м) и ωгро(м)нымъ за приводомъ... при(н)ципаловъ... ꙋдавшисє... чєля(д) свєцъкую киями... збияли и грабили (Володимир, 1631 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.).

2. *(безладне звучання людських голосів)* гук, гам, гомін, галас: Бъ (!) тотъ часъ сталъ ся гꙋкъ ꙋ двєрєй сѣнныхъ и бачиломъ то, ижъ Жєлєхъ того

Хрȣстицкого по видѥню вдарилъ ([Петрків], 1565 *AS* VI, 262); та(к) ся проти(в) влохо(м) с крико(м) и(з) гȣко(м) страшны(м) ци(м)брове с вєрє(с)кливы(м)… голосо(м) сами повторѧючи прєправили (1582 *Кр.Стр.* 49 зв.); мо́л'ва, го́монъ, гȣ(к) ѡ(т) мо́вы лю(д)скои, о́кри(к) и ты(ж) трво́га (1596 *ЛЗ* 56); И то могли сенаторове слышать добре: бо были окна на улицу; а гукъ немалый тыжъ бы(лъ) людей (1596 *МИВР* 68); мо́лва, или́ млѣва: Ро́зрȣхъ, го́монъ, гȣкъ ѡ(т) мо́вы лю́дзкои, ѡ́крикъ, тръво́га, или кри́къ, зва́да… пєчалова(н)є (1627 *ЛБ* 65); ȣслы́шавши то́й гȣкъ, пыта́лъ што́ то было: // гды… оувѣдалъ, жє́ сѧ то длѧ при́стѧ бра́та єгѡ дѣєт'… войти до ни́хъ нє хотѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34-35);

(сильний звук голосу) крик, вереск, зойк, лемент: гȣкъ, вє́рєскъ (1596 *ЛЗ* 52); Што́ то за Пла́чъ… што за гȣкъ; ди́вно ми то́й трво́зѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 15); Кли́чъ: Комѡдı́а,… кри́к', во́пль, гȣкъ, вє́рєскъ (1627 *ЛБ* 53).

3. *Перен.* Розвага, надмірна розкіш, насолода: Кгды(ж) болшє смо́три(т) на ср(д)ца, ни(ж)ли на тыє гȣки, нє всє было волно вє(д)лє оуста́въ б҃жı́и(х) и(з)ра́илтѧномъ // онымъ справовати в нєволи а вжды и(х) лѣпшє выслȣхава(л) нижли на свободѣ (Острог, 1587 *См.Кл.* 12-12 зв.); бєз'мо́л'вникъ, Єримита, // кото́рый нє (в) гȣкȣ а бєз' затръвожє́нѧ свѣта того бє(з)блазнє́нѡ, бєз' погоршє́н'ѧ живє́тъ (1596 *ЛЗ* 31); єсли хо(ч) бы́ти сє(р)дєчнє скрȣшо́ный внı́йди в комо(р)кȣ твою, а ѡ(т)жєни ѡ(т) сєбє гȣ(к) свѣта (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 19 зв.); Но в нє́дба́лости, и лѣни́вствѣ, и мєрзє́ности, и шє́мрахъ, и гȣкахъ, и бȣрли́востєхъ насоло́жовалємсѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 267).

4. Вл. н.: Сємєнъ Гу(к) (1649 *РЗВ* 149 зв.); Грицко Гукъ (Там же, 380).

ГУЛТАЙ *див.* **ГУЛТЯЙ.**

ГУЛТАЙСКИЙ *див.* **ГУЛТЯЙСКИЙ.**

ГУЛТАЙСТВО *див.* **ГУЛТЯЙСТВО.**

ГУЛТЯЙ, ГУЛТАЙ, ГУЛЪТАЙ *ч.* Гультяй, нероба, волоцюга, гульвіса: однихъ везеньемъ, даванемъ до замъковъ нашихъ, а иныхъ гултяевъ, безъ службы будучихъ, яко лозныхъ, звлаща гдебы збродни якие всчинали, своволне жили,… погрозки чинили, (имали) и на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 131); подчас сваволенства великого и збираня се купъ сваволных гултяев,… неякийсь Александр Кушка, взрушаючи покой посполитый, поднес корогов в мисте Трояновце,… для збираня козаков и розных гултаев (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 153); Лє́стєцъ: Тȣла́къ, волоцю́га, зра́йца, зво́дникъ, гȣлта́й, кото́рый воло́читсѧ длѧ́ поживлѣ(н)ѧ та́къ, або з мата́цтвом'…, з' ворожѣньєм' (1627 *ЛБ* 57); Гȣлтай (*Уж.* 1645, 25); тамъже и помененые принъципалове…, зараз протестанъта и компанию его словами неуцътивыми лжыты и соромотиты, называючы оных гулътаями, почали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 46).

ГУЛТЯЙСКИЙ, ГУЛТАЙСКИЙ *прикм.* Гультяйський: шляхетный панъ Охремъ Грузевичъ, жаловалъ и оповедалъ: ижъ злодея, паробка и зрайцу своего Мацка Мартиновича, который…// людей своволныхъ, гултяйскихъ до колконадцать чоловековъ зобралъ, и зъ оными, на домъ мой… наехавши, мене самого зшарпалъ, збилъ (Володимир, 1605 *АрхЮЗР* 3/I, 145-146); пришовъши з места панов Тышовъ Копачова, гултайская купа,… межи себе то розобрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 235).

ГУЛТЯЙСТВО, ГУЛТАЙСТВО, ГУЛЬТАЙСТВО *с., зб.* Юрба, натовп, ватага; банда: вышменованый Кушка с тамтым гултайством и помочниками,… наехавши на маетност нашу… почали с пулгаков стреляти, страхи розные, деспекты выражат (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 154); тамъ же припадши гултяйство, з нимъ зъ Запорожя прийдучее, до двора моего,… з места выехалъ, въ которомъ… // рыштунки, фанты… кони ездны и робочие, оное гултяйство пошарпало (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 3/I, 312-313); оного невинного чоловека… невинне тыежъ схоластици колзиатци своволные з гултайствомъ… шаблями посекли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 689); Гȣлтайство Turba Hebulonum (*Уж.* 1645, 39); помененый Федор Липка… прибравши до себе козацтва и гультайства… вси збераня шляхецъкие бралъ, плюндровалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72).

ГУЛЬТАЙ *див.* **ГУЛТЯЙ.**

ГУЛЬТАЙСТВО *див.* **ГУЛТЯЙСТВО.**

ГУЛЯКЪ *ч.* **1.** *(той, що любить весело проводити час)* гуляка: Day szczosz mi tu za bešida, Ni prytela, ni sušida... Niskim żyty, Rozmowity, Ni šiestryce, Ni Zołwice. — Z kozakom, z hulakom (1625 *П. про Кул.* 25).

2. Вл. н.: Григорє(и) Соко(р)..., наславши моцно, кгвалто(м) служебника своєго Пєтра Тка(н)ча и и(н)шихъ помочниковъ... на дво(р) по(д)даного моєго на (и)мя Артюха Гуляка тамъ жє, дєи... почали ся в домъ ломити (Житомир, 1584 *АЖМУ* 77).

ГУЛЯСЧЫЙ *див.* **ГУЛЯЩИЙ.**

ГУЛЯТИ, ГУЛАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(вештатися, їздити не поспішаючи)* гуляти: якъ мысливцы роспростерши звѣрятъ у него нагонятъ; такъ и нынѣшніи душоловцы и человѣкогубцы тую унѣю всюды всѣмъ указуютъ; ее рострухаторы, якъ цыгане по ярмарку, люде гулячи хромыми конми (бл. 1626 *Кир.Н.* 23).

2. *(про верстати і т. ін.)* не використовуватись, гуляти: звыкли аѳєнчїки были // чини́ти, абы дѣто́къ сво́ихъ спосо́бно(ст) довтѣпоу ле́пѣй зрозоумѣли, и ихъ до цно́ты и до оучти́вости запра́вили, ижє пе́вными днА́ми, гды пра́вє всѣхъ рємє(с)никωвъ варста́ты нє гоулали, єщє молодыхъ по всѣхъ оулицахъ прова́діли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240-240 зв.).

ГУЛЯЩИЙ, ГУЛЯСЧЫЙ *дієприкм.* (*цсл.* гоулащии) **1.** *У знач. прикм. (який не працює, розважається)* гулящий: Теперъ же почалъ ся людъ гулящий, людъ свовольный (1607 *МИВР* 87).

2. *У знач. ім.* Гулящий. Вл. н.: макси(м) гѹля(с)чы(и) (1649 *РЗВ* 26).

ГУМА *ж. (ароматний липкий сік деяких тропічних дерев)* смола: євфорбїю(м) по ла(т)... Сєрапїо(н)... глєть... что авфарбїю(м) єсть гѹма сирѣ(ч) смола тєкѹща(А) и(з) дрєва во индѣиски(х) страна(х) (XVI ст. *Травн.* 201 зв.); сме́рна или аханьтоусъ по грєчьски... а по рѹ(с) сми́рна... єсть нѣкаа гоума, тєкоущїа и(з) дрєва (Там же, 306).

ГУМЕННИКЪ, ГУМЕНЪНИКЪ *ч.* **1.** Гуменний, токовий: кгдымъ... до Козина пришли, засталисмы въ посродку села урядника Козинского... тивона, гуменъника и Яна старого, кухара (Луцьк, 1601 *АрхЮЗР* 6/I, 281); horrearius, гумє(н)никъ (1642 *ЛС* 220).

2. Тік, *діал.* гумно: Єго Милость... тот... фолварок... кнАзю Сємєнѹ... на вѣчность потвєрдил... с полми... и гѹмєнники и ставом (Краків, 1507 *AS* III, 40).

3. Вл. н.: У Гуменника: клячу взяли... У Белявы ременное лѣзѣво его взяли (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 91).

ГУМЕННЫЙ *прикм.* Який відноситься до току, гумна: сторожѹ польнѹю часѹ лєтнєго только длА пашъни дє(р)жать мєщанє ω(д)нѹ ѹ мили ωтъ мєста на врочищи на чотырєхъ могила(х) дрѹгѹю ѹ двѹхъ милАхъ на гѹмє(н)но(и) дѹбровє (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); с ты(х) пожи(т)ко(в) яко и гумє(н)ны(х) та(к) и млыновы(х) и ωзє(р)ныхъ наклада(ти) на выхова(н)є и приωдєва(н)є дєтє(и) (1566 *ВЛС* 67 зв.); записую... ма(л)жо(н)цє моє(и)... дво(р) зо въсимъ будованє(м) дво(р)ны(м) и гумє(н)нымъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

ГУМЕНЦЕ *с. (невеликий тік з господарськими будівлями біля житла)* точок: horreum, horreolum, гумно, гумє(н)цє (1642 *ЛС* 220).

ГУМЕНЪ *див.* **ИГУМЕНЪ.**

ГУМНО, ГУМЪНО *с.* **1.** *(двір із господарськими будівлями)* гумно: гѹмно хотє(л) змєта(ти) (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); тєжъ што бѹдєть старого жита въ гѹмнѣ и што бѹдєть кнАзь Сонкгѹшковичъ поставил на поли, то тєжъ маєтъ собѣ побрати (Краків, 1510 *AS* III, 73); И гѹмно тєж... сожгли, жита двѣсти коп (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); Тыє люди в члвки до гѹмъна с цєпомъ ходАть (1552 *ОЛЗ* 188); Повєдилъ староста ижъ то всє накладомъ своимъ побѹдовалъ фольварокъ ωстрогомъ гѹмно клѹнєю (1552 *ООвр.З.* 101); в которого жь то роуцѣ єго лопата єго а вычистить гоум'но своє а из'бєрєть п'шєницоу в' жит'ницю (1556-1561 *ПЄ* 219 зв.); збо(ж)я на гумнє(х) дворны(х) повѣди(л) при дворѣ два стоги жита а пшєницы сто(г) (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); гу(м)на и иныє ста(т)ки домовыє нєря(д)нє роспрошала (1566 *ВЛС* 64); та(м) є(с)мо... нашли пашни засєяныє и в гумнє зложєныє нє молочєны(х) нємало (б. Києва, 1585 *ЦНБ*

ДА/П-216, 3); Нє вм(с) ли а́л҄чны(х) ѡголоднѣваєтє,... и з гѹмна сто́ги и оборо́ги волочитє (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.); овунъ естъ намъ комора повная и гумно неискончаемое (XVI ст. *НЄ* 162); ѡнь має(т) в роука(х) лопатоу и згромади(т) пшєницю // до гоу(м)на своєго, а половоу испали(т) оу огни нєгаси́мо(м) (XVI ст. *УЄ* №29519, 48-48 зв.); Гумно оплотомъ жердми огорожено, а другая клюня на селѣ пошитая, в которомъ // гумнѣ клюня рубленая, соломою пошитая (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298-299); бояри(н) па(н)цы(р)ны(и) з ымє(н)я єго сєла Старосєлє(ц) на имє сѹ(п)рѹ(н) да(ш)кєви(ч) поєха(л) бы(л) до имє(н)я пна григо(р)я кє(в)лича... до гѹ(м)на своє(г) гдє збо(ж)є єго зложоно было (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 26); Гѹмна ви́дачи заста́вланы и загѹщєны, стога́ми, и сты́ртами,... и гѹмна з҄ поро́жны(х) мѣстцъ, сты́ртами ѡпра́тавши, сы́ти нѣко́ли нє мѣлъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 652); area, гу(м)но, билищє, боищє, молотилищє (1642 *ЛС* 91); Лє(ч), кгды та(м) приєха(л), ничого згола: ани быдєлъ,... ани збожъ, в коморахъ молоченыхъ, ани в гумънє нияких... нє заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(приміщення для зберігання зерна) комора, житниця, шпихлір: посмотрѣтє на птахї нб(с)ныє жє нї сѣют анї жноут и в гумна нє збїрают а ѡ(т)ць нєбє(с)ный кормит их (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 48); Жи́тница: Гѹмно́, шпѣхлѣръ, спѣжа́рна, стодола, клѹна (1627 *ЛБ* 38); veteraria, гу(м)на, жи(т)ници (1642 *ЛС* 412).

2. Калач із полби, різновиду пшениці: farreum, колачъ, гумно (1642 *ЛС* 194).

ГУМНОЧИСТИТЕЛЬ *ч.* Той, хто чистить, прибирає тік: areator, гу(м)ночи(с)титє(л), молоти(л)ни(к) (1642 *ЛС* 91).

ГУМОРЫ *мн.* (*стп.* humor, *лат.* humor) виділення, мокрота, вогкість: а ѡто ѡ(т) прѣшєи рождєства годи́ны, кото́рїє з҄ оутро́бы ма́тє(р)нєи слѣпыи и ѡчи гоумо́ра́ми ѡбтаже́ныє ма́ючи выхо́димо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 190); єфи́ръскїи о́гнь ѡ(т) гѹмѡровъ соуптє́льных; а́бо въспаре́нїа зе́мнаго, и во́днаго запала́єтъса (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10); А иж҄са оучини́ла на пере́дѣ змѣнка ѡ Люна́тика(х), а́бѡ ѡ хоробѣ мѣсачной, ѡ той розѹмѣютъ нѣкоторыѣ, и́жъ быва́єт҄ з҄ загнило́ѣ мокроты а́бо вѣлго́тности, кото́рѹю Лати́нницы Гѹмо́рами называ́ютъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 144).

ГУМЪНИЩО *с.* *(місце, де було гумно)* гумнище: Гѹмънищо замъковоє на пєрє(д)мєстъи гдє гѹмно г(с)дръскоє бывало и гдє дворє(ц) То дє(р)жить панъ василє(и) (Володимир, 1552 *ОВол.З.* 201).

ГУНБА *ж, бот.* Кмин: θєнѹ(м)грєко(м) по ла(т)... // гѹнба мѣ(л)ко то(л)чєнаа и смѣшєна с жє(л)тко(м) яичнымъ... и прикладыває(м) к твєрды(м)... апостємо(м) (XVI ст. *Травн.* 208 зв.-209).

ГУНБИНЪ *прикм.* Кминовий, кминний: трава гоунбина пражєна въ єлѣи дєрєвано(м) (XVI ст. *Травн.* 209).

ГУНИЩЕ *с., зневажл. (про погану гуню)* гунище: Skážemo wam mnoho dobroho... O Mikity popy borodátom Kotri tu stoit w huniszczu kostrubátom ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* 1).

ГУНКА, ГУНЪКА, ГУНЬКА *ж.* **1.** Те саме, що **гуня** у 1 знач.: а коли пришо́лъ илїа до нєгѡ, вски́нѹлъ на нєго свою гѹнкѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.); И вза́лъ илїа гѹнкѹ свою, и звинѹлъ єи (Там же, 320).

2. Кожухар, кожушник: Милота́ръ: Кожа́ръ, кожѹшникъ, гѹнка (1627 *ЛБ* 63).

3. *ч.* Вл. н., *ч.*: зс по(д)сѹсє(д)ко(в)... хома скры(п)ка, ярмола гѹ(н)ка (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 19); Сємєнъ Гунъка (1649 *РЗВ* 56); Стєнъ Гунька (Там же, 130 зв.).

ГУННЫ *мн.* *(назва кочових племен)* гуни: Пыта́ю на́вєтъ, коли о́но в҄ стѹ и чотыридєса́тъ лѣтъ ѡ(т) о́ныхъ спрѡсныхъ гроу́быхъ пога́н҄ски(х) наро́довъ, вєстрого́товъ, гєроу́ло(в), ванда́ловъ, гоу́н҄новъ и лон҄кгоба́рдовъ шє́сть кро(т) бы́лъ вза́тый з҄воє́ваный спѹштошо́ный ри́мъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); На́продъ ро́кѹ хє, ѡ(т) въплощє́нїа Бга сло́ва, то́є мѣсто ѡ(т) сарва́ра кото́рый з҄ ава́рами албо Гѹннами мо́рємъ, и ѡ(т) Кага́на ски́ѳского кото́рый зємлє́ю, Кѡнстантїнопо(л), посла́ны бѹдѹчи ѡ(т) Козро́а цара́ Пє́рского, облєгли́, чѹдо(в)нє оборони́ла (Київ, 1625 *МІКСВ* 127).

ГУНЬКА *див.* **ГУНКА.**

ГУНЯ, ГУНА *ж.* **1.** *(верхній одяг із грубого домотканого сукна)* гуня: знашли гуню бѣлую старую (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); а мєновитє... взєли... // ... в ивана дєтюка гуню чорную (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-89); За гуню г(р) ді (Львів, 1607-1645 *РДВ* 7); amphitapa, гуня ко(с)мата (1642 *ЛС* 31); Гу́ня. Gausape (1650 *ЛК* 442).

2. Кожух: милоть ове́чина, ско́(р)ка овєчаѧ, или гȣнѧ (1596 *ЛЗ* 56); Ми́лоть: Овчи́на, скóра óвчаа, или кожȣ(х), а(л)бó гȣнѧ (1627 *ЛБ* 63); gaunacum, гуня, ко(р)тищє (1642 *ЛС* 206).

Див. ще **ГУНКА.**

ГУПАЛО *ч.* **1.** *(нічний болотяний птах з родини чапель)* бугай: Онокрота́лъ, Рѡ(с): гȣпало, пта(х) подóбный лéбєдю (1627 *ЛБ* 225).

2. Вл. н.: А были пры то(м) ȣрядь стоюръскы(и) ива(н) вурба(н) ла(н)тво(и)тъ стоюръскы(и) и прысѧглы(и) людє пнь ива(н) кравє(ц) пнь ю(с)ко гупало... и ины(х) люди(и) добры(х) много (Львів, 1591 *Юр.* 12); Пєтро гȣпало (1649 *РЗВ* 199 зв.).

Див. ще **ГУПАЧЪ.**

ГУПАТИ *дієсл. недок. (про сову)* пугати, кричати: bubo, гупаю, аки сова, гуду, кричю (1642 *ЛС* 105).

ГУПАЧЪ *ч.* Те саме, що **гупало** у 1 знач.: онокрóта(л), пта(х) подобный кшта(л)то(м) лéбєдєви, котóрій пысо(к) оуложи́вши в' вóдȣ гȣкає(т) якъ осéлъ, гȣпа(ч), гȣкóвищє (1596 *ЛЗ* 64).

ГУРА *ж. Діал.* гура "купа". Вл. н., *ч.*: Иванъ Гȣра (1649 *РЗВ* 154 зв.).

ГУРБА, ГОРБА *ж.* **1.** Купа: жито пото(м) па(н) Ягоди(н)ски(и) с тоє комаги своє(и) на бєрє(г) на двє гу(р)бє зсыпа(л), ѡсобливє сухоє, а ѡсо(б)ливє мокроє (Володимир, 1566 *ТУ* 116); видє(л) єсми жита молочєного нєвєчєно(г) в гу(м)нє на току го(р)бу гораздъ нєма(л)ую (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 3).

2. Вл. н., *ч.*: Ѳєдо(р) Гȣ(р)ба (1649 *РЗВ* 361 зв.).

ГУРКА *див.* **ГОРКА.**

ГУРКИЙ *див.* **ГОРКИЙ.**

ГУРКОСТЬ *див.* **ГОРКОСТЬ.**

ГУРМОМЪ *присл.* Гуртом, разом: впадши вси гурмомъ въ оную церковъ и тому попу Якову давши... пястью за шію... и зъ церкви его выпхнули (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99); идȣт' гȣрмомъ до Крóлѧ, пытáют'сѧ ѡ горѣ и мѣст'ци (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); Теды роты жолнѣрства засъ ся скупивши: И гурмомъ вкругъ збавителя оступивши, Ажъ до Голгоѳы го съ Крестомъ провадили (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); а затымъ гурмомъ, до избы въшедъши... паней Коръсаковой зъ двора,... не позволивъши оной румации до приезду зъ конъсерватъ самого пана Корсака,... уступовать казалистє (Київ, 1633 *КМПМ* I, дод. 543); гȣрмомъ congreganone (*Уж.* 1643, 51).

Див. ще **ГУРТОМЪ.**

ГУРМЪ *ч.* **1.** *(про людей)* гурт, юрба, юрма, громада, *діал.* гурма: тамъже гайдуки,... до манастыра... великимъ гурмомъ въехали (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 298); А коли Арыянове, геретикове,... и неприятелеве веры и церемоний ихъ гурмами до церъкви прыйдутъ и насмеваютъся зъ ихъ церемоней — ино слепы того! (Вільна, 1599 *Ант.* 511).

2. Крик, галас: Пéрсовє то обáчивши, вси з' вєли́кимъ гȣрмом' з'брóйни на кони в'сѣдши стигáли Алєксáндра (серед. XVII ст. *Хрон.* 421 зв.).

ГУРНИЙ *див.* **ГОРНИЙ.**

ГУРТОВНЫЙ *прикм. (який стосується продажу чого-небудь у великій кількості)* гуртовий, оптовий: Братия, котрая лѣпшо(ст) продажи гȣ(р)товной по(х)валила (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 52).

ГУРТОМЪ *присл.* **1.** Те саме, що **гурмомъ**: всѣ мѣщанє... пришє(д)ши до го(с)поды нашє(и) гу(р)то(м) з рȣчницами,... моєго... слугу... бє(з)ви(н)нє... збили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 29).

2. Гуртом, оптом: если бы кто гуртомъ килка [книжок] откуповалъ..., теды ему пустити по ві золотыхъ (1636 *АрхЮЗР* 1/XI, 121); я... намовилє(м) и привє(л) до того П Сло(з)ку абы ѡнъ гу(р)томъ такъ єѵглія, яко и пса(л)тыры и зє сто служебниковъ купилъ (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 51 зв.).

ГУРШЕ *див.* **ГОРШЕ.**

ГУРШИЙ *див.* **ГОРШИЙ.**

ГУРЪКО *див.* **ГОРКО.**

ГУРЪТОВЫЙ *прикм. у знач. ім.* Гуртовий. Вл. н.: Иванъ гȣрътовый (1649 *РЗВ* 138).

ГУРЬКО *див.* **ГОРКО.**

ГУСАКЪ *ч.* Гусак. Вл. н.: У Степана Гусак домъ зо всею маетностю згорелъ (Житомир, 1618

АрхЮЗР 3/І, 246); Азъ Григорій Пецяк(къ)... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (з)о зате(м) (!) Свои(м) Наймильши(м) олексою Гусако(м) И даємо є(и)... До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, misc. 8); Да(ц)ко Гȣсакъ (1649 *РЗВ* 160 зв.).

ГУСАРСКИЙ, ГУСАРЪСКИЙ, УСАРСКИЙ *прикм.* Гусарський: меновите дей згинуло... радов гусарскихъ сребромъ оправных два: один позлотистый, на котором дей было сребра гривенъ двадцат, а другий рядъ непозлотистый, на которомъ дей было сребра гривенъ осмъ (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/ІІІ, 149); тамъ же... видели есми... острогъ гусаръскихъ паръ три (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/І, 131); та(к) тє(ж) и рєчи // приятє(л)скиє... которыє ȣ мєнє в схова(н)ю были... скрыню возовȣю... сє(д)ло ȣса(р)скоє ша(р)лато(м) крытоє (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.-15); мєновитє взято... рыштȣнъкȣ до во(и)ны налєжачого то єстъ ...Сєдєлъ гȣсарскихъ шєстъ кȣплєныхъ по золотыхъ дєсятъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.).

ГУСАРЪ *ч.* **1.** Гусак: ѡбоу́дилъ гоуса́ръ гага́нїє(м), камил(л)ȣса, кото́рїи замо́къ ѡборо́ни(л) з лю(д)ми свои(ми) и(з) причи́ны гоу́сєи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.).

2. Вл. н.: Анъдрѣ(и) Гȣса(р) (1649 *РЗВ* 379).

ГУСЕЙ див. ГУСИЙ.

ГУСЕНИЦА, ГУСЕНИЦА, ГУСЕННИЦЯ *ж.* *(личинка метелика)* гусениця, гусінь: в бєрєстѣ гȣсє́ница была, цвѣтъ и ли(ст) ѡбьила (1509-1633 *Остр.літ.* 129 зв.); тєпє(р) тобѣ ѡ(т)да(м) за сн҃ы, кото́ры(х) тобѣ гоусє́ница и саранча и ржа поила (поч. XVII ст. *Проп.р.* 125); Надъ то нагорожу вамъ лѣта, которыи саранча, хрущъ, гусеница и робацство были пожерли, которыи были моимъ войскомъ великимъ на васъ перепущенимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 886); ȣсє́ница: Гȣсє́ницѧ (1627 *ЛБ* 140); eruca, гусєница (1642 *ЛС* 183); а тии гусє(н)ници падають, с того дерева во ѡзере (серед. XVII ст. *Луц.* 533).

ГУСИ, ГУСЫ *мн.* Гуси: У дворцы быдла рогатого: коров и быков всих сорок и пѧт... Гȣсєй сємънатцать (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); Тєжъ крадȣть свини гȣси (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 189 зв.); Я стє(ц) з рє(п)яди прє(з)вищє(м) ланє(в)я зєзнава(м) и(ж) є(м) взѧ(л)... ѡ(д) давыда ка(в)кы... коро(в) три гусїи пѧтєро (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); ватама(н) тули(н)ски(и) Фєдо(р) Ѡпанасови(ч), пса ро(с)тя(в) наполы и гусє(м) дво(м) ноги поруба(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 52); гусий шестеронайцятъ, качекъ четыридесятъ, курый пятдесятъ и двое (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); ѡбоу́дилъ гоуса́ръ гага́нїє(м), камил(л)ȣса, кото́рїи замо́къ ѡборо́ни(л) з лю(д)ми свои(ми) и(з) причи́ны гоу́сєи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); мєновитє взято... гȣсє(и) пȣлътораста, качокъ сто (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); напервѣй отдал коней трое,... гусей шестеро (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); erythr[o]taones, гусы (1642 *ЛС* 183).

Див. ще **ГУСЬ.**

ГУСИЙ, ГУСЕЙ *прикм.* Гусячий. ◇ **гусей полей** *див.* **ПОЛЕЙ; гусяя нога** *див.* **НОГА.**

Див. ще **ГУСИННЫЙ.**

ГУСИННЫЙ, ГУСИНЫЙ *прикм.* Гусячий: Сєръпа(н)тынъ вдо(л)жъ по(л)дєсѧти пѧти кȣлѧ до нєго побольшъ гȣсиного я(и)ца (1552 *ООЗ* 45 зв.); гєръбъ на нихъ лєлиѧ... кȣлѧ зъ ѧ(и)цо гȣси(н)ноє (1552 *ОКан.З.* 20); дєло спижаноє вдо(л)жъ дєвє(т) пядє(и), и на три па(л)ци, кȣля зъ гȣсиноє яицо (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.); Гуси́нный. Anserinus (1650 *ЛК* 442).

Див. ще **ГУСИЙ.**

ГУСКА *ж.* **1.** Гуска: chenissus, гу(с)ка (1642 *ЛС* 120).

2. *ж.* і *ч.* Вл. н.: панъ гаврило... вєлъ насъ... до пєтрова ѡзєра дєръжачы пєтрово ѡзєро влєвє ȣ рєчъкȣ гȣскȣ (1546 *ОГ* 55); Гȣска тыро(н) (1649 *РЗВ* 174 зв.).

ГУСКОЄДЪ *ч., ірон.* Той, хто їсть гуску, гускоїд: єщє єси на во(и)ноу нє выбра(в)сѧ, єщє єси доматоуръ, єщє єси кро́воє(д),... кȣроє(д), гȣскоє(д) (п. 1596 *Виш.Кн.* 249).

ГУСЛЕ *див.* **ГУСЛИ.**

ГУСЛЕЦЪ *ч.* Гусляр: fidicen, гудєцъ, гу(с)лєц(ъ), звяцатє(л) на струнах (1642 *ЛС* 197).

ГУСЛИ, ГУСЛЕ, ГУСЛЫ *мн.* Гуслі: гȣсли, а́рфа лю(т)нѧ, скрипи́ца (1596 *ЛЗ* 40); слыша(л) є(с)ми голо(с) спєвако(в) играючи(х) на гу(с)лє(х) свои(х) (XVI ст. *КАЗ* 634); Услышавши же руские князи и

паны повеление царево, а наибольше писк, шум,... гусли, тимпаны и всю музыку роскоши свѣта сего, поклонилися папѣ (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 170); на давы́довы(х) гоу́слє(х) пѣснь заигра́имо го́лосно (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); К томоу, имѣти боу́дє зєрца́ло видѣнїа та́инъ бж҃іихъ,... и гоу́сли сла́дко бримащїи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83); Husle: cytra: skrzypice: serby: gęsle (Жовква, 1641 *Dict.* 59); neruia(e), струни до гусловъ (1642 *ЛС* 279); И ре́клъ дв҃дъ княжа́томъ... абы постанови́ли з бра́тьи своє́й играчи на инстрꙋмє́тєхъ мꙋзы́цкихъ на псалты́ра(х) и гꙋслєхъ и цимба́лєхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 250 зв.); *Образно*: Хвали́тє єго в' Пса(л)ти́ри и гꙋслѣх'. Псалты́ръ є(ст) оумъ, а гꙋсли язы́къ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 29).

Див. ще **ГУСЛЬ.**

ГУСЛНИЙ *прикм.* Гусельний: fidicinius, гуслни(й) (1642 *ЛС* 197).

ГУСЛНИКЪ *ч.* Гусляр: citharista, гу(с)лникъ (1642 *ЛС* 125).

Див. ще **ГУСЛЕЦЪ.**

ГУСЛЬ, ГУСЛЪ *ж.* **1.** Ліра: lyra. a(e), лира, гу(с)л(ъ) (1642 *ЛС* 260).

2. Кіфара або цитра: cithara, гу(с)ль, ци(т)ра (1642 *ЛС* 125).

Див. ще **ГУСЛИ.**

ГУСТВИНА *ж.* Те саме, що **гущавина**: Лєчъ ижъ для тру(д)ного пєрєбы(т)я и мєсцъ нєспособныхъ, храповинъ, болотъ, густвины тамъ пово(д) до пєрєду валу самого,... єго м(л). пн҃а по(д)коморого провади(т) нє мо(г) (Київщина, 1600 *ККПС* 139); Частина́: Гꙋствина́, гꙋща́вина (1627 *ЛБ* 157); Ча́щь: Гꙋща, гꙋствина́ лѣсна(а), або гꙋсты(и) лѣсъ (Там же, 157); боло́то... Жро́дло затамова́ло, и поча́токъ, кꙋда вода вытѣка́ла загрꙋзи́ло: дєрє́въ тєжъ гꙋствина, ґды пры́стьє до жро́дла заги́нꙋло (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813).

Див. ще **ГУСТИНЯ, ГУЩАКЪ, ГУЩАВИНА.**

ГУСТИЙ *див.* **ГУСТЫЙ.**

ГУСТИНЯ *ж.* Те саме, що **гущавина**: я(к)жє єи має(т) стєрєчи а то та(к) бо пастꙋ(х) тєды ходи(т) оу гоустинѣ, г(д)є пасєть в лѣсѣ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 182); condensitas, густиня, гущъ (1642 *ЛС* 136).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУЩАКЪ.**

ГУСТИТИ *дієсл. недок.* Згущувати: мощꙋ, помощꙋ, гꙋщꙋ, загꙋщꙋ (*Уж.* 1645, 69).

ГУСТО, ГУСЪТО *присл.* **1.** *(з великою кількістю близько розміщених однорідних предметів)* рясно, густо: З великою ѡсторо(ж)ностю того пєрєстєрѣгаю(т), абы... нє смѣлъ жа́дє(н) згѡ́ла нѣчого в' ꙋ́ста свои вложи́ти до идѣна и хоча́и часꙋ прохожє́ная ...по сада(х)... ѡвоцы гꙋсто по дє́рєва(х)... ни(з)ко ви́сячиє ба́ча(т)... и котори(х)... пїє(н)кно(ст) хоу(т) до идѣна побꙋди(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 43).

2. *(дуже близько)* густо, щільно: Тамъ мѣста, тамъ замки, тамъ твєрди оборонныє гоусто сєдять, зачимъ нє ди(в) жє долго ся собѣ опирали и опираютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 217 зв.);

(з невеликим проміжком) густо: crebro гꙋ(с)то ча(с)то (І пол. XVII ст. *Сем.* 61); dense, часто густо (1642 *ЛС* 158);

(з великою концентрацією) густо: Оусыра́ю: якъ сы́ръ гꙋстѡ чиню (1627 *ЛБ* 141); Гди пара вы(и)детъ з горъ в повѣтра, тогди тꙋю парꙋ разбиетъ вѣтєръ а(ж)ся оучинитъ густо (серед. XVII ст. *Луц.* 542);

(з багатими узорами) густо: Є(д)на хꙋстка турє(ц)кая... вышытая... густо (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 69).

3. *(з часто повторюваними пострілами)* густо: на верхъ оное церкви зъ гостми... ушолъ и тамъ ся зъ ними зачинилъ; до которого знову моцно, густо и долго стреляючи... муръ церковный кулями съ пулгаковъ постреляли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 167); а панъ голꙋбъ з братомъ своимъ и(з) слꙋгами своими... ѡскочивши вколо пана хлєбовъско(г) почали на нєго сєчи стрєляти гꙋсто стрє(л)бою (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); стрилбу гусъто выпусътивъши, напродъ окна шкляные в светлицах повыбивали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 132); **часто и (а) густо** *див.* **ЧАСТО.**

ГУСТОЛИСТЪ *ч.* *(рослина родини черсакових)* головачка або свербіжниця: pycnocomon, густоли(с)тъ трава (1642 *ЛС* 340).

ГУСТОСТЬ *ж.* Густота, густість, щільність; частота, частість: Ча́стость: Гꙋстость (1627 *ЛБ* 156); densatio, часто(ст), густо(ст) (1642 *ЛС* 158); была такова́я вєли́кость а гꙋстость стрѣлъ, ижъ тє́жъ всє повѣтрїє напо́лнєно стрѣла́ми (серед. XVII ст. *Хрон.* 422).

ГУСТЫЙ, ГУСТИЙ, ГУСТОЙ *прикм.* **1.** *(який складається з великої кількости близько розміщених однорідних предметів)* густий: панове ихъ мл(с)ть межу промєжку и(х) положили ѡ(т) кургана простє оу густую липу (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); гуща, лѣсъ густой (II пол. XVI ст. *ЛА* 194); ча́щъ, гѹща, лѣсъ гѹстый (1596 *ЛЗ* 88); выйми про́симъ вси, з҆ дш҃и, з҆ ср(д)ца трво́гѹ... Жє сѧ з҆ блѹдѹ по́мысловъ якъ з҆ пѹщи гѹстоє, Выблѹкати нє мо́жємъ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 4); List zeleny, Ozdebleny Krasnym świtem, Hustym listem, To dom moy (1625 *П. про Кул.* 22); Ча́щь: Гѹщѧ, гѹствина́ лѣсна(а), а́бо гѹсты(и) лѣсъ (1627 *ЛБ* 157); пла́чючи вбѣжа́ли под҆ тѣнь глыбо́кой доли́ны, мєжи ча́стыи и гѹстыи дєрєва та́мъ сє кри́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 9).

2. *(який часто повторюється)* частий: они частыми и густыми прозбами своими,... упросивши помененого пана Ивана Терлецкого, абы пречоному отцу владыце Луцкому служилъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 274); ѡ я(к) тѣсны(и)... живо(т) ѡ(т)це́вє ст҃ыи на пѹщи вєли... яко гѹстїи и горѧ́чїє м҃лтвы б҃ѹ ѡфѣровали (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 22);

(про постріли) частий: которые то... помочники, зо всимъ съ тымъ людомъ,... наехавши..., зъ великимъ окрыкомъ и зъ густымъ стрелянемъ..., на домъ спокойное мешкане мое..., въпадши оступили домъ, гдемъ перемешкивалъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 158); густую стрелбу на мене пустили (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/I, 161); нєяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... тя(л) в головѹ шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити... алє кгвалтъ... вєлики(и) стрє(л)ба гѹстая нє допѹстила (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3);

(про сльози) рясний: бра́тїа... єго... до манастырѧ ѡ(т)провадив҆ши, бра́тїи ѡ(т)да́ли; чого́ сѧ ѡ(н) зборонѧ́лъ, и слєза́ми гѹсты́ми ча́сто заливалъсѧ (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.).

3. *(з великим вмістом чого-небудь, великої концентрації)* густий, малопроникни́й: дєвасилово корєнїє... выгони(т) из нѹтри гѹстѹю врє(ди)тє(л)нѹю мокрость (XVI ст. *Травн.* 187 зв.); По сє(м) по(д)нєслъ мѡ́ѵсїй рѹкы свои на н҃бо, і ѹчинили(с) тє́м҆ности та́кїи гоу́стыє, и(ж) сѧ и(х) мо́гль до́т҆кнѹти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 19); пи́смо ст҃оє свѣ(д)чить, ижъ во́ды та́къ гоусты́є были и страшныи, жє то́лко но́є з ковчє́го(м) бы(л) во́лны(и) ѡ(т) погибєли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 192); Чєтвє́ртаѧ стихі́ѧ зємлѧ́; та єстъ тѧ́жка, стѹ́дєна, тмы и чє́рѣности гѹсто́и, по єстєствѹ спо́лънєна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13 зв.); Як҆ нѣѧкаѧ мглѝстаѧ мо́цъ нахо́дитъ, и злє́гка на кшта́лтъ гѹсто́го повѣтра ѡтѣнѧ́єть свѣчѹ, кото́раѧ оуста́внє горѣла и свѣти́ла: та́къ на тамътѹю свѣтлость по́крывка нападѧ́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 75); Б҃гъ... проти́вныи рє́чи проти́вными спра́вѹєтъ и рѧ́дитъ, якѡ Гды мо́рє пѣско(м) ѡгороди(л)... на водѣ Гды зє́млю повѣсилъ, на сла́бомъ и ростѣка́ючє(м)сѧ тѧ́жкомѹ и гѹстомѹ ѣздити роспорѧди́лъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 273);

(твердий, щільний) густий: perdens(us), гу(с)ти(й) (1642 *ЛС* 306); solid(us), цѣли(й), гу(с)ти(й), твє(р)ди(й) (Там же, 374).

ГУСТЬСКИЙ *прикм.* Гостинний. ◇ **хыжа гостьская** *див.* **ХЫЖА.**

ГУСТѢЙ *присл. в. ст.* Частіше. ◇ **частѣй и густѣй** *див.* **ЧАСТѢЙ.**

ГУСЧА *див.* **ГУЩА.**

ГУСЫ *див.* **ГУСИ.**

ГУСЬ *ж.* Гуска, гусак: Цєна птахамъ домовымъ. Гѹсь три гроши, каплунъ шє(ст) грошє(и) (1566 *ВЛС* 99 зв.); (съ) кождой волоки оселой... по гуси одной въ рокъ (Бердичів, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 373); у Ониска — овса полмацы,... гусь одну (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 407); anser, гу(с) (1642 *ЛС* 84).

Див. ще **ГУСИ.**

ГУСЯ, ГУСА *с.* Гуся, гусеня: за каждѹю яловицѹ ѡни пови(н)ни да(т) в ко(ж)ды(и) го(д) на дє(н) пє(т)ра // свєтого... а в осєнь за да(н)ю мєдовою по гѹсяти (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 58-59); податку даютъ... по два каплуны, по гусяти (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 205); Гѹсѧ Pullus Anseris (*Уж.* 1645, 26).

ГУСЯТЫЙ *прикм.* Гусячий: Kula...iak husiatoie iayce (1522 *АрхЮЗР* 7/I, 155).

ГУСА *див.* **ГУСЯ.**

ГУСАТКО *с.* Гусятко, гусенятко: алє я́ко пастѹшо́къ на(д) гѹсѧ(т)ками поста́влєный ви́дѧчи

хи́трого ли́са... доко́лѧ хто силнѣйшій на // ратоу́нокъ нє припадє(т), и о́нъ ѡ(т)гонѧєтъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 2 зв.-3).

ГУТА *ж.* (*стп.* huta, *нім.* Hutte) *(заклад, де виготовляють скло або виплавляють метал)* гута. *Образно:* В Гꙋтѣ Вꙋлка́новой єй [смєрти] ро́блєно соки́ры, И стрѣлы гарто́вано ѡ́стрыѣ бєз' мѣры (Київ, 1622 *Сак.В.* 50).

ГУТНИКЪ *ч. (робітник у гуті)* гутник: гꙋ(т)нико(м) до полано(и) прє(з) зво(н)ника 8... fr. (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5);

(у скляній гуті) гутник, скляр: vitriari(us), скляръ, гу(т)никъ (1642 *ЛС* 415).

ГУТОРНЫЙ *прикм. у знач. ім. Діал.* гуторний "жартівливий, веселий". Вл. н.: Игна(т) Гꙋто(р)ны(и) (1649 *РЗВ* 403).

ГУТОРЪ *ч. Діал.* гутір "розмова, бесіда". Вл. н.: Костюкъ Гꙋторъ (1649 *РЗВ* 443).

ГУФА *ж.* Те саме, що **гуфъ** у 1 знач.: Въйско пакі коли вьжє распялі іс҃а побраaі (!) ѡдєжу єго и роздєлілі на чотырі ча(с)ти, кождой гуфє часть (Володимир, 1571 *ВИАС* II, 95).

ГУФЕЦЪ, УФЕЦЪ *ч.* (*стп.* hufiec, *стч.* houfec) Те саме, що **гуфъ** у 1 знач.: року теперешнего деветдесятъ шостого, месеца Февраля семогонадцатъ дня, который [Наливайко], маючи почотъ людей немалы, збойцовъ и лупезцовъ съ передникомъ гуфцемъ, подъ сто чоловѣка... // ...сталъ господою у дому Дубровского (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 95-96); Плѣчищє: Обо́зокъ, гꙋ́фєцъ (1627 *ЛБ* 87); Самъ показа́лєсь дѣлность твою гдысь... ско́чил' на оуфци нєпрїѧ́тєлскіє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 6); *Образно*: трєтаѧ бра́ма стои(т) ꙗ́кобы на полоу́дню... тоу(т) чты́ры гоу́фци станови(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 284).

ГУФЪ, ГУХВЪ, ГУѲЪ *ч.* (*стп.* huf, uf, *стч.* houf, *свн.* huf) **1.** Військовий загін: мє(с)ца свои маю(т) для ѡ(з)добы ко(ж)ды(и) с по(ч)ту своєго и гуфꙋ ѡного ѡсади(ти) шля(х)тичо(м) зна(ч)нымъ и цвє(т)нє приѡбранымъ (1566 *ВЛС* 33); панъ владыка Луцкий... // ...наслалъ... все войско свое и съ тою всею стрелбою, розшиховавши его на гуфы, водле военъное справы и поступку, на тое имене мое Жабче (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 224-225); Ко́нъници сътворища чє́ты три, ко́н'ныи жо(л)нѣрє на три гꙋ́фы ро(з)шихова́ли(с) (1596 *ЛЗ* 87); Того-же часу Витовтъ, князь литовскій, стершись съ татары и килконадцать гухвовъ татарских уворвавши, поймалъ и привелъ ихъ у Литву (поч. XVII ст. *КЛ* 74); и та́к'... я(к) о́ный нѣколи вєли́кій богаты́ръ Троа́нскій Єкторъ, гдє на́болшій нєпрїа́тєлскій былъ гꙋ́фъ з' дво́ма Брато́ма, ско́чивши, разилъ нєпрїа́тєлѧ (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); Плъ́къ: Обо́зъ, во́йско, гꙋ́фъ (1627 *ЛБ* 87); А коли оузрѣла цр҃ѧ стоѧ́чогѡ на маєста́тє во́длꙋ́гъ ѡбы́ча́ю, а кнѧжата и гꙋѳы ѡколо нєго, и вє́сь лю́дъ зємли вєсєлѧ́чїисє... роздє́рла ша́ты свои и рєкла (серед. XVII ст. *Хрон.* 332).

2. Гурт, громада, юрба: та́кжє и двоѧ́кій прихо(д)... в пєрвы(и) притєрпѣлъ распѧтїє..., а в дрꙋгій прїйдєтъ гꙋ́фы а́ггл(с)кими хвали́мый (Вільна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); хотѧ быхмо гоуфами провадили дш҃и ближни(х) до пєкла, жадномꙋ сѧ нє годитъ абы в чомъ намъ мѣлъ противити (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189 зв.); Слы(ш) гꙋ́фє шалє́ны(и), кото́ры(и) нѣ ма́єшъ срдца (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207); Ты́м'сѧ лꙋка́вы(х) дꙋховъ гꙋ́фы прогонѧ́ютъ (Єв'є, 1611 *На г. Ог. К.* 2); Внє(т) жє сѧ гоуфъ Аггл҃скій ктомоу приґото́ви(л) (Львів, 1616 *Бер.В.* 72); Што́жъ ѡ о́смогѡ грѣха... ѡчищє́н'юсѧ то́ єстъ Пыхи, мо́вити бꙋ́дꙋ, кото́роє поча́лъ в' пра́вдѣ..., а докончи́лъ... поко́рꙋ проти́вко нє́й вывыша́ючи, бє́зъ кото́рои дiа́вола, и єгѡ подо́бны(и) ємꙋ гꙋ́фъ зопсова́ти рє́чъ є́стъ нємо́жнаа (Київ, 1627 *Тр.* 555).

ГУХВЪ *див.* **ГУФЪ.**

ГУЧАТИ *дієсл. недок.* **1.** Гудіти, густи, гомоніти: мол'влю, гомоню, гꙋ́чꙋ (1596 *ЛЗ* 57); Звѣца́ю, або звѧца́ю: Бръмю, дзвиню, звоню, бразчꙋ, гꙋ́чꙋ (1627 *ЛБ* 42); Молвлю... колѣблю́сѧ ꙋмо(м), гомоню, замꙋ́чꙋю, гꙋ́чꙋ, кричꙋ, засмꙋ́чꙋю, и засмꙋ́чꙋюсѧ (Там же, 65).

2. Шуміти: Гꙋ́чатъ свѣта сєго мо́рѧ попꙋдли́выи, бїючи́ волна́ми в бє́рєгы крыв́ыи (Львів, 1591 *Просф.* 68); instrepo, звяцаю, шумлю, гучу, зубами скрегочу (1642 *ЛС* 240);

(про грім) гриміти, гуркотіти: писитєрєсъ. вєли́кіи рыбы балє́ны. то́ты на главѣ ма́ю(т) якобы два коми(н)ки, кото́рыми во́доу оузго́рꙋ вымѣ́тꙋю(т)

бы гром҃. а пероу(н) гоу́чи(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.).

3. Ревіти: Гȣчȣ ḃoo (*Уж.* 1645, 67 зв.).

ГУЩА, ГУСЧА, ГУШЧА, ГУЩА *ж.* **1.** *(зарослі)* гущавина: чащь гуща, лѣсъ густой (II пол. XVI ст. *ЛА* 194); ча́щъ, гȣ́ща, лѣ́съ гȣсты́й (1596 *ЛЗ* 88); ЧА́щь: Гȣ́щѧ, гȣствина́ лѣ́снаа, а́бо гȣсты(и) лѣ́съ (1627 *ЛБ* 157).

2. *ч.* Вл. н.: Ко(р)нѣ(и) Гȣшча (1649 *РЗВ* 4); Гришъко Гȣ(с)ча (Там же, 10 зв.).

Див. ще **ГУЩЪ.**

ГУЩАВИНА, ГУЩАВИНА *ж.* *(зарослі)* гущавина: ЧАстина́: Гȣ́ствина́, гȣщА́вина (1627 *ЛБ* 157); Huszczawina: gęstwina (Жовква, 1641 *Dict.* 59).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУСТИНЯ, ГУЩАКЪ.**

ГУЩАКЪ *ч.* Те саме, що **гущавина:** А остатокъ передъ дворомъ старымъ дадено пану Набялкови край гущака, против Гирки (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 317).

Див. ще **ГУСТВИНА, ГУСТИНЯ.**

ГУЩЕРИ *мн.* *(струнно-щипковий музичний інструмент)* ліра: chelys, гущєри, гу(с)ли, жєлвъ (1642 *ЛС* 120).

ГУЩЪ *ж.* Те саме, що **гуща** у 1 знач.: condensitas, густиня, гущъ (1642 *ЛС* 136).

ГУЩА *див.* **ГУЩА.**

ГУЩАВИНА *див.* **ГУЩАВИНА.**

ГУѲЪ *див.* **ГУФЪ.**

ГЪЛЯЖЕНЪЄСЕ *с., юр.* *(розбір судової справи)* розгляд: кгды на тот терминъ сознаваючый з тоею жъ шляхътою для гъляженъясе тое справедливости пришол, теды и тотъ терминъ до дня четъвертого одкладал и такъ тое справедливосты,… не учинил (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 51).

ГЪРЕЧИХА *див.* **ГРЕЧИХА.**

ГЪРОМАДА *див.* **ГРОМАДА.**

ГЫБАТИСА *див.* **ГИБАТИСА.**

ГЫНДЕЛЬ *див.* **ГАНДЕЛЬ.**

ГЫНУТИ *див.* **ГИНУТИ.**

ГЫРТАНЬ *див.* **ГОРТАНЬ.**

ГѢЛЬ *ч.* Назва птаха: Гѣль пти́ца. Erithaeus. Rube[c]ula (1650 *ЛК* 442).

ГѢРЕТИЦТВО *див.* **ГЕРЕТИЦСТВО.**

ГѢРЪ *ч.* (*мад.* hír) відомість: такый хоче, що бы // држа(въ) (*у рукоп.* держали. — *Прим вид.*) душу свою у тѣлѣ и у гѣру, а оно тогды погубитъ еи у муку вѣчную (XVI ст. *НЄ* 33-34).

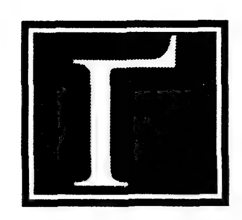

Ґ. П'ята літера алфавіту на означення приголосного звука "ґ", передавалася також диграфом кг, рідше літерами g, γ. Числового значення не мала: ґды ємоу да(ст) што до́брого (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); ω(т) бодачѧ фѣґи (Там же, 223); ω согласныхъ: Согла́снаѧ пи́смєна сѹт Б В Г Ґ Д Ж... (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 4); Пра́вила ороографїи... // ...Четвєртоє... ни Г, в҄мѣсто Ґ, ни в҄против҄: яко, одиґітрїа, а не одигітрїѧ. гора а нє ґора и проч. (Там же, 8-9).

ҐАБАТИ *див.* **ГАБАТИ.**

ҐАЗДА, КАЗДА *ч.* (*уг.* gazda) **1.** *(одружена особа стосовно своєї дружини)* чоловік, муж, *діал.* газда: Коли Гафичъ лиша(л)ся на сєстру, на Полю Пєтєнкову, Поля Пєтє(н)кова, сєтра (!) Гафичова, и(з) своимъ ґаздом из Ігнатомъ Бублєомъ продала лазокъ тот на Нєтєчи гафичувъ минѣ попови Николѣ за золотыи (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 223).

2. Хазяїн, господар, *діал.* ґазда: усе, что чинишъ, выдъ душѣ роби, як Господеви... каздѣ служи, якъ Христови (XVI ст. *НЄ* 98); якъ ся розъболитъ слуга, а казда (*виправлено* ґазда. — *Прим. вид.*) его ненавидитъ, тай не (с)помагаетъ нѣчимъ (Там же).

3. Переховувач, приховувач: не помагай злодѣюмъ и разбойникумъ и не будь имъ казда (*виправлено* ґазда. — *Прим. вид.)* (XVI ст. *НЄ* 19).

ҐАЗДУВСТВО, КАЗДУВСТВО *с.* Господарство, хазяйство, *діал.* ґаздівство: "Господи, помилуй", серце наше не знаетъ тото, а гадковъ инъшее гадатъ о каздувствѣ (*виправлено* ґаздувствѣ. —*Прим. вид.*), албо ближнему своему што зле учинити (XVI ст. *НЄ* 212).

ҐАЗОФИЛАКЇЯ *див.* **ГАЗОФИЛАКЇЯ.**

ҐАЙДА, КГАЙДА *ч. Діал.* "рід пастушої сопілки". Вл. н.: Ма(р)ко Кгайда (1649 *РЗВ* 141).

ҐАКЪ *див.* **ГАКЪ.**

ҐАЛАТЫ *мн.* Те саме, що **галаты** у 2 знач.: Па́вє(л) тє(ж) в҄ ли́ста(х) до ґала́то(в) сла́воу кр(с)та ст҃го на(д) вшєла́кїє свѣта того ре́чи... прєклада́є(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301 зв.).

ҐАЛБИНЪ, КГАЛБИНЪ *ч.* (*стп.* galban, *лат.* dalbanum, *гр.* γαλβανὴ, *гебр.* chelb'nah) *бот.* сирійська гума: А єщє мови(т) папу(ж)ка ми винєнъ кга(л)бино(в) добры(х) 500 за волы бо мови(т) я хочу збудовати вла(с)но и(з) свои(х) бука(т) (!) правдивы(х) (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 6 зв.).

ҐАЛҐАНЪ, КГАЛКГАНЪ *ч.* (*бот.* Alpinia galanga) *(лікарська рослина)* калган: От фунта кгалкгану грошъ одинъ (Вільна, 1563 *ПККДА* II, дод. 556).

ҐАЛЯРА, КГАЛЯРА *ж.* (*стп.* galera, *іт.* galera) галера: двѣ тисячи кгаля(р) алъбо ѡкрѹтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кгрє(ц)ко(м) (згинѹло) (1582 *Кр.Стр.* 51 зв.).

ҐАЛѦНЦѢКЪ *ч.* (*стп.* galancik) *ірон., зневажл.* франтик, галантик: ω ст҃оє боло́то... ты тєпє(р)... оучишъ жєбы слєпы́є свѣта того роско́шникове и ґала́нцѣкы свою сла́бо(ст) и прожно(ст) познава́ли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 194).

ҐАМАИНЪ, КГАМАИНЪ *ч.* (*лат.* gemma, *стп.* gamaj) ґатунок оксамиту: Данило ми(л)ковичъ... мє(л)... ѡксамиту кгамаину штука а҃... ѡрєховъ влоски(х) за копѹ а҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 57).

ҐАМРАЦКИЙ, КГАМРАЦКИЙ *прикм.* (*стп.* gamracki) кокетливий: Хота́чи особли́во(го) млоде́нца грѣхо́мъ зара́зить... ша́ты ω(т)мєна́ла, нє поч-

ти́вымъ лєрѹга́нїємъ и смѣшки и жа́рты и сло́вы кгамра́цкими склона́ючи єгѡ ср(д)цє к собѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64).

ҐАНҐРЕНА *ж.* (*стп., стч.* gangrena, *цсл.* гангрєна, *лат.* gangrena, *гр.* γαγγραῖνα) гангрена: Фаґєде́ны бовѣмъ и ганґре́ны хоро́бы та(к) за(з)ва́ныи, жє Пе́ршаа тѣло чл҃вчєє з'грыза́єт', а Дрѹгаа оумрьщвла́єтъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 816).

ҐАНДЖА, КГАНДЖА, КГАНЪДЖА *ж.* Ґандж, *діал.* ґанджа. Вл. н., *ч.*: Бо(г)да(н) Кга(н)джа (1649 *РЗВ* 25); Стєцько Кганъджа (Там же, 350).

ҐАНЕБНЫЙ *див.* **ГАНЕБНЫЙ.**

ҐАНОКЪ, КГАНОКЪ, ГАНОКЪ *ч.* (*стп.* ganek, *свн.* Gang) **1.** Ґанок, передсінок: Пєрє(д) сєньми кганокъ (1552 *ОЛЗ* 158 зв.); шли єсмо зъ кганкѹ до сѣнєй ([Петрків], 1565 *AS* VI, 261); Прє(д)двє́рїє: Ґа́нокъ або сѣни (1627 *ЛБ* 92).

2. Балкон, галерея: a ganok y stołbu, y w seredynie onoje weży swetlyciu sprawił, powedajut, kniaź Pronski, za penezi krolewskyi (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 19); На вє(р)хѹ тыхъ и(з)бъ прєрєчоныхъ... кганокъ єстъ (1552 *ОКр.З.* 149); тогды сѧ вє(р)нули до єрусалима... а коли о(у)вошли зошли на кганокъ гдє мєшкали пєтръ и яко(в) иѡа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 3); мъногие слуги и помочники менованыхъ пановъ ротмистровъ,... олтарь злупили, на ганку, ку обхоженю сакраменту Христова, кѣлихи, миски, ложки,... побрали (Луцьк, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 279); Яковъ ст҃ы(и) з ґан'кѹ цр҃ковного бы(л) зтрѹчо́ны(и) (Височани, 1635 *УЄ* №62, 18); а пото(м) и людє мнѣ(и) ѹва(ж)ныє приходячы га(н)ками на самыє ѡбразы лѣзѹтъ и тамъ сѣдалища собѣ дѣю(т) (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); Пото(м) всѣ... братія да (!) совѣту ѡбщєгѡ вєдлѹгъ звычаю ѹступили з избы бра(т)ско(и) на ґанокъ (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 54 зв.);

(*мн.*) галерея: А коли та(м) те́ды ча́сто ходи́лъ, встѹпова́лъ до не́й хлѣба ѣсти, кото́раѧ намо́вила мѹжа своєгѡ, жє ємѹ длѧ оупоко́ю оучини́лъ кга́нки высо́кїи, и поста́вилъ ємѹ в ни́хъ ло́жє, и сто́лъ и кре́сло, и свѣчникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 321).

3. Дашок над воротами: А то дей меновите, на первый: дворъ Коиленъский, острогомъ огорожанъ, ворота и кганокъ кгонтами побиты (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 6/I, 204); Ворота уездные съ форткою, надъ ними кганокъ кгонтами побитый (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 369).

ҐАНОЧОКЪ, КГАНОЧОКЪ *ч.* Балкончик: ста(и)ня ворота изъ защєпъкою в нє(и) драби(н) чотырє и жолобы чотыри над вороты стає(н)ными кганочо(к) бє(з) двєрє(и) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 4); тєслю(м) що робіли сходы и ґаночо(к)... далє(м) fr. 3 и 15 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17 зв.).

ҐАНЪТВАСЪ, ГАНЪТЪВАСЪ *ч.* (*свн.* Handfass) начиння для миття рук: ґанътвасы два зо(л) є҃ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3); во(з)номѹ далє(м)... за сто(л) новы(и) и иныє выда(т)ки до домѹ свѧщєничєского и до ганътъваса до цинового... fr. 9 и 19 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.).

ҐАРЛО, КГАРЛО *с.* (*стп.* garło) шкурка тварини з підгорля: и (ш)то было при нє(м) то є(ст)... шапку ѡблочи(с)тую Кга(р)ло(м) ѡбложоную ...готовы(х) П҃нзє(и) в кишєни золоты(х) два(д)ца(т) в способъ лупу взєли (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

ҐАРНЕЦЪ, КГАРНЕЦЪ *ч.* (*стп.* garniec) **1.** *(міра ємності; посудина на цю міру)* гарнець, гарець: тамже на тотъ же часъ мещанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля его милости пана подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала, въ того пахоляти вино отнявъши зъ кгарцемъ, самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 112); якъ дорого шацѹєшъ ґарнє(ц) того вина (к. XVI ст. *Розм.* 2); масла фасокъ две и особно кгарцовъ два (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 49).

2. Вл. н.: Ми(с)ко кга(р)нєцъ (1649 *РЗВ* 131 зв.).

ҐАРНЪЦОВЫЙ, КГАРНЪЦОВЫЙ, ҐАРЦОВЫЙ, КГАРЦОВЫЙ *прикм.* Мірою завбільшки з гарнець: кнѧ(з) ку(р)пски(и) // побра(л) тоє(ст) мєновитє... ко(н)вє(и) вєликихъ... чотыри мє(н)шихъ шєсть ко(н)ви(и) кга(р)цовыхъ шє(ст) по(л)кга(р)цовыхъ шєсть (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133-134); князь ку(р)пъски(и) при собє загамова(л)... // Нали(в)ка до ѹмыва(н)я рѹкъ изъ мє(д)ницєю... мє(н)шихъ шєсть ко(н)вє(и) кга(р)нъцовыхъ шє(ст) (1578 *ЖКК* I, 158-160).

ҐАСТРАРҐЇА *ж.* (*гр.* γάστρίς + 'αργία, *лат.* gatritis) обжерливість, ненажерливість, черевоугодництво: Во(и)нѹ проти(в)ко ѡ(с)ми(м) (!)

злόстѧ(м) ѡписати ꙋмыслилє(м). Тоє(ст)... гастраргїа; котораѧсѧ выкладає(т) ѡбжирство (серед. XVII ст. *Кас.* 61).

ҐАТУНОКЪ, КГАТУНОКЪ, ГАТУНОКЪ *ч.* (стп. gatunek) *(різновид за місцем виробництва, за матеріалом, якістю)* ґатунок: Ѡлєксє(и) Ѡлєшкови(ч) по(з)нанъски(и) мє(л)... ножо(в) ꙋго(р)ски(х) кгатунку ꙁ҃г ꙋ фасє єщє в то(и) жє фасє ножо(в) бора(ц)кихъ то є(ст) по(л)ꙋго(р)ски(х) бє(з) заково(к) ѱ҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 30); иншого гатꙋнкꙋ што продамъ за мнѣйшую цѣнꙋ лєчъ за мнѣишыє гроши нє завшє є(ст) пожитєчно кꙋповати ничого єсть пожитєчнѣй яко кꙋпити што дόброго (к. XVI ст. *Розм.* 28); а перелъ урянских великих копъ осмънадцет было, а при томъ апараты, такъ од тоежъ зошлое панее судиное,... наданые, яко и през менованых самых законъников великим коштом и накладом справленые, розныхъ кгатунковъ: блаватъных, аксамитных, адамашъковых, атласовых, табиновых и инъшых подлейших (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 1/VI, 764).

ҐБУРЪ *ч.* (*стп.* gbur, *свн.* gebur, *нвн.* Bauer) власник нерухомості, господар: Сє́лникъ: ґбꙋ́ръ, хлопъ, а́бо комо́рникъ (1627 *ЛБ* 113).

ҐВАЛТИТИ, КГВАЛТИТИ, КГВАЛЪТИТИ, ГВАЛТИТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gwałcić) **1.** (що) *(про закони, права, певні правила тощо)* порушувати, ламати: длѧ свобо́д'ного житїѧ за́коны кгва(л)тѧ(т) из грани́цъ и(м) замѣрє́н'ны(х) оутѣка́ю(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 21); Еи Мил. ...важиласе... панъну Катерину... // ... мимо права посполитые о томъ постановленые и уфаленые, во всемъ ихъ зневажаючи и кгвалътечи, за пана Миколая Млечъка Хоружого Оршанъского... в станъ малъженъскій отдати (Володимир, 1615 *ИКА* дод. 111-112); Подоро́жныи всѣ во́бєцъ... звы́кли длѧ пꙋтного трꙋда пѡсты кгва́лтити (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175);

(спокій) порушувати: року теперешнего... кгвалтечи покой посполитый и церковный,... наслалъ кгвалтовне на церковъ нашу... со двадцать особъ людей съ повгаками (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11).

2. (що) *(про церкву, віру, сумління і т. п.)* чинити насильство (над чим): Ино геретикомъ, за конъфедерацыею, церкви кгвалтити (и сквернити) вольно, а митрополитови зъ владыками боронити ихъ и до единости светое прыступити, не вольно (Вільна, 1599 *Ант.* 857); тойже нынѣ гнѣв божий постиг рꙋси за тое, як тогды жидовꙋ, и выдал их тым же ляхом в неволю, що и землю их посѣли и их за неволники мают, же и вѣру их в них кгвалтѧт (поч. XVII ст. *Вол.В.* 82); таки́мъ свои́м' нєзбо́жнымъ постоу́пкомъ, значнє сꙋмнє́н'є своє ґва́лтѧтъ (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 28); Насилствꙋю: Ґва́лт' чиню, гва́лто(м) або си́лою панꙋю, гва́лчꙋ (1627 *ЛБ* 70); з' ѡ(т)цє́вского, мо́вить, Набожє́нства пєрєходи́ти на иншєє, албо гва́лтити жа́дєнъ Ксіо́нжє нєха́й нє допꙋща́єтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 269).

3. (кого) Ґвалтувати, безчестити: позваные... // ...през тые ж люде... // ...белы головы кгвалтили (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ* XIV-3, 157-159).

Див. ще **ҐВАЛТОВАТИ.**

ҐВАЛТОВАНЬЄ, КГВАЛТОВАНЬЄ, КГВАЛТОВАНЄ *с.* (*стп.* gwałtowanie) Ґвалтування, безчещення: ѡ кгва(л)тованьє дє(в)ки и нєвѣсты: ...єстли бы хто дє(в)ку або ꙋчтивую нєвєсту... ꙋси(л)ство(м) зкгва(л)ти(л),... таковы(и) має(т) быти кара(н) го(р)ломъ (1566 *ВЛС* 89 зв.); уткнулъ єсми чотыри позвы кгродские... одинъ позовъ до шкрутынѣи стороны кгвалтованя дѣвки Палажки (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 400).

Пор. **ҐВАЛТОВАТИ.**

ҐВАЛТОВАТИ, КГВАЛТОВАТИ, ГВАЛТОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gwałtować) **1.** (що) *(норми моралі)* порушувати, ламати: дворъскоє злоє житїє всѣ границы прирожєнѧ и цноты кгва(л)тꙋє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 233 зв.).

2. (кого, що) Чинити насильство (над ким, над чим): И длѧ чого мѧ такъ, сн҃ꙋ божий, гвалтꙋєшъ И вѧзнєвъ моихъ из собою приймꙋєшъ... А мєнє Ада вѣчними оузами звѧзалъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30); вѣру... послѣ сам о себѣ костел латынский гвалтовал и ницовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 223).

3. (кого) Ґвалтувати, безчестити: к тому дей року..., самъ особою своею из своими помочники, потрикрот нашедши на дом мѣщанина // володимерского Ганка... жону дей его Огапю, покилкокрот беручи в дом свой, кгвалтовал (Луцьк, 1566

СИМКЦА 60-61); сами промєжкѹ собою кгва(л)ты чинѧ(т) находечи ѡдє(н) до дрѹгого дє(в)ки кгва(л)тѹю(т) (1582 *ЖКК* II, 155).

Див. ще **ҐВАЛТИТИ.**

ҐВАЛТОВНЕ, КГВАЛТОВНЕ, КГВАЛТОВЪНЕ, КГВАЛЪТОВНЕ, КГВАЛЪТОВЪНЕ, ГВАЛТОВНЕ, ГВАЛТОВНѢ КВАЛТОВНЕ *присл.* (*стп.* gwałtownie) **1.** *(шляхом насильства)* насильно, силоміць, силою; по-розбійницьки, ґвалтом: Кнѧз… мовилъ…, ижъ ѡнъ того имєньѧ кгвалтовнє в нєго нє ѡтнимал (Краків, 1538 *AS* IV, 153); а тє(ж)… па(н) су(д)я мєнє само(г) зби(в)ши и книги кгва(л)то(в)нє з ру(к) мои(х) в мєнє вы(р)ва(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7); наєха(в)ши дє(и) єси мо(ц)ю кгва(л)томъ… на вла(ст)ны(и) дє(и) кгру(нт) и(х) // врочищємъ рєзано(в)щину… з споко(и)ного дє(р)жанья дє(и) єси выби(л) кгва(л)товнє (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68-68 зв.); па(н) …Стрыбы(л)… наєхавши… на вла(ст)ны(и) кгру(нт) мо(и)… бобровыє гоны мои вла(ст)ныє кгвалтовнє погонилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 156); Котóры(и) [Болобанъ] нá то ничóго нє (д)бáючи… бра(т)ству цр҃ковному… бо(л)шиє крúвды и шкóды… кгва(л)тóвнє почини(л) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 269); Пръшаѧ [причина]: жєбы розѹмнє справєдлúвє. а нє ґвалтóвнє або вшє(х)моцнóсти своєи сúлою шатана зголдова(л) и звúтѧжи(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 297 зв.); Т. Томúтєлнѡ, кгвалтóвнє, по Тирáнскѹ (Львів, 1642 *Жел.П.* 8); А то и(х) Монастыръ Густинˀский Иноко(в) вєлицє побо(ж)ных напа(д)ши свово(л)ныє, Костѧ Ка(р)пєнко и Ка(р)пъ Лихий зˀ купою нємалою, зˀпустошили… Рєчи и спрѧты цєрконыє кгвалтовнє поша(р)пали (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1); поты(м), нє дотрима(в)ши и(м) слова и присягу свою ѡпустивъши,… у ѡныхъ конѣ ква(л)то(в)нє поѡ(т)бира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

2. *(за ступенем вияву, інтенсивності)* дуже сильно: а за тымъ дей непорядкомъ, мѣсто часто кгвалтовне выгоривает (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 60); Теды… явно есть, иж… костел… (той заповѣди и наукѣ, от господа нашего Исуса Христа реченной) так гвалтовне сопротивляется (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); Яро(ст) подо(б)на згрѣбю запáлєномѹ, котóроє прѹ(д)ко и ґвалтóвнє загори(т)сѧ, а ри(х)ло ѹгасає(т) (1627 *ЛБ* 161); комъпрынъципаловє… кгвалътовънє зъ крыко(м), и тумѹлътомъ рєкшы то, жє мы… сами // тѹю цє(р)ковъ ѡдомъкнємо (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 37 зв.-38).

3. Навально, рвучко: А іліѫ пр(о)рка стѹпúвши с повѣтрѧ вю(з) ѡгнúстїй гва(л)тóвнє похвати(л). та(к) и(ж) товáри(ш) єго єлисєй, ѡбы(р)ва(л) плáщь хватáючи(с) єго (XVI ст. *УЄ* №29519, 72);

(швидко) раптово: Потóмъ сѧ бúтва стáла ѡ(т) всхóдѹ сл҃нца, а трвáла ажь до заходѹ, а наостáтокъ пéрсовє пóчали оупадáть гвалтóвнѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.).

4. Нагально, конче, конечно, необхідно, обов'язково: кто мѹдрости навыкнѹти хочє(т), трєба ємѹ Гва(л)товнє з мѹдро(ст)ю прє(д)вѣчною… єдно(ст) и товари(ст)во мѣти (Луцьк, [1624] *ПВКРДА* II-1, 92); Нѹжднѣ: Потрéбнѣ, ґвалтóвнє (1627 *ЛБ* 78).

Див. ще **ҐВАЛТОВНО, ҐВАЛТОМЪ.**

ҐВАЛТОВНИЙ *див.* **ҐВАЛТОВНЫЙ.**

ҐВАЛТОВНИКЪ, КГВАЛТОВНИКЪ, КГВАЛТОВЪНИКЪ, КГВАЛЪТОВЪНИКЪ, ГВАЛТОВНИКЪ *ч.* (*стп.* gwałtownik) **1.** *(той, хто чинить насильство з метою грабежу, вбивства чи іншого злочину)* злочинець, насильник, розбійник: Тєжъ естли бы хто… на цви(н)тару в школє або въ капла(н)нє(м) попо(в)ско(м) дому кого заби(л) або рани(л) то(г)ды… яко вышє(и) ѡ кгва(л)то(в)ника(х) написа(н)но (1566 *ВЛС* 88); которого я права и справє(д)ливо(с)ти… с тыми мо(р)дєрами ма(л)жо(н)ка моєго а кгва(л)то(в)никами своими // …тоє въсє право своє… довожу… дя(д)ку своєму… Миха(и)лу Ми(ш)цє ва(р)ко(в)скому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.-33); Видилисмы… две дырѣ великие выламаные, которыми дерями кгвалтовницы въ манастыръ шли (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); є(с)мо змєжи ты(х) мѹжобо(и)цо(в) кгва(л)то(в)нико(в) на ѡно(м) горячо(м) ѹчи(н)кѹ и мѹжобо(и)ствє нєкоторы(х) дво(х)… по(и)мали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 12); Нехай отворитъ отступникъ очи а спойзритъ въ Платину, обачитъ тамъ многыхъ папежовъ… и подкупцовъ, и наіздниковъ, и кгвалтовниковъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 924); Нѹж(д)ници: Насилóвници, ґвалтѡ́вници

(1627 *ЛБ* 78); помененый Федоръ Липка… // … до Луцька, до дому своего, не поеднокротъ меды, рыбы …запроважалъ и, кому хотелъ, даровалъ, а другие продавалъ, презъ што в вины, в праву посполитомъ на кгвалтовники, лупежце и наездце домовъ шляхецких описаные, попалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72-73).

2. *(той, хто порушує загальноприйняті правові і морально-етичні норми)* порушник: а єстлибы єще ѹслышалося яко ты заборонаєшъ доброго, а та(к) напрє(д) бѹдє(ш) гва(л)товникъ, ѡ(т)лѹчению и клатва(м) симъ в нашє(м) объявлє(н)номъ писаню, а пото(м) и гва(л)то(в)никъ бѹдєшъ ѡ(т)лѹчениямъ, и и(н)шєго тажкого црковного каранa (Константинополь, 1587 *ЛСБ* 83); за тое ли маютъ быти за кгвалтовники правъ и волностей хрестиянскихъ почытани? (Вільна, 1599 *Ант.* 955); подданые и мѣщане наши Васильевскіе… того то Исака Долмацкого, яко кгвалтовника церкви Божое и взрушителя покою Посполитого, поимали и тамъ же въ той церкви замкнули (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); А про́то нє слѹхаймо зводи́тєлювъ чл҃кωвъ, кгвалто́вникω(в) по́стѹ с(т). (Київ, бл. 1619 *О обр.* 152); єго… за ска́зцѹ и ґвалто́вника За́кона, прє(д) наро́домъ ѡсвѣдчил' и оуда́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 507).

ҐВАЛТОВНО, КГВАЛТОВНО *присл.* Насильно, ґвалтовно: мещане Луцкие,… кгвалтовно втручаючи ся в справы духовные,… пришедши моцно, кгвалтом, до церкви заложеня светого арханъгела Михаила… // …все з олтара и с церкви Божое побърали (Луцьк, 1602 *АрхЮЗР* 1/VI, 331-332).

Див. ще **ҐВАЛТОВНЕ, ҐВАЛТОМЪ.**

ҐВАЛТОВНОСТЬ *ж.* (*стп.* gwałtowność) **1.** Насильство: та(к) тє(ж) жа́дєнъ мѣ(ч), жа́днаa ґва́лтовно(ст) и моу́ка на тѣлѣ тоєи па́нны кото́раa правдивый є(ст) до(м) б҃жїй, гды ѡ(т)ходила з свѣта того нє была слыша́на (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276).

2. Сила, міць, потужність, бурхливість: въ францоу(з)ской зємли єстъ рѣка рода́нъ, кото́рой така́a єстъ мо́цъ и гвалто́вность: жє лєма́нъ озєро пєрєхо́дачи нѣкды з єго вода́ми… нє мѣшаєтсa (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174); Зѣлность: Протажє(н)є, можно(ст), гвалто́вность, попѹдли́вост', си́лность, потѹжность (1627 *ЛБ* 39).

ҐВАЛТОВНЫЙ, КГВАЛТОВНЫЙ, КГВАЛТОВЪНЫЙ, КГВАЛЪТОВНЫЙ, КГВАЛЪТОВЪНЫЙ, ГВАЛТОВНЫЙ *прикм.* (*стп.* gwałtowny) **1.** *(який здійснений без чиєїсь згоди, силою, насильно)* насильний, насильницький: єстълибы под ѡнымъ роком Громницѣ слѹжъба господарьскаa, зємъскаa зашла, або кгвалтовъноє вторгнєньє нєприaтєльскоє под замки вкраиныє,… тогды кождый з нас таковый, маємъ ѡ томъ… пана воєводѹ Вилєнского вєдомымъ вчинити (Берестя, 1558 *AS* VII, 35); Ѡ кгвалтовноє выби(т)є з споко(и)ного дє(р)жа(н)я (1566 *ВЛС* 58 зв.); Прото прика(з)уємъ вамъ штобы єстє… пєрє(д) судо(м) наши(м)… сами стали и (в) томъ сє з нимъ ѡчєвисто то єсть яко ѡ кгва(л)товъноє выбитъє з споко(и)ного дє(р)жанъя з кгру(н)ту єго золочо(в)ского яко на року завито(м) росправили (Луцьк, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 109 зв.); поводовє позваного на ро(ч)ки… вѣницкиє… позывали, ѡ кгва(л)товноє ѡ(д)нятьє тро(х) пасєкъ (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); Томи́тєлство: Кгвалто́вноє панова(н)є, Тира́нство, Томлє́нїє, мордова(н)є (1627 *ЛБ* 133); Панъ Юрє(и) Макаровичъ таки(м)жє способо(м) Кгва(л)товъны(м) Кони Протєстѹючи(х)… заграби(л) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв.); Ѡ(д) которыхъ видєчи таковыє кгва(л)товныє // замы(с)лы… ѡ(д) всєго про(ч) ухоти(т) (!) мусє(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 180-181); **квалтовнымъ обычаємъ** — насильно, силоміць, силою, по-розбійницьки, ґвалтомъ: Жаловал намъ кнaзь Кѹзма… ѡ томъ, штож дєи люди твои… имєнa єго Мокрєца квалтовнымъ ѡбычаємъ посєгают и пашѹт (Неполоничі, 1543 *AS* IV, 365).

2. *(за ступенем вияву, інтенсивністю)* сильний, великий, бурхливий, навальний: А кгды кгвалътовна вода на грєблю при(и)дєть тогды мєщанє пови(н)ни боронити и направити грєблю (Володимир, 1552 *ОВол.З.* 195); І много быдла розъмаитого на тотъ дєнъ ѡ(т) зимна вѣтрѹ, і кгвалътовного снєгѹ поздыхало (Острог, 1587 *См.Кл.* 17 зв.); а́лє єсли зло́сти пєрєвы́шѹша(т), до пєкє(л)ного пєрєва́жимосa ѡгна́, ижъ нє то(л)каa была ли(ч)ба цно́тъ, абы могла спрѡ́стати проти́вко кгва(л)то́вной ѡ́ной та́жкости (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); прышєлъ єси… ѡ(т)чє… яко по вєлїки(х) вѣтра(х) и бѹряхъ гвал-

то́вны(х) вдя́чнаа и ѹти́шная тишина́ (Манява, 1619 *Прив.Феод.* 287 зв.); Зѣлный: Ґвалто́вный, мо́цный, сѹро́вы(и), ба́рзо попѹ(д)ли́вы(и), дѹжі(и) (1627 *ЛБ* 39); Нѡа та(к) мо́ви(т): Якобы безтеле́сный тѣло(м) былъ не́сеный по водахъ... и межи такъ ґвалто́вными волна́ми пото́пными, на(д) стра́ст҇ми тѣла свое́гѡ... звитазствѡ ѡде́ржалъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3); зна́гла вѣтръ кгвалто́вный припа́лъ з пѹсты́ни и затра́слъ чоты́рма оугла́ма домѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 56).

3. Нагальний, пильний, конечний, невідкладний: О старосты и о лесничіе,... мають панове рада ѡтъ себе и отъ всихъ становъ всказати, просечи,... абы подъ часъ такъ кгвалътовное потребы сами особами своими ку послузе... ехали (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 401); За ѡбсыла(н)емъ цѣхи до братства, припали справы пи(л)ные кгва(л)товные братские в не(д)лю (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1 зв.); А такъ бѹдѹчы мы пи(л)но потребни пнезе(и) на власные пи(л)ные а праве кгва(л)товные потребы нш҇ы продали есмо... до(м) нш҇ъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); Але гды любъ небы(т)ности,... любъ ѡ(т)хоже(н)я причина якая гва(л)товная бѹдетъ, тѹю дида(с)калѹ ѡ(т)крыти... повине(н) (Луцьк, [1624] *ПВКРДА* I-1, 88); Нѹждный: Нале́глы(и), ґвалто́вны(и) (1627 *ЛБ* 78); Ина́чеи грѣшы(л) бы смерте́лне, водо́ю не осщ҇еною бе(з) жа(д)нои по(т)ре́бы кгва(л)то(в)ное кр(с)тачи (Львів, 1645 *О тайн.* 15).

4. Негідний, безсоромний, непристойний: Панямъ учтивымъ, паненкамъ цнотливымъ и Богу посвяченымъ дѣвамъ зелживость гвалтовную, безъ встиду и боязни... чинили! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776).

ҐВАЛТОВНѢЙ *прикм. в. ст.* (*стп.* gwałtowniej) пильніший, нагальніший, необхідніший, невідкладніший: Нѹжднѣйшї́й: Потща́телны(и), пилнѣ(и) потребнѣйші(и), ґвалто́внѣ(и) (1627 *ЛБ* 78).

ҐВАЛТОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(за ступенем вияву)* сильніший, навальніший: Гра(д) ѡ(н) еги́пе(т)ски(и), на(д) кото́ры(и) жа(д)ного не было ґва(л)товнѣйшого все в҄ еги́птѣ попсова́лъ, бы(д)ло позабі́алъ, и збо́же все вы́толкъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244 зв.).

2. Потрібніший, необхідніший: але дале́ко вѣрте ми ґвалтовнѣйшаа е(ст) покѹта. ѡна бовѣ(м) чини(т) то же дш҇ѣ живоутъ в то(м) мизерно(м) тѣлѣ не мѣша́ючиса з ро́скошами и соуето́ю свѣта того (поч. XVII ст. *Проп.р.* 174).

ҐВАЛТОМЪ, КГВАЛТОМЪ, КГВАЛЪТОМЪ, ГВАЛТОМЪ, КВАЛТОМЪ *присл.* **1.** *(без чиєїсь згоди)* силою, силоміць, насильно, ґвалтом: Присылал к нам пан Петрѹшко... жалѹючи на намѣстника Володимирского... штож дей ѡн в дѹбровѹ его... вступает са и наславши деи моцно и гвалтом, тѹю дѹбровѹ его покѡсил (Краків, 1512 *AS* III, 99); а еще... кн҇гня... писала листы до сына своего а(н)дрея мо(н)товта штобы ее по(д)ехавши выкра(л) а(л)бо яки(м) ко(л)векъ ѡбычае(м) або кгва(л)то(м) могъ взяти (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 98); Хто бы колвекъ тебе примуша(л) кгвалтомъ ѡдну милю иди з нимъ еще дрѹгое две (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); бѹдѹчи дѣди(ч), владыче(с)твѹючи на(с)... пѹстошили, котори(и) не де(р)жи(т) жа(д)наа граница, анѣ зако(н) божи(и), анѣ жа(д)ные права... е(д)но пре(з) всѣ стѣны лѣзѹтъ гва(л)то(м) (Львів, 1596 *ЛСБ* 267); проси́лемъ и́хъ, и примоу́силе(м) кгва́л҇том҄ хо́тьса и не годи́ло, абы и́мене(м) бг҇а своего́ ратоу́но(к) які́й могли оучини́ти на(м) (Дермань, 1603 *Охт.* 10); нарушене правъ дѣеться и кгвалтом до вѣры примушают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Насилова́нъ: Нагаба́нъ ґвалто(м) (1627 *ЛБ* 71); Бг҇ъ правосѹд҇нїй, нѣко́го не та́гне(т) ґва́лто(м), анѣ до пе́кла: анѣ до Нб҇а (Чернігів, 1646 *Перло* 6 зв.); Не бѹдешъ кла́лъ потва́ры на бли́жнаго твоегѡ, ани егѡ кгва́лтомъ сти́снешъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 122 зв.); **кгвалтомъ взяти** — зґвалтувати: его милость..., маючи при собе немало слугъ..., на господу ихъ кгвалтовне нашедши, тую швачку, дѣвку учтивую, кгвалтомъ взелъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 406);

(застосовуючи силу) силою: такъ и замокъ, барзо великий, моцъный, виделъ есми, же кгвалътомъ его мусели отъмыкать и обухомъ бить (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/І, 316);

по-розбійницьки, по-злодійському: abactus гва(л)то(м) бьдло ѹкра(е)ти (І пол. XVII ст. *Сем.* 3).

2. Сильно, дуже: прохо́дачи во́ды зе́млю, трафлают на мѣста скалистіи тѣсныи, и та́мъ вода ти́сну́чиса кгва́лътомъ загрѣва́ет'са: и схо́дит' гора́чаа, и прироже́ныи теплицѣ тво́ритъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 13).

3. Навально, рвучко: своею бурною хмарою, дождевидным пролитием мечтателнаго мниманья, нападающаго квалтом не на правовѣрно основаный ум; который колись с тое книги вѣдомостю остережет, того всего не постраждет (1608-1609 *Виш.Зач* 204).

4. Мимоволі, мимохіть: таа грьдо(ст), котора(а) о(т) преиспо(л)неніа ср(д)чнго вытискаетса в' широко неч(ст)ые оуста кгва(л)то(м) и языкоя(д)ны(м) гласо(м) оуранае(т) слышащи(х) (1599 *Виш.Кн.* 214 зв.).

ҐВАЛТЪ, КГВАЛТЪ, КГВАЛТЬ, КГВАЛЪТЪ, ГВАЛТЪ, КВАЛТЪ *ч.* (*стп.* gwałt, *свн.* gewalt) **1.** *(заподіяння кривди, нанесення шкоди кому-небудь у результаті злочинного вторгнення)* насильство, розбійницький напад: нижли только онъ маеть судити въ // месте Володимерскомъ: кгвалты, шляхетскую рану, всилство (sic! — *Прим. вид.*), похвальную пожогу (Краків, 1503 *АрхЮЗР* 5/I, 30-31); а мы тыхъ всихъ шкодъ ωглєдавши, колько скажоныхъ гранєй и копцов, и тєжъ што єсмо иншихъ кгвалтовъ и боєвъ и грабєжовъ, которыє стали (са) подданымъ кназа Василья..., всєго того ωглєдали, и рєистръ пописали (Ковель, 1537 *AS* IV, 112); ω томжє ωповѣдили, иж которыи дєй люди на пєрвом квалтѹ побитыи и ранныи, тымжє вижом нашим ωбводили (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); зємля наша лєчъ ωны... вдєлали намъ шкодъ ѹ збожъи ѹ кгва(л)тє(х) (1546 *ОГ* 49); хто бы на чи(и) до(м) або на господу кгва(л)то(м) наєха(л) або нашо(л) а то(т) господаръ... кгва(л)товника самого або помо(ч)никовъ єго бороначи дому своєго заби(л), тогды скоро по ωно(м) *кгва(л)тє* маєть сѹсєдо(м) ωколичнымъ ωбволати и ωповедати (1566 *ВЛС* 89); Прото прика(з)ую вамъ, абы єстє... ω тыє кгвалты бои и ω шкоды єго мл(с)ти... ѹсправє(д)ливили (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); То(т) жє вря(д)никъ повєлъ мєнє до кгру(н)ту пана своєго имє(н)я Ко(р)чєва, гдє ся ста(л) то(т) кгва(лт) и поранє(н)є и побра(н)є ты(х) по(д)даныхъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 87); приказѹю тобє абы єси... кгва(л)тѹ пожоги и шкодъ тамъ подєланыхъ ...ωглєдалъ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 5); Томѹ кгвалтъ и грозна́а збро́а, нє мо́жєтъ нѣгды зопсова́ти поко́а (Львів, 1591 *Просф.* 68); Въмѣсто за(с) сѹдѹ и правды, нєсправєдливо(ст), лъ(ж), крывда ...лє(ст) и кгва(л)тъ анътихристо(в) владѣє(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.); Тоє(ж) в прави́ла(х) по всѣ(х) собо́ра(х) варо́вано, абы жа(д)ного нє притага́ли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.); в ты́хъ па́нствахъ и крωлє(в)ствахъ, гдє кгва́лто(м) огнє́мъ мєчє́мъ, а нє наоу́кою и до́брыми ωбы́чаими вѣрѹ кгрѹнтова́ти хотатъ, вєли́коє ро(з)ланьє крвє и знищє́нья з' внѹтрнои войны дѣютса (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 31 зв.); Староста посажа(л) Прє(д)мєща(н) а мєща(н) на ра́тѹшъ позыва(л), повѣдаючи жє(с)тє ґва(л)тъ ѹчинили на манастыри (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 4 зв.); Насилова́нжє: ґва́лтъ, тіра́нство (1627 *ЛБ* 70); Бж҃іа за́сь прєм(д)рость є́стъ на́мъ Кр(с)тъ, гды́жъ нє прє(з) мѹсъ, ани прє(з) гва́лтъ, а́лє вє́длѹгъ Прєбж҃(с)твєнной Тр(о)цы прє(д)вѣчной ра́ды (Київ, 1632 *МІКСВ* 274); И(ж) прє(з) кгвалтъ є(ст) ω(т)яяти(и) (!) до(м) на та(р)навцє ω(д) мнихо(в) домѣнѣкано(в) (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 39 зв.); **кгвалтъ кгвалтови стосовати** — насильно, по-розбійницьки вриватися: То пакъ... помененый отець владыка... съ пріятелми... право могло быти третьей годины... умыслне кгвалтъ кгвалтови стосуючи, на ту жъ церковъ нашедши... взявъ антимисъ зъ олтаря (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); **кгвалтъ платити (заплатити), платити кгвалтъ** — давати (дати) відшкодування, відшкодувати заподіяну шкоду: єстьлибы ωни томѹ противни были,... тогды мєли тыи пєнєзи совито платити грош на грош, а прєдса квалты, которыи бы мєли вчинити и наклад, такє прєдса платити (Луцьк, 1536 *AS* IV, 60); Тєжъ ѹставуємъ хто бы на чиє имє(н)є... са(м) кгва(л)томъ наєха(л) або насла(л) и тамъ раны грабєжи... кгва(л)то(в)нє починилъ, таковы(и) сторонє ωбражє(н)но(и)... кгва(л)тъ раны плати(ти) а грабєжи з нава(з)кою поворочати... а хотя бы и нє рани(л) ани би(л) то(л)ко наєха́лъ а граби(л), такжє кгва(л)тъ маєть заплатити (1566 *ВЛС* 36); коли бы хто... колєса

боронꙋ зрꙋба(л) сошники взя(л) таковы(и) має(т) плати(ти) кгва(л)тъ (Там же, 82 зв.); **черезъ квалтъ** — ґвалтом, насильно, по-розбійницьки: за пристойнѣйшꙋю то́ ре́чъ почита́ли, ни́жъ кгды́ бы єго албо по домѡ́хъ... чюжи(х) шꙋка́ти..., албо че-рє(з) мо(ц) и ква́лт҄ до сєбє́ втага́ти и до ѡ(т)правова́нья з собо́ю намѡ́въ примꙋша́ти были мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 86 зв.);

блюзнірство, святотатство: А и(ж) дѣєтъ сѧ ѡ(т) ни(х) кгвалтъ закону божему и ꙋближєна властитєлству моєму єпископскому. Прото(ж) мы... мєщанъ лво(в)ски(х)... ѡ(т) цр҃квє свт҃ои ѡ(т)лучаємъ (Львів, 1588 *ЛСБ* 92).

2. *(результат злочину чи порушення якихось законів, прав тощо)* шкода, збитки: просил ꙋ нас вижа на ѡглєданє шкод своих тых, кгвалтов єго (1541 *AS* IV, 278); я присєгаю па(н)у бг҃у... справє(д)ливє со(з)навати то на што будꙋ посла(н) кгва(л)ты бои раны ѡглєда(в)ши (1566 *ВЛС* 14 зв.); проси(л) єго мл(ст) мєнє... ѡ прида(н)є во(з)ного на ѡглєда(н)є того кгва(л)тꙋ наиздꙋ и слу(г) свои(х) позабиваны(х) и поранєны(х) (Володимир, 1572 *ЖКК* I, 56); За великим о то воланємъ на короля и указованєм гвалту отправовати их казано (Львів, 1605-1606 *Перест.* 35).

3. Зґвалтування, збезчещення: єстли бы хто дє(в)ку або учтивую нєвєсту... ꙋси(л)ство(м) зкгва(л)ти(л), а... людє бы прибє(г)ли... а ѡна бы пєрє(д) ними знаки кгва(л)ту ѡказала... тогды таковы(и) має(т) быти кара(н) го(р)ломъ (1566 *ВЛС* 89 зв.); Сынѡ́вє Іа́кѡвовы... ґва́лтꙋ сєстры своє́ѣ на(д) кнѧжа́тє(м) сіке́мски(м)... мстѧчи́сѧ, вєли́кꙋю пора́жкꙋ в҄ Сіке́мчика(х) оучини́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 257); цр҃ь фили́ппъ ре́клъ е́и: комꙋсѧ Алимпіа́до под҄дала, згрѣши́лась и нє згрѣши́ла, а́бовѣмъ кгвалтъ єсь ѡ(т) бо́га принєла (серед. XVII ст. *Хрон.* 397); **кгвалтъ учинити (починити), учинити кгвалтъ** — зґвалтувати, поґвалтувати (кого): а жону его Аннушку один с тыхъ служебников порвалъ ее еежъ платомъ за шию и умъкнул у лесок и тамъ дей сромотный кгвалт по своей воли еи учинил и, зкгвалтовавши дей ее, всю облупил (Луцьк, 1575 *АрхЮЗР* 8/VI, 425); то все отъ мала до велика побрали, кгвалты белымъ голо-вамъ статечнымъ починили, жону Васка Винника на йме Марушу... зкгвалтовали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 251); не паметаючи на станъ духовный епископский, учининвъ ей кгвалтъ и мордерьство еи паненству, яко уцтивой девце (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 396).

4. Шум, галас, крик, ґвалт: нєяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... тя(л) в головꙋ шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити... алє кгва(л)тъ тꙋмꙋлтъ вєлики(и) стрє(л)ба гꙋстая нє допꙋстила (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3).

5. *(гостра необхідність, крайня потреба)* конечність: Нꙋжда [є́стъ]: Потре́ба, мꙋсъ, наси́лїє, ґва́лтъ, примꙋше́ньє (1627 *ЛБ* 78); А єсли́ бы нꙋжда и кгва́лтъ вытѧга́лъ, мо́жєтъ и нєпосвѧще́ною водо́ю ѡкрєсти́ти кого сщ҃енникъ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 4 зв.).

6. *(про силу руху)* навальність, ґвалтовність: Стрємлє́нїє: Ґва́лтъ, нава́лно(ст), пе́ндъ, нате́ртьє, потка(н)є (1627 *ЛБ* 122).

7. *(сигнал)* сполох, тривога: войтъ мѣсткий з райцами и въсѣмъ посполствомъ, в звонъ до побуженя *кгвалту* ударивши, нашли моцъю, кгвалтомъ, на часть места его милости бискупа Киевского, у Киеве (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 1/IV, 398); пришє(д)ши в вєчє(р) на мѣстєчко... ꙋдарили были, лєчъ козаци нєподалєкꙋ были... ꙋслышали звонѡвъ вєлики(х) кгвалтъ, вє(р)нулися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 169); **ґвалту волати** *див.* **ВОЛАТИ; дзвонити на кгвалтъ, на кгвалтъ звонити** *див.* **ДЗВОНИТИ; закликати кгвалту** *див.* **ЗАКЛИКАТИ.**

8. *У знач. виг.* Ґвалт: Гвалтъ, гвалтъ, панови! Врата ломатъ, И водою якоюсь ѡстрою насъ кропатъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 30).

9. Вл. н.: Дмитро Кгва(л)тъ (1649 *РЗВ* 183 зв.).

ҐВАРДИЯ, КГВАРДИЯ КВАРДИЯ *ж.* (*іт.* guardia) *(велика кількість)* група: па(н) Павел Монвид Дорогостайский..., з немалою кгвардиею слуг своих власных там же до Любча приехал (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495);

(військова частина) гвардія: а его милост пан Тишкевичъ, розделивъши войско свое, одных в справе при пехоте своей зоставилъ, а сам з квар-

диею на конехъ въехалъ въ брону и през увес манастыр аж до реффектара, то есть трапезы (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

ҐВИНТОВАНЫЙ, КГВИНТОВАНЫЙ, КГВѢНЪТОВАНЫЙ 1. *Дієприкм. у знач. прикм.* Гвинтовий. ◇ **ручница кгвинтованая** *див.* **РУШНИЦА.**

2. *У знач. ім.* Вл.н.: Грыцъко Кгвѣнътованы(и) (1649 *РЗВ* 123 зв.).

ҐВОЗДИКОЛЮБЕЦЪ, КГВОЗДИКОЛЮБЕЦЪ *ч., ірон. (любитель їжі, приправленої гвоздикою)* гвоздиколюбець: єще єси пє(р)цолюбєцъ, шафранолюбєцъ, и(м)бєролю́бєцъ // кгво(з)дико-лю́бєцъ, к'минолю́бєцъ, цѹкролю́бєцъ, и дрѹги(х) брє́дєнъ гор'ко и сла(д)колю́бєцъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 249-249 зв.).

ҐВОЗДЬ *див.* **ГВОЗДЬ.**

ҐВОЛИ (КГВОЛИ) *див.* **КВОЛИ.**

ҐВѢНЪТОВАНЫЙ *див.* **ҐВИНТОВАНЫЙ.**

ҐДАНЩАНЕ, КГДАНЩАНЕ *мн.* Мешканці Ґданська: видячи кгданщане, ижъ не оборонитись, доброволне поддались — въ кголдъ стародавный знову поступили (поч. XVII ст. *КЛ* 76).

ҐДЕЖЪ[1] *див.* **ГДЕЖЪ[1].**

ҐДЕЖЪ[2] *див.* **ГДЕЖЪ[2].**

ҐДИ *див.* **ҐДЫ[1].**

ҐДИЖЪ *див.* **ҐДЫЖЪ[1].**

ҐДЫ[1], КГДЫ *присл.* (*стп.* kdy, gdy, *стч.* kdy) *(часу)* **1.** *(уживається у питальних реченнях)* коли: кгды тєды возмѹ ω(д) тєбє гро́ши (к. XVI ст. *Розм.* 32).

2. *(неозначений) (в будь-який час)* коли, колинебудь: Ктожъ кгды єдною тылко мовою посторонныхъ наций приязни доступилъ? (к. XVI ст. *Розм.* 3).

ҐДЫ[2], ҐДИ, КГДЫ, ГДИ, ГДЫ, КДЫ, КЪДЫ *спол.* (*стп.* kdy, gdy, *стч.* kdy) *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину часу до головної) (у препозиції, інтерпозиції та постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині)* **а)** *(уживається для окреслення одночасності дії)* коли, в той час як: Кгды хрєстїа́нє триоум'фѹю(т) оутѣша́ютсѧ выхвала́ю(т) га҃ воскр(с)шаго из мєртвы(х), ишли сщ҃є́нници вси со кр(с)ты ω(т) за́м'ковои цр҃кви до храмѹ воскр(с)нїѧ хв҃а (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); кгды єго в тоє имєньє Скиндирово,... было ѹвєзано, тогды тоє имєньє Скиндир дєржал (Краків, 1538 *AS* IV, 154); та(м) жє напє(р)вє(и) кгды дє(и) єсмо приєхали до чє(р)нчъгоро(д)ка... застали єсмо ворота за(м)кнєныє (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); кгды єсмо є(з)дили до сєнъ, тєды є(с)мо поткали сына Гораинова зъ сєно(м) на поли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); кгды-мъ дей хотелъ до него дойти и его огледати, тогды дей ме пани не пустила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 384); та́кжє ґды вє́ты настѹпова́ли, тѹюжъ потравѹ трѹпєи головы прєзєнтова́ли (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 941); ґды ω сихъ [мѹкахъ] помышла́ю, тогда ми вса внѹтрънаа стра́хомъ трєпє́щєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 155); **б)** *(уживається для окреслення попередньої дії у підрядній частині речення)* коли, після того як: кгды вжо жоны моєє... в животє нє стало... дал и даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм (Острог, 1522 *AS* III, 237); А кгды тєжъ стары(и) замокъ... згорєлъ пригодою самъ собою люди розышли сѧ по за(м)комъ ωколичънымъ (1552 *ОЖЗ* 120); гды мя привели до с(т)рятина, ω(т)цъ вл(д)ка вєргь ся на мєнє рѹкою и ко(с)туро(м) свои(м) в лицє мало мя нє проколо(л) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); кгды до змордованѧ ωбы(и)дѹть цалы(и) рынокъ вєсєло и ωхотнє до насъ вєрнѹтсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 56); Чого кгды ся довѣдалъ Кирил, сам до патріархи... єхалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); ґды... оучєникωвє, и всѣ знає́мыѣ... розбѣглисѧ бы́ли, тыѣ тогды... приготовали олѣйки, и пришли до грѹ́бѹ пома́зати тѣло (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 229); ґды южъ наймилшого Сн҃а своє́гω оузрѣла мр҃тва... тогда́ ωна́ рида́тєлнїи словєса... плачли́вє мовила (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.); Бо ґды стоѧчи ан'тифо́ны три ω(т)спѣва́ют(т), пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) ла́вочка(х) сєдѧчи... є(д)но́го спѣва́ючого слѹхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.); **в)** *(уживається для окреслення послідовності дії)* коли, як тільки: Та(к) всє бє(з)пє(ч)но было я(к) пє(р)шє, а кгды ся до мѣста приближати почала зара(з) єи вє(н)кгровє со (в)сѣ(х) сторо(н) объскочили (1582 *Кр.Стр.* 68 зв.); Простє(р)ль ааронъ рѹкѹ на єзєра и по́токи, а кг(д)ы та(к) в'чини(л), пов'ста́ли жабы бє(з) мѣры и закри́ли

в'ши(ст)кꙋ зємлю єгипєтскꙋю (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 18 зв.); гды са ро́къ докончи́тъ, зно́вꙋ са зачина́єтъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 163); гды хто прійдеть до кляшторныхъ воротъ, теды заразъ воротный испытаетъ, хто тамъ есть преде вроты? (бл. 1626 *Кир.Н.* 21);

(приєднує підрядну частину часу з відтінком допустовості) дарма що, хоч, хоча; незважаючи на те що, тоді як: А вы єще в костелѣхъ папежских… службы вашѣ служите без всякого встыду, мѣшаючи святости божіє с противными набоженствы чужими,… кгды старший архієрей Іелий якъ Дагон, спадши // с престола, шію зломал, и Офный и Финн, законопреступники, єго синове, єдного дня побити (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44-45); Вла́сне я́къ кото́рыє в днѣ корабла лєжа́тъ, зда́стьса и́мъ жє в нє́мъ сто́атъ кгды найпрову́дшє бѣжа́тъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); А и́жъ тако́вω(г) да́рꙋ Бг҃ъ слꙋ́шнє боро́нитъ, тако́вы(м) людє(м), кото́рыи здра́ви бы́ли; а тако́вимъ да́рωмъ бо(з)кимъ го(р)дѣли, гды имъ даръ давано (Чернігів, 1646 *Перло* 125).

2. *(приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції, інтерпозиції чи постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині речення)* якщо, коли: а вжо чєрєс то пан ωранский нє маєт… тых шкод своих, кгды ємꙋ заплата са станєт, на кнази Василю поискивати (Берестя, 1512 *AS* III, 98); Кгды люди нєприатєльскиє приходать на волость… повиньни тогды противъ нихъ ити зъ старостою… кажъды(и) хто кольвєкъ конь маєть (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); а кгды нє (в)чиня(т) ли(ч)бы, тєды мають заплатити и тыє двє копє гршє(и) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 48); Кгды хто позыває(т) до грани(ц) тєды такъ в по(з)вє назначає(т) мє(ст)цє фу(н)дацыи юри(с)дыции (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Звѣта́з'ства и выиграва́ньє би́твъ на(д) нєпріа́тєльми тогды́ тобѣ да́стъ бг҃ъ, кг(д)ы ты би́твы и звѣта(з)ства ωдє́ржишъ на(д) пожа(д)ли́востьми (Острог, 1614 *Тест.* 141); Зайстє оумира́єтъ чл҃къ мꙋдрє и росторо(п)нє… гды свою ма́єтность за живота роспора́жꙋєтъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 169); ґды до(л)го на зємли лєжа(т)… ихъ и со(н) мо́ритъ (серед. XVII ст. *Кас.* 14 зв.);

(приєднує підрядну частину умови з відтінком часу) якщо, коли: а кгды бꙋдєм то ωкꙋповати, я, або ближнии мои, тогды яко тыє пѣнази, так и наклад Єго Милости мают заплатити (Луцьк, 1534 *AS* III, 473); А пото(м) кгды будєть ω тоє забитьє ωбвинє(н), тогды… має(т) з жоно… присагою са ω(т)вє(с)ти (1566 *ВЛС* 89); южъ нє хорꙋєшъ кгды мовишъ ω поцалова́ню (к. XVI ст. *Розм.* 45 зв.); Ни́ва, ґды пожа́та бꙋ́дєтъ, зпорожни́т'са; и лоза ви́нная ґды ωбрѣзана бꙋ́дєт', зни́жит'са (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); Лє́чь на(д) мѣрꙋ гды бє́рєгъ вода прєвы(ш)шаєтъ, Южъ в' то́мъ ро́кꙋ жи́зности зємла нє пꙋща́єтъ (Київ, 1632 *Євх.* 295); а ґды ты по́йзришъ наза(д) сєбє на жи́тіє твоє грѣхолю́бноє… и за́вступи(ш)са (Чернігів, 1646 *Перло* 125);

(приєднує підрядну частину умови з відтінком причини) (у препозиції або постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині речення) якщо, коли, раз, оскільки: тогдым мꙋсил… до лєса их ωтвєсти, жєбы са вжє тая робота нє мєшкала, // кгды вжє Пан Бог карност на мєнє пꙋстил коло роботы Вашєй Милости (Степань, 1544 *AS* IV, 412-413); кгды // дєй тꙋт на сєс час Владыки нєт, тобѣ панє возный ꙋ дворѣ дєати ничого (Луцьк, 1570 *AS* VII, 371-372); кгды нє маю(т) люди грошє(и) што(ж) ωны(м) ꙋчиню потрєба ми чєкати нимъ бꙋдꙋть мѣти (к. XVI ст. *Розм.* 33); а кг(д)ы законь осоуждаєшь, то нє єстє(с) плънитєль законꙋ алє сꙋда (Височани, 1635 *УЄ* №62, 57); кг(д)ы́ то́є слы́шимо и ви́димо ω(т) избави́тєла своє́го такоу́ю оутѣхоу пєрєста́(н)мо(ж) слоужи́ти трапєза(м) (1645 *УЄ* №32, 82 зв.).

3. *(приєднує підрядну частину причини до головної) (в препозиції або постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині)* бо, тому що, оскільки, через те що: И кгды таковоє свєдєцство ωт них вышло, король… дал тыи зємли по… старым границам, якъ ωни свєтчили (Львів, 1537 *AS* IV, 85); Нинѣ Велзевулъ Княжа, ввесь смутком естъ знятый: ґды му през Крест праве въ бровъ сталъ Ісусъ распятый (Львів, 1630 *Траг.п.* 173);

(приєднує підрядну частину причини з відтінком часу до головної частини) оскільки, коли: и кгды грани в том дꙋбє выказили Смѣдинцы, подданыи

мои Порыдбски копꙋ на то собрали,... и звали Смѣдинцовъ кꙋ правꙋ (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); вѫломивѫши ся до изъбы, мєнє самого шукали забити, а кгды мєнє ув ы(з)бє нє знашли, падъчєрицу мою панъну Раину збили, зранили и ѡкрутнє змо(р)довали (Житомир, 1583 *АЖМУ* 69); Але и овшемъ прызнаваючы его за пастыра преднѣйшого церкви Божое, утекалсе до него въ кривдахъ своихъ, кгды былъ зъ столицы своее патрияршеское одъ Феофила зверженъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 152); Кгды та́ Па́на своє́го щасли́вє вита́ємъ, Внє́тѕа да́лєй ваковáть ю(ж) нє сподѣвáємъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

4. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) (у постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині)* коли, якщо, що, як: чємꙋ сѧ барзо дивꙋю, кгды нє вѣмъ што є(ст) за причы́на для того жъ ѡ васъ вєлцє сѧ фрасꙋю (к. XVI ст. *Розм.* 62); нє та(к) бовѣмъ злѡ́сти котѡ́ры(х) сѧ допꙋщáємо, мѡ́гоу(т) его в̾зроу́шити на гнѣвъ, я́къ то кг(д)ысѧ нє хѡ́чємо полѣпшити напѡ́ты(м) (Острог, 1607 *Лѣк.* 72);

у сполуч. з **яко:** нѣчѡ́гѡ на(д) то годнѣ́йшогѡ кꙋ ѡфѣровáню... нє розꙋмѣлúсмѡ я́кѡ гды дх҃овны(м) дхѡ́вногѡ оурачити стáралисмѡсѧ ꙋпоми́нко(м) (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

5. *(приєднує підрядну означальну частину з відтінком часу до головної частини) (у постпозиції)* коли, в який: а паклижбы на ѡн час, кгды вжо таѧ половица мыта к рꙋкам Их Милости взѧта бꙋдєт, ѡказали сѧ там... приходы, которыє бы к той половицы // моєй мыта прислꙋхали (Краків, 1539 *AS* IV, 230-231); Ѡтъ млыновъ и стꙋпъ добры(х) лє(т) кгды пашънѧ роживала... прихоживало тогды з млына выхованьє хлѣбомъ на м҃ ѡсо(б) (1552 *ОЖЗ* 124 зв.); якъ мѣлєсьсѧ ѡ(т) ѡного часꙋ кгды(м) тєбє види(л) (к. XVI ст. *Розм.* 35); є́щє в то(т) ча(с), ґды єсмо кр҃щє́нїа нє принѧ́ли бы́ли, граничачи парафѣи называли (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225); Анѣ тежъ в той час не былъ в Рыме, кгды Павел святый до Тимоѳея вторый лист писал (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53); бы́ли знаки в̾ конста(н)тинополю по єго см҃рти. кгды сѧ зємлѧ трѧсла, гра(д) вєли́кїй пада(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 88); Алє и в̾ тѡ́й ча(с) є(ст) дѡ́брый, гды гѡ́лодо(м) мѡ́ри(т) и гнилыи чло(н)ки ѡ(т)рѣзоуєтъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 35); И зайстє лѣпшаѧ єсть рє́чъ, ґды́сѧ грѣшный наворочá єт̾, анижли ґды цнотли́вый вывыщáєтъсѧ и пышнитъ (Київ, 1627 *Тр.* 11); Таковы́й звы́чай бывáлъ... В сєнáторахъ Ри́мскогѡ мѣста, гды Цє́саровє и́хъ щасли́вє по выигрáной битвѣ, з вѣктѡ́рїєю ворѡ́чалисѧ до Панства своєгѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 63).

ҐДЫБЫ[1], КГДЫБЫ, ГДИБЫ, ГДЫБЫ, КДЫБЫ *спол.* (*стп.* gdyby) **1.** *(приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції, інтерпозиції та постпозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині речення)* якби, коли б, якщо б: такъ тєжъ гдыбы сє мнє... придало ꙋмє(р)ти пє(р)в... *(пошкодж. — Прим. ред.)* ни(ж)ли ма(л)жонъкови моємꙋ // тєды Прєрєчоны(и) панъ бабинъски(и)... добра вси... бꙋдєть дє(р)жать (Луцьк, 1519 *ЦДІАЛ* 201, 4, 181, 1-1 зв.); Всѧкии рєчи цнотливых справъ... часом с памѧти бы сплынꙋли ...кгдыбы вєчностью писма на пришлыи часы кꙋ памѧти нє были привєдєны (Вільна, 1522 *AS* III, 235); за колкобы коп грошєй ꙋ которого кꙋпца, кдыбы чєрез коморꙋ Ѡстрозскꙋю шол, товарꙋ єго было, то ѡт кождоє копы... по (три) гроши (Краків, 1539 *AS* IV, 229); Кгды(бы) прибєгъ... полонѧнинъ и привєлъ колько конє(и) вольно старостє... конѧ ѡ(д)ного взѧти (1552 *ОКан.З.* 24); Кгды бы ты(ж) хлопє(ц) во єди́нъ дн҃ь до шкѡ́лы ходилъ, а дрꙋги(и) дє́нь занєдбавалъ... тако(г) бо(л)шє нє при(и)мати (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 6 зв.); а гдибы и на дрꙋги(и) ро(к) которы(и) з на(с) нє прибы(л) и присяги вчинити нє хотє(л) таковы(и)... з столици скинє(н) быти маѐ(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); а к(д)ыбы ты(ж) бы(л) нє ѡбнѧ(л) то бы пє(в)нє бы(л) нє оувѣри(л) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 55); Павел святый... о Петрѣ святомъ жадноѣ змѣнки не чинит, которого бы былъ не утаил, кгды бы в Рымѣ былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); гды бы ся которій епископъ въ неналежной собѣ парахіи посвяченье... отправовати поважилъ, теды посвяченье тое не маетъ быти мѣно за посвяченіе (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 685); менованый протестансъ просилъ, абы тая его протестация... кгды бы того

потреба была, и возного реляция до акътъ приняты и записаны были, што отрималъ (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); А нєбо(з)чико(в)ское тєло... южє бы было утоплєно, кгды бы нє урожоны(и) єго м(л) па(н) фило(н) Ѡлє(к)ши(ч) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201).

2. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) (з відтінком бажання)* щоб, аби: Да́лъ бы то Бг҃ъ, гды бысмы чѹжи́хъ Криволі́о́гѡвъ Понєха́вши, слѹхали свои́хъ ѳєѡлі́огѡвъ (Київ, 1632 *Єв.* 298); а то соу(т) тыи, которыи бѹрѧ(т) проти(в)кѹ народѣ лю(д)скѡ(м), то єсть шата(н)... которыи нѣгды нє спи(т) но ис пи(л)ностию шѹкає(т) г(д)ы бы моглъ кого оуловити (Височани, 1635 *УЄ* №62, 125);

(з відтінком порівняння) ніби, наче, неначе, мов, немов, буцім: А въ томъ ся мѣла болшая владза Петрова показати, также и головное одного его пастырство, кгды бы самъ тую справу отправилъ былъ, то естъ кгды бы самъ былъ обралъ,... и кгды бы самъ Матѳея апостолом учинилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 456);

у сполуч. **нижъ кгды бы** *(приєднує підрядну частину способу дії до головної)* ніж якщо б, ніж коли б: што(ж) и́ншого и(х) мл(с)тѧ(м) пришло́ оучини́ти, о(д)но́ самы(м) ю(ж) во имѧ бж҃єє сино́довыє спра́вы ѡ(т)правова́ти // и за пристойнѣи́шѹю то рє́чъ почита́ли, ни́жъ кгды́ бы єго албо по домѡ́хъ албо господахъ чюжи(х) шѹкати... и до ѡ(т)правова́ньѧ з собо́ю намѡ́въ примѹша́ти были мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 85-85 зв.).

ҐДЫБЫ², **КГДЫБЫ**, **ГДЫБЫ** *част.* (*стп.* gdyby) **1.** *(уживається для вираження порівняння)* наче, неначе, мов, немов, ніби, буцім: змєшкавши бовѣ(м) в̾ о́но(м) ѡгни ча́съ нєма́лый, та(к) з нєго вы́шли бє(з) жа́дноє шко́ды вла́снє я́ко кг(д)ы бы то прє(д) со́нъ кто тє(р)пѣлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 23).

2. *(уживається для вираження сумніву)* ніби, немов: Розѹмѣю жє нє здорожнє рєкѹ, ижъ гды́бы вє́длуг̾ постановє́нїѧ и оста́тнєи є(г) во́лѣ по смр҃ти о́ногѡ // принѧ́ли бы́ли (Київ, 1623 *МІКСВ* 82-83).

3. *(уживається для вираження якого-небудь бажання)* коли б, якби: кгды бы венцъ здалося им з лѣпшим пожитком посадити ихъ [бояръ] на певном чиншу (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164); О! гды бы и нынѣшнїи панове Поляцы такъ чтили... св. столицу Константинополскую отъ которой... крещенїемъ... просвѣтилися (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 606).

ҐДЫЖЪ¹, **ҐДИЖЪ**, **КГДЫЖ**, **КГДЫЖЪ**, **КГДЫЖЕ**, **КДЫЖЪ**, **КДЫЖЬ** *спол.* (*стп.* gdyż) *(з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину причини до головної) (у препозиції, інтерпозиції та постпозиції із співвідносним словом і без нього у головній частині речення)* бо, тому що, оскільки, через те що: Ино мы томѹ зрозѹмєвши, кгдыж ѡн тых сѣл... нє поискиваєт, а толко тых рѣчєй... ищєт, так єсмо мєжи ними знашли (Берестя, 1512 *AS* III, 98); Про то, кгдыжъ имъ таковыи кривды и тяжкости отъ васъ ся дѣють... Мы на чоломъбитье ихъ то вчинили (Краків, 1537 *РЕА* I, 222); А так мы... при том сѹдє их Гнєвоша... зоставили, кгдыж Гнєвош там на тѹю зємлю на рок зложєный выєхал... и кѹ доводѹ близший был (Острог, 1538 *AS* IV, 140); А панъ Циминский поведилъ, ижъ онъ присегать неповиненъ, кгдыжъ ему жаденъ се кгвалтъ не сталъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 402); кгды(ж) и та(к) за ты(м) ро(с)то(р)гнєнє(м) въ цє(р)кви во(с)то(ч)но(и) чєрє(з) нєкоториє ѡсобы сила сє злого дєє(т)... вєрѹ и(ж) того вм(л) сами для сєбє и прикладѹ добро(г) зъ сєбє по(с)тєрежєтє и до любъвє сє наклонитє (Володимир, 1595 *ЛСБ* 188, 1); загрѣй ми ложко кгдыжъ барзо злє ся маю (к. XVI ст. *Розм.* 44 зв.); Ґдыжъ иншаѧ тєбє доро́га бо(л)шаѧ чєкаєтъ, єщє нє ча(с) тєбѣ тоу(т) сєдѣти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182); пра(в)да нєнависть роди́ти звы́кла, ґды́жъ пра́вды ѡ(т)стѹпити ани могѹ, ани пови́нєнъ є́стємъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 12); За да́ръ ємѹ принѧ́ти, вчинилъ то хєнтливє Кгды(ж) оубо́гїй по(д)да́ный чини(л) то зычливє (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Алеть кгдыжемся я, въ жалю том зостала, Ахъ мнѣ матце, смутку ся дочекала (Львів, 1630 *Траг.п.* 165); На рочъкахъ Сѹдовы(х) Кгро(д)скихъ Києвъски(х)... назавътрєє того дн҃я Кгдыжъ в тотъ дєнъ Свято римъскоє Святого Якѹба Апо(с)тола закрочило... зачатых Пєрєдъ нами... ѹрядъниками сѹдовыми кгродъскими... Приточиласє Справа з рєє(с)трѹ сѹдового (Київ, 1635 *ЛНБ* 5,

II 4060, 139); ωзна(и)мує(м)... мє(ш)чаномъ максимовъски(м)... абы(с)тє... на вшєлякую пови(н)но(ст)... ω(т)цо(м) нико(л)ски(м) ω(д)давали кдыжъ они вла(с)нє до ты(х) має(т)но(с)тє(и) налєжа(т) (Чигирин, 1650 *Гр.Хм.М.* 293, 1, 309);

(приєднує підрядну частину причини з відтінком часу до головної частини) (у препозиції) коли, раз, оскільки: А кгды(ж) вжє конє(ч)ны(м) ро(к) на кгру(н)тъ то(т) выєхати... ꙋ во(л)торо(к) пришо(л) игумє(н)... с чє(р)нцами... до мєнє... пришли и просили и(ж) дє(и) мы... во(д)лє року пє(р)шого... на кгру(н)тъ гдє сѧ на(м) кри(в)да дєє выєхати были готовы (Київ, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 1 зв.); Мовитъ ємꙋ Смєрть: "Ґдижъ єси, чловєчє, людємъ смєртъ задавалъ, а на сєбє сѧ чого сподѣва(л) (XVI ст. *Сл. о см.* 334);

(приєднує підрядну частину причини з відтінком допустовості) тоді як, хоч: то(т) жє ꙋмоцованы(и) ...свє(т)чилъсѧ противко сꙋдови ω то ижъ мимо ко(н)тровє(р)сыи є(г) дєкрє(т) ꙋчинили кгды(ж) ω моцы пє(р)во было трєба кокгницыю ꙋчинити (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30).

2. *(приєднує підрядну частину часу до головної) (у препозиції із співвідносним словом або без нього у головній частині речення)* коли: а кгды жъ тотъ рокъ припалъ, мы там на тую землю выехали (Київ, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 167); А кгдыж есмо приехали до Михлина, тогды пан Угриновский показовалъ намъ меды, пива, горелку... гуси и кури набитых множство (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 55); Ино кгдыжъ рокъ праву за ωны(м) ма(н)дато(м) припалъ тогъды чолъганьски(и) з жоною своєю то(л)ко сами пєрєдъ нами стали (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80); гды(ж) ми сє трафило бы(т) ꙋ кн҃зѧ єго м(л) из ω(т)цє(м) миха(и)ло(м)... за(с)талисмы єп҃(с)па Лво(в)ска(г) ꙋ кр. є(г) м(л) (Острог, 1595 *ЛСБ* 278, 1); а к(д)ыжь и(х) х҃с дроугїй ра(з) нашо(л), тєды прїзва(л) и(х) мовачи до ни(х) идѣтє за мною абовѣмь оучиню ва(с) риби(т)вами такы(ми) и(ж) боудєтє ловити лю(д) б҃жїй (к. XVI ст. *УЄ* №31, 103 зв.).

3. *(приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції і постпозиції)* якщо, раз: єсли(ж) тѧ нє доткнє(т) оумысль албо соум҃лѣнѧ твоє, а я(к) жє(с) єи ро(з)жаловати нє маєшь, к(д)ыжь вѣдаєшь, и(ж) то єи см҃ртънаѧ хороба грѣхы нєисщєтє(н)ныи... и я(к) єи маєшь ратовати (к. XVI ст. *УЄ* №31, 188 зв.); ґдыжъ вѣдаєтє жє дóрого кꙋплє́ны(и) єстъ, прє(з) см҃рть... прє(з) моýкы тѧ́жкїє, вѣдайтє и тоє жє двоѧ́кы(и) можє(т) быти покóй на то(м) свѣтѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 162 зв.); що мáю оучинити, кг(д)ыжˀ бє(з) оуфолькгова(н)ѧ // налєгли на мѧ бóлєсти (Острог, 1607 *Лѣк.* 122-123); бꙋдꙋ єго чєкати аж на плацъ, Адє, с тобою, А гдижъ ωнъ чєловѣкъ, то ся я єго нє бою (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

4. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину з відтінком причини до головної частини) (у препозиції і постпозиції)* за те що, оскільки: кгдыж Ваша Милост ласкавє и вдячнє прыймовати рачиш малыє послꙋги, тым хтившым рачиш мє Ваша Милост чинити до послуги своєй (Варшава, 1568 *AS* VII, 305); Хвала на высокостяхъ Богу, ґдыжъ ся стало: Жеся непрїателя през Крестъ поконало (Львів, 1630 *Траг.п.* 174).

ҐДЫЖЪ², КГДЫЖЪ, ГДЫЖЪ *част.* (*стп.* gdyż) *(підсилювальна)* адже, тож, отож: кгды(ж) ми потрєба вєлє иншы(х) рєчи(и) кꙋповáти (к. XVI ст. *Розм.* 52); кгды(ж) ничого нє было што бы(м) мѣлъ до тєбє писати (Там же, 61); кг(д)ыжˀ єдинóго ты(л)ко пáна на(д) всѣми мáємо (Острог, 1614 *Тест.* 144); Кгды(ж) бє(з) пóмочи с(в)єтои ч҃лкъ нѣчє(го) нє мóжє (Топільниця, 1616 *ЛСБ* 206); Припровадилъ, ерго-посвятилъ! Указалъ хлѣбъ, ерго - накормилъ! Чисте! Зажъ бовѣмъ припроважене тое можетъ ся розумѣти посвяченемъ?... Гдыжъ яко небо отъ земли естъ иншая матерія, такъ припроважене естъ иншая речъ отъ посвяченя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 630); И ꙋбω: ωвщє́ки, а хотѧ́йжє, ачъкóлвєкъ, гдыжъ, вє́нцъ, áтоли, авшáкъ (1627 *ЛБ* 52).

ҐДЫСЬ *див.* **ГДЫСЬ.**

ҐДѢЖЪ *див.* **ГДЕЖЪ¹.**

ҐЕҐАНТЪ *див.* **ГИГАНТЪ.**

ҐЕЗЪ *ч.* Сверблячка від укусу ґедзя: Скоктáнїє: Ласкотáньє, ґє́зъ, тѣчка, вˀстє́кли́во(ст), скоктáю, скокощꙋ: лоскочꙋ (1627 *ЛБ* 115).

ҐЕЛЕТКА, КГЕЛЕТКА *ж.* (*стп.* gieleta, *стч.* geleta, *рум.* găleátă, *лат.* galleta) *(невелика дерев'яна*

посудина для молока) дійничка, барильце, *діал.* ґелетка: Ста(м)на, кгелє(т)ка зба́нъ (1596 *ЛЗ* 73).

ҐЕНЕАЛОҐОВАТИ, КГЕНЕАЛОКГОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gienealogizować, *гр.* γενεά-λογέω) виводити родовід: С котры́хъса, Цны́й Григорій Кгєнєалокгоу́єтъ: И ве́длу̑гъ ѡ́ныхъ в᾽ Сла́вѣ са до́бро̑й найдоу́є(т) (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 7).

ҐЕОМЕТРІА *див.* **ГЕОМЕТРІА.**

ҐЕРҐЕЛЬ, КГЕРКГЕЛЬ *ч., діал.* ґерґель "прізвисько людини з довгою шиєю". Вл. н.: Өєдоръ Кгє(р)кгє(л) (1649 *РЗВ* 387).

ҐЕРЛИЦА, КГЕРЛИЦА *ж.* (*стп.* gierla, *стч.* gerlické, *свн.* Gerlachstuch) вид тканини: зотко миха(и)ловичъ могилєвєцъ мє(л)... сукна кгє(р)лицы поставо(в) ч҃ѳ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 22 зв.).

ҐЕРМАКЪ *див.* **ЄРМЯКЪ.**

ҐЕРМАЧОКЪ, КГЕРМАЧОКЪ *ч. (про верхній одяг — благенький, поношений)* сірячок, сірячина: тые хлопы бѣтцким албо муравским кгермачком ся покрывают, а мы пред ся в гатласѣ, ядамашку и соболѣх шубах ходимо (1598 *Виш.Кн.* 105).

ҐЕРМЕКЪ, КГЕРМЕКЪ *ч.* (*стп.* giermek, *уг.* gyermek*)* джура, зброєносець: малжонок... приневолял ее, ажебы... то перед урядом... сознала, грозячи... с тым же кгермком своим на одном местцу замкнути а то приятелем ее и своим обявити, хотячи на нее водлугъ невинности ее злую славу положити (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 47); и ґды ѡба́два Ни́лъ пєрєходи́ти мѣли, придало́са жє до вєли́кого поромꙋ в᾽сто̑пили; до кото́рого те́жъ два ро́тмистри ...вошли, ма́ючи... ѡ́коло сєбє жолнѣровъ ґермковъ и пахо́латъ... мно́го (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв.).

ҐЕТЫ *див.* **ГЕТЫ.**

ҐИҐАНТОВЫЙ *прикм.* (*гр.* γίγαντος) гігантський, велетенський, величезний: всѣ бовѣ(м) старозако́н᾽ныє ко(м)поутоу(и) виде́на, алє нємного зна(и)дєшъ. ноє впра́вдѣ ви́дѣлъ ковчє́гъ... даниилъ ґигантовой вєли́кости моужа, а инши иншїа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 32).

ҐИҐАНТЪ *див.* **ГИГАНТЪ.**

ҐИҐАСЪ *ч.* (*гр.* γίγας) гігант, велет, велетень: ѡнъ бы(л) ω(т) б҃а выбра́ный... и такой высокости, жє головою и шїєю // иншїй лю(д) якъ ґига(с) пєрєходи(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 249-249 зв.).

ҐИСАРЧИКЪ, КГИСАРЧИКЪ *ч.* Учень виливальника: Матвѣа, кгисарчика въ друкарни зедналисмо цетнар ляти лѣтер за злотых ѕ҃і (1614 *АрхЮЗР* 1/XI, 344).

ҐИГАНТЪ *див.* **ГИГАНТЪ.**

ҐЛАВИЗНА *див.* **ГЛАВИЗНА.**

ҐЛАСКАТИ *див.* **ГЛАСКАТИ.**

ҐЛЕВЪ, КГЛЕВЪ *ч.* (?): Ажъ пришо(л) за пого(д)ны(м) з заходꙋ вѣтро(м) до жадꙋ тѣ(с)но(с)ти моря дꙋ(н)ского, которое прєбывши а повє(р)нувши за кглє(в) кꙋ всходꙋ морє(м) наши(м) са(р)ма(т)ски(м), котороє тє(ж) завꙋ(т), прєбыли ся до бєрєго(в) жємои(т)ски(х) (1582 *Кр.Стр.* 81 зв.).

ҐЛЕЙТЪ *див.* **ГЛЕЙТЪ.**

ҐЛИНА *див.* **ГЛИНА.**

ҐЛЇНЕНЫЙ *див.* **ГЛИНЯНЫЙ.**

ҐЛОВНЫЙ, КГЛОВНЫЙ *прикм.* (*стп.* główny) те саме, що **головный**: по(д) часо(м) нєбы(т)ности для кгло(в)ны(х) потрєбъ свои(х) єго мл(с)ти кн҃зя воєводы мєстца того яковы(и) нєпорадо(к) зла справа... была (XVI ст. *ЦНБ* II, 22641, 7); ризы 1 одамашки жолтое, на нихъ окладка злотоглавовая кгловная (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 366).

ҐЛУПСТВО *див.* **ГЛУПСТВО.**

ҐЛУПЫЙ *див.* **ГЛУПЫЙ.**

ҐЛУХО *див.* **ГЛУХО.**

ҐЛАНСЪ, КГЛАНСЪ *ч.* (*стп.* glanc, *свн.* glanz) *перен.* чистота, краса: Кн҃жа... цвѣтꙋ и кгла́нсꙋ вѣры пра́родитє(л)нои своєи, чоужи́ми п᾽строти́нами нє пома́за(л) (Острог, 1598 *Отп.КО* 17 зв.).

ҐМАХЪ, КГМАХЪ, ГМАХЪ, КМАХЪ *ч.* (*стп.* gmach, *свн.* gemach) **1.** Кімната, приміщення: а на(д) вороты свє(т)лица а на(д) свєтлицою кгма(х) пожиточъны(и) кꙋ стрєльбє боронити всєго мєста (1552 *ООвр.З.* 96); И по кгмахохъ въ домєхъ моихъ подстаростий Лꙋцкий самъ Жєлєха искалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 253); Ключѣ вє(р)хнихъ кгмаховъ домꙋ поповского ꙋ Стєфана хомича (Львів, 1608 *ЛСБ* 1043, 11 зв.); Архітріклинъ: Марша́ло(к), албо ста́роста на вєсе́лю, ра́дца або прєложо́ны(и) на(д) потра́вами и напи(т)кꙋ вєсе́ла. Кнажа́ ґма́хꙋ ω трє(х) стѡлахъ (1627 *ЛБ* 181); И я́къ дымъ в᾽ ґма́хꙋ, та́къ грѣхъ з᾽ спро́сными мы́слами своими присѣди(т)

и в'мыка́єтъсѧ в' по́мыслы ср(д)ца (Вільна, 1627 *Дух.б.* 342).

2. Будинок, дім: Діωптра бовѣмъ з' Кгрє́ц'кого, проникнє(н)ємъ, скро(з) прогла́домъ а́л'бо в'нико́мъ єстъ влас'т'нымъ, кото́рого Ін'стрꙋмє́н'тꙋ: дале́ко ωд'лє́глыє кгма́хи, по́лѧ, лєсы... хо́тєчы ви́дєть, лю́ди зажыва́ютъ, и прє(з) шкло о́комъ въ ωноє начи(н)є в'глада́ютъ (Єв'є, 1612 *Діоп.* 1 зв. ненум.); Вшє́дши да́рій вєспо́локъ з' Алєкса́ндромъ, до одного к'гма́хꙋ оздо́бногω гдѣ та́мъ была спра́влєна го́йнаѧ и роско́шнаѧ вє́чєрѧ // сѣлъ з ни́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 420-420 зв.); *Образно*: Што ж за пожито(к), с то́є оутѣхи и по́хоти тєлє́сноє, ко(ли) ѧ оутѣшитєлѧ дха стго вита́ти во своє(м) кгм(а)хꙋ ср(д)но(м) нико(ли) сѧ нє сподоблю (1599-1600 *Виш.Кн.* 211 зв.).

3. *Перен.* Дім, пристановище: Прєта́жко(ст) го́ркои скорби до(м) бѣдно стрꙋхлѣлы(и), Ѿпꙋсти твой ма́рны(и) ґма(х) ωкрꙋтнє зболѣлы(и) (Львів, 1631 *Волк.*12).

4. *Перен. (у потойбічному світі)* дім, житло, оселя: нашъ то хс... діавола сокрꙋши́вши,... заслꙋжи́лъ тєпе́ръ абы бы(л) в' нб(с)ныє ґма́хи прина́тый (поч. XVII ст. *Проп.р.* 203); Пла́чтє, бо ю́жъ да́лєй ва́мъ нє бꙋдє́тъ слꙋжи́ти Мꙋсить до Го́рных' Кгма́хов' з' зємли ꙋстꙋпи́ти (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 7); Я чємꙋсь бою ся, аби мнѣ нє бꙋло якихъ страховъ, Абисмо нє оутратили пєкєльнихъ нашихъ ґмаховъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19); Ра́дꙋйсѧ, жє южъ Нбо ω(т)вєрзтоє ма́єшъ, жє до нб(с)ных(ъ) гма́хω(в)... доро́гꙋ зна́єшъ (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.).

5. Яскиня, печера: Закро(в): ґма́хъ. Тає́ньє, або закры́тьє, яски́нѧ, яма в' кото́рой ди́кіи звѣра́та лѣга́ю(т) (1627 *ЛБ* 41).

ҐМИНЪ *див.* **ҐМѢНЪ.**

ҐМІНЪ *див.* **ҐМѢНЪ.**

ҐМЫРАТИ, КГМЫРАТИ, ГМЫРАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gmerać, *свн.* gemähren) мудрувати, вигадувати; виставляти: То́ Златоꙋ́стаго сло́ва. Ви́дитє ижъ нє потрє́ба з ро́зꙋмами вылєта́ти, алє та(к) вѣрити яко напи́сано, а вы́ш'шє сє́бє и на(д) писмо́ нє кгмыра́ти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 43 зв.); И запра́вды вєли́кій оупо́ръ Лати́нникωвъ, и затмє(н)є яко́єсь. Жє... вѣрити нє хотѧ(т), алє шпы́раю(т) и гмыраю(т) тєлє́сными и потємнє́ными ро́зꙋмами (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 95);

(в чому і без додатка) *(без потреби аналізувати)* ритися: глупо костел... учинил, иж над волю... таких людей святых, без личбы в себѣ имѣющаго, во вѣре гмырати и преницовати (1608-1609 *Виш. Зач.* 223); ωцъ Иωсифъ рєклъ: // (з афєкто(м)) для того же ся мѣшаєтє и кгмырєтє (!) в нєналє(ж)ны(х) справахъ (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40-40 зв.).

ҐМѢНА, КГМѢНА *ж.* Те саме, що **ґмѣнъ**: прі котором погребѣ... от стороны поводовое пред кгмѣною людей, на том погребѣ будучих, отецъ и братія помененого забойцы уволненые сталіся (Дермань, 1639 *ВИАС* II, 262).

ҐМѢНЪ, КГМИНЪ, КГМИНЬ, КГМІНЪ, КГМѢНЪ, ГМИНЪ *ч.* (*стп.* gmin, *свн.* gemeide) гурт: А ωна нєзбо́жнаѧ, карє́тою... наѣхала на то́тъ к'гми(н) людє́й (1509-1633 *Остр.л.* 131 зв.); ґды мѧ свѣцкихъ люди(и) ґмѣнъ ωбстꙋпи́лъ, такє(м) ω(т) ни(х) сти́снє(н) и примꙋшє(н)... // бы(л) (серед. XVII ст. *Кас.* 81-81 зв.); **кгминь посполитый** — простолюддя: кгминь посполитый нєзличоный ишовъ з ними (серед. XVII ст. *Хрон.* 90 зв.);

народ, люд: Свѣдо(ц)ство... тоє добрє згажає(т) ꙋ иωвкꙋша, с трєти(м) выводо(м) ω кгота(х) димитра по(с)ла мо(с)ко(в)ского в рымѣ, которы(и) такъже кготовъ // ...и(з) заво(л)ски(х) та(т)а(р), та(к)же с' собрано(и) дрꙋжины и кгмѣнꙋ лото(в)ского... выводи(т) (1582 *Кр.Стр.* 48 зв.-49); их милость панове шляхта,... на рочки тые зъѣхалые, тоежъ релеи Греческое у весь гминъ, услышавши таковую скаргу помененыхъ свещенниковъ..., противко... митрополиту вси явно свидчилися особами своими (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61); А сна́ть и всє́го свѣта кгмінъ, вола́лъ мо́вѧчи: И го́лосомъ ба́рзо жа́лоснымъ заво́дѧчи (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Цнώты твои, ω Ѿ(т)чє, всємꙋ свѣтꙋ явны, А в' кгмѣнє Правосла́вны(х) вєли́цє похва́лны (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16).

Див. ще **ҐМѢНА.**

ҐНАФАЛЪ *ч.* (*лат.* gnaphalus) назва птаха: gnaphalus, ґнафалъ птиця (1642 *ЛС* 210).

ҐНОТЪ, КГНОТЪ *ч.* (*стп.* gnot, *свн.* knoten) *(у свічці)* ґніт: За кгноты прє(д) воскрєсєниє(мъ)

хв҃ымъ на рꙋчные свѣчъки такъ и на поставники г(рш) в҃і (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); За кгноты до свѣчъ далє(м) гро(ш) пꙋ(л)дєвꙗта (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 6).

ҐОДЛО, КГОДЛО *с.* (*стп.* godło) *(умовний знак)* гасло, пароль: а засадивши страж и другими девчаты, сама вышедши з ызбы своее,... зоставивши уже так в оным дому, в закритю певным, Рожковского, слугу и зрайцу уже на то приготованого, давши му до оное роботы кгодло, до гумна на час малый, ркомо то для господарства, одешла (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 499).

ҐОДЫ, КГОДЫ *мн.* (*стп.* gody) бал, бенкет: ѡнъ та(к) повѣлъ а вєра рожка ся ва(м) захотѣло нє будєтє на ти(х) кгода(х) розсуди(т) на(с) хто(с) трєти(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73).

ҐОЛДЪ, КГОЛДЪ *ч.* (*стп.* hołd, *стч.* hold, *свн.* hold) васальна присяга на вірність. ◊ **въ кголдъ поступити** — скласти васальну присягу: видячи кгданщане, ижъ не оборонитись, доброволне поддались — въ кголдъ стародавный знову поступили (поч. XVII ст. *КЛ* 76).

ҐОЛКЪ, КГОЛКЪ *ч.* (*стп.* zgiełk) галас, гамір: тотъ отецъ Никифоръ Азаръ Протасый, сей якобы первоседальникъ по патриарсе, пыталъ, што то за кголкъ (zgiełk) (1596 *МИВР* 70).

ҐОНТАРЪ, КГОНТАРЪ, КГОНЪТАРЪ *ч.* Ґонтар. Вл. н.: Макси(м) Кгонътаръ (1649 *РЗВ* 165); Фєско Кго(н)таръ (Там же, 380).

ҐОНТОВЫЙ, КГОНТОВЫЙ, КОНТОВЫЙ *прикм.* **1.** *(покритий ґонтами)* ґонтовий: двери... и з дилованя побите кгонтовое, вдераючи се до цментара, поламавъши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688).

2. *(призначений для прибивання ґонтів)* ґонтовий. ◊ **ґонтовый (контовый) гвоздь (ґвоздь)** *див.* **ГВОЗДЬ; гвоздьє кгонтовоє** *див.* **ГВОЗДЄ.**

ҐОНТЪ, КГОНТЪ, КГОНЪТЪ, ГОНТЪ, КОНЬТЪ *ч.* (*стп.* gont, *стч.* hont, *свн.* gant) *(покрівельний матеріал)* ґонт, ґонта: Палацъ г(с)дръски(и) в стєнє на по(д)клєтєхъ новозбꙋдованъ // с протєсъꙗ сосънового на гєбєль спꙋсканого кго(н)ты побитъ (1552 *ОВол.З.* 194-194 зв.); за дєрєво выдато(к)... // ...за дуба... за коньты (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 5 зв.-6); За два возо(в) кго(н)то(в) далє(м) золоты(х) шєсть и грошє(и) пять (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); За го(н)ты гроши(и) ѳ҃ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 20); за ґо(н)ты 46 кꙋпъ по г(р) 6 1/2 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18 зв.); Дщи́ца: Табли́ца, дꙋ́щка, до́щєчка, ґо́нтъ (1627 *ЛБ* 34); тартицъ одъ будынъку зосталыхъ чотырдесят, опрочъ латъ, кроковъ и кгонътовъ копъ петънадъцатъ (Луцьк, *АрхЮЗР* 3/IV, 96).

ҐОНЧАРЪ *див.* **ГОНЧАРЪ.**

ҐОРИҐОВАТИ *див.* **КОРЫҐОВАТИ.**

ҐОРЛИВОСТЬ *див.* **ГОРЛИВОСТЬ.**

ҐОРОДНИЧИЙ *див.* **ГОРОДНИЧИЙ.**

ҐОСПОДАРСКИЙ *див.* **ГОСПОДАРСКИЙ.**

ҐОСПОДАРЪ *див.* **ГОСПОДАРЪ.**

ҐОСПОДАРЪСТВО *див.* **ГОСПОДАРСТВО.**

ҐОСТЬ *див.* **ГОСТЬ.**

ҐОТЫ, ҐОТОВЕ, ГОТОВЕ *мн.* (*свн.* gote) готи: в то врѣмꙗ готовє. имѣли валькꙋ со грєки (1489 *Чет.* 29 зв.); всюды на(и)дєшъ ясънѣ(и)шєє на(д) со(н)цє свѣдоцъства и доводы прєто што ко(л)вє(к) ти(м)бровє, и кготовє, славного чинили (1582 *Кр. Стр.* 46 зв.); нємє(ц)ки(и) тєѡлокгъ ѡписуючи, та(к) пишє ѡ кгота(х), зовꙋчи и(х) гєтами, а кгєты (повѣдаєт(т)), то є(ст) прꙋ(с)си старыє (Там же, 47 зв.).

ҐРА, КГРА *ж.* (*стп.* ikra "литка") *(верхня частина руки)* плече: якож одному з нихъ Иовъфимови Скойтинови правую руку выбили, кость по кгру оттяли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 465).

ҐРАБАРЪ *див.* **ГРАБАРЪ.**

ҐРАБОВАНЄ *с.* (*стп.* grabowanie) грабування: Такъ записы, ꙗко и розъныє справы, которыє... нє сутъ спєцификованыє, манифєстуючимъ при ґрабованю всєє(и) субъстанъцыє(и) ихъ прєзо татаровъ побраныє (Житомир, 1649 *ДМВН* 190).

ҐРАБРИНОВЫЙ, КГРАБРИНОВЫЙ *прикм.* (*стп.* grobrynowy) *(який стосується грубрину — шовкової тканини)* ґрубриновий: Ꙋ Сухоносє(н)ка: жупано(в) два,... ката(н)ка кграбринова,... Ꙋ Ѡлєшка ...жупано(в) два (ѡди(н) кграбриновы(и), други(и) лу(н)сции (!)) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193).

ҐРАБЯ, КГРАБЯ, ГРАБЯ *ч.* (*стп.* hrabia, grabia, *стч.* hrabě, *свн.* graf) *(феодальний титул; особа, котра має право на цей титул)* граф: Фило(н)

стрыбы(л) чашни(к) и... побо(р)ца воєво(д)ства киє(в)ского... досы(т) ѹчини(л) за побо(р) его к(р) м(л) которы(и) є(ст) ѹфалє(нъ) на сє(и)мє... ва(р)ша(в)ско(м) в року тепє(р) идучо(м)... его м(л) па(н) вавренєцъ кграбя з має(т)ностє(и) свои(х) (Київ, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 21); Георгій, грабя съ Тенчина, Осолѣнский,... ознаймую тим листомъ моимъ теперъ и на потомніи часи (Київ, 1632 *АИМЗМ* 5, №1 (1)); маючи при собє... людє(и) добри(х)... с которими єзди(л) до мєста Ви(л)ска, має(т)ности на то(т) ча(с) его м(л). пана Алє(к)санъдра Цєкли(н)ского арєнъдовънє(и), а дедичъно(и) ясънєѡ(с)вєцоного... княжати его мсти Владислава Домѣника на Ѡстрогу и Заславю, граби на Таръновє, конюшого коро(н)ного, лу(ц)кого старости (Житомир, 1650 *ДМВН* 195).

ҐРАВАМЕНЪ, КГРАВАМЕНЪ, КГРАВАМИНЪ *ч.* (*лат.* gravamen) утиск, обтяження: сторона поводовая свє(д)чиласє проти(в)ко на(с) ѡ кгравамєнъ и ѡ шкоды своє (1636 *ККПС* 172); поводовая сторона... о кгравами(н) и шкоды, за тымъ походячиє и наступуючиє, проти(в)ко на(м), судови,... протєстовала, и(ж) ѡ то правомъ чинити нє занєхає(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 210); Я, комо(р)никъ, ѡному тоє апєляции не допустиломъ, а ѡнъ ѡ попа(р)тє єє, ѡ кгравамєнъ и ѡ шкоды свє(д)чилъся (Київ, 1643 *ДМВН* 249); ѡ попа(р)тє тоє апєляции, такъже ѡ кгравамєнъ противъко собє занєсєноє, ку вєлико(и) акгравации и шкодє протєсъстанъта тєпєрєшънего,... записати и приняти нє хотєли (Володимир, 1643 *ТУ* 324).

ҐРАВОВАТИ, КГРАВОВАТИ *дієсл. недок.* (*лат.* gravo) обтяжувати, утискати: позваныє..., дєкрєтомъ своимъ по розъныхъ инъстанъциахъ нєправънє фєрованымъ мимо слушъныє докумєнъта... протєсътуючого, пєрєдъ помєнєными паны... вношеныє, ѡдъ справы уволъниввъши, ани кгравовали, ани апєляции // прєзъ протєсътанъта..., нє позъволили (Володимир, 1643 *ТУ* 323-324).

ҐРАМАТИКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ҐРАММАТИКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ҐРАММАТИКЪ *див.* **ГРАММАТИКЪ.**

ҐРАММАТИЧЕСКИЙ *див.* **ГРАМАТИЧЕСКИЙ.**

ҐРАММАТИЧНЫЙ *див.* **ГРАМАТЫЧНЫЙ.**

ҐРАММАТЇКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ҐРАММАТЇЧНЫЙ *див.* **ГРАМАТЫЧНЫЙ.**

ҐРАММАТЫКА *див.* **ГРАМАТИКА.**

ҐРАНАТОВЫЙ *див.* **ГРАНАТОВЫЙ.**

ҐРАНАТЪ[1], КГРАНАТЪ *ч.* (*лат.* granatum) *(напівдороцінний камінь-самоцвіт)* гранат: ты... взялес... чарку сребрную,... две стуце сребрные, накшталт раков, золотом поволоканые и каменями кгранатами осаженые (Володимир, 1620 *ЧИОНЛ* XIV-2, 92).

ҐРАНАТЪ[2] *див.* **ГРАНАТЪ.**

ҐРАНДУКЪ, КГРАНДУКЪ *ч.* (*фр.* grand duc) *(особа, котра володіє князівським титулом)* князь: Рудольѳъ цѣсарь... султана Иахию послалъ до кграндука, то єсть до кнежате Ѳролентийского (1624 *МИВР* 164).

ҐРАНИЦА *див.* **ГРАНИЦЯ.**

ҐРАНИЧНЫЙ *див.* **ГРАНИЧНЫЙ.**

ҐРАНЬ *див.* **ГРАНЬ.**

ҐРАТИФІКАЦЇЯ *ж.* (*стп.* gratyfikacja, *лат.* gratificatio) нагорода: З тыхъ тєды мѣръ: и для того́, же мы вдѧ́чност҄ пока́зѹючи за добродѣйства Нєбо́жчика, Вм(ст) в҄ осо́бѣ о́ного я́кѡ крє́внємѹ ґратифіка́цію и го́норъ ока́зуємъ, и тѹ́ю кни́гѹ... Правосла́внѹю, Оучи́тєлскѹю,... // з҄ на́шєи Типогра́фіи Вм(ст) на́шємѹ Мл(с)тивомѹ па́нѹ припи́сѹєм҄ и офѣрѹєм҄ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 3 зв.-4).

ҐРАТКА *ж. (перехрещення ліній)* решітка, *діал.* кратка: Крєстъ... з распятиє(м), и крєщєниє(м)... ѡколо ґратка з кгузиками на крє(с)тъ дробними (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4 зв.).

ҐРАТКОВАТЫЙ, КГРАТКОВАТЫЙ *прикм.* Картатий, краткований, кратчастий: Єдвабница кгра(т)коватая бѣлобля(ш)ковая, на ѡбра(з)... на пра(з)ники покладає(т)ся (Львів, 1642 *Інв. Усп.* 68 зв.).

ҐРАФЪ, КГРАФЪ *ч. (великий хижий птах ряду соколоподібних)* гриф: То сѹть кото́рыхъ з҄ пта́ства є́сти нє ма́єтє: орла и кгра́фа, и орла морско́гѡ пєлика́на... и стрѹса, и совы (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

ҐРАФѢЯ *див.* **ГРАФИЯ.**

ҐРАЦІЯ, КГРАЦІЯ *ж.* (*стп.* gracja, *лат.* gratia) *(вияв ласки)* привілей: єслй жъ таковы́й шматóкъ оди(н) сȣкна чирвóного, та(к) дóбрє бывáєтъ приплáчова(н); што розȣмѣємъ якїй тáмъ зыскъ и пожйто(к) прихóдитъ, гдє такйхъ шапѡ́къ, гдє плащѡ(в), гдє боу́лъ, гдє кграцїй (*на полі*: ласки. — *Прим. ред.*) якъ зовоу́тъ, гдє ѝнъши(х) ты́мъ подѡ́бныхъ дхо́внȣю влáсть... знамєноу́ючихъ рѣчєй, мнѡ́го єсть продáжны(х) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172).

ҐРАЧЪ *див.* **ГРАЧЪ.**

ҐРЕБЕТОВЫЙ *див.* **ХРЕБТОВЫЙ.**

ҐРЕКЪ *див.* **ГРЕКЪ.**

ҐРЕЧИ, КГРЕЧИ *присл.* (*стп.* grzeczy) вдало, відповідно: тыє двѣ словѣ выложоныє а вырєчоныє далєко ѡ(т) сєбє быти рѡзныє, каждый грєцкого языка свѣдомый признаєтъ, ачъ и в лати(н)ском языкȣ яко сѧ то кгрєчи рымоуєтъ, лєда школны(и) жакъ осȣдити можєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 117); Што бы то за кгрєчи, за трохи оутѣхи марной хвалы и помпы того свѣта, продавати вѣчнȣю радость (Там же, 199 зв.).

ҐРЕЧИНЪ *див.* **ГРЕЧИНЪ.**

ҐРЕЧНЫЙ, КГРЕЧНЫЙ, КГРЕЧЪНЫЙ *прикм.* (*стп.* grzeczny) **1.** Вдалий, досконалий, вишуканий: якъ сє вамъ подобає(т) тоє вино? смакȣє(т) ли ва(м) добрє аза нє пєнкнє // фарбованоє аза нєгодно до пита кгрєчноє є(ст) и доброє (к. XVI ст. *Розм.* 42-42 зв.).

2. *У знач. ім.* Чемний, ввічливий, *діал.* ґречний. Вл. н.: Иванъ Кгрєчъный (1649 *РЗВ* 350).

ҐРИШПАНОВЫЙ, КГРИШПАНОВЫЙ *прикм.* (*стп.* gryszpanowy) *(кольору мідної іржі, мідянки)* зелений: катанька кармазыновая с петлицами кгришпановое масты — золотых пятдесят (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67).

ҐРІФЪ *див.* **ГРИФЪ.**

ҐРМОТЪ *ч.* (*стп.* grzmot) гуркіт: И мóцноє кáмєньє ѡ́тоса скрȣ́шило, з᾿ оужасно стрáшны(м) ґрмóто(м) впóлы рóзвалило (Львів, 1631 *Волк.* 3).

ҐРОБЪ *див.* **ГРОБЪ.**

ҐРОҐУЛЕЦЪ, КГРОКГУЛЕЦЪ *ч.* *Діал.* Крагулець "яструб". Вл. н.: Игна(т) Кгрокгȣлєцъ (1649 *РЗВ* 364 зв.).

ҐРОДОВЫЙ, КГРОДОВЫЙ *прикм.* (*стп.* grodowy) замковий: слугу его милости отца Пузины,... // ...в замку околном Луцком пред мостом кгродовым взявши, до каменици его милости пана старосты тутошнего Луцъкого,... привели (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688-689).

ҐРОДСКИЙ, КГРОДСКИЙ КГРОДСКІЙ, КГРОДЪСКИЙ, ГРОДСКИЙ *прикм.* (*стп.* grodzki, grodzski) *(який стосується гроду — судово-адміністративного уряду)* гродський, судовий: ѡ заборонє(н)є чєрє(з) вря(д) кгродъски(и) во(з)ному єздити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); Миско Пшитѧнский, войский... замкȣ Вєницкого, Пєтръ Микȣлинский, Роман Красносєлский, судѧ кгродский... низко... чолом бьютъ (Вінниця, 1569 *AS* VII, 324); к то(мȣ) положилъ позовъ гро(д)ски(и) (Кременець, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 88); далъ єсми позовъ кгро(д)ски(и)... пану Сємєну Щениєвскому ѡчєвисто в руки в жалобє пана... Ясликовско(г)[о] ѡ грабє(ж) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 131); имѣніє церковное Городокъ,... небощикъ Криштофъ Замойский... выкупилъ былъ... у пана Кандыбы, писаря гродскаго влодимєрскаго (Володимир, 1609 *АСД* X, 232); Павелъ Реховскій, писаръ кгродскій Кіевскій (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 74); сє(с) выпи(с) по(д) пєча(т)ю Кгро(д)скою чє(р)ниговскою єстъ выданъ (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125 зв.); а по ѡбволанъю и пубъликованю тоє баниции су(д) нинєшьни(и) тую справȣ до сȣдȣ зємъско(г) и ȣрядȣ кгро(д)ского... ѡ(д)сылає(т) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 123); передо мною,... реентомъ канцелярии кгродское володимерское,... през особ нижей менованых сталым, пришедши, прихиляючис до оповеданя своего (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 530); **акта ґродскиє** *див.* **АКТЪ; книги кгродскиє** *див.* **КНИГА; право кгродскоє** *див.* **ПРАВО[1]; роки ґродскиє (кгродскиє)** *див.* **РОКЪ; рочки кгродскиє** *див.* **РОЧКИ; судъ кгродский (гродский)** *див.* **СУДЪ.**

ҐРОДЪ, КГРОДЪ, ГРОДЪ *ч.* (*стп.* gród) **1.** Зáмок: панове хрє(н)ницкиє ȣрадовнє во(д)лугъ права ѡ(т)сылаю(т) тыє кони до кгро(д)ȣ ты(м) жє ȣра(д)никомъ (Луцьк, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 54).

2. *(судова інстанція)* гродський суд: А гдє бы єще и по(в)торє то(т)же за позва(н)ємъ до кгродȣ а рамєни и зви(р)хности ȣрядȣ нашого г(с)дръского спротиви(л)ся, тогды ȣрѧ(д) за(м)ковы(и)… на(м)… має(т) ѡзна(и)мити (1566 *ВЛС* 57 зв.); кгды будємо по(з)ваны до кгроду за пє(р)шимъ позвомъ року и по(з)ву нє (з)биваючи маємося ȣсправєдливити нє бєручи собє на помо(ч) // вшєляки(х) ѡборо(н) пра(в)ныхъ (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17 зв.-18); ты(ж) хочє(т) протєстова(ти) на гродѣхъ тыє ма(м)ра(мы) которыє нє на то далъ алє на што и(н)-шєє (Острог, 1595 *ЛСБ* 287, 1); которы(й) то а(р)-сєни(й) болоба(н) записа(л)ся самъ в гро(д) и въ зємъствє на сєбє и на потомьки свои по(д) тисячєю гривєнъ вѣчноє мо(л)чаня и поко(и) манасты(р)цє-ви шпиталєви нашєму дати (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31); су(д) головны(и) вырокъ кгродȣ ѡного ȣтвє(р)жаючи выби(т)є кгва(л)товноє при(з)на(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); позваныє… по(д) сужє(н)ємъ тєпєрєшни(х) рочковъ… маютъ болшȣю справȣ в кгродє мє(н)скомъ с пє(в)ны(ми) ѡсобами (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 29); рокъ кȣ правȣ таки(и) яки(и) в ты(х) Позва(х) є(ст) ѡписанъ в зємъствє а в кгродє на дє(н) трина(д)цаты(и) мц҃а июня (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177 зв.); передо мною, Станиславомъ Каменскимъ, буркграбимъ кременецкимъ,… панъ Янъ-Казимеръ… // гроду тутошнего писаръ… противко валечному Богданови Хмелеви,… протестовалъ се (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 137-138); Которого подаючи, таковоє ѡповєданъє протє(с)туючи(с) чини(л), жє… вча(с)нє того тє(с)тамє(н)ту кгроду нинє(ш)нєго подати нє могъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

ҐРОМАДА *див.* **ГРОМАДА.**

ҐРОМАДСКИЙ *див.* **ГРОМАДСКИЙ.**

ҐРОМЪ *див.* **ГРОМЪ.**

ҐРОНО *див.* **ГРОНО.**

ҐРОТОКЪ, КГРОТОКЪ *ч.* Невеликий спис: А староста взялъ на свою потрєбȣ… Кро(т)ковъ з҃і А порожнего жєлєза шынъ двєстє сорокъ и сємъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а кгды замок горелъ,… ручниц, аркабузовъ, рогатин, кгротков (? — *Познач. вид.*) и инших многих а не зличоных речей военных, которых… там погорело, видели… зличити не могли (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 133).

ҐРОТЪ, КГРОТЪ, ГРОТЪ *ч.* (*стп.* grot, *свн.* grat) Спис: скрыня билая старая… в нє(и) ничо(г) нє(т) сȣмы воє(н)ныє юхты чи(р)воныє; в ни(х) кгрото(в) дрє(в)цовы(х) // сємъ (Збороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 6-7); а гаковници и ручници,… кнегиня ее милость Дмитровая Буремъская побрала шпись // зъ кгротомъ и пропорь (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 239-240); Сȣлица: З ґрóто(м) дáрда… ощѣпъ, ощéписко, кончѣръ (1627 *ЛБ* 125); Поя(с)… долги(й) давны(й), до ѡздобы гроту… зажыває(т)-ся (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68); Цéрковъ Бж҃а,… Прє(з) (твóєи ст҃ыни) дойзрѣлыє цнóты. Остробóдныє крȣшитъ; Апостáтѡвъ кгрóты (Львів, 1642 *Бут.* 6); *Образно*: Ѡ прч(с)таа Пáнно, дх҃ȣ въ мнѣ нє стáєтъ, Гартóвный ґрóтъ бóлєсти ср(д)цє прєражаєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 14 зв.).

ҐРОШИ *див.* **ГРОШИ.**

ҐРУБИНЪ *див.* **ҐРУБРИНЪ.**

ҐРУБІАНЪ *див.* **ГРУБИЯНЪ.**

ҐРУБРИНЪ, КГРУБРИНЪ, КГРУБИНЪ *ч.* (*стп.* grubrin, *свн.* grobgrün) груба шовкова тканина: Шуба соболья зъ бобромъ, кгрубриномъ чорнымъ крытая (1596 *АЮЗР* I, 264); взято… шубка куня съ бобромъ, кгрубиномъ чорнымъ крыта (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 82).

ҐРУНДАЛЬ *ч.* (*стп.* grundal, *свн.* grundel) некваліфікований ремісник: Дєбєлохȣдóжникъ: Ґрȣндáль, рємєснíкъ грȣбого рємєсла (1627 *ЛБ* 29).

ҐРУНТАРЪ, КГРУНТАРЪ, ГРУНТАРЪ *ч.* Копальник, землекоп: далисмы є(и) за тȣю шкодȣ г(рш) в҃і… а грȣ(н)та(р) г(рш) к҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 71 зв.); в срєдȣ по зачатии ст҃ыя Анъны дано кгрȣнтаро(м) зо(л) и҃ и гроши(и) к҃в, що двѣ студни копали и цє(м)ровали з кгрȣнтȣ водȣ выводячи (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4 зв.); ґды а(н)дрѣй гру(н)-таръ, выпрятну(л) тра(н)си(т) зазво(н)ничны(и), то(г)ды рєшты, з горѣлкою, и на пиво далє(м) всєго зло(т) 12 и 25 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1052, 7).

ҐРУНТИКЪ, КГРУНТИКЪ, КГРУНЪТИК *ч.* *(невелика земельна ділянка)* ґрунтець: Што(ж) за пожúто(к) с тоє малоє зє(м)лици и кгрȣ(н)тикȣ, ко(ли)… живота вѣ(ч)ного наслѣднико(м) и дѣдичє(м) быти нє могȣ (1599-1600 *Виш.Кн.* 212); рачте ваша милость достатечне освободити церковцу Васи-

левскую и кгрунтикъ ее у Кіевѣ..., бо негдѣ свещеннику мѣшкати (Київ, п. 1621 *АСД* I, 265); теды менованые их милости отецъ игумен из своим духовенствомъ,... казавшы быдла розмаитого... нагнати на кгрунътик досыт счуплый, попасли и потравили и внивечъ... обернули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 357).

ҐРУНТОВАТИ, КГРУНТОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* gruntować, *свн.* gründen) **1.** (що кому) Забезпечувати (що), закладати фундамент (під що), засновувати (що): ро(з)ширюючи страны сво(и) ѹстави(ч)ными во(и)нами поко(и) собѣ пото(м)ко(м) свои(м) та(м) кгрѹ(н)тую(чи) ры(м)скую и ко(н)стя(н)тинопо(л)скую столицѹ до кгрѹ(н)ту зва(л)чили (1582 *Кр.Стр.* 94); Ѡсновáю: Ґрѹ́нтѹю, фѹ́ндаме(н)т˒ закладáю (1627 *ЛБ* 153).

2. *Перен.* (що) Зміцнювати, робити тривалим: в тыхъ пáнствахъ и крѡлє(в)ствахъ, гдє кгвáлто(м) огнéмъ мєчéмъ а нє наоýкою и дѡ́брыми ѡбы́чаими вѣрѹ кгрѹ́нтовáти хотáтъ, вєли́коє ро(з)лѧньє крвє и знищéньѧ з˒ внѹ́трнои войны дѣютсѧ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 31 зв.); патріáрха того мѣли бы́ли обрáти, котóрый бы до постанóвєньѧ влóского сѧ стосоýючи папéжови ри́мскомѹ про(д)ковáньѧ признавáти, а што бóлшє оноє кгрѹ́нтовáти былъ хотѣлъ (Там же, 106 зв.).

ҐРУНТОВАТИСѦ, КГРУНТОВАТИСѦ *дієсл. недок.* (*стп.* gruntować się) (од чого) Базуватися (на чому), опиратись (на що): Абóвѣмъ нє ѡ(т) мѣстъ и Столи́цъ Ап҃(с)лскаѧ вє(л)мóжность и влáдза и звѣрхность кгрѹ́нтѹє(т)сѧ, и бѹ́дєтъсѧ, áлє ѡ(т) оухвáлъ и постановéнїй прáвы(х) вѣры и спо(л)ѡбцовáнѧ Бо(з)ского, Ап҃(с)лскими и Ѡц҃ѡ́вскими наѹками спорáжєна и єстъ и познáвана бывáєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 219).

ҐРУНТОВНЕ, КГРУНТОВНЕ, КГРУНЪТОВНЕ, КГРУНЪТОВЪНЕ *присл.* (*стп.* gruntownie) **1.** Міцно, твердо, непорушно: нам... непевно для того отъ пана Бога подана есть наука писма, абы имъ законъ святый и все побожнои речи могли быти кгрунтовне и статечне задержани (Літовиж, 1582 *АрхЮЗР* 7/I, 32).

2. Докладно, ґрунтовно: потреба было певне и кгрунътовне тотъ сынодъ описати. Тутъ тежъ абы и потомъкове нашы... ведомость о томъ мели (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 186); То все, што ся вышей (поменило, вкратъце) написалося на передъмову его, а теперъ вже кгрунътовъне прыступуючы, до речы самое и до отказу на писмо его, кладу напервей слова его власные (Вільна, 1599 *Ант.* 517).

3. Повністю, цілком: тотъ посагъ... мнѣ выправою прийти мєлъ, мєнѣ и малжонка моєго ѡт Ихъ Милости брати моєє кгрѹ́нтовнє, а сполна дошол и за то досыт стало (Володимир, 1555 *AS* VI, 19); яко и зложє(н)є мєжи стáны взглѧдомъ рóзности о рéчахъ потóчныхъ дочáсныхъ кгрунтóвнє понóвлєна была (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 27).

4. Добре, як слід, досконало: тоє полє... жадны(м) плуго(м) ани косою ѡ(д) жадного пєрєдо мною нєрѹшоно кгрѹ(н)товнє выробилъ, выправи(л), и прєбраны(м) збожє(м) посѣя(л) (1582 *Кр.Стр.* 8); Госпо(д)ствєннѣ: Пáнски, с повáжностю из мóцѹ, истóтнє, влáснє, стáлє, мóцно, нє добы́тє, ґрѹнтóвнє, с повáгою и пáнствомъ (1627 *ЛБ* 27).

ҐРУНТОВНЕЙ, КГРУНТОВНЕЙ, ГРУНТОВНЕЙ *присл. в. ст.* (*стп.* gruntowniej) *(з більшою силою закону)* твердіше, міцніше: И абы тымъ кгрунтовней тое зъедноченье утвержоно и послушеньство бискупови найвышьшому оддано было, насъ двохъ особъ... //..., его королевская милость, для утверженя едности..., послати рачилъ (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 427-428); хтобы штожъ кольвєкъ кѹ кривди учинилъ тогды умоцняючи тимъ пєвнїй и грѹнтовнєй волю сєє постановлєньє моє, котороє абыся ничимъ намнєй николи... нє отмєнило (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 52).

ҐРУНТОВНЕЙШИЙ *див.* **ҐРУНТОВНѢЙШИЙ.**

ҐРУНТОВНЫЙ, КГРУНТОВНЫЙ, КГРУНТОВЪНЫЙ, ГРУНТОВНЫЙ *прикм.* (*стп.* gruntowny) **1.** Фундаментальний, твердий, міцний: єсли боудємъ пєтра розѹмѣти за кáмєнь кгру(н)тóвный, такъ жє тєжъ боудѹтъ и иныє ап(с)лы (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 98 зв.); кр(с)тъ є(ст) во нóщи стро(ж) пéвный, в˒ дн҃ь замóкъ ґроýнтóвный и вáлъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295); старая паки вѣра, хотя же есть шпетна, непозорна, але досыть нам на том вѣдати, коли есть статечна, грунтовна, неподвижна

и от Христа фундатора основана (1608-1609 *Виш.Зач.* 201); На томъ фундаментѣ, грунтовномъ и моцномъ …будуется Церковъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 383).

2. *(який міцно встановився)* твердий, непорушний: Лоє (!) тгды (!) кгрѹнтóвноє застановéньє. и оу ри́млѧнъ тщєсла́вных҆ нн҃ѣ лѣ(т) х҃ нєѡ(т)мѣнно трвало, а(ж) до папéжа лєѡ́на третєго (1509-1633 *Остр.л.* 132); кгды до кгрунтовъного и трвалого зъедноченя дорога се усталеть: ихъ милость до него,… хентне приступять (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 512); Для чóго жъ митрополи(т) и єго товáрыши влады́кѡвє, о я́коись кгрѹнто(в)ной на тóмъ синóдѣ оучинéной згóдѣ повѣда́ти смѣютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 44); И всѣм҆ в҆ бѣда́хъ и припа́дкахъ бѹдѹчи(м), пéвною оутѣчкою, ґрѹнтóвною потѣхою,… вспоможéнієм҆, и выбавéнієм҆ става́єт҆ сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 761).

3. Важливий, вагомий, основний: Образъ, на котрóмъ вы́ражєны соу́тъ ѡ(т)мѣны, А всѣм҆ рéча(м) кгрѹнтóвны(м), нє пéвныє Стѣны. Вага, котра́а и са́мъ и та́мъ, прєважа́єтъ: И в҆ ѡ(т)мѣнѣ щáстѧ и нєща́стѧ става́єтъ (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 2 зв.); Гдє єстъ мѣстцє Планéтѡм҆, и звѣзда́м҆ грѹнтóвны(м), Ѡ(т)кóль свѣтлость прóмєнє(м) спада́єтъ кларóвным҆, Та́мъ мы́сль та́ѧ Наѹка лю́д҆скѹю занóситъ (Київ, 1632 *Єв.* 297); длѧ того Ієрéй нєха́й нєла́цно позвалѧ́єтъ причастїѧ дѣт҆комъ ма́лымъ, бо… // óныє та(к) кгрѹн҆тóвного пока́рмѹ єщє нє потрєбѹють (Львів, 1645 *О тайн.* 44-45).

4. Докладний, обгрунтований, конкретний: што все ширей,… и достаточней своимъ способомъ кгрунтовным тое речи положеный на многих а розных листех господарьских…, описано (Берестечко, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 271); А такъ я,… зърозумевши зъ мовеня обудвухъ сторонъ, не видечи кгрунтовного сведецства на тыхъ бахурчиковъ, абы мели на духовенство каменемъ и чимъколвекъ метать, всказалъ есми, абы на томъ… присягу учинили (Володимир, 1590 *АрхЮЗР* 1/I, 267); Послóвє што с ты(м) до митрополи́та ході́ли, с фѹрією тóлко а зъ в҆зга́рдою бє(з) вщєлѧ́кого кгрунто(в)ного ѡ(т)вѣтѹ, до насъ соу́ть ѡ(т)пра́влєни (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.).

5. Законний, справедливий: єслибы с ты(х)… ѡсобъ спосро(д)кѹ на(с) выбраны(х) на єлєкъцыю… нє єха(л) на томъ пєвномъ мєстцѹ…, а хотѧ бы и та(м) ставши рєчи посполито(и) слѹжити до кгру(н)то(в)ного постановє(н)я єлєкъцыи нє хотѣлъ чєкати таковы(и) повинє(н) бѹдє(т) (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); тая фу(н)дация юри(з)ди(к)ции нє є(ст) уфу(н)дована на мє(ст)цу пє(в)но(м) и кгру(н)то(в)ны(м) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 201).

6. Повний, цілковитий: тира(н) тѹрéцкій, хо(т) прися́глы(м) крвѣ хр(с)тіа(н)скоє нєпріатєлє(м) бѹдѹчи, на кгроу(н)тóвноє вытрачéньє ихъ ни́кгды здобы́тисѧ нє мóжє(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 159 зв.).

7. Природний, земний, сьогосвітній: далéко болъшимъ чю́домъ єсть на(д) в҆скрєшє(н)є тѣлъ мéртвыхъ, в҆ чѹдооу́мны(х) гѡ́ръ пєрєсажа(н)ѧ з҆ мѣст҆цъ грѹн҆тóвныхъ, чи́нѧчи з҆ во(л)кѡвъ ѡвéчки, а з҆ ди́ких҆ па́рдѡвъ свóйскіи бара́ны (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 2 зв. ненум.).

ҐРУНТОВНѢЙШИЙ, КГРУНТОВНѢЙШИЙ, КГРУНТОВНѢШИЙ, КГРУНТОВНЕЙШИЙ, КГРУНЪТОВНЕЙШИЙ, ГРУНТОВНЕЙШИЙ, ГРУНТОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(який міцніше встановився)* твердіший, міцніший: А къ тому еще, для лепшого и кгрунтовнейшого утверженя сего тестаменту, припросиломъ до того людей добрыхъ вѣры годныхъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 39); Прєто, нимъ за помочю Б҃жєю бѹдєтъ грѹ(н)товнѣ(и)шая, и бога(т)шая фѹ(н)дация… На то(т) ча(с) илє …ся можєтъ стати ки(л)ка способовъ имъ на выхова(н)є ѹказѹємъ (Луцьк. 1624 *ПВКРДА* I-1, 74).

2. Головніший, вагоміший, важливіший: такьже тежь и въ Рымскомъ костеле, што бы ся не найдовало и въ Греческой церкви, а звлаща кгрунъtовнейшихъ речахъ, чого теперъ, для предлуженья, не хочу выличати (Вільна, 1599 *Ант.* 691); Тѹтъ на нѣкоторыи кгрѹ(н)то(в)нѣйшїи Аркгѹмéнты… ѡ(т)ка(з) оучи́нимъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 61);

у знач. ім. с. р. **кгрунтовнѣшеє** — щось вагоміше, важливіше: нє вонтплю тєды жє… ва(с) понєхає(т). Зачи(м) па(н) богъ… кгрѹнто(в)нѣшєє и лѣпшєє до ѹспокоєня нашого споряди(т) (Острог, 1604 *ЛСБ* 393).

3. Докладніший, обґрунтованіший: ѡ(д) того тєжъ... сына иафєтового наро(д) грєчє(с)ки(и) и ѡни пошли, чого маємо кгрꙋ(н)товнѣ(и)шоє свєдєцтво в пророцтвє даниєлєво(м) (1582 *Кр.Стр.* 30).

ҐРУНТОВЫЙ, КГРУНТОВЫЙ, КГРУНЪТОВЫЙ, ГРУНТОВЫЙ *прикм.* **1.** *(який стосується власності на землю, пов'язаний із земельною площею)* земельний: о кривду кгрунтовую, такъ же о кривды вшелякие подданыхъ своихъ, справедливости доходити повиненъ буду (Туричини, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 266); пово(д) с ты(м) по(з)во(м) свои(м)... хотєчи сє яко напру(д)шє(и), въ ро(з)ница(х) кгрунътовы(х) з вє(л). вашою успокоити,... ты(м) по(з)вомъ... вє(л). вашу на полє позываєт(т) (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); хотєчи сє яконапру(д)шє(и) в ро(з)ница(х) кгру(н)товы(х) з вє(р). вшими успокоити... пово(д) нинє(ш)ни(и) вє(р) вшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѡзначоны(и), позываєтъ и припозываєтъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

2. Наповнений землею: а(н)дрѣєви ґру(н)тарꙋ... ѡ(т) вычищєньє (!) всѣ(х) скринь ґру(н)товы(х) далє(м) зло(т) 19 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6).

3. *У знач. ім. с. р.* **грунтовоє** — грошова винагорода за земельні роботи: грꙋ(н)тового дано и(м) гр(ш) ї прє(д) зво(н)ницєю закладали грꙋ(н)ть по(д) гано(к) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 17); грꙋ(н)тового гр(ш) є (Там же, 72).

ҐРУНТЪ, ҐРУНЪТЪ, КГРУНТЪ, КГРУНТЬ, КГРУНЪТЪ, КГРУНЬТЪ, ГРУНТЪ, ГРУНТЬ, КРУНТЪ *ч.* (*стп.* grunt, *свн.* grund) **1.** *(верхній шар землі)* земля, ґрунт: Кгрꙋнт Сꙋшичєнский вєлми подлый, пєсковатый и на збожє нєꙋрожайный (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); Ѡго(н)... Пожрє́тъ зє́млю и жи́та єи́, попа́литъ кгрꙋнты го́ръ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 140); юж ми то(т) кгрунтъ ѡбмє(р)зъ (Львів, 1641 *ЛСБ* 1043, 57 зв.); гдє нѣкто... мє(ш)кати нє мо́жє; (бо та(м) ѡра́ти або щєпи́ти нєпло(д)-но(ст) зємлѣ, а со́лоно(ст) пѣщи́стого ґрꙋнтꙋ нє допꙋща́єтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 85); *Образно*: тєды ты́є соу́тъ чо́ртовє нѣа́кїє, котори́єсѧ..., на Спꙋстѡшєныхъ кгроу́нтѣхъ мѣста въ осо́бахъ таки́хъ пока́зꙋютъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440);

(зораний шар землі) рілля, земля, ґрунт: моцно кгвалътомъ до ки(л)ка со(т) чоловєка наславши ...кгрꙋнтъ подоптати и сєна побрати... казалъ (Люблін, 1615 *ЛНБ* 103, 60/Іе, 254, 101);

(земляна поверхня) земля: црькви ꙋспєния прч(с)тоє бгоматри в мѣстє лво(в)скомъ му(р) роспадалсѧ наполы и чого бжє вхова(и) абы... то(т) мꙋръ на кгрꙋ(нт) нє па(л) (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); Шафаро(в) ѡбрали дво(х)... до ка(с)си цє(р)ковной которая завшє маєт(т) быти на кгрꙋнтѣ в жєли(з)ной скрынѣ з прыданя(м) братїй моло(д)шы(х) (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63).

2. *(земельне володіння)* наділ, ділянка, земля, ґрунт: Я... явно чиню... ижъ што есми выслужилъ ...село, лежачое в повѣте Кіевскомъ... у полѣ, наверху Олшаницы, а на низъ зъ моимъ грунтомъ суграничный грунтъ Чуменовскій (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 12); жаловалъ намъ служєбникъ на(ш)... што(ж) дє(и) по(д)даны(и) твоє(и) мл(с)ти... границꙋ имєнѧ єго на пє(в)ныхъ врочищахъ то єсть ѡ(т) бо(р)ку збуни(н)ского... и ꙋ змєиного борꙋ пєрєходѧ(чи) кгру(нт) зємли єго по(д) сєбє дє(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/IIIb, 819, 1); ѡтєцъ Василєй... арєндовалъ мнѣ кгрꙋнтъ, ѡной цєркви здавна налєжный: полѧ, сєножати и заросли (1577 *AS* VI, 81); тамжє были и права тоєи црквє на кгрꙋ(нт) манасты(р)ски(и) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); Отъ тоее пожежи копа, вземши зъ села моего Кобча следъ, одвела ажъ до границы на грунтъ ихъ Рожисцкій (Луцьк, 1583 *Ив.* 272); кня(з) янушъ збара(з)ски(и)... посєга(л) и забира(л) кгруньты пна моєго (Вінниця, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 61); храмъ... святый збудовали... на моємъ грунту солтыскімъ (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); постановилє(м)... Црко(в) и монасты(р) на кгрꙋ(н)тѣ моє(м) дѣди(ч)но(м)... заложити (Топольниця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 644); вє(р) твоя с ты(х) власныхъ кгру(н)товъ ихъ ѡ(т) ты(х) салєтрєниковъ цы(н)шъ на сєбє бра(л) (Київ, 1622 *ЦНБ* II, №23265, 1); Нѧдро: Лѣва́а а́лбо пра́ваа сторона́ па́зꙋхи, бє́рєгъ, ло́но. ґрꙋнтъ зємлѣ то́єстъ по́лє, крывы́й кꙋтъ, зало́мистый кꙋтъ на мо́ри, а́лбо на зємли́ (1627 *ЛБ* 79); тєды ѡнъ возны(и) с пови(н)ности ꙋрядꙋ своє(г), в тыє кгрꙋнъты и сєлисча... Пана Пєнъского пра(в)нє ꙋвязавъши... и по(с)сєсорємъ, вєчистымъ зоставивъшы самъ ѡ(д)єхалъ (Чернігів, 1637 *ЛНБ*

5, II 4061, 125 зв.); да(н) мєдовую побрано в ты(х) жє вы(ш) рєчоныхъ по(д)даныхъ и пчолы по кгру(н)тахъ у бо(р)тяхъ повидирано (Житомир, 1650 *ДМВН* 209); **кгрунтъ заставный** — *(земля, віддана у заставу)* заставний ґрунт: кгру(нт) то(т) заста(в)ны(и) нєбо(ж)чикъ спа(с)... дє(р)жалъ ча(с) нємалы(и) (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); **кгрунтъ земляный (земленый, земяный)** — *(земельні угіддя)* ґрунт: всаки(и) кгру(нт) зємланы(и)... на три ча(ст)ы... ровно подєлити (Луцьк, 1560 *ЦДІАК* 223, 1, 2, 1 зв.); маю(т)... по ѡ(с)мина(д)цє(ти) свєтко(в)... поставити на кгрȣнтє зємлєно(м) (1566 *ВЛС* 78); Ту теж на кгрунте земяном,... шляхта и суграничники вызнавали (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 30); **кгрунтъ пенный** — ґрунт, за який судяться, правуються: мы до ни(х) листъ нш҃ъ писати вєлє(ли) приказуючи штобы ѡни на то(т) рокъ на ѡны(и) кгру(нт) пє(н)ны(и) выєхали) судє(и) своихъ // вывє(ли) и... з ними саросправили права (Красний став, 1558 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 10-10 зв.); выслȣха(в)ши доводȣ подлє статутȣ має(т) кгру(нт) пє(н)ны(и) грани(ц) сказати и копцы... ȣчини(ти) (1566 *ВЛС* 59 зв.).

3. *(земельна площа під будівництво)* ділянка, парцела: бра(т)ство... слуга(м) црковны(м)... вдова(м), и всяки(м) сирота(м) пристанищє и поко(и) ...на то(м) кгрȣ(н)тє... нача(ли) бȣдова(ти) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); которое то мѣстце замѣною отъ... Архимандрита... и всѣхъ въ той же Больницы найдуючихся Старцовъ одержалисмо, давши имъ за то ровный кгрунтъ, будованье, садъ и огородъ (Київ, 1631 *ОЛ* 21); видачы вєликоє ȣтиснєна на грȣ(н)тѣ казали мȣровати на(д) шъколою дла поставлєна дрȣка(р)нѣ Абы дѣтє(м)... было мѣсцє дла наȣки и мє(ш)кана дидаскалови (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5).

4. Фундамент, підмурівок: прє(д) зво(н)ницєю закладали грȣ(н)ть по(д) гано(к) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 18); Ѡсновáнїє, ѳємє́лїонъ: Фȣндамє́нтъ, винá, начáло, ґрȣнтъ, зáкладъ, заложє(н)є (1627 *ЛБ* 153); Проклáтый мȣжъ прєдˀ г(с)дємъ, котóрый бы взбȣди́лъ, а збȣдовáлъ мѣсто Єрїхо(н), на пєрворóдно(м) своємъ нєхáй залóжитъ кгрȣнты єго, а на остáтномъ нєхáй постáвитъ брáмы єгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 163 зв.); **до кгрунту, зъ кгрунту, на кгрунтъ** — ущент, дощенту, дотла, повністю, до останку: ро(з)ширяючи страны сво(и) ȣ(с)тави(ч)ными во(и)нами... ры(м)скую и ко(н)стя(н)тинопо(л)скую столи́цȣ до кгрȣ(н)ту зва(л)чили (1582 *Кр. Стр.* 94); якож менованое хлопство, прагнучы къ вере католицкое и оную з кгрунъту хотечы выкоренити, менованого пана Ясъчуръского... замордовали и забили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 332); Прысылал к намъ державца Свислоцкий,... жалȣючи ѡ том, штож... ты... боръ его властный моцно, кгвалтом... вырȣбала и на кгрȣнт его сказила и выпȣстошила (Краків, 1543 *AS* IV, 327).

5. *Перен.* Підстава, основа, суть, фундамент: кгды на пє́вно(м) фȣдамє́нтѣ, на мóцно(м) кгрȣнтѣ писма ст҃го довóда(х) і свѣдє(ц)тва(х) стоимó, на пєсóкъ змы́шлєны(х) приклáдовъ... нє з̕стȣпоу́ємо (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 41); кгды ереси диявольские розмаитые наставати почали, светые отцеве не мели досыть на симъболе апостольскомъ, хотя былъ кгрунтомъ всихъ символовъ, але инъшие символы по немъ творили (Вільна, 1599 *Ант.* 761); Николáи,... двóє подáнїє Всє ст҃го Дх҃а на освáчоныхъ Ап(с)лѡвъ, я́ко два кгрȣнты своє́и ѳєолóгїи заложи́лъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 235); Вѣра вє́длȣгъ наȣки пáвла с(т): є́стˀ грȣнˀтомъ рє́чїй ты́хъ, котóрыхса сподѣвáємо, довóдомъ рє́чїй нєвиди́мыхъ (Львів, 1646 *Зобр.* 2 зв.); жадали ѡт нас Гд҃инове ѡтцєвє Монастира ѡбщєжитє(л)ного Густинского. Ижъ маючи ѡт... Пановъ побожных... на хвалу имєни єго Ст҃ого наданє за ѡтпущєнїє грѣхов свои(х) нємало кгрунту дла выхованˀа мєшкаючихъ (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 203, 1, 4, 1).

6. Вл. н.: Гаврило Кгрȣнтъ (1649 *РЗВ* 163).

ҐРУНЪТОВНЕЙШИЙ *див.* **ҐРУНТОВНѢЙШИЙ.**

ҐРЫФЪ *див.* **ГРИФЪ.**

ҐРЫШПАНЪ, КГРЫШПАНЪ *ч.* (*стп.* grynszpan, *свн.* grüenspan) фарба мідянка, *діал.* гришпан: квѣтнои нє(д)ли робячи бра(т)скии свѣчки на кгрышпанъ зо(л) по(л) г҃ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); На кгрышпа(н) до свѣчо(к) далємъ гро(ш) и҃ (Львів, 1618 *ЛСБ* 1047, 2 зв.).

ҐУБЕРНАТОРЪ *див.* **ГУБЕРНАТОРЪ.**

ҐУДЖУЛЪ, КГУДЖУЛЪ *ч. Діал.* Ґужуль "вид жука". Вл. н.: Корнило Кгуджѹлъ (1649 *РЗВ* 390); Дємя(н) Кгѹджѹлъ (Там же, 390 зв.).

ҐУЗИКЪ, КГУЗИКЪ, КГУЗѢКЪ, ГУЗИКЪ *ч.* **1.** Ґудзик: Жупановъ влоскихъ три зъ кгузиками золотыми (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); в то(и) жє скрынє было... жѹпанъ ѡксамитѹ рытого чи(р)воны(и) ...ко(л)нєръ пє(р)ловы(и) моско(в)ски(и) до жѹпана з кгѹзиками пє(р)ловыми (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); шаты по(б)ра(л) с тлумко(м)... жупа(н)... каразыєвы(и), зъ кгузиками (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); та(м) жє... взялъ... жупа(н) зєлєны(и)... з два(д)цє(т)ми кгузиковъ в нихъ срєбра пу(л)гри(в)ны (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.); Дали вробити фляшку срѣбръную на миро стоє срѣбра цє(р)ковного дробного такъ зъ кгѹзиковъ, якъ и(з) цятокъ и инъшєго дробязъку (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3); Панъ Юрє(и) Макаровичъ... //... заграбилъ в то(м)жє ска(р)бцѹ в скрыня(х)... юпа чо(р)ная... соболъцами по(д)шитая з кгѹзиками золотыми рѹбинами сажоныє (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 25 зв.); кгузики туркусовые едвабные з зарабянъками — золотыхъ три (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67); протестуючому се попропадалс... жупанъ кармазиновый, з гузиками срибными (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 310).

2. Вл. н.: Ма(р)тинъ Кгузи(к) (1649 *РЗВ* 387).

Див. ще **ҐУЗОКЪ, ҐУЗЪ.**

ҐУЗОВАТЫЙ, КГУЗОВАТЫЙ *прикм. (рельєфний)* вузлуватий, ґудзуватий: Гробница для запа(с)наго тѣла хва ѡкрѹглая вє сро(д)ку ѡтворы(с)тая, роботы кгѹзоватой, з рожы(ч)кою дрѹтоватою... и(з) сто(л)цє(м)... гѹзова(т)ы(м) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 18).

ҐУЗОКЪ, КГУЗОКЪ *ч.* Те саме, що **ґузикъ** у 1 знач.: ку тому... курта моя каразѣевая блакитная, з кгузками и з шнурками, коштовала полтрети копы грошей (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 493).

Див. ще **ҐУЗЪ.**

ҐУЗЪ, КГУЗЪ *ч.* **1.** Ґудзик: в то(и) жє скрынє было... жѹпанъ ѡксамитѹ рытого чи(р)воны(и) з кгузами сєрєбръными по(з)лотистыми (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25); Панъ Юрє(и) Макаровичъ ...заграбилъ... в то(м) жє ска(р)бцѹ в скрыня(х)... фєрєзия чо(р)ная фалє(н)дышєвая кгѹзы з золотомъ хрибътами лисими по(д)шитая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 25 зв.); дєлѣа пу(л)ґрана(т)ная, адама(ш)комъ по(д)шитая, срѣбрныє ґѹзы позлоцѣстиє ѹ нѣй (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 47 зв.); жупанъ зеленый атласовый з кгузами сребрными позлоцистыми — золотых сто тридцет (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 67).

2. Ґуля, наріст, нарив: а потомъ дей у него кгуз на персяхъ великий учинился (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 377); который кгуз потомъ барвѣръ пусчалом протялъ (Там же, 381).

3. Оздоблювальна, оздобна ґулька: Крє(с)тъ дєрєвяны(и) срѣбро(м) бѣло ѡправны(и), по(д) крє(с)томъ га(л)ка з кгѹзами рытыми (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 4).

4. Вл. н.: Иванъ кгузъ (1649 *РЗВ* 374).

Див. ще **ҐУЗИКЪ, ҐУЗОКЪ.**

ҐУЗѢКЪ *див.* **ҐУЗИКЪ.**

ҐУКЪ *див.* **ГУКЪ.**

ҐУЛЫЙ, КГУЛЫЙ *прикм. у знач. ім. Діал.* Ґулий, гулий "безрогий". Вл. н.: Иванъ Кгѹлы(и) (1649 *РЗВ* 420).

ҐУМЬ, КГУМЬ *ж.* (*свн.* gummi) *(речовина рослинного походження)* клей: А на годъ полътораста тєтрадєй папєри на то, киновари, ѡрєшъковъ, копырвасѹ и кгѹмю на чєрныло Єє Милость пани, за моє пєнєзи кѹпѹючи, ємѹ давати маєтъ (1577 *AS* VI, 78).

ҐУСЛА, КГУСЛА *мн.* **1.** *(магічні дії, виконувані під час чарування)* чари, чаклунство: Тринадцатый Янъ папежъ привелъ цесара... абы ему присягъ — росказане его полнити... Што цѣсаръ учинити, нѣтъ вѣдома — для якихъ кгуслъ дѣмонскихъ мусялъ и присягнулъ (1582 *Посл. до лат.* 1130); А тамъ, до Любча приехавъши,... розмаитыми чарами и кгуслами дябелскими розмаитых чаровниц до себе потаемне зводит, и з ними скутечне порозумене маючи, оного чаровала, зкгуслила (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 497).

2. *(для чарування)* магічна річ: Ѡбвѣшє́ніє, оузоношє́ніє: Ґѹсла що на шіи чарѡ(в)ници даю(т) носи(ти) (1627 *ЛБ* 148).

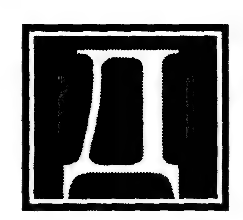

Д 1. Шоста літера алфавіту на означення приголосного звука "д".

2. Має числове значення: д҃ — 4: сєло сѹхорєвичи дымовъ д҃ (1552 *ООвр.З.* 113 зв.); на пиво до фа(р)бы гр(ш) д҃ рѹ(р)ми(ст)рово(и) чєляди гр(ш) в҃ (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 3); о томъ читай въ д҃ книгахъ Царствъ, гл. ѳ҃і (XVI ст. *НЄ* 213); Та(к)-жє кого боли(т) сєлєзє(н), а(л)бо оутроба възми ·д҃· ло(ж)кы боуквицѣ варєнои. а ·д҃· ло(ж)ки вина... // ...и піи пораноу (XVI ст. *ТУ* фотокоп. 7-7 зв.); На прю(д) мисю сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гѹ... бѣласови зло(т) ·д҃· (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 11); а сторговалє(м) кожъдѹю тисачѹ по зо(л) ·д҃· має(т) выдати я(к) много ѹкажє(т) потрєба на цєрковнѹю потрєбѹ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 5).

ДА[1] *спол.* **I.** *(зв'язує члени речення)* **1.** *(єднальний)* і, та: мы, подлугъ листу..., дали есми тіи двѣ ниви... къ манастиру..., и границу есми положилъ... отъ дороги направо межею великою по конецъ Воздвиженскои нивы, да в долину стежкою просто на взгорокъ Клиноватой нивы (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 9); Послы всакиє по(д)нимають дє(н) да ночъ дають яловицы бараны... и наза(д) по томѹжъ чинать коли посо(л) идеть (1552 *ОЛЗ* 185 зв.); коли хто са(м) блѹди(т), да и(н)шы(х) за собою лѹди(т) Плохоє хвáлачи доброє гѹди(т) (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв., на полях); мещане винъни шесть десет копъ гроший, — брал Коваленко Юско да Бондаренко (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); обвию Тѣло твоє́ прєс҃тоє яко Плащєни́цєю,... да помáжѹ та єлє́омъ мл(с)ти..., и покрі́ю та... твє(р)дою вѣрою (Чернігів, 1646 *Перло* 97 зв.).

2. *(приєднувальний)* і, та: а тотъ человѣкъ дани даетъ пять ведръ меду кіевской мѣры да сорокъ грошей (Овруч, 1509 *ЧИОНЛ* VIII-3, 8); попамъ Свето-Спаскому и Пречискому да третему Петровскому (на поми)наніе по двадцети копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14);

(у сполуч. **да и***)* та й: Гдѣ то во Евангелии и апостольской науке начитал, яко да лжет на християнина, *да и* на жида и поганца? (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 165).

II. *(зв'язує речення)* **А.** *(з'єднує частини складносурядного речення)* **1.** *(єднальний)* і: а трафи(т) ти са пєрє(д) пано(м) стоати, тогда си́ла врá́жіа нє попѹщає(т) ти рѡвно ногами стоати, алє по(д)-тыкає(т)са да пєрєплѣтає(ш) ногами, то тѹю то сію напєрє(д) поставлаючи: и на патѹ за(с) выворочаючи (п. 1596 *Виш.Кн.* 235); ѡ чловєчє мѣзєрни(и), ѡ(т) тою(ж) пришо(л) конєцъ живота твоєго... да ю(ж) нє можєшъ противъ мєнє нѣчого мовити смѣлє (XVI ст. *Сл. о см.* 335); Дашъ ми засъ діаволє кѹпцє(м), лихои(м)цє(м) мы(т)нико(м) и кар҄чмаро(м) быти, да ты(м) лихои(м)-ство(м) і оупражнєніє(м) розѹ(м) сво(и) погрєбѹ и ѡслѣплю (1599-1600 *Виш.Кн.* 210 зв.).

2. *(приєднувальний)* також, крім того: Вид же... прочитателю, для чего есть костел латинский щаслив. Для того, иж смиренную науку христову разорил, а поганскую ухватил. Да щасливый есть костел латинский и // для того, бо и конечному тому смиренномудрия образу и подобию, от показанному, противником... и збурителем показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 227-228);

(*у сполуч.* **да и**) та й: тыє вже по своємꙋ почали́ тꙋю катє(д)рꙋ носити а(ж) по(д) нбса, да и рꙋскїє наро́ды напере(д) блꙋдами, глу(п)ствомъ... почтивши, и(з) жида́ми // зровнавши. то(ж) тєпѣръ оука́зꙋють имъ тꙋю столи́цꙋ ѧ(к) хороша (Острог, 1587 *См.Кл.* 11-11 зв.).

3. (*протиставний*) але: Позвалъ поповъ мандатомъ на трибуналъ, да самъ и справъ своихъ не попиралъ... // ...прислалъ тутъ до Киева врядника своего, который хотѣлъ поповъ судити (поч. XVII ст. *КЛ* 78-79).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, нехай: єсли жє найдєтє єго повѣж'тє и мнѣ да и ѧ єхав'ши поклонюсѧ ємоу (1556-1561 *ПЄ* 24); И сла́лъ послы избра́нны да оувѣдатъ я́вѣ в коє́й црькви оуста́вы къ бжїєи сла́вѣ (Острог, 1587 *См.В.* 7 зв.); сєго ра(ди) повєлѣхо(м) сщєнико(м) и мєща́но(м) извєрє́чи из цє(р)квє да нє бꙋдє(т) на собла(з)нꙋ и во притыканїє цє(р)кви бжои (Велике Берестя, 1594 *ЛСБ* 262, 1); Ты́є [чєрєвики или чоботы] длѧ того ино(к) носи(т), да тєбє мирѧнина ѡ(т) сєбє ѡ(т)жєнє(т) и ми́рє(н) бꙋдєтъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 234); Тыє цвѣточки прошу вас от мене завдячне приимет and сами вонею дѣлною от них себе облагоухайте..., да всѣ чувства ваши благочестием пахнут (1608-1609 *Виш.Зач.* 203);

(*у сполуч.* **яко да, якъ да**) нехай же: мы... дали єсми сєс лист..., панꙋ бꙋргъмистрꙋ и ꙋсим паном и чєсником... на то, яко да єсть им волно и свободно и ꙋсим кꙋпцєм прїити к намъ (Сучава, 1523 *Cost.DS* 559); ащє ли тєбє нє послушає(т) поими съ собою єщє є(ди)наго или два, яко да въ ꙋстє(х) двою свѣдитєлю или трє(х) станє(т) всѧ(к) глъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Єсли бо црїє... попєло(м) головы свои посыповали, // ...и по́сто(м) в'нꙋтрнънюю свою мрътвили и ко́сти свои сꙋшили, каючисѧ прє(д) бгмъ, я(к) да полꙋча(т) мл(с)тъ ѡ(т) нєго (п. 1596 *Виш.Кн.* 233-233 зв.).

2. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб: по(д)да́ныє бѣ(д)ныє и своєє нєво́ли ро́чнєго обхо́дꙋ ꙋдовлѣти нє могꙋтъ,... обро́кꙋ собѣ ꙋймꙋю(т), боѧчи́сѧ да и(м) хлѣба до при́шлого ꙋрожа́ю дотѧгнє(т) (1598 *Виш.Кн.* 272 зв.).

3. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) бо: коли бы хто ѡ(т) ты(х) ча́совъ ажъ до ннѣ оныхъ самотворны(х) намѣстниковъ бжїи(х) та(к)жє пєро(м) оборочáти... хотѣлъ. Показа́ло бы́ сѧ ди́вовъ и стра́ховъ много, да нє та(к) якъ кгрєцкїхъ зара́зомъ ѡ(т)тина́но и прє(ч) ѡ(т) тѣла црковнаго ѡ(т)мєта́но // алє тамъ всє посполꙋ и до ннѣ вритъ, подобно остато(к) аж ꙋ пєклѣ сѧ дова́ритъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 7 зв.-8); дарꙋй ми Гди мо́й ннѣ оумилє́нїє слє́з҄, да пла́чꙋ сѧ злыхъ дѣлъ мо́ихъ грѣхотво́рнихъ (Чернігів, 1646 *Перло* 97 зв.);

(*у сполуч.* **якъ да**) бо, оскільки: А коли ви́ди(ш) и(ж) боло́то має(т) на чєрєвицѣ(х), и твои очи нє звыклы того смотрѣти нєѡхє(н)до(з)ства, тогды бѣгає(ш) ѡ(т) нєго, мрьзачи ты(м) нєѡ(з)добны(м) строє(м), чомꙋ ѡ(н) и ра(д), я(к) да свобо(д)но бгꙋ сѧ мли(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 234 зв.).

ДА² *част.* **1.** (*формотворча*) (*утворює описові форми наказового способу*) хай, нехай (*з формами 3 ос. одн. і мн. теп. часу*): таковыи... да єст подобєнь їюдѣ и проклѣтомꙋ арїи и да имаєть оучастїє съ ѡнѣми їюдєє, иже възъпиша на господа христа (Сучава, 1503 *Cost. S.* 261); ти(ж), кꙋпцє(м)... да є(ст) слобо(д)но и ѡтворєно ходити и торговати..., по старомꙋ законꙋ (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 459); гнѣваитєсѧ и нє съгрѣшаитє слнцє да нє заходи(т) в҄ гнѣвѣ ва́шє(м) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 28 зв., на полях); мою пустыню да не уничижает, без которое и он сам... быти не может (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); нє грѣх҄, но сы́ла всємогꙋщаѧ, да цр(с)твꙋєтъ, в҄ дꙋша́хъ на́шихъ въвѣки (Чернігів, 1646 *Перло* 35); ѡни на каждоє лѣто, да имаю(т) слꙋжити, за нашє сп(с)нїє, оу вєчєри параста(с), а за ꙋтра лєтꙋргїю (Сучава, 1514 *Cost.DB* 327); чего ся учити имѣют, чтобы дѣти ваши спасли... в первых, ключь,... грамматику, да учат (1608-1609 *Виш.Зач.* 202); Вси... Сщє́нници нє имоу́щє жєнъ... въ Мнишєскїи чи́нъ да идоу́т҄ (Львів, 1614 *Вил. соб.* 12); Дїѧкони да быва́ютъ єди́нїѧ жєны мꙋжи (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 32); при сє(м) миръ благословєнїя на єго... да прєбываєтъ со всѣми вами (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1 зв.);

(*у сполуч.* **како да, тако да... яко да**) нехай так і: тоты вышєписаннїи пѧть сєль,... како да сѹть вышєписанномѹ монастирѹ,... съ всєм доходωм, нє порѹшєно (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); Тако да просвѣтитсѧ свѣтъ ва́шъ прєдъ чл҇ки, яко да видѧтъ ва́ша до́браа дѣла́ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14);

(з формою 1 ос. мн. теп. часу): толко спасение живота вѣчнаго да наслѣдуем (1608-1609 *Виш.Зач.* 207);

(з формами 2 ос. мн. теп. часу): Тако да зна́єтє, я(к) словє(н)скі(и) язы(к) прє(д) бг҇мъ ч(с)тнѣшїи є(ст) і ω(т) єлли(н)скаго, и лати(н)скаго (п. 1596 *Виш.Кн.* 225); молю вас, — то есть, яко Русь проста, глупа и ненаказанна, — толко в вѣрѣ православной да ся знаходите (бл. 1610 *Виш.Посл. Лв.бр.* 233);

(з формами 3 ос. одн. і мн. майб. часу): да будетъ причтенъ съ тыми, которые суть прокляты Святыми Отцы на святыхъ седми соборѣхъ (1508 *АСД* IV, 1); такожь да освѣти(т)сѧ свѣ(т) вашь прє(д) чл҇кы абы ωни видѣли ваши добрыи дѣла (1556-1561 *ПЄ* 31); А єсли кто хощє(т) старшїи быти да бѹдє(т) всѣ(м) слуга по хв҇у єв(г)лию (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); г҇у б҇у да бѹдє(т) ч(ст)ь и хвала и мл҇и(м) мл(с)рдїа є(г) ст҇го да да(ст) потѣшєнїє (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); Всякая душа властемъ преимуючимъ да повинуется (1603 *Пит.* 35); хотя быти болий, да будет мний, и первый да будет послѣдний всем слуга (1608-1609 *Виш.Зач.* 227); Тако да просвѣтит сѧ свѣтъ ва́шъ прєдъ чл҇ки (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); да покоритъ Господь Богъ всякого врага (Галич, 1625 *Крыл.* дод. 86); при сє(м) гд҇ъ міра да будє(т) з вами (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1); да бѹдєтъ види́мый сєй міръ, нб҇о и зємлѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 25 зв.); в си́цєвы(х) добродѣтєлє(х) да бу́дѹть и ѹчєницы яко же ѹчитель и(х) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); тыи бєзъ бл(с)вения да будѹ(т) и ω(т) правовѣрны(х) да ω(т)луча(т)сѧ (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 95); да ω(т)ворются ва(м) нб҇наѧ врата (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 101);

(з формами 1 ос. мн. майб. часу): до ко(н)ца да достигнє(м) и съвръшєнїа и ст҇го ωсщєнїа є(г) (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); которого угождению крови и живота того да не пощадим (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 246);

(з формою 2 ос. одн. наказового способу): Да не возми нихто сихъ словъ ложю, но вѣруй, истина бо есть все (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

2. *(модальна) (надає бажально-спонукального відтінку)* би: длѧ того ωброслѹю головѹ но́си(т), абы бы(л) розны(й) ω(т) ωблѹпє(н)ца, и ωбразо(м), и ωдє(ж)єю, и житїє(м)... ω(в) ω бг҇ѹ и животѣ вѣчно(м) сѧ пооучає(т); а Гологла́вє(ц), како да чл҇чко(м) сѧ приподобає(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.).

3. *(підсилювальна)* же: Анафєма нєха(и) да будє(т) и маранафа и (в) та(р)тарє вєликому нєха(и) да прєбывае(т) (1600 *УИ* 1911/2, 14);

та: И были в том дѹбє грани, да выжжоны, што мой ωтєць был грани положил (Острог, 1506 *AS* III, 38); да коли бы хто ω(т) ты(х) ча́совъ ажъ до нн҇ѣ оныхъ самотворны(х) намѣстниковъ бж҇їи(х) та(к)-жє пєро(м) оборочáти, и по(д)мѣшовáти хотѣлъ. Показáло бы́ сѧ ди́вовъ и стрáховъ много (Острог, 1587 *См.Кл.* 7 зв.); да ли не знає(ш) и(ж) тыє ми(р)ски(х) оуча(т). да ли нє знає(ш) и(ж) тыє двора(н) оупрєоумѹдрѧют (п. 1596 *Виш.Кн.* 245 зв.); да што абы пєвнѣй бы́ло рѹкою моєю по(д)писáлємъ сѧ (к. XVI ст. *Розм.* 72); Da scosz nam czynity? Terpity, terpity (1612 *П. про паст.* 4).

ДААНЇЄ, ДАЯНЬЄ, ДААНЇЄ *с.* (*цсл.* даяниє) **1.** Дарування, надання, пожалування: А кто сѣ покѹсит порѹшити [того] нашего даанїа и потвръждєнїа, таковїи да єст проклѧт ωт господа и спаса нашєго (Сучава, 1501 *BD* II, 185); а по нашє(м) животѣ, кто боудє(т) г(с)п(д)‹рє(м)› нашєи зємли, ωт дѣтєи наши(х),... то(т) бы ємѹ нє порѹши(л) нашєго даанїа и по‹тврь›ж(д)єнїа (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); а по нашєм животѣ кто боудет г‹ос›п[о]д[а]рь ωт дѣтїи наших // ...тот би им нє порѹшил нашєго дааня и потврьждєня (Хуші, 1560 *DBB* I, 66-67).

2. *(те, що хтось дає комусь)* дар, дарунок; пожертвування: ст҇ыи дх҇ъ розда(л) бо соуть даянья єго ст҇оє мл(с)ти (1489 *Чет.* 212 зв.); Подавáли, всáко даáнїє добрó, и всáкїй дá(р) досконáлый з высóкости єсть, сходáчи ω(т) оц҇а свѣто(м) тó єсть сн҇омъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 38 зв.); Любочéстїє: свобода, оби́лїє,... изоби́лїє, съ изоби́лїє(м) даанїє, даровáнїє (1627 *ЛБ* 61).

Див. ще **ДАВАНЄ, ДАНЄ, ДАЧКА.**

ДАБЫ[1], ДАБИ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення)* **1.** *(приєднує підрядну частину мети до головної)* щоб: црь... повєлѣ(л) никитоу свѧзати рємєнє(м) сырымъ дабы ємоу нє мочи ни двигноутисѧ (1489 *Чет.* 32 зв.); а што ѹчили того днє // маю(т) ѹ вєчє(р) до́ма написа(ти), и до шко́лы принє(с)ти поранѹ показа́ти прє(д) да́скало(м) свои(м), дабы всѧки(и) пло(д) наѹки познава(л)сѧ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.-5); Дабы прочие члены тѣла и само тѣло и рука с четырмя пальцы тою смертною хворостию не заражены были и в здоровью цѣло остали, пятаго старшего перста из руки, молвлю, имѣли за неволею, хво́рости ради его, отсѣщи от себѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 215); Сєго рады тєплѣ молилися,... с кожи живо совлѣкаєми, даби со(з)датєля своєго нє ѡбразили (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); Кгдижъ то власніи свои добра тому мѣстцу убогому отдаю, дабы того спокойне зажывали (Київ, 1636 *АИМЗМ* 5-6, №1 (1)).

2. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* щоб: послалъ трєхъ приѧтєлєй моихъ..., ѹпоминаючи єє, дабы присєзє своєй доситъ чинила (1577 *AS* VI, 72); Пото(м) жє єси бра(т)ство ѡ(т) цркве вы(г)на(л) єщє(ж) всѣмъ сщнико(м) своимъ позаповєда(л) дабы бра(т)ству дєтє(й) нє крє(с)тити ни мє(р)твы(х) погрєба(ти) (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); То повелѣваетъ нынѣ... папѣжъ... дабы не звалсѧ нѣкто на земли нѣ крол, нѣ цар (поч. XVII ст. *Вол.В.* 72); Павел перестерегал, навпоминал и учил, дабы в поганские науки... не впасти (1608-1609 *Виш.Зач.* 225).

3. *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* щоб: не только с простых мирских людей, но и с твоего, рекомо духовного... езуицкаго живота ни единаго не имѣеш, дабы который добровоние и запах,... от своего тѣла по смерти испустил и знак святости показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 220).

4. *(приєднує підрядну частину способу дії до головної)* ніби, начеб: Якій єва́ньгели́ст так тебе нау́чил, дабы и от сына дух святый походил? (к. XVI ст. *Укр.п.* 78).

5. *(приєднує підрядну частину причини до головної)* щоб: фарбова́ных словес не прійми въ слу́хи, дабы твоѝ врази не мѣли утѣхи (к. XVI ст. *Укр.п.* 85).

ДАБЫ[2] *част. (модально-вольова) (надає наказово-спонукального відтінку)* щоб: А та(к) пишємо к тобѣ и заповѣдаємо, и дабы єси нѣ в чє(мъ) нѣ ко єдиномѹ проти(в)ного што мови(л) во львовѣ бѹдѹчємѹ бра(т)ствѹ... а та(к) напрє(д) бѹдє(ш) гва(л)товникъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 89); Сєго ради вѣдаючи вша мл(с)ть православны(й) хрєстиянє ѡ сємъ дабыстє с тыми нєбл(с)вєными нє обцовали ядєниє(м) и питиємъ (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113);

(підсилювальна) ж: а ты, Скарго, с латынским костелом не токмо дабы еси глупства духовнаго носити учил и наукѣ апостола Павла послѣдовал, но и еще сопротивно бореш, глумиш и до конца поругаеш (1608-1609 *Виш.Зач.* 221).

ДАВАНЄ, ДАВАНІЄ, ДАВАНЬЄ *с.* **1.** Вручення, передавання: при которо(м) жє ѡказыва(н)ю и дава(н)ю то(г)... листу... мнѣ ку чита(н)ю то(т) дворєни(н)... г(с)дрски(и) пода(л) мнѣ двѣ копѣи (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55).

2. *(мита, данини тощо)* сплата, сплачування: вольно купцомъ со всякими товары... // ...приѣздити и отъѣздити... безъ даванья и плаченья мыта Луцкаго (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140-141); На штожъ они и листъ отъ тое сторожи и роботы мостовое и з даванья десятины съ поль нашихъ вызволеный... перед нами покладали (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 41); И били Намъ чоломъ, абыхмо... отъ плаченья мытъ... отъ всякихъ товаровъ и отъ воловъ... а жидовъ отъ даваня золотыхъ черленыхъ,... вольными вчинили (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

3. Надання, пожалування: духовные Римскіе... во всѣ справы свѣтскіе всченяютъ и послушенства тутъ тежъ и даваня чого зъ свѣцкое зверхности выламуютъ (1603 *Пит.* 34); На то́тъ ча́съ жа́дєнъ ѡ(т) прє(д)стоѧщихъ, нє вы́рвєтъ ѡ(т) мѹче́нїѧ, а́нѣ ѡте́цъ, а́нѣ ма́ти... ни маέтностєй дава́нѧ, ни бога́тства доста́тки (Львів, 1642 *Час.Слово* 266 зв.).

4. Пожертвування: хс... напоминаєть к' даваню милостынѣ (1556-1561 *ПЄ* 164 зв.); Ѡтвирай̆мо оуста на покорныи млтвы; прѡтѧгаймо // рѹки на даванїє ялмѹжны (поч. XVII ст. *Пчела* 47-47 зв.); кто дава́ньє(м) прїймованьє кѹпоуєтъ, нє з бо́ж-

ностю бе(з)бо́жность справоуе(т) (Острог, 1614 *Тест.* 163); незбо́жный побо́жности наѹча́етъ сѧ,… ла́комый щодробли́вости, бога́тый дава́ньѧ (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); жа́лѹи же(с) еще… // …не(д)балый до пріймованѧ по(д)лы(х) и взга(р)жоны(х). та(к) хти́вый кѹ имѣню многи(х), а та(к) скѹпы(й) кѹ дава́ню, та(к) стислы(й) кѹ затрима́ню, та(к) неѡпа́трный в мове́ню (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52).

5. *(присвячення Богу)* жертвоприношення: И в҆ ты́хъ чотыро́хъ пѡ́стѣхъ выполнѧ́етъсѧ рѡсказа́ніе Бж҃ее, ѡ дава́ню перворѡ(д)ны(х) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156).

6. *(ласки, Божої благодаті)* зсилання, давання: Христосъ естъ церък[в]и светое… основаниемъ,… начальникъ до спасения и невидомое благодати даваня (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 248); Ѡста́етъсѧ те́ды мо́вити, же дава́ніе дх҃о́вны(х) да́рѡвъ, з҆ зезволе́ніемъ Ѿц҃овски(м) и Сн҃о́вски(м) ста́лосѧ на Ст҃ы́хъ Ап(с҃)лѡвъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 243).

7. *(ліків)* давання: Вра́чба, врачева́ніе: Лѣче́нье, лѣка́рствъ дава(н)е, а(л)бо бра́нье (1627 *ЛБ* 17).

8. *(запроторення когось кудись)* відправлення: однихъ везеньемъ, даванемъ до замъковъ нашихъ, а иныхъ гултяевъ… на горъле карали (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 131).

Див. ще **ДААНІЄ, ДАНЄ.**

Пор. **ДАВАТИ.**

ДАВАТИ, ДАВАТЇ, ДАВАТЬ *дієсл. недок.* **1.** (що кому) *(передавати від однієї особи до іншої; передавати з рук у руки)* давати: Я… адамашки жонѣ Михелевой не давала (Краків, 1518 *РЕА* І, 94); Ѡ ключи замковые Твоѧ Милост писалъ иж ротмистръ ихъ давалъ до рѹкъ твоих (Варшава, 1566 *AS* VII, 105); А ключъ до ка(ж)дого бра́та рядо(м) давати (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 6); она ро(з)казаня жа(д)ного ѡ(д) его мл҃сти ѡтъца рѹтъского… абы до ѡдъмыканя тое це(р)кви кому ключа давати… не мае(т) (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 37 зв.); е́сли коли оди́нъ дрѹго́мѹ своегѡ пра́ва оустѹпова́лъ, а́бы оустѹпованье бы́ло ва́жно, з҆ѹвалъ чл҃вкъ ботъ сво́й, и дава́лъ егѡ бли́(з)комѹ своемѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.);

(що, що кому, кого чим) *(передавати, відписувати комусь у власність майно)* давати, обдаровувати (кого чим): ино я съ своеи доброи воли дарѹю и даю и записую по своем животѣ тое имѣнье сестренцѹ своемѹ (Луцьк, 1506 *AS* І, 132); А ѡсобливе знаючи до себе поцтивое захова(н)е… жоны мое(и)… даю дарѹю… вси речи мои рѹхомые… все ѡ(д) мала и до велика (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); ты(м) име(н)емъ… сыномъ мои(м)… дарую и си(м) листо(м) даю и записую имъ… ничого на себе не вы(и)муючи (Київ, 1575 *ЦДІАЛ* 181, 2, 103, 2, 1); то все на… пн҃а лаврина песочинъского… ты(м) доброво(л)ны(м) записо(м) нш҃и(м) вливае(м) дае(м) дарѹе(м) записѹе(м) на ве(ч)но(ст) (Кременець, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34); мы… дае(м) и потвръждае(м) слѹзѣ нашемѹ… три селове (Ясси, 1622 *МЭФ* фотокоп. 166); даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14);

(робити подарунки) давати, дарувати: вы зли есте а в҆мѣете добрыи дары давати сн҃омь ваши(м) (1556-1561 *ПЄ* 39 зв.); я…, стараючися и готовячися на веселе, такъ же и упоминки панне даючи и отсылаючи, не малый коштъ и утрату поднял (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 8/III, 453); Якъ е́ст҆ ре́чъ пожите́чнаѧ оупоми́нки дрѹгомѹ дава́ти, собо́ю дозна́л҆ (Київ, 1625 *Кіз.Ходк.* 1 ненум.); Звитѧз(с)тва, мо́ви(т), и по́чести набѹ́детъ, кто дае́тъ оупоми́нки (Там же, 2 ненум.); offero, приношу, даю (1642 *ЛС* 290);

(що на що) жертвувати: фундатор того манастирца, насъ о то просилъ и коштъ вшелякий и накладъ на тую друкарню давати, яко милостникъ хвалы Божое, приобецал (Чорненський монастир, 1635 *ПККДА* І-1, 65);

(що, що кому, що у що) *(надавати, виділяти комусь що-небудь у користування)* давати, віддавати: И тежъ дей въ мѣщанъ нашихъ кони на поли и зброи отнимаешь и слугамъ своимъ даешь (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); А однакже палатнику роскаалъ тыхъ речей ку потребе… церкви Божои завжды ему давать (Краків, 1540 *КМПМ* І, дод. 2); ѡн… подвод давати не кажет (Вільна, 1543 *AS* IV, 372); мы не звы(к)ли никому… кгру(н)то(в) и землѣ давати (1566 *ВЛС* 1); во(и)тъ немировски(и) росказа(л) на(м) абы(х)мо того кгрѹ(н)ту ѹживали

куни(ц)кому нє давали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); в чѹжую парафѣю… антимисовъ давати нє має(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Повинє(н) єи Ива(н) давати на каждыи рокь Пола по(д) корєц вѹвьса (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44); **давати взаимъ, взаємъ давати** — позичати: бра́тьє своє́й поро́жнє дава́лъ є́сь взаи́мъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); єсли в'заємь даєтє тымь в' которыхь надѣєтєсѧ в'зѧти ш'то за доб'ро(т)[а] ваша є(ст), бо и грѣш'ници // такь жє грѣш'никомь в'заємь даю́ть (1556-1561 *ПЄ* 236-236 зв.); **в наєм давати** — орендувати, винаймати: пан Тимофеи волєн єст… в том дворѣ спокоинє мєшкати… с ким хотєчи змєняти, и кому хотєчи заставити, в наєм давати арєнд(у. — *Прим. вид.*), продати (Київ, 1625 *ПІФ* 148); **на лихву давати** — позичати комусь гроші на лихву (проценти): Естли бы попъ… на лихвѹ давалъ… на таковаго маютъ быти свѣдъки (Львів, 1586 *ЛСБ* 71);

(що кому) *(чин, титул, владу)* надавати: царєвє или кролєвє… дикгнита(р)ства или прєложє(н)ства, в по(д)вы(ш)шєню титѹлѹ даровны(м) Обычає(м), нико(му) да(р)мо нє даютъ ани во(з)вышаю(т) (1598 *Виш.Кн.* 269); владыцъства не разъ Рымляномъ давано, которые владыцтва потомъ, кому хотели, за контракътомъ пущали (Вільна, 1599 *Ант.* 853); **има давати** *див.* **ИМЯ.**

2. (що, що кому) Платити, сплачувати, давати: мы и тыми разы им казали… воловщинѹ и подымщинѹ давати по давномѹ (Мельник, 1501 *AS* I, 146); хто бра(т)ство всхочєтъ принѧти має(т) дати ѹ кѹпѹ шє(ст) грωши(и) а на да(л)шіи часы має(т) давати ѹ двѣ нєдѣли пω по(л)грωша (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Жидовє… ку(п)ча(т) то(р)гѹю(т) лифы бєру(т) а николи на во(и)нѹ нє є(з)дять и пода(т)ковъ на жо(л)нєры ѹфалєны(х) нє даю(т) (1566 *ВЛС* 37); дрѹгыє…, Которы(х) звано поло(в)цами и… которыє литвано(в) по до(в)ги(х) с ними трѹ(д)но(с)тя(х) знєволили, и примѹсили трыбѹ(т) давати (1582 *Кр.Стр.* 63 зв.); нє длѧ того ти б҃ъ да(л) має(т)но(ст) ч҃лчє жєбы(с) єи са(м) оужива(л), алє // жєбы(с) ємоу дєсѧтиноу с того даваль (к. XVI ст. *УЄ* №31, 90 зв.-90а); А которы бы бра(т) мєшканя мѣлъ далєкоє ω(т) сєго бра(т)ства то(т) в рокь має(т) давати по грошы(и) двана(д)ця(т) до скрынки бра(т)скои (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Два ра́зы по́щѹ в' ты́дню: дєсѧти́нѹ да́ю з' всєго штоко́лвєк' ма́ю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 1).

3. (що) *(забезпечувати когось чим-небудь необхідним)* постачати, доставляти: А што з Володавы мѣль Єго Милост до Кгданска стравѹ дават, ино я на тѹю стравѹ дал тринадцат полтий маса и сєм (Володимир, 1545 *AS* IV, 421); Ло(и) и жєлєзо до млына того даєть млынаръ (Володимир, 1552 *ОВол.З.* 196 зв.); ω(т) того часѹ ма(и)стє(р) по(с)танови(л) ло(к) по г(рш) г. нєтєса(н) вшєлякїи камє(н) дава(т) зь го(р) красо(в)ски(х) во всяки(х) штѹка(х) (Львів, 1599 *ЛСБ* 1042, 2); сѹкнѣ они ни єді́нои нє шію(т) лѧн'ными ни́тьми, то(л)ко коно́плньı́ми, прєто свои ни́ти // кравци дава́ю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 94-94 зв.); ля(м)па… тѹю дала хр(с)толюбиваѧ вдова… (до которои и єлє(и) сво(и) ωбєцала давати) (Львів, 1641 *Інв.Усп.* 11);

(що, що кому) *(їжу)* давати, подавати: єсли ихъ зъ собою бєрѹть гдє ко(л)вєкъ на дорогѹ вєликѹю тогды ви(н)ни имъ стравѹ дава(ти) (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 126); каж'дыи ч҃лкь напєрєдь доброє вино даєть и якь сѧ южь попьють тог'ды гор'шєє даває(т) (1556-1561 *ПЄ* 347 зв.); Так теж и ести мне давати заказывал (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136); я тебє з дому нє выганялъ и стра[вы] и хлѣба тобє… дава(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); казалес собѣ и слугам своим,… горѣлки давати (Луцьк, 1592 *ВИАС* I, 14); коли емъ бывъ голоденъ, давали есте ми исти, коли емъ бывъ жаденъ, давали есте ми пити (XVI ст. *НЄ* 163); а́лє, я́къ то(т) кото́рый ча́шѹ стѹдє́ноє воды даєтъ, пє́вню за́ то ма́єтъ нагоро́дѹ (Острог, 1607 *Лѣк.* 34); Тѹрци прє(д) на́шими, кгды на ни́хъ напира́ли: Снѣданѧ и́мъ, поспо́лѹ з' ωбѣдωмъ даючи, А на Вєчє́рѹ на́ честь до Плютώна шлючи (Київ, 1622 *Сак.В.* 46); ма́рнє бысь чини́лъ, Ѓды бысь трѹ́пови // по́кармъ дава́лъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4 зв.-5);

(ліки) давати, подавати: чо(р)нобы(л) оувари // оу водѣ и пити даваи и прикладаи до поупа (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.-11); лѣка́ръ,… хоро́ба(м) налєжа́чїє лѣка́рства дає́тъ (Острог, 1614 *Тест.* 154); мѹжъ ст҃ый… собѣ лѣка́рство дава́ти Каза́лъ

(Київ, 1622 *Єак.В.* 43); го́ркїѣ тро́нки дає́тъ, лѣкаръ досвѣ(д)чо́ный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 115);

(причастя) давати, подавати: на послѣ(д)неи вечерѣ хс свое тѣло и кровь оученико(м) давае(т) (1556-1561 *ПЄ* 109); не годи́тса по(д) двѣма ѡ́собами сакраме(н)тоу дава́ти Просты(м) лю́де(м), але по(д) єди́ною ѡсо́бою (XVI ст. *УЄ* №29519, 53 зв.); взялъ Іисусъ артусъ, то есть хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймѣте и ядѣте, се есть тѣло мое, за васъ ломимое, на отпущеніе грѣховъ (1603 *Пит.* 46-47); ѡ котры́е ѡ(т) згине́на лю́дъ збавла́єте,… Тѣло хво збаве́нное и́мъ даючи, И кро́въ ч(с)тною грѣхѡ́мъ и́хъ на очище́нье (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 ненум.); Сакраментовъ тыхъ простымъ людемъ не даютъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 26); В рымской це́ръкви звычай є́стъ непе́рвей тою та́йно дѣтємъ дава́ти, а́жъ по́чнотъ до́брое ѡ(т) зло́го розе(з)нава́ти, в се́д'ми напри́клад лѣтєхъ (Львів, 1645 *О тайн.* 32);

(милостиню) подавати, давати: а если же ни то(и) мъз'ды не имаєтє ѡ(т) ѡца вашего которыи є(ст) на нбсєхъ, ег'да бо даваєшь мл(с)тыню (1556-1561 *ПЄ* 35); о дни пра(з)нико(в) госпо(д)ски(х) велики(х) мѣли бы єстє приносы чинити…, с чого бы… обоги(м) давано которыи не имаю(т) ничого (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); при тумъ ище давай убогому ялмужну и путныи бери до хыжѣ своеи (XVI ст. *НЄ* 17); даваймо мл(с)тыню слѣпы(м) хромы(м) недостате(ч)ны(м) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 66 зв.); Не за́вжды абовѣмъ по́стити,… не за́вжды ял'мо́жны дава́ти (Київ, 1634 *МІКСВ* 313); старання жадъного водлуг фунъдушу, такъ яко повиненъ, то ест убогим одежу давати и збоже для выжывеня, оным не чинит и не дает (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 264).

4. (що, що кому) *(про Божу благодать)* дарувати, зсилати: Бгъ гордымъ противитъ ся, а смиреннымъ даетъ благодать (XVI ст. *НЄ* 5); та(к)же ты(ж) и до(х) стый… дае(т) ємо ла(с)ко // и моць (к. XVI ст. *УЄ* №31, 87 зв.-88); Хрыстосъ въ церъкви Своей может ставити право, якое хочетъ,… можетъ… давати (ласку и) спасение вечъное (Володимир, [1598-1599] *Відп.ПО* 1095); Гъ на(ш) Іс Хс… са́мъ постанови́лъ, А што́ дава́ти и посыла́ти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 244); Ґды бы ти завше ла(с)ка рыхло была давана, а ве(д)логъ во́лѣ прибыла, не было бы то чл҃кови добрє зно́сно (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 59 зв.); всѣ ре́чи на то́мъ свѣтѣ ѡ(т) Ба быва́ютъ дава́ные (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 918); тако́вѡ(г) да́ро; Бгъ слошне боро́нитъ, такѡ́ви(м) люде(м), кото́рыи… да́рѡмъ бо(з)кимъ го(р)дѣли. Гды́ имъ даръ давано (Чернігів, 1646 *Перло* 125); дає є́и г(с)дь бгъ покото болѣзни и та́жкоє рожє́нье (серед. XVII ст. *Хрон.* 9 зв.);

(фізичні чи духовні цінності, властивості, здібності) давати, наділяти: Тоут ѡ(т)че владыка присмотри́са в' то́є зерца́ло зго́ды сты(х) ап(с)лъ… вѣдали до себе же ма́ю(т) мо́цъ недоу́жныхъ оуздоровла́ти,… слѣпы́мъ в'зро́къ давати (Острог, 1598 *Отп.КО* 26 зв.); Бо и лекаръство найкоштовнейшее одному (хорому) даетъ здоровье, а другому,… смерть приноситъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1101); не тѣло дошѣ рошаніє са и чолость да́єтъ, а́лє доша тѣло (Київ, бл. 1619 *О обр.* 102); слнце… взро́ко свѣтлость пе́ршеє да́єтъ ѡ(т) него ви́дѣно быва́єтъ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 814); Та́а дає́тъ Наока спо́собъ досвѣдченъа, Рожъ вѣдомость прино́ситъ скрытого створе(н)а (Київ, 1632 *Євх.* 295).

5. (що, що кому з інфінітивом) *(уможливлювати робити що-небудь)* давати змогу, дозволяти: ѡколичныи боаре… не дають земль своихъ кназю Роговицкому пахати и сеножатей косити (Краків, 1510 *AS* III, 72); егда начаша ровы копати для заложенія фудаменту, тогда бури, громи, блискавици въстали, не даючи дѣла начати (1580 *Спис.* 6); Ѡбыва́тєли… проси́ли… абы на то(м) соборѣ боу́дочи,… кано́но(в) бгносны(х) ѡ(т)цъ ни в чо(м) не ѡ(т)стоповалъ, и нико́мо // зводи́тиса не дава́лъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 36-36 зв.); Сами бьете, …и плакати не даете! (Вільна, 1599 *Ант.* 861); Кото́ромо са́м же Ап(с)лъ Па́вєлъ роспросте́рти са не дає́тъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 64); не давай души своей прелщати неправдамъ ихъ! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1086); хи́трїй дїаволъ; прелєща́єтъ доши ихъ, а въ бодощом' вѣцѣ; на ра́дость вѣчною, не даєтъ имъ анѣ ма́ло, посмотрѣти на ню (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

6. (кого до кого, кого до чого, кого на кого, кого на що) *(віддавати кого-небудь кудись з певною метою)* давати, відправляти: а чоловѣка маютъ на лѣто съ // топоромъ давати на монастирскую роботу (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10-11); а мы вжє сами промєжкꙋ сєбє своими парсꙋнами маєм свои дєцкыи давати, на своих людєй (Вільна, 1522 *AS* III, 231); таковому про молодо(ст) лєтъ єго нє маєть быти полично(н) за злодє(и)ство и нє маєть быти до ката в рꙋки и на мꙋкꙋ даванъ (1566 *ВЛС* 104 зв.); цѣсарь заказаль, абы жа́дєнь хр(с)тїанинь нє оу҆чи́лсѧ свѣцькой философфїи, и красомо́вьства ани сновь на наоу́коу нє даваль (XVI ст. *УЄ* №29519, 271 зв.); Аще ли Кнѧ́зь, или Боѧ́ринъ, оу Сщ҃е́нника Црѣков҆ отъи́метъ... на́мъ к҆ то́й це́ркви Сщ҃е́нника дрꙋго́го нє дава́ти, по́ки сѧ томоу справєдли́вость ста́нєтъ (Львів, 1614 *Вил.соб.* 15); нє дава́й на вшєтє́чность дочки твоє́й (серед. XVII ст. *Хрон.* 123); пани Соколовая... // ...одвозитъ ее до пана подкоморного Володымерского, даючы ее за служебъницу (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 619-620); **давати на поруку** *див.* **ПОРУКА;**

(що, що кому) передавати, віддавати, давати: мы рєчєй вашихъ с обу сторон выслꙋхали и нє видєло сѧ намъ тоє справы, з вырокꙋ нашого скончоноє, до пановъ радъ нашихъ давати, и во всимъ єсмо тотъ вырокъ нашъ,... при моцы зоставꙋємъ (Краків, 1538 *AS* IV, 135); то(т) ли(ст)... мнѣ ѡказыва(л) и ку чита(н)ю дава(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53); пусчу манастырскую и дерево з нее на будинъки згожое потаемне на розные месца давал и роспродавалъ (Луцьк, 1635 *АрхЮЗР* 1/VI, 698); **давати на офѣру** *див.* **ОФѢРА;**

(що) вкладати, віддавати: Чл҃вкъ сла́вы трꙋдами дохо́дитъ, єдно даєтъ, а дрꙋго́є бєрє́тъ: даєтъ пра́цꙋ, а бєрє́т҆ сла́вꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 631).

7. (кого за кого) Віддавати, давати (заміж): кнѧз Юрєй Жєславский давал дочкꙋ свою за пана Сємєна Ѡлизаровича (Краків, 1537 *AS* IV, 78); Тєжъ ꙋста(в)уємъ... ижъ кнгнь панє(и)... шлѧ(х)тяно(к) и всѧкого иного ста(н)у рожаю жє(н)ского яко людє(и) во(л)ны(х)... кгва(л)томъ ни за кого нє маємъ ихъ давати (1566 *ВЛС* 11 зв.); поимова́ли собѣ до́чки ихъ за жо́ны, а за сыны и(х) свои дава́ли (Острог, 1598 *Отп.КО* 7); **давати в бракъ** *див.* **БРАКЪ²; давати замужъ** *див.* **ЗАМУЖЪ; в малженство давати, малженство давати** *див.* **МАЛЖЕНСТВО; шлюбъ давати** *див.* **ШЛЮБЪ.**

8. (що, що кому, що на кого, що по кого, що на що) *(юридичний документ)* видавати, давати: мы стєфан воєвода... даємь и дали // єсми сєс лист наш глєитовный... бꙋргъмистрꙋ (Сучава, 1523 *Cost.DS* 558-559); єсмо по войтовꙋю Лꙋцкꙋю и по єє дочокъ..., листы наши позовныє давали (Краків, 1536 *AS* IV, 66); И для лепшое певности давамъ на то Господарю Королю, Его Милости сесъ мой листъ зъ моею печатью (1537 *PEA* I, 209); при пода(н)ю листу ива(н) кравє(ц) копєю с того листу па(н)у любачо(в)скому давалъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 46); я... никомꙋ ничого нє ви(н)на и никоторы(х) ли(с)то(в) на сєбє нє давала (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 75); а то(т) исты(и) ива(н) бра(т) // му(и) винє(н) мѧ при собѣ хова(ти) до смє(р)ти и ѡдѣва(ти)... на (ш)то єму запи(с) даю грошє(м) свои(м) (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 14 зв.-15); То пакъ дей, взявши раду от приятелей своихъ и хотечи мене зо всѣхъ сумъ моих позычоныхъ рукоданых одъбити... // записы ниякие и мемраны подавалъ и дае (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 8/III, 462-463); на що мы єму даємо сє(и) нашь листъ с кни(г) цє(р)ковны(х) по(д) нашєю пєчатю (Львів, 1596 *Юр.* 17); Отецъ патріархъ,... ему даетъ листь и чинитъ его на той наказаный соборъ ексархою (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1060); на то даю сєи квитъ мои с подписомъ руки моєи (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); **личъбу давати** *див.* **ЛѢЧБА; позовъ давати** *див.* **ПОЗОВЪ.**

9. (що кому) *(про часовий проміжок)* давати; визначати: прото зъ раменя моего урядового даю тобе рокъ на тые теперешние рочки (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 304); жебысмы до каранья такъ скваплившыми быти не здалися, даемо часъ до упаметанясе по обвѣщеню отъ насъ ему учиненымъ дней шесть (Володимир, 1608 *АСД* VI, 120);

(що) *(час)* віддавати, тратити, витрачати: И мнѣ того жаль, ижъ єси той ча(с), которїй для

хвали Бжой, что(би) дава(лъ) з' свои(х) ска(р)бовъ, а то єси на тѣлє(с)ніє роскоши да(р)мо тратилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 266).

10. (що) *(повідомляти, викладати щось для підкріплення своєї думки)* наводити, давати, подавати: Притóмъ Лєксіс бѹдéтъ традóванъ: Аргѹмéнта дáваны: Діáлєктъ в' звыклой шкóлной розмóвѣ Славéнскїй мєжи тщáтєлми по(д) кара́н'ємъ захóванъ (Єв'є, 1619 *См.Грам.* 3); тєпєръ га(д)ка ѡнаѧ ба(р)зо тємнаѧ ю(ж) сѧ солвѹєтъ, котóрѹю іωáнъ нєкды(с) в áпокалипси(и) дáва(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 8); Прáвило давáти бѹдє(т) испоражéн'є живота и́ночєскогω (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 195); умоцованы(и) поводовоє стороны... таковыє давалъ рацыє (Люблін, 1643 *ДМВН* 228); А поводовє... на уфунъдованє юри(з)дикъциє(и) звєла, противко которо(и) юри(з)дикъциє(и) позваная сторона жа(д)ноє рациє нє дала и нє даєтъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 239); **давати ведомо** *див.* **ВѢДОМО; давати вѣдати** *див.* **ВѢДАТИ; давати знати** *див.* **ЗНАТИ; давати на прикладъ** *див.* **ПРИКЛАДЪ; давати на узнаниє** *див.* **УЗНАНИЄ; давати прикладъ** *див.* **ПРИКЛАДЪ; давати причину** *див.* **ПРИЧИНА; давати свѣдѣцство** *див.* **СВѢДЕЦТВО; давати справу** *див.* **СПРАВА.**

11. (що, що кому, що чому) *(бути джерелом чогось, породжувати щось)* давати: тєлéсныє твои рóдичи... дочáсный живóтъ дѣтє(м) дáютъ (Острог, 1614 *Тест.* 136); З Ѡ(т)ца самóго я́ко з' кóрєнѧ ты́и ω(т)расли бѹдѹчи, єдина дрѹгой бы́тности нє дáєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 95); до того азáжъ нє тыє соу(т) вóды, котóріє дѣла(м) оумрълы(м) живо(т) даютъ, цноты ω(т)новлѧ́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 172 зв.); Рѣки... водъ ѡбфи́тость даю́тъ по всѣ вѣки (Київ, 1632 *Євх.* 298); живóтъ даéтъ трáпєза (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915);

(що) *(приносити плоди)* давати: гь бъ... єдиноу всѣ(м) постави(л) трапєзоу зємлю абы давала всѣ(м) и(з) сєбє пожито(к) (к.XVI ст. *УЄ* №31, 196 зв.); с такóвымъ сѧ óвоцомъ, зємлѧ показáла: Якóго нѣкгды прéд' ты(м), с' сєбє нє давáла (Львів, 1616 *Бер.В.* 81); ѡвцы: вóл'нѹ даю́тъ нáмъ,... Даю́тъ и молоко (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 46); нєхáй зродитъ зємлѧ зéліє зéмноє и давáючоє насѣньє (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.);

(що) *(викликати, створювати)* давати: врядники и все рыцерство рачили пана Семашка в том упоминат,... абы сам доброволне, не ждучи жадного дозволеня и не даючи о собе таковогo вниманъя,... панну Богдану... за князя Януша в малженство выдал (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 129); Самоилъ Сенчило, будучи инокомъ, законови не досыть чинитъ,... тымъ способомъ згоршенье зъ себе даючи (Володимир, 1608 *АСД* VI, 116);

(що кому) виявляти: нѣк(д)ы тако(и) славы и такои ч(с)ти нє давано хоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 40 зв.).

12. (що кого) Просити: Ото, пане, к тобѣ с плачем всѣ впадаєм, Матку твою за нас руку мѣти даєм? (1648 *Елег.* 153);

веліти, наказувати: Помєнєныє ѡсобы... // ...А навєтъ и вєлю сусєдомъ єє м(л): ѡбыватєло(м) тамошънимъ жадного росъказаня собє на то нє маючи нєхѹти давалъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.); тот же урожоный инстикгатор нашъ позваного презъ возного судового до права по три кротъ приволыватъ давал (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

13. (що) *(містити в собі, становити) (про міру)* мати: овъса копъ двѣсте шестдесят, копа давала пултора чверти (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117).

14. (що) Визначати, пропонувати: нє продамъ за тѹю цєнѹ которѹю даєшъ (к. XVI ст. *Розм.* 27 зв.).

15. (кому що, чого) Робити, чинити: Про то мы, братя, выдложѣмъ усякую лихоту выдъ сердецъ нашихъ,... // ...говорѣмъ по правдѣ ико ближнимъ нашимъ, даючи имъ усего доброго, если хочеме пріяти отъ Бога вѣнокъ небесный (XVI ст. *НЄ* 220-221); даю вам то на знамѧ и(ж) которого ѧ поцѣлѹю... тоты(и) є(ст) (поч. XVII ст. *УЄ* №256, 8); **давати ганбу** *див.* **ГАНЬБА; отвѣтъ давати** *див.* **ОТВѢТЪ; отпоръ давати** *див.* **ОТПОРЪ; пожегнанє давати** *див.* **ПОЖЕГНАНЄ; порядокъ давати** *див.* **ПОРЯДОКЪ; цѣлованє давати** *див.* **ЦѢЛОВАНЄ.**

◇ **давати выводъ** *див.* **ВЫВОДЪ; давати вѣру** *див.* **ВѢРА; давати (въ) моцъ** *див.* **МОЦЪ; давати нагороду** *див.* **НАГОРОДА; давати**

отплату *див.* **ОТПЛАТА; давати поруку** *див.* **ПОРУКА; пригану давати** *див.* **ПРИГАНА; давати ратунокъ** *див.* **РАТУНОКЪ; давати славу** *див.* **СЛАВА; давати слово** *див.* **СЛОВО; клятву давати** *див.* **КЛЯТВА; помочь давати** *див.* **ПОМОЧЬ; раду давати** *див.* **РАДА; руку (свою) давати** *див.* **РУКА; хвалу давати** *див.* **ХВАЛА.**

Див. ще. **ДАВЫВАТИ, ДАИВАТИ, ДАТИ, ДААТИ.**

ДАВЕНЄ *с.* Давлення, душення: потом виделихмы на шии знак душеня и давеня сине значне, яко венцем шию обложил (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 501).

Пор. **ДАВИТИ.**

ДАВИТИ *дієсл. недок.* **1.** (кого, що) *(завдавати фізичного болю або умертвляти)* давити, душити: слоуга тъи... єдиного товариша своєго которыи ємоу быль винєнь сто пѣнєзїи оухопиль и давиль єго (1556-1561 *ПЄ* 81 зв.); За́хо(д)нїи ѡ(т)ци // шє́стьдєса́тъ єпи́скопѡвъ... в тємнíцахъ замкнѹвши, розмаи́тыє моу́кы задава́ли, одны́хъ го́лодомъ... мори́ли инши(х) огнє́мъ пєклй, дрѹги́хъ дѹши́ли, дави́ли (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50 зв.-51); на то́мъ... со́н҆мищи... одны́хъ доу́шєно, дрѹги́хъ да́влєно, иншы(х) то́плєно (Острог, 1598 *Отп. КО* 20); той слоуга... нашо(л) єдиного которїй ємоу бы(л) винє(н) р҃ грошїй. ѡ(н) єго имивши поча(л) єго давити (к. XVI ст. *УЄ* №31, 159).

2. *Перен.* (кого) Давити, гнітити; пригнічувати: х҃с бовѣ(м) в самарїю дш҃ъ любѻвїю знатый пришо́лъ маючи лѣснѹю лвицѹ то є(ст) самарита́нкѹ грѣшнѹю, в грѣха(х) ѡнѹю да́витъ, и всѣ злости єи забива́єтъ, и з҆ оустъ єи ба́рзо соло́дкый мє(д) то є(ст) похвалоу своєи сла́вы выводи(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 182 зв.).

ДАВИТИСЯ *дієсл. недок.* Давитися, душитися: offoco, as, нападаю, давлюся (1642 *ЛС* 290).

ДАВНЕЙ *див.* **ДАВНѢЙ.**

ДАВНЕЙШИЙ *див.* **ДАВНѢЙШИЙ.**

ДАВНЕЙШЫЙ *див.* **ДАВНѢЙШИЙ.**

ДАВНИЙ *див.* **ДАВНЫЙ.**

ДАВНІЙ *див.* **ДАВНЫЙ.**

ДАВНО *присл.* **1.** *(значно раніше, колись)* давно: мы съємъ ва(л)ны(и) таковы(и) зложили на которо(м) ѡ зъєночє(н)ю (*виправлено із* ѡдъєночє(н)ю. — *Прим. ред.*) давно кня(з)ства... с корѹною ...справа была бы скончона (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 111 зв.); Чита́лємъ да́вно кни́ги // ѡ дх҃ѹ ст҃омъ, нѣякогось чл҃ка (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 45-45 зв.); сами постите, та не постите такъ, якъ постили святыи давно, што было на высоту чути кликаня ихъ (XVI ст. *НЄ* 17); Если для того, жесмо реч давно утвержоную взновили и найвышому пастыру Христову послушенсво отдали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); Свѣтлости веселая, ах, гдес ся подѣла? Плачу ревно, жемъ тебе давно южъ видѣла (I пол. XVII ст. *Рез.* 174); Дре́влє: прє(д) ча́сы, да́вно пєрє(д) ты(м) (1627 *ЛБ* 33); Давно olim (*Уж.* 1643, 49 зв.); Помєнєныє ѡсобы... врядѹ своє(г) з сєбє нє (з)давъши... // ...з малъжонъкою своєю... мц҃а мая шосто(г) дня з замъку Народицко(г) в рєчи до приятєлъ єха(т) мовѹ ѹчинилъ а то ю(ж) давно зо въсимъ сє тымъ што єє м(л): Панє(и) Потоцко(и) з має(т)ности єє набралъ былъ выпровади(л) (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131 зв.-132);

(деякий час тому) давно: И: штожъ ты южєсь снѣдалъ. Г: южъ давно (к. XVI ст. *Розм.* 6).

2. *(у певний момент минулого, свого часу)* давно, раніше: сн҃ъ в нєго ѡдинъ єсть давно родилсѧ (1489 *Чет.* 121); поколє я прїидоу а иныи ю(ж) дав҆но в҆стоупил҆ в҆ коупєль (1556-1561 *ПЄ* 359 зв.); ино, милостивый господарю, радъ быхъ тамъ давно ѣхалъ, нижли въ насъ того лѣта прошлого ажъ и до сихъ часовъ што и часъ сполохи отъ Татаръ бывали (Київ, 1556-1568 *АЮЗР* I, 300); я тыми людми на(с)вє(т)чы(л), што ту(т) давно сєно побрано, а нє тєпє(р) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); што мовитє ѡ ст҃облй́выхъ патриа́рсєхъ и ѹчи́тє́лєхъ, якъ нєвєрныє погани́ на х҃а сн҃а бж҃ия мовять, чє́мѹ нє пришо́лъ давно спасти, А нє нашста(т)кѹ вє́ка (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44); Я тєбѣ радилъ, чтобы ти дав҆но в҆ ни(х) пєрєсталъ ся кохати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 265);

заздалегідь, наперед: што ся дотычет именєй Ровєнских, а нє самого Ровного, ижбы єстє давно вжо там єхали и ѡком своим всєго ѡсмотрєли... и нам коло того справѹ дали (Вільна, 1541 *AS* IV,

279); дла вы́шшє спо́мнєны(х) причи́нъ за во́лєю и… ко́штом и накла́до(м) єго мл(с)ти, яко прє(д) тымъ иншїє кни́ги, та́къ и та́а, впро(д) з ро́зны(х) а ста́рых звόдовъ да́вно на то зготόваныхъ, та́къ те́жъ и з кгре́цких скорыкгόвана и до́брє спра́влєна (Острог, 1606 *Мол.* 3 зв.).

3. *(протягом тривалого часу і досі)* давно, здавна: дал… ємȣ тоє имѣнє… // з данми грошовыми и мєдовыми… и з мыты, єстли бы давно бираны были (Краків, 1507 *AS* III, 39-40); дав'но бы в' пла(х)тѣ [або в раднѣ] а на попєлѣ сѣдачи покаанїє чинили (1556-1561 *ПЄ* 262); а пото(м)… кнзь ку(р)пъски(и) повєдилъ давно… ѡни ма(т)кȣ свою моря(т) а вона… єщє жива (Луцьк, 1577 *ЖКК* I, 82); Отожъ и ѳилялетъ,… не можетъ тое проѳесии… хвалити: бо ее давно отступилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 767); чомъ давно подѣлена нучъ на чотыри стражѣ: до пувночи двѣ, а вытъ пувночи опятъ двѣ (XVI ст. *НЄ* 116); я́кожъ и ѡдє(р)жали бы то, ѡ що да́вно бга про́са(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 108); А я того давно ѡжидалъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15); штукȣ ѡлова… да(в)но в склєпѣ лєжачȣю нєпотрєбно далє(м) зрȣба(ти) (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 2 зв.); на тотъ часъ сто злотихъ далисмо в правдѣ милисмо давно тотъ замысль (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468); Жа́дєнъ… з' лѣнивыхъ нєха́йса нє насмѣва́єтъ: понєва́ж' єслй са… в' бѣгъ… пȣстат' з' тыми, кото́рыѣ ю́жъ да́внѡ в'пєрє(д) бѣжа́тъ, поровна́тиса // могȣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 164-165); давно antiquitus vel pridem (*Уж.* 1645, 72); **якъ (яко) давно: а)** як раніше: Рахȣ́йжєса ю́жъ набо́жный члчє з' сȣмнє́нїєм' свои́м', спо́йзри в нє́гѡ я́къ да́внѡ чєрєзъ Исповѣдь стȣю было́ ѡчища́нѡ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907); **б)** як довго: того́ оу́зрѣвши Хс, и знаючи Яко давно хорȣєтъ: ре́къ ко нємȣ; хо́чєшъ ли здоровый быти (поч. XVII ст. *Пчела* 48); прєто кажды(и) бра(т) пораховавши лѣта я(к) давно в малжє(н)ствѣ за кожды(и) рокъ повинє(н) дати по гр(ш) ѕ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 32 зв.); **в)** як давно: покажутъ и тые вси справы его, (кгдыжъ лепшей всихъ тые о томъ ведають,) яко давно онъ патрыаръховъ своихъ вырекъся! (Вільна, 1599 *Ант.* 707); якось тȣ давно пришла? (к. XVI ст. *Розм.* 25).

ДАВНОПРОШЛЫЙ *прикм.* Давноминулий: Та(ж) погрє(б)ши и ѡплака(в)ши то́го трȣпа, и събра́в'шєса всѣ зри́тєли. ѡного видѣнїа бє(з)ѡбраз'наго того гла(с)а чȣдȣ(и)тєса и помина(и)тє Єго, я́ко в дѣя(х) нѣки(х), или дав'нопро́ш'лы(х) часѣ(х) (1599 *Виш.Кн.* 218).

ДАВНОСТЬ *ж.* **1.** *(тривалість у часі)* давнина, давність: прото камє(н)ны(и) для того по(с)тавили и(ж) єсли бы водою па(н) богъ свѣ(т) пєрвє(и) збȣры(л), тогды бы сто(л)пъ камєн(н)ы(и) зоста(в),… а цєгляны(и) бы на памє(т)кȣ, и на знакъ давности пото(м)ствȣ зоста(л) (1582 *Кр.Стр.* 19); Го́ди́лоса тобѣ зго́ла соро́матиса старожи́тныхъ ѳєоло́кгѡ(в) и Ѡцо́въ пова́ги, и ѡ(т) ни(х) оучи́тиса про́стои и нєѡмы́лнои сте́жки, кото́рымъ нє то́лко ча́сȣ да́вность,… высвѣдча́єтъ го́дность вѣры, а́лє и живо́тъ зро́вланый Агглѡмъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 251); Ѡный три(д)цат и осмъ лѣт' в той хоро́бѣ лєжа́лъ, а ѡ сєго да́вности жа́дноѣ взмѣнки нѣ машъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 401); тыє добра… **выра(з)нє** су(т) объяснєныє, и давъностю **лєтъ** ствє(р)жоныє (Київщина, 1639 *ККПС* 240); **дла давности, за давностю (часу)** — через давнину, через задавнення: зара(з) пови́нєнъ ѡ свѣжоє са ста́рати,… и кото́роє бы оужє мо́цъ свою оутра́тило дла да́вности, пома́зȣючи, грѣшы(л)бы смєртє(л)нє (Львів, 1645 *О тайн.* 34); дєрє́въ тєжъ гȣствина, гды прыстьє до жро́дла заги́нȣло, а то за да́вностю ча́сȣ, въ запамата(н)є мѣсцє пȣсти́ла (Київ, 1631 *Син.Тр.* 813).

2. *(давноминулі часи)* давнина, минуле, давність: а такъ нєдочита(н)є(м) истори(и) свєты(х), и(ч) ся на вєликиє розȣмы сади(ли) кȣ своє(и) га(н)бє давно(сти) поча(т)ко(в) народȣ своєго сами(ж) собѣ ȣня(ли) (1582 *Кр.Стр.* 31); Яко антихристъ не дбаетъ на бога отцовъ своихъ, такъ геретикове на продки свое,… не дбаючи ничого на старожитность, на давность,… на единость и згоду вѣры всего хрестіянства не хотять, абы се хто огледалъ на сукцесію порадныхъ пастырей (Вільна, 1565 *Ун.гр.* 164).

3. *юр.* *(термін зберігання права на що-небудь)* давність: ставъ… мають оправляти подлѣ давности (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); хто ѡ зємлю са пра-

вꙋєть, самъ нє присѧгаєть, нижли свєтки ихъ присѧгꙋ дєлають и вы бы ω томъ члонокъ мєжи ними ꙋставили, подлє давности ωбычаѧ (Петрків, 1527 *AS* III, 319); А кгды бы которы(и) доро(с)-лы(и) бы(л) на слу(ж)бє ꙋ чужихъ краинахъ... тому да(в)но(ст) нє шкоди(т) (1566 *ВЛС* 69 зв.); нє вымо(в)ляючисє... да(в)ностиями фаталиями євазыями... вшєляки(х) диляци(й)... єксъцє(п)-ци(й) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрєкаюсє (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); **давность земская** — термін на право володіння певним земельним маєтком: Хто бы ω имє(н)є лєжачоє да(в)но(ст) зємскую дєса(т) лє(т) в мо(л)ча(н)ю бы(л) нє позыва(л)..., ꙋста(в)уємъ и(ж) таковы(и) вєчнє мо(л)чати маєть (1566 *ВЛС* 57); а впрод без вшеляких деляций,... от суду не отходячи,... во всем теперешнему фундушови моему зъ сукцесорами своими досыт чинити повинни будут, жадною давностю земскою не считячисе (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 716).

4. *(прийдешня тривалість)* майбутнє: цесари потомъ... мусили папежу, // яко Богу, услуговати, и правое стрымя коли папежъ на конь уседаетъ держати, и въ давность то цесаромъ почитати (1582 *Посл. до лат.* 1130-1131).

ДАВНЫЙ, ДАВЪНЫЙ, ДАВЬНЫЙ, ДАВНИЙ, ДАВНІЙ *прикм.* **1.** *(який існував у минулих часах)* давній, минулий: давного вѣка врѣмєни житьє было бєз҄ числа лѣ(т) (1489 *Чет.* 367); А къ Берестью, въ заставу, мають ходити водлѣ давного обычаю (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); ωни ꙋво входы... ꙋступаютьсѧ... которыє з да(в)ны(х) часо(в) и за пє(р)ши(х) старостъ ꙋво впоко(и)но(м) дє(р)жа(н)и были (Черкаси, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, 101); Съ сєлъ польныхъ кривого... дана хоживало г҃ кади мєдꙋ нижъли запꙋстєли ωтъ давъныхъ лєтъ (1552 *ОКЗ* 46 зв.); и тежъ князьские, панские, земянские и иные розного роду людей наданя, давные и теперешные,... не ведати, где ся подеваютъ и гинутъ (Варшава, 1589 *АрхЮЗР* 1/I, 247); Але я, видечи давъный и посполитый звычай церъкви Божое, маю моцънейшые // доводы съ писма светого..., на которые ся (большей) огледаю (Вільна, 1599 *Ант.* 505-507); застали тамъ свещенника... у олтаря, завтреню водле уставы и трибу давного отправуючого (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); дани мєдовыє которыє идутъ з да(в)ны(х) часо(в) на манасты(р) мєжиго(р)ски(и) и(з) сєлъ... двѣ кади мєду при(с)ного маютъ зꙋполна... даваны быти вєдлу(г) старого звычаю (Вишгород, 1605 *ЛОИИ* 68, 1, 30, 1 зв.); Новинꙋ оутѣшнꙋю, з҄ вѣкω(в) жада́нꙋю, Ѡ(т) Б҃а Тво́рца з да́вны(х) лѣтъ обєца́нꙋю (Львів, 1631 *Волк.* 24); В пєршꙋю сюю Н(д)лю По́ста, Ц҃рковъ Х҃ва оухвали́ла ωбходи́ти па́мѧткꙋ привє́рнєногω Благоч(с)тїа,... и назва́ла па́мѧткꙋ тꙋю, нєдє́лю Правосла́вїа,... потвєржє́нїєм҄ да́вногω свѧтобли́вогω звы́чаю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 76); Мы рєфєруючисє во всє(м) до Права давного Срокго напоминаєм, Хто то(л)ко товарышо(м) наши(м) сє мєнує(т) изъ мєсча(н) жєбы жа(д)ноє пєрє(ш)коды ни ω(д) кого мана(с)ты(р) Густи(н)ский нє поноси(л) (Чигирин, 1649 *ЦДІАК* 203, 1, 5, 1); хлопо(в) по(д)даныхъ протє(с)та(н)то(в) вла(с)ных, которы(х) было... пє(т)на(д)ца(т) ω(д) да(в)ны(х) часо(в) мєшкаючихъ поро(з)ганяти,... росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 203).

2. *(який був, здійснювався певний час у минулому)* давній, колишній: тыи пановє... маю(т) ωсмотрити и ωправити тотꙋ бꙋкатꙋ зємли, я(к) было при стары(х) и давны(х) кралєвъ по(л)ски(х) (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 457); яко повиноватому приѧтєлю и(х) водлє звыклыхъ давныхъ бу(н)товъ и ꙋпоровъ своихъ противъ на(м) г(с)дру запомнєвъши и забачи(в)ши єси воли божєє и зви(р)хности н҃шоє г(с)дръскоє нарушаючы поко(и) и право посполитоє надъ повинъность свою шлѧхєтьскую // чого сѧ николи ка(ж)дому чинити и допущати нє годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); Генадій, давный Константинополскій патріарха,... до Римского бискупа такъ написалъ: "мѣй старане, святобливость твоя, о всѣхъ твоихъ... бискупѣхъ, тобѣ подлеглыхъ" (1603 *Пит.* 40); Що оучини́лъ и ωный мона́рха да́вний, василі́й мацєдо́нъ цє́саръ кгрє́цкій сла́вный (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); Понєва(ж) на́мъ кр(с)тъ животворѧ́чїй збавє́нє показа́лъ, пови(н)нисмы // всѧкоє пи́лноє стара́нїє приложи́ти абы́ о́номꙋ прє(з) кото́рый ω(т) да́вного оупа(д)кꙋ єстєсмы зба́влєни, присто́йнꙋю оучти-

вость выражали (Київ, бл. 1619 *О обр.* 74-75); 2 часо(в)ни(ки) на ѡ(с)меріна(х) друк(к) лво(в)ско(г) давно(г) продалє(м) за з(лт) 2 и 20 (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6); Яснаѧ и я́внаѧ реч҅ є(ст)... иж҅ Кре́стъ пере(д) збаве́нною на нє(м) му́кою... нѣчо́го и́ного нє бы́лъ и нє значи́л҅ єдно сро́гоє за вы́ступки злочи́нцѡ(в) кара́н҅є, а звла́ща поча́токъ свóй взя́вши ѡ(т) ѡны(х) да́вныхъ Ры́мскихъ Тиранѡвъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 273); Єде́нъ з҅ да́вны(х) ѡ(т)цѡ(в) стыхъ, Чите́л҅никꙋ ѡсще́нный, запыта́ный бꙋдꙋчи ѡ(т) ꙋчнѧ своє́го: Як҅бы кто налѣпшєй оупростова́ти могл҅ житїє своє на свѣтѣ? (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 2); нѣчо́го нє допꙋсти́ти в҅ своє(м) тѣлѣ прє(ш)лои молоды(х) лѣтъ бы́строcти, роспꙋсты, хитрости, або нєстате́чности да́вьной (серед. XVII ст. *Кас.* 7);

(який існує вже багато часу) давній, старий: естъ у Подгородной подданый панеи Семеновое Подгороденское, Васко Козакъ, давный товаришъ мой (Житомир, 1590 *АрхЮЗР* 6/І, 214); Передо мною Остапомъ Безбородком бурмистром на тот час на местцу новом будучим, Михайломъ бурмистром, Пархо(мо)мъ и давными присежными, жаловав и оповедав Кузма, на Демидиху, иж овечка моя прилучила ся до овечок ее (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7).

3. *(який походить з давнини)* старосвітський, стародавній: Для милосердия Божого, прошу: чытайте писма светыхъ отецъ, чытайте кройники церъковные, чытайте сынoды давные, - (обачите, же) ся правды дощупаете (Вільна, 1599 *Ант.* 947); ѡ Сіри́нахъ тыхъ баснь єсть така́а, за пога́ньства єщє Грецкого да́вназа (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); И естъ то свѣжій отступницкій новокалендарній (то естъ такъ давній, якъ естъ давній новій календаръ) вимислъ, а на насъ потваръ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 713); Алє сѧ то ѡпꙋсти́ло длѧ то́гѡ жє в҅ жа́дномъ Гре́цкомъ, та́к҅жє и в҅ да́вныхъ на́шихъ рꙋкопи́сныхъ ста́рыхъ, якѡ и в҅ тепе́рѣшнихъ Моско́вскихъ дрꙋкова́ных҅ Слꙋже́бника(х), тыи слова́ нє знайдꙋ́ют҅сѧ (Київ, 1639 *МІКСВ* 217).

4. *(давно виготовлений, зроблений)* давній, старий: Которое дєло спижаноє было давъноє на замъкꙋ... дираво (1552 *ОВін.З.* 131 зв.); давъного пороху... сола(н)ка на три пальцы нєпо(л)на (1552 *ОКан.З.* 20); Порохꙋ гаковни(ч)ного... прислано д҃ бочє(ч)ки // а давного... полторы соля(н)ки (1552 *ОЧерк.З.* 6-6 зв.); вєрнꙋлє(м) зво(н)нику за гвоздѣ давныє зло(т) 2 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6); Поя(с)... долги(и) давны(и) до ѡздобы гроту и сто(л)ца по(д) ѡбразы зажыває(т)ся (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 68);

(про харчі) несвіжий: Очистите давный квасъ, будьте новый замѣсъ, чомъ уже есте безъ кваса давного (XVI ст. *НЄ* 193).

5. *(який існує з невизначеного часу)* предковічний: Сєи нн҃ѣшніи хвалєбны(и) дн҃ъ... та(к) маєт(м) ро(з)умѣти... и(ж) єсть ѡ(т)кри́тїє таиньства бж҃їѧ ...кто́роє было скры́тє потає́но прє(д) вѣки давны(ми) (Львів, 1585 *УЄ* №5, 508, на полях); Ѡ црꙋ прєсла́вный, на(д) всѣ вѣки да́вній. Молю бѡ(з)коє мл(с)рдїє твоє, Прїйми на́съ странныхъ въ цр(с)твѡ своє (Чернігів, 1646 *Перло* 16 зв.).

6. *У знач. ім. с. р.* **давноє** — давнє, старе: ма́ло сѧ ко(г) // в томъ ра́ди(л), на бꙋдова(н)є и кгосподара или пн҃а ничого... нє о(б)зира́ючи, всє да́вноє погамова(л), и о́гнь дх҃а сватого погаси(л) (Острог, 1587 *См.Кл.* 13-13 зв.).

◇ **змия давная** *див.* **ЗМИЯ.**

ДАВНѢЙ, ДАВНЕЙ *присл. в. ст.* Раніше, давніше: кро(и)ники... пишꙋ(т),... ижъ литва в ти(х) мѣ(с)ца(х), гдє нн҃ѣ сєдя(т), давнѣ(и) нижъ ми поляки в по(л)щы (1582 *Кр.Стр.* 56); Которую протестацию и давней готов был протестуючый ад акъта подати, леч будучы през тотъ час на услузе Речы - Посполитои..., прыйты до того не моглъ на тотъ час (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538).

Пор. **ДАВНО.**

ДАВНѢЙШИЙ, ДАВНѢЙШІЙ, ДАВНѢЙШЫЙ, ДАВНЕЙШИЙ, ДАВНЕЙШЫЙ, ДАВНѢШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(який створений раніше)* давніший: Азажъ не давнейшые церкви хрестиянъские, нижъ шопы вашы геретические, которыхъ есте недавно за нашихъ вековъ наставляли, церъкви Божые покгвалътившы и геретичествомъ помазавшы (, чого предкове вашы ни слыхали)? (Вільна, 1599 *Ант.* 851); Напоминаю всѣхъ, абысте давнѣйшого "Номоканону" не читали, але той, который отъ патріархи Фотіа есть утворенъ (Київ,

1621 *Коп.Пал.* 743); Воды ма́ло прино́сишъ з᾿ жро́дѣлъ Гелико́нскихъ Во́ды ѡнъ зна́къ давнѣ́йшій, воды копы(т) ко́нски(х) (Київ, 1632 *Євх.* 304).

2. *(який існує віддавна, раніше від когось, чогось)* давніший, старіший: ротъмистръ ново тамъ притагнулъ сто драбовъ... Староста тежъ оуказалъ дроуги(и) почотъ драбо(в) же да(внеи)шихъ которые тамъ... слоужили (1552 *ОЧерк.З.* 16); а што ся дотыче решты,... теды и тое вытрутити им маем взглядом долъгу давнейшого (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 162); Причи́на бовѣмъ того не взга́рда ...давнѣшогѡ споражє́нѧ, але... дорого́моу часо́ви фолгова́ніє (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

Пор. **ДАВНЫЙ.**

ДАВЦА *ч.* (*стп.* dawca) давальник, доброчинець: въсяки(х)... утѣ(х) ѡ(т) всеси(л)наго всяки(х) блгъ да(в)ци бга полоучи(ти) желаемо (Кам'янець, 1612 *ЛСБ* 436); в неѓо́дныхъ моли́твахъ на́шихъ всѣхъ дѡбръ да́вцы и съвершителѧ проси́ти не перестава́є(м) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 7 ненум.); Бъ бовѣмъ боудучи добротли́вый, и вса́кого добра́ да́вца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 220); естлибы то такъ было, теды бы несправедливымъ былъ законоу давца, которій з᾿ шатаномъ валчити члвкови приказалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 269); Блгода́тєль: Добродѣ́й, или́ до́брого да́вца (1627 *ЛБ* 8); Фе́бє да́вцо свѣтлости... Завита́й до Печє́рских᾿ са́дѡвъ цноторо́дныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 303); хва́латъ Гда Бга Тво́рца сво́єго, и до́брого да́вцоу (Чернігів, 1646 *Перло* 12 зв.).

ДАВЫВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (що) Платити, сплачувати: Мы,... на я(р)ма(р)ки..., мыта волы(н)ского ѡ(д) жа(д)ны(х) товаровъ николи никому не давывали (Луцьк, 1592 *ТУ* 226).

Див. ще **ДАВАТИ, ДАИВАТИ, ДАТИ.**

ДАЖЕ[1] *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну частину часу до головної)* поки: Сноу Бжій блгослове́нный. На земли пло́тїю явле(н)ны(и)... В те(м)ной и смоутной Вифле́емской Пещє́рѣ. Да́же на́мъ до пресвѣтлогѡ Нба ѡ(т)вори́ши двє́рѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 56 зв.); ю(ж) тыи тѣла Бгъ премѣнитъ, въ сла́воу Нб(с)нои свѣтлости, да́же с тѣми въскр(с)ноутъ, и ста́ноутъ на соудѣ Бжемъ, ѡ(т)дава́ти црю своєму Тала́нти (Там же, 145 зв.).

ДАЖЕ[2], **ДАЖЪ** *част.* **1.** *(видільна)* навіть: егда начнеш дѣло подвига своего, постом, молитвою,... стрежися, абы еси не прочитал ни едино писание еретическое, ани толковые, даже и православные книги до времене оставь (1608-1609 *Виш.Зач.* 209); Іѡа(н) стый былъ в᾿ захвичє́ню; в᾿ дхоу в᾿ днь Нєдє́лній, ви(ш)ше всѣ(х) Хо́рѡвъ Агглскихъ, даже до непристоуногѡ (!) свѣта, пре́д᾿ са́мый Маеста́тъ бо(з)кій, и тоу ємоу Бгъ показа́ Та́ины (Чернігів, 1646 *Перло* 131 зв.).

2. *(підсилювальна)* аж: оуспенїѧ пресвтыѧ вл(д)чца нашеѧ бца хра(м) ѡгнемъ погорѣвши, даже до ѡснованїѧ расыпасѧ (Львів, 1592 *ЛСБ* 198); А если хо́четє слышати и ѡ(т) на(с) бл(д)тїю хвою мае(м) ся добрѣ да(ж) до ннѣ (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); проклени же тѣх всѣх пап рымских от перваго собора даже до седмаго и от седмаго даже до сквалчения вѣры (1608-1609 *Виш.Зач.* 223);

(*у сполуч.* **даже и**) аж: сосоуди честнии лежали в зе(м)ли даже и до лѣ(т) первого хр(с)тьянского црѧ (1489 *Чет.* 26); домъ сеи... ѡ(т) нача́ла даже и доннѣ, ви́димыхъ вра́гъ и неви́димыхъ низлага(л) грѣдынѣ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Чому ж черпаєте з горкого студенца, иже вас погу́бять даже и до конца (XVI ст. *Укр.п.* 85); состависѧ школа... ми́лостынями всѣ(х) православныхъ хри(с)тиянъ, якъ ста́ноу дховного, такъ же ѡсобъ... шляхе(т)скихъ, и всего по(с)поли́того народоу даже и до оубоги(х) вдовицъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1).

ДАЖЪ *див.* **ДАЖЕ**[2].

ДАИВАТИ, ДАЮВАТИ *дієсл. недок., многокр.* **1.** (що) *(у дар, як вияв ласки)* дарувати, надавати: оуходъ на самари почонъши ѡтъ ѡльхового плеса и волъчеє воды // ажъ до верхоу... староста... даивалъ... комоу хотячи (1552 *ОЧерк.З.* 10-10 зв.).

2. (що кому) *(податок, данину, мито і т. ін.)* платити, сплачувати: с того села дани грошовое и медовое и бобровъ и куницъ всего того — десѧт копъ грошей нам даивали (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); напервѣй вызволилъ его милость тое-то нашо мѣсто... отъ пѣнязей тыхъ, которые за дякломъ врядникомъ // даивали въ каждый годъ (Краків,

1507 *АЗР* II, 10-11); дань с того кꙋ збаражꙋ даивали (1546 *ОГ* 87 зв.); дє(р)живали мєщанє сторожовъ... даивали кажъдомꙋ с нихъ на тыдєнь по в҃і грш҃ (1552 *ОБЗ* 144 зв.); чєркашєнє... даивали старостє с каждоє ватаги вєликоє або малоє... по л҃ рыбъ (1552 *ОЧерк.З.* 10 зв.); пытали тыє мє(ш)чановє, ку(п)ци и(л)во(в)скиє, длѧ котороє причины и(х) гамую(т), мыто нє(з)вы(к)лоє, которо(го) перє(д) ты(м) николи нє даювали,... брати хотя(т) (Володимир, 1582 *ТУ* 190).

3. (що) Виконувати повинності: паклиж ѡни бꙋдꙋт тоє сторожи нє стєрєгивали и подвод... бꙋдут нє даивали и ты бы и н‹ы›нѣ им кривды нє чинил и новины нє ꙋводил (Мельник, 1501 *AS* I, 146); По(д)воды а стацєи даивали мєщанє рѧдомъ вси (1552 *ОБЗ* 145); порохо(в)счины на замо(к) ку ѡборонє нє даювали (1582 *ЖКК* II, 154).

4. (що) *(спеціально призначати для використання чогось комусь)* виділяти: кн‹ѧ›зь Михайло и кн‹ѧ›зь Костѧнтин посылывали их на тꙋю сторожꙋ и даивали под них кони свои (Мельник, 1501 *AS* I, 146).

Див. ще **ДАВАТИ, ДАВЫВАТИ, ДАТИ.**

ДАКТИЛОВЫЙ *прикм.* Фініковий: Фи́ніксъ: Фини́ковоє дє́рєво, и ягода є(г), а(б) дакти́ловоє и ово(ц) є(г) (1627 *ЛБ* 239).

ДАКТИЛЪ *ч.* (*гр.* δάκτυλος, *лат.* dactylus) фінік: Ва́їє: Прꙋтьє финїково, ро́зки Дактилꙋ, або Палмꙋ́вого дєрєва, з҄ квѣто(м) лоза, ба́гнѧта, шꙋ(т)ки (1627 *ЛБ* 189); phoenicobalan(us), финикови(й) пло(д), дакти(л) (1642 *ЛС* 315).

ДАКТО *займ. (неозначений)* хтось, хто-небудь: Братя, ажъ дакто выдъ васъ заблудитъ выдъ правды, та кто его обернетъ выдъ заблуженія, нагай знаетъ, ажъ избавитъ душу его отъ смерти и покрыетъ множество грѣхувъ (XVI ст. *НЄ* 62); коли ти естъ якая неволя, чл҃вѣче, не гнѣвай ся на Бога,... не смотри дакому учинити зло, али моли ся Богу выдъ усего сердця (Там же, 72).

ДАЛЕЙ, ДАЛИЙ, ДАЛѢЙ, ДАЛѢЄ, ДАЛЕ, ДАЛѢ *присл. в. ст.* **1.** *(на більшій віддалі або на більшу відстань від чогось)* далі: повєл по старым жє гранєм... ѡт хвощанца... под лѣсь... и там далєй горою посєрєд лѣса... в болото (Ковель, 1519 *AS* III, 188); пакли б царь Пєрєкопский в тот час на Волын и далєй на Подлашє тѧгнꙋти мєл, тогды бы вжо вы готови там... кꙋ ѡборонє напротив томꙋ нєприѧтєлю нашомꙋ были (Краків, 1538 *AS* IV, 156); Пє(р)ваѧ [сторожа]... ꙋ полъторы мили ѡтъ замъкꙋ дрꙋгаѧ далє(и) (1552 *ОБЗ* 144 зв.); Вшєлякая справа бра(т)ская нє має(т) быти выношєна далє(и) ѡ(т) порога домꙋ бра(т)ского (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); коня у поданого тамошнего взявши, въ дорогу далий до войска Лободина тягнучи,... приехали есмо до Коростятина (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/I, 125); А сєсє зє(м)ля, що є(м) и(з) лѣса вырубалъ на го(р)бѣ при Лєвъковы(х) двѣ нивы, трєтяя далєй шырокая (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); обѣ вершини зойшедшися повинни бить... по оба боки, с пахатним и степним полем до скель и далѣе (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); ю(ж) собѣ ѡ(т)початꙋ ту и нє по(и)дꙋ далѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); з҄бꙋдова́лъ тє́жъ та́мъ олта́рь г(с)дꙋ, и взыва́лъ и́мѧ єгѡ, и танꙋлъ авраа́мъ идꙋчи, и да́лєй постꙋпꙋючи кꙋ // полꙋдню (серед. XVII ст. *Хрон.* 21-21 зв.).

2. *(триваліше за часом)* довше, більше: А так мы вєдлє ѡноє змовы своєй до Шайна въ снѣдалнꙋю годинꙋ приєхали и ждали єсмо их в Шайнє далєй, нижли до нєшпорноє годины (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); тыи подданыи єго Карасинцы мѣли в нєм пол своих в заставє ѡт ста лєт и далєй (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 355); даютъ сторожомъ на го(д) по м҃ ко(п) грошє(и)... // ...коли ѡсєнь долъга тогды далє(и) стєрєгꙋть а бо(л)шъ тєжъ бєрꙋть (1552 *ООвр.З.* 102-102 зв.); здай ми лич҄боу из шафарьства твоєго бо ю(ж) далѣи нє боудєши могль шафаровати (1552-1561 *ПЄ* 291); То естъ, абы не преходилъ часъ замѣроный отъ дня четырнадцатого луны до 21 дня луны тогожь мѣсяца первого, а не далѣй (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 142); кды самоилъ на(д) слоу́шно(ст) забавилсѧ, ѡ(н) нє хотачи тръпѣти да́лєй, и жа́лоуючи жє ча(с) войны оуплыва́єтъ,... оурѧ(д) ієрє́искїй взавши на сє́бє ѡ(т)правилъ ѡфѣроу (поч. XVI ст. *Проп.р.* 158); еднакъ по выполненю того обѣту моего повинны чекать мѣсяцей дванадьсять не далей (Львів, 1631 *ОЛ* 17).

3. Потім, пізніше, згодом, надалі: того року далей поотомкнули: маетъ имъ рокъ початися тую корчму варити отъ семое суботы прійдучое и держати маютъ тую корчму годъ весь сполна (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); ѡн на тот рок маєт справꙋ мѣти з братом своим,... и просячи нас, абыхмо того рокꙋ далєй ємꙋ помкнꙋли (Краків, 1538 *AS* IV. 170); то пак пан Гапон восполок с паном Мойсеем, не хотечи далєй у болшие шкоды и в наклады приходити, тут же у права згодилися приятелским обычаем (1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 116); Отожъ намъ вже зъ ними не годитсе одного // дня Пасхи светити, хотя бы тежъ въ недѣлю пасха ихъ прыпадала,... але въ першую недѣлю по пасцѣ Жыдовской, то естъ, по днехъ четырнадцати луны въ першую недѣлю, а не далѣй (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 141-142); ѡ то проси(м) и ва(с) с пи(л)но(с)тію напоминає(м) яко є(с)тє до то(г) часу пилно(ст) чинили жеби и далии в тє(м) нє ꙋставали (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); исцѣливъ тоту жону убогую, што истѣкала кровлю... и была искелтовала усе иманя свое лѣкарюмъ, али ище дале гурше юй было, не могли юй помочи нѣчого, али Іисусъ исцѣливъ еи (XVI ст. *НЄ* 154); презъ посланника своего... позваный просилъ, жебы тотъ терминъ тыднемъ далей помкненъ былъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 115); Да́й на́мъ и да́лєй, в҆ потѣхахъ сѧ дочєка́ти (Львів, 1616 *Бер.В.* 83); Про́чїй: Позоста́лъй,... дрꙋгїй, щό пото(м), иншїй, пото́мъ, да́лѣй (1627 *ЛБ* 102); Стало жито по Рождествѣ Христовѣ заразъ по два злотыхъ зъ накладомъ, а далей по копи (1636-1650 *ХЛ* 81); Бгъ кото́рый мєнє живи́тъ ѡ(т) моло́дости моє́й а́жь до сєгѡ днѧ нєха́й блгослови́ть ты(м) дѣтамъ и да́лєй (серед. XVII ст. *Хрон.* 75 зв.).

4. *(продовжуючи розпочате)* далі: слꙋхай жє далѣй члчє и(ж) сѧ засмоутили на(д) тобою // ѡныи народы которїи ишли за хмь (к. XVI ст. *УЄ* №31, 202-202 зв.); су(д)... бачєчи то ижъ яко ся сꙋды звыклы зачинати и до рєєстрꙋ справы вписованы бывають, тєды сторона поводовая до рєєстрꙋ тоє справы впєрє(д) вписати... нє занєхала, наказа(л) сторонє позвано(м) далє(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); Далѣй въ той росправѣ ѳ Игнатіи и Фотіи поступуючи, повѣдаю, ижъ мы обудву приймуемо, обу за святыхъ... маемо (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 745); Далє(и) бо(л)шє нє мовлю алє на ѡстатокъ Положꙋ... ту єдє(н) прыдатокъ (1636 *Лям. о приг.* 7 зв.); Пла́калъ бы подобно и далѣй, алє єди́нъ ѡд҆ старцѡвъ гамова́л҆ лзы єгѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); Тєпє́ръ да́лє(и) в ѡпи́сованю и́ншого цвичє́нѧ... постꙋпимо (серед. XVII ст. *Кас.* 38); **и далей** — і так далі: Жикгимонтъ третій,... кроль Полскій великій князь Литовский, Руский, Пруский, Мазовецкій и далей (поч. XVII ст. *КЛ* 87); **и прочаѧ и далей** — те саме, що **и далей**: Яснє ѡсвєцо́номꙋ, и вєл҆мо(ж)номꙋ, кнжти... Алєкса(н)дрови ко(н)ста(н)ти́новичови,... кнжти ѡстро(з)комꙋ, воєво́дичови Кі́є(в)скомꙋ, и про́чаѧ и да́лєй (Острог, 1587 *См.Кл.* 1);

(у документі) далі, нижче: Далєй выписано в томжє привилю... што дал Єго Милость кнѧзю Сємєнꙋ Юрєвичꙋ дом жидовский в мѣстє Лꙋцком (Краків, 1507 *AS* III, 40); што далє(и) напи́сано нє ра(ч) лєнова́тисѧ прочита́ти и та́мъ мо́жєтсѧ што до того(ж) нєздоро́жноє показати (Острог, 1587 *См.Кл.* 2 зв.); панъ воевода... // ...геретыцкие и Аръряанъские сыноды и зъезды хвалитъ, и такъ далей въ тымъ листе своимъ пишетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 597-599).

5. *(сильніше за ступенем дії або вияву)* більше: тєпє(р) і члвка и(з) сохами... на замокъ слꙋжили, а далє(и) к замъкꙋ жадноє роботы ани ѡправы нє чинили (1552 *ОЖЗ* 128 зв.); Ино Михайло Мышка нє боронѧчисѧ далєй въ томъ никоторыми правными причинами, алє самъ добровольнє повєдилъ..., жє Валєнтый Жєлєхъ, приєхавши на Волынь, стꙋпилъ до мєнє въ домъ мой (Петрків, 1564 *AS* VI, 250); Коли ся уже покаешъ, не иди опять ко блудницамъ..., што бы ти не было гурше, нѣжъ перше, уже дале не согрѣшай (XVI ст. *НЄ* 8); Але о тыхъ рѣчахъ долга есть простирати мовы. Далей бы кресу заняло, нижели мы нынѣ кроткой въ мови назначили (Єгипет, 1602 *Діал.* 50); ѡ што сѧ ѡ(н) свє(т)чи(л) и далє(и) ничо(г) нє ко(н)тровє(р)туючи про(ч) ѡ(т) сꙋдꙋ ѡ(т)шо(л) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30); Всѣ рє́чи пода́ныи на(м) прє(з) за́конъ и прє(з) Проро́ки и Єв(г)лис-

ты, и знаѥмо и шанꙋѥмо, на(д)то нѣчого да́лѣй не шꙋкаючи (Київ, 1619 *Гр.сл.* 220); ѫжъ на то́й ча́съ бє(з) фрасꙋнкꙋ зоста́немъ, да́лей не боѧчи́сѧ жа́дного стра́хꙋ (Львів, 1642 *Час.Слово* 271);

(за кількістю) більше: вышъ помєнєныє при(н)ципали..., которы(х) было чл҃ка до сорока и далє(и) з ро(з)ны(м) ѡружємъ... до(м)... протєстуючи(х) по(г)рабили (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

6. *(у меншій спорідненості з кимсь)* далі: ѡсо́бы не лꙋ́чатсѧ з҄ собою то(л)ко в҄згла́до(м) пнѧ, ѡ(т) кото́рого походѧ(т), и длѧ того не могꙋт҄ бли́жей, а́лбо да́лей ѡ(т) сєбє бы(т), то(л)ко я(к) дале́ко а(л)бо бли(з)ко ѡ(т) пня сꙋть (Львів, 1645 *О тайн.* 171).

◇ **имъ (чимъ) далей, тымъ барзѣй** — чим далі, тим більше (швидше): И такъ діаволъ сѣти своє, им далей, тым барзѣй в них ростягает (Львів, 1605-1606 *Перест.* 55); чимъ далѣй, тымъ барзѣй изнемогаю и до кончины приближаюся (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73); **имъ (чимъ) далей, тымъ болше (болшей, болшъ, болѣй)** — чим далі, тим більше: лечъ они,... до покуты ся не мѣли, але имъ далѣй, тимъ болше блоудовъ причиняли (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 772); любо́вь єсть источникъ або жро(д)ло ѡгнѧ, имъ да́лєи вытѣка́ючого, тымъ бол҄шєи прагнє́ньє до б҃га чи́нѧчого (Острог, 1598 *Отп.КО* 31); писмо ст҃оє чи(м) да́лѣ(и) єго читаєшъ, ты(м) бо(л)шъ нєпрєбра́ный ска́рбъ собѣ в нб҃ѣ готꙋєшъ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 2 зв.); имъ да́лей, ты́мъ бо́лѣй ѻнаѧ сє бѣсо́вскаѧ пре́лесть розшири́ла (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); **имъ (што) далей, тымъ горей (горшей)** — чим (що) далі, тим гірше: не бачу, жебы церковъ Греческая... въ поступкахъ якихъ помножитися мела, але што далей, тымъ горей нищиетъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1021); за... злою дорогою которая и(м) далє(и) ты(м) горшє(и) сє псує нє могли(с)мо та(м) ꙋ ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158).

ДАЛЕКИЙ, ДАЛЕКІЙ, ДАЛЕКЇЙ, ДАЛЕКЫЙ, ДАЛЕКЪ *прикм.* **1.** *(розташований на великій віддалі від чогось)* далекий: меншіи с҃нь все забрав҄ши и пошоль в҄ стороноу далєкоу и та(м) потратиль в҄сє своє имѣнїє (1556-1561 *ПЄ* 288 зв.); зъехалисе есмо зъ розмаитыхъ и далекихъ местъ до тое воли,... и маетности свои попродавши индей, поприймовали есмо пляцы, на которыхъ // есмо побудовали (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 7/I, 253-254); А которы(и) бы бра(т) мєшканъє мєлъ далєкоє ѡ(т) сєго бра(т)ства тогды в рокъ по шести грошє(и) має(т) давати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); а которы(и) бы бра(т) мєшканиє мѣль далєкоє ѡ(т) сєго бра(т)ства, тогды в ро(к) по гро(ш) в҃і має(т) давати до скры(н)ки бра(т)скои (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); На́йдєшъ оу ва́съ штод҃нъ ковалѧ з҄ мо́лотомъ, те́слю з҄ сокѣрою, и и́нши(х) ма́стєрѡвъ, з҄ ро́зных҄ дале́кихъ мѣстъ з҄ ро́зным҄ на́чи(н)ємъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3 зв. ненум.); Кꙋпе́ц҄ всю мае́тность своѭ в҄ кꙋ́плю в҄клада́єт҄, и ѡ(т)єжджа́єтъ в҄ дале́кꙋю сто́ронꙋ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); Аще ра́но ро́спрострꙋ кри́лѣ оу́ма мо́єгѡ, И полещꙋ в дале́кїи прє́дѣли мо́рѧ твоє́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 31); Тамъ ко́ро(т)ко прєтръва́вши... до дале́кой и чꙋжей сѧ пєрєню(с)лъ краины (серед. XVII ст. *Кас.* 53 зв.).

2. *(який має велику протяжність)* далекий: ѡ(т)шо(л) бо моужь ѡ(т) жєны оу далєки(и) поу(т) (1489 *Чет.* 168 зв.); пото(м) яко до ишпа(н)ски(х) бєрєго(в) до краины галатии... далєки(м) зыкглованя(м) ди(в)нє запровади(л) (1582 *Кр.Стр.* 75 зв.); тая дорога, такъ далекая, немало достатку потребовала и потребуеть (Львів, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 461); Устани, ижъ чомъ далекый ти естъ путь ходити (XVI ст. *НЄ* 16); Зпрацова́лсѧ... августинъ ст҃ый бы(л),... оутрꙋдилсѧ з дале́кой и тѧжкой доро́гы, кото́рꙋю принѧ(л) жєбы на́съ... з҄ собою в҄ нб҃о запрова́дилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 181 зв.); [овечка] блоука́ючисѧ заблꙋди́ла, и нє бли(з)ко и нє ла́цно, алє на го́ры и бєски́ды, то єстъ в дале́кꙋю нѣякꙋю доро́гоу,... зашє(д)ши (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); До́лгїй: Дале́кїй, до́лгїй (1627 *ЛБ* 31); Тєды плєнипотє(н)тъ позваны(х), видєчи далєки(и) зає(з)дъ в кгрунъты по(з)ваны(х), протє(с)тацию заносилъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 194); доро́га... была дале́каѧ, а подоро(ж)ны(и) и ѹбо́гыи,... пѣшь ити моу́сѣли (1645 *УЄ* №32, 274).

3. *(який відбудеться, настане згодом)* далекий, майбутній, пізніший: Прото чу(и)тєсѧ абыстє по(д) дєкрєтъ тѧжъки(и) нє подпали на далєки(и) часъ

того нє ѡ(т)клада(и)тє (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); весє́лѧ своє ѡ(т)кладає́тъ на далє́кїи ча́сы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 53).

4. *(про родинну спорідненість)* дальній, далекий: никоторые кровные, близкие и далекие... ей жадного принагабаня чинити... не маютъ (Липівка, 1581 *АрхЮЗР* 8/III, 328); тыє прїятєлє моє... такъ же и иншїє повинныє моє // такъ близкїє, яко и далєкїє, и нихто тоє цєркви... поустошити николи нє маютъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 47-48); я са(м)... буду повинє(н)... є(г) м(л) пна алєксандра хрєницкого... ѹ ко(ж)дого... суду... ѡ(т) вшєляки(х) ѡсобъ // крєвны(х) бли(з)ки(х) и далєки(х)... боронити (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); я самъ... слуги и и(н)шихъ... особъ бли(з)кихъ и далєки(х) жа(д)но(г) вступу ани пєрє(ш)коды... въ ужива(н)ю тоє має(т)ности... пану Бо(г)дашєвичови... чинити нє має(м) (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19); вже от того часу сами себе отдаляемо, потомковъ наших и покревних наших, близькихъ и далекихъ (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19);

у знач. ім. далекий родич: я вжо самъ и по мне дети мое и нихто // з близкихъ и далеких моих ее, малжонки моее,... с тых двох частей именей моих... рушити не мають (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 34-35); годится бовѣмъ и у далекихъ доброе славы своей постерегати а уданямъ злымъ забѣгати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 624).

5. *Перен.* (від кого, від чого) *(відмінний суттю, внутрішніми якостями і т. ін.)* далекий, інший: Отожъ далекое то порованье бискупа Киевъского до овыхъ, хиба бысте всихъ Рымлянъ за геретиковъ почытали, а не за правоверныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 865); то́є то єстъ кото́роє на(с) далє́кими чи́нитъ ѡ(т) бга (Острог, 1607 *Лѣк.* 30); повѣдаю, ижъ тая его повѣсть отъ правды далекая (Вільна, 1609 *АЮЗР* II, 44); А тєпє(р) сна(т) и готовости єкзє(м)плира нє машъ и мысли вм ѡ(т) тоє роботы далєки (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); Фарисє́й тє́ды по́стомъ тѣло своє оупокара́ючи и ходачи, жє бы́лъ далє́кимъ ѡ(т) тако́выхъ нєчистотъ, хлюбилъ сѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 10);

у знач. ім с. р. **далекоє** — *(те, що віддалене в суті)* далеке, -ого, відмінне, -ого: А нє геѡмєтри́цкими землємѣрскими ри́сами ровноу́го́лными и нєровноуголными, и штоко́лвєкъ таково́го Никола́й впровака́єтъ но́вого и чужо́го и далє́кого ѡ(т) благочєсти́вои побо́жнои и правосла́вной вѣры (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 273).

Див. ще **ДАЛЬНИЙ.**

ДАЛЕКО *присл.* **1.** *(на велику відстань або на великій віддалі від чогось)* далеко: И ѡни повєли градою к василье(в)ском ѡзєру далеко в сєножа(т) (Київ, 1508-1523 *ПИ* №5); тамъ жє на(д) водою нє єстъ далєко ѡтъ бєрєга (1552 *ОКан.З.* 18); встав'ши пошоль къ ѡ(т)цоу своємоу и єщє ѡнь далєко быль оузрѣль є(г) ѡ(т)ць єго и роз'миловальса єго (1556-1561 *ПЄ* 289 зв.); рєка тира(с) а(л)бо нѣстръ и днѣстръ (всє то ѡ(д)но) з ру(с)ки(х) ся го(р) починає(т), далєко ѡ(т) трацыи (1582 *Кр.Стр.* 32 зв.); ѡ(т)шє(л) ѡ(т) ни(х) та(к) далєко, якобы могль камєнє(м) вєрєчи (XVI ст. *УЄ Трост.* 55); господа моа далєко зтондъ єсть (к. XVI ст. *Розм.* 52); Єлєнѣ стрѣло́ю ра́нєнныє на самѡ(м) оумирати мѣсцу зара(з) нє звыкли алє прє(з) по́лѧ оутѣкаючи..., далє́ко ѡ(т) мысли́вцовъ оумира́ютъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); тут далєко за тыє копцы на (з)мовє стєну по(з)ваному... пры(з)наваю(т) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19); кото́раѧ [дѣвчина] далє́ко ѡ(д) нєго нєма́ль на ми́лю з'дава́ласѧ бы́ти (Вільна, 1627 *Дух. б.* 5 зв.); тыи за́сь кото́рыи назва́ны суть блч(с)тивыи, далє́кѡ поутѣка́ютъ (Київ, 1627 *Тр.* 58); хотяй жє былъ єси далєко ѡ(т) мора, єднакъ жє рыби з' нєго дивними способами ловилъ єси (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 271); А тот гласъ слышаный былъ далеко, на триста миль (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711); ѡ(т)ступѣтє ѡ(т) мєнє проклатыи далєко (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.); зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ѡ(т) на(с) и тимъ маемо студено (серед. XVII ст. *Луц.* 539); собраноє оужє до гуменъ збо́(ж)є погорѣло, та́къ далє́ко, жє тє(ж) и ви́нницы и оли́вницы, и виногра́дъ попали́лъ ого́нь (серед. XVII ст. *Хрон.* 185 зв.); Далє́ко. Longel... Procul (1650 *ЛК* 442).

2. Значно, набагато, далеко: ѡтє(ц) вашъ нєбєсны(и) живи(т) ихъ, бо вы єстє далєко важнє(и)шиє ни(ж) ѡныє (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); ми́строви вєли́кая потѣха кгды видить учнѧ

нєподлѣ(и)шаго, што далєко болщє в школа(х) и людє(х) хри(с)тїяньски(х) мѣти потрєба (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 7 зв.); Если теды иншіе церемоніе въ костелѣ суть важны, далеко болшъ мша, которое слухати речь естъ збавенная (1603 *Пит.* 74); алє далє́ко прикрѣй цє́рковъ бо́жїа зно́ситъ тыє згоршє́нья, кото́рыє тобѣ и найприкрѣйщїє и найшкодли́вшїє соуть (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 30); тоу(т) фа(р)бы далє́ко иншїи далє́ко свѣтлѣйшїи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270); далє́ко лѣпщє єсть дла го́дныхъ ми́ловати и нєго́дныхъ, ани́жли дла нєго(д)ныхъ, и го́дныхъ ѡпоуща́ти (Острог, 1614 *Тест.* 182); далє́ко... бо́лшѹю мѹкѹ заслѹ́гѹє(т), кото́рый Сна Бжго потопта(л) (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 228); Пра́гнѹ а далє́кѡ ба́рзѣй розста́тиса з҆ тѣломъ... нє́жли тѹт҆ на сє́мъ ма́рномъ свѣтѣ жи́ти (Вільна, 1620 *См.Каз.* 24); Ла́твѡ, мо́ви(т), покажѹ, я́къ далє́кѡ мє́ншєє злоє є(ст) быти нєѹчо́ны(м) нѣжє́ли оучо́ны(м) бѹдѹчи нє да́тиса наѹчи́ти (Львів, 1646 *Ном.* 3); вда́чнѣй далє́ко бє(з)розѹмныхъ слѹхаєтъ быдла́тъ рыка́на, нѣжъ чловє́ка вала́ючогоса бє(з) покѹты в҆ спро́сностахъ грѣхо́вныхъ, спѣва́на (Київ, 1648 *МІКСВ* 349);

дуже, надто, сильно: а по то(м) початкѹ писа(л) штоса ємѹ подоба́ло єдножъ с пра(в)дою далєко са мнимало (Острог, 1587 *См.Кл.* 4 зв.); кгды оба́чи(л) жє календаръ прє(д)ковъ єго ста́ры(и) дороги пра́воє далє́ко зблѹди(л), слнцє днювъ причі́нило (Там же, 13); нє рѹгай жєса бѣдни́чє панє, иночєскомоу чинѹ... Бо далєко // хло(п) ѡ(т) шла(х)тича ро(з)но(ст) маєтъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 257-257 зв.); та(м) ѡбо́є то́є в нєсмє(р)тє́л҆ныє протА́гнѹтса вѣки, и скоу(т)комъ на́вє(т) та́къ далє́ко ѡ(т) тєпє́рѣшни(х) соу́тъ ро́зни, я́ко нє єстъ рє́чъ мо(ж)наа вымовити (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Фїлосо́фскаа бовѣм҆ надѹтость, ѡ(т) хвы поко́ры, я́къ и́ныи мно́гїи рє́чи, далє́ко єстъ ѡ(т)да́лєнаа (Київ, 1627 *Тр.* 554); тако(ж) и ноги зазѹймо в сапо́ги... далє́ко мно́го змїєвъ ядови́ты(х) кото́рыи оуха́пѹютъ па́тѹ ноги помы́сла на́шєго (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 265 зв.); Алє нашѣ хр(с)тїанє далє́ко сѹ(т) ѡ(т) цноты ты(х) мѣща(н), бо тыи всѣ... зышли́са..., и тѣшили смѹ(т)нѹю вдо́вѹ (Височани, 1635 *УЄ* №62, 102).

3. *(через великий проміжок часу)* далеко, нескоро: што бымъ ѡ покою повѣдалъ мнимаю ижъ поко(и) далєко єщє є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 23); А где бы пакъ еще до Москвы заехалъ, подобно бы и о святкахъ мовилъ, же еще Великъ день далеко (Вільна, 1599 *Ант.* 775).

4. Зовсім, цілком: при то(м) пнє хмєлє(в)ски(и) а(ч) ми далєко всихъ рєчє(и) тыхъ которыє ся.., ту(т) на свєтє дєю(т) припомина(т) вм му(д)ромѹ нєпотрєба (Ковель, 1574 *ЖКК* II, 280); Та(к)жє тє(ж) и всѣ свата доро́чныє, што прѣвѣй з ра́достью, з дѣтками и с чєла́дкою... обходи́ли сполє́чнє, тєпєрь мѹсатъ далє́ко ро(з)но (Острог, 1587 *См.Кл.* 15); а тые (теперешние Турко-Греки ваши) тягнутъ..., до инакъшое веры, далеко розъное отъ светыхъ отецъ Греческихъ (Вільна, 1599 *Ант.* 971); таа нєвѣста была пога(н)ка и грѣшнїца, а была далєко ѡ(т)далєна ѡ(т) сполє(ч)ности добры(х) а выбра(н)ны(х),.. людїй (к. XVI ст. *УЄ* №31, 187); Дивнаа и нєзвычайнаа была Іѡаннова проповѣдь, и взгладомъ иншихъ пророкѡвъ проповѣда(н)а далєко ѡ(т)мѣ(н)наа (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 277 зв.).

5. *(менш споріднено)* далеко: ѡсо́бы нє лѹча́т҆са з҆ собою то(л)ко в҆згла́до(м) пна, ѡ(т) кото́рого похода(т), и дла того нє могѹт҆ бли́жєй, а́лбо да́лє(и) ѡ(т) сєбє бы(т), то(л)ко я(к) далє́ко а(л)бо бли(з)ко ѡ(т) пня сѹть (Львів, 1645 *О тайн.* 171).

Див. ще **ДАЛЕКЪ[1].**

ДАЛЕКОСТЬ *ж.* Відстань, далекість, далечінь: А ижъ се тутошняя земля,... далеко отстрелила... отъ державъ и влостныхъ именей..., пана Виленского, и про далекость не могла бы... ведомость о кривдахъ,... малжонки и потомка моего,... въ часъ доходити, // прото я, забегаючи тому, аби въ часъ... вѣдомость... доходити могла, при его милости,... злецилъ есми опеку брати (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 1/І, 98-99); мы(ш)лю, абы и до ѡны(х) краи(н) которы(х) для далєко(с)ти грани(ц) зброя и стрѣлы лито(в)скиє досєгнути нє могли, слава досє(г)нула и дє(л)но(ст) такъ зацны(х) княжа(т) розголоси(ла) (1582 *Кр.Стр.* 15); єдна́ково нбо высо́костю и далє́костю ѡ(т) зємлѣ ѡ(т)сто́итъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14); Пр(о)ркъ... Єлиссє́й тѹ в҆ тѣлѣ бѹдѹчи, и далє́костю мѣсца ѡ(т)лє́глый, вѣдалъ и слы́ша(л)

Кро́ля Сирі́йского ра́дѹ зра́дливѹю... и перестере́женый оушо́лъ онои здра́ды (Київ, бл. 1619 *О обр.* 103);

(велика протяжність) далечінь, далеч; довгість: ѡни ѹ воженю тых привильєвъ своихъ головных через далєкост дороги и для нєбєзпєчности ѡт людєй нєприятєлскихъ... вєликѹю трѹдностъ прийм ѹютъ (Вільна, 1545 *AS* IV, 433); Яко(ж)... я такъ для далєкости доро(ги) и старости лє(т) мои(х)... ѡноє имє(н)є..., пови(н)ному моєму... на вєчно(ст) продала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 142); іо́на ни́м са... с кра́євъ своихъ вы́бралъ, и про далєкость доро́ги нимъ до конста(н)тино́пола пріѣ́ха(л). В томъ те́ды ча́сѣ... иси́доръ... ѡ(т) па́пы ри́мского ли́сто(м) пріѣ́халъ (Острог, 1598 *Ист. фл.син.* 34 зв.);

віддаленість: кгды... пана... Загоровъского... татарове... взяли, который... часовъ недавных зъ сего света зъшол, о чом ее милост ведати скутечне про далекост земли неприятелское не могла, аж недавно ведомост о смерти его взяла (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 340); который то сад през отлеглост далекостю месца от монастыра и мало пожитку чинячий... продалем (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 260).

ДАЛЕКЪ[1] *присл.* Те саме, що **далеко** у 1 знач.: Hoy, Kożaczeiku, panesz moy, Dalekże maiesz domek swoy? (1625 *П. про Кул.* 22).

ДАЛЕКЪ[2] *див.* **ДАЛЕКИЙ.**

ДАЛЕКЫЙ *див.* **ДАЛЕКИЙ.**

ДАЛЕЦЕ *див.* **ДАЛЕЧЕ.**

ДАЛЕЧАЙШИЙ, ДАЛЬЧАЙШИЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(який має вельми велику протяжність)* дуже далекий, далеченький: И зась Златоусты: "Кто в пустыни или в горах скитаяся бога ради альбо дальчайшая отхождения творит?" (1615-1616 *Виш.Поз.мисл.* 240).

2. *(менше знаний)* прихованіший: матє́рїа двоа́каа єстъ тоа тайны, далєча(и)шаа и ближа(и)шаа, далєча(и)шаа єс(т) вода прирожо́наа (Львів, 1645 *О тайн.* 15); Вє́щъ далєча́йшаа тоє та́йны, єст' ми́ро, кото́роє з' оли́вы з' ба́л'самомъ, и и́нъшими арома́тами во(н)ными змѣша́ноє быва́єть чи́нєно (Там же, 28).

ДАЛЕЧЕ, ДАЛЕЦЕ *присл.* (*цсл.* далєчє) **1.** Дуже, сильно; багато: а то ни на ком далєцє нє залєжить, ѡдно на старостє тамошнємъ (Краків, 1539 *AS* IV, 223); Не дивуемся такъ далеце онымъ, яко будучи слабымъ и нерозсудным, до того и боязливымъ (1603 *Пит.* 95); И нє так' дале́цє зло́сти и грѣхи, яко по грѣхѹ давъныє и ѡпачныє розоуме́нья на́ши, ѡ на́ши(х) грѣха́хъ на́съ а́лбо заво́датъ а́лбо тр'во́жатъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); Розумѣй и вѣдай, ижъ не такъ далече церемоній на онъ часъ Россове перестерегали, якъ барзѣй самыхъ артикуловъ вѣры (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1027); в лесах, дубровах, запустахъ, шкод незмерныхъ починеныхъ такъ далеце, же болшей, нижели до трыдцати тысечей возо́въ... до будинъку дерева годивого вывезено (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 63); ѡно(г)[о] по[и]ма(в)ши... нємилосє(р)дънє росказа(л) зби(т) и замо(р)дова(т) такъ далєцє, жє та(м) жє заразо(м) ѡ(д) такового... зби(т)я з ты(м) ся свято(м) пожєкгна(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 199);

далеко: В покоръных пастырєх Христос пробываєт, але горъделивых дале́че минаєт (XVI ст. *Укр.п.* 77-78).

2. *(місця) (на велику відстань)* далеко: Ты съ дїа́воломъ брань тво́ришъ, и Дѣмонѡвъ дале́чє ѡ(т) на́съ прого́нишъ (Чернігів, 1646 *Перло* 41 зв.);

(на віддалі) далеко, задалеко: я(к) нбо ѡ(т) зємла (!) та(к) голаа голова ѡ(т) космато(и); мыслїю, достои(н)ство(м)... прє(д) бгмъ далє(ч)є ѡ(т)стоитъ (п. 1596 *Виш.Кн.* 230 зв.).

ДАЛЕЧКО *присл.* Далеченько, *діал.* далічко: citerior далє(ч)ко (I пол. XVII ст. *Своб.* 22).

ДАЛИ *див.* **ДАЛЕЙ.**

ДАЛИБОГАТИСА *дієсл. недок.* Божитися, присягатися: Рочѹса: сєбє само́го поприсага(н)ємъ проклина́ю, бо́гъмюса, да́либогаюса, присага́ю, спира́юса, вымовла́юса, божѹса (1627 *ЛБ* 109).

ДАЛИБОГЪ *присл. у знач. вставного слова* Далебі, далебіг, дійсно, справді, без сумніву, неодмінно: A my to daliboh takowym ochotnym a ku służbie naszey pospiesznym choczem pamietowati łaskoiu, iako dobrym a wiernym słuham naszym (Краків, 1539 *ŻD* VI, 152); Я дєй далиБогъ писати нє вмѣю, листу єсми єму своєго нє давал (Луцьк, 1563

АрхЮЗР 8/III, 54); я далибо(г) по(д) су(м)нє(н)ємъ мои(м) то повєда(м) никому ничого нє ви(н)на (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 75); маємо сами сєбє оучити, и справлѧти, а грѣхо(в) наши(х) и гнѣвꙋ бж҃его тєды далибг҃ъ оубѣгнємо (к. XVI ст. *УЄ* №31, 107 зв.).

ДАЛИЙ *див.* **ДАЛЕЙ.**

ДАЛМАТСКИ, ДАЛМАЦКИ *присл.* По-далматськи: Лꙋкъ, далмацки: чосно(к) лѣсны́й, по(л): цєбꙋлѧ, чє́ски. Лꙋ(к) чєрвлє́ный (1627 *ЛБ* 59); Разло́й: Доли́на. Чє́ски оудо́лъ, далма(т)ски, лꙋ́ка (Там же, 105).

ДАЛМАТЪ *ч. (житель Далматії)* далмат: Дала́ѳъ: Бра́тъ срѣдца, або моло́чный, а́бо тлꙋстость, сꙋ(д): а к(л): Да́лматъ, Слова́къ (1627 *ЛБ* 200).

ДАЛМАЦКИ *див.* **ДАЛМАТСКИ.**

ДАЛНИЙ *прикм.* **1.** *(про відстань)* дальний, далекий, довгий: а што єго кролєвская мл(ст) пишє ѡ дороги да(л)ниє ино мы пєрє(д) ты(м) нє єждчали далє(и) є(д)но до володимєра (1582 *ЖКК* II, 154).

2. *(про час)* віддалений, давній: Еслибы теж под яким часомъ близкимъ, або и далнимъ, час смертелный на него пришол,... потомки и близкие его..., тых имeней моих,... держати и вживати будут волни, так яко и он самъ (Люблін, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 243).

3. *(про кровну спорідненість)* дальній, далекий, малоспоріднений: я тежъ себе, жену и потомковъ моихъ и покревеннихъ, ближних и далних, вечьне оддаляю (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16).

Див. ще **ДАЛЕКИЙ.**

ДАЛШИЙ, ДАЛШІЙ, ДАЛШЇЙ, ДАЛШЫЙ, ДАЛЪШИЙ, ДАЛЬШИЙ, ДАЛЬШЫЙ *прикм. в. ст.* **1.** *(у просторовому відношенні) (розташований на великій віддалі від чогось)* дальший, віддаленіший: то є(ст) правъда ижъ со(л)нєчъко которы(и) вышо(л) бы(л) с хотєшєва бы(л) на то(м) трохꙋ дальшо(м) мє(ст)цу а(л)бо на инъшо(м) кꙋтє (1546 *ОГ* 38 зв.); дєлъ... стрєлѧно на замокъ с чотырєхъ сторонъ а нашкодливє(и) з дальшого шанцꙋ зъ забо(ж)ѧ (1552 *ОБЗ* 143); Три высоки пєрєкопы мєжи нихъ алє дальши(и) валъ на многи(х) мєстъцахъ попсованъ роскопанъ (1552 *ОВін.З.* 199).

2. *(у часовому відношенні) (який настане, відбудеться згодом, пізніше)* подальший, пізніший: хто бра(т)ство всхочєтъ принѧти має(т) дати ꙋкꙋпꙋ щє(ст) гроши(и) а на да(л)шїи часы має(т) давати ꙋ двѣ нєдѣли пѡ по(л)грѡша (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); длѧ достаточнєйшого вывєданѧ в той справє ѡтложыли єсмо єє на час дальшый ѡт ѡных мєстъ (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); хто кого позовє(т) ѡ заста(в)у кꙋ бра(н)ю пєнєзє(и)... нє станєть на роки пєрвшиє тогды... сꙋдъ нє має(т) ѡ(т)кладати на да(л)шиє роки (1566 *ВЛС* 17); обѡ(х) помєнє́ныхъ цє́саровъ то́й жє єп(с)пъ о то́є проси́лъ, абы были на да́лшїй ча́съ синѡ́ды пощ(т)клада́ли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 144 зв.); Множа́є: На́йвѧщшє, бо́лшєй, да́лѣй, на да́лшїй ча́съ (1627 *ЛБ* 64); а другое на далшій часъ зойдется, бо болшую часть овечекъ и быдла Татаре побрали (Путивль, 1638 *АЮЗР* III, 11); су(д)... тую апєляцию,... скасова(в)ши възглядомъ утяжє(н)я... и и(н)шихъ причинъ,... // ...в тє(р)ми(н) далъши(и),... вины кгравамини(с) сто гривє(н) по(л)ски(х)... присудилъ (Шумськ, 1639 *ККПС* 220-221); На моє́й за(с), в' да́л'шїѣ... ча́сы, оусє́рдной ѡхо́тѣ, и пи́л'номъ пєчалова́ню сходи́ти нє бꙋдєтъ, а́бы бєз' прєрва́нѧ з' то́ѣ Типогра́фїѣ моє́ѣ, єдна по дрꙋго́й, Кни́ги пова́жныѣ,... выходи́ли (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3 зв.);

довший, триваліший: сублевацыя не мает быти далшая, одно на шесть месяцей (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 261); Вѣкꙋсь мꙋ ѡ Смє́рти, да́льшого закрочи́ла: А и́хєсь з' лю́бымъ прїа́тєлємъ розлꙋчи́ла (Львів, 1615 *Лям.Жел.* 4); близко смр҃ти бꙋдоучи, а до лѣ(т) южъ ζ приходѧчи, нє маю дальшого вѣкꙋ надѣи (Томашів, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 148).

3. *(про кровну спорідненість)* дальший: Тє(ж) ꙋста(в)уємъ, и(ж) коли бы которая рожоная або и да(л)шаѧ в родꙋ нижли бра(т)я рожоная... мєли котороє имє(н)є... нєро(з)дє(л)ноє, а пото(м)... собє... (по)дєлили,... тогды то(т)... дє(л) промє(ж)ку сєбє... нє мають дє(р)жати (1566 *ВЛС* 83 зв.); за ко(т)рою сꙋмою вырѣкаються вы(ш)мѣнєныиѣ головє(н)чята вѣкꙋистѣ сами с пото(м)кы своиѣми блишими и да(л)шими... и вызволюю(т) имь вши(т)кꙋ ролю зꙋпо(л)нꙋю ѡ(д) мєжи до мєжи (Одрехова, 1610 *ЦДІАЛ* 37, 2, 16 зв.).

4. *(який наступить після чогось)* дальший, подальший, наступний: кназ Роман перед нами... зо всимъ доводомъ пилность чинил, просачи и бъючи нам чоломъ, абыхмо вжє без дальшоє проволоки конечнꙋю справедливость ємꙋ в том ꙋчинили (Вільна, 1565 *AS* VI, 284); та(к) жє бы на́мъ ѡ да́лшихъ лѣка́рствахъ на то́є ра́дити нє было потрє́ба (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 13 зв.); па(н) воєвода тєпєръ жє пусти(л) тєпєрєшнєму поводови тую має(т)но(ст), нє вдаючисє з ны(м) в далъшєє право и тру(д)ности (Київщина, 1600 *ККПС* 134); А та(к) мы видячи таковоє заборонє(н)є ꙋвяза(н)я... пна крако(в)ского, яко... права нєпослушного на да(л)шую єкзєкꙋцыю... и ку да(л)шо(мꙋ) посту(п)кꙋ до трыбуналу любє(л)ского... ѡдослали є(с)мо (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 111); И абы́хми ва́съ бо́льшє ю́жъ в мо́вѣ нє ба́вили, И по́вѣсти ѡ да́льшихъ рє́чахъ нє пра́вили (Львів, 1616 *Бер.В.* 79); Про то инстикгаторъ нашъ... позваного за дворомъ нашимъ до // далшого тое справы поступъку... припозвалъ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 132-133); которая [пани]... челядника своего... до... отца архимандрыта посылала,... просечи, абы его милость отецъ архимандрытъ и капитула... там тых збож..., жати и доптати и крывдъ далшыхъ подданымъ чинити занехали (Житомир, 1630 *АрхЮЗР* 1/VI, 619); сами собє зыскъ ѡтрымали кꙋ вєлико(и) и да(л)шо(и) кри(в)дє и шкодє єго (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17 зв.); сꙋ(д) нинєшни(и) // ...поводово(и) [сторонє] до прислꙋханясє того всєго и до далъшого в то(и) справє постꙋпъкꙋ правного... становитисє бєзъ припозъвꙋ складаєтъ и назъначаєтъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148 зв.-149);

інший: Ажъ вкоротцѣ и дальшихъ отъ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцтвъ доткнуся, которыи, яко вышше реклъ, первое... взятое свѣдоцтво поваріовавши, невласне его, якъ ся въ... книгахъ найдуетъ, привели (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 445); и такъ тую роботъку зробивъши, домъ протестаньтис зокрвавивъши, есче далъшие отповеди и похвалъки на здоровъе протестанътис учинивши, заледво з тамътолъ прочъ одступили (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 268);

більший: вжо нє мають жадноє моцы и важности дальшоє мєти, ани шкод кназю Фєдорꙋ... чинити на вєчныє часы (Краків, 1539 *AS* IV, 185); тот же его милост ксенъдзъ суфракганъ од...і суди земъского Луцъкого, взявъшы и далъшое есче нагороды сподиваючысе, тое постановене межи собою скритое а таемное мили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 8/III, 605).

5. *У знач. ім. с. р.* **дальшоє** — подібне, -ого, схоже, -ого: естли бы еще што потомъ далшого таковового въ релеи Греческой чинилъ... того всего водле права противко его милости отцу митрополиту поперти (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61).

Пор. **ДАЛЕКИЙ.**

ДАЛЬЧАЙШИЙ *див.* **ДАЛЕЧАЙШИЙ.**

ДАЛЬШИЙ *див.* **ДАЛШИЙ.**

ДАЛЬШЫЙ *див.* **ДАЛШИЙ.**

ДАЛѢ *див.* **ДАЛЕЙ.**

ДАЛѢЄ *див.* **ДАЛЕЙ.**

ДАЛѢЙ *див.* **ДАЛЕЙ.**

ДАМАСКИНЪ *ч.* Збірник давніх християнських текстів: Дамаскинъ новый Кгрецкій; Соборникъ Кгрецкій; Номоканонъ (Густин, 1638 *АЮЗР* III, 21).

ДАМАСЦЕНИ *мн.* Жителі Дамаського царства: Симъ... има(л) шє(ст) сно(в)... // трєті́и ара́мъ ѡ(т) которо(г) по́шли сирі́йчици, дамасцєни (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 8 зв.-9).

ДАМАСЦЕНЪ *ч.* Різновид тканини: мамъ тꙋ доброє сꙋкно доброє пло́тно // вшєля́кого рожа́ю єдамашки добрый табинєкъ дамасцєнъ. Аксами(т) (к. XVI ст. *Розм.* 25 зв.-26); Панє мой чого потрєбꙋєшъ хочєш ли аксамитꙋ єдомащки, дамасцєнꙋ бархєтꙋ полъєдома́шкꙋ (Там же, 52 зв.).

ДАМНИФИКОВАТИ *дієсл. недок.* (*лат.* damnum "збиток, шкода" + facere "робити") (кого) завдавати збитків, шкодити (кому): а надъто, инъфестуючи дедицство поводово и внивечъ обернути усилуючи... не толко водлугъ потребы, абы толко дамнификовали повода,... в дуброви... въежьджаючи, дерева, на будынъки згожаго, березы, дубы... высекли, выпустошили и внивечъ обернули (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 470).

ДАНЄ, ДАНЪЄ, ДАНЬЄ, ДАНА *с.* **1.** Вручення: По которомъ даню тое шкляници, заразомъ уста собе тою рукою,... утеръ (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 487); нє читаємо абы гдє и(н)дє прє(з) даньє самомꙋ пѣтрови ты(х) ключей зособна таѧ обѣтница выпо(л)нитисѧ мѣла (Острог, 1598- 1599 *Апокр.* 99); Та́кжє и по да́ню ча́ши з҆ кро́вїю, рє(к)лъ прика́зꙋючи, то́є чинѣтє на па́мѧткꙋ мою (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 215).

2. Дар, дарування: Туй можеме познати, чомъ одны багатѣютъ люде правдовъ,... изъ благословенія и изъ даня Божого, а другыи кривдовъ,... и ужами изъ даня чортового (XVI ст. *НЄ* 175); тꙋ(т) хр(с)тїанє млⷭ҇ыи чинѣмо доброє покы(с)мы єщє живы, бо є(ст) то проти(в)но ба(р)зо данѧ тоє томꙋ богатомꙋ жє мѣсто ро(з)маиты(х) мꙋзы(к)... в҆здыханїє бє(з)прєстанї (к. XVI ст. *УЄ* №31, 212); Оудовлє́нїє: Оучынє(н)є, а́лбо да(н)є доста́токъ чого (1627 *ЛБ* 137);

пожертвування: Пишєтє... до мєнє ѡ ѡ(т)праву и ѡ причину до го(с)подара є(г) мл(с)ти стороны будованя цр҇кви И даня грошє(и) (Ясси, 1606 *ЛСБ* 403).

3. Видача, виготовлення: дванадцатъ неделъ тобе покладаю, отъ поданъя тобе того листу моего и данья зъ него копіи (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 118).

4. Виконання, здійснення: пристꙋпоую до дан҆ѧ властноє ѡ(т)повѣди на тоє заданьє єго з҆ стороны ѡ(т)правова(н)ѧ синодꙋ в҆ бєрєстю нє в҆ цр҇кви алє в҆ домꙋ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 85).

5. Встановлення, визначення: кгды бымъ бы(л)...//... до которо(г) ко(л)векъ ꙋрядꙋ... по(з)ваны(и)... заразъ станꙋти ѡ(т)ступꙋючи ѡ(т) вла(ст)ного сꙋдꙋ... до которого бы(м) бы(л) притя(г)нєнъ люб то прєзъ позо(в) любъ прє(з) данъє рокꙋ... и во (в)сє(м) тому записови моєму досы(т) чини(т) бꙋдꙋ повинє(н) (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 31 зв.-32); пры то(м) афекътовали жалуючыє, абы(м) для даня року ѡбъвинионы(м) того (ж) возъно(г)[о] прыдалъ (Київ, 1643 *ДМВН* 267);

надання, узаконення: на що для лучшого свѣдецтва и вѣри даня даю сіе писаніе мое (Чигирин, 1630 (?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

◇ **данъє ассистенции** *див.* **АССИСТЕНЦИЯ; даньє горла** *див.* **ГОРЛО; данє знати (знать)** — повідомлення, сповіщення: А потомъ, кгды по даню знати Иванови Дирбахови, приехалъ до Оздова до того Кузъки (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/І, 458); за подстереженемъ и данемъ мне знать через суседа моего... который, пришедши до мене в домъ, поведилъ мне тыми словы (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/І, 80); **даньє помочи** — подання допомоги: Другїй привѣлей Римского епископа... почченїй былъ тымъ, ижъ способнѣй быти моглъ до данья помочи укривдженимъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 715); **данє причины** — подання, пояснення причини: подданый дей оден без даня причины моее проч пошел (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 313); та(к) збро(д)нѣ... нєзносныи чинили, людє(и) бє(з) даня причины забиваючи прє(д) воскрєсєнїє(м) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); **данє руки, руки данє** — присяга: тую [маетность] князь староста у ныхъ побрати казалъ надъ записъ, и постановене и дане руки своее (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/І, 71); пани Галшка... змовивши за него в стан светый малженский цорку свою панну Ядвикгу... и руки данемъ оную обручивши, часъ веселя въ дому... на ден вышменованый... назначила (Володимир, 1616 *АрхЮЗР* 8/III, 535); **данє справы** — подання, роз'яснення справи: Обецал єго поставити до даня справы о собѣ, але не приватне, только до кола єнерального, где бы сенат и послове земъскіє всѣ того слухали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37).

Див. ще **ДААНЇЄ, ДАВАНЄ.**

Пор. **ДАТИ.**

ДАНИНА *ж.* **1.** Дарування, надання: на то и листы н‹а›ши, пєрвшую данинꙋ нашу, пєрєд нами ꙋказывала (Вільна, 1503 *AS* I, 125); И я еи приказал, подлуг данины и листов господарьских, тыи селища и дѣтем ее держати (Вінниця, 1508 *АрхЮЗР* 8/IV, 176); она безъ жадное близкости а къ тому безъ нашое данины тое селищо держала (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); кнѧзь Василєй... повѣдил..., иж назвыш данины нашоє ничого под собою нє дєржит (Краків, 1538 *AS* IV, 170); дєръжить панъ... горъно-

ста(и)… данинѹ собѣ гдрьскѹю (1552 *ОЧорн.З.* 57); А хотя бы хто… за свои заслу(ги) // в то(и) речи по(с)полито(и) пришо(л) ку ѡсело(сти) з ла(с)ки и(з) данины нашоє… тогды таковы(и) то(л)ко ѡселости ѡноє ѹживати має(т) (1566 *ВЛС* 3-3 зв.); В то́мъ Домѹ за знамени́тыи свои заслѹги… ѡ(т) наясне́йшы(х) кро́лєвъ по́лскихъ… данины ма́ютъ, якъ привїле́а ѡ то́мъ свѣдча(т) и мєтрїки Лїто́вскїи (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); которыи то законницы…, не маючы тежъ жадного на свижое данины респекъту и лисъты… Петра Могилы,… // тые добра од протестуючогосе одобрали (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 304-305).

2. Податок, данина: И данинѹ на ратушъ ѡ(т) попо(в), а пото(м) коляды ко(ж)дого ро(з)ства, И велико(г) днє давати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1); а нѣпослушенства (!) и данины жадное его мил. пану Попелеви не отдавали (Київ, 1634 *КМПМ* I, дод. 557).

3. Добродійство: да́й мѹ Ісе Хє за ты́и матеріа́лныи цркве, въ ѹ́ной го́рнєгѡ Ієр(с)ли́ма Цркви жи́ти, а за доча́сныи данины ѹ́ныхъ вѣчныхъ до́бръ въ нбѣ достѹпи́ти (Київ, 1624 *МІКСВ* 101).

Див. ще **ДАНКА, ДАНЬ, ДАЧА, ДАЧКА.**

ДАНКА *ж.* Данина: Danok nie daiut okrom w Rudce odin czołowiek na wroce sedit, i daiet na zamok w hod po pułkopiu hroszey (1545 *ПВКРДА* IV-2, 221); Не мнѣй, ма́ючи вѣдомыи собѣ цнѡ́ты дѣлногѡ въ спра́вахъ Рыце́рскихъ, Мѹжа… Брата мое́го… кото́ромѹ са́мъ Вша Кн(ж) Мл(ст) знамени́тыи въ // то́мъ дава́ти ра́чишъ да́нки и хва́лы (Київ, 1623 *МІКСВ* 77-78).

Див. ще **ДАНИНА, ДАНЬ, ДАЧА, ДАЧКА.**

ДАННИКЪ, ДАНЪНИКЪ, ДАНЬНИКЪ *ч.* *(той, хто сплачує данину)* данник: напервѣй кн‹я›зю Андрѣю ся достало половица г‹орода Каманя… зъ люд›ми з данники и з землею пашною (Кошир, 1502 *AS* I, 147); продали есмо… отцу митрополиту кіевскому… наши властныи отчизныи и дѣдичныи люди даньники (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); Котороє имѣнє небожчик мѹж Єй Милости… кѹпил в княза Василя Четвертенского… з данники… которыи выпѹстил из Жеславля и ѡсадил был… князь Иван Юревич… на земли Белогородской (Луцьк, 1520 *AS* III, 197); его милость… рачил то в третюю часть пану Загоровскому дати именье мое дворъ Луков… в Копылехъ данъники и люди тяглые (Вільна, 1552 *АрхЮЗР* 8/VI, 25); tributari(us), да(н)никъ (1642 *ЛС* 402); Да́нникъ. Censitus. Ve[c]tigalis homo. Tributarius (1650 *ЛК* 442).

ДАННЫЙ, ДАНЪНЫЙ *прикм. (який стосується данини)* данинний: дають со въсего села того старосте на го(д) полю(д)ного и да(н)ного медѹ ѕі ведє(р) (1552 *ОВол.З.* 196 зв.); у том селѣ дымовъ 6, огородовъ 2, тамже липечного а меду данного (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 370); ѡ(д) всего про(ч) ухоти(т) (!) мусе(л), цале ховаючи здоро(в)є своє, зо(с)тави(в)ши ме(д) да(н)ны(и), и цынш, зелезо (Житомир, 1649 *ДМВН* 181); **люди данныє** *див.* **ЛЮДИ; чоловекъ данъный** *див.* **ЧОЛОВѢКЪ.**

ДАНЪ *див.* **ДАНЬ.**

ДАНЪЄ *див.* **ДАНЄ.**

ДАНЬ, ДАНЪ *ж.* Данина, дань: а всеи дани прихо‹дить› сто грошей широких (Кошир, 1502 *AS* I, 148); онъ маетъ тому Игнатю зъ доходовъ и зъ даней монастырскихъ четвертую часть ему давати (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68); ѡ(н) мени(т) якобы(х) я ѡнѹю да(н) з име(н)я манасты(р)ско(г) побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, №38); С того села хоживало дани по(л) кади медѹ (1552 *ОЖЗ* 129); ѹ тыхъ селехъ выше(и)писаныхъ… дворищъ мѕ а дымовъ двесте и ні дани дають ме(дѹ) сто ведеръ (1552 *ОЛЗ* 192); годи(т) ли ся намь цесареви дань давати або нѣть (1556-1561 *ПЄ* 310); довжны есме у чести имати и послушными быти, и такожъ усяку дань и заплату, котрую приходитъ сповиноват(и) имъ (*в ориг.* сповиноватымъ. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НЄ* 217); сам безгрѣшный Христос тым же бозким промыслом своим на сей свѣтъ приходилъ и невольным ся сталъ и дань цесару поганскому давалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Яко бы Цесарови не голдовати, Анѣ панству Рымскому данїй давати (Львів, 1630 *Траг.п.* 163); pensio, nis, дан(ъ), заплата (1642 *ЛС* 305); Да́нь. Cencus. Tributum. Pensio (1650 *ЛС* 442); **дань бобровая** — данина від бобрових угідь, сплачувана шкурками бобрів: дал …емѹ тоє имѣнє…// з данми… бобровыми (Краків, 1507 *AS* III, 39-40); **дань грошовая** — данина від

орних земель, яку сплачували грішми: въ ты(х) на(м) трѣ(х) имѣ(н)ѧ(х) дє(л) ста(л) на полы въ всє(м) в людѣ(х) и в зѣмлѧ(х) в дани... в грошєвои (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); А маєть ѡн... дєржати... найпєрвєй... сєло... Свинѹхи... и зъ даньми всѧкими грошовыми (Берестя, 1508 *AS* III, 56); **дань дяколная** — данина від орних земель збіжжям: я... кнгнѧ ма(р)я... пу(с)тила єсми... кнзю а(н)дрєю... // ѡ(с)миловичи сєло... з да(н)ю мєдовою и дяко(л)ною (Миленовичі, 1571 *ЖКК* I, 29-30); **дань житная** — данина від орних земель житом: И мы... за єго... пилнѹю слѹжбѹ... тот двор... потвєржаєм сим... листом... ємѹ... со всими людми ...и з слѹжбами тых людєй и з данми... житными (Берестя, 1511 *AS* III, 135); **дань куничная** — данина з угідь шкурками куниць: Маєть ѡн... тыє... сєла дєржати... з данми... кѹничными (Львів, 1509 *AS* III, 70); **дань медовая (мѣдовая), медовая дань** — данина від угідь, яку сплачували медом: Сєло слобо(д)ка на дєснє... дани мєдовоє сємъдєсять вєдєрєцъ (1552 *ОКЗ* 45); Маєть ѡн... тыє... сєла дєржати... з данми... мѣдовыми (Львів, 1509 *AS* III, 70); А записалъ есми ихъ святому Миколи вѣчно и непорушно с тою медовою даню (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 11); **дань овсаная** — данина від орних земель вівсом: И мы... за єго пилнѹю слѹжбѹ... тот двор потвєржаєм... з данми... ѡвсѧными (Берестя, 1511 *AS* III, 135); а кнѧз Фєдор... и єго потомковє на вєкъ вєкомъ дєржати и поживати маютъ,... вєсполокъ с цєрковю Рѹскою... и со всими людми тамошними и ихъ роботами,... з данми грошовыми и медовыми и ѡвсѧными (Краків, 1539 *AS* IV, 185); **дань пенежная (пѣняжная, пинезная)** — те саме, що **дань грошовая**: кды дєти кѹ розѹ(м)ны(м) и дорослы(м) лєтомъ при(и)дуть ѡпєкѹновє повинъни будѹть ѡныє... (в)сякиє доходы... дани пєнє(ж)ныє... которыє(ж)... збєру(т) и(м) ѡ(т)дати (1566 *ВЛС* 67 зв.); да́ни пѣняжныє да́ни по́та и трѹда ѡ(т) ны(х) вытѧгаєтє (1598 *Виш.Кн.* 273); сами з тыхъ маетъностей дани... пинезные и збожа // вшєлякого ...выбераютъ и на свой пожитокъ оборочаютъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 441-442); **дань урочистая** — данина, приурочена до якогось свята: а на лєто ѡтъ пасєкъ дани ѹрочистоє на го(д) з домѹ по в҃і грш҇... на замокъ старостє даютъ (1552 *ОВін.З.* 141).

Див. ще **ДАНИНА, ДАНКА, ДАЧА, ДАЧКА.**

ДАНЬЄ *див.* **ДАНЄ.**

ДАНЬНИКЪ *див.* **ДАННИКЪ.**

ДАНА *див.* **ДАНЄ.**

ДАРА *ж. (проскура, яку після богослужіння кусками роздають людям)* антидор: У олтару: престолъ и жертовникъ, миска на дару чирвоная, банка глиненая зъ виномъ (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183).

ДАРАҐАНСКИЙ *див.* **ДРАҐАНСКИЙ.**

ДАРАҐАНЪ *див.* **ДРАҐАНЪ.**

ДАРДА *ж.* (*стп.* darda, dard, *фр.* dard, *іт.* dardo) *(спис на дерев'яному держаку)* дарда: способившы собе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и... также сепачовъ,... всѣхъ зъ оружемъ розмаитымъ вахтарскимъ, то естъ зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами... безъобронного чоловѣка... збили (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/I, 142-143); ѡрѹжєно́сєц҇, дардоно́с: дра́бъ з҇ воло(ч)нєю, а́бо з҇ да(р)дою (1627 *ЛБ* 153); ѡрѹжїє: Мѣчъ, бро́нь, збро́ѧ, да́рда (Там же); pilum да(р)да (I пол. XVII ст. *Сем.* 137); Да́рда. Lancea (1650 *ЛК* 442).

ДАРЕМНЕ *присл.* **1.** *(без користі; без винагороди)* даремно, даремне, дармо: не хотечи, абых-мо его милость кревного пана своего службы даремне опустить мели,... упросиламъ... пана моего, абы... тую третюю часть, от мене его милости записаную, пана Петра Загоровскаго тымъ даровать рачилъ (Вільна, 1552 *АрхЮЗР* 8/VI, 24); и нє розѹмѣй прошѹ абы(м) я тратилъ гроши мои дарємнє (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.); Тѹнє́: Дарє́мнє, да́ромъ (1627 *ЛБ* 167).

2. *(безрезультатно, марно)* даремно, даремне: чи́мъ и позаста́лы(м) кото́рыє бы могли в выдава(н)ю книгъ... оуслѹговати, доро́гѹ загороди́ли,... и оуста ѡкроу́тнє... завѧза́ли, жє моу́сѧт... абы́ сѧ пра́ца ихъ дарє́мнє по свѣтѹ нє блоука́ла, таковы(х) пра́цъ занєха́ти (Острог, 1606 *Мол.* 3); Сѹє́тно: Ма́рнѡ, дарє́мнє, нѣкчє́мнѡ (1627 *ЛБ* 125); Сна(т)ся... м҃лтвы дарє(м)нє мовляю(т) Бо тѣла лю(д)скиє покою в гробѣхъ нє маю(т) (1636 *Лям. о пр.* 5 зв.).

3. *(безпідставно, безпричинно)* даремно, даремне, дарма: тогды, дє(и), шафа(р)… кони з возы дарємнє пєрєби(л) (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); даре́мнє горди́шъсѧ и хва́лишъ; с тво́єгѡ ца́р(с)тва; и кнѧзтва, с твои си́лы, и красѡты (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

Див. ще **ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРМО, ДАРОМЪ.**

ДАРЕМНО *присл.* **1.** Те саме, що **даремне** у 2 знач.: Не моли ся, тай не надѣй ся на Бога даремно (*в рук.* даремного. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НЄ* 18); якожъ не меншую потѣху оттуль одержаламъ, же тмячы слова мои в листѣ першомъ…, даремно працовалесь (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 266).

2. Те саме, що **даремне** у 3 знач.: Нє даре́мно, Плєтєне́цким҄… кр(с)тъ… за ге́рбъ є(ст) нада́но Бо́стобли́вость оузна́но В҄ то́м҄ Домѹ (Київ, 1623 *МІКСВ* 79).

3. Безпідставно: Южъ та́м(ъ) и смѣлый Пе́тръ сѧ даре́мно лѧка́є(т), Оучтлѧ своє́го (Львів, 1631 *Волк.* 7);Тогда́ были правди́выи хр(с)тїѧ́нє, алє ннѣ; даре́мно имѧ́ Хво но́сѧть (Чернігів, 1646 *Перло* 133 зв.).

Див. ще **ДАРМА, ДАРМО, ДАРОМЪ.**

ДАРЕМНОСТЬ *ж.* Даремність: Сѹєта: Ма́рность, нѣкче́мно(ст), поро́жность, даре́мность. Мєта(ф): По́длость, де́шєвость, спро́сность (1627 *ЛБ* 124).

ДАРЕМНЫЙ, ДАРЕМЪНЫЙ *прикм.* **1.** *(безплатний)* даровий, *діал.* даремний: бога́тыи… дорогїи ша́ты на сєбє справлѧ́ю(т)… псо(м) мно́го мѧ́са а оубо́гомѹ нє да́сть… ѡкрѹха хлѣба́ дарє(м)нои // стра́вѣ и похлѣ(б)цє(м) дорогїи ша́ты (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 202-202 зв.).

2. *(безрезультатний, марний)* даремний: Нехай ся выстерегаютъ судьи церъковные, абы въ небытности того, чыя ся справа точытъ, декрету ниякого не чынили: бовемъ даремъная будетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 547); ра(ч) вм… имъ на вшеляко(и) помочи… готовымъ быти якобы… и(х)… трѹды… дарємъными нє были (Львів, 1610 *ЛСБ* 364, 1);

безпідставний, облудний: Ѡ Ко́рєни зло(г), Ла́ко(м)ства вѣтвїє. Скѹпость, нєзмилова́нїє,… здра́да, ѡшѹка(н)є, даре́мнаѧ клѧ́тва, кривоприсѧга́нїє, нєспоко́йность (Львів, 1645 *О тайн.* 55); ста́рши(и) єго нѣчого росказати даре́много, або бє(з) роз҄сѹдкѹ нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 49 зв.);

нікчемний, мізерний: ѡни сѹкню з во́лосо(в) вы́браныхъ оуро́блєнѹю… порожнюю и даре́мнѹю ѡсѹди́ли; я́ко тѹю… з кото́рои члкъ при(и)ти можє(т) до пыхи (серед. XVII ст. *Кас.* 4).

ДАРКІЙ *прикм.* *(схильний обдаровувати)* щедрий; єсли смирє́н҄ны(и) ти́хїй, мо́вѧ(т) понѹрый, сатѹрнова́тый, єсли вєсо́лы(и), мо́вѧ(т) роспѹстны(и), єсли до людє(и) дар҄кїй, а склон҄ны(и) мо́вѧ(т) похлѣбца (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 222).

ДАРМА *присл.* Те саме, що **дармо** у 1 знач.: конє(и) да(р)ма нє вє(р)ну нєха(и) ми даду(т) шє(ст) ма(ц) овса (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 5).

Див. ще **ДАРЕМНЕ, ДАРЕМНО, ДАРОМЪ.**

ДАРМО, ДАРЪМО *присл.* **1.** *(безплатно)* дарма, дармо: тыє робѧть на дво(р) да(р)мо (1552 *ОВін.З.* 140); судъ повинє(н)… прокуратора дати… и да(р)мо ҝазати єму мовити ѡ(т) ѹбогихъ ѡ(т) вдо(в) и сиро(т) (1566 *ВЛС* 35); Трѹ(н)кѹ дали(с)мо бабѣ що тєра(з) помє(р)ла ѹбогая да(р)мо (Львів, 1607-1645 *РДВ* 30); жадє(н) бовѣ(м) бє(з) нагороды ѹ Ва́съ мєшкати нє бѹдє(т), яко(ж) и жадє(н) нє є(ст) кто бы да(р)мо ѹчи́ти мѣ(л) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); ты заповѣда́л҄…, абы твою во́лю твори́ли: нє я́кѡ дармо; ѡбєца́лєсь имъ за́то живо́тъ вѣчны(и) (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.);

(легко, просто) даром: Ѡто ло́вцѣ полови́ли ва(с) я́ко шпа́ко(в) да́рмо, и оумори́ли в҄ пото́цѣ живо(т) мо(и), и вложили на ме́нє ка́мє(н) тѧ(ж)кїй жа́лю (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228);

незаслужено: Ласка Божія естъ даръ…, от… Бога нам дармо даный, то ест без заслуг нашихъ (Вільна, 1600 *ЧИОНЛ* IV-3, 50).

2. *(безрезультатно, марно)* даремно, дарма: Да́рмо то́й григо́рїй се́мый противъ томоу́жъ ге́нрикови д цє́сарови, сна єго вла́сного… ро(з)грєши́лъ, кото́роє ємѹ сѧ ро(з)грєше́нье нє надало (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 173 зв.); кгды ее милость протестацыю чынила, въсказалъ до нее: же ся дармо протестуетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 927); да́рмо кто ма́є(т) шѹка́ти ха… в ро́скоша(х) и по́м҄па(х)

свѣта того (1645 *УЄ* №32, 275); бꙋдꙋть виливáти дáрмо кривáвыи слєзы, и нѣчóгѡ йногѡ нє ꙋзрѧ́ть, тúлко свои мꙋки (Чернігів, 1646 *Перло* 156 зв.);

(без користі) даремно, дарма: Прєто потрє́ба… вш҃єй… Мл(с)ти мѣти… всєгдашънєє // и пúлноє бачє(н)є… на нóвый вѣкъ сво(и) в котóромъ нє толко часꙋ якого до(л)гого, алє и дн҃ѧ и годúны єдúноє нє стравúти дáрмо, а бє(з)потрє́бнє шкóда (Острог, 1587 *См.Кл.* 1 зв.-2); И мнѣ того жаль, ижъ єси той ча(с), которій для хвали Бж҃ой, что(би) дава(лъ) з' свои(х) ска(р)бовъ. а то єси на тѣлє(с)нїє роскоши да(р)мо тратилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 266); **дармо хлѣбъ ѣсти** *див.* **ХЛѢБЪ; хлѣбы дармо псувати** *див.* **ХЛѢБЪ;**

(з порожніми руками, без нічого) даремно, дарма: писали до насъ ѡ споможєнє святои црк҃ви, тєды тымь часомъ нє на часъ трафили. Єднакъ жє да(р)мо посланъца вашєго пꙋстити смо нє хотѣли. на тотъ часъ сто злотыхъ далисмо (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468).

3. *(безпідставно, безпричинно)* даремно, дарма: та(к)жє є(с)тє много тє(р)пѣли да(р)мо (II пол. XVI ст. *КА* 410); не могли бы люде на неведомость нарекати. Але и такъ даръмо нарекаютъ, бо вси о томъ ведали (Вільна, 1599 *Ант.* 593); Алє мúтропóлúтъ нє́ мáючи што дати пъянство(м) ѡкру(т)ны(м) знúщúвшисє бачєня всякоє стрáтивши, гнєвался на єкзархꙋ мовєчú ижъ мє́нє́ да(р)мо патриа(р)хъ на мúтрополию посвєтъилъ, й мнє присє́гáти казалъ (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 45); а дх҃ъ ст҃ый нє є́стъ єдина рє́чъ якáѧ з' створє́ны(х) рє́чєй, ѡ котóрыхъ напúсано ѡ́но є́стъ (што дáрмо до тогó розоумє́ньѧ нахилѧ́ютъ) всє́ прєз' нє́го сѧ стáло (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 25 зв.); Для чогожъ ти вязнєвъ моихъ потривоживъ, Жє имъ єси повѣсть тую дармо розмноживъ? (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 22); Тꙋнє: Надарє́мнѡ, порожнє. Бєзꙋма, тоєжъ: Бє(з) розсꙋ(д)кꙋ, дáрмѡ́, всꙋє, мáрнє (1627 *ЛБ* 134).

◇ **дармо на тимъ** — *(все одно, бáйдуже)* дарма: Тѣшсѧ з' того, ижъ часꙋ замѣроно(г) ти(мъ) ри(х)лей доходишъ, дармо на тимъ, хотѧ(и) хто мало ал'бо много з'бѣжитъ, тилко жебы добѣглъ, гдє повинєнъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264).

Див. ще **ДАРЕМНЕ, ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРОМЪ.**

ДАРНЪ *див.* **ДЕРНЪ.**

ДАРОВАНЄ, ДАРОВАНИЄ, ДАРОВАНЇЄ, ДАРОВАНЬЄ *с.* **1.** *(надання, передання у власність майна)* дарування, дар: кнѧзь Иля…, ѡноє дарованє и записанє ѡтца своєго того замкꙋ… нам обѧвил (Краків, 1531 *AS* III, 379); Борзобогатые… не за жаднымъ дарованьемъ тые именья отъ владыки Володымеръского деръжать, але аренъдою (1554 *РИБ* XXX, 267); таковое дарованe и записанье малжонце своей оповедалъ на вряде господаръскомъ Луцкомъ (Красне, 1557 *АрхЮЗР* 8/III, 35); тую суму… повинни будут в том же воеводстве Волынском оную внести на добра земские, с которых бы приходъ тот же доходилъ особомъ тымъ же, водле дарованя моего (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 747);

(приношення дарів) дарування, обдаровування: Любочє́стїє:… ѡхóтноє а гóйноє даровáньє,… съ изобúлїє(м) даанїє, даровáнїє (1627 *ЛБ* 61); Побѣдúтєлноє: Покорє́нїє,… побѣдúтє(л)ноє, даровáнїє, врáвїє, мз(д)овъздаáнїє (Там же, 83).

2. *(про титул, сан)* надання, присвоєння: Даси ми дїѧ́волє бы́ти. папѣжє(м) ка(р)динало(м)… алє што за пожитокъ с тóго даровáнѧ, коли ѡ(т) тєбє дїавола… тóє достоє(н)ство прїимꙋ (1599-1600 *Виш.Кн.* 208 зв.); Гдє которы(и) з ва(с) єп(с)пъство ѡ(т) вы́шнєго звáнїѧ, даровáнїѧ и ѡсщ҃єнїѧ, и ѡ(т) всєнаро(д)наго избранїѧ гласа восприѧ(л) (Там же, 280 зв.).

3. *(про благословення і прощення Бога)* дар, ласка: Имайте плудъ вашъ на святусть, чомъ сесе естъ верхъ пожиткови вѣчному, чомъ… дарованіе Божіе — пожитокъ вѣчный дѣля Іисуса Христа (XVI ст. *НЄ* 17); О веліа невдячность людей непобожных, иж неблагодарни дарованій божіх (к. XVI ст. *Укр.п.* 71); нє úнша сꙋть Ѿ(т)ча дарѡвáнїа, анѣ úнша Сн҃óвнѧ, анѣ // ú на Ст҃го Дх҃а (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 59-60).

4. *(талант, здібності)* обдарування, дарування: Петр… росказует, да бы Павла послушали, признаваючи ему болшей разум в даровании духовном премудрости, нежели он был (1600-1601 *Виш.*

Кр.отв. 180); роз҆шихова́лъ и́хъ... єдины над҆ дроу́гими вы́ш҆ше въ свѣтлостахъ ро́з҆ныхъ: по мѣрѣ дарова́нїѧ ко́ждо и́хъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 3); Гдѣ по и́ных҆ вы́шшы(х) мꙋдрцє́хъ и толко́вницєх҆, и ма́лость мою в҆ розꙋмнꙋю то́єи Кни́ги слꙋжбꙋ причє́тши, перєнести и пода́ти єи врꙋчи́л҆ ми. я́кожъ ты́мъ, якоє́ мѝ прєпода́ноє є́ст҆ ѡ(т) Дх҃а Пр(с)то́го дарова́нїє (Київ, 1623 *МІКСВ* 69); розꙋ́мѣлєм҆ и я ѡ собѣ, жє́м҆ нє чꙋ́ждъ тала́нтꙋ ѡ(т) Бг҃а ми дарова́ногѡ зоста́лъ: бꙋ́дꙋчи ѡ(т) дѣти́н҆ства моє́го при... дѣлѣ // Типогра́фскомъ выхова́ный, и, пѡ мѣрѣ дарова́нїѧ Хв҃а, в҆ нємъ выцвѣчо́ный (Львів, 1639 *Ап.* 3-3 зв. ненум.); вє́длꙋгъ щꙋ́плости си́лъ мо́ѣх҆, а пѡ мѣрѣ дарова́нїа Хв҃а,... пꙋсти́лєм҆сѧ,... на ѡпатрє́нїє и рєвѣзїю па́ствѣ мо́єи злєцо́ныхъ овє́цъ Хр(с)то́выхъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 1 зв.);

здатність: Крщє́нїє єстъ таємнїцєю, кото́раѧ си́лꙋ ма́єт҆ вєли́кꙋю, и дарова́нїє мно́гоє, въ водѣ очища́ти грѣхи (Львів, 1645 *О тайн.* 12).

Див. ще **ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗНИНА, ДАРОВИТСТВО.**

Пор. **ДАРОВАТИ.**

ДАРОВАТИ, ДАРОВАТЬ, ДАРОВАТЪ *дієсл. недок. і док.* **1.** (що, що кому, кого, кого чим, кого що) *(передавати (передати), відписувати (відписати) кому-небудь у власність майно)* дарувати, подарувати: я съ своєи доброи воли дарꙋю и даю и записꙋю по своєм животѣ тоє имѣньє сєстрєнцꙋ своємꙋ (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); А котороє внєсєнє своє жона моѧ мєнє даровала, тоє внєсєнє я єй засѧ отдал и дарꙋю и записꙋю, вѣчнє єй самой и дѣтєм єє (Острог, 1539 *AS* IV, 208); знаючи до сєбє поцтивоє захова(н)є... жоны моє(и)... даю дарꙋю... вси рєчи мои рꙋхомыє (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 16); панъ Семашко... мя и до того примусял, абых з нею, жоною своею, знову шлюб бралъ... и лист даровный жебы дал жоне своей, даруючи ее осмасты копами грошей (Володимир, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 248); я ты(м) имє(н)ємъ... сыно(в) мои(х) дарую (Київ, 1575 *ЦДІАЛ* 181, 1, 103, 2, 1); котороє то имєньє помєнєноє... ко(ж)дому во(л)но єсть ѡ(т)дати продати даровати записати (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1833, 26); Чиръ дарова(л) мя за Форашомъ пувъ нивы широкои (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 221); Лаза(р) зєзна(л) на сватаню и(ж) ѡбєця(л) зятови своєму иванови полъ ролѣ даровати в вѣнѣ вѣчными часы дѣвцѣ своєи Аннѣ (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 49 зв.); во(л)но южъ єстъ и бꙋдє помєнєнымъ ѡсобомъ ты(м) млыномъ яко южъ власънымъ шафоватъ ди(с)понова(т) датъ даровать и продатъ (Житомир, 1647 *ЦДІАК* 11, 1, 12, 31 зв.);

(кого, кого чим, на що, чим, що кому) *(робити (зробити) подарунок)* дарувати, обдаровувати, подарувати, обдарувати (кого чим): єє мл҃(с)ть ѡ(т) пн҃а дя(т)ка моєго сто ко(п) грошє(и) готовы(х) ли(ч)бы лито(в)скоє а сто ко(п) грошє(и) ѡ(т)пустила и даровала... на(с) дєтє(и) свои(х) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 23 зв.); тогды ѡни нєха(и) до на(с) приєдꙋ(т) а мы и(м) добрє заплати(м) и вш҃а мл҃(с)ть з ними приє(д) и бꙋдє(м) вш҃є(и) мл҃(с)ти милова(ти) и ꙋ ч҃(с)ти дєржа(ти) и дарова(ти) чи(м) можємо (Ясси, 1565 *ЛСБ* 38); прч҃(с)таѧ марїѧ... оучини(в)ши ризоу и даровала ємоу (к. XVI ст. *УЄ* №31, 38 зв.); Koliby ty to mohłá vczynity... Jabym tobi wilmi dyákował I ná czerleny czoboty dárował ([Раків], поч. XVII ст. *Траг.* 2 зв.); Алєкса́ндєръ Вєли́кїй, Ѡбєца́лъ дарова́ти Єдно́го Фїлосо́фа, ѿ што бы хтѣлъ жада́ти (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); помененый Федоръ Липка... // ...до дому своего, не поеднокротъ меды, рыбы, такъ збожа, яко и вышъменованый добытокъ,... запроважалъ и, кому хотелъ, даровалъ, а другие продавалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 1/IV, 72-73);

(що, що до чого, що кому, що чому, що на що) *(робити (зробити) добровільний внесок, жертвувати, пожертвувати)* дарувати, подарувати: допусти(ли) миряно(м) нѣки(м) до(м)ковъ стары(х) монасты(р)ски(х), в которы(х) за ровны(м) чиншє(м) жили, для поправы монастыря..., ча(ст) нѣкую того и(х) прибудова(н)я з доброи воли своєи,... мона(с)тырю тому даровати ѡбєцали(с) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); лаврєнты(и)... кꙋпилъ... до(м) вє (л)вовє на пєрєдъмє(ст)ю гали(ц)комъ которы(и) на цє(р)ковъ богоявлєнъскꙋю ѡ(т)да(л) даровалъ вєчънє (Острог, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 47); Пановє бра(т)ство даровали Гꙋбино(и) Лꙋкашєво(и) на лѣка(р)ство дѣвчинѣ єи зо(л) ѕ҃ (Львів, 1602 *ЛСБ*

1043, 6); Ѡгороды цр҇кви дарованыи (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 76); 12 тертицъ ѡлховыхъ на лок(т) 6 каждая: за ѡдіна(и)ца(т) платечи (бо ѡ(д)ну дарова(л) хло(пъ))... за всѣ далемъ зло(т) 2 и 2 1/3 (Львів, 1628 *ЛСБ* 1051, 5); При то(м) те(ж) даровала избꙋ... добре зпорежє(н)нꙋю до мана(с)тера нашего (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 36 зв.); Я Гавриилъ Ла(н)кгишъ... дарꙋю... // ...до шпиталя... золоты(х) по(л)ски(х) чтыриста (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 47-47 зв.); Сию книгꙋ пн҇ъ Андреи Серяга из жоною своєю Гафою даровал и далъ... вызницкои церкви (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24);

(кого, кого на що, кого чому, що кому) *(приносити (принести) в жертву)* жертвувати, пожертвувати: Въ кожъдомъ то давномъ рицерскомъ народе Мужа до бою золотой даровали свободе (поч. XVII ст. *КЛ* 91); чого просі́ти ма́єшъ ѡ(т)ца, пе́рше анѣжли(с) моли(л) ѡ(т)ца, дарꙋєшъ сн҇а ѡблоу́днє на́ жартъ змышлѧєшъ про(з)бꙋ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 139); я мꙋжа не знаю,... Ч(с҇)тост мого понянства (!) Бг҇ꙋ офѣрꙋю И як клейнот дорогий на вѣки дарꙋю (I пол. XVII ст. *Рез.* 179); До учителя своего... Котрый на послугу тую, себе даровавъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 175);

(що кому, чого) пропонувати, запропонувати: А нынѣ па́пежи лѣта продаваують,... Хто им болшей злата за тоє дарує, такій пода́нья от оных пріймує (к. XVI ст. *Укр.п.* 83); Што(ж) лѣпшеє тобѣ // на свѣтѣ хоче(т) дарова́ти ино(к), яко бесѣдꙋ о то(м) кап҄тꙋрѣ (п. 1596 *Виш.Кн.* 246 зв.-247); Кро́л҄:... мꙋ ко́новъ зє зло́та, внє́т҄ росказа́л҄ да́ти, Абы воды дрꙋгі́й ра́зъ мѣлъ в чо́мъ дарова́ти (Київ, 1632 *Євх.* 304);

(що кому) *(до друку)* подавати, передавати: Которомꙋ книжечкꙋ тꙋю ѡфѣрꙋю, И по́дъ именемъ всего во́йска в҄ дрꙋкъ дарꙋю (Київ, 1622 *Сак.В.* 39); **паматку даровати** *див.* **ПАМЯТКА; подякованє даровати** *див.* **ПОДЯКОВАНЄ; поклонъ даровати** *див.* **ПОКЛОНЪ.**

2. (кого чим, що кому) *(наділяти (наділити) чим-небудь; надавати (надати) щось)* дарувати (подарувати), дати (що кому): а и(ж) бы тоє право вечистоє чере(з) мене малжонце моє(и) дарованоє и записаноє на всѣ пришлыє пото(м)ныє часы в... зупо(л)но(и) моцы ненару(ш)нє зоставало... зознало(м) его пере(д) ꙋрадомъ зє(м)ски(м) (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Ic, 1833, 26 зв.); Владиславъ Якгейловичъ,... великими волностями церкви... даруетъ (Вільна, 1599 *Ант.* 965); Урожéнѧ твоéго, ѡ(т)че цнѡ(т) вели́кихъ, Жє(с) вы́шо(л) з Фамилі́и про(д)ко(в) знамени́ты(х). Кѡтры(м) ѡ не да́рмо то́тъ Кле́йно(т) дарова́но (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Рѡссіѧ тебе на по́мочъ ѡбра́ла, Тобѣ то́тъ Пр(с҇)то́лъ го́днє дарова́ла (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Тотъ же протестансъ, маючы в новой данине дарованое собе позволене збудованя рудни в Романовомъ Мосте, начине все, до рудни належачое, справилъ былъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 405).

3. (що, що кому, що чому) *(зсилати, зіслати)* дарувати, подарувати: вы залецивши добро(ст) и мило(ст) божую въ ѡбецаномъ здавна... ску(т)комъ свету дарованымъ... хотѧ(ж) водлу(г) зъ ѡ(т)цов врожоного познали и ꙋверили люди быти намъ єдинымъ бога навы(ш)шого выданымъ на сме(рт) ганебную (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 1 зв.); Тѣм будем готовы на славное въскресение благым..., да десную страну получим и благословеннаго гласа, дарꙋющаго живот вѣчный, слышати ся сподобым (1588-1596 *Виш.Кн.* 141); Да дарꙋе(т) ва(м) Бг҇ъ стра(х) въ се(р)ца ваши, любезнии ѡ(т)ци и братия нш҇и (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 108); Дароу́йми то прочита́ти и оучини́ти, ѡ що бы мѧ та(м) южъ не могли ѡбвини́ти (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); Ты́ же хе҇ бж҇е на́шъ... дароу́й на́мъ а́гг҇лы твои до́брїи (Почаїв, 1618 *Зерц.* 8 зв.); про́щеніє и мл҇рдіє Бж҇іє, и ла́ска дш҇и дарова́ныи, и тѣлꙋ ꙋдѣла́ютсѧ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 158); розꙋмѣлем҄ и я ѡ собѣ, жем҄ не чꙋждъ тала́нтꙋ ѡ(т) Бг҇а ми дарова́ногѡ зостал (Львів, 1639 *Ап.* 3 ненум.); Новоизбра́нный Бг҇омъ дарова́нный на(м) Ѡ(т)че и Па́стырꙋ зда́н҄емъ на́шимъ нѣчо́гѡ на(д) то годнѣйшогѡ кꙋ ѡфѣрова́ню,... не розꙋмѣлисмѡ (Київ, 1648 *МІКСВ* 348).

4. (що кому, чим кого) *(вибачати, прощати; вибачити, простити)* дарувати, подарувати (що кому): Вѣдаю же(м) з грани(ч) того ли́стꙋ вы́шолъ, а́ле мѧ ты(м) дароу́й, бо(м) то не с хо́ти оучини(л),

але з жа́лю (Острог, 1607 *Лѣк.* 114); Бѹдєтє хотѣли вырозѹмѣти часо(м) якиє сѹ(т) и даровати и(м) ѹразы своє якиє бы ко(л)вє(к) были (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); братия...чы(н)шъ за цалы(и) рокъ... ѡному про(с)тили и даровали (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 49); **горломъ даровати** — помилувати: я, уходечи того срокгого караня а просечи... пана Каспора о змиловане, абы онъ,... змиловавшися надо мною, горломъ даровалъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 8/III, 334).

ДАРОВАТИСЯ, ДАРОВАТИСѦ *дієсл. недок. і док.* **1.** (що, що від кого) *(зсилатися, зіслатися)* даруватися, подаруватися: пойдо́хъ искати слѣда єв(г)лъского, приводѧчого до познанѧ ѧ́вного, которы(м) таковыє спра́вы живота вѣчного, тає(м)ници ѡ(т) б҃а порѹчєны и ѡ(т)правованы быти сѧ дарѹю(т) (1598 *Виш.Кн.* 269 зв.).

2. (чому) *(присвячувати себе чомусь)* жертвувати собою, офіруватися: Тѣм же всему сему писанию у церкви премышской остатися изволяю. И сам же, аще Христос изволит, оной дароватися прагну (1608-1609 *Виш.Зач.* 197).

3. (що кому, що чим) *(набуватися, здобуватися)* даватися: духа сила не в художествѣ внѣшняго наказания... обрѣтается, но вѣрою смиреномудрия... даруется (1608-1609 *Виш.Зач.* 199); Ма́єтє зайстє в҆ то́й мало́й кни(ж)цѣ ѡ то́мъ...: што нє бєз трѹдѹ и розмышлѧ́нѧ в҆ Бл҃г(д)ти Г(с)днєй дарова́лосѧ на(м) (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 147).

ДАРОВАТЪ *див.* **ДАРОВАТИ.**

ДАРОВАТЬ *див.* **ДАРОВАТИ.**

ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗЪНА, ДАРОВЫЗНА *ж.* **1.** *(надання, передавання у власність маєтку)* дарування, даровизна: тѹю данинѹ... кнѧз Роман... при той даровизнє своєй ємѹ ѡтдалъ, якож и лист ...даровный то в собє посвєтчаєтъ (Мельці, 1571 *AS* VII, 404); хто бы тую часть половицѹ кѹнєва... ѡ(т) брата моєго... яки(м) ко(л)вєкъ право(м) спа(д)ко(м) продажою заставою даровизною и яко ко(л)вєкъ дє(р)жа(л) мы вышѹковати або... до... врѧдѹ права притєгати позывати... будє(м) пови(н)ны (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52); А хто бы з дєтє(и) моихъ... тую даровизну мою в чо(м) колвєкъ нарушилъ..., таковы(и) кажды(и) має(т) и будє(т) повинє(н)... двєстє копъ гршє(и) заплатити (Житомир, 1584 *АЖМУ* 153); А тотъ Квитъ дарови(з)ны... мнє Прє(з) Єго м(л) Пана брата Сознаны(и) в нивчомъ прєюдыковати нє має(т) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); тамъжє за ѡка̀занємъ прєзъ єго мл(с)ти Пана Пєнъского ѹ привилєю ѡномъ даровизною конъфєрованыє право(м) лєнънымъ вєчистымъ... волокъ шєстъдєсять... // ...Панѹ Миколаю Пєнъскомѹ до моцы и владзы... подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.).

2. Подарунок, дар, даровизна: в... скрини... запечатованы стоятъ... листы... на Дубокъ, которые тылко сыномъ моимъ служатъ, яко даровизна особе моей (Володимир, 1609 *АрхЮЗР* 1/VI, 394); Дворъ мой власный на всємъ изъ плѧцомъ, которыє отъ помєнєнnаго Пана Малжонка моєго, вѣчною даровизною маю во мѣстѣ Кієвѣ лєжачій (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 10); ѡ(т) пн҃а Федора малєра дарови(з)нѹ пана дѣди(н)ского... взєлємъ... 100 (Львів, 1621 *ЛСБ* 1049, 1, 2); за по(л)шка(р)ла(т)ную шату рыси(з)ною плохою по(д)шитую (: дарови(з)ну пєтра сага(й)дачного:)... взялемъ зло(т) 120 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4 зв.).

Див. ще **ДАРОВАНЄ, ДАРОВИЗНИНА, ДАРОВИТСТВО.**

ДАРОВИЗНИНА *ж.* Те саме, що **даровизна** у 1 знач.: вшєлякиє ли(с)ты приви(л)я... за вє(р)ныє слѹ(ж)бы наданє ѡсоба(м)... и ѡсо(б)ливє вси нада(н)я данины дарови(з)нины вє(ч)нє до живо(т)я заставы записова(н)я сѹмъ пєнє(ж)ныхъ... тєды вси таковыє лис(ти)... нєпоражоными... захова(ти) хочє(м) (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 113 зв.).

Див. ще **ДАРОВАНЄ, ДАРОВИТСТВО.**

ДАРОВИТЕ *присл.* Щедро: Дѧ́кѹймѡ... Бг҃ѹ, ижъ вєли́кѹю противъ намъ ми́лость свою, го́йнє ѡказа́лъ҆, и чи́нитъ з҆ на́ми, на(д) го́дность на́шѹ дарові́тє, и кро́мъ жа́дныхъ на́шихъ заслѹгъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 746).

ДАРОВИТСТВО *с.* Дар: Томѹ послушенство море ѹчинило и ѡ(т) словесъ его во(л)ны ѹкротило. Многи бо и чу(д)ны его даровитства, неизреченыи

нами величества (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 66).

Див. ще **ДАРОВАНЄ, ДАРОВИЗНА, ДАРОВИЗНИНА.**

ДАРОВНЫЙ *прикм.* **1.** Щедрий: А чл҇вковє, хоть добры сѹтъ, єднáк҄ невлáснє добры, алє з҄ набы́та ѡ(т) Бг҇а дарóвного (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 704).

2. Подарований: А сєи ли(ст) другыи за зє(м)лю залужную и за даро(в)ную (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224); ѡ(д) прынєсєна кваты(р) даровны(х) 12... за гвѡ(з)да ла(т)ноє и го(н)товоє fr. 11 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 4).

◇ **даровный обычай** *див.* **ОБЫЧАЙ; листъ даровный** *див.* **ЛИСТЪ²; право даровноє** *див.* **ПРАВО².**

ДАРОВЫВАТИ *дієсл. недок., многокр.* (чим) *(виявляти щиру прихильність)* обдаровувати: она... будучи мне малжонкою, многими речми в потребах моих спомагала и даровывала... а к тому позычила ми сто золотых черленых (Луцьк, 1546 *АрхЮЗР* 8/III, 14).

ДАРОДАВЕЦЪ *ч.* Даритель *(про Бога)*: А если ты дародавца познати не хóчеш, тогда мы... тебѣ его открыти и показати мусим (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

ДАРОМЪ *присл.* Те сме, що **даремне** у 1 знач.: ne tolko newolno jest nikomu wchodow, a w trawy stebla nikto darom wziaty ne mozet,... ałe y drowna i les wse za pokłonom (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/I, 26); кравъцы робать воєводє даромъ што роскажєть (1552 *ОКЗ* 39); Дáромъ роздавáй оурáды, а нє за подáрки продавáй прєложéн҄ства (Острог, 1614 *Тест.* 162); лѣкарєвє досконáлыє, кг(д)ы хорóбы дóл҄гїє лѣча(т), велúкихъ лѣка(р)ствъ заживáючи до здорóва привóда(т), и нє зáвшє вéдлѹгъ звы́чаю дóкто(р)ского ѡных лѣчатъ, алє чáсомъ и дáромъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); Тѹнé: Дарéмнє, дáромъ (1627 *ЛБ* 167); Дáромъ... взалú єстє, дáромъ и давáйтє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 632).

Див. ще **ДАРЕМНО, ДАРМА, ДАРМО.**

ДАРОНОСЕЦЬ *ч.* Той, кому щось подаровано, кого чимось наділено: Вѣмъ дїаволє,... тáа твоа данина... // ...малы(и) ча(с) са в рѹка(х) попѣстѹє(т); а пото(м) з дáронóсцє(м) посполѹ знáгла погибає(т), и щєзає(т) (1599-1600 *Виш.Кн.* 208-208 зв.).

ДАРОПРЇЕМНИКЪ *ч.* Той, кому присвячується твір: якъ самáа тáа Книга высóцє зáцный дáръ є(ст), тáк҄ подóбнє высóцє зáцного и прєсвѣтло(г) даропрїéмника потрєбовáла (Київ, 1623 *МІКСВ* 69).

ДАРОХИТРЪСТВО *с.* Лукаве, підступне обдарування: Да(ш) ми зась дїаволє рємéсльнико(м) хитрым҄ // и сла(в)ны(м) быти,... грóшики собѣ збєрѹ..., домо(к) приѡздóблю. Што(ж) за пожито(к) с того всєго твóєго дарохúтръства, ко(ли) а простоты ї́свы навы́кнѹти нє могѹ (1599-1600 *Виш.Кн.* 210 зв.-211).

ДАРСТВОВАТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* дарствовати) дарувати: Подаéмъ: Дарствѹéмъ (1627 *ЛБ* 84).

ДАРУНОКЪ *ч.* Дар; дарунок: ласку королевъскую ку собѣ зводили розмаитими дарунками (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Дарунокъ от пана Тимофея Высоцкого братъству лвовскому при церкви светого Николы (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/X, 131); И ты, прошѹ оусúлнє, бѹдь мѹ в҄ то подóбный Принáти рачъ то(т) дарѹ(н)къ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); А же патрїархове даютъ упоминки и дарунки вмѣсто чиншу Турчинови, не естъ то дивъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 926); Бг҇ъ даéт҄ нам҄ дóбрыѣ дарѹнки, и вшєлáкими промы́сл҄ными потѣхами насъ ѡпáтрѹєт҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114).

ДАРУНОЧОКЪ *ч.* Даруночок: Имнологія... Пáнѹ Пáстырѹ, Ѡпєкѹ́нóви и Добродѣєви свóємѹ Прє(з) Дѣлáтєли в҄ Типографїи в Дарѹночкѹ Нúзко Принєсéнаа (Київ, 1630 *Имнол.* 1).

ДАРУЮЧЇЙ *дієприкм.* Щедрий: Анна: Блг(д)ть, потѣха, áбо лáскаваа, мл(с)рднаа, мúла(а), в҄дáчна(а), лютостúваа, ѡ(т)почивáючаа, дарѹючаа (1627 *ЛБ* 177); Іѡáннъ, є(в): Гв҇и послѹшли(в), ласкавый, áбо дарѹючїй, áбо побóжный, а(б) мл(с)рдный (Там же, 213).

ДАРЪ, ДАРЬ *ч.* **1.** Дар; дарунок: дары знамєнитыє пѣназми и золотыми и срєбромъ и шатами и коньми..., чого коли мнѣ потрєба вказѹвала, тоє всє Єго Милость...// кѹ вспоможєню моємѹ давал (Луцьк, 1534 *AS* III, 471-472); я... ничого бо(л)шєи на томъ ѹрадє нє постєрєгаючи ѡдно справє(д)ли-

вости свтоє и нє даючиса ни (в) чо(м) ѹводити яко приязнью ани вазнью, ани даро(м) та(к)жє справы... пи(л)нє до книгъ свои(х) судовых ѹписуючи та(к) ми пнє бжє помози (1566 *ВЛС* 59); повинъные и близкие мои тую суму... малжонце моеи... оддати и заплатити, яко властного дару моего мають (Смордва, 1570 *АрхЮЗР* 8/III, 204); по(с)ланє(ц) бра(т)ски(и) прывѣзъ с киева да(р) пєтра сага(и)дачного таляро(в) мєчїковы(х) 250 (Львів, 1622 *ЛСБ* 1049, 3); Имжє пра́вила нє повєлєва́ютъ, нє дава́й прича́стїа, ни по да́рѹ, ни по стра́хѹ, ни по любви (Львів, 1642 *Жел.П.* 4); *Образно:* Мѣсце то́є мѣста єдны́мъ ѡ(т)сто́итъ по́прищємъ, примі́оты и да́ра кото́раа зємла до́браа мѣти мо́жєтъ, всѣ въ собѣ ма́ючєє, зда́вна Б(д)цы посщєноє (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); **въ даръ принести** — подарувати: мнѣ... прислѹшало В(ш) Кн(ж) Мл(ст) досто́йнє почти́ти и в' да́ръ за́цный за́цноє што принєсти (Київ, 1623 *МІКСВ* 75).

2. *(надання кому-небудь у власність майна)* дар: и вызволюєть ему продаино(м) и даро(м) вѣ(ч)ны(м) и вырѣка(т)са (!) зо (в)ши(т)кого из дѣтьми своиѣми (Одрехова, 1519 *ЗНТШ* L, 4); тогды кназь Ила по смєрти єго за ѡным даром и записом ѡтца своєго,... ѡный замок... к рѹкам своим взял (Краків, 1531 *AS* III, 379); я на сєс часъ... ѹ повѣтъ Слонимский сознати того дарѹ своєго до книг тамошних, врадовых єхати нє поспѣю (Несухоїже, 1571 *AS* VII, 389); Я ти(м)ко снь ва(с)ка рожє(н)ку(в)... зєзнава(м) и(ж) є(м) пу(с)ти(л) часть ѡчизьны своєѣ бра(т)оу своєму иванови вѣ(ч)ны(м) даро(м) (Одрехова, 1581 *ЦДІАЛ* 37, 1, 14 зв.); **обычай дару** *див.* **ОБЫЧАЙ.**

3. Благодать; зіслання: *Я*... за зраженемъ дару Духа святого понял есми... в малженство... панну Олену (Здолбунів, 1551 *АрхЮЗР* 8/III, 25); Смирєниє нашє ω(т) благодати и дара и области всєсвєтого и живоначалъного дѹха данъныя (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); на поганы да(р) дха свтого бы(л) выли(т) (II пол. XVI ст. *КА* 57); па(н) бовѣ(м) на́шъ, ми́лѹючи чоловѣка, ты(м) самы(м) на(д) и́н'шїє да́ры ро́дзай на́шъ почти(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 57); Запра́вды з' до́броты сво́єи Бгъ... ко́ждому створє́ню..., оудѣли(л)... да́ры за́цности и по́чєсти (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 176); Ана́нїй, ил(и) Гананїа. Ла́ска па(н)скаа або мл(с)рдє па(н)скоє, а́бо да́ръ па(н)ски(и) (1627 *ЛБ* 176); малжо́нка до́браа за даръ знамєни́тый ω(т) Ба почита́на быва́єтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 918); Побожнии зась дши тѣло возмутъ на себе, и да(ст) имь г(с)дь бгъ се(д)мъ даро(в) на тѣли (серед. XVII ст. *Луц.* 547).

4. Пожертва, офіра: Поздрѣв'ши и оуздрѣл' которыи то в'мѣтали дары свои богаты(и) людє до скарбьницѣ црковнои (1556-1561 *ПЄ* 313); Авель же пред богом простоту указав, и бог єго дары на офѣри приняв (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); Бгѹ и цареви себе покорѣмо, еще же и дары емѹ принесѣмо (к. XVI - поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 95); ω(т)да́йжє пода́вци своє́мѹ го́дный да́ръ, почти́ // бга кото́рый тєбє почти́лъ (Острог, 1614 *Тест.* 147-148); Ана́ѳима, кла(т)ва, прокла(т)ство, або офѣра, ова́нє: або да́ръ, або Бѹ посва́чєнаа рє(ч) (1627 *ЛБ* 176); почáтки з' гѹмна твоє́го, и з' ви́нницы ω(т)дава́ти нє занєхива́й: и дар' поча́тковый приносѣтє Гви (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 91); и понєсє Аарѡ́нъ нєпра́вость ты́хъ рє́чи кото́рыи офєрова́ли и посвати́ли снвє Ізра́илєвы во вси́хъ да́рѣхъ своихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 106);

причастя: а к'то бы колї к'лал'са ол'тарємь, ничого нє є(ст) к'то бы к'лал'са даро(м) которыи є(ст) на нємь, винєнь є(ст) (1559-1561 *ПЄ* 98 зв.); И приносячи въ тые два дни просфуру, то естъ хлѣбъ, освящаютъ даръ (1603 *Пит.* 76); Антідωронъ, выклада́єтъса да́ръ, то єстъ Про́сфоры о́нои з' кото́рои Агнєцъ вы́натый є́стъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 266); Дары отъ хлѣба, на службу Божію офѣрованнаго, не маютъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 27); пришо́въ Іѡ́сифъ в полѹднє а ѡни готова́ли да́ры (серед. XVII ст. *Хрон.* 70); **божественный даръ, божественныа дары** — *(причастя)* дар, дари: и кто є(ст) то́ при́гото́вилса, прїймоуе(т) бо́ж(с)твє́нный дарь ω(т) сщєнни́ка (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 122 зв.); в нємъ бо са показа́ли бж(с)твє́нныа дары (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.).

5. Податок: а с тыхъ же людей подати: объсткы идеть кузня (!) меду,... а бобровнику куниця да корчага меду, а на господаря полюдье, а дару куниця, а на слуги десять грошей (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10).

6. *(хист)* дар: А слузи суть, котрыи вѣруютъ и даютъ слово на службу, то суть владыци, попове, дякуны, котрыи узяли даръ душевный, одны май много, а другыи май мало, кождый противъ силы своеи (XVI ст. *НЄ* 138); твоему языку латынскому от диявола тот дар дарован есть (1608-1609 *Виш.Зач.* 220); А же учителе церковныи Петра... верховнымъ... пишутъ,... не ижъ бы большую владзу и моцъ оному приписовали, але взглядомъ особливыхъ даровъ персоналныхъ особы его власной (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 411); я в҆ ча́сти моє́й в҆ дарова́нном҆ ми ѡ(т) Ба да́рѣ Коррєкто́рства в҆ прєсладча́йшє(м)... ѧзы́кꙋ славе́нско(м) послꙋжи́лєм҆ любо́внє офѣрꙋю (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); дарꙋй и мнѣ нєдосто́йномꙋ... даръ; ѡбасни́ти ннѣ Та́йны твоа́ (Чернігів, 1646 *Перло* 132);

перен. цілюща сила, властивість: той Исто́чни(к)... мно́гїи... хоро́бы... оулѣчи́лъ... непло́дность тє́ж҆ розвяза́лъ да́ръ Исто́чника тогѡ, Ґды Цє́сар҆ Кѡнстантї́нъ Пѡрфироро(д)ный з҆ Црци ма(т)ки свѡ́єи заматєрѣлои народи́лъсѧ (Київ, 1631 *Син.Тр.* 815).

ДАСКАЛОВЪ *прикм.* Дидаскалів, учителів: И ма́є(т) ємꙋ на(и)пєрвѣє то(и) рє́єстръ прочита́тисѧ, абы вѣда(л) яковы(м) спо́собо(м) будꙋть сна єго ꙋчи́ти и... дѣтинꙋ кꙋ наꙋцѣ. и послушє(н)ствꙋ даскаловомꙋ приводѧчи (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 2).

ДАСКАЛЪ *ч.* (*гр.* διδάσκαλος) **1.** Дидаскал, учитель: Я ива(нъ) багатырєцъ крама(р) ѡ(т)даю сына своєго Миха(и)ла, Стєфанꙋ даскалу рꙋскому на наꙋку словє(н)ского пи(с)ма (Львів, 1586 *ЛСБ* 91, 2); Да́ска(л) или ꙋчи́тє(л) сєя шко́лы ма́єть быти блгочє(с)тивъ, разꙋмє(н), смирє́номудры(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1 зв.); стєфанꙋ даскалꙋ злот д гр(ш) вї (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 76 зв.); Игꙋмєнъ // повинє(н) бꙋдє(т) и братии подобныхъ собѣ ховати... Кꙋхара, Послꙋшника, Даска́ла (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* І-1, 60-61); нищє(ст)вꙋючи в ꙋчилищꙋ вшомъ, за прє(д)статє(л)ства сто(и) памяти Стєфана Зоузанїа, Икима даскала и прочи(х). Яко(ж) ꙋтєшилє(м)сѧ (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.).

2. Учений: Но он убо многыми языки и поганскими даскалы Платоном, Аристотелем и // прочиими,... да ся хвалит и возносит (1588-1596 *Виш.Кн.* 130-131); Сам бо преблагословенный даскал над даскалами, ректор над ректорами, господь и бог наш... собою образ показал (1608-1609 *Виш.Зач.* 228).

Див. ще **ДИДАСКАЛЪ.**

ДАСКАЛЬСТВОВАТИ *недок. перен.* Научати: Во единости бо церковной основана есть любы догмат, вѣра ту царствует, надежда ту даскальствует (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 169).

ДАСТАМЕНТЪ *див.* **ТЕСТАМЕНТЪ.**

ДАТА[1] *ж.* (*стп.* data, *лат.* datum) *(календарний час)* дата: от даты того моего листу тую часть мою именя... в руки и в моцъ ей подаю (Луцьк, 1546 *АрхЮЗР* 8/III, 15); выпис вышол под датою рокꙋ Божєго Нарожєнѧ тисєча пѧтьсот шєстьдєсѧть чєтвєртого, мєсєца Ноѧбра двадцать // чєтвєртого дня (Вільна, 1565 *AS* VI, 274-275); ка(ж)ды(и) таковы(и) хто бы на слу(ж)бє єго королєвско(и) мл(ст)и... воє(н)но(и) бы(л): в ко(ж)до(м) таково(м) ꙋчинкꙋ... до двана(д)ца(ти) нєдє(л) ѡ(т)казова(т) и справовать нє винє(н): ѡкро(м) хтобы по датє тоє ко(н)стытꙋцыи кому маєтно(ст)... кгва(л)товнє ѡ(т)ня(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); кнзю янушꙋ ѡстро(з)скому... присꙋжоно, и ѡ(т) даты того дєкрєту за нєдє(л) шє(ст) пустити наказано, з виною чоты(р)на(д)цати гривє(н) и по(д) шацꙋнко(м) шко(д) в позвє положоны(х) то є(ст) чотыро(х) тисячє(и) ко(п) грошє(и) лито(в)ски(х) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 82); роскаꙁꙋємо абы вє(р): твоя пєрє(д) сꙋдомъ наши(м)... на то(т) ча(с) кгды справы воєво(д)ства... на(и)пєрвє(и) по датє то(г) позвꙋ припадутъ... са(м) ѡбли(ч)нє... ста(л) (Люблін, 1634 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2010, 14); хто бы єноко(л)вє(к) по датє сєго ꙋнѣвєрсалꙋ ѡ(т) на(с) мєщано(м) нѣжински(м) даного важи(л)сє... прикрос(т) чини(т)и,... таковы(и)... на го(р)лє кара(н) бꙋдє(т) (Іркліїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(позначка на листі, документі і т. ін. про час, місце його написання) дата: позваная сторона... нє пови(н)на ѡ(т)повєдати на таковы(и) позо(в) которы(и) бы бы(л) скробаны(и)... а звлаща єсли бы сѧ ѡди(н) з другимъ нє згожа(л) в датє... а(л)бо ижъ

бы в нємъ нє было даты написано (1566 *ВЛС* 18); А тыє позвы нє мазаныє, нє скробаныє, в датє и во въсємъ зго(д)ливыє (Житомир, 1583 *АЖМУ* 67); Противъ тому сторона поводовая указала листъ тогожъ кошталяна (!) каменецкого з датою последнею (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 15); А што θилялетъ зменъку чынить о дате въ листехъ, съ которыми владыкове до Рыму ездили: ижъ власного местца даты, где ся што деяло, не описано, але только такими словы дата: "съ кролевъства Польского и зъ великого князства Литовского" (Вільна, 1599 *Ант.* 705); Дата ꙋ прєсловꙋщи(м) градє Прємышли. Мца. Мая кѕ. дня. ро. Бо(ж). а. л. рꙋка вла(с)на (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 7); Дата з ровно(г) з на(и)ꙋбо(г)шєи школы Вшє(и) вєлє(б)но(с)ти (1636 *Лям. о пр.* 2 зв.).

ДАТА[2] *ж.* (*лат.* datum) *(надання кому-небудь у власність)* дар: Мы за службу его дали есмо ему... остров наш... А не маютъ и потомки наши сей даты нашое нарушати (1503 *АЮЗР* I, 31); тотъ островъ Трухоновъ и езъ на рѣцѣ Черторыи и теперъ есмо имъ водлугъ первое даты поступили и дали (Київ, 1534 *АЮЗР* I, 84); панъ Немировичъ,... зоставилъ ихъ водлугъ первшой даты при томъ островѣ и ѣзу вышеймененыхъ (Вільна, 1566 *АЮЗР* I, 155);

внесок, даток: Отдавали дату мѣсячную до скрынкѣ (1644 *АрхЮЗР* 1/XI, 151);

витрата, збитки: на послушаніахъ монастырскихъ въ повѣреныхъ собѣ грошахъ невѣрность показалъ... вмѣсто обороченя ихъ на потребы и справы общіи... дату и тяжаръ великій през то на монастырь... впровадилъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 216).

ДАТЄ *с.* Давання, подання: Рєвє́ка, жє щодроблѝвость в' датю одного напо́ю Єлєаза́рꙋ Послꙋ Авраа́мовꙋ оказа́ла: заслꙋжѝла, послю́блєною бы́ти облюбє́ницєю вєлѝкомꙋ Ісаа́кꙋ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.).

Пор. **ДАТИ.**

ДАТЕЛЬ *ч.* (*цсл.* датєль) давальник, давалець: Павєлъ блажєнный,...// въ послании своємъ пишєтъ: блажєнѣє єсть давати, нєжєли взымати... вєсєла, або тиха датєлѧ любитъ Богъ (1577 *AS* VI, 80-81).

ДАТИ, ДАТЬ *дієсл. док.* **1.** (що кому) *(передати від однієї особи до іншої, передати з рук в руки)* дати: оупойвши сторо́жꙋ, дали ємꙋ стрѝчки з рикавѝчками, и спꙋстѝвсѧ нѝми (1509-1633 *Остр.л.* 129); И што они осумують, приказуемъ тобѣ, ажбы твоя милость тую суму сполна Намъ заплатилъ Дахну въ руки оныи пенязи далъ (Краків, 1537 *РЕА* I, 211); дали оу правоую роукоу трость мор'скоую (XVI ст. *УЄ Трост.* 66); келих казал ему в руки дати (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 312); Славє(т)ны(м) паномъ мєщаномъ бра(т)ствꙋ лъво(в)ско(мꙋ) сє(и) листъ на(ш) до рꙋкъ вла(ст)ны(х) має(т) бы(ти) да(н) (Сучава, 1605 *ЛСБ* 396, 2 зв.); Мнѣ да́йтє в' рꙋки той щи(т), тꙋю ѡборо́нꙋ, Нєха́й пѣстꙋю тꙋю ѡ(т) всѣх' бѣд' засло́нꙋ (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.); Бгъ... прєпоѧса́ніє да́лъ ѝмъ ризы кожаны, и ѡблєчє ѝхъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 939); Аж ѡ(т)далил ѡ(т) цєркви вышнєи Вызнєцкои инoє на тоє мѣсцє та(м) положилъ лѣпшєє, а ино θєѡдорови Пєтровичꙋ тоєи цєрквє с'щєнникови и настоятєлєви до рꙋкъ далъ и даровалъ (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24); *Образно*: И дамь тобѣ ключѣ цр(с)тва нєбєснаго (1556-1561 *ПЄ* 74); даль намь хс снъ бжїи кр(с)ть стыи на ѡбороноу на того соупротивного нашєго дїавола (XVI ст. *УЄ* №31, 216); Бꙋди вѣрєнъ до смє́рти, и да́мъ ти коро́нꙋ живота (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32);

вручити: ѡн тот листъ наш ѡт нас принєс и дал нєбожчикꙋ кн‹ѧ›зю Сємєнꙋ (Вільна, 1506 *AS* I, 133); дано ємоу книги ісаіа пр(о)р(о)ка (1556-1561 *ПЄ* 223); сїю дшєполє́з'ноую книгоу єв(г)лїє оучѝтєл'ноє... наро́дѡмъ въ ха вѣроующи(м) да́ли (Львів, 1585 *УЄ* №5, 2); нє то(л)ко три кро(т) прися(г) алє и на то записъ далъ (Острог, 1595 *ЛСБ* 287, 1); давши имъ листъ свой отъвористый, съ пєча́тью и съ подписомъ руки свое писаный (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/I, 356); Ра́дꙋйсѧ, жє твой за́пи(с) ю́жъ є(ст) пошарпа́ный, кото́рый ѡ(т) тєбє былъ дїа́волꙋ да́ный (Львів, 1631 *Волк.* 24 зв.);да́мъ то́бѣ таблѝцы ка́мєнныи и зако́нъ и приказа́ньє, кото́роє єсмь написа́лъ абы(с) ихъ наоучѝлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.);

(що кому, за що) *(передати, відписати комусь у власність майно)* обдарувати (чим), дати (що): А

так, кгды вжо жоны моєє... в животє нє стало,... бꙋдꙋчи єсми в добром здорови и в полном розꙋмє своєм... з особливоє ласки моєє ѡтцовскоє дал и даровал єсми сына моєго... всим Стєпанєм (Острог, 1522 *AS* III, 237); Дали єсмо зятю нашємꙋ... имєнє матки нашєй ѡтчизноє, Пєрєкали двор (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); ω(т)чє да(и) ми достоиноую часть имѣнїа (1556-1561 *ПЄ* 288 зв.); А та(к) я... нє будꙋчи до того примушона... тыє имє(н)я... ма(л)жо(н)кови... дала и даровала (Войнигів, 1573 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1822, 14); Такъ тє(ж)... записала єсми была гроши копъ шє(ст)-десят(т) то(и) дочцє своє(и) дала, даровала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 151); Пу(д) залугъ єго давъ Фєдуръ попувъ Бахорови Мигаїлови оу 6 золоты(х) (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); Тыє золоты(х) ӥ що з домꙋ бра(т)ского взято... дано ихъ до ва(р)шавы на рє(ч) Посполитꙋю (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 5 зв.); Я Галшка Гꙋлєвичовна... даламъ, дароваламъ, записала и фꙋндоваламъ и на вѣчныє часы даромъ вѣчнымъ и нєотозваннымъ даю, дарꙋю, записꙋю и фꙋндꙋю добра мои власныє дѣдичныє (Київ, 1615 *ПВКРДА* II-1, 10); Яцко мает ниву ему выискати, што продали на хлѣбъ, а Феско мает дати жита копы двѣ своего (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

(що кому) *(надати, наділити у користування як дар за службу або підтвердження попередніх привілеїв)* дати, віддати: мы Стєфа(н) воєвода... знамєнито чини(м)... ѡжє дали и потвръдили Єсмы нашємꙋ стомꙋ монастирꙋ ꙋспєнїю пр(с)тѣи бци... цигани (Бадевці, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Ино коли тое селищо на насъ спало и къ замку нашому привернено, мы зъ ласки нашое, для его къ намъ вѣрное службы, тое селищо Климятинъ ему дали, со всимъ съ тымъ, какъ ся... въ собѣ маетъ (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); И кгды таковоє свєдєцтво ѡт них вышло, король... дал тыи зємли по... старым границам, якъ ѡни свєтчили (Львів, 1537 *AS* IV, 85); Тєжъ прирєкає(м) вси приви(л)я зє(м)скиє старода(в)ныє // и ново ω(т) на(с) даныє во(л)ности... ты(м) статуто(м) нш҃имъ заховати (1566 *ВЛС* 3 зв.-4); Але абы такій, яковый нынѣ показуютъ привилей мѣлъ быти данный, не естъ речъ правдивая (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 324); А же иншымъ та(к)же збожа не позваляю для того ты(м) дале(м) пре(д) ты(м) Чве(р)тина поля которая е(ст) на кгру(н)тѣ мѣ(с)тско(м) межи межами П. Феодора Ждана з еднои, а з другои П.: Василїа Кобца (Холм, 1648 *Тест.Ст.* 471); *Образно*: Лє́чъ хтó ми мóжє(т) истóчникъ слє́зѕ дáти (Львів, 1631 *Волк.* 21 зв.); А коли войдє́тє до зємли котóрꙋю я вáмъ дáмъ, и пожнє́тє збóжьє, принєси́тє снопы колосóвъ пє́рвотины жни́ва вáшєгω до сщ҃є́нника (серед. XVII ст. *Хрон.* 124 зв.);

(що кому) *(зробити подарунок)* дати, подарувати: Марїѧ магдалєна... // дωмъ да(в)ши ꙋбоги(м) шла на поущꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 34 зв.-35); дав мне Євхим шапокъ две и ведро пива (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11); розсказа(л) принєсти... скі́пєтръ зѕ зóлота Аравыйского, и и́нши мнóгїи цáрскїи дáры, и далъ Митрополі́тꙋ Нєофи́тꙋ (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); Вшолъ тєды Іωсифъ до дóмꙋ своєгω и дáли ємꙋ дáры которїи мѣли въ рꙋкáхъ свои́хъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 70);

(що на що) офірувати, жертвувати: мы имъ да(ли) на тую црко(в)... тоє ωзєро... исъ оусти(м) (Київ, 1508 *ЛОИИ* 68, 1, 5); зо всих имєнєй моихъ маєтъ дати сынъ мой,... на цєрковъ свєтоє Прєчистоє... по дꙋши моєй длѧ памєти дати (Луцьк, 1545 *AS* IV, 418); а на шпиталь тоєжъ цє(р)кви мєжи ꙋбо(з)ство маєтъ быти дано два(д)цать копъ грошє(и) литовски(х) (Миленовичі, 1581 *ЖКК* I, 193); далъ еи [кнігу] до церкви Малехова под Львивомъ до храмоу Преподобнои Параскевии за иереѧ Георгія (1621 *ПДПИ* 178, 106); Єпитрахє(л)... зѕ нара(к)вицами такими(ж) вєнє(ц)кого злотоглаву на бѣло(м) поли дробныє квѣтки. Тоє дала ꙋбогая прєкупка (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 62 зв.); Гды тє́ды самóго сєбє намъ вѕ Насвѧ́тшомъ Сакрамє́нтѣ дáти рáчилъ, далъ намъ рєчъ найбóлѕшꙋю (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4); братия позволили дати любачовскому бра(т)ству на попє(р)тє справы цє(р)ковной золо(т) к҃ (Львів, 1646 *ЛСБ* 1043, 75); **дати себе** — пожертвувати собою: чл҃вѣкомъ бывъ Христосъ и давъ себе на избавленіе за многыхъ (XVI ст. *НЄ* 97);

(що кому) *(повернути позичене або дати те, що вимагають)* віддати: ωстал єсми єщє винєн Єго

Милости з ѡблики чотыриста золотых, бєз двадцати золотых, которыи я.:. маю... дати ѡт сєго днѧ за тыден (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); ѡ(н) єго имивши поча(л) єго давити, а мовити ємꙋ дай ми що(с) ми винєнъ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 159); ѡный тєды товárышъ нєдорозꙋмѣвáючисѧ, и боѧчі́сѧ, абы ємоу того борóнѧчи, до бо(л)шого чого злóго нє привю(л), дáлъ ємоу абы сѧ насыти(л) вóлѣ своє́є (Острог, 1607 *Лѣк.* 83);

(кому що) *(владу, силу, могутність)* дати (що), наділити (чим): листъ свой моцованый... его милость далъ ему моц тые озера зыскати и втратити (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 40); повѣжь намь которою моцоу чинишь ал҄бо кто то єсть кто тобѣ даль моць тоую (1556-1561 *ПЄ* 308 зв.); Послалисмы ѡ(т) бра(т)ства нáшего... ста(р)шихъ брáти(и) нáши(х)... давши и(м) зꙋпо(л)нꙋю мо(ц) абы во всємъ цєрковномъ... нєподвижно стоѧ(ти) (Львів, 1596 *ЛСБ* 301, 1); Хтó тобѣ влáдзꙋ тꙋю дáлъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 209); Тєпéрь тобѣ црю рáжꙋ шꙋкáти чл҃вка мꙋдрогѡ и довти́пного, а дáй ємꙋ прєложé́нство над всєю єгѝпєцкою землé́ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 66 зв.).

2. (що кому, що за що, на що) Заплатити, сплатити, дати: Ино што мѣлъ намъ дати двѣстѣ золотыхъ на сіе Запусты минулые, тую двѣстѣ золотыхъ вжо намъ заплатилъ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); а похочєть-ли который чєловєкъ зостати на том сєлищи, тот маєт Єго Милости дати выходꙋ зъ дворища копꙋ грошєй (Острог, 1514 *AS* III, 113); в Дордала бортника — коня гнедого, дано за него двѣ копѣ грошей, и з возомъ взяли (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); взято... // двѣ скринки великихъ, третяя маленкая, за которую дано три золотыхъ чирвоныхъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 126-127); за ко(л)нє(р) пє(р)ловы(и) моско(в)ски(и) до жꙋпана... за которы(и) дано в мо(с)квє двана(д)ца(т) рꙋблє(в) (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 43); писарꙋ за служоноє да(л) по(л)золотого (XVI ст. *ЦНБ* II 22644, 3); зновꙋ с тых жє пѣнязи(и) дали Стєфанови ковалєви зо(л) д҃ (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); стєфа(н) хоми(ч)... зє всєго да(л) рахꙋно(к) (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); ѡ(т) ѡправы мѣнєй стары(х) ѡ(с)ми дали(с)мо зло(т) и҃ (Львів, 1612 *ЛСБ* 1047, 2); А тому хло(п)цєви нагородитє вм҃(л) шко(л)ному прошу за працу да(и)тє єму (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); Єсли бы хто звѣлъ паннꙋ єщє нє пошлюблєнꙋю, и спалъ з нєю дастъ єй вѣно (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.); взглядом фундации их милостей отцов барнардынов... судиная... луцкая,... давши за кгрунты килка тисечей золотых, фундовала (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426);

(кому що) *(за гроші)* продати: єсли бысь нє часто мой товаръ кꙋпова(л) за мнѣй нє дамъ на(д) шє(ст) золотыхъ (к. XVI ст. *Розм.* 51); ta ty zwirka toho Kupy — dam ioho ne droho (Яворів, 1619 *Гав.* 18).

3. (кому що) *(їжу, напої)* дати, подати (що), забезпечити (чим): такъ мя будешь оучити, а я дамъ тобѣ напои зъ вина складанаго (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); Рєкла к нємоу жєна г҃и даи ми тои воды (1556-1561 *ПЄ* 354 зв); мори(л) мя голодо(м) чєтыри дни нє да(л) ясти ни пити (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); дай голо(д)номꙋ хлѣба (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 11); Oy bratiońkowe słuchayte Ta sczo mini isty daite (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Дáй нáмъ воды абыхъмо пи́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.); *Образно*: Дайтє єму смоли напити ся и пєкєлного квасꙋ! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23); єсли... сн҃ъ твóй проси(т) хлѣба в҄ котóрого чл҃ка, ци бы(л) жє бы тáкіи, и(ж) бы сн҃ови свóємоу кáмєнь да(л) мѣстѡ хлѣба (1645 *УЄ* №32, 82);

(причастя) дати, подати: Таинъ Пресвятыхъ не далъ и въ церковъ не впустилъ, для грѣху его мужебойства (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 475); Никодимъ Силичъ и Єпифаній того му не допустили, а ни сповѣдника, а ни таинъ Христовыхъ не казали дати (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 27); причáстіє давáй живымъ, мéртвомꙋ жє нє мози дáти (Львів, 1642 *Жел.П.* 5 зв.);

(милостиню) дати, подати: Єсли хочєшъ быти доскональымъ,иди, прода(и) што маєшъ, а да(и) ꙋбоги(м) (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 46 зв.); Пи́сано бо. всѧ́кому просѧ́щєму ꙋ тєбє да(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3);Продайте имѣніе ваше и дайте милостыню (XVI ст. *НЄ* 55); Далє(м) нищимꙋ иванови ѕ҃ зло(т) (Львів, 1607-1645 *РДВ* 26 зв.).

4. (що, що кому) *(про Божу благодать)* подарувати, *діал.* зіслати: Да(л) ты(ж) на(м) мнѡ(г) дóброго

на сє(м)ъ свѣтѣ (Львів, 1585 *УЄ* №5, 12 зв., на полях); Сътворилъ бы(л) б҃ъ чл҃ка... дх҃ъ да(л) за ласкꙋ, а тѣло абы сѧ нє гор'ди(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 215); ѡц҃ъ нб(с)ный... є(д)нꙋ землю да(л) намь всѣ(м) (к. XVI ст. *УЄ* №31, 3 зв.); Ты законъ на горѣ синайстей далє(с) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); на нєпрїатєли наши спалъ градъ великїй..., и громы оударили оубиваючи ихъ... и б҃гъ намъ далъ звѣта(з)ство (Дермань, 1604 *Охт.* 11); Дай намъ и далей в' потѣхахъ сѧ дочекати: Пѣснь ѡ втѣлєню твою(м) з Агглы спѣвати (Львів, 1616 *Бер.В.* 83); Не дай же нам въ смутку том по тобѣ трвати: И недолго лзами ся намъ обливати (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); А таѧ моу(д)рость прирожонаѧ ѡ(т) Б҃га єстъ дана в' Началѣ бытїѧ ч҃лвческагѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 76 зв.); далъ имъ г(с)дь б҃гъ и нємочи и хоробы розмайты (серед. XVII ст. *Хрон.* 10);

(фізичні та духовні цінності, властивості, здібності) дати (що), наділити (чим): ѡ здорови Твоєй Милости... и Богом данных детей... ради быхмо слышали на кождый час (Острог, бл. 1533 *AS* III, 433); на(д) то да(л) єси ємꙋ розоу(м) таковый, досконалый, якого жа(д)ноє иноє створєнїє на свѣтѣ нє має(т) (к. XVI ст. *УЄ* №77, 79 зв.); И на(д)то... далъ имъ Б҃гъ // смыслъ и мꙋдрость во всєй книжной м(д)рости (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173-174); Чистаѧ Панно,... Ты скрꙋхꙋ Ср(д)цꙋ моємꙋ ра(ч) дати (Львів, 1631 *Волк.* 16 зв.); Бꙋдь же Б҃же похвален в той моеи пильности, А дай мнѣ разꙋмъ на то з бозкой ѡпатрности (I пол. XVII ст. *Рез.* 179); Дай намъ свѣтъ Нб(с)нои Прємоу(д)рости. Прогнати намъ грѣховнїи тємности (Чернігів, 1646 *Перло* 19); даръ Б҃жїи... дано жити в' любвѣ и радости (Там же, 165); **дай Боже** *див.* **БОГЪ; далъ бы богъ** *див.* **БОГЪ; дасть Богъ** *див.* **БОГЪ; дасть богъ конецъ** *див.* **БОГЪ; богъ дай** *див.* **БОГЪ; богъ нехай дасть** *див.* **БОГЪ.**

5. (що, що кому з інфінітивом) *(уможливити зробити що-небудь)* дати змогу, дозволити: Ино мы на єго прозбꙋ то вчинили, допꙋстили ємꙋ тот замок выкꙋпити и дали єсмо ємꙋ в той... сꙋмє пєнєзєй держати дотолє, поки ѡлиж сꙋполно тꙋю тисачꙋ золотых,... заплатимъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); А потомъ она, тотъ мой адамашокъ съ тое скрыни своее вынемши, и дала жонѣ моей своими руками сховати (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); Панъ Бенедыктъ выписъ написаный вказалъ, который Хамья читать далъ передъ собою (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 167); А то(т) то Иванъ А(н)тоновичъ... нє є(ст) возны(м)... кгды(ж) листꙋ своєго... на ꙋрядє тꙋтошнє(м) нє ѡповєда(л) ани єго до кни(г) вписа(ти) далъ (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); а(ж) за до(л)гими намовами,... залєдвє намовити сѧ да(л) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 209); дай намъ выд'хноути (Острог, 1607 *Лѣк.* 78); пастух еи дочкам моим тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); дано пꙋшкъкарꙋ роби(т) на поро(х) рꙋ(ч)ни(ч)ныи салєтры а сє(р)ки сє(м)на(д)ца(т) фꙋ(н)товъ (Варшава, 1616 *ООЗ-2,* 1 зв.); потомъ и Патѣй пришолъ, и, гды ввойшолъ до камeници, теды отецъ архіепископъ на привитаню не далъ ему руки и анѣ всталъ предъ нимъ, ани сидѣти ему далъ (бл. 1626 *Кир.Н.* 12); Престань, пане, на нас болше ся гнѣвати, Не дай больше врагом з нас ся насмѣвати (1648 *Єлег.* 153); *Образно:* А шєстїй Агглъ вилїє Чашꙋ гнѣвꙋ Б҃жєгѡ на рѣкꙋ... Єфратъ речєннꙋю, абы висхла рѣка, и дала прє(и)ти вѡйскꙋ великомꙋ (Чернігів, 1646 *Перло* 141).

6. (кого) *(віддати кого-небудь кудись з певною метою)* відправити, дати: па(н) федо(р) сєнюта... ты(х) людє(и) до вєзє(н)я за(м)кового да(в)ши са(м) на ро(к) зложоны(и) ку г(с)дру... поєха(л) (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 21 зв.); ище мусиме терпѣти, хоть Б҃гъ... моценъ естъ дати насъ на смерть вѣчную (XVI ст. *НЄ* 178); а длѧ на(с) грѣшны(х) м҃лоуючи ч҃лка нєнз(д)ного... и(ж) нє хотѣ(л) дати на моукоу вѣ(ч)ноую... стоупи(л) на зємлю (к. XVI ст. *УЄ* №31, 36 зв.); Авраамъ сына своєго пєрворо(д)ногѡ дал' длѧ... оуподобана бо(з)когѡ на ѿмрть (Чернігів, 1646 *Перло* 2);

перен. вділити, виділити, дати: так же мает дати мѣстце во умыслу своем (Вільна, 1600 *Катех.* 9); серце свое вамъ дадутъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 316); Б҃гъ... якѡбы пристань... намъ далъ, абыс'мѡ з нєѣ пꙋстившисѧ, тихѡ... остатокъ часꙋ мєшкан'ѧ нашєгѡ перєшли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 103); А єсли бы оужє ѡжило [дитѧ в животѣ] было, то да(ст) дꙋшꙋ: око за око (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

7. (кого за кого, кому) Віддати, дати (заміж): тоую то пре(д)реченнѹю кралевнѹ сестрѹ кралѣ... вышєре(ч)нномѹ нашемѹ... воєводи маю(т) дати абы емѹ была жена (Люблін, 1506 *Cost.DB* 440); мы дочки своєє за тебе не дамо (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 53); жены своєи сестрѹ за него да(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.); Поляци рускіе панства поосѣдали, попріятеливщися з ними, и цорки своє за Русинов давши, через них своє обычає оздобные и науку укоренили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Мни(ш)ко воєвода рѹскій дочкѹ за него далъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165); **дати в малженство** *див.* **МАЛЖЕНСТВО; шлюб дати** *див.* **ШЛЮБЪ.**

8. (що кому) *(про юридичний документ)* видати, дати: А на то єсмо дали им сєс нашь л‹ист› (Кошир, 1502 *AS* I, 149); и листъ єсмо сей наш сѹдовый кназю Иванѹ дали, под нашими печатми (Острог, 1506 *AS* III, 38); даємь и дали єсми се(с) ли(ст) на(ш) глейтовный... ѹси(м) кѹпце(м) з мѣста ливо(в)ского (Сучава, 1522 *ЦДІАЛ* 131, 335); мы єму ли(ст) нашь на то дали (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); Выслухавши того запису, выписъ..., подъ печатью своею дать имъ казалъ (Луцьк, 1566 *PEA* II, 167); Принесены листы до нас Єго Кролевский Милости, под справою короны (!) Польское, даны ест намъ на завтри дна Благовещеніа Пречисты Богородица (!) (Вінниця, 1569 *AS* VII, 323); на то єсмо дали вы(и)ше(и)менованы(м) ѡсоба(м) се(с) на(ш) ѹмоцованы(и) ли(ст) (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 229); И на то єсмо дали промеж(к)ѹ себе се(с) на(ш) ко(м)промиса(р)ски(и) ли(ст) по(д) печа(т)ми нашы(ми) (Луцьк, 1606 *ЛНБ* 5, II 4049, 140 зв.); на што и сесь нашъ листъ судовый обоимъ сторонамъ далисмо (Львів, 1633 *КМПМ* II, 19); па(н) петръ сѹлими(р)ски(и)... призна(л) ли(ст)... веле(б)ном в бозе ѡ(т)цѹ Стефанови... в речы ниже(и) инъсеръвовано(и) даны(и) (Житомир, 1650 *ПИ* №43); *Образно:* Да́йте мѹ вы́рокъ з᾽ оустъ свои́хъ кора́лныхъ (Львів, 1642 *Бут.* 8); **дати позовъ** *див.* **ПОЗОВЪ; дати право** *див.* **ПРАВО[2]; дати справу** *див.* **СПРАВА; личбу дати** *див.* **ЛѢЧБА.**

9. (кого) *(на посаду, певне становище)* призначити, назначити, наставити: кназь... мает емѹ на то дати слѹжебника вижом (Берестя, 1512 *AS* III, 98); господаръ Єго Милость рачилъ мне при той кѹпли моей ѡставити и дельчихъ на то дати (Мирків, 1539 *AS* IV, 192); кгды бы хто не могучи самъ справоватиса в речы свое(и)... прокѹратора потребова(л), тогды судъ повине(н) єму з ѹра(д)у прокуратора дати (1566 *ВЛС* 35); помененого Мелентия Хребтовича... старшимъ надъ ними дати (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/I, 65); ходи зо мною заплачѹ тобѣ албо дамъ порѹчника (к. XVI ст. *Розм.* 33 зв.); кгды въ нихъ архимандрита не станетъ, тогды старцы того монастыра... маютъ архимандритомъ человѣка на то годнаго обирати и насъ за // нимъ жадати ижъ быхмо имъ архимандрыта дали (Київ, 1624 *КМПМ* I, дод. 269-270); ге(т)ма(н) коне(ц)по(л)скій ходилъ за козаками и ге(т)мана да(л) и(м) дороше(н)ка (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); *Образно:* якъ мовитъ Павелъ апостолъ, же самого толко владыку Христа далъ Отецъ головою надъ всимъ тѣломъ екклисии (Єгипет, 1602 *Діал.* 58); Абовѣ(м), оупрошѹ Ѡ҃ца,... и и́ного Потѣши́тела да́сть вамъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 244); И да́мъ ва́м᾽ Па́стыра по Се́рдцѹ мо́емѹ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* тит.).

10. (що) *(повідомити, викласти для підкріплення своєї думки)* навести, дати, подати: па(н) ки(р)де(и) з небо(ж)чико(м)... кози(н)скимъ... межи себе были поделивъши по половицы всѣ име(н)я дѹбровицкие да(л)и потве(р)же(н)е того делѹ (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 94); А умоцованы(и) поводовое стороны, указуючи то, же су(с)пе(н)са пре(з) по(з)ваны(х) до припа(т)ненья (!) справы с при(н)цыпа(л)ными по(з)ваны(ми) афектованая ити не мае(т), тую далъ рацыю (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); А поводове... на уфунъдоване юри(з)дикъцие(и) звела, противко которои юри(з)дикъцие(и) позваная сторона жа(д)ное рацие не дала и не даетъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 239);

(що) з'ясувати, пояснити: Затым што теж пишете, што са дотычет имeней Ровенских, а не самого Ровного, ижбы єсте давно вжо там єхали и ѡком своим всего ѡсмотрели и пописали и нам коло того справѹ дали (Вільна, 1541 *AS* IV, 279); передъ нами станешъ и ѡ собѣ справу дашъ конечне (Львів, 1592 *ЛСБ* 200); а́ле // ви́жѹ не мо́жете

ми ѡ нє(и) пє́вноую спра́воу да́ти, бо є(с)тє єє и нє слыха́ли (1598 *Виш.Кн.* 304 зв.-305); казалисмо діаконови соборному... архимандрита Виленского по тры кротъ приволывати, который и самъ не сталъ и справы жадное о собѣ не далъ (Володимир, 1608 *АСД* VI, 115); мене не отцевско а ни братерско отступивши, всему народови рускому въ подзоръ подали, не допустили ми дати о собѣ предъ соборомъ справы (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 318); **дати вѣдомость** *див.* **ВѢДОМОСТЬ; дати знати** *див.* **ЗНАТИ; дати причину** *див.* **ПРИЧИНА; вѣданьє дати** *див.* **ВѢДАНЄ; вѣдомо дати** *див.* **ВѢДОМО.**

11. (кого) *(на навчання)* віддати, послати: тє(ж) при(ш)литє до на(с) чотыри дияки млодє(н)ци добрыи а мы и(х) дамо на наоучєниє пє(т)я грєчє(с)кого и сєрбъского (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Ка(р)па далъ сына своєго стє(ц)ка до школы роу(с)коє на наоуку (Львів, 1586 *ЛСБ* 91, 2); И ты(м) братїямъ маєтъ бы(ти) данъ рєєстръ..., в которы(и) маютъ даскали вписовати дѣти *данныє* до наоуки (Львів, 1588 *ЛСБ* 87); тое крещеніе... потвердилъ и, побравшы оныхъ дѣтокъ, далъ ихъ учыти (Вільна, 1608 *Гарм.* 197); **дати на выхованьє** *див.* **ВЫХОВАНЄ.**

12. (кого) *(у чиєсь розпорядження)* видати, дати: Кто ми тя дасть братца милого моего, ссучего перси матки моея, абыхъ тя знашла на дворѣ а поцеловала тя (поч. XVI ст. *Песн.п.* 56); бы то нє быль злодѣй нє дали быхмо єго тобѣ (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); Даи ми ч҃лка якового, которы(и) бы прєз҄ нѣкаіи лѣсныи, тєрнистыи и багнистыи шол҄ мѣстца, гдєбы и огонь выпадалъ и мєчи тквѣли а ровы водъ полны шоумѣли (Вільна, 1627 *Дух.б.* 26); Дай ми, о Пілате, преслѣдованого: И от безбожныхъ такъ замордованого (Львів, 1630 *Траг.п.* 169).

13. (що) *(бути джерелом чогось)* видати: Коли есь былъ царь оу ѣдлѣ, нардусъ мой далъ есть вонность свою (поч. XVI ст. *Песн.п.* 50); Если безвѣстный голосъ труба дастъ, кто ино наготовитъ ся на гарцъ (XVI ст. *НЄ* 165);

(що) *(принести плоди)* видати, вродити: а ин҄шіи пали на доброуи зємли и дали пло(д) (1556-1561 *ПЄ* 60 зв.); *Образно:* Крѡ́лєвє пога́ньскїє о́воцъ з сєбє да́ли: Прє́зъ то́є, жє Б҃а правди́вого позна́ли (Львів, 1616 *Бер.В.* 79).

14. (кого, що) Представити, зобразити: Кгды мє́нзства Запоро́зцѡвъ Крѡ́лєвє дозна́ли, Тє́ды за Гєрбъ тако́го имъ Рыцєра да́ли (1622 *ЧИОНЛ* XV-3, фотокоп. 170-171); Роксола́нѡм҄ за́сь Вє́жоу та́м жє за Гє́рбъ да́но (Львів, 1642 *На г.Лв.Час.* тит. зв.).

15. (що до чого) *(до друку)* дати, подати: кото́рыє [книги] южъ да́вно зготова́ныє ма́ю: и зара́зомъ ихъ до дроукоу да́мъ (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 8 зв.).

16. (що) *(про книгу)* назвати, дати заголовок: Мо́глъ тєжъ списатє(л)... титоулъ кни́зѣ да́ти, таковы(и), яковый прина́ты(и) єст҄ (Київ, 1628 *Лим.* 4 ненум.).

17. (кого) Ударити: впадши вси гурмомъ въ оную церковъ и тому попу Якову давши... пястью за шію отъ олтаря его оторвали (Галич, 1584 *MCSL* I-1, 99); єсли нє боудє(т) хотѣлъ, маѥ(т) єи выдръжати сто́шъ, то є(ст) дасть ємоу оу пыскъ чєрєвико(м) (Львів, поч. XVI ст. *Крон.* 95); Пан владыка... за тым ему у губу дал и оного роскрывавил (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 312); Тамъ же, без вшелякое увагы, на самый прод далъ ми в губу (Луцьк, 1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 718); **дати пироговъ березовыхъ** — побити різками, висікти: Damże iey teper proskur dubowych I pirohow berezowych (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6 зв.); **дати поличокъ, поличокъ дати** — вдарити по щоці, дати ляпаса: Жєлихъ, тогноул сє до того Аньдрийка и кгды сє торгноул, дал моу поличок (1564 *AS* VI, 245); еслибы тобе хто далъ поличокъ, настав ему и другий (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1057); **хлосту дати** — побити, відшмагати когось, дати хлосту (хлости): На роботоу на панщизноу мают подданыє ходити скоро дєн, а которыйбы нє шолъ, тогды єго виною нє карати, толко на пню хлостоу ємоу дати мают (1567 *AS* VII, 120).

18. (чого) *(що-небудь сипке)* всипати, вмістити: Продал Єго Милость мнє жита сто лаштов, а в кождый лаштъ по двадьцати и по пєти мадь мєри Ковєлъской водлє ѡбычаю, яко в мѣстє Ковєлскомъ мєрат, маєтъ дати (Вільна, 1555 *AS* VII, 9).

19. (що) *(битву)* розпочати; (що), вступити (у що): у Витаве врядникъ пана войского Сутѣский, зобравшися, далъ намъ битву, насъ поразилъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 3/І, 61); Григорей Пашкевичъ, выпадши,... до оного всего войска своего,... крикнулъ, абы заразъ, зо всихъ сторонъ мене огорнувши, бытву мне дали (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/І, 160).

20. (що) *(про часовий проміжок)* визначити, дати: справуйте спасение ваше, поки светъ маете, то естъ: покуль вамъ часъ даный естъ позыскати небесная (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 987); а на́мъ нє да́лєсь нѣ м(а)ло́гѡ ча́сꙋ пока́ꙗтисѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

21. *(у безособовій дієслівній формі на -но, вживається при визначенні місця укладання документа)* дано: Стало сѧ и дано во Львовѣ (Львів, 1509 *AS* III, 70); Сталося и дано въ Краковѣ (Краків, 1512 *АрхЮЗР* 8/IV, 222); Дано в Ірклѣю (Іркліїв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

22. (що) Зробити, вчинити, здійснити, дати: є(го) мл(с)ть рачи(л) своє змилова(н)є вдєла(т)и и томꙋ игꙋмєнꙋ потвѣржє(н)є дати (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/П-216, 125); а то(т) то быль каиафа которыи жидомь порадоу даль (1556-1561 *ПЄ* 426); а заты(м) зара(з) давшы вси(м) ѡ(с)та(т)нєє благо(с)ловє(н)ство, ро(с)ста(л)ся з свѣтом (1582 *Кр. Стр.* 19 зв.); бо(г) и(м) мѣ(л) дати выбавє(н)є рукою єго (II пол. XVI ст. *КА* 34); вм в то(м) мнє допомагаючи сє(р)дє(ч)нꙋю радꙋ дали (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Гєѡмє́тра в' Позна́ню правди́вомъ ѡ Бо́гꙋ Южъ бꙋдꙋчи, такꙋю дасть пєрєсторо́гꙋ (Київ, 1632 *Євх.* 297); **лобзаниє дати** *див.* **ЛОБЗАНИЄ; отвѣтъ дати** *див.* **ОТВѢТЪ; отпоръ дати** *див.* **ОТПОРЪ; поцѣлованьє дати** *див.* **ПОЦѢЛОВАНЬЄ.**

◊ **дати вину** *див.* **ВИНА; дати вѣру** *див.* **ВѢРА; дати з руки** *див.* **РУКА; дати за поруку** *див.* **ПОРУКА; дати заплату** *див.* **ЗАПЛАТА; дати заставу** *див.* **ЗАСТАВА; дати мѣсце** *див.* **МѢСЦЕ; дати на рукоємство** *див.* **РУКОЄМСТВО; дати на сконченьє** *див.* **СКОНЧЕНЬЄ; дати славу** *див.* **СЛАВА; дати слово** *див.* **СЛОВО; асекурацию дати** *див.* **АСЕКУРАЦИЯ; въ моцъ дати** *див.* **МОЦЪ; горло дати** *див.* **ГОРЛО; заруку дати** *див.* **ЗАРУКА; пригану дати** *див.* **ПРИГАНА; рахунокъ дати** *див.* **РАХУНОКЪ; руку дати** *див.* **РУКА; своимъ языкомъ дати** *див.* **ЯЗЫКЪ; увязаньє дати** *див.* **УВЯЗАНЄ; хвалу дати** *див.* **ХВАЛА; честь дати** *див.* **ЧЕСТЬ.**

Див. ще **ДАВАТИ, ДАВЫВАТИ, ДАИВАТИ, ДАꙖТИ.**

ДАТИСЯ, ДАТИСѦ, ДАТИСЕ, ДАТИС *дієсл. недок.* **1.** (що кому) *(дати у власність)* передатися: А ижъ на частъ Василевскую и Ѳедоровскую не было кгрунту въ селѣ на ихъ дворы дати, теды въ поля кгрунту писковатого далося имъ такъ веле яко тотъ застѣнокъ въ собе маетъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 316); на третюю часть Федоровъскую остатокъ того болота,... далосе по стину волочную (Там же, 331);

віддатися, повернутися: за невѣрство ихъ царство небесное узято выдъ нихъ и дало ся поганумъ (XVI ст. *НЄ* 117); Выдойметъ ся царство небесное выдъ васъ и дастъ ся языку, што чинитъ плудъ его (Там же, 129);

(кому) бути подарованим, подаруватися, *діал.* зіслатися: "Чомъ намъ ся родила дѣтина и сынъ далъ ся намъ, чѣя бировань у него", якъ мовилъ Павелъ святый (XVI ст. *НЄ* 47); ищѣме найперво царства Божого и правды его, а сесе усе дастъ ся вамъ (Там же, 92); Ѡго́нь бо́вѣ(м) двоа́кꙋю ма́єтъ мо́цъ, до ѡсвѣчє́нѧ, што сѧ да́сть справєдливы(м); и до палє́нѧ, што бꙋдєтъ да́но грѣшнымъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 137); ꙋподоби́лє(с)сѧ Мѡисє́ю, кото́рый прє(д) Єлєаза́ро(м) Іисоуса На́вина по собѣ назначи́лъ и пода́л', жє мꙋ єщє за живота сла́ва Мѡисє́ѡва прика́зана датисѧ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 32);

(кому) вручитися, передатися: настоя́щєє писа́ніє на́шего смирє́ніѧ привилі́й... да́стсѧ бра́тъствꙋ ктітиромъ хра́ма стго бгоявлє́ніѧ (Львів, 1591 *ЛСБ* 157).

2. (на що) Бути призначеним: пр(о)ркъ рєклъ дастьсѧ... моужоу книга запєчєтлѣнна (1489 *Чет.* 158 зв.); то(т) папѣ(р) да(л)сѧ... на пса(л)тыры (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.).

3. *(тільки у 3 ос. одн.)* (кому, за що) *(віддати за гроші)* заплатитися, датися: за жѹравє(л) далося Пу(л)тора золотого (Львів, 1607-1645 *РДВ* 9); тє(с)ли ся дало пу(в) зо(л) ѡ(т) трѹ(м)ны бабѣ (Там же, 9 зв.); пнѹ янє(мѹ) савєлєвичѹ... далоса fr. 80 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3).

4. *(перев. з інфінітивом) (уможливити зробити щось з собою)* дозволити, датися: нашь мл(с)тивыи сотворітєль волєю своєю да(л)са на распатиє (1489 *Чет.* 175 зв.); тотъ хто кого ѡ(б)винить, має(т) са дати зъ ѡ(б)винєны(м) посадити (1566 *ВЛС* 110); сына єго хотил-є(м)... по(и)мати, [ѡ](н), мнє нє давшы сє по(и)мати, втєкъ, то(л)ко-(м) взя(л)... поєсъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 47); ѡ(д)но (ж) кна(з) Ружи(н)ски(и) са(м) право розо(р)ва(л) и ѡ то(т) кгру(нт) нє ко(н)чи(л), а ѡ то да(л)сє бы(л) по(з)ва(т) до суду зє(м)ского (Київ, 1595 *ККПС* 75); всѣ слѹхаю(т) вда(ч)нє а́ркгѹмє́(н)тѡ(в), и всѣ дадѹ(т)са намо́вити (Вільна, 1596 *З.Каз.* 50 зв.); А та́къ євгє́нїй па́па, сна́днє да́вса намо́вити, позво́ли(л) ономѹ окроу(т)никови... постановє́ньє розорва́ти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50); Тє́ды слышачи тоую наоу́кѹ хр(с)тїа(н)скїй члчє и нє дайса зводи́ти (XVI ст. *УЄ* №29519, 54); Обецую ти, что ся крестом христовым пан Юрко прелстити не даст (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 192); И тотъ неогорненый, далъ ся поймати: // И бы злочиньца, назад руки звязати (Львів, 1630 *Траг.п.* 161-162); Єжели настѹпи(т) на та покѹса якаа нє да́й са пєрємѣни́ти зо пшєни́цѣ на поло́вѹ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 438); Нє да́ймѡса прєто́... поча́ткови доро́ги звѹ́дити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 608); Снѹ Бжїй блгословє(н)ный, На зє(м)ли пло́тїю явлє́нный, якѡ да́лєсь са Пєлєна́ми пови́ти, и ч(с)тои Па́нны Млє́комъ корми́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 25 зв.); пришла до сторо́жи нєпрїатє́льской, и да́ласє имъ поима́ть (серед. XVII ст. *Хрон.* 374); **датиса видѣти** (кому) — показатися, явитися (кому, перед ким): А на(д) таковѹю ра́дость нѣмашъ бо́лшєи ра́дости в' Цр(с)твѣ Нб(с)номъ, оузратъ Бга, и́лє то́й са́мъ дастьса имъ видѣти (Чернігів, 1646 *Перло* 161); **датиса слышати** (з чим) — повідомити, проголосити (що), заявити (про що): Алє на(д) всѣхъ сам' снъ Бжїй да́л'са зна́чнє з' тымъ слышати, жє нє хо́четъ мѣти, таково́го за прїа́тєла, кото́рый ср(д)цє своє... в' калитѣ хова́єтъ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 4 зв.); **датиса чути** (чим) — виявити свою присутність: гдыса моли́тва ко(н)чи́тъ,... анѣ збыванїє(м) // флаѓмы чѹти жа(д)ного, анѣ ка(ш)лючого оучѹєшъ, анѣ жєбы кто зѣванїє(м) да(л)са чѹти побачи(ш) (серед. XVII ст. *Кас.* 16-16 зв.).

5. (на що, у що) Здатися, надіятися (на що): самъ ємѹ в опєкѹ и оборонѹ са далъ (Краків, 1538 *AS* IV, 125); сам ся есми его мл., яко пану а отцу своему, у в опеку дал (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 97); дрѹзїи почю́ли масо ѿно, выла́мали двєрѣ, ѡ(т)на́ли ѡ(т) нєє и поили, а кг(д)ы и(м) пови́дѣла, а́жъ ди́та, брыдилиса,... абы са да́ли на ла́скоу нєпрїатєлє(м), нє́жє(ли) са́ми са исти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.).

6. *безос. (у сполуч. з інфінітивом) (виявитися можливим)* вдатися: А то ѡ прємѣнєню календара, часов и лѣтъ прєменити, що хот далоса єму до времени не часы и лѣта прємѣнити, що богъ ѹставил..., едно то, що человѣци ѹставили: свата, пасхалѣ (поч. XVII ст. *Вол.В.* 76).

7. (ким) *(бути введеним, запровадженим)* ввестися, запровадитися: Егда же законъ дасться Моисеомъ, тогда отлучися Богу субота: праведному бо законъ не треба, но грѣшникомъ належитъ (1580 *Спис.* 21).

8. (з кого кому) *(зробитися ким-небудь)* статися (ким): И обшє(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоує(ш)са зацнѣйшїй: Абовѣмъ Во́жа лю́дови с' тє́бє са да́ло, И та́къ до́брого са Па́стыра оуказа́ло (Львів, 1616 *Бер.В.* 76).

9. (кому) Віддати себе (комусь): що бы есь ніякую журу не ималь за себе, али що бы есь ся далъ и привязалъ за увожай Богу (XVI ст. *НЄ* 32).

10. (на що) *(зайнятися чимось)* вдатися (до чого): он,... прудко по принятю з нею стану светого малженского, водлугъ порядку костела... учиненого, оную взгордѣвши и покинувши, давшисе на вшелякие неряды и збытки, на здорове ее стоял (Володимир, 1602 *АрхЮЗР* 8/III, 486).

◇ **датися виненъ** — визнати свою вину, признатися до вини: Вы пакъ вѣдаючи ѡ то(м) и прє(з) сїє паса(н)є (!) нашє єму про(с)титє, в чо(м) ся ва(м)

да(л) винєнъ (Берестя, 1591 *ЛСБ* 187); **датисе за слугу** — піти в слуги: Азаріє братє, прошȣ абысь послȣхалъ словъ моихъ, быхъ тобѣ сє далъ за слȣгу, нє бȣдȣ досыть годныи прєд' обличностью твоєю (серед. XVII ст. *Хрон.* 388 зв.); **датися знати** *див.* **ЗНАТИ; датися (датис) у (въ) моцъ** *див.* **МОЦЪ.**

ДАТОКЪ *ч.* **1.** Давання, дання: єго мл(с)ть... каза(л) ми тоє моє срѣбро бє(з) ка(ж)дого да(т)кȣ пѣнꙗзєи выдати (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); Да́токъ datio (1645, *Уж.* 23 зв.).

2. Дар, дарунок: который датокъ кнꙗзь Костєнтинов ѡсȣмовал єсми тисꙗчȣ коп грошєй Литовскоє монѣты (Луцьк, 1534 *AS* III, 472); боу́дь сна(д)нє пристоу́пны(м), длꙗ того жє́сь по(д) на́йвыш'шого звєр'хно́стю. оутѣшъ смоу́тны(х), єсли нє да́ткомъ, прє(д)сꙗ сло́вомъ (Острог, 1614 *Тест.* 169).

3. Офіра, пожертвування: мы хоти(м) кȣ єго мл(с)ти в то(м) да(т)кȣ на(ш)у причинȣ мѣти абы є(г) мл(с)ть рачи(л) своє змилова(н)є вдєла(т)и и томȣ игȣмєнȣ потвѣржє(н)є дати (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/П-216, 37); вш҃а мл(с)ть рачили то(г) свщ҃є(н)ника михаила и тыхъ дву(х) товаришо(в) єго... да(т)ко(м) свимъ (!) запомочи (Новогородок, 1547 *ЛСБ* 13); поко(р)нє проси(м)... абы вш҃а мл(с)ть рачили и(х) ку мȣрова(н)ю то(и) цр҃кви бо(ж)єи знову да(т)ко(м) свои(м) спомочи (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); вшєлꙗ́кі(и) да́то(к) до́бры(и), и вшєлꙗ́кі(и) да(р) доскона́лы(и) з высо́кости похо́ди(т) (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 3 ненум.); в Ст҃ыхъ бовѣ(м) Бж҃ихъ нє и́ншєє што́ сла́влєно и хва́лєно быва́єтъ, тылко да́ры того ѡ(т) кото́рого вшєлꙗ́кїй да́то(к) до́брый, и вшє́лкїй да(р) доскона́лый выходи(т) (Київ, бл.1619 *О обр.* 100); Вы оубо́гїи в' тєрпли́вости... в'да́чность з' ко(ж)дого да́ткȣ мѣйтє (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 99).

4. *(за працю)* винагорода: ȣказалъ тєжъ староста... пꙗ(ть)дєсꙗтъ моло(д)цовъ приєжъдчихъ а тȣтошънихъ... которыє ємȣ з даткȣ слȣжать (1552 *ОЧерк.З.* 17); тыє Татаровє, которыє слȣжбȣ зємскȣю, або з даткȣ пановъ своих слȣжать и на войнє бывают, таковыє... ровный податокъ, яко и шлꙗхєтскиє подданыє повинни дати (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); платня, заплата: староста вжє пꙗты(и) го(д) я(к) ємȣ дато(к) сво(и) загамовалъ (1552 *ООвр.З.* 99 зв.); Нижли тєпєръ драби замкȣ стєрєгȣть и кличȣть за тотъ датокъ которы(и) съ скарбȣ г(с)дръского бєрȣть (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); Стороны да(т)кȣ южємъ да(л) що(м) мѣлъ дати, пошло мои(х) ки(л)ка со(т) зло(т) (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27).

5. Данина, податок: мы... дали є(с)мо є(и)... сєло... с щи(н)шами грошовыми и(з) да(т)ками всꙗкими (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17); вєчны(м) право(м) записую... дво(р)... // ...зъ... вшєлякими датки и поплатки... и пови(н)ностꙗми (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Ic, 1833, 26- 26 зв.).

6. Плата, оплата: дѣти всякого стану ȣбоги(х) за прости богь, а з богаты(х) за ро(в)нымь дат'комь (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); А кото́рїи братъ... нє мо́глъ бы такъ ча(с)то до схажо(к) сꙗ // ста́вити, Тєды пови́нє(н)... вєдлȣ(г) рєєстрȣ задє(р)жаны(м) да́то(к) в ро(к) разо(м) ѡ(т)ложити (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 42-43); п(ни) сєміѡновая ковалиха ква(р)та(л)но(г) да(т)ку бра(т)ско(го)... 4 (Львів, 1623 *ЛСБ* 1049, 4).

7. Підкуп, хабар: Остатнїи вѣки, але ты спасайся и до папежской ку́пы не злу́чайся. І стра́хом и да́тком уловле́н не бу́ди и доброть Христову во серци соблюди (к. XVI ст. *Укр.п.* 85).

8. Посаг, придане: за которою панною... датку взялъ есми досыт немало (1566 *АрхЮЗР* 8/III, 118).

ДАТЬ *див.* **ДАТИ.**

ДАФИНЪ *ч.* Лаврове дерево: сѣла по(д) єдны́м' дє́рєвом' Дафи́ном' на́званым', и повста́вши почала моли́тисꙗ Г(с)дȣ Бг҃ȣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 756).

ДАФНІЯ *ж.* (*гр.* δάφνη) рослина родини лаврових: pelasgos, кущъ дафніє (1642 *ЛС* 304).

ДАХОВКА, ДАХУВЪКА *ж.* Черепиця, *діал.* дахівка: чаба(н) з ма(р)цино(м) що в годину робили коло ва(п)на гро(ш) в҃... // на дахо(в)ки зада(л)ємъ є҃ гро(ш) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 15-16); го(н)чєрєви за дахȣ(въкȣ) fr. 19 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 10 зв.).

ДАХЪ, ДАХЬ *ч.* **1.** *(верхня частина будь-якої будівлі)* дах, покрівля: тогды прищ'ли к' нємоу тыи чтыры... // и продрали стрѣхоу (дахь) домови (1556-1561 *ПЄ* 133-133 зв.); миха(л) мышка... дахи што вєтръ поздира(л)... // ...побрати а в ку(х)ни...

попали(ти) каза(л) (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 7-7 зв.); Хто во гнилόмъ похи́ломъ домѹ жить зезвόлитъ; …ѓды… панъ Якубъ Климашовски(и)… ѡ(т) мещанъ лу(ц)кихъ с коморъ… бра(л)… // …Ба(р)баре зе (Л)вова, котораѧ по(д) дахами в Па(р)хома стои(т), и тая ше(ст) гроше(и) (Луцьк, 1581 *ТУ* 186-187); Дахъ сыплєт'сѧ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 17); а не могучи се дверми до церкви добыти, мары на дах подставивъши и там влижши, окно… выламали (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 491); Здо: дахъ покри́тьє (1627 *ЛБ* 43); дво(м) тєслюмъ за поправѹ даху на цє(р)кви, и дрѹка(р)нѣ, и за гво(з)дѣ 30.14 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 6); дах на дылю поламаный и пошарпаный (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 690); tectum, зда, кровъ, да(х) (1642 *ЛС* 394); По даха(х) на дома(х) що(с) писано (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165);

навіс, дашок: нє палєноє цєгли сѹхоє жъ аі громa(д) або стыръть по(д) дахомъ тамъжє в цєгєльни (1552 *ОКЗ* 37); звонницы нет под дахом звонов два (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288);

(опукле внутрішнє перекриття, що з'єднує стіни будівлі, храму, костьола) склепіння: менований дякъ… до менованого костела прышедшы, шукал, копал по всем костеле навет и под самым дахом костелным (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 269);

перен. (про небо) склепіння: а з тоє матєриє вєжѹ мы(с)лили бѹдова(ти) котороє бы голова и да(х) нєба досєгнути мѣла (1582 *Кр.Стр.* 23 зв.).

2. *Перен.* Домівка, житло: Ано бы лѣпѣй гасити, коли у сусѣда горитъ аниж ли коли до твоего даху прийдетъ (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 147); Кровъ: Домъ,… дахъ, намѣт', обитєлищє, мєшканачко (1627 *ЛБ* 56); мѹжемъ тымъ ничогѡ злόгѡ нє чини́ли єстє бо вошли под' тѣнь да́хѹ моєгѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 31).

3. Вл. н.: дѣалосѧ в дому даха ла(н)твоита (Львів, 1578 *Юр.* 3 зв.).

ДАЧА *ж.* Данина: с тоє пѹсто(в)щины хоживало к за(м)кѹ… на киє(в) дачи двє(и) кад(и) мєдѹ прє(с)но(г) (Київ, 1540 *ЦНБ* ДА/П-216, 125).

ДАЧКА *ж.* **1.** Те саме, що **дача**: Тежъ вызволилъ его милость тое-то мѣсто… зъ дачокъ и податей неслушныхъ (Краків, 1507 *АЗР* II, 10).

2. Пожертвування, подаяння: чини(л) рахѹно(к) стєфа(н) хоми(ч) с приходо(в) цр҃квны(х) та(к) с пѹшки цр҃квноѣ сто(л)пца та(к) тє(ж) да(ч)ки вшєлякиѣ которыє приходили до цр҃кви (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.).

Див. ще **ДААНЇЄ, ДАВАНЄ, ДАНЄ.**

ДАШОКЪ *ч.* Дашок: тєсли ѡ(д) да(ш)кѹ на(д) склє(н)ными двє(р)ми fr. 3 и 6 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17).

ДАЮВАТИ *див.* **ДАИВАТИ.**

ДАЯНІЄ *див.* **ДААНЇЄ.**

ДААТИ *дієсл. недок.* (*цсл.* даѧти) давати: Нєща́днѣ: Остро, нєжа́лѹючи, съ ѡби́лїє(м). Нєща́днѡ даа́ти: Любопочита́тисѧ (1627 *ЛБ* 77).

Див. ще **ДАВА́ТИ, ДАТИ.**

ДАѲНИЄВЪ *прикм.* Лавровий: laure[t]u(m), даѳниєвъ садъ (1642 *ЛС* 252).

ДАѲНОЛИСТВИЄ *с.* Лавровий вінок: laurea, даѳноли(с)твиє, вѣнєцъ (1642 *ЛС* 252).

ДБАЛЕ *присл.* Дбайливо, старанно: Пови́нность учи́тє(л)скѹю якъ чю́лє, якъ дба́лє оу́стнє и Скрі́птами ѡ(т)правова́лъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 20); алє всюды пѣшѡ ходи(л)… даючи при́кладъ ты(м), котόрыѣ за Справы Б҃жїѣ бєрѹт'сѧ, а́бы бє(з) нєпотрє́бныхъ заба́въ, дба́лє и спѣшно ихъ ѡ(т)правовали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260);

уважно: алє всюды пѣшѡ ходи(л): а ходи́лъ дбалє, и спѣшнѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260).

ДБАЛОСТЬ *ж.* Дбайливість, старанність: Радѣнїє: Чѹлость, дба́лость, ѡ(т) сєгѡ нєрадѣнїє (1627 *ЛБ* 104); излоучє́нїє дш҃є́вны(х) и тєлє́сны(х) чоу́иностїи або розоумѹ и дбалости (1645 *УЄ* №32, 187 зв.); **дбалость мети, мати дбалость** (о що, о кім) — дбати (про що), турбуватися (про кого, що), піклуватися (ким): А єстли бы ѡ тотъ ѹрядъ и ѡ зарѹку дбалости мєти и ѹвяза(н)я поступити нє хотє(л), тогды ѹря(д) зє(м)ски(и) имє(т) ѡтослати то до вряѧ(д)у замкового (1566 *ВЛС* 57 зв.); а потом, маючи дбалост о дочце своеи и милуючи еи, дочку свою…, невестку мою, вчинил зо мною скутечное постановене (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 171).

ДБАЛЫЙ *прикм.* Дбайливий, старанний: ино ваша милость будучи въ повинности той, не рачишъ въ таковыхъ великихъ и кґвалтовъныхъ кривдахъ дбалымъ и потужнымъ быти (Варшава, 1585 *АЗР* III, 289); Дба́лыє абы чюйнѣйшими єщє бы́ли, а лѣни́-

виє дба́льшими сѧ находи́ли (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. ненум.); Прє(з)ви́тєра дба́лого и чѡлого в пови(н)ности свою(и), и мл(с)ника нау́ки, пови(н)ни дє(р)жати (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 52); Ѿпа́ство: Достатє́чность, пє́вность, ѡпа́тръпаа, або дба́лаа пи́лность, на́йвы(ш)шєє стара́ньє (1627 *ЛБ* 152); Ты(ж) ра́бє лѣни́вый и загѹ́бцє ѡвє́цъ мои(х)... и чємѹ єсь нє бы(л) дба́лый з чѹ́йными пасты(р)ми (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 222 зв.); Па́стыръ ѡвча́рни чѹлый нє ѡспа́лый, Ѿ повѣрє́нномъ собѣ ста́дѣ за́вшє дба́лый (Київ, 1632 *Євх.* 298).

ДБАЛЬШИЙ *прикм. в. ст.* Дбайливіший, старанніший: Дба́лыє абы чюинѣ́йшими єщє бы́ли, а лѣни́выє дба́льшими сѧ находи́ли (Львів, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. ненум.); про́то ты(ж) х҃с при(т)ча́ми мо́ви(т), абы пи́лнѣишими а дба́л'шими нє(д)ба́лы(х), и лѣни́вы(х)... оучини(л) (1645 *УЄ* №32, 122).

Пор. **ДБАЛЫЙ.**

ДБАНЄ *с.* Турбота, опіка, піклування: А са́мъ ѡ ни(х), пи́лноє мѣлъ з' любви́ стара́н'є, Ѿ жи́вност', и спасє́н'є, с кощто(м) свойм ъ дба́н'є (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 7); Чи́сто, Побо́жнє, на то́мъ па́долѣ жиючи, Цє́рков'ю, нєпоро́чнє, свѧ́тє, кєрѹ́ючи, Си́лы, илє ставáло, ѡ́ нєй мѣлъ стара́н'є Ѿ дѹ́шахъ Повѣро́нныхъ, горли́воє дба́н'є (Там же, 15).

Пор. **ДБАТИ.**

ДБАТИ, ДЪБАТИ, ДЬБАТИ *дієсл. недок.* **1.** (о що, о кого, о кім і без додатка) *(виявляти турботу)* дбати, клопотатися, турбуватися (про що, про кого): А сщ҃енники ѡ доста́токъ мало дбали (1509-1633 *Остр.л.* 131); оучи́тєлю нє дьбаєши ли ижє погибаєм (1556-1561 *ПЄ* 142); а пакли(ж) бы хто... в тоє имє(н)є... хотє(л) ѹступова(ти)... тогды мы пна богдана... в то(м) боронити и ѹ права заступова(ти)... А пакли(ж) бы(х)мо ѡ то дба(ти) нє хотєли... тогды пови(н)ни будє(м)... вси шкоды... заплатити (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIc, 125); Чому если в. м. забегати и о томъ дъбати не будете, и сами в. м. ведаете, хто за то слово и ответъ воздати будетъ повиненъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 583); я тє(ж) ѡ тобѣ дбати и знати нє хочу (XVI ст. *УЄ* №29519, 30); А І҃с рєклъ до нєго: Іюдо, на што єсь пришо(л), д'бай, чини смѣлє, ю(ж) тво(і) ча(с) є(ст) (XVI ст. *УЄ Трост.* 58); Не ижъ бы о церкви и о душахъ дбалъ, але або богатство злота и сребра зобралъ (1603 *Пит.* 101); Тогóжъ хотѣтє и ѡ тоє сѧ стара́йтє:... ѡ дѣти, пилно дба́йтє (Львів, 1616 *Бер.В.* 88); А нє дба́ючого и нє стараючого сѧ Христіанина ѡ Кръ́вныхъ свои(х) збавє́ню, єщє го́ршимъ чи́нитъ (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 133); Нє вѣрь то(му) абы пови(н)нїи твои на той ча(с) ѡ тєбє дбати имѣли, алє бѹду(т) стара(н)ня їмѣти ѡ твои гроши (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); Самóє им... с҃п(с)пъ, що и́ншогѡ // пока́зѹєт'? тылкѡ трѹдъ и пра́цѹ Архієрє́ѡвъ ґды значи́тъ з' высоты нази́ра́ющагѡ, и оустави́чнє дба́ючогѡ ѡ цѣлости собѣ по(д)рѹчныхъ' (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 3-3 зв.).

2. (о що, о кого, на що, на кого, чого і без додатка) Звертати увагу, зважати (на що); дбати (про що): на тот рок, нє дбаючи // ѡ росказанє нашо, сам там нє выєздил и сѹдєй своих нє вывел (Варшава, 1526 *AS* III, 288-289); и ты дє(и) и ѡ зарука(х) г(с)дрьски(х) нє(д)бає(ш) и в то(т) манасты(р) вступує(ш)сѧ (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); ѡ(н) то(г) ничого нє дбаючи... дани... з ни(х) моцнє побра(л) (Київ, 1555-1568 *Гр.Мат.* 1 зв.); повѣж'тє з'ванны(м) ижє є(ст) обѣ(д) мои... алє они нє д'бали а розыш'лисѧ (1556-1561 *ПЄ* 94); ѡ за(р)уки и ѡ впомина(н)є ничого нє дбаю(чи)... воды спусти(ти) казати нє хотєла (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39); Мацєви(ч), нє (д)баючи... на то(т) листъ... мєнє, дє(и), до вєзє(н)я всади(л) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); г҃и нє(д)бає(ш) на то, и(ж) сєстра моа зоставила мѧ самѹю послѹговати (Львів, 1585 *УЄ* №5, 552, *на полях*); восто́чныє ѡ(т)цєвє ѡ(т)повѣдили... // кгды́ ма́ємо са́моє жро(д)ло писма́, ѡ строумєнѣ нє дба́є(м) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 40 зв.-41); на што ѡны(и) су(д) ничого нє дбаючи... котороє право во всє(м) заживати позволѧє(т) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Котѡ́рыє бына́мнѣй ѡ то́є нє дба́ютъ, Жє мѹдрыє по(д) ла́вѹ сла́вѹ ихъ вкида́ютъ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); А ґды онъ пакъ вола́лъ, в'пє́рєдъ идѹчїє грози́ли ємѹ, абы оумо́лклъ ...Ажє на погро́зки нє дба́лъ, и волати нє пєрєста́лъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 719); а хто нє д'балъ на сло́во г(с)днє зоста́вилъ слѹги́ свои и ста́тки на полю (серед. XVII ст. *Хрон.* 86 зв.); Панъ Сесътревитовъский, на то ничого не дбаючи на такъ великое

небеспеченъство... малъжонъку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 617).

ДВА, ДВЕ, ДВИ, ДВѢ *числ.* **1.** Два, дві: а хотаръ ...монастирꙋ... ‹н›а два бꙋкы знаменани (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); тые именя наши зраховали и на две части разделили (Чорторийськ, 1547 *АрхЮЗР* 7/I, 20); Млыны ѡдинъ по(д) мєстомъ... ꙋ того три кола... трети(и) в сєлє... двє колє на мливо (1552 *ОВін.З.* 134); А то всє єго м(л) кнзь... двє избє запаливши а пото(м)... всю ѡнꙋю ѡсадꙋ ѡгнє(м) спали(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); възми боуквицѣ ло(ж)коу, а двѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тъплою, и піи (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7 зв.); жаденъ не можетъ двомъ паномъ служити (1603 *Пит.* 33); мєжи ваши(м) и наши(м) которыє двѣ словѣ вє(с) свѣ(т) вадя(т), ро(з)ности мѣти нє бꙋдємо (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.); васи(л) дода(л) фєдорови на свою ролю злоты(х) двѣстѣ бє(з) зло(т) двоу (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 19); Александрійскіи епископове здавна въ двохъ діадимахъ и зъ двѣма епитрахилями литоргисуютъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1163); двѣ гра(м)матыцѣ лвовско(г) дрꙋку грє(ц)ки(и) продано (Львів, 1629 *ЛСБ* 1049, 8); Тая сє(с)сия за двѣ має(т) ся розꙋмѣти (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 42 зв.); Лутшє тєбѣ з о(д)нимъ ѡкомъ, и з о(д)ною рꙋкою внійти... до цр(с)тва мо́єгѡ, а нѣжли зє (д)вѣма ѡчи́ма и рꙋкама (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.); па(н) Амъбрози(и)... прєзє(н)това(л) ту(т),... конє два вороныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

два-три — два-три: да бꙋдє(т) прочитатє(л) искꙋсє(н) въ чтєніи... в мѣрꙋ ро(в)но слово(м) по пꙋти рєчєній изъѡбражен'ны(х) да стꙋпає(т) // стꙋпає(т) (!) на запатых мало застановлає(т)сѧ, а на то́чка(х), прошедшє двѣ три, или ко(л)ко можє(т) вмѣстити точокъ, пачє жє гдє бы сѧ рєчєніє ра(з)ꙋмѣніѧ ко(н)чи́ло, та(м) дхви́ да о(т)почиває(т) (1599-1600 *Виш.Кн.* 201-201 зв.); **зо два** — *(приблизно два)* зо два: И гды было годинъ зо две въ ночъ, видячи панъ Василей таковыи кгвалтъ и безправе, же ся вже о самого и о приятель его здорове съ пилностю старали (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 1/I, 11); вм... просячи абы стє вм посла(н)цувь свои(х) зо дво(х) ѡ(т) сєбє всєго рыцєрства выправити... рачили (Стрятин, 1588 *ЛСБ* 101); **о дву конь** — двокінний, парокінний: а (в) погоню ѡдинъ дрꙋгого выправꙋєть ѡ двꙋ конь (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); 13 вѡ(з) пѣскꙋ кож(д) вѡ(з) ѡ (д)ву ко(н) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); **раз и два** — *(по черзі)* двічі: И выєхавши нам вєсполок зъ Их Милостью, ѡбсылали єсмо кнѧзѧ Коширского разъ и два абы кꙋ правꙋ из сꙋдами своими на зємлю к намъ выєхал (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); митрополи(т) ...до короля... и до всєи рады ра(з) и два листы своими ѡповидѣлъ (Львів, к. XVI ст. *ЛНБ* 4, 2, 31).

2. *У знач. ім.* двоє, два: А ижъ, часꙋ жнива, на нихъ работа тѧжка єсть, по два зъ домꙋ жати ходѧтъ (1557 *AS* VI, 83); яко да не будет един над всѣх и два вышше всѣх (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 177); всѣхъ жыдовъ... погубилъ, тылько два з оных зоставилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48).

Див. ще **ДВАИ.**

ДВАГУДОКЪ *ч. (тварина віком у два роки)* дворічний: Федуръ єму даровалъ быка двагу(д)ка (Бенедиківці, 1603 *НЗ Ужг.* XIV, 222).

ДВАДЕСЯТЪ, ДВАДЕСѦТЪ, ДВАДЕСѦТЬ, ДВАДЕСЕТЪ *числ.* (*цсл.* дъвадєсѧти) двадцять: Писан и дан оу Вилни лѣта Божєго тисѧча пѧтсот чєтвєртого на дѣсѧт, мєсєца июнѧ двадєсѧт вторый дєнь (Вільна, 1514 *AS* III, 117); ѡ(т)силали до ва(с) дилѧ роботи того... храма чєтириста и двадєсє(т) чє(р)лєни(х) (Сучава, 1599 *ЛСБ* 341, 1); тареловъ деревяных двадесятъ и два (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297); Сєго ради Мы... митрополи́тъ Кієвъскій... и съ и́нѣми тоу боудꙋщими ч(с)тными Сщє́н'ники Събѡ́ръ вчини́хомъ...мѣсѧца Дєкє́мврїа, Два́дєсѧть пѧ́того (Львів, 1614 *Вил.соб.* 6); Рокꙋ ти́сєча шєсть со́тъ два́дєсѧтъ вто́рого, Погрєбєнъ в' Монастыри Бра́цтва Кієвско(г) (Київ, 1622 *Сак.В.* 48).

Див. ще **ДВАДЦАТЬ, ДВУДЕСТЯ.**

ДВАДЦАТЕРО, ДВАДЦЕТЕРО *числ., зб. (переважно про живих істот)* двадцятеро: взято в тых подданных его милости коней двадцатеро и з возы и с хомутами (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); въ гумне стогъ // жита..., гусей 15, куръ двадцатеро (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34-35); маєтъно(ст)... ты(х) по(д)даныхъ... пограбили напє(р)вє(и) // ꙋ

сєнка лавриковича коня ше(р)стью сивого..., хлєба пєчоного два(д)цатеро (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89 зв.-90); у Федка Мекитеняти... мяса вепрового полтий два, гусей семеро, качокъ четверо, куръ двадцетеро, сина возовъ шесть (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 402); Панъ Юрє(и) Макаровичъ ...заграби(л)... свинє(и) на(д)во(р)ны(х) мати(ц) ѡсмъдєсятъ... по(д)сви(н)ковъ два(д)цатєро (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29 зв.).

ДВАДЦАТЪ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЦАТЫЙ, ДВАДЦАТЫЙ, ДВАДЪЦЯТЫЙ, ДВАТЦЯТЫЙ, ДВАЦАТЫЙ *числ.* Двадцятий: Писан... мєсєца апрєлѧ двадцѧтый дєнь (Володимир, 1535 *AS* IV, 7); Писанъ въ Варшаве на сейме валном коронном дня двадцатого мца априля (Варшава, 1589 *ЧИОНЛ* XIV-3, 92); А мы, дурныи,... идеме ико баилямъ жонамъ, што бы намъ баяли, а коли одна не можетъ помочи намъ, а мы ся извѣдуеме до десятои, албо до дватцятои (XVI ст. *НЄ* 155); Выпи(с) с кни(г) голо(в)ны(х) трибуна(л)ски(х)... мєсєца июля двадъцятого дня (Київ, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); абовѣмъ ѡ(н) повѣдѣлъ, жє ѡ двацато(и) а(ж) зобрати(с) мали пнове до бра(т)ства (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1); такжє сєлисчє Головє(н)скъ дня два(д)цатого авгѹста... // ...панѹ Миколаю Пєнъскомѹ до моцы и владзы подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.); Єры(и) на Чє(р)нєховє Нємири(ч)... учинитъ тотъ тє(р)минъ, вы(ш)мєнованы(и) дня два(д)цато(г)[о] мая припадаючи(и), до ѡсєни пришлоє (Горошки, 1643 *ДМВН* 224).

ДВАДЦАТЬ, ДВАДЦАТЪ, ДВАДЪЦАТЬ, ДВАДЪЦАТЪ, ДВАДЦЯТЬ, ДВАДЦАТЪ, ДЪВАДЪЦАТЪ, ДВАДЬЦАТЬ, ДВАТЦАТЬ, ДВАТЦЯТЪ, ДВАЙЦАТЪ, ДВАЙЦАТЬ, ДВАЙЦЯТЬ, ДВАЙЦАТЬ, ДВАЦЯТЬ, ДВАЦАТЬ, ДВАДЦЕТЪ, ДВАДЦЕТЬ, ДВАТЦЕТЬ, ДВАЙЦЕТЬ *числ.* Двадцять: а кнѧгини... повѣдила... штож... ѡна за кнѧзєм дватцат лет (была) (Вільна, 1507 *AS* III, 44); мѣсеца Августа двадцать осмого дня (Краків, 1518 *РЕА* I, 95); Гєдима(н) взялъ... пятъсотъ три(д)цатъ и ѡсмъ злоты(х) двацa(т) по(л)дєвєта гроша (Володимир, 1580 *ТУ* 183); попамъ... (на поми)наніе по двадцети копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 14); єму за нагородѹ братия ко(н)тєнътацию обєцали золоти(х) по(л)ски(х) два(и)ца(т) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 33 зв.); взято... долѹговъ дєсятъ кѹплєниє по золотыхъ два(д)цать (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106); нє бѹдємо боязливими, хочъ би било ихъ тисящъ килка-двадцять (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 18); у Русачъка: сукна про(с)того локотъ два(д)цатъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

ДВАДЦЕТЕРО *див.* **ДВАДЦАТЕРО.**

ДВАДЦЕТЪ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЦЕТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЦЯТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЦАТЫЙ *див.* **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАДЦАТЪ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЦАТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАДЪЦЯТЫЙ *див.* **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАЄ *числ., зб.* Двоє: И тоту часть котроую ѡ(д)платили спулє(ч)нє тоты братѧ дває бр(т)оу (!) своємy грицєви прода(л) зє вши(т)кы(м) купно(м) свои(м) (Одрехова, 1579 *ЦДІАЛ* 37, 16, 8); Коли сєло цє(р)ковъ правило, оны дває, а я трєтїи и єѵглїє списалъ є(м) своєю рукою (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225).

Див. ще **ДВАЙ, ДВОЄ.**

ДВАЙ *числ., зб.* (*стп.* dwaj) (*при назвах істот іменників чол. роду*) двоє: Rycko idyż z namy Ta my idem ot dwáy sámy (Яворів, 1619 *Гав.* 20); подданыхъ били... и... шкод барзо веле начынили, которые двай з месчанъ, а двай з села Острозъца и жыди нижей спецификованые, такъ своимъ, яко и других месчанъ подъданыхъ,... корпорали юраменъто готови поприсягнути (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 94).

Див. ще **ДВАЄ, ДВОЄ.**

ДВАЙКРОТЬ *див.* **ДВАКРОТЪ.**

ДВАЙЦАТЪ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЙЦАТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЙЦЕТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЙЦЯТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЙЦѦТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАІМЇОНЇ *прикм.* Який має два імені: binomis дваімїонї (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

ДВАКРОТ *див.* **ДВАКРОТЪ.**

ДВАКРОТНЫЙ,. ДВОКРОТНЫЙ *прикм.* Двократний, дворазовий: то есть ку прислуханю вывоженъя шъкрутиниумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты Жидичинъского запозваныхъ // ку правдивому выданъю сведецътва противко отцу Кирилу... о стъруте двакротное отца архимандърита (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 253-254); На пѹщи Синъ Мωисыи пόсохо(м) в҄ кáмєнь двáкро(т) оудáрилъ, што кр(с)тъ знамєновáло: и двокрóтноє тоє оударéніє было нє в҄ є(д)нó мѣсцє, алє впрéки нá крєстъ (Київ, бл. 1619 *Ообр. 71);* bibreuis, двокра(т)ны(й) (1642 *ЛС* 102).

ДВАКРОТЪ, ДВАКРОТЬ, ДВАКРОТ *присл.* Двічі, два рази: Якожъ и листы нашими позовными двакроть пєрєд насъ тєбє в той речи позывалъ (Краків, 1538 *AS* IV, 138); Татаровє... мают злый ѹмыслъ на панства наши, якож вжє загоны двакрот ѹ волост Вєницкѹю... приходили (Люблін, 1566 *AS* VII, 93); ихъ наѹки и пи́сма, нє рáзъ, нє двáкроть, и нє три́кроть, алє частóкроть... выворочáєтъ и потлѹмлáєтъ (Київ, 1627 *Тр.* 397); А тоє слóво Б҃жїє... названω С҃номъ Б҃жїимъ... по двакроть (Чернігів, 1646 *Перло* 12); хмє(л)ни(ц)кїи ω(т) мѣста на два кро(т). сто тысячїи чє(р)воны(х) злоты(х) дани ѹзявши... по(д) замостя по(т)ягнулъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180); А знову зас самому его милости пану Кгавловъскому одповедаютъ: "якосте двакротъ утекали, але третий разъ юж не утечете..." (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 477).

ДВАНАДЕСЯТЬ, ДВАНАДЕСЯТЪ, ДВАНАДЕСАТЬ, ДВАНАДЕСАТЪ, ДВАНАДЕСЕТЬ, ДВАНАДЬСЯТЬ *числ.* (*цсл.* дъва на дєсатє) дванадцять: тог҄ды июда єдинь з҄ мєжи д҄ванадєсато(х) пришо(л) исъ ни(м) наро(д) многыи (1556-1561 *ПЄ* 113 зв.); далъ за оную золотихъ и дванадесять грошей (1600 *ПДПИ* 178, 105); пишу сєй мой тє(с)тамє(н)тъ ...жонѣ моє(и) марїи и(з) мизини(м) сино(м) Іванцє(м) и зо (в)сѣмъ го(с)пода(р)ски(м) посу(д)ко(м); пасєку бѹдучую на чу(т)цѣ с пчєлами: и дванадєсє(т)ма бо(й)ра(ч)ками (Чигирин, 1600 *ПИ* №37); а иже тоу споминáєтъ имєнá на врáтѣхъ напи́саныи // дванадєсатих҄ патрїáрховъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68-68 зв.); Зви́тажила злóсти и прєврóтности єрєти́чєскїи, гды прибрáна бѹдѹчи... в҄ корóнѹ з҄ дванáдєсати звѣздъ оуплéтєнѹю, тó єстъ в҄ вѣрѹ дванáдєсатьми артикѹлами спорáжєнѹю (Київ, 1625 *МІКСВ* 129); по выполненью того обѣту моего повинны чекать мѣсяцей дванадьсять не далей (Львів, 1631 *ОЛ* 17); Адама пєрвозданна [я в пєкло] спровадилъ // ...запровадилъ и Авраама, Исаака и Якова и всѣхъ дванадєсютъ патрїарховъ (І пол. XVII ст. *Сл.о зб.* 15-16); а ωблюбéница Х҃ва, мáєтъ корѹнѹ на главѣ свόєи; ω(т) звѣздъ дванáдєсати(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.).

Див. ще **ДВАНАДЦАТЬ, ДВУНАСТЕ.**

ДВАНАДЦАТ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦАТОРАКИЙ *прикм.* Дванадцятикратний: Тымъ всѣмъ фѣгѹрамъ ли́чбы Двана(д)цаторáкои дѹхóвнєса присмотри́вши... Вєли́кѹю Таéмницѹ в҄ ты́хъ Акаѳїстє(х) зри́тєлно и оумно м҃лтвєнникъ // оувáжный обáчити мóжє(т) (Київ, 1625 *МІКСВ* 130-131).

ДВАНАДЦАТСОТЪ, ДВАНАДЪЦАТСОТЪ *числ. (тисяча двісті)* дванадцять сотень: maiut oni nam... w każdyi hod... dawati do skarbu naszoho, po dwanadcat sot kop hroszey litowskoie monety (1531 *ŻD* VI, 151); заграби(л) мєновитє цѹго(в) два ωдинъ цѹгъ конє(и) тисавы(х) которыє коштовали золотихъ двана(д)ца(т)со(т) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 27 зв.); [взято]... возъниковъ цѹкговъ чотыри єди(н) цѹкгъ кѹплєны(и) за золотыхъ польскихъ дванадъца(т)сотъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.).

ДВАНАДЦАТЪ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦАТЫЙ, ДВАНАДЪЦАТЫЙ, ДВАНАДЦЕТЫЙ, ДВАНАТЦАТЫЙ, ДВАНАЙЦАТЫЙ, ДВЕНАДЦАТЫЙ *числ.* Дванадцятий: в то(м) жє року... м҃сца дєкабра двана(и)цатого дна (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79); писа(н) в новагоро(д)ку лѣ(т) бо(ж) наро(ж) тисяча пя(т) со(т) дєвє(т)дєсятого м҃ца июня двана(д)цатого дня (Новогородок, 1590 *ЛСБ* 137); ω(з)доблєны... камѣньє(м) дороги(м)... дєсаты(и) хрисопраси(с) ωди(н)на(д)цєты(и) гнаци(т) двана(д)цєты(и) амати(ст) (XVI ст. *КАЗ* 659); заледво паней Корсаковой з дня помененого дванадъцатого на день тринадъцатый июля въ томъ дворе переночовать далисте (Київ, 1633 *КМПМ* І, дод. 543); Двана(т)цатаꙗ звѣз-

да в Коро́нѣ значи́тъ высѡ́кіи и дивныи да́ры бо(з)кіи… в҆ цр(с)твѣ Нб҃(с)но(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 165 зв.); на день двенадцатый мѣсяца сентебра, мевши на сеймикъ до мѣста Житомера зъехати (Кременець, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437).

ДВАНАДЦАТЬ, ДВАНАДЦАТЪ, ДВАНАДЦАТ, ДВАНАДЪЦАТЪ, ДВАНАДЪЦАТЬ, ДВАНАТЦАТЬ, ДВАНАДЦЯТЬ, ДВАНАДЦАТЬ, ДВАНАДЦЕТЪ, ДВАНАДЦЕТЬ, ДВАНАДЪЦЕТЪ, ДВАНАЙЦАТЬ, ДВАНАЙЦЯТЬ, ДВАНАЙЩАТЬ, ДВАНАНЦЯТЪ, ДВЕНАДЦАТ *числ.* Дванадцять: у perwey seho im były iesmo dla skazy ich wołowsczyny naszu odpustiły na dwanadcat let (Вільна, 1502 *ŻD* VI, 149); Ино всего того сума: двѣ тисячи копъ и двѣсте копъ и шестьдесятъ копъ грошей, безъ дванадцати грошей (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); ѡни то слышачи ѡ(д) мєнє тоє сознa(н)є дали длѧ памєти двана(д)цє(т) грошии (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); Дванадцатъ кошулъ коленскихъ (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); А то(т) вря(д) кого зъсоромоти(л) двана(д)цатми рублями грошє(и) навєзати має(т) (1566 *ВЛС* 51 зв.); шабелъ пана моего сребромъ оправных двенадцат (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 149); а в друго(и) скринє… ра(н)тухо(в) колє(н)ски(х) двана(д)цє(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 6 зв.); порохꙋ по(л)бочокъ за двана(д)цать копъ грошє(и) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.); И би(р)шагу панѣ осудили со(в)габирови дванаиця(т) золотыхъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); трєтиноу ролѣ макоухо(в)скомѣ… бы(л) коупи(л) в пото(м)коу(в) ивана ка(р)пика за соумоу зло(т) сто и за дванаиця(т) (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 11); дали за сию книгꙋ. Золотых польской личбы дванатцатъ (Бізанів, 1628 *ВИАС* I, 43); ѡбрꙋчъка золотая… кошътовала золотыхъ дванадъцатъ (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 24 зв.); шабля кошътовала золотыхъ дванадъцєтъ (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 92 зв.); двана́дцать єстъ артикꙋлѡвъ вѣры православно-христїѧ́нскои (Львів, 1646 *Зобр.* 3); в дрꙋгой и(н)дии естъ люде… на (д)вана(н)цятъ локотъ зви(ш) (серед. XVII ст. *Луц.* 531); илїѧ нашо́лъ Іелисе́ѧ… орꙋ́чогѡ двана́тцатьма я́рмъ воло́въ (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.).

Див. ще **ДВАНАДЕСЯТЬ, ДВУНАСТЕ.**

ДВАНАДЦЕТЫЙ *див.* **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАДЦЕТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦЯТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЦАТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАДЬСЯТЬ *див.* **ДВАНАДЕСАТЬ.**

ДВАНАЙЦАТЫЙ *див.* **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАЙЦАТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЦЯТЪ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЦЯТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАЙЩАТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАНАТЦАТЫЙ *див.* **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВАНАТЦАТЬ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВАСТА *див.* **ДВѢСТѢ.**

ДВАТЦАТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЕТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЯТЪ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАТЦЯТЫЙ *див.* **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАЦАТЫЙ *див.* **ДВАДЦАТЫЙ.**

ДВАЦЯТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЦАТЬ *див.* **ДВАДЦАТЬ.**

ДВАЩИ *присл.* (*цсл.* дващи) двічі. ◇ **по дващи** — двічі, два рази: поволили єсмы абы соби посилали мѡлєбници наши калоугєри яжє ѡбитаютъ въ то(м) ст҃ыи нашъ мѡнастырь ѡ(т) пꙋтнои абы имъ ходили по рибꙋ мажи по дващи на годи́нꙋ, три(и) мажи оу вєсни три мажи оу ѡсєнъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

ДВЕНАДЦАТ *див.* **ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВЕНАДЦАТЫЙ *див.* **ДВАНАДЦАТЫЙ.**

ДВЕРИ, ДВЕРІ, ДВЕРѢ, ДВЕРЫ *мн.* **1.** (*отвір у стіні для входу-виходу; стулка, що його закриває*) двері: ѡкна и двє́ри завіѧло и моро(з) лю́тыи бы(л) (1509-1633 *Остр.л.* 130); камє(н)ѧ тєсаного до двєрє(и) и до ѡконъ єстъ наготованого достатокъ (1552 *ОЛЗ* 158); наєха(в)ши… двєри в домєхъ єє выруба(в)ши ѡную до(ч)ку єго… забилъ из лука (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79 зв.); дѣло и(х) будє(т) ра́нѣ(и) до школы при(и)ти,… в пєчи затопи́ти, и ꙋ двєрє(и) сѣдѣти, а которыи выходать и вхо́дя(т), ѡ всѣхъ вѣдати (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); тра́мы стѣны окна и двє́ри за нє(д)ба́лыми кгоспода(р)ми… покрїви́лисѧ, и пона(д)гнива́ли (Острог, 1587 *См.Кл.* 13 зв.); панъ братъ мой… тыломъ, черезъ двери сенные… тихо вымкнувъшися, на

верхъ церкви… ушолъ (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 129); А мѣсце погребови, еслибымъ преставился на Волыню, ино у Володиміры въ соборной церкви передъ враты царскими мезы (!) амбономъ и дверьми (Володимир, 1609 *АСД* X, 231); за чтыри позвы писаныє що прибывали на двєрє(х) далємъ копѹ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8 зв.); А двє́ри оуро́билъ з'бокѹ // и мєшка́ньєчко собѣ почи́нилъ в нємъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 14 зв.-15); *Образно:* Заистє стр(с)ть хв҃а слоу́шнє ниль рѣка мо́жєтса звати, кото́раа якъ стрѹмєнь сє(д)ма двє(р)ми выходачій… в мо́рє црквноє сє(д)ма о(т)но́гами… тоє(ст) сєдма сакрамєнтами впада́єтъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 177);

(отвір у якесь приміщення) вхід: привалиль камє(н) ко двєрємь гробовымь (1556-1561 *ПЄ* 196); привалил камѣнь великый на дверѣ гробови (XVI ст. *НЄ* 54); ѡ(т)вали(л) камє(н) ѡ(т) двєрїй грѹбоу єго (к. XVI ст. *УЄ* №31, 43); приближаючися ко дверемъ гробнымъ, отдаю… остатній уклонъ мой (Київ, 1622 *АЮЗР* II, 73); вы́шєдши ста́нѹлъ во двє́рєхъ пєчєры (серед. XVII ст. *Хрон.* 312 зв.); **двери сѣверские** — двері в іконостасі обабіч царських врат: а стѣни въ волтаръ входячие и съ царскими дверми и сѣверскими вырѣзовати казалъ папѣжъ, же бы власне церквы, але костелы были (бл. 1626 *Кир.Н.* 13); **царскиє двери** — царські врата: двѣ завѣсѣ до(л)ги(х) до двєри(и) брѹнатного злотогла(в)у трєтая завѣса до ца(р)ски(х) двєри(и) того(ж) злотогла(в)у за(с) д҃ завѣсы по(д) ѡбразы злотоглаву того(ж) брѹнатно(г) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); *Образно (про царство небесне)*: двє́ри… нб(с)ныє ѡтво́ратса, и задрыжа́тъ фѹндамє́н'та зємлі́ (Острог, 1607 *Лѣк.* 51); всѣ ты́и… пєрє(д) кото́рыми ѡ(т)вори́лыса нб҃(с)ногѡ Ра́а двє́ри, а они… насла(ж)да́ют'са (Вільна, 1620 *См.Каз.* 23 зв.); дрє́внїѣ ѡ(т)ци… стоа́ли якѡбы прє(д) двє́рми Нєбє́сногѡ до́мѹ с' кото́рого ѡчєкива́ли Г҃а (Київ, 1687 *УЄ Кал.* 3); и сынъ гнѣвѹ, ста́нєтъса сн҃омъ ла́ски, и ѡтво́рат'са ємѹ двє́ри до цр(с)твїа нб҃(с)ногѡ (Київ, 1639 *МІКСВ* 215); Сн҃ѹ Бж҃їи… на зє(м)ли пло́тїю явлє́нный… Да мнѣ до прєсвѣтлогѡ Нб҃а ѡтво́ришъ двє́рѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 25 зв.).

2. *(частина воріт)* ворітниця: наш'ли ѡсла привазаноє изь двора оу двєрєхь ѡныхь на роспоутю и ѡ(т)вазалї є (1556-1561 *ПЄ* 170 зв.); видєлъ єсми в дому пана… Щєниєвско(г)[о] в Щєниєвє у воро(т) двєрєи ку(л) три, з ручни(ц) стрєляныє, а у фо(рт)цє водлє воро(т) у двєри куля а(ж) навылє(т) прошла (Житомир, 1584 *АЖМУ* 98); Которые дей слуги …кгвалтомъ великимъ ворота двери двора Фалимицкого добывши, выбивши,… мене человека // спокойного,… з луку пострелили (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/VI, 91-92); Вра́та: Ворота́, бро́на, двє́ри (1627 *ЛБ* 17).

3. *Перен. (прямий доступ)* шлях, дорога (до чого): Тыє слова хр(с)тїанина побо(ж)ного в сєрдє́чьныє двє́ри то(л)кнѹти могли бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 5 зв., на полях); вєлєсла́вныи всєдє(р)жи́тє(л) и истиныи бг҃ъ, отвори́лъ двє́ри мл(с)рдїа своє́го (Острог, 1598 *Отп.КО* 10); Рим єго кров прияв, завѣсив на древѣ, а Христос отворил к собѣ єму двери (к. XVI ст. *Укр.п.* 82); а на(д)то всє за́м'кнєно и двє́ри до покоу́ты и полѣпшє́ньа и до раю вход' загоро́жєно (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); Алє що́ за причи́на смѣлости моєи. Бє́зпєчности двєри до ѡсо́бы твоєи Ѿтвори́ла мнѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Той знакъ и за прароди́тєлєй на́шихъ и нн҃ѣ двє́рѣ затво́рєныи ѡтвори(л) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 77); Мно́гим' абовѣм' которїи Бг҃а шѹка́ли, ѡтво́рєны были двєри, и ви́дѣли скарбницѹ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 260); Х҃с Црѹ, ты рачъ самъ къ мнѣ пристѹпи́ти, Рачъ самъ ср(д)ца моєго двє́рѣ отвори́ти (Львів, 1631 *Волк.* 8); кр҃щє́нїє бо́вѣмъ єст' двє(р)ми до приня(т)а и(н)ши(х) таинъ (Львів, 1645 *О тайн.* 11); Смы́слы тє́ды // сѹтъ оу чловє́ка двє́рми до грѣха: понєва(ж) ви́дачи, слы́шачи, дотыка́ючиса, коштѹючи… в' та(к) мнѡгїє впада́ємо прєтыка́нїа, хтожъ мєжи та́къ мнѡгими стра́стами тогѡ тѣла… бєзпє́чнѹю и нєнарѹшо́нѹю доро́гѹ пожи́тїа сво́єгѡ Прова́дити мо́жєтъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 910-911);

правильна, чесна дорога (до чого): заправ'ды повѣдаю вамь к'то нє в'ходи(т) д'вєрьми в' загородоу ѡвєчоую алє иноуди входи(т) то є(с)ть злодѣи и раз'бойникь алє к'то в'ходить двєр'ми то єсть пастырь ѡвєчыи (1556-1561 *ПЄ* 389); А в' то(м) оди(н) …мо́вилъ… чомоу́сь са ва́жилъ дирєю а нє двєрми по сто́пнахъ порадкѹ цр҃ко́вного на такъ высо́кои столи́цы станъ лѣз'ти (Острог, 1598 *Ист.фл.син.*

53); Дирою влѣзли, а не дверми, ведлугъ словъ Христовыхъ, не презъ возване, то естъ не презъ свѣтлость живота чистаго и непокаленного, на тые єпископіе вступили (1603 *Пит.* 100); єсли съ хмъ з'гожа́ютсѧ [патріа́ръхωвє]... и єсли двєрми по сте́пнѧхъ сщен'ства го́днє в'хо́дѧтъ до ωвча́рнѣ, па́стыръ єстъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50 зв.); Єди́нъ ра(з) тєды в' при́повѣсти, хто нє входи(т), повѣда(и), две́рми до двωрꙋ овчого, алє инꙋды вска́кꙋєтъ, тотъ зло́дѣи єстъ и збо́ица (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 198).

Див. ще **ДВЕРЬ.**

ДВЕРКИ *див.* **ДВЕРЦИ.**

ДВЕРНИКЪ *ч. (сторож біля воріт)* воротар, ворітник, *діал.* дверник: имєна бо твоѧ мно́га и вєли́ка сꙋтъ, по словєси́, г(с)ни и стыхъ єго: сіи жє сꙋтъ, свѣт' слѣпы́м',... свѣти́лни(к) и око тѣлꙋ црко́вномꙋ, пꙋть, две́рни(к), ключа(р), дѣла́тє(л) (Львів, 1642 *Жел.П.* 6); ostiari(us), двєрникъ (1642 *ЛС* 296); Две́рникъ. Ianitor. Ostiarius (1650 *ЛК* 442).

ДВЕРНЫЙ *прикм. (який стосується дверей)* дверний: пришодши до школы жидовское, где никого на тотъ часъ въ школе не было, дверни защипки посекъ, покололъ, — до чого Долматъ не знался (Володимир, 1578 *АрхЮЗР* 6/I, 107); Росказа(л) Бъ абы́ Жидо́вє две́рныи поро́ги, и ωбои подво́и кро́вю бара́нковою пома́зали (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 209); А снопокъ и// ωзꙋпꙋ (*на полях* иссопъ. — *Прим. ред.*) ωмочи́тє во кро́ви, а покропи́тє є́ю две́рныи поро́ги и оба подво́є (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.-90).

ДВЕРЦИ, ДВЕРКИ *мн.* Дверці, дверцята: двєри зъ сєнє́й, ωдни на ꙋлицꙋ, а дрꙋгиє двєрки въ бокъ, въ садъ, къ церкви ходити (1577 *AS* VI, 77); видели есмо отца Гедиона Болобана... который, дверцами съ церкви выглянувши, самъ намъ ся оповедалъ и светчилъ (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 164); foricula(e), двєрци (1642 *ЛС* 200).

ДВЕРЫ *див.* **ДВЕРИ.**

ДВЕРЬ *ж.* **1.** *(отвір у стіні для входу-виходу; стулка, що його закриває)* двері: Єсли бы ре́клъ нєво́лникъ: ми́лꙋю па́на моєгω и жонꙋ и дѣти нє пойдꙋ ω(т) нєгω: Ста́витъ єго па́нъ пред' сꙋдо́мъ бжїимъ, и бꙋдє приста́вленъ до две́ри и подво́євъ, и прокόлє ꙋхо єгω ши́ломъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98); Двєрь. Ianua. Fores. Osrium (1650 *ЛК* 442); *(отвір у якесь приміщення)* вхід: агглъ гнь изышє(д)ши с нбсє, пристоупив'ши ω(т)валилъ камєнь ω(т) д'вєри гроба и сѣлъ на нємь (1556-1561 *ПЄ* 122).

2. *Перен. (прямий доступ)* дорога: Блꙋдникъ єсли кто єстъ, якъ ѧ, смѣлымъ бꙋдь Бзкои бовѣм' щодробли́вости всѣм отворѧ́єтсѧ двє́рь (Київ, 1627 *Тр.* 28).

Див. ще **ДВЕРИ.**

ДВЕРѢ *див.* **ДВЕРИ.**

ДВЕСТЕ *див.* **ДВѢСТѢ.**

ДВЕСТИ *див.* **ДВѢСТѢ.**

ДВИ *див.* **ДВА.**

ДВИГАНЄ, ДВИГАНЬЄ, ДВИГАНЯ *с.* **1.** Підношування, піднімання; носіння: Пото́мъ насы́павши в' ко́шъ два корци пѣскꙋ и на ра́мєна вложи́вши пєрєходи́лъ всю пꙋщꙋ... то́жъ по до́лгомъ двига́н'и вшо́лъ до ке́льи страпе́нымъ тѣломъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. III), 2); Носило: Дрꙋ(к) до дви́ганѧ (1627 *ЛБ* 78).

2. Зусилля: Чомъ я двиганюмъ добрымъ емъ ся двигавъ и побѣгъ емъ бѣгавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст. *НЄ* 88); Ноу(ж) за(с) што мови(т), абы томꙋ хо́ромоу члкоу, лю́дє ώнїи ани праца ни старанѧ, и двиганѧ и(х) ничо́го нє помо́гло (XVI ст. *УЄ* №29519, 19 зв.).

3. *(про душевно важке, неприємне)* витримування, терпіння: А што бо(л)шая жє(с)мыся з ними на зꙋбопо(л)ноє двига(н)є брємєнє хва в союзъ любвє Бра(т)скиѧ споили (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 74).

4. *Перен. (стійке знесення великого морального напруження)* витримування: Длѧ чо́го ихъ вла́дза є́стъ нє го́норъ и чєсть, а́лє ра́чєй пра́ца и тѧжа́ръ ба́рзо вєли́кїи, и самы(м) пра́вє ра́мєна(м) Аггл(с)кимъ до двиганѧ тѧ́жкїи (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.).

Пор. **ДВИГАТИ.**

ДВИГАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, чого) *(з великим зусиллям)* нести; двигати: нє то(р)гноули бысмо сѧ тако́го, кото́рїи є(ст) на(д) си́лоу на́шоу, тѧжа́рꙋ дви́гати (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 205); пє(р)шого дня хлопо(м) тро(м) що рꙋмъ с цє(р)квє сти(с)ковали гро(ш) ві. хлопу гро(ш) а що двигалъ дєрєво (Львів, 1611 *ЛСБ* 1038, 3 зв.); смысл'ъ члвчїй зна́єтъ пе́внꙋю мѣрꙋ тѧжа́ровъ на быдлѧ вклада́ти, я́ко на вєлблюда,

а́лбо на и́ншѡю я́кѹю скоти́нѹ, ве́длѹгъ си́лъ, я́къ кото́роє тѧжа́ръ які́й двига́ти мо́жетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 232); ѡдыимѹ з дѹха твоєгѡ и дамъ имъ, абы двигали з тобою брємѧ того людѹ, а нє ты самъ былъ ѡбтѧжо(н) (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.); **двигати крестъ** *див.* **КРЕСТЪ.**

2. (що) Піднімати, підносити: Чи́стаа Панна… // Зале́дво о́чи кѹ не́бѹ дви́гаєтъ, Вꙺ тѧжко́й бо́лєзни ратѹнкѹ жада́єтꙺ (Львів, 1631 *Волк.* 16-16 зв.).

3. (чим) Рухати, приводити в рух (що): причи́на є́стъ всѣхъ ре́чі́й, а́льбо сло́во, ве́длѹгъ котро́го свѣтъ сѧ справоу́єтъ… мо́цъ дви́гаючаа собо́ю, и всѣмъ оберта́ючаа (Львів, 1614 *Кн. о св.* 442); о́ко за всє тѣло смо́тритъ, рѹка за всє тѣло ро́битъ, а нога, дви́гаючи всѣ чло́нки, и догажа́ючи дрѹгимъ ча́стамъ тѣла, хо́дитъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 21);

(що на кого) посилати, спрямовувати: И са́мъ врагѡ(м) на́шимꙺ во́длѹгъ во́лѣ своє́и да възда́сть, и роспа́лєныи ихъ стрѣлы, лѹка́вно на на(с) движи́мыѧ оуга́си(т) (Київ, бл. 1619 *О обр.* 65).

4. *Перен.* (що) *(відповідальну справу, важкий обов'язок)* нести, тримати на своїх плечах: Дви́галъ ре́чи посполи́тоє спра́вы знамєни́тє (Острог, 1603 *Лям.Остр.* 18); а звла́ща ижъ ми́ нє ма́лъ всю цр҃ковъ двигати потре́ба и спѣва́ти оусты́ па́ньскими… на зємли́ чоуже́й (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 9 зв.); Алє нашъ дѹжі́й Атласъ тѧжа́ръ до́сть нєма́лый Не́бо но́ситъ зе́мноє, вꙺ працахъ нєѹста́лый ѡ якъ слѹшнє Преч(с)тный ѡ(т)чє вꙺ тако́й си́лѣ, Не́бо Цр҃ковъ двига́єшъ вꙺ нєбєзпе́чной хви́лѣ (Київ, 1632 *Єв.* 301);

морально, духовно підтримувати (кого): Чи ва́съ Парки… Обра́зилъ чимъ, надъ мѣрѹ питьѧ и єде́нꙺѧ, Торовалъ онъ зо всѣхъ ва́съ доро́гѹ збаве́нꙺѧ. Клото в пе́рꙺшихъ сро́гаѧ, чомѹ жъ сѧ схили́ла. Дви́гаючи дѹхъ єго, чомѹсь оупѹсти́ла (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5).

Див. ще **ДВИГНУТИ.**

ДВИГАТИСЯ, ДВИГАТИСѦ *дієсл. недок.* **1.** *(переміщатися вгору)* підніматися: кото́рі́й положи(л) грани́цоу вѣчноую, мо́рю пѣсо́къ, и нє порѹшо́нѹю, кото́ро(и) и во́лꙺны мо(р)скіа двигаючисѧ нє могоу(т) перє(и)ти (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207).

2. *(перебувати в русі)* рухатися, порушатися: Чомъ я двиганюмъ добрымъ емъ ся двигавъ и побѣгъ емъ бѣгавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст. *НЄ* 88); если же и тѣлом движется и ходит… не бо та вѣдомая смерть, по Давиду, которую на грѣшных приносит… но есть еще — ох! — над тое вѣдомое лютѣйшая оная вѣчная, о которой Христос рече (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 169);

(від зовнішніх поштовхів) трястися, здригатися: боудоу(т) изꙺдыхати чл҃ци ѡ(т) страха ѡжидающого которыи маєть прійти на вꙺсю въсєлєнꙺноую бо и силы // нбсныи двигатисѧ боудоу(т) (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.-316); нє то́лко… бг҃олюби́выѧ // ср(д)ца, ѡ(т) жа́лости и стогна́ній па́даютсѧ, алѣ стѣны, ка́мєніє, са́мыє єлєме́нта дви́жѹтсѧ (Острог, 1598 *Отп.КО* 15 зв.-16); Гди ся води изберѹт по(д) зе(м)лю такъ великой моци аж ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

3. *Перен. (перебувати в дії)* діяти, працювати: ро́зѹмъ… стоѧ́ти нє хо́четꙺ, алє сѧ за́вж(д)ы дви́жєтꙺ, и до́броє чинити готовъ єстъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 421).

Див. ще **ДВИЗАТИСѦ.**

ДВИГНЕНЄ *с.* Розвиток, піднесення: потрєба ва(м) во всю(м) та(к) сѧ заховати, илє рє(ч) таа по ва(с) потрєбѹє(т), вꙺ ро(з)множє(н)є и двигнє(н)є наукъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2);

сприяння утвердженню (чого), просування: ѡ(т)давано посє(л)ства прє(з)… романа Стєлєцького в справє задво(р)но(и) з ва(р)шавы ѡповидѣ(л) же при жегнаню ксє(н)дза подька(н)цлирого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)нєня справы по(с)полито(и) рѹ(с)ко(и) абы єи ѹ кр атє(н)това(л) (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

ДВИГНУТИ, ДВІГНУТИ *дієсл. док.* **1.** (кого, що) *(зрушити з місця)* підняти, двигнути: алє іс҃ явші єго за руку и двїгнул єго и встал (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 60); Дві́гнетъ І҃с Кре́стны(и) сто(с), и хто(ж) помага́єтꙺ; Хто вꙺ та(к) зна́чно(м) тѧжа́рѹ І҃са вспира́єтъ (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.).

2. *Перен. (в моральному, духовному відношенні)* піднести, підняти: Ѡ тѧ́жкость, кото́раѧ си́лы вынища́єшъ, Самсо́на мыслєннаго кꙺ зємли́ приника́єшꙺ. Дві́гнетъ І҃с махи́нѹ котрѹю зроби́ли, мои

тажкіи грѣхи на ра́мо взложи́ли (Львів, 1631 *Волк.* 14); Потрєбѹєтъ а́быс҅ го ратова́лъ; двигни Єго, вѐдлѹгъ прєможе́на (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 519).

3. (без додатка) Наринути: У морѣ естъ двѣ горѣ великіе, а в ти(х) горахъ сѹ(т) двери великїе, ґди двигнетъ вода горѣ зо (д)на тогди море оумали(т)ся и перетриваетъ седмъ дни (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

4. (кого) Зрушити, відірвати, відсунути: ато́ли ни мє(ч)... нє мо́жє(т) ро(з)лѹчи́ти... ато́ли нє можєтъ ѡ(т)далити ѡ(т) законоу хв҃о́го, ато́ли нє мо́жє(т) дви́гнѹти ѡ(т) основа́нїа ап(с)лъ и пр(о)ркъ (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 224).

5. (що на що) Спрямувати: ра(д)бы єго дощєты погѹби(л), и всю бо(р)боу свою на тоє дви(г)нѹлъ, да єго ѡбмє(р)зи(т), и во ѡгидѹ и нєнави(ст) привєдє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 223 зв.).

6. (що) *(розпочати якісь дії у відповідь на щось)* підняти: Пришолє(м) до нѣкото́рои пѹсты́нѣ, гдє дрє́ва ра(д)у оучини́ли мо́вачи, прїйдѣтє ходѣмо, и двигнѣмо во́йноу на мо́рє, жє́ бы оутєкло прє(д) на́ми, ижє бысмы собѣ оучини́ли бо(л)шїє дѹбра́вы (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 207).

Див. ще **ДВИГАТИ.**

ДВИГНУТИСА *дієсл. док.* **1.** Стрепенутися, зрушитися: тогды явитса кр(с)тъ на нб҃си и силы нєбєсныи двигноутса (1489 *Чет.* 28); ово зго́ла всє створе́ньє двигни́са, з҅ тажко́и ѡ(т)мѣны тажко оужасни́са: Бовѣмъ котро́є нѣґды нє быва́ло, Ди́во са ста́ло (Львів, 1631 *Волк.* 20 зв.).

2. Поворушитися: Цр҃ь... повєлѣ(л) никитоу свазати рємєнє(м) сырымь дабы ємоу нє мочи ни двигноутиса (1489 *Чет.* 32 зв.).

ДВИЖАНЬЄ *с.* Тремтіння, хвилювання: Злѣзъ жє тєды Мєлхисєдєкъ з҅ горы ѳаѡрской, з҅ страхомъ и движаньємъ вєликимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.); Што коли оуслышали кнажата, силы ассірійской, роздєрли шаты свои, и нєзносны(и) стра(х) и движаньє припало на нихъ, стрвожилисє ср(д)ца ихъ вєльми (Там же, 376).

ДВИЖЕНИЄ, ДВИЖЕНЇЄ *с.* Рух, стремління: Потом вжє попѹсти́лъ в҅ движе́нїє і ше́ствїє абы нєпрєстанны(м) пєче́нїємъ и ше́ствїє(м) сво́и(м), ѡ(т) крєсѹ засъ до того(ж) крє́сѹ, чєты́рми врѣмєны ѡ(т) крѹгъ рокѹ скончава́ли (Острог, 1588 *Сур.* 2); Завѣщєва́а никоє́го жє имѹщє стра́стнаго движе́нїа, но ме́ртвїи, зе́мними сѹщє оудєси (!?) (Київ, 1621 *Коп.Пал. (Лв.)* 30).

ДВИЖИМИЙ, ДВИЖИМЇЙ, ДВИЖИМЪ *прикм.* Рухомий, мобільний: mobilis, движими(й) (1642 *ЛС* 271);

(про свята зі змінною датою, що припадають у різний час) рухомий: Потре́ба вѣдати, ижъ в҅ цє(р)кви соу(т) пра(з)ники двоа́ко, ѡ(т) ст҃ы(х) ѡ(т)цє(в) постановле́ныи. Єдны, кото́рыє зовоу(т)са Нєдвижи́мїи. А дрѹгїи, Движи́мїи (Острог, 1612 *Час. Туп.* 308).

◇ **языкъ движимъ имати** *див.* **ЯЗЫКЪ[1].**

ДВИЖУЧИЙСЯ *дієприкм. у знач. прикм.* Рухомий. *Образно:* Были тамъ... на той войнѣ подъ Хотѣнемъ своимъ обозомъ козаки, живимъ и движучимся муромъ и баштами оборонными! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1111).

ДВИЖУЩИЙ *дієприкм. у знач. ім. с. р.* **движущеє** — *(живі істоти)* живе, -ого: а єсли бы(х)мо та(к) мѣли исхо(ди)ти и(з) свѣта того, яко и(н)шїи звѣрата которїи прї поуща(х) мєшкаю(т) и всє движѹщєє тог(д)ы бы(с)мо и(з) ни(м) мєшкана мѣли и были бы(с)мо яко дїкыи звѣрїє (к. XVI ст. *УЄ* №31, 200 зв.).

ДВИЗАТИСА *дієсл. недок.* (*цсл.* двизатиса) рухатися: повєлѣлъ... оболоко(м) двизатиса (1489 *Чет.* 22 зв.).

Див. ще **ДВИГАТИСЯ.**

ДВИСТИ *див.* **ДВѢСТѢ.**

ДВІГНУТИ *див.* **ДВИГНУТИ.**

ДВОАКИЙ *див.* **ДВОЯКИЙ.**

ДВОАКО *див.* **ДВОЯКО.**

ДВОВѢРЕЦЪ *ч. (той, хто дотримується одночасно двох релігій, вір)* двовірець: Заровно ѡфѣрѹ иновѣ(р)цовъ // и своєю правосла(в)ною. зровна(л)са з ѹнитами двовѣ(р)цами, для Б҃а постєрєга(й)тє вш҃а м(л), абы са таковїи нє на(и)довали мєжы вами (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2-2 зв.).

ДВОГЛАСНЫЙ *прикм. (який поєднує два голосних звуки)* дифтонгічний: Дїфѳонгъ: Двогла́сный, двѣ писмѣ гла́сны(х) съвокѹп(л) (!),

съставла́ю(т) єдино писмо, я(к) оу ȣ и пр҃(ч) (1627 *ЛБ* 201).

ДВОЄ, ДВОИ *числ., зб.* **1.** *(з назвами живих істот)* двоє: два сосца персѣи твоихъ яко двое телятокъ ближнятокъ дикое козы (поч. XVI ст. *Песн.п.* 55); в҄ѕакыи младєнєць... абы даль жрътвоу... двоє гор҄личокъ ал҄бо двоє // голубѧть (1556-1561 *ПЄ* 214-214 зв.); я де(и) заста(в)ши и(х) та(м)... то(л)ко двоє клѧ(ч) в ни(х) де(и) єсми пограби(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); Я отє(ц)... зєзнава(м) и(ж) є(м) взѧ(л)... о(д) свата своє(г) чѧ(ст) нєбо(ж)кы дѣ(в)кы своєѣ... гусіи пѧтєро свиніи двоє (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6); панъ Филонъ Вороничъ... наехавши кгвалтовне, где кого засталъ на ниве билъ... Остапа Воробя... зъ двойма детками малыми (Житомир, 1605 *АрхЮЗР* 6/І, 305); та(м) жє по(д)данȣю єго... а жонȣ прєрєчоно(г) ѡни(с)ка по(и)ма(в)ши з дво(и)ма дєтє(и) и зо (в)сєю має(т)но(ст)ю єє то є(ст) з дво(и)ма волами (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 49); послове на той соборъ Римскій двои были (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 548); наперед мнѣ, жонѣ єго // зосталося... овец двое, свиней двое (Бориспіль, 1640 *АБМУ* 34-35);

(переважно з іменниками множинної форми) двоє: Пєрє(д) тоюжъ светлицою сєни... з оболонами склѧными двои двєри (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); сеней двое; комора одна (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 7/І, 239); напєрє(д) видѣли... двои нараквицѣ злотоглавовыи (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); у Стєцка... взято... кожухъ барани(и),... порто(к) — двоє (Житомир, 1584 *АЖМУ* 107); дверей церковныхъ двои на завєсахъ (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/І, 368); Вы ѡба́два пóйдєтє посполȣ прє(з) двои вра́та; то єстъ прєз҄ смéрть тєлéснȣю, и прє(з) сȣдъ Бж҃їй (Чернігів, 1646 *Перло* 119 зв.).

2. *У знач. кількісного числ.* Два, дві: ты на рокъ позваный за двоими листы позовными перед нами нє сталъ (Краків, 1538 *AS* IV, 131); Євангелие двое простыхъ безъ жадное оправы (Київ, 1554 *КМПМ* І, дод. 10); Двое убране влоское (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); двои кни(ж)ки чєтий (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034); дал є(м) двоє позвы зємскиє... пану Ивану... Стрыбылю (Житомир, 1584 *АЖМУ* 88); Было на небеси знаменіе: двое сонца, двое месяца (поч. XVII ст. *КЛ* 75); В той фóрмѣ покладáю двóє Кáзанѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 159); **зо двоє** — *(приблизно)* зі дві: меду пресного коробочка маленкая, другая дежечка меду зо двое пригорщы (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 350); **на двоє** — *(на дві частини)* надвоє: Зъ тыхъ двохъ преречениxъ злостій, то естъ зъ розорваня одного цесарства на двое (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 774); **по двоє** — *(у кожному випадку два)* по двоє: и рєкль и(м) абы ничого нє брали на дорогоу ни палицѣ... ани хлѣба ани по двоє ѡдѣнѧ мѣвайтє (1556-1561 *ПЄ* 253); Па(н) Єри(и) голȣбъ слу(г) своихъ... мє(л) до пєтидєсятъ а ко(ж)ды(и) з нихъ мє(л) по двоє стрє(л)бы (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060. 3).

3. *У знач. прикм.* Подвійний: нє носѣтє злата... ани мѣш҄ка на поути ани двоєго ѡдѣнѧ ани обоуви (1556-1561 *ПЄ* 49); та(м) жє на то(т) ча(с) взялъ... ру(ч)ницъ губъча(с)ты(х) двє... по(л)гаковъ тє(ж) два... порохо(в)ни(ц) чотыри з ладȣ(н)ками дво(и)ми и порохо(м) (Брацлав, 1500 *ЛНБ* 5, II 4047, 23 зв.).

ДВОЄВЕРХІЙ *прикм. (про гори) (який має дві вершини)* двовершинний: Двоєвéрхїй Парна́ссє по(д)нєси до Нб҃а Имѧ сла́вны(х) Могі́лѡ(в), вдѧ́чности потрéба (Київ, 1632 *Євх.* 300).

ДВОЄДУШНЫЙ *прикм.* Лукавий, лицемірний, *заст.* двоєдушний: Молѣмѡ сѧ ѡ(т) всєго ср(д)ца Бг҃ȣ бра́тїє,... // ...тылкѡ нє вонтплѝвою вѣрою,... припадѣмѡ до нéго: нє двоєдȣшнымъ ср(д)цємъ, а́лє щи́рымъ и ста́лымъ к҄ нємȣ пристȣпѣмѡ. Понéважъ мȣжъ двоєдȣшный нє єстъ спра́вный во всѣх҄ дорóгах҄ своѣх҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 633).

ДВОЄЖЕНЕЦЪ *див.* **ДВОЖЕНЕЦЪ.**

ДВОЄЖЕНЪ *див.* **ДВОЖЕННЫЙ.**

ДВОЄНАДЕСЯТНИКЪ *ч. (назва рослини)* первоцвіт (?): dodecathos, двоєнадеся(т)никъ трава (1642 *ЛС* 170).

ДВОЄНАДЦЕТЕРО *числ., зб.* Дванадцятеро: яловицъ петнадцать, купленые по пети золотыхъ, озимковъ петнадцать, подтилковъ двоенадцетеро (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 138); у Занка... куръ двадцатъ пятеро, гусей двоенадцатеро... раденъ дви (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/І, 402).

ДВОЄСЛОВЕЦЪ *ч.* Титул святого Григорія-дворечника: Григори(и) двоєсловє(ц) соєдинéния

ради з греки ѡставилъ се(д)мꙋю н(д)лю великого поста (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 50 зв.).

ДВОЄСЛОВНИЦА *ж.* Наклепниця, дволичниця: Нава́дница: Клєве́тница, двоєсло́вница, зва́дница, дѣдчица (1627 *ЛБ* 68).

ДВОЄЧАСТЫЙ *прикм. (який складається з двох частин)* роздвоєний: с тоє рєчки малым потоком на право, на полѧ къ сосни, дєржачи двоєчастоє болото Цєвлє по правꙋ, в мою сторонꙋ (Ковель, 1540 *AS* IV, 237).

ДВОЖЕНЕЦЪ, ДВОЖЕНЕЦЬ, ДВОЄЖЕНЕЦЪ, ДВОЙЖЕНЕЦЪ, ДВУЖЕНЕЦЬ, ДВУХЖЕНЕЦЪ *ч. (про священиків) (одружений удруге)* двоєженець: Єстли бы попъ... на лихвꙋ давалъ, или дѣвцє хватано(и) шлюбъ давалъ или двожєнє(ц) или блꙋдникъ... да при(и)мєтъ сꙋдъ по правиломъ свєты(х) ѡтєцъ (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); Двожєньцы попы, водлє постановєня патриархи єго мл҃сти, зоставуєм (Берестя, 1591 *ПІФ* 104); з росказанья патриархи всєле́нского двꙋ(х)же́нцы вывѡлано, єрєси́ вы́клято (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 44 зв.); А теперъ вже до таковогo своволенства прышло, же и по поставленію попы женятся, а другіе не только двойженцами, але тройженцами суть (Вільна, 1608 *Гарм.* 212); Онисифоръ Дѣвочка на митрополію Кіевскую наступилъ, маючи благословеніе... отъ... патріархи Іереміи... Але гды той патріарха... довѣдавшися, ижъ... Онисифоръ двоженецъ естъ, отъ престола... отдалилъ его (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1044); Теды той Патей... потаемнѣ утекъ до Рыму зъ владыкою луцкимъ Терлецкимъ двуженцемъ, отдаючи послушенство папежовѣ рымскому въ року ҂афч҃в (бл. 1626 *Кир.Н.* 10); Тая унѣѧ выволанцемъ церковнымъ,... и святокупцомъ, и двоеженцомъ есть смачна и угодна (Там же, 14).

Див. ще **ДВУЖОНЪ.**

ДВОЖЕННЫЙ, ДВОЄЖЕНЪ *прикм. (одружений двічі)* двоєженець: bigam(us), двожє(н)ный, двобра(ч)ны(й) (1642 *ЛС* 102); bimaritus, двожє(н)ны(й) (Там же, 103); diga[mu]s двоєжєнъ (Там же, 164).

ДВОЖЕНСТВО *с.* Двоєженство: Свѣдки стали у очій: признали о двоженствѣ, о забитю Филиппа маляра, о мешканю в чужолозствѣ з братовою роженою и о инших скверноднѣйствах (Львів, 1606-1606 *Перест.* 31); Вѣдали абовѣмъ тыи совы, же того свѣта знести не могли, якъ въ двоженствѣ, такъ и въ нерядной роспустѣ порочніи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1059).

ДВОЗУБНЫЙ, ДВОЗУБНІЙ *прикм.* Двозубий: bidentes, овцы двозубніи (1642 *ЛС* 102); bidental мѣ(с)то храни(л)ноє ловє(ц) (!) двозубны(х) (Там же).

Див. ще **ДВОЗУБЫЙ.**

ДВОЗУБЫЙ *прикм.* Двозубий: pastinu(m), i, нива ѡра(н)ная, мотика двозубая (1642 *ЛС* 302).

Див. ще **ДВОЗУБНЫЙ.**

ДВОИ *див.* **ДВОЄ.**

ДВОИМЕННЫЙ *прикм. (який має два імені)* двойменний: binomi(us), binominis, двоимє(н)ны(и) (1642 *ЛС* 103).

ДВОИСТОПЕРСОННЫЙ *прикм. (який походить від Бога Отця і Сина)* двоєдиний: Чи ве́длугъ и́стности з'єдноча́єтъ Бо(з)скіи двѣ пєрсо́ны, и єдины(м) поча́тко(м) о́ныи чи́ни(т) в' похоже́ню Дх҃а... и єсли(ж) тєды повѣди(т), жє ве́длꙋгъ и́стности стає́тъсѧ то́й двоистопєрсо́нный похоже́нѧ — Дх҃а с(т) поча́то(к), якъ нє ве́длє сло́ва того, и са́мъ Дх҃ъ я́ко єдиноисто́тный бꙋдꙋчи з' ни́ми и нєрозділный, сєбє вы́пꙋсти(т) ве́сполъ з' ни́ми (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 288).

ДВОИСТЫЙ, ДВОІСТІ *прикм.* **1.** *(який складається з двох однорідних або подібних частин, предметів)* двоїстий, подвійний: Нарꙋчница мє(н)шая... двои(с)тая, спо(д)няя нєцо злоти(с)тая, а вє(р)хняя вся з смє(л)цо(м) бѣлы(м) (Львів, 1637 *Інв.Усп.* 5); duplex двоісті (I пол. XVII ст. *Сем.* 75); погрєби́тє жь мєнє со оц҃ы мойми в' пєчєрѣ двойстой кото́раѧ єсть на полю... напроти́вко мамврѣи (серед. XVII ст. *Хрон.* 77); вси мꙋжовє валє́чныи ѡтєкли́ в' ночи доро́гою бра́мы, кото́раѧ єсть мєжи двойстымь мꙋромъ и ѡгоро́домъ цр(с)кимъ (Там же, 351).

2. *Перен. (про почуття)* роздвоєний: Прєто роска́зꙋє(т) имъ, абы́ сѧ вєрнꙋли з войны додо́мꙋ своє́го; бо нѣхто бꙋдꙋчи двоистого ср(д)ца, на войнѣ Г(с)днє(и) под'виза́тисѧ нє мо́жє (серед. XVII ст. *Кас.* 108).

ДВОИТИ *дієсл. недок.* Подвоювати: Двою, Dublico (*Уж.* 1645, 59 зв.).

ДВОИЧИ *присл.* Двічі, два рази: чому мя црю двоичи пытаєшь (1489 *Чет.* 55 зв.).

Див. ще **ДВЫЧѢ.**

ДВОІСТІ *див.* **ДВОИСТЫЙ.**

ДВОЙГО *числ., зб.* (*стп.* dwojgo) двоє: дають на то... по дво(и)гѫ хлеба по ковъшинѫ пшона а по в головажъни соли (1552 *ОВін.З.* 132); росказалъ мне небожчикъ, абых бегъ о двойгу коней по балвѣра (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381); єсли нє былъ Бг, пать тисачїи людіи... кто накормилъ ѡ(т) пати хлѣбѡ(в) и двоига рыбъ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125 зв.); о што и вси на тотъ часъ люде стану шляхетского, немалое згромадене, у суду будучое... очевисте противко... пану Михалови Линевскому, поборци на тотъ часъ двойга подымного Волынского... сведчили се и протестовали (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 469); А такъ пово(д), заховавъши собѣ цѣлоє право ѡ... утонєнъє двох нєвє(с)тъ з дво(и)гомъ детє(и) ...на рочъки вышъ прєрєчоныє кгды запо(з)валъ... по(з)ванымъ по(с)туповати наказа(л) (Люблін, 1633 *ТУ* 299);

два: Абóвѣмъ мѫсѣли бы тыи котóрыи то розѫмѣю(т) и мѫдрѫю(т) єдино з҄ двоига твєрдити и признáти (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 239).

ДВОЙЖЕНЕЦЪ *див.* **ДВОЖЕНЕЦЪ.**

ДВОЙКА *ж. (кількість із двох одиниць)* двійка: И тáкъ бѫдєтъ двóйка нєрóвнаѧ, болшостю и мéншостю рóзнѧчи, на(д) што зайстє штó нєзбожнѣйшого быти мóжєтъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 290).

Див. ще **ДВОЙЦА.**

ДВОЙЦА *ж.* (*цсл.* двоица) те саме, що **двойка:** И тáкъ бѫдєтъ Тр(о)ца, ю(ж) дáлѣй нє Тр(о)ца, áлє двойца нєрóвнаѧ, єдинѫ впрáвдѣ пєрсóнѫ мáючи бóлшѫю и злóжєнѫю з҄ двóхъ, а дрѫгѫю прóстѫю нєзлóжєнѫю и мéншѫю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 289); я(с)но свѣтлыя дво(и)ца, во(и)во(д) мѡ(л)да(в)ски(х), памє(ть): їєрємє(и), сїмона моги(л), ктиторє(и) црквѝ (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 7 зв.).

ДВОЙЧАСТЫЙ *прикм. (який складається з двох частин)* двійчастий: Напродъ дворъ, то есть: ворота уезные двойчастые, по сторонамъ — турмы две, на верхъ вежа (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/I, 245).

Див. ще **ДВОЙЧАТЫЙ.**

ДВОЙЧАТЫЙ *прикм.* Те саме, що **двойчастый**: лихтарик мосяжовый двойчатый на шруби (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502).

ДВОКОРМЪНЫЙ *прикм.* Двокормний: dic[r]otum, двокормъный корабєл(ъ) (1642 *ЛС* 164).

ДВОКРАТЫ *присл.* Двічі, два рази: коли хочє(ш) разоумѣти силоу книжноую то и двократы почитаи словєса (1489 *Чет.* 284 зв.).

ДВОКРАТНЫЙ *див.* **ДВАКРАТНЫЙ.**

ДВОЛАКОТНЫЙ *прикм. (який має довжину у два лікті)* дволіктьовий: bicubitalis, дволако(т)ны(й) (1642 *ЛС* 102).

Див. ще **ДВОЛОКТЕВЫЙ.**

ДВОЛИЧЪНЫЙ *див.* **ДВУЛИЧНЫЙ.**

ДВОЛОКТЕВЫЙ *прикм. (який дорівнює двом ліктям)* дволіктьовий: пнѫ крачовъскомѫ далє(м) на посадзъкѫ зо(л) 10 по(д) ты(м)жє тє(р)мино(м) стасєви нагорє(ц)комѫ... далє(м) на трыты дволо(к)тєвыє зо(л) 15 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7 зв.).

Див. ще **ДВОЛАКОТНЫЙ.**

ДВОЛѢТНИЙ *див.* **ДВУЛЕТНЫЙ.**

ДВОЛѢТНЫЙ *див.* **ДВУЛЕТНЫЙ.**

ДВОМОРСКИЙ *прикм.* Такий, в якому сходяться два моря: Иссóпноє мѣсто: Мѣстцє двомóрскоє, гдé сѧ двѣ мóрѧ схóдѧ(т) (1489 *Чет.* 209).

ДВОМѢРИЛНЫЙ *прикм.* Двовимірний: bilibris, двомѣри(л)ны(й) (1642 *ЛС* 102).

ДВОНОГИЙ *прикм.* Двоногий: bipes двоноги(й) (1642 *ЛС* 103).

ДВОР *див.* **ДВОРЪ.**

ДВОРАНИНЪ *див.* **ДВОРЯНИНЪ.**

ДВОРЕНИНЪ *див.* **ДВОРЯНИНЪ.**

ДВОРЕЦКИЙ, ДВОРЕЦЪКИЙ *прикм.* **1.** *(який стосується житлового будинку, двірця, дворика)* двірцевий: Горо(д)нѧ... таѧ содрана. Горо(д)нѧ дворєцъкаѧ... нє покрыта (1552 *ОКр.З.* 146).

2. *У знач. ім.* Дворецький. Вл. н.: Ива(н) ти(х)новичъ дворє(ц)ки(и)... са(м) доброво(л)нє со(з)на(л) (Ковель, 1570 *ЖКК* I, 27); Проко(п) Дворє(ц)ки(и) (1649 *РЗВ* 316 зв.).

ДВОРЕЦЬ, ДВОРЕЦЪ, ДВОРЕЦ *ч.* **1.** *(окремий житлово-господарський комплекс)* садиба, двір: Дворєцъ гнидово. Дворєцъ тотъ на ключъ лѹцъки(и) ѡтъ замъкѹ видєти ѡдно чєрє(з) болоньє. Бѹдова(н)є в нємъ. Свєтлицы двє по три сажъни и комора... погрєбы два а клєтє(и) двє (1552 *ОЛЗ* 177); записую ему... подворокъ Чернчицкий... зо всимъ на все з дворцомъ, с полми... и зо всимъ с тым, яко ся тот фолварок самъ в собѣ мает (Вільна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 77); дво(р)ника дво(р)ца манасты(р)ско(го) Андрєѧ зранили и збили (Володимир, 1578 *ТУ* 171); отецъ владыка... // на властный кгрунтъ нашъ... кгвалтомъ наехавши, и такъ... почавши отъ частки Жабецкое, противъ дворца слуги своего... оный... кгрунтъ нашъ пооралъ (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/I, 434-435); чєрєзъ поля аж до долины копъцо(в) шесть... по лєво(и) сторони пану Нємиричу ку имєнъю Ивъницъкому, а по пъраво(и) руцы князю Ружинскому ку дворъцу, Красносильцє (Житомирщина, 1598 *ККПС* 101);

(комплекс господарських будівель всередині двора) двір, дворище: Гумно и дворец. на дворци пекарня, за пекарнею стайня рубленая, соломою пошитая, подле стайне овчарник гворостовый, соломою пошитый (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); видел фундитус двор, будынъки розные на Дворцу, стодолу, оборы, корчму, въ маетности его милости пана Коръчминъского (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428);

(господарство селянської сім'ї) двір: Сєло́: Мє́шка(н)є, хло́пскїй дворє(ц), а́бо по́лє, фо́лварокъ, лѹка́, сѣножа́ть (1627 *ЛБ* 113);

(окреме господарство як одиниця оподаткування) двір: ѹ могилєвъско(и) волости два дворъцы ...тамъ ѡгоро(д)никовъ ї робѧть пашънюю ѡгоро(д)никами тыми а на(и)митами (1552 *ОКЗ* 45); А з двора моєго Вышкова и з ынших дворцовъ... пашню всю ѡзимѹю и вєшнюю побрати и до двора звозити маєтъ (Луків, 1559 *AS* VI, 48); Што тєжъ подданыє повинни чыншовыє кѹры давати, ино тых кѹр выбирати тєпєр нє мают, понєваж коло них пилности нє бѹдет, а в дворцѹ бѹдѹт здыхати, толко ждати, покол приєздъ мой бѹдет (1567 *AS* VII, 119).

2. Житловий будинок, дворець, дворик: Рє(и)стрь списа(н)я двора заборо(л)ско(г)... ѡгороды два. ѡгоро(д) при дво(р)цѹ... дрѹги(и) ѡгоро(д) за гѹмно(м) (Забороль, 1566 *ПВКРДА* III-2, 9); пна своєго... спали(л) с ты(х) причи(н) жє(м) я ємѹ дво(р) бѹдова(л) а ѡ(н) ми нє заплати(л)... // ...на то(м) мє(ст)цѹ гдє дворє(ц) бы(л) то(л)ко до(м) видє(л) а клєти и и(н)шоє бѹдова(н)є погорєло (Володимир, 1588 *ЖКК* I, 300-301); на дворци намъ оказано двери до коморы, до пивницы, до сырника полупано (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 161); Въ томъ сельци Городку: дворецъ на городищу збудованый... накритє того дворца драницами, доброе (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/I, 464);

монастирський будинок: Доконана єсть пръшаа часть Наоуки читанѧ прєзь рокь стго єв(г)лїа. В дво(р)ци манастыри жєславъскѡ(м). При цркви стыѧ и живоначалъныѧ тр(о)ца (1556-1561 *ПЄ* 3); сами то признавали, же на томъ островѣ дворецъ здавна къ манастырю Пустынскому поставленъ (Вільна, 1566 *АЮЗР* I, 155); Подали пану Лазору Иваницъкому... имене наше влостное... с церковю и островом всим, на котором манастыр и церковъ Честного Хреста стоит, з дворцем манастырским (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 152).

◇ **гостиный дворецъ** — заїжджий двір: Хотящому же кому къ житию ихъ приступити не скоро приемлютъ, но первѣй повелятъ ему жити въ гостиномъ дворцы, особно отъ нихъ, за враты своего пребыванія (Супрасльський монастир, 1580 *Пис.пр.лют.* 179).

2. Вл. н.: Той Петръ зъ повѣту Бѣлзского, зъ села Дворецъ, над рѣкою Ратою (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1025).

ДВОРИСКО *с.* Те саме, що **дворище** у 1 знач.: мы дали есмо ему нашего продка двориско у селе нашомъ Мосчоной пречечоное Осткевичовое которое то пречечоное дворисче... маютъ уживати... зо всимъ на всимъ такъ, яко ся въ собѣ и въ своихъ обыходахъ маетъ (Ковель, 1542 *АрхЮЗР* 7/I, 76); подымное и податки вшелякие вытєгаетъ, также съ пустошалыхъ дворискъ и маетностей (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 469).

ДВОРИСЧЕ *див.* **ДВОРИЩЕ.**

ДВОРИШНЫЙ *див.* **ДВОРИЩНЫЙ.**

ДВОРИЩЕ, ДВОРЫЩЕ, ДВОРИСЧЕ, ДВОРИЩО *с.* **1.** *(житлово-господарський комплекс з земельними ділянками, будівлями і т. ін., переважно як одиниця оподаткування)* двір, дворище: имѣнє на има Головин, а в том имѣни чотыри дворища и дал Єго Милость ємꙋ тоє имѣнє... зо всими слꙋгами пꙋтными и людми таглыми тых чотырєх дворищъ и з их зємлами пашными и бортъными и сєножатми, з боры и дꙋбровами (Краків, 1507 *AS* III, 39); которое то... дворисче... маютъ уживати... зо всимъ на всимъ такъ, яко ся въ собѣ и вь своихъ обыходахъ маетъ (Ковель, 1542 *АрхЮЗР* 7/І, 76); я... даю... тыи вси части свои во именях у Холпневе четвертая част двора зо всим, и ку тому... дворище Рецевич; на том дворищи седят слуги поселские, // прозываемые Рецевичиж (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/VI, 47-48); Дрꙋгоє дворищо Дронєвич на котором дымов чотырнадцат (Сушично, 1569 *AS* VII, 328); в котoро(и) сꙋмє пнзє(и)... заставили єсмо єго мл(с)ти людє свои на фо(л)ва(р)кꙋ своємъ... з и(х) дворыщы ѡгороды платы чинъши роботами (Толпижин, 1576 *ЛНБ* 5, II 4043, 148); пєтрушко свєтєцъ... власного дворища єго ѡгоро(д) поѡралъ... а пасыно(к)... ивашко такъжє єго властного дворища ѡгоро(д) загородивши рєпою засєялъ (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25); подданые до того манастыра, на кгрунте манастырскомъ мешкаючие, то естъ: ...Юшко,... Бутъ, дворище пустое Никоновщина, Мартинъ тесля (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/І, 184); **дворище служебноє** — дворище, мешканці якого несли військову службу або виконували інші феодальні повинності: славноє памєти Алєксандръ... дал ємꙋ три дворища слꙋжєбных у Крєманєцкомъ повѣтє (Краків, 1512 *AS* III, 95); сєло заборовъльскоє дє(р)жить ѡлєхъно бо(р)зобогаты(и) дворищъ слꙋжєбныхъ є҃... таглыхъ дворищъ ві҃ (1552 *ОЛЗ* 192); **дворище церковъноє** — дворище, мешканці якого платили податки і виконували повинності на користь церкви: дворищє цє(р)ковъноє пꙋсто (1552 *ОЛЗ* 168 зв.); **отъчизноє дворище** — успадковане дворище: А хто кольвєкъ при(и)дєть до мєста а въсхочє сєлитъца на зє(м)ли замъково(и)... ѡбвєстъки на замо(к) дастъ ві҃ г(рши) // кромъ ѡтъчи(з)ныхъ дворищъ (1552 *ОЖЗ* 124-124 зв.); **таглоє дворище** — дворище, мешканці якого виконували повинності возами або тяглою худобою: сєло заборовъльскоє дє(р)жить ѡлєхъно бо(р)зобогаты(и) дворищъ слꙋжєбныхъ є҃... таглыхъ дворищъ ві҃ (1552 *ОЛЗ* 192).

2. *(комплекс господарських будівель всередині двора)* двір, дворище: самь избавитєль на(ш) х҃с, мовить иже клатва бж҃іа єсть на домо(х) злы(х) людій, а добры(х) лю(ди)й соу(т) бл(с)вныи нє толко дома алє и дворища, то є(ст) хлѣвы гоумна и вши(ст)ко що боудєтъ в нє(м) мєшкана бл(с)вно бꙋдєть (к. XVI ст. *УЄ* №31, 119 зв.).

Див. ще **ДВОРИСКО.**

ДВОРИЩНЫЙ, ДВОРИЩНИЙ, ДВОРИЩЪНЫЙ, ДВОРИШНЫЙ *прикм. (який стосується дворища)* дворищний: пани дадинаа, маєтъ всихъ подданыхъ моихъ ꙋходолскихъ... до того привєсти, абы кождый зъ нихъ, боаринъ и таглый дворищный... по копє ярины въ кождый годъ давати постꙋпили (1577 *AS* VI, 79); заставили есмо ...имене наше... з селом и всими людми, в селе Честном Хресте мешкаючими, дворищними, тягълыми и огородниками, зъ их польми пашными и сеножатми, огороды овощовыми, з сады... зъ их службами, роботами, повинностями, с чиншами грошовыми (Сільце, 1580 *ПККДА* І-2, 153); въ которомъ селцу Городку подданыхъ дворищныхъ, щоденныхъ тринадцатъ... — тые що день повини робити (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/І, 463); Касканое спалено и самыхъ однихъ постинано, а другихъ забрано... корчма ново збудована... спалена и знесеная, яко и иншихъ дворищъныхъ, пулъдворищныхъ... и иншихъ побрано (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 221).

ДВОРИЩО *див.* **ДВОРИЩЕ.**

ДВОРНЕ *присл.* (*стп.* dwornie) з цікавістю: хвалы мо́влю,... мл(с)ти а нє пыта́на, абовѣ(м) нє ...пыта́ти и шꙋка́ти, алє вѣрити єстє(с)мы наоучє́ни, вѣрꙋючи ѡсвѣча́ємоса, а нє двꙋрнє и своволнє шпєраючи быва́ємъ кр(с)щє́ни (поч. XVII ст. *Проп.р.* 125); Нєха(и) жє пєрєста́нꙋ(т) тєлє́сныи и бы(д)ла́чїи люде ѡ ста́нѣ сты(х) дво(р)нє гада́ти, котóрїє нє ꙋмѣю(т) єдно своє вла(с)ноє // вєсє́лїє ми́ловати (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 29 зв.-30); Тогды мꙋжєвє они

дворнє сє вывѣдꙋючи нашли данила молачогоса (серед. XVII ст. *Хрон.* 365 зв.).

ДВОРНИЙ *див.* **ДВОРНЫЙ.**

ДВОРНИКЪ, ДВОРЪНИКЪ, ДЪВОРНИКЪ *ч.* **1.** *(управитель маєтку, монастиря)* управитель, економ: князъ Миколай... съ поддаными своими... дворника и дворничку зъ двора выбили и челядь дворную прочъ розогнали (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/I, 43); жадное дей челяди дворное, яко ключника, дворника и никоторого паробка, а ни жоны, а ни дѣвки не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/I, 19); Въ дворцахъ, направа, порꙗдокъ,... ѡколю въсєго и господарство пожиточноє маєтъ быти дєлано. Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймꙋ,... платити (1577 *AS* VI, 84); дворника дво(р)ца монасты(р)ско(го) Андреꙗ зранили и збили (Володимир, 1578 *ТУ* 171); Писа(н)є... было... ѡ(т)дано, при которомъ и ꙋстноє мовє(н)є злицє(н)ноє ѡ(т) вм яко и прє(з) пна ꙋрякого дво(р)ника стороны роботы црковной яко и ѡ и(н)шихъ рєча(х) слышали єсмо (Устя, 1612 *ЛСБ* 437, 1); двор спалили, а дворъника звезавъши килька кротъ били, а на остаток и утопити хотели (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

2. *(придворний чин у Молдовському князівстві)* дворник: а на то єсть вѣра... прѣвъзлюблєннаго сына господства ми,... пана жꙋржи дворника,... пана лꙋка арбꙋрє, портарѣ соучавского (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); нє пишу(т)ся вони имєнє(м) мужовы(м) бє(р)навъская до(м)на ходило(м) до нє(и) и нє пущоно єдно прє(з) дво(р)ника — ѡ(т)повѣла же ди(и) я до того по(т)рєбы ни маю (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); **дворник глотний** — ополченський староста: а хотарь тои с[ва]тѣи монастири ѡт Сꙋчєвици и томꙋ сєлꙋ Сꙋчєвици да єст покꙋда хотари (!) наши слꙋги вѣрнии пань Юрашко дворник глотний и пан Ворлоутєскꙋл вєликыи ватаг сꙋчавскы (1583 *ДВВ* I, 86); **великий дворникъ** — *(вищий придворний чин у Молдовському князівстві)* канцлер: а скоро єщє зори завєлися стало(м) прє(д) намєто(м) бо ю(ж) ро(з)бирали бо має(т) ѡбыча(и) ба(р)зо рано ꙋставає(т) пришо(л) п(н) локгофє(т) и п(н) кгє(н)кга вє(л)ки(и) дво(р)никъ зара(з) мя приволано єдно и(х) три господа(р) єго мосцъ повиди(л) А то даю на цє(р)ко(в) прєчи(с)то(и) бца на(м) 1000 (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1).

3. Вл. н.: Ва(с)ко Дво(р)никъ (1649 *РЗВ* 209).

ДВОРНИЧКА *ж. (господиня фільварку, двору)* економка: князъ Миколай его милостъ Збаразкий ...зъ многими людми... дворника и дворничку зъ двора выбили и челядь дворную прочъ розогнали (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/I, 43); Въ дворцахъ, направа, порꙗдокъ, ѡпатрность ѡколо всєго и господарство пожиточноє маєтъ быти дєлано. Дворникомъ, дворничкамъ и наймытамъ наймꙋ, наймєншоє рєчи нє заводꙗчи, платити (1577 *AS* VI, 84); Што еслибы такъ было, теды и дворничка Ѳилялетова маетъ волный // голосъ на соборе (Вільна, 1599 *Ант.* 799-801); тогды... вышолъ до насъ урядникъ... панъ Войтехъ Карпинъский, ранѣный, и дворничка Каска (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/I, 435).

ДВОРНІЙ *див.* **ДВОРНЫЙ.**

ДВОРНОСТЬ *ж.* (*стп.* dworność) цікавість: Ѡпла́зство: ꙋхищрє́нїє, ѡпа́трность, вшєтє́чность, з҄бытнаꙗ а́бо нєпотрє(б)наа дво́рность, цака́вость, [в҄ ѡхєндо́зствѣ] пи́лность, ба́влѣ(н)єсꙗ нєпотрє́бными рє́чами, хитла́нство, плє́тки (1627 *ЛБ* 152); Нєзбо(ж)нє // тогды чы́нꙗ(т), кото́рыє длꙗ зы(с)кꙋ и пожы́ткꙋ дочє́сного, а́л҄бо ла́ски чыє́й и́щꙋчы, албо длꙗ яко(и) дво́рности и оутѣхи, то́тъ оура́дъ бжый ѡ(т)правꙋють (Львів, 1645 *О тайн.* 85-86).

ДВОРНЫЙ, ДВОРНИЙ, ДВОРНІЙ, ДВОРЪНЫЙ *прикм.* **1.** *(який належить до двору, панського маєтку)* дворовий: и теж к тому придали єсмо єй полꙗ н‹а›шого дворного гнидовского на двадцат бочок (Вільна, 1503 *AS* I, 125); А продали єсмо кнꙗзю Андрєю... половинꙋ Миркова... з дворомъ и с пашнєю дворною (Камінь Каширський, 1539 *AS* IV, 227); Мєщанє и волощанє... хоживали... на толокꙋ ѡрати и жати на стравє дворъно(и). Пашънꙗ дворънаꙗ зємъли на (и)мꙗ млынища... пахивано на дворъ... и млынъ дворъны(и) бывалъ ꙋ мы(х)нищахъ (1552 *ОЧорн.З.* 55 зв.); то(л)ко ѡ(д)но повѣди(л) дворно(и) має(т)ности бы(д)ла сємєро... а збо(ж)я на гумнє(х) дворны(х) повѣди(л) при дворѣ два стоги жита (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); пови(н)ни тыєжъ по(д)даныє пово(р)скиє тя(г)лыє пашню всякꙋю пови(н)ни жати што

дво(р)ными сохами ꙋзорати могꙋть (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 57); а в млыне нашом Селецком на потребу его дворную Чеснокрестскую без меры и черги пану Иваницкому... молоти всякую пашню (Сільце, 1580 *ПККДА* I-2, 156); а то єстъ власны(и) кгрꙋнтъ по тамъто(и) сторонє дороги золочо(в)ски(и) и ѡпшары дво(р)ныє ѡ(т) ста лє(т) в ꙋжива(н)ю єго м(л) (Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102 зв.); мєновитє взято... // ...стрєлбы дворъноє гаковъницъ два(д)ца(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105 зв.-106); помененый Федор Липка... в // селе Полонной мешкаючы,... быдла дворного, коровъ двадцатъ, телятъ двадцатъ, воловъ шестнадцатъ,... побралъ и за безценокъ попродавалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 72-73);

(який працює, служить у панському маєтку, дворі) дворовий, двірський: А так мы, // осумовавши вси шкоды его милости,... яко за кгвалт, так и за бой служебниковъ дворных и слуг путных..., всего сумою сто коп грошей... присудили... есмо его милости (Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48-49); ты... брата єго... и чєля(д) єго дво(р)ную позбива(л) (Кременець, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 21); пан Угриновский питалъ жонки дворное на ймя Люци о двохъ дѣвкахъ их неволныхъ (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 8/III, 54); Ключникъ дворный Савка Соловевич поведил, иж дей от скрын ключи при панеи (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/III, 350); я(к) по(д)даныє гри(д)ковскиє такъ и сторожи дво(р)ныє повєдили иж ту(т) кнзя... нєтъ ꙋ миляновичахъ (1572 *ЖКК* I, 42); а я дє(и) самъ и чєля(д) моꙗ дво(р)наꙗ видꙗчы таки(и) стра(х)... повтєкали дє(и) єсмо з домꙋ до лѣса (Володимир, 1585 *ЖКК* I, 270); во(з)ны(и) єнєра(л)... а(н)дры(и) мє(д)ви(д)ски(и) ...со(з)на(н)є... ꙋчини(л)... и(ж)... положилє(м) позо(в) кгро(д)ски(и)... и (в) ворота дворꙋ ꙋ(т)кнувши чєляди дво(р)но(и) ѡповєда(л) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); *Я*... во(з)ны(и) єнєра(л)... со(з)наваю... ижъ... чєледи дво(р)но(и) тотъ позо(в) ѡказа(л) (Київ, 1646 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 763, 14); я, возни(и) и єнєраль, тотъ ма(н)датъ... чєляди дво(р)нои и воитови... до вѣдомости привєлъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 191);

(який стосується садиби з житловими та господарськими будівлями) двірський: И просил мене тот врядникъ... о придане возного на огледане кгвалтовного выбитя ворот дворныхъ (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 150); зямя(н)ка г(с)дрскаꙗ... тыми словы сознала и(ж)... продала єсми... имє(н)є своє... з двором мои(м) будованымъ и зо вси(м) будова(н)ємъ дво(р)нымъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 145); тоє... имє(н)є моє всю ча(ст) сєла кнєгинина дво(р) з бꙋдованємъ дво(р)нымъ ѡборами ѡгородами ... // ...продаю (Луцьк, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 1 зв.-2); а стырта толко одна жыта въ гумне дворном зостала (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 120); я, возни(и) и єнєраль, тотъ ма(н)датъ въ [в]орота двор(н)иє вот(к)нувши, онъ... войтови... до вѣдомости привєлъ (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

2. *(який належить до монаршого двору)* придворний: А вє(д)жє кнзє(и) пано(в) ма(р)шалко(в) и ины(х) всѣхъ вря(д)нико(в) зємъски(х) и дво(р)ныхъ вє(д)лє старода(в)ного ѡбычаю має(м) листы нашими на таковы(и) ва(л)ны(и) съє(м) възывати (1566 *ВЛС* 2); Мы рады дикгнитарє кнжата врꙗ(д)ники зємъскиє и дво(р)ныє и всє рыцє(р)ство народꙋ шлꙗхє(т)ского ѡбыватєли зємли волы(н)скоє,.. постановили (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 48); Стєфа(н)... коро(л) по(л)ски(и)... Ѡзна(и)мꙋємъ тымъ наши(м) листо(м)... кгды на(м) прєложоно(и) чєрє(з) пєвны(х) пно(в) ра(д) и ꙋрꙗднико(в) нашихъ дво(р)ны(х) и(ж)... сємє(н) єлови(ч) кунєвски(и) и жона єго... половицꙋ имє(н)я кунєва... продали (Вільна, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 51); **дворный владыка** *див.* **ВЛАДЫКА; гетманство дворноє** *див.* **ГЕТМАНСТВО; гетманъ дворный** *див.* **ГЕТМАНЪ; ключникъ дворный** *див.* **КЛЮЧНИКЪ; конюшій дворный** *див.* **КОНЮШИЙ; маршалокъ дворный** *див.* **МАРШАЛОКЪ; подскарбий дворный** *див.* **ПОДСКАРБИЙ; подскарбиная дворная** *див.* **ПОДСКАРБИНАЯ;**

(який стосується підлеглих королівських установ) королівський: А єстли бы ѡ тотъ ꙋрядъ и ѡ зарꙋку дбалости мєти... нє хотє(л), тогды ꙋря(д) зє(м)ски(и) имє(т) ѡтослати то до врꙗ(д)у замкового або дворного (1566 *ВЛС* 57 зв.); о который закладъ... будучи я позванъ,... до якого колвекъ права

и суду земского и кгродского, або его королевской милости дворного, тогды за першимъ позвомъ и на першомъ року… стати… маю (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 1/І, 134);

(про єпископів, номінованих королівською владою) підлеглий: которы(и) мана(с)ты(р)…єстъ по(д) мо(ц)ю… а(р)хиєпископа митрополита києвского гали(ц)кого всєя рѹси а нє то(л)ко то(т) мана(с)ты(р) алє и са(м) єпископъ лвовски(и) єстъ дво(р)ны(м) владыкою наши(м) (Новогородок, 1589 *ЛСБ* 123); И на то(и) монастыръ то(р)гнулъсѧ, былъ арсєни(и) Болбанъ влдыка нашъ двѡрнїи лвовскы(и), о(т)ступѹючи присягы своє́и яко при поставлє(н)ю своє́мъ присяга́лъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); в той церкви светого Василя при зебранъю множества людей кгды завтрыдню тепер отправовал, послалем до него духовную особу дякона мого дворного с килку слуг, росказуючи ему, абы до мене пришол (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309).

3. *У знач. ім. (підданий, що живе і працює у панському дворі)* дворовий: на // чотырохъ мєстцахъ огонь заложивши, и фолварокъ запаливши, всю маетность… презъ огонь до кгрунту знесши, челеди четверо огнемъ спалили на смертъ, дворныхъ двое (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/І, 250-251).

4. *(який виявляє до всього цікавість, жадібний до всіляких новин)* цікавий: жа́лѹи жє(с) єщє… // …та(к) дво(р)ный кѹ слѹха́ню нови(н) а смотре́нѧ на чѹ(д)нїи ре́чи, а нє(д)балый до прїймованѧ по(д)лы(х) и взга(р)жоны(х) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 52-53).

5. *У знач ім.* Дворний. Вл. н.: Ва(с)ко Дво(р)ного бра(т) (1649 *РЗВ* 209).

ДВОРОВЫЙ *прикм. (який належить до двору, садиби)* двірський: мы продали єсмо… до(м) нш҃ъ… зо вшєлакимъ бѹдованьємъ дворовымъ ѡгородомъ ѡвощовымъ, з дєрєво(м) садовымъ (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, 1, 62, 1); **листъ дворовий див. ЛИСТЪ[2].**

Див. ще **ДВОРНЫЙ.**

ДВОРОКЪ *ч. (окремий житлово-господарський комплекс)* садиба, двір: пречоный отец архимандрит с… поддаными своими, на тое сельце и дворокъ там будучий, спокойное их мешкане… порядне збудованый… наехавъши и там в том дворку малъжонку его… заставши з дворка… уступит казали… а в том часе тую маетностку, осаду их, з дворкомъ, з будованемъ,… на себе объняли (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); тридцатый и тридцатъ первый — дворокъ старый пана Набялковъ, огородъ до двохъ полъланковъ и до пустого Сороковского, яко се поменило первей (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/І, 318); уступили… дровъ… по два возы въ кождый тыждень возити на опалъ до дворка пана Ромерова (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/І, 447); менованые попи,… не конътентуючисе взятъемъ котъла и инъных речей барзо велю в дворе пана Кгавловъского… и тепер менованые попы… до его милости пана Кгавловъского под дворокъ и мешкане его подходечи,… на поединокъ… // …самого его милость пана Кгавловъского вызываючи (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475-476).

ДВОРОЧНЫЙ, ДВУРОЧНЇ *прикм.* Дворічний: Вкѡ́рот'цє рє(к)ши, дѣломъ и словомъ Інокъ любопо(д)вижный: а вˢ натѹ́рѣ // ба́рзѡ слабый вˢ здоро́в'ю ба́рзѡ плѡ́хомъ, вˢ си́лахъ всєгѡ тѣла прєрєчо́нымъ дворо́чнымъ вѧзє́н'ємъ ба́рзѡ зємдлє́ныхъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 18 зв.-19); biennis двѹро(ч)нї (І пол. XVII ст. *Сем.* 37).

ДВОРСКИЙ, ДВОРСКЇЙ *прикм.* **1.** *(який стосується двору, садиби)* двірський, дворовий: видел фунъдитус двор, будынъки розные… презъ огон зънесеные…, хлопы зо въсего забраные, гумно дворское вымолоченое (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428); **быдло дворскоє** *див.* **БЫДЛО.**

2. *(характерний для високопанського, двірського способу буття)* пишний, розкішний: цѣса(р) єго… чти(л)… алє ѡн сѧ за всє варова(л) // дворски(х) забавъ (XVI ст. *УЄ* №29519, 274-274 зв.); вѣрѹ ми ими, єщє бо(л)ши ѡ(т) дрѹги(х) потрєба, занє дворъскоє злоє житїє всѣ граници прирожєнѧ и цноты кгва(л)тѹє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 233 зв.); шѹто́вная, радостотво́рнаа, ре́чы дво(р)скїи и жартовли́выи ((1627 *ЛБ* 158);

благопристойний: Гражда́нскїи: То́тъ кото́рый до спра́въ мѣстскихъ налє́жи(т): и ты́жˢ обыча́йный, дво́рскїй, рострѡ́пный (1627 *ЛБ* 28).

ДВОРЪ, ДВОРЬ, ДВУРЪ 1. *(комплексне велике господарство як одиниця оподаткування)* двір, маєток: подѣлили єсмо кошєрьскую вость (!) на полы ...к нєсȣхоє(ж)скомȣ дворȣ сєло грабово... а къ кошєрьскому двору сєло мѣзово... из млыно(м) (Кошир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 18 а); держати... маєть ѡн тот замокъ нашъ Володимир... и со всими дворы нашими и фолварки и волостѧми найпєрвєй дворъ нашъ Тȣрєйскъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Дали єсмо затю нашємȣ... имєнє матки нашей ѡтчизноє, Перєкали двор (Торговиця, 1527 *AS* III, 304); С тыхъ вси(х) дворовъ выхоживало на дворъ гнидовъски(и) п҃ плȣговъ (1552 *ОЛЗ* 190 зв.); тые волы на тые церкви мают даны быти с тых дворов, где тые церкви // Божи сутъ (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 157-158); Андрѣй Гирка служил год в дворѣ, мѣли ему дати ден жита а ден овса (1561 *АрхЮЗР* 8/III, 102); Дворъ и село Песочное зъ фолваркомъ. Тамъ дымовъ 52, огородовъ 5 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 370); Отецъ Стефаний... Панку росказати рачив, абы ми двор мой, зо всею маетностъю вернув (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 7); записую... ма(л)жо(н)цє моє(и)... дво(р) зо въсимъ будованє(м) дво(р)ны(м) и гумє(н)нымъ (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

2. *(житловий будинок у великому комплексному господарстві, переважно з супутними будівлями)* садиба: во(з)ны(и) єнєра(л)... со(з)нає(т)... ижъ позо(в)... ȣ ворота двора єго... ȣткнȣло(м) (Житомир, 1522 *ЦДІАК* 11, 1, 2, 163 зв.); затымъ вышолъ слȣга к҃нзя... // ... з двора к намъ до воротъ и повєдилъ и(ж)... тȣтъ к҃нзя нѣтъ (1572 *ЖКК* I, 41-42); возни(и)... сознalъ, и(ж)... дало(м) позовъ... в дворє, у в ызбє на столє положилъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 124); має(т) ѡ(н)... ставы сыпа(т) млыны дворы будова(ти) люди ѡсажати (Дубно, 1589 *ЛНБ* 103, 18/Ic, 1956, 47); отецъ епископъ Луцкий... до двора своего владычнего спокойне вшолъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 310); сына моего з жоною ...з двора и на улицу бьючи выгнали (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); до которого дому не мае мѣти... Иваниха... жадное потребы... тилко... Хведор мае оный двур... спокойне // уживати, яко свой власный (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 14-15); двор запалили, в которомъ избъ три, комор шесть, сеней (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117);

(обгороджена територія господарського призначення) двір: хто нє в҄хо́дитъ две́рми оу дво(р) ѡвча(р)ни, а прола́зитъ и́нды, то́тъ є́сть и разбо́йникъ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 53); И иншіе, мовитъ, овцы маю, которые не суть отъ двора сего (1603 *Пит.* 36); Албо я́къ сѧ похва́латъ да́лєй же з҄ Х҃мъ збира́ютъ наȣки єго нє захо́вȣючи; яко(ж) нє полі́чоны бȣ́дȣтъ за злo̓дѣи и розбо́йники, нє Єв(г)лскою фо́ртою до дво́рȣ ове́цъ вхо́дачи (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 199); ouile, ѡвча(р)ня, дво(р) ѡвчи(й) (1642 *ЛС* 296);

(обгороджена ділянка землі біля будинку на присадибній території) подвір'я, двір: пилать пакь против҄ ни(х) вышоль на дворь и рєкль которою жалобоу вєдєтє противь томоу ч҃лкови (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); слугу дє(и) яна мє(ш)ко(в)ского... которы(и)... пєрє(д) ними втєка(л) погони(в)ши на дворє в жидо(в)ки ри(в)ки... зби(л) зрани(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 31); а тєло моє грє(ш)ноє сыновє мои... маютъ поховати в добрѧтинє в цє(р)кви ȣ дворє (Добрятин, 1576 *ЖКК* II, 283); в пивницы бочокь вєлики(х) ѡсмь полȣбочьковь дєсєть барыль пять на дворє возовь было с полȣкошками и робочи(х) шєсть (II пол. XVI ст. *ЖКК* II, 131); а пото(м) слȣгы жидовскїи кла́ли ѡгнь сєрє(д) двора грѣтисѧ (XVI ст. *УЄ* №29519, 244); Пила(т)... росказа(л) жо(л)нѣрє(м) Іс҃а оувѧзати оу сто(л)па посрє(д) двора (XVI ст. *УЄ Трост.* 67); взявши тѣло панъское исъ светлици и вынешъши на дворъ, на сани вложили (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); ȣ вѧзе́ню гнѣвли́вого па́на, и зло́гѡ и пы́шногѡ. В кото́рогѡ на (д)ворѣ пс́ѡвъ пєкє́лнихъ мно́гѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 20 зв.).

3. *(місце перебування або проживання високопоставленої особи)* двір; резиденція: чого жь єстє вышьли видѣти ч҃лка ли которыи бы быль ѡболочєнь в҄ дорогоє ѡдѣнѧ ты(и) которыи в҄ дорого(м) ѡдѣню и в рос҄коши живоуть при дворѣ ц҃рьско(м) (1556-1561 *ПЄ* 242); тȣт стоить пєрєд нами господарєм, яко вѧзєн пойманый на горачом, а такъ злосливом ȣчинъкȣ. Гдєж и тєло нєбожчиковскоє кнѧзѧ Ѧрославово ѡндє до дворȣ и под ѡкъно

палацѹ нашого было прывожоно (Вільна, 1565 *AS* VI, 276); кождый знати можетъ, ижъ коштовнѣйшие дворы и обѣды папежские, нижли цесарские (1580 *Спис.* 1130); Албовємъ любо кто кѹпецтвомъ сѧ бавить любо при дворѹ сє знайдѹєть... потрѣба бы было тлѹмача нєякого принамнє(и) которого ко(л)вє(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Папежъ... церковъ соборную каѳолическую у своєм дворѣ у себе в Римѣ быти повѣдает (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); Припоманѹ... Брата..., а стрыѧ в(м) м(л) котóрый на Двóрѣхъ чтырєхъ Крóлєй Пóлскихъ при Вєлмóжныхъ бы́лъ и слѹжи́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 84); а будетъ кому жаль, и ты пиши за тѣмъ до двора его милости самому пану хоружему корунному (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98);

(місце постійного проживання) домівка, житло, оселя: а єслиж я палцєм бж҃им выганяю бѣсы. юж бо постѣгло на вас цр҃ства бж҃іє а колі крѣпкый и въѡружєньный // стєрєжєт двора своєго (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 70-71); а щожъ нє ма́єтъ бы́ти с҃тымъ єго оуго́дникомъ, ѡ(т)ра́ды и ра́дости ди́внои, з видє́ніѧ лица бж҃єго, и прєсвѣтлыхъ агг҃лѡвъ, въ нб(с)ныхъ двѡ́рѣхъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 46 зв.); радъ бы єси былъ, чтоби зъ нб҃а самоє злото падало въ твой дво(р) (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 270); зна́й же роско́шникѹ тѣла, и любі́тєлю мі́ра сєгѡ́, котóрый живє́шъ въ тмѣ рóскоши грѣхóвнѡи... ѿто на двóръ твóй, идє коса́ръ стра́шный, нєсподѣва́нє, положи́ти тѧ, мєжи трѹпы смра(д)ныи (Чернігів, 1646 *Перло* 135 зв.); *Образно (про всесвіт):* тоу(т) сѧ пока́зоує(т) и(ж) чл҃къ котóрыи въ дворѣ свѣта того я́къ кроли(к) паноу́є(т),... прока́зою ба́рзо шпє(т)ною єстъ прикри́тый (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231 зв.); Абовѣмъ Юно въ Ємпи́рѹ злоци́стымъ, Южъ запали́ла прóмєнємъ огни́стымъ Ла́мпѹ нóвѹю; Словє́нского Двóрѹ Изъ Жєлибóрѹ (Львів, 1642 *Бут.* 8 зв.);

(царство небесне) рай: до котóрого [мѣста] прі-имѹєтъ двора́нє... з рóзныхъ нарѡ́довъ; начє́ньши ѡ(т) а́вєлѧ пра́вєднаго... такóвыхъ прііимѹєтъ, и на дворѹ своє́мъ свѣтлымъ вѣнцємъ корѹноу́єтъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.); И хтóжъ Рѹкъ своíхъ въ Двóры нє поднóситъ, Фєболѹ́нныє! Хто та́къ нє голоситъ Хр(с)тє ты на́ша сла́ва, ты корѡна (Київ, 1633 *Евфон.* 308); **дворъ божій, дворъ Христа бога** — храм Господній: былъ той часъ, гди... тая збытная и выставная языка быстрость, также и мѣстерная штучность въ благословии анѣ вступу не мѣла въ дворы Божія (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 323); въмѣсто за(с) єв(г)льскоє проповѣди... ннѣ пога(н)скіє оучитєли, аристотєли, платоны, и дрѹгіє... комидіиники, в дворє(х) х҃а б҃а владѣю(т) (до 1596 *Виш.Кн.* 261 зв.).

4. *(володар, владика з приближеними особами)* двір: мы сами, господаръ складаємъ вамъ рокъ... пєрєд нами стати ѡ сєй прийдѹчой сємой сѹботє, гдєкольвекъ мы дворомъ нашимъ бѹдємъ мєшкати (Краків, 1533 *AS* III, 407); с чогó всєгó якій зыскъ ри(м)скій би́скѹпъ, єго дво(р) и кан'слє́ріа ѡ(т)нóси(т)... што за нóвоє блово // до боулъ прикла́даноє што д҃нь зóлото ѡ(т) людєи завє́деныхъ лоупатъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 171 зв.-172); Дивныи и чудныи... дѣла Богъ справилъ презъ Андрея, который... Константина царя зо всѣмъ его царскимъ дворомъ и маестатомъ до Константинополя припровадилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 968); Нє погоржа́ли ты́мъ ѧзы́комъ славє́нски(м), и ца́рскіи и Кролє́вскіи Двóры (Київ, 1623 *МІКСВ* 75);

(придворні особи, делеговані для вирішування адміністративних чи судових справ) двір: До и(х) М(л) Пано(в) Сєнаторо(в)... Ѡ Помо(ч), И Ѡ Причины, абы Сѹдѹ на то(м) Сє(и)мѣ ся дожєбрати, а За дворо(м) Нє Нищати Пи(л)но И(н)ста(н)цыє чинити (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3 зв.); во(л)но будє(т) є(и) м(л) п҃нє(и) крѹшє(л)ни(ц)ко(и)... мєнє само(г)... на сє(и)мъ за (д)воро(м)... по(з)вати (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 30 зв.); Про то инстикгаторъ нашъ... позваного за дворомъ нашимъ до далшого // тоє справы поступъку... припозвалъ (Варшава, 1622 *ЧИОНЛ* XIV-3, 132-133); кгды п҃новє акторовє складалисѧ на выкѹпно процєсѹ с пото(м)ками ка(м)пѣяновыми та(к)жє и за дворо(м) ѿтослати то(т) процєсъ... далє(м) и я на тѹю справѹ... fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18).

ДВОРЫЩЕ *див.* **ДВОРИЩЕ.**

ДВОРЬ *див.* **ДВОРЪ.**

ДВОРЯНИНЪ, ДВОРЯНЫНЪ, ДВОРАНЫНЪ, ДВОРАНИНЪ, ДВОРЕНИНЪ *ч.*

1. *(представник служилих людей монаршого чи магнатського двору, що одержували в умовне користування невелике земельне володіння)* дворянин: а мѣли є(с)мо то(т) де(л) перє(д)… дми(т)ро(м) алѣкса(н)ровичо(м) старостою житоми(р)ски(м) а перє(д) дворѧнино(м) ѡсподара нашє(г) велико(г)о королѧ алѣкса(н)дра (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); Выдалъ имъ личбу, што давалъ въ тые два годы княземъ, паномъ, дворяномъ, земяномъ,… зъ росказаня листовъ короля, его милости (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); *Я* Остафей…, дворянинъ господаря… великого короля Жикгмунта, вызнаваю… штожъ я,… // … селище на имя Соркланов… записую …на монастырь (Київ, 1510 *АрхЮЗР* 1/VI, 14-15); а чє(р)касцы яко боярє та(к) мещанє и козаки нє маю(т) пѡ(т) ты(м) берєго(м) ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данꙋ бобро(в) гонити… // … а при то(м) были дворѧнє… па(н)… песлѧ(к), а па(н) андрє(и) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П*-216, 101-102); ꙋфаляє(м) абы дворанє наши которие на двори нашо(м) кони описаныє маю(т) с по(ч)тами за п҃нзи служа(т) сами ѡсобами своими при на(с) г(с)дру зоставати звы(к)ли абы почты свои з имєнє(и) до во(и)ска слали (1566 *ВЛС* 33); о чомъ она яко ма́ти ваша… женихꙋ своємꙋ кровию прєч(с)тою васъ ѡ(т)кꙋпи(в)шємꙋ, яко с҃ны свои за слꙋги и дворѧны ѡ(т)-дати з ра́достю… надѣялаcѧ (Острог, 1587 *См.Кл.* 5 зв.); пришла́ ты(ж) и цѣсаро́ваѧ з вєли́кою по(м)-пою, за(м)кнꙋли двєрѣ и нє пꙋстѧ(т) єи, и всѣ(х) єи дворѧ(н) (XVI ст. *УЄ* №29519, 283); За такꙋю братъскꙋю любовъ жєсте́ся до на(с) ѡдозвали чєрє(з) писа(н)є и дворянина своє(г) тимофѣя… велико вамъ за тоє дякує(т) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

2. *Перен.* Благородна, шляхетна людина: єсли бы хорошꙋю ѡбꙋ(в) люби(л), єщє бы помысло(м) в ми́рꙋ сѧ знаходи(л), и то(и) си́лы бы настꙋпати на змїю и на ско(р)пїю… нє полꙋчи(л) и в годности м(д)рованїѧ миръского с тобою дворѧнино(м) вь ѡдно(и) господѣ бы сѧ зна(и)шо(л) (п. 1596 *Виш.Кн.* 234 зв.).

3. *(той, хто обслуговує панський двір і живе при ньому)* дворовий: ѡнъ… ба́рзо вєли́кꙋю… срокгѡ(ст) проти́въ жидо(м)… показа(л), бо ихъ по вєли́кихъ пра́ца(х) прє(з) д҃нь, єщє по(д) вє́чо(р) ста́рши(м) дворѧномъ свои(м) бичова́ти росказа(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 229 зв.); а таты́мъ всє доброє пода́стъ… мє́жи по(д)да́нными покóра и вѣрно(ст), мєжи дворѧ́ны и слꙋга́ми пово́лно(ст) и побо́жность (Київ, 1632 *МІКСВ* 269).

ДВОРЯНСКИЙ *прикм. (який стосується дворянина)* дворянський: к тому теж некоторые листы так старих господарей панов наших, яко и его королевъское милости, и тежъ от их милости панов рад врядовые, и дворянские, и вижовые, и теж выписы с книг канцлерийских (Володимир, 1571 *АрхЮЗР* 8/IV, 131).

ДВОРЯНЫНЪ *див.* **ДВОРЯНИНЪ.**

ДВОЯКИЙ, ДВОЯКЇЙ, ДВОѦКИЙ, ДВОѦКЇЙ, ДВОАКИЙ *прикм.* **1.** *(який проявляється у двох видах)* двоякий, подвійний: прото(ж) ско́ро порозоумѣ(л) х҃с… даю(чи) на(м) двоѧкїи прикла(д) …абы(х)мо // и мы нє проти́вилисѧ злоу, и нє мѣли гнѣвоу ни на кого (Львів, 1585 *УЄ* №5, 139 зв., на полях); Такъ Христосъ Господь,… всихъ Грековъ… възрушитъ… кгдыжъ такъ давно двоякимъ незмерне тяжкимъ ермомъ, душнымъ и телеснымъ, стиснены суть (Вільна, 1599 *Ант.* 735); имѣєт жє ч҃лкъ оуслаждє́нїє, двоакоє, а(л)бо сма(к) єди́нъ д҃шєвъныи нєвиди́мыи, ти́лко само́и д҃ши прїсвоитый (Почаїв, 1618 *Зерц.* 20 зв.); Ѻго́нь бовѣ(м) двоѧкꙋю маєтъ моцъ, до ѡсвѣчє́нѧ… и до палє́нѧ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 137); Вєщъ албо матє́рїа двоа́каѧ єстъ тоѧ тайны, далєча(и)шаа и ближа(и)шаа (Львів, 1645 *О тайн.* 15); На́прєдъ покладаю ка́занѧ ѡ двѡа́кихъ добродѣиства(х) бѡ́зкихъ, ви́димыхъ и нєви́димы(х), доча́сни(х) и вѣчни(х) (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв.).

2. *(протиставлений за певними особливостями, не один і той самий)* різний: припоу(т)никь є(ст) зєлїє вєльми добро… бо є(ст)… двоякии. малыи и вєликии. вєлїки(и) припоу(т)никь тоую мо(ц) имаєть в събѣ з нєго добраа масть быває(т) на въсѣ раны // и болѧ(ч)ки (XVI ст. *УТ* фотокоп. 1-1 зв.); Ку тому вѣруетъ двоякое Рожество Хрыстово: первое — изъ Отца безъ Матери предвѣчное и неизглаголанное, второе зъ // Матери безъ отца подлѣтное (Вільна, 1603 *Гарм.* 179-180); ѡ ц҃ркви х҃вой, потрєва (!) вѣдати

...хотаи... ро(з)ки свои роспростерѣла ѡ(т) мо́ра схо́днего, до мо́ра за́ходнего... если и на двоа́коє мѣсто роздѣлєна, алє вѣрою и любо́вїю вѣчнє зва́зана и съвокѹпленна (Почаїв, 1618 *Зерц.* 45); в҄ за́конѣ на́шомъ Ла́ски ѡфѣры двоа́кїи знайдѹють сѧ, Пе́ршаа к҄рва́ваа ѡфѣра... Дрѹгаа ѡфѣра бєз҄кро́внаа (Київ, 1639 *МІКСВ* 217); двоа́кїи сѹть Іере́и ѡдны́ вышшыи кото́рїи еп(с)копами называ́ютъсѧ, а дрѹгїи ни́зшыи кото́рыи прєзви́терами сѹть (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16); Тотъ грѣхъ єст двоа́кїи, повсєднєвный або легкїи и смер҄те́льный (Львів, 1645 *О тайн.* 50); Хс Бгъ єсть правди́вый: и члвкъ доскона́лый, оу двоако(м) прироже́ню а въ єдиной персонѣ Снъ Бжїй (Чернігів, 1646 *Перло* 10 зв.).

3. *(який має у собі суперечливі якості)* подвійний: которого(с) посла́лъ їс х(с)та, двоакоє розоумѣна маєтъ, и двоакїй мє(ч) намъ подає(т): єдинъ противъ балвохва(л)ства гото́вый ѡбнажо́нный, а дрѹгый противъ нєзбо́жного жидо(в)ского нєдовѣрства зготова́ный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 138 зв.); з҄ ѡны(х) складаны(х) и фалши́вы(х) [словъ] в двоако(и) тва́ри хода́чи(х) и наплъне́ный єстъ свѣ(т) кото́рїи перє(д) тобою тєбє хвала(т), а з҄ задоу тєбє продаю(т), и маю(т) тєбє за́вшє за ѡшѹка́ного (Там же, 212 зв.).

4. *(збільшений удвоє)* подвійний, подвоєний: намѣсникъ єго м(л) свинюски(и)... перєнємши мєнє, и по(д)воды... на доброволно(и) дорозє... вытєгали на мєнє мо(ц)ю кгвалтомь двоякоє мыто (Володимир, 1592 *ТУ* 221); а єжели ты(и) братъ ста(р)шы(и) нє стави(л)ся на ча(с) и годинѹ обвѣщє(н)нѹю двоякѹю карѹ має(т) пряняти (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 64); А днѧ шо́сто(го) збира́ли оброкъ двоякїй и на сѹббо́тѹ (серед. XVII ст. *Хрон.* 94).

ДВОЯКО, ДВОАКО, ДВОАКО *присл.* **1.** Удвоє, подвійно: а если бы кто з мєжи ста(р)ши(х) брато(в) яки(м) ко(л)вє(к) ѡбычає(м) знашо(л)сѧ выступны(м) за що моло(д)ши(х) карѹ(т) має(т) быти ста(р)ши(и) двояко и трояко кара(н) болшєго томлєниѧ достоинь ч(с)ти ради (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); нє вм(с) ли того ра(ди) и бискѹ(п)ства сѧ докопа́ли, я́ко да... слѹгъ ли(ч)бою двоако и троа́ко нє(ж)ли пе́р҄во е́стє мѣли, ѹмножитє (1598 *Виш.Кн.* 274); на з҄громажє(н)є до не́го людій бгобойныхъ... кото́рымъ то и дрѹкар҄ню прида́лъ, абы двоако и трояко пожито́чными цркви и вѣрѣ стои были (Дермань, 1604 *Охт.* 12); А то длѧ того, жєбы... мы Братїа црковная... єдє(н) дрѹгомѹ помогаючи и заровно працѹючи двояко на(д) иныхъ бо(л)ши(и) ѡвоцъ в вин(н)ици Хво(и) ѹчинити,... и для того в єдно(ст) любви и в ровно(ст) поваги встѹпилисмо (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 57-58); Пре́то те́ж҄ кто при цно́тахъ Вѣрѹ... єдинѹю, Вѣрѹ прє(з) Ха з҄ Нба принєсе́нѹю... по всємѹ свѣтѹ рознє́сєнѹю... ма́єтъ: двоа́ко бо́лєй сла́вленъ... бы́ти ма́єт҄ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 3); А ѡ то(м) кото́ры(и) ...вєлики(м) го́лосо(м) мо́ли(т)сѧ, або що тако́го... з ѹстъ свои(х) выпѹскає(т)... двоако грѣши(т): пе́рвоє, стає(т)сѧ моли́твѣ своє́и вино́вє(н), жє єи нє(д)ба́лє ѡфѣрѹєтъ г(с)дѹ бѹ; повто́рє, нєкро(м)ны(м) го́лосѹ выпѹще́нїє(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); В тако́й тєрпли́вости застаючи Іѡвъ дожда́лсѧ и́жъ ємѹ бгъ нє то́лкѡ здоро́вьє приворо-ти́лъ, алє ємѹ и ма́єтность да́лъ, двоя́ко бо́лшєй ни́жли пе́рвѣй (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.).

2. *(у двох видах)* двояко: я́къ иншого мно́го всє двоа́ко оу г(с)дѣ нашє(м) їс хѣ замыка́єтсѧ, то єсть, двоа́коє роже́нїє єдїно ѡ(т) ба прє(д) вѣки́, а дрѹго́є ѡ(т) двца по(д) лѣто(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 1 зв.); А ап(с)лъ а́бы значнѣи показа(л) оучи́тєлє(м) шко́лны(м) спо́собъ пода́лъ жє заслоу́гоу двоако дѣлѧ(т): єдинъ бовѣ(м) заслоу́гы рожа́й называ́ютъ..., дрѹгый засъ якъ ѡ(т) притрафлѧ́ючогосѧ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 230); Потре́ба вѣдати, ижъ в҄ цє(р)кви соу(т) пра(з)никы двоа́ко, ѡ(т) сты(х) ѡ(т)цє(в) постановлє́ныи. Єдны, кото́рыє зовоу(т)сѧ нєдвижи́мїи, а дрѹгїи, Движи́мїи (Острог, 1612 *Час.Туп.* 308);

по-різному, двояко: Црїє двоа́ко могѹтъ розѹмѣтисѧ... о́выи кото́рїи побо́жнє живѹтъ... Тако́выи кроулє́вє... ста́нѹтъ... прєд҄ маиста́то(м) бжїимъ ...И за́сѧ и́ныи црїє зе́мныи здалє́ка ста́нѹтъ, стра́хомъ и оужа́сомъ одєржи́ми (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71).

3. Двоєдушно, дволично, нещиро: т м(с)... двояко со мно́ю живєшь, ѹсты цалуєшь, а лєсть в сц(д)ри (!) кѹє́шь (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

ДВОАКИЙ *див.* **ДВОЯКИЙ.**

ДВОАКІЙ *див.* **ДВОЯКИЙ.**

ДВОАКО *див.* **ДВОЯКО.**

ДВУҐАРЦОВЫЙ, ДВУКГАРЦОВЫЙ *прикм.* Який містить два гарці: кня(з) ку(р)пски(и) // побра(л)… ω(л)стро з фляшами а(н)кгє(л)скоє цыны в которо(м) было фля(ш) кга(р)цовыхъ шєсть а (д)вȣкга(р)цовыхъ двє… трєтєє ω(л)стро а в ни(м) фля(ш) крȣглы(х) дєвє(т) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 133-134).

ДВУДЕСТУ *числ.* (*стп.* dwudziestu) двадцять: Которы(и) та(к)жє застави(л) вє двудєсту злоты(х), своєю частю та(м)жє на ро(в)ни ω(д) ко(н)ца до ко(н)ца (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.).

Див. ще **ДВАДЕСЯТЪ, ДВАДЦАТЬ.**

ДВУЖЕНЕЦЬ *див.* **ДВОЖЕНЕЦЪ.**

ДВУЖОНЪ *ч.* Двоєженець. Вл.н.: Я(с)ко Двȣжонъ (1649 *РЗВ* 355 зв.).

Див. ще **ДВОЖЕНЕЦЪ.**

ДВУЛЕТНЫЙ, ДВУЛЕТНИЙ, ДВУЛѢТНИЙ, ДВОЛѢТНЫЙ, ДВОЛѢТНИЙ *прикм.* **1.** *(який триває протягом двох років)* дворічний: Прѣсвѣтлы(м) Триднéвна Х҃ва Въскрсéніа Днє(м) с(т) Іω Зла(т) Ап҃(с) Бéсѣ(д), дволѣтни(х) ω(т) В(с) Вє(л): на(м) врȣчéны(х) прáц҃ съвєршéнны(и) конє(ц) и одпочинéнѧ взѧвши (Київ, 1623 *МІКСВ* 79).

2. *(віком два роки)* дворічний, дволітній: бычков двȣлєтних ѕ҃ (Володава, 1553 *AS* VI, 13); Свирєпъ трєтєлє(т)ныхъ сорокъ а двȣлє(т)ныхъ три(д)ца(т) и двє (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 158); Іро(д) ц҃ръ… всѣ(х) малéнкы(х) ωтрочáто(к)… двоулѣтни(х) и моло(д)ши(х) каза(л) забіáти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 48); bimul(us), bim(us), дволѣтны(й) (1642 *ЛС* 103).

ДВУЛЕТОКЪ *ч.* *(дворічна свійська тварина)* дволіток: а на ωборє… двулє(т)ко(в) жєрєбцо(в) ста(д)ны(х) два(д)цє(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1921, 7); трєтяко(в) два(д)ца(т) три жєрєбцо(в) двȣлє(т)ко(в) сє(м)на(д)ца(т) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 132); клячь матерокъ пятьдесятъ, жеребцовъ двулетковъ десятъ (1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 166).

ДВУЛИЧНЫЙ, ДВОЛИЧЪНЫЙ *прикм.* *(про тканину) (однаковий з обох боків)* двосторонній: А куфтеръ двуличный, крестъ и гербъ золотомъ шитъ (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 10); Где тые бояре …мене,… в одном саянику бурнатном двуличном, белками подшитомъ,… до Девятькович… привезли (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 136); петрахиль адамашковый зеленый старый, якобы двуличный (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 1/I, 183); коли матъка наша мєнє заму(ж) давала то(г)ды за мъною дала… шȣбку бєли(н)ную с китайкою дволичъною (Київ, 1615 *ЦНБ* II 23261, 1 зв.).

ДВУЛѢТНИЙ *див.* **ДВУЛЕТНЫЙ.**

ДВУНАСТЕ *числ.* (*стп.* dwunaście) дванадцять: С тое зас, которая естъ в скрини, около двунасту тисечей (Володимир, 1631 *АрхЮЗР* 1/VI, 626).

Див. ще **ДВАНАДЕСЯТЬ, ДВАНАДЦАТЬ.**

ДВУНЕДЕЛЪНЫЙ *прикм.* Двотижневий: тому всиму позваные найдалей до шести недел досыть учинятъ и на которомъ бы поводове перестали на томъ же двунеделъномъ теръмине поставили и дали, наказалъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 467).

ДВУРОЧНІ *див.* **ДВОРОЧНЫЙ.**

ДВУРЪ *див.* **ДВОРЪ.**

ДВУСОТНЫЙ *числ.* Двохсотий: Двȣсóтный (*Уж.* 1645, 85).

ДВУХЖЕНЕЦЪ *див.* **ДВОЖЕНЕЦЪ.**

ДВЫЧѢ *присл.* Двічі, два рази: якъ ся силовавъ, што бы учинивъ другыхъ пять таланътувъ,… тотъ примножитъ двычѣ тулько якъ ему дано (XVI ст. *НЄ* 138).

Див. ще **ДВОИЧИ.**

ДВѢ *див.* **ДВА.**

ДВѢИСТЕ *див.* **ДВѢСТѢ.**

ДВѢСТА, ДВАСТА *числ.* Двісті: Тоє сєло прода(ли) нашєму вѣрномȣ болѣринȣ,… ра(ді) двастѧ и пє(т)дєсѧ(т) ȣго(р)ски(х) жω(л)ти(х) (Ясси, 1610 *МЭФ* фотокоп. 106); прода(л) ролѣ своєи полȣлано(к) за золоты(х) двѣста братȣ своємȣ го(л)дышови грицови (Одрехова, 1629 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44).

Див. ще **ДВѢСТѢ.**

ДВѢСТѢ, ДВѢСТЕ, ДВѢСТИ, ДВѢИСТЕ, ДВЕСТЕ, ДВЕСЪТЕ, ДВЕСТИ, ДВИСТИ *числ.* Двісті: А маеть намъ давати въ кождый годъ напередъ по двѣстѣ золотыхъ Вгорскихъ… на Запусты великіе (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 115); маю напєрєд… королю… заплатити пѧтсот коп грошєй и господарю моємȣ, кнѧзю… Ѡстрозскомȣ двѣстє коп

грошей (Острог, 1516 *AS* III, 138); Ино мы свою половицу Прилѣпа… митрополиту Іосифу продали за двѣсти копъ грошей полугрошковъ Литовскоѣ монеты (Новогородок, 1518 *АЮЗР* I, 59); маєт заплатити… тым нашим єдначом двеєти коп грошєй (Задиби, 1531 *AS* III, 393); В свиръне жита бочокъ соланокъ двеєте (1552 *ОКЗ* 36 зв.); которою сумою семнадцатма тисечъма и двемасты копами грошей литовских кнегиня Кошерская,… яко властностю своєю, шафовати, кому хотечы отписати волна ест (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 229); дамъ двѣма свѣткомъ моимъ и будутъ пророковати через 1000 двѣстѣ и шестдесятъ дніи (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 157); была ли(ч)ба во(и)ска є(з)ны(х) двѣ(с)тє кро(т) тисєча тисєчи(и) (XVI ст. *КАЗ* 621); має(т)… ратѹ пє(р)шѹю дати зо(л) двѣстє (Львів, 1612 *ЛСБ* 1043, 14); жебы того не голосилъ, двомасты чирвоныхъ золотыхъ поедналъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1062); шкоды чинили… шкла бенецкого и кришталового на золотыхъ двисти (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 123); возовъ зо двесъте се зобравъшы, березъ до килкусот,… до… Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434); взяли… конопляного поло(т)на аршино(в) двеєтє (Житомир, 1650 *ДМВН* 204).

ДЕ[1] *присл.* **1.** *(питальний)* де: мєлъника… замо(р)довано(г)[о] нє вєдати и дє подєли (Київ, 1643 *ДМВН* 266).

2. *(обставина місця)* де: И вирєкль сѧ зо вши(т)ко(г) о(д)далюючи… вши(т)кы пото(м)кы и записоу‹ю›чи сѧ боронити то(г) грицѧ… грошє(м) свои(м). Єсли бы кто има(л) ємоу в ти(м) покоу(и) нє дава(ти) дє при то(м) бы(ли) присѧ(ж)ници коу(з)ма ф‹є›да(р)ко. яц(ь)ко го(л)ды(ш) (Одрехова, 1549 *ЦДІАЛ* 37, 16, 1); Принеси собѣ на розумъ, кто невиноватый де погибъ (XVI ст. *НЄ* 67).

3. *У функції сполуч. сл.*: **а)** *(приєднує підрядну частину місця до головної) (у постпозиції — із співвідносним словом і без нього)* де: вѣдальєсь иже ж҄ноу, дє ємь нє росѣвалъ а з҄бираю, г҄дє(и) ємь нє росыпаль (1556-1561 *ПЄ* 107); А ты(х) здра(и)цѹвъ …по(и)ма(в)ши… а дє на(с) ѹслышитє до на(с) ѡ(т)сыла(и)тє (Корсунь, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 113); Хрестіане мои милыи! Туй дознаваеме, де Христосъ мовитъ у евангеліи за пустъ (XVI ст. *НЄ* 13);

б) *(приєднує підрядну означальну частину до головної)* де: Я… зєзнава(м) ты(м) записѡ(м) и(ж) є(м) прода(л) пє(т)рови… лан… которы(и) ла(н) єму вы(з)волюю и за то ѡбѣцую боронити є(г) // ѡ(д) вшєлакы(х) трудностіи дє єсть то я(в)но праву ѡ(д)рє(х)вьскому (Одрехова, 1574 *ЦДІАЛ* 37, 1, 2 зв.-3); Чомъ были церкви и царства, де проповѣдали святыи апостолы,… теперъ бируютъ языкъ поганныи (XVI ст. *НЄ* 13); минѣ дали Кудровцѣ свою ча(ст) нижєи путє в драчнику, дє лємъ пу(д)ливки были многіи (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 224);

в) *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* де: Присылалъ къ Намъ… староста Брацлавскій… жалуючи… о томъ, штожъ, дей, ты забороняешь людемъ его милости… зъ… товары ѣздити …до Острога… и кажешъ де имъ ходити на Луцко (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140); нижє лєжы(т) пісано дє пѣнєзѣ бєрє(т) ма(и)с(т)ръ (Львів, 1592-1593 *ЛСБ* 1039, 1).

ДЕ[2] *част.* **1.** *(приєднувальна)* теж, також, до того ж: до игумєна никоторое потребы нє мєва(л)… бо то(т) манасты(р)… по(д) бл(с)винє(м) и послушє(н)ство(м) нши(м) є(ст)… а нє влады(ч)ни, и єщє дє ку вєлико(и) шкодє и знищє(н)ю то(т) сты(и) манасты(р) приводи(ш) (Новогородок, 1554 *ЛСБ* 18); земенинъ земли Киевское, поймалъ былъ мене,… во имению своемъ… у въ оборе, зъ // жеребцемъ своимъ власнымъ,… и привелъ былъ мене сей де до вряду замку господарского,… зъ лицемъ (Житомир, 1587 *АрхЮЗР* 6/I, 158-159).

2. *(підсилювальна)* са́ме, власне: Присылалъ къ Намъ… староста Брацлавскій… жалуючи… о томъ, штожъ, дей, ты забороняешь людемъ его милости… зъ… товары ѣздити… до Острога и до Дубна… и кажешъ де имъ ходити на Луцко… для чогожъ *де* еси дворянъ нашихъ и слугъ своихъ положилъ у Кремянцы (Петрків, 1526 *РЕА* I, 140).

ДЕБЕЛА *ж.* Природа, єство: ни(ч) нє розоумѣю(т) ѡ дєбе́лѣ закамѧнѣлоє сєр(д)цє и(х) (XVI ст. *УЄ* №29519, 76).

ДЕБЕЛИЙ *див.* **ДЕБЕЛЫЙ.**

ДЕБЕЛО *присл.* Грубо, дебело: аще бо і а҃ггльское є(с)ство то́нко бє(з)телє́сно и неосазáємо есть; тог(д)ы протівъ нáшеє грꙋбо́сти телесноє то́нко // і невещєствє́но, анє проти́въ бг҃ꙋ. Проти́въ бг҃ꙋ же и то дєбє́ло обрѣтає(т)сѧ (Острог, 1588 *Сур.* 11-11 зв.).

ДЕБЕЛОСТЬ *ж. (повнота)* грубість, огрядність; товщина: дєбє́лость, грꙋбость (1596 *ЛЗ* 42); Дєбє́лость. Crassitudo. Crassame(n)tum (1650 *ЛК* 442).

ДЕБЕЛСТВО *с.* Міцність, сила, дебелість: а́ле неха(и) то(л)ко ѡ(т) сеѧ жизни и(з)гнани бꙋдєтє… тог(д)а бꙋдєтє видѣти коронода(в)ца жи(з)ни сє́ѧ …єгда покрыва́ло дш҃евноє дєбє(л)ство(м) пло(т)ски(м) приваленоє, на смр҃ти сѧ ва(м) ѡ(т)крыєтъ (1598 *Виш.Кн.* 307 зв.).

ДЕБЕЛЫЙ, ДЕБЕЛИЙ *прикм.* Грубий, товстий; огрядний: лацʼнѣ(и)шє єсть въистинʼноу вєльбоудоу [оужищоу дєбєломоу] скрозѣ иглиныи оуши пройти, нижли богатомоу в цр(с)тво бі҃є внійти (1556-1561 *ПЄ* 301 зв.); Debeliy. Grubiey (Жовква, 1641 *Dict.* 55); rud(us) груби(й) дєбєли(и) (1642 *ЛС* 357); Дєбєлый. Crassus, Spissus Rudis (1650 *ЛК* 442);

лінивий: Лѣни́вого: Дєбє́лого (1627 *ЛБ* 60).

ДЕБРИЄ *с., зб.* Яр, улоговина: взѧлъсѧ конь єго на воздоухъ свєрглъ єго в дєбриє (1489 *Чет.* 66 зв.).

ДЕБРЪ, ДЕБРЬ *ж.* Яр, *діал.* дебра, дебр: дв҃дъ пр(о)ркъ рєклъ. всѧка дєбръ наполнитсѧ и вси холъми смѣрѧтсѧ (1489 *Чет.* 375); а ѡ(д) той слꙋдвѣ на мѣлкꙋю дєбръ на долинꙋ до дєбри названоє сꙋходолная тою дєбрєю сꙋходолною идꙋчи за сл҃нцє(м) к полꙋ(д)ню в долинꙋ сꙋходолъ (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1); всѧ́каѧ дєбрь бу(д)ть на́плѣнєна и всѧ́ка го́ра и холʼмь смири(т)сѧ (XVI ст. *УЄ Літк.* 5); Илія много ся тулялъ по горахъ и дебрехъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 822); Зно́воу єжєли́ бꙋдєтъ прє(д) до́мо(м) твои(м), падо́лъ всєго́ бєзако́ніѧ и нєдовѣрство; таѧ́ дє́бръ и пропа́сть (Устрики, І пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 430); Debr: dolina: łeg (Жовква, 1641 *Dict.* 55); Дє́брь. Conuallis (1650 *ЛК* 442).

Див. ще **ДЕБРА.**

ДЕБРѢ *мн. (густий, непрохідний ліс)* дебрі, хащі: Лѣсы: Дє́брѣ (1627 *ЛБ* 60).

ДЕБРА *ж.* Те саме, що **дебръ**: Низбрє́гъ: Стрємнина, при́кріи бє́рєгъ, а́лбо скала́, дє́брѧ (1627 *ЛБ* 77); Стрємнина́, низбрє́гъ, мѣстцє при́крое, при́крый бє́рєгъ а́лбо скала́, и́ли дє́брѧ, завѣсистоє мѣстцє (Там же, 122).

ДЕБЫ *спол. (зв'язує речення) (приєднує підрядну частину умови до головної) (у препозиції — із співвідносним словом)* коли(б), якщо(б): а дє бы(х) ємоу нє оучини(л) на тє(н) ча(с) таково(г) записоу тєды соумоу таковоую вышє мѧнованую прєпадано (!) половица на строноу а половица на оурѧ(д) єго м(с)ти пана старости(н) (Одрехова, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 1, 2); сиду(р) сы(н) фєдора за(н)чѧ(т)… // …записує(т)сѧ грошє(м) свои(м) борони(ти) братю свою ѡ(д) вщєлѧкы(х) пє(р)су(н) а дєбы братѧ є(г) за якы(м) нєду(з)тво(м) хотѣли ѡ(ч)зну (!) сво(ю) пу(с)ти (!) в ынші҆ѣ рукы тєды сиду(р) бли(ж)шіи будє суму вє(р)нути а при ѡчизнѣ зоста(ти) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 25 зв.-26).

Див. ще **ГДЕБЫ.**

ДЕВА *див.* **ДѢВА.**

ДЕВАДДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАДЕСАТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАСИЛОВЪ *прикм.* Який стосується дивосилу: дєвасилово корєніє… выгони(т) и(з) нꙋтри гꙋстꙋю врє(ди)тє(л)нꙋю мокрость (XVI ст. *Травн.* 187 зв.).

ДЕВАСТАЦИЯ *ж.* (*стп.* dewastacja, *лат.* devastatio) руйнування, нищення: шкод на шест сот золотых учинили, зоставуючи мелиорацию собе о особах тумультов и девастации господы (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 683); спра(в) жа(д)ныхъ нє засталъ, ты(л)ко срокгая дєвастация и попустошєнє (Житомир, 1650 *ДМВН* 197).

ДЕВАСТОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* dewastować, *лат.* devasto) руйнувати, нищити, спустошувати: тотъ неприятелъ тоежъ воеводство Волынское, забияючи, мордуючи, лупы беручи, девастовалъ, и под самое мисто столечное воеводства Волынского Луцко прошол (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426); помененый панъ Єничъ… маетъности обывателевъ наездъжаючи пустошил огнемъ, розмаите гостилитер плюнъдровал, девастовал и въ нивечъ оборочал (Там же, 438).

ДЕВЕДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕНОСТО *див.* **ДЕВЯНОСТО.**

ДЕВЕРА, ДЕВЕРАЯ *ж. (жінка дівера)* діверка: Такъжє, єсли бы што ꙋдовѣ Дєгтєвой и дєвєрой єє сѣножати... ставъ мой Сꙋходолский залилъ, маютъ... тꙋю шкодꙋ єй пєнєзми моими заплатити (1577 *AS* VI, 83); Пани Марина Ивановна при мне возномъ и при тое стороне шляхте... девери своеи, поведила тыми словы (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 8/III, 310).

ДЕВЕРЪ, ДѢВЕРЪ *ч. (брат подружжя — чоловіка, жінки)* дівер: вєджє хотя быс мя ваша милость, кнєжє дєвєру, хотєлъ гамовати, тєды мя ваша милость вгамовати нє можєшъ, бо ми отєц мой на то позволил (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 180); скоро по смє(р)ти замо(р)дованого... ма(л)жо(н)ка моєго... будꙋчи я зъ дитємъ своимъ сыномъ ма(л)жо(н)ка моєго... выбита зо всихъ имєнє(и)... ѡ(т) дєвєра своєго... крыштофа лабу(н)ского... въ єго мл(с)ти єсми ажъ до си(х) часо(в) тєпєрєшънихъ мєшъкала (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4041, 32); leuir дѣвєръ, братъ жєнинъ (1642 *ЛС* 254).

ДЕВЕСТВЕНИКЪ *ч.* Те саме, що **дѣвственникъ**: онъ [ап(с)лъ иванъ] на зємли... нєзлобивъ дш҃єю. чистыи дєвєствєникъ. бєзъ зачєпки дошолъ горы (1489 *Чет.* 43).

ДЕВЕСТВЕНЫЙ *прикм.* Невинний, непорочний: ап(с)лъ иванъ... вшолъ оу вышний єр(с)лимъ нєсквєрными дєвєствєными чистого єго ср(д)ца очима (1489 *Чет.* 43).

ДЕВЕТДЕСЕТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТДЕСЯТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТДЕСЯТЫЙ *див.* **ДЕВЯТЪДЕСЯТЫЙ.**

ДЕВЕТДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТДЕСАТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТДЕСАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТЪДЕСЯТЫЙ.**

ДЕВЕТДЕСАТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЪ.**

ДЕВЕТЕРО *див.* **ДЕВЯТЕРО.**

ДЕВЕТЕРОНАДЦАТЕРО *числ., зб.* Дев'ятнадцятеро: стадо свєрєпъє дєвєтєрона(д)цатєро... єго мл(ст)... сынꙋ моємꙋ... поѡ(т)дава(т)и має(т) по животє моє(м) (Осмиловичі, 1576 *ЖКК* I, 76).

Див. ще **ДЕВЯТЕРОНАДЦАТЬ.**

ДЕВЕТНАДЦАТЪ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЬ.**

ДЕВЕТНАДЦАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.**

ДЕВЕТНАДЦАТЬ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЬ.**

ДЕВЕТНАДЦАТЬ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЬ.**

ДЕВЕТОЛѢТНИЙ *прикм.* Дев'ятирічний, дев'ятилітній: п(н) нікифо(р) покієвичъ... вє(д)лє та(к) дєвєтолѣ(т)нєй єго прє(д) п(н) ршмано(м) ѡбє(т)ницѣ... ѡ(т)далъ злѡ(т) 100 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 1 зв.).

ДЕВЕТСОТЪ *див.* **ДЕВЯТСОТЪ.**

ДЕВЕТЪ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВЕТЪДЕСЯТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТЪНАДЪЦАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.**

ДЕВЕТЬ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВЕТЬДЕСЯТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЕТЬДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВИЦА *див.* **ДѢВИЦЯ.**

ДЕВИЦЯ *див.* **ДѢВИЦЯ.**

ДЕВИЧЕСКИЙ *див.* **ДѢВИЧЕСКИЙ.**

ДЕВИЧИЙ *див.* **ДѢВИЧИЙ.**

ДЕВИЧСТВО *див.* **ДѢВИЦТВО.**

ДЕВКА *див.* **ДѢВКА.**

ДЕВОНКА *див.* **ДИВОНЬКА.**

ДЕВОЧИЙ *див.* **ДѢВОЧИЙ.**

ДЕВОЧЪКА *див.* **ДѢВОЧКА.**

ДЕВСТВЕНИКЪ *див.* **ДѢВСТВЕННИКЪ.**

ДЕВСТВЕНІКЪ *див.* **ДѢВСТВЕННИКЪ.**

ДЕВСТВЕНЪНИКЪ *див.* **ДѢВСТВЕННИКЪ.**

ДЕВЧИНА *див.* **ДѢВЧИНА.**

ДЕВЪСТВО *див.* **ДѢВСТВО.**

ДЕВЯДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЪ.**

ДЕВЯНОСТО, ДЕВАНОСТО, ДЕВЕНОСТО *числ.* Дев'яносто: ѡн... ми (маєт) толко дєвєносто коп грошєй ѡтдати (Шулжинці, бл. 1533 *AS* III, 418); взалъ... мєдꙋ... дєваносто кадє(и) (1552 *ОКан.З.* 28 зв.); гусей шестдесят, кур девяносто (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 164); грєчки копъ дєвяносто спалєно (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101).

Див. ще **ДЕВЯТДЕСЯТЪ.**

ДЕВЯТДЕСЯТЪ, ДЕВАТДЕСЯТЬ, ДЕВЯТЪДЕСЯТЪ, ДЕВАТДЕСАТЪ, ДЕВЯТЬДЕСЯТЬ, ДЕВАТЬДЕСАТЪ, ДЕВАДДЕСЯТ, ДЕВЯДЕСЯТ, ДЕВАДЕСАТЪ, ДЕВЕТДЕСЯТЬ, ДЕВЕТДЕСАТЪ, ДЕВЕТДЕСАТЬ, ДЕВЕТДЕСАТЪ, ДЕВЕТЪДЕСЯТЪ, ДЕВЕТЪДЕСЯТЪ, ДЕВЕТЬДЕСЯТЪ, ДЕВЕДЕСЯТ, ДЕВЕТДЕСЕТ *числ.* Дев'яносто, *діал.* дев'ятдесят:

Єго Милость на тѹю дєвєтдєсат коп заплатил к҃ коп грошєй (Турійськ, 1551 *AS* VI, 115); єсли боудє(т) в нѣкоторого чл҃ка сто ѡвєць и заблоуди(т) єдина ѡ(т) ни(х) чи нє остави(т) ли дєва(т)дєса(т) и дєва(т) на гора(х) и шє(д)ши ищє(т) заблоуж'дьшаго (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); ѡт ѡгородников,... по грошєй по два, сѹмою чинит, коп дєвадєсат и чтыри (Володимир, 1568 *AS* VII, 311); ѡ(т) роботы... таляро(в) стары(х) дєвє(т)дєсє(т) и ѡсмь... побралъ (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); па(н) ѡтє(ц) мои шкоду[єт]... в тои роботє бу(д)ни(ц)ко(и) ко(п) дєвє(т)дєсятъ шєсть (Житомир, 1582 *АЖМУ* 42); Писанъ въ... Львовє... тисяча пя(т)сотъ дєвятъдєсятъ пєрвого (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); Личба... єдинъ два(д)цати два два(д)ца(т) три два(д)ца(т) три(д)цать, сорокъ... ѡсмъдєся(т) дєвя(т)дєся(т), сто (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); прода(л)... пасѣкоу за зло(т) дєваддєся(т) (Одрехова, 1599 *ЦДІАЛ* 37, 16, 10); прода(л) пє(т)рови ма(ц)ковя(т) половиноу ролѣ... за соумоу зло(т) дєвя(д)єся(т) мониты и ли(ч)бы по(л)скы(и) (Одрехова, 1603 *ЦДІАЛ*, 37,1, 30); сєдмъдєса́тъ сєдми́цєю, четыриста́ и де́вать-дєса́ть єсть (1627 *ЛБ* 113); в ко(ж)до(и) сты(р)тє жита было копъ по дєвєдєся(т) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106 зв.); ч҃ дєвє(т)дєса(т) (*Уж.* 1645, 85); Грицько и Матфий... в протестуючогося овъса, деветдесятъ копъ и пятъ забрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 117).

Див. ще **ДЕВЯНОСТО.**

ДЕВЯТЕРНИКЪ *ч.* Дев'ясил, *діал.* дев'ятерник: enneaphyllon, дєвятє(р)никъ трава (1642 *ЛС* 179).

ДЕВЯТЕРО, ДЕВАТЕРО, ДЕВЕТЕРО *числ., зб.* Дев'ятеро: поросат дєватєро, а ѡвєцъ двадцатєро (Володава, 1553 *AS* VI, 13); у Ивана Приступы ...куръ деветеро (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/I, 407); па(н) Амъбрози(и) Во(и)цєхо(в)[с]ки(и), прєзє(н)това(л) ту(т), на врадє, конє(и) дєвятєро (Житомир, 1650 *ДМВН* 192).

Див. ще **ДЕВАТЕРИ.**

ДЕВЯТЕРОНАДЦАТЬ *числ., зб.* Дев'ятнадцятеро: в дворе свиней девятеронадцат, поросят десятеро (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352).

Див. ще **ДЕВЕТЕРОНАДЦАТЕРО.**

ДЕВЯТИНЫ, ДЕВАТИНЫ *мн. (поминки, вшанування пам'яті покійного на 9-й день по його смерті)* дев'ятини: Которое ихъ правило такъ ся въ собѣ маетъ: "творѣте усопшимъ третины во псалмѣхъ и молитвахъ для воскресшаго изъ мертвыхъ тридневно, и девятины на памятку тутъ будучихъ и отшедшыхъ, и сорочины ведлугъ старого закону" (1603 *Пит.* 59); Дєватины єννατα по грє́цкомѹ назва́ныи ѡ(т)правѹєм', тόєсть, дєва́того днє по сме́рти чі́єй па́мать ємоу з' мл҃твами,... чи́нимъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 158); Дєвати́ны за́сь, жє ва́съ на то́т' ча́съ ги́нєтъ кшта́лтъ чл҃вка, захо́вано бѹ́дѹчи са́мо єдно ср(д)цє. сорочи́ны за́сь, жє и самоє ср(д)цє на то́тъ часъ погиба́єт' (Київ, 1627 *Тр.* 41).

ДЕВЯТИЦА *ж.* Дев'ятка: enneas, дєвятица (1642 *ЛС* 179).

Див. ще **ДЕВЯТКА.**

ДЕВЯТКА *ж.* Дев'ятка. Вл. н., *ч.*: Ва(с)ко Дєвя(т)ка (1649 *РЗВ* 341).

Див. ще **ДЕВЯТИЦА.**

ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ, ДЕВАТНАДЦАТЫЙ, ДЕВЕТНАДЦАТЫЙ, ДЕВЕТЪНАДЪЦАТЫЙ *числ.* Дев'ятнадцятий: в рокѹ прошло(м) тисєча шє(ст)со(т) трєтємъ м(с)ца сє(н)тєбра дєвє(т)на(д)цатого дн҃я по(з)ваны(и) повода с пє(в)ны(х) кгру(н)то(в) имєня єго... выби(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); пятнадцатый резыкъ — Бондарови;... осмнадцатый — Боридубчеви; деветнадцатый — Зѣнкови и Литвину (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 320); подписалися их милости панове... року тисеча шест сот девятнадцатого (Четвертня, 1619 *АрхЮЗР* 1/VI, 478); Дєватнадца́тый (*Уж.* 1645, 84 зв.); Писанъ в мона(с)тирє Триго(р)скимъ року тисєча шєстъсотъ сорокъ ѡ(с)мого, мц҃а дєкабра дєвєтънадъцатого дня (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219).

Див. ще **ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ.**

ДЕВЯТНАДЦАТЬ, ДЕВАТНАДЦАТЬ, ДЕВАТНАДЪЦАТЬ, ДЕВЯТНАЙЦЯТЬ, ДЕВЯТНАЙЦЕТЬ, ДЕВЯТНАЦЯТЬ, ДЕВЕТНАДЦАТЬ, ДЕВЕТНАДЦАТЬ, ДЕВЕТНЯТЦАТЬ *числ.* Дев'ятнадцять: тѹю сѹмѹ... то єсть дєвєтнадцат тисач золотых... вѣна и привѣнкѹ // записѹю... на трєтєй

части всих имѣнєй моих ѡтчизных и дѣдизных (Краків, 1539 *AS* IV, 177-178); Тыхъ всихъ дєвѧ(т)-надъцать дымовъ взалъ (1552 *ОЛЗ* 189); Каплѹнов дєватнадцат, а кѹр дєсат (Володава, 1553 *AS* VI, 13); Панцерей деветнадцать (Київ, 1554 *КМПМ* I, дод. 13); за дєвя(т)наця(т) дилю(в) да(л) по грошѹ (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 9); Тєсли да(л) ємъ дєвя(т)на(и)ця(т) гро(ш) (Там же); вапна нєро(з)-правлєного цєбриковъ дєвя(т)на(и)цє(т) и копѹ ла(т)... повинє(н) тоє всє кгрѹ(н)тѹ нашє(м)у завшє ѡ(т)да(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.); пнь во(и)-ски(и)... усыпа(л) ко(п)цо(в) дєвє(т)ня(т)ца(т) (Київщина, 1638 *ККПС* 190); ѳі дєва(т)на(д)ца(т) (*Уж.* 1645, 84 зв.).

ДЕВЯТОРИЧНИЙ *прикм.* Дев'ятирічний: nouenarius, дєвятори(ч)ни(й) (1642 *ЛС* 282).

ДЕВЯТСОТНЫЙ, ДЕВАТСОТНЫЙ *числ.* Дев'ятисотий: лє(ч) дхъ ан'тіхристо(в), єдинóго з дѹхо(в)ны(х)... óколо рóкѹ х(с)ва, дєва(т)со(т)ного на то звѣлъ, жє... захо(д)нїи всѣ // пáн'ства ѡ(т) столи́цѣ цѣсарскои ко(н)ста(н)ти́нопóлскои ѡто-р'вáлъ (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.-35); Господъ Богъ ...далъ нам вѣру православную... около року от Рожства Христова девятсотного (Вільна, 1600 *Катех.* 71); Дєва(т)сóтный (*Уж.* 1645, 85).

ДЕВЯТСОТЪ, ДЕВЯТЬСОТЪ, ДЕВАТСОТЪ, ДЕВАТЬСОТЪ, ДЕВЕТСОТЪ, ДЕВЕТЪСОТЪ *числ.* Дев'ятсот: Куль... дєвятьсотъ сорокъ и шєсть (1552 *ОЧерк.З.* 6); Ста(л)ся зѹпо(л)ны(и) рахѹно(к) с сѹмы тоєє которѹю были привє(з)ли ѡ(т) цр҃я димитрия московского то є(ст) дєвя(т) со(т) пя(т)дєся(т) зо(л) по(л)ски(х) (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); гото(в) бы(л) ѡ(т)... князя Адама На-риму(н)товича... суму пнєзє(и) дєвєтъсотъ золо-ты(х) по(л)ски(х)... // ѡ(т)бирати (Житомир, 1609 *ДМВН* 157-158); noningenti, дєвє(т)сотъ (1642 *ЛС* 282); ц҃ Дєвать сотъ (*Уж.* 1645, 85); Адамъ чєло-вѣкъ пєрвый жившїй всѣ(х) лѣтъ дєвать сотъ и тридєсать и оумєръ (серед. XVII ст. *Хрон.* 12 зв.).

ДЕВЯТЪ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВЯТЪДЕСЯТЫЙ, ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ, ДЕВАТДЕСАТЫЙ, ДЕВЕТДЕСЯТЫЙ, ДЕ-ВЕТЪДЕСЯТЫЙ, ДЕВЕТЪДЕСАТЫЙ *числ.* Дев'яностий, *діал.* дев'ятдесятий: въ року тисеча пятьсотъ деветъдесятомъ (Луцьк, 1587 *АрхЮЗР* 6/I, 162); Писанъ у Затурцахъ, року... тисеча пять-сотъ девятьдесятого (Затурці, 1590 *ИКА*, дод. 94); писа(н) ѹ браславли рокѹ... тисєча пя(т)со(т) дєвє(т)дєсятого (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); котороє постановє(н)є ѹчинили... єп(с)пи... ѹ бє(л)зє в рокѹ тєпєрєшнє(м) тисяча пя(т) со(т) дєва(т)дєсато(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); Року девятъдесятого, оповеданье его милости на пана Яцка Марковского (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 150); ревидовал есми книги житомирские, почав-ши от року деветдесятого аж до року деветдесят семого, шукаючи справ (Житомир, 1606 *ЧИОНЛ* VIII-3, 18); Дєвє(т)дєсатыи (*Уж.* 1645, 84 зв.).

ДЕВЯТЫЙ, ДЕВАТЫЙ *числ.* **1.** Дев'ятий: Сталоса и дано во лвовѣ, лѣта Божєго тысача пат-сѡт дєватого (Львів, 1509 *AS* III, 70); ѡ(т) шєстои пакь годины т'ма была по всєи зєм'ли ажь до дєва-тои (1556-1561 *ПЄ* 120); писа(н) въ ва(р)шавє... року... пя(т)сотъ ѡсмдєсятъ дєвятого (Варшава, 1589 *ЛНБ* 5, II 4046, 93); сѹжоны бы(ти) маю(т) в року тєпєрєшнє(м) дєвє(т)дєсято(м) м(с)ца ѡктєбра дєвятого дн҃я (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); нє замыкаю(т) брамы пєрє(д) дєвятою го-ди́ною (к. XVI ст. *Розм.* 38); достѹпилъ того, жє мѹ са Аггл҃ъ о годинѣ дєвáтои в' домѹ єго оказалъ (Київ, 1625 *Коп.Апок.* 2 зв.); ѡсмая кляча вороная, дєвятая кляча зворона гнѣдая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192).

2. *У знач. вставн. сл.* **девятоє** — дев'яте, по-дев'я-те: Девятое. маемо, з вѣри пожиток при сконаню, поручаем духа в руки Божии (Вільна, 1600 *Катех.* 77); осмоє, иж Петръ святый... седмъ лѣт еварге-лисовалъ в Понте...; девятоє, иж и з власных же листовъ єго явне той же Євсевій... пишет; десятоє, иж Ириней,... третым епископом Єго быти личит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ, ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЪ, ДЕВЯТИЙНАДЦАТ, ДЕВЯТЫЙНАДЪЦАТЬ, ДЕВАТЫЙНАДЦАТЬ *числ.* Дев'ятнадцятий: писанъ... месеца июля девятогонадцат день (Бородчичі, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 20); Тогды судьи... статутъ положили и у востатнемъ роздѣли арти-кулъ девятыйнадцать вказали (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); ѡники(и) бо(г)данови(ч)... пора(н)у ѳєврала

дєватогона(д)ца(т) пришє(д)ши на господў мою... мєнє само(г) ша(р)па(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 42); пан Семен Хомекъ... месеца мая девятогонадцать дня... ку веселю был приехал (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 8/III, 300); м(с)ца ма(р)ца дєвятогона(д)ца(т) дня (Київщина, 1600 *ККПС* 154); девятыйнадцатъ, назадъ цофъновъшисе за дорогу, на другую сторону — Миско Редчичъ,... хату маетъ при огороди до половици пулланка своего (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 317).

Див. ще **ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.**

ДЕВЯТЬ, ДЕВЯТЪ, ДЕВАТЬ, ДЕВАТЪ, ДЕВЕТЬ, ДЕВЕТЪ *числ.* Дев'ять: онъ ми виписалъ девять архимандритовъ Печерского манастира (Київ, 1508 *АрхЮЗР* 1/VI, 13); в шатах и в клейнотах, в перлах, тогом ѡшацовал дєват тисяч золотых (Краків, 1539 *AS* IV, 177); Ѡгородники дають дєватъ и(х) по полъсєма гроша а два по по(л)чєтвє(р)та гроша (1552 *ОВол.З.* 196); Сєло Слобо(д)ка на дєснє...дани мєдовоє... пя(т)дєса(т) и дєвать вєдєрєцъ (1552 *ОКЗ* 46); у чєрєсѣ было... дєвєтъ золотыхъ чє(р)воныхъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 59); звонница посередъ манастыра,... на которой звоновъ деветь (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 368); усыпано копцовъ дєвятъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 45); девять хоровъ агглов̾ Бгъ маєтъ, ѡ(т) которихъ на нєбѣ хвалў приймаєтъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 15); котєлокъ срєбръны(и) в которомъ гривєнъ дєвя(т) Кажьдая гривъна по золотыхъ два(д)цатъ три (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104 зв.); Дє́вать єстъ хо́рѡ(в) аггл̾ских̾ (Львів, 1646 *Зобр.* 6 зв.); пѡломєнь выходи́лъ // над̾ пє́чємъ на со́рокъ и дє́вать локо́тъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 360 зв.-361).

ДЕВЯТЬДЕСЯТЫЙ *див.* **ДЕВЯТЪДЕСЯТЫЙ.**

ДЕВЯТЬДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВЯТЬСОТЪ *див.* **ДЕВЯТСОТЪ.**

ДЕВАДЕСАТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАНОСТО *див.* **ДЕВЯНОСТО.**

ДЕВАТДЕСЯТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАТДЕСАТЪ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАТДЕСАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТЪДЕСЯТЫЙ.**

ДЕВАТДЕСАТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАТЕРИ, ДЕВАТЕРЫ *числ., зб.* Те саме, що **девятеро**: А ѡ вєли́чєствѣ то́й бытности бѡ(з)ко(и) та́къ розўмѣй якѡ всє створє́на види́моє и нєвиди́моє; всѣ дєватєры Нб(с)а, и на́шъ види́мый сєй ми́ръ (Чернігів, 1646 *Перло* 12); Всѣ дєватєри Нбса, и зємла нє мѡгўтъ в̾мѣсти́ти, Анѣ Агглѡвє твои на́мъ ѡ нє́мъ възвѣсти́ти (Там же, 69).

ДЕВАТЕРО *див.* **ДЕВЯТЕРО.**

ДЕВАТЕРОВИДНЫЙ, ДЕВАТЕРОВИДНИЙ *прикм. (про небеса)* який вказує на існування дев'ятьох розрядів: Радўйтєса... Рѡ́довє Аггл̾скїи. Вы... ди́внимъ свєтомъ; Нб(с)нои прємоу(д)рости напо(л)нє́ны. А на три гєра́рхїи раздѣлє́ныи в̾ Дєватєрови(д)нихъ нбсахъ, поставлє́ныи. И на дє́вать Чы́нѡвъ Бгомъ споражє́ныи (Чернігів, 1646 *Перло* 39 зв.); А вы яснѡзри́тєлнимъ оумомъ ва́шимъ Дєватєрѡви(д)нїи Нбса пролєтѣли, И до само́гѡ нєпристўпного свѣта доспѣли (Там же, 51 зв.); ѡгляда́й ди́вныи Пала́ци ѡ(т)ца моє(г): дєватєрѡви(д)ныи Нб(с)а, в̾ кото́рыхъ живўтъ дєвать Хо́рѡв̾ или чи́нѡвъ Аггл̾ских̾ ро́дѡвъ (Там же, 161).

ДЕВАТЕРЫ *див.* **ДЕВАТЕРИ.**

ДЕВАТИНЫ *див.* **ДЕВЯТИНЫ.**

ДЕВАТНАДЦАТЪ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЬ.**

ДЕВАТНАДЦАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЫЙ.**

ДЕВАТНАДЦАТЬ *див.* **ДЕВЯТНАДЦАТЬ.**

ДЕВАТСОТНЫЙ *див.* **ДЕВЯТСОТНЫЙ.**

ДЕВАТСОТЪ *див.* **ДЕВЯТСОТЪ.**

ДЕВАТЪ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВАТЫЙ *див.* **ДЕВЯТЫЙ.**

ДЕВАТЫЙНАДЦАТЬ *див.* **ДЕВЯТЫЙНАДЦАТЬ.**

ДЕВАТЬ *див.* **ДЕВЯТЬ.**

ДЕВАТЬДЕСАТЬ *див.* **ДЕВЯТДЕСЯТЬ.**

ДЕВАТЬСОТЪ *див.* **ДЕВЯТСОТЪ.**

ДЕГОТЬ, ДЮГОТЬ *ч.* **1.** Дьоготь: не соборныи "Соборники"... подобны суть — непорядного господаря спѣжарнямъ, который въ ныхъ не толко ховаетъ, што бы ѣлъ и пилъ, але и смолу и деготь, и отъ яду што и трутизны (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 657); дюгтю бочокъ два(д)цатъ чотыри (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 28 зв.).

2. Вл. н.: слуга небожъчиковский Федоръ Дюготь (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 384).

ДЕГРАДАЦІЯ *див.* **ДЕҐРАДАЦИЯ.**

ДЕГТАРЧИКЪ *ч.* Дьогтярчик. Вл. н.: Григо(р) дегта(р)чи(к) (1649 *РЗВ* 175).

ДЕГТЕРЪ *див.* **ДЕГТЯРЪ.**

ДЕГТЯРЪ, ДЕГТАРЪ, ДЕГТЕРЪ, ДЮГТЯРЪ *ч.* Дьогтяр. Вл. н.: выдали... Ивана Дегтера зъ жоною... Ивана Котелника зъ жоною зъ детми (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 6/I, 153); ȣ а(н)дрєя дегтяра жита копъ два(д)ца(т)... ȣ ва(с)ка попика жита ярого копъ пя(т)на(д)ца(т) (Вінниця, 1603 *ЛНБ* 5, II 4050, 103 зв.); ȣ а(н)дрєа де(г)тара... нєжатого збо(ж)я я(ч)мєню... // ...забравши то всє на пожито(к) сво(и) ѡбє(р)нути вєлє(л) єси (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 55 зв.-56); По(т)кали є(с)мо по(д)дано(г)[о] пна Миха(и)лова Микиту Дє(г)-тяра (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); а (з)с по(д)даны(х) ко(р)ни(н)ски(х)... павє(л). дє(г)тя(р) мокє(и) ...ива(н) полȣля(х). бо(г)да(н) коза(к) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 11); тыє... слȣги... кгва(л)товънє пограбили... // ...ȣ миха(и)ла дє(г)тяра... ячъмєна два(д)ца(т) копъ (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34-34 зв.); Иванъ Дюгтя(р) (1649 *РЗВ* 184).

ДЕҐРАДАЦИЯ, ДЕКГРАДАЦИЯ, ДЕГРАДАЦІЯ *ж.* (*стп.* degradacja, *лат.* degradacio) позбавлення когось прерогатив його попереднього стану; позбавлення сану: тот // поп Василевский Мартин, юж по декградациеи своей, колим его..., яко кгвалтовника закону Божого... с поповства зложил... смял,... у мещанина одного дитя хрыстит (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310-311); И претожъ ся такъ хижо оба тыи порочныи герстове удѣяли, поки бы ихъ была отъ патріархи духовная дисциплина и деградація не зашла (1621 *Коп. Пал.* 1064).

Див. ще **ДЕҐРАДОВАНЄ.**

ДЕҐРАДОВАНЄ, ДЕКГРАДОВАНЄ *с.* Те саме, що **деґрадация**: тот // поп Василевский Мартин, юж по декградациеи своей, колим его... яко кгвалтовника закону Божого... с поповства зложил,... горде и своволне... смял,... у мещанина одного дитя хрыстит а тим се упорне хлюбиц, же того декградованя за ничого себе не мает (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 310-311).

Пор. **ДЕҐРАДОВАТИ.**

ДЕҐРАДОВАТИ, ДЕКГРАДОВАТИ *дієсл. недок. і док.* Позбавляти (позбавити) когось прерогатив його попереднього стану; позбавляти (позбавити) сану: Который то Мина чернецъ, за неряд пополненый у манастыру Кулемчицъкомъ, од... владыки Холмского, з поповъства декградованый и службы Божое никгды не одправовал (Володимир, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 538); а єсли бы цркви нє ȣслȣха(л) нєха́й ти бȣ́дєтъ я́кѡ пога́нинъ и мы́тникъ, ма́єтъ црковъ тȣ́ю пова́гȣ нє ты́лко про́стыхъ // людє́й и Кли́риковъ, а́лє єп(с)копѡ(в) и архіеп(с)ко́пѡвъ найбо́лшихъ... вєдлȣ́гъ вы́стȣпъкѡвъ и́хъ кара́ти и деґрадова́ти (Львів, 1646 *Зобр.* 34 зв.-35).

ДЕДАСКАЛЪ *див.* **ДИДАСКАЛЪ.**

ДЕДЕКОВАТИ *див.* **ДЕДИКОВАТИ.**

ДЕДЕЧЪНЫЙ *див.* **ДѢДИЧНЫЙ.**

ДЕДИЗНА *див.* **ДѢДИЗНА.**

ДЕДИЗНЫЙ *див.* **ДѢДИЗНЫЙ.**

ДЕДИКАЦІА *ж.* (*стп.* dedykacja, *лат.* dedicatio) *(на початку літературного твору)* присвята, дедикація: Дєдика́ціа. До́брє хто́сь рє́клъ, жє да́ры оу Пано́въ єдна́ютъ Ла́скȣ лю́дємъ, в' котры́хса нє ма́ль всѣ коха́ютъ (Київ, 1633 *Евфон.* 309).

ДЕДИКОВАТИ, ДЕДІКОВАТИ, ДЕДЕКОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* dedykować, *лат.* dedicare) (що) *(призначати, адресувати комусь що-небудь)* присвячувати, дарувати: Придає(т) ѡ нєй жє плоу́та́рхъ жє до тако́й нє встыдли́вости пришла ижъ в божни́ци а́пполи́ново(и) слоу(п) вєнє́ры вшєтє(ч)ной з' злота щирого ва́лити і юй дєдикова́ти нє встыда́ла́са (поч. XVII ст. *Проп.р.* 291 зв.); ѡ(т)... па́стыра своє́гѡ Ки(р) Архїма́ндрїта ма́лость моа принѧ́ла бл(с)вє́нїє, тȣ́ю В(ш) Кнѧжа́цкой мл(с)ти стȣ́ю Кни́гȣ дєдєкова́ти и офѣрова́ти (Київ, 1623 *МІКСВ* 69); того Макаріа стого кни(ж)-ку, тєпєръ свѣжо з' грє(ц)кого на простый рȣскій языкъ пєрєложєную и з' дрȣкȣ пє(р)шій разъ выданȣю дєдікȣєтъ и ѡфєрȣєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. І), 6); ты́и Вѣршѣ... вм(ст) добродѣ́єви своє́мȣ... дєдикȣю, ѡфѣрȣю, и принощȣ (Львів, 1631 *Волк.* 2 зв.); быдло, з власного староня... отцовъ законниковъ способленое, списывал, владзу и зверхностъ якуюс собе над тым манастырем, Богу дедикованым,... хотечи роспостирати (Луцьк, 1635

АрхЮЗР 1/VI, 698); тѹю Книгѹ Тріωдіонъ,... нáшомѹ Мл(ст): Пáнѹ дєдикѹю (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 5 зв. ненум.); А на днь оурочистый,... при щаслѝвомъ в' Цркви... Лвóвской, пєршого Актѹ рочно ω(т)правовáню: Самóмѹ(ж)... Ѡ(т)цѹ єпископѹ при оунижóномъ поклóнѣ, ω(т)дáнный и дєдиковáнный (Львів, 1642 *Бут.* 1).

ДЕДИСТНЫЙ *див.* **ДѢДИСТНЫЙ.**

ДЕДИЦСТВО *див.* **ДѢДИЦСТВО.**

ДЕДИЦТВО *див.* **ДѢДИЦСТВО.**

ДЕДИЧЕСТВО *див.* **ДѢДИЧСТВО.**

ДЕДИЧКА *див.* **ДѢДИЧКА.**

ДЕДИЧНЕ *див.* **ДѢДИЧНЕ.**

ДЕДИЧНО *див.* **ДѢДИЧНО.**

ДЕДИЧНОСТЬ *див.* **ДѢДИЧНОСТЬ.**

ДЕДИЧНЫЙ *див.* **ДѢДИЧНЫЙ.**

ДЕДИЧСТВО *див.* **ДѢДИЧСТВО.**

ДЕДИЧЪ *див.* **ДѢДИЧЪ.**

ДЕДИЧЪНЫЙ *див.* **ДѢДИЧНЫЙ.**

ДЕДИЧЬ *див.* **ДѢДИЧЪ.**

ДЕДКО *див.* **ДЯДКО.**

ДЕДУКОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* dedukować, *лат.* deducere) *(висловлювати (висловити) вихідне міркування, положення)* розмірковувати (розміркувати); підтверджувати (підтвердити): Нє можєтъ нихъто инъши(и) задавати Акъции то(л)ко поводовая Сторона Которо(й) тоє Комъпєтитъ, того доходити и винъдиковати, што дєдѹковавъши, просила абы судъ, налєжънѹю Акъцию ѹзънавъши позъвано(и) Скутєчънє ω(д)повєдати наказалъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 141 зв.); сторона поводовая ...на пулъ милє доброє и тєпє(р) Лєщинъ уживає(т) кгру(н)то(в) за тою могилою, що дєдукуючи пробовала, жє то єє вла(с)ныє ланы до замъку и мєста, Лєщина налєжа(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 194); То, тєды дєдуковавъши, при тыхъ докумєнтахъ листовъны(х)... бралъсє до въшєлякоє пробации, жє тотъ валъ Пробиты(и)... єстъ власною... пятою, трохъ кгрунътовъ (Київщина, 1639 *ККПС* 274).

ДЕДЪ *див.* **ДѢДЪ.**

ДЕДЫЧНЫЙ *див.* **ДѢДИЧНЫЙ.**

ДЕЄПИСЪ *див.* **ДѢЄПИСЪ.**

ДЕѤТИСѦ *див.* **ДѢЯТИСЯ.**

ДЕЖА *див.* **ДѢЖА.**

ДЕЖЕЧКА *див.* **ДѢЖЕЧКА.**

ДЕЖКА *див.* **ДѢЖКА.**

ДЕЗОЛЯЦИЯ, ДЕЗОЛЯЦЫЯ *ж.* (*стп.* dezolacja, *лат.* desolatio) руйнування, нищення: Але немнейшая и стулъ патетъ значная ихъ милость пановъ Подорецкихъ нехуть и дезоляция, зо всею огороде такъ коло огородовъ, яко тежъ и фолварку будучое, яко то тынъ дубовый, забратъ и до Зарубанецъ запроводитъ казали (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 540); ксендзъ Анътоний Янишевский ...противъко... инъшимъ всимъ принцыпаломъ рады, помочы // на такъ великую дезоляцыю косътелов католицких и кляшторовъ... оферовалсе правъне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156-157); видел фунъдитус двор, будынъки розные на Дворцу,... презъ огон зънесеные..., о штом, кгдым инквировал и презъ кого бы таковая дезоляцыя сталася пытал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 428).

ДЕЙ, ДѢЙ *част. (модальна)* **1.** *(вживається при переказуванні чужого мовлення) (у знач. вставн. сл.)* мов, мовляв, буцімто, нібито: рєкоучи дьяволъ коли дєи имєтє є(г) ясти бѹдєтє дєи ка(к) бози (1489 *Чет.* 23); жаловали нам на тєбѣ, штож дєй ты им вєликии кривды чиниш и новины ѹводиш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); кн‹ѧ›зь дєй Сємєн подлуг листѹ нашого и ѹвѧзанє ємѹ в тоє дал (Вільна, 1506 *AS* I, 133); того дей имъ тепере ничого не выдають (Краків, 1511 *АЮЗР* II, 126); жаловал пєрєд нами зємѧнин... на кнѧзѧ... штож которыи дѣй сєла... вислѹжил был єсми на ωтцы Єго Милости Єго Милост... // ...в мєнє ωтнѧл (Берестя, 1512 *AS* III, 97-98); а за ша(п)кою дє(и) было дєсѧ(т) грошє(и) лито(в)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 25); жалова(л)... служє(б)ни(к)... на во(и)та... ω то(м), и(ж), дє(и), волъ украдєн єє мл(с)ти у Билано(в)ца(х) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 38); шляхє(т)ны(и) фєдо(р)... протєстова(л)сє... на... кнзя януша збаразкого, ижъ дє(и) во(д)лє поступко(в) пра(в)ны(х)... повинє(н) бы(л) па(н) воєвода ...вси кгру(н)ты... спо(л)на подати (Брацлав, 1595 *ЛНБ* 5, II 4043, 36); тогожъ дня... грозечы намъ, же дей "васъ подле росказаня и науки его милости отца митрополита имать и вязать буду поты,

поки… Бога за него просить будете" (Київ, 1610 *АЮЗР* II, 61); Алє де(и) нєха(и) маю(т) досы(т) на записє (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 8 зв.); Иванъ Трохимишин… жаловал… на Евхима слесара о забите и зранене, иж дей мене побив (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 11).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Ю(р)ко Дє(и) (1649 *РЗВ* 400).

ДЕЙСТВЕННЫЙ *див.* **ДѢЙСТВЕННЫЙ.**

ДЕЙСТВО *див.* **ДѢЙСТВО.**

ДЕЙСТВОВАТИ *див.* **ДѢЙСТВОВАТИ.**

ДЕЙСУСЪ, ДѢЄСУСЪ, ДИСУСЪ, ДѢСУСЪ *ч.* (*гр.* δειησοῦς) *(ікона з зображенням Ісуса Христа посередині, Богородиці та Іоанна Предтечі з боків)* деісус: Дейсусъ, сосудъ церковный: келехъ, ложка, звезда и воздухи (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/I, 239); зоставуемы… У церкви: образъ Дейсусъ, то есть увесь уцале, лихтаровъ предъ образами 5 (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/I, 367); Тєды братия ѹсмотрили абы… за тыє грошѣ якиє значныє лѣхтарѣ срѣбрныє на прєстолъ справити, а що бы на(д)то было, ты(и) дѣсу(с) и ѡбразы для ѡ(з)добы ѡправити (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 36); далъ бг҃ъ доко(н)чыти ди(с)усъ… которы(и)… стати має(т) в цє(р)кви (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.).

ДЕЙЦА *див.* **ДѢЙЦА.**

ДЕКА *ж.* (*стп.* deka, *нім.* Decke) попона, покривало: Иванъ филиповичъ… мє(л)… // …поєсовъ є(д)вабны(х) до шабє(л)… ѡксамиту рєцєфєту шту(к) в҃… золота нитєного фу(нт)… дєкъ влосаны(х) і҃… сѹкна ѹтє(р)фину поставо(в) в҃ (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 24-24 зв.).

ДЕКАБРЪ, ДЕКАБРЬ, ДЕКЕМБРЪ *ч.* (*цсл.* декабрь, *гр.* δεκέμβριος, *лат.* december) грудень: Въ Краковѣ, Декабря 24 день, индиктъ осмый (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); Писан ѹ Вилни,… мєсєца дєкабра пєрвого дна, индикта чєтвєртогонадцать (Вільна, 1540 *AS* IV, 267); Писа(н) у вєницы… м(с)ца дєкабра чєтвє(р)того дня (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); Да́та во лво́вѣ… м(с)ца дє(к) к҃ ро́кѹ а҃хг (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); М(с)ца Дєкє́мбра, а҃ дна (Київ, 1631 *Тр.П.* 10 ненум.); Писанъ въ Полтавѣ,… мѣсяца декабря въ 11 день (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); Рокѹ тисєча шє(ст) со(т) пя(т)дєсятого м(с)ца Декабра два(д)ца(т) осъмого дня (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 73).

Див. ще **ДЕКАВРЇЙ.**

ДЕКАВРЇЙ, ДЕКАВРЫЙ, ДЕКАМВРЇЙ, ДЕКЕВРИЙ, ДЕКЕВРЫЙ, ДЕКЕМВРЇЙ, ДЕКЕМЪВРЫЙ *ч.* (*цсл.* дєкаврии, *гр.* δεκέμβριος, *лат.* december) те саме, що **декабръ**: Дєка́мврїа ·в· кна́зь алєкса́ндєрь… в кра́сномъ оумєрь. а похованъ оу ѡстрозѣ (1509-1633 *Остр.л.* 128); В томъ м(с)цы і҃с х҃с народи́лса намъ. нєхто иныи то(т) изба́вилъ дш҃и наши самъ. декаврїа к҃є дна (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 33); М(с)ца дєкєврия дня і҃… фєдоуръ сн҃ь ти(м)коу(в)… прода(л) ролѣ своєи поллано(к) за золоты(х) двѣста, братѹ своємѹ го(л)дышови грицови (Одрехова, 1629 *ЦДІАЛ* 37, 2, 44); з ѹстьтя дєкаврыя к҃з дня а҃хлв (Устя, 1632 *ЛСБ* 515); дєкєврыа 1 дна… постановилє(м)… папєрѹ за кожъдѹю бє(л)лю по зо(л) 37 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 4); Дєкє́мврїй. December (1650 *ЛК* 442).

ДЕКАНАТЪ *ч.* (*стп.* dekanat, *лат.* decanatus) *(певна кількість парафій, підпорядкована одному церковному урядику, декану)* *іст.* деканат: такъ же …важилистисе секъту якуюсь новую,… в местечкахъ своихъ названыхъ, Киселине и Береску, в деканате Володимерскомъ лежачихъ, проводити (Володимир, 1640 *АрхЮЗР* 1/VI, 759); позваные… важылисе секту якуюсь новую,… декретами… забороненую,… на заразу верныхъ Божыхъ и на вкоренене такъ блюзнерское професcии въ местечкахъ своихъ… въ деканате Володимирскомъ лежачихъ, проводити (Люблін, 1644 *АрхЮЗР* 1/VI, 789).

ДЕКАНЪ, ДЗЕКАНЪ *ч.* (*стп.* dziekan, *лат.* decanus) *(священик, який відправляє у своїй парафії та керує певною кількістю інших парафій, що становлять деканат)* старший священик, декан: служєбни(к) спра(в)цы за(м)ку биску(п)ства лу(ц)кого… станислава дмо(в)ско(г) дєкана лу(ц)кого плєбана камєнє(ц)ко(г) ю(р)кгє(л)тъника корола єго мл(сти)… ѡповєда(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 62); Пєрє(д) сѹдъ… трибуна(л)ски(и)… ся приточила справа… мєжи… Панєю Тєрєнъциєю жабокрицъкого… А вєлєбънымъ в богѹ… ксєнъдзомъ

єримъ // яномъ дрєвинъски(м) дзєканомъ ѡлыцъкимъ (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 118-118 зв.).

ДЕКЕВРИЙ *див.* **ДЕКАВРІЙ.**

ДЕКЕВРЫЙ *див.* **ДЕКАВРІЙ.**

ДЕКЕМВРІЙ *див.* **ДЕКАВРІЙ.**

ДЕКЕМЪВРЫЙ *див.* **ДЕКАВРІЙ.**

ДЕКЛАРАЦИЯ, ДЕКЛЯРАЦИЯ, ДЕКЛЯРАЦІЯ, ДЕКЛЯРАЦЫЯ *ж.* (*стп.* deklaracja, *лат.* declaratio) **1.** Показання, свідчення, заява: Бо гдебысь ихъ былъ цалъкомъ въ книги свое вписалъ, не потреба бы на нихъ деклярацыи (никому) чынитъ: зъ самыхъ бы ся то показало, ижъ... правдиве... писано (Вільна, 1599 *Ант.* 571); братия небожчика мужа моего... респонсу и деклярации не учинили, окром обетници (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 582); тымъ нашимъ квитомъ доброво(л)нымъ и таковою ѡчєви(с)тою дєклярациєю и пры(з)нанємъ вы(с)вє(т)чаємо... жє вжє ничо(г)... мєжы нами на ѡбоє стороны... нє до(с)тає(т) (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); таковую свою дє(к)лярацию учинилъ жє по та(м)то(и) сторонє И(в)ници рє(ч)ки кгрунътъ єстъ Ло(в)ко(в)ски(и) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 216).

2. Постанова, ухвала, резолюція: Ино и на тое все естъ отказъ и деклярація слушная (Вільна, 1608 *Гарм.* 172); за которым ознайменемъ мы, добре актъ их вырозумевши, децизию або декларацию нашу декретом нашим... учинимо (Варшава, 1613 *ЧИОНЛ* XIV-3, 113); Тєды я, по(д)комори(и), наказую, абы по(д)лугъ дє(к)лярации своєє тоє стєны своєє пилъновалъ (Київщина, 1639 *ККПС* 258); панъ во(и)ски(и)... по(д)лугъ записовъ по(с)сєсы(и) и дєклярацыи, вє(д)лугъ давного... уживанъя своєго пєрєстєрєгаючи кгру(н)ту, а чужо(г)[о] нє пра(г)нучи,... пи(л)нуєтъ (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); А на тотъ часъ помененый манифестанъсъ,... до далъшое декларацыи ихъ мил. пановъ обывателовъ..., афектовалъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93);

умова: мы тежъ вышъменованнаго пляцу, огороду... Архимандриту... уступуемъ, съ тоею еднакъ декляраціею, же всѣ добра и пожитки до тоей Больницы Троицкой... зоставати маютъ (Київ, 1631 *ОЛ* 30).

ДЕКЛАРОВАТИ, ДЕКЛЯРОВАТИ, ДЕКЛАРОВАТИ, ДЕКЪЛЯРОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* deklarować, *лат.* declarare) (що, кому що, о що і без додатка) декларувати, заявляти (заявити) (про що), оповіщати (оповістити) (що): всѣ справы воєво(д)ства волы(н)ского і браславского во(д)лугъ статꙋту, которы(м) ся тыє воєво(д)ства судя(т), нє выкладаючи: ани словнє дєклярꙋючи суди(т) маю(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); а пово(д) дєклярова(л) то жє... нє маєтъ сє то(т) єкзє(м)птъ стяга(т) на то(т) ча(с) коли ѡ(н) є(ст) дома алє на то(т) ча(с) коли вжє выєдє на послꙋгꙋ рєчи посполитоє (Вінниця, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 4 зв.); А поводовє дєкляровали жє за такими рацыями... апєляцыя быти нє можє(т) проти(в) правꙋ... и дєкрєтꙋ зє(м)ско(г) (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 16 зв.); а кгды ся пновє бра(тя) ѡ ѡстато(к) ꙋпомина(ли) ꙋ па(н)ка... тєды па(н)ко повиди(л) и дєкларова(л) пно(м) брацтву жє я ни маю чи(м) ѡста(т)ка доплати(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1049, 26); Провѣщєва́ю: Ѡзнаймꙋю, дєклѧрꙋю, довожꙋ, ѡголо́шꙋю, твєржꙋ (1627 *ЛБ* 101); право посполитоє я(с)нє дєкларуєтъ, и ро(с)казує(т), абы тє(р)ми(н) грани(ч)ны(и) прє(з) позовъ, чты(р)ма нєдєлями пєрє(д) кадє(н)-циєю, єго былъ, ѡ(з)начоны(и) и вынєсєны(и) (Вільшанка, 1639 *ККПС* 227); ѡ котороє спроти(в)лєнє и(н)тє(р)цизє попа(д)нєнє закладꙋ и шко(д)... дєкълярова(л) (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 126 зв.); о штосе и повъторе тот же слуга именемъ вышъ речонъхъ пановъ своихъ соленно се протестовалъ, декларуючи... // ...о такъ явъно кривъду и шъкоду свою в суде належъномъ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 493-494).

ДЕКЛАРОВАТИСЕ, ДЕКЛЯРОВАТИСЕ, ДЕКЛЕРОВАТИСЕ, ДЕКЛЯРОВАТИСА, ДЕКЛАРОВАТИСА *дієсл. недок.* (*стп.* deklarować się) **1.** (кому в чому, кому з чим та з інфінітивом) Заявити (про що); зобов'язуватися: Однакъ съ тымъ се вашой королевской милости декляруютъ, ижъ кгды, дасть Богъ, вшистка церковъ ориентальна, а особливе патриярхове, до того се згодне прихилятъ (Берестя, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 512); Игумен Кирилъский,... на таковое реквироване панов мещан Киевских, тых карчемъ и канунов же тепер зажи-

вают и впрод заживать будут, декляровалсе и тых броваров..., знести не хотел и не знес (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 467); и кгды чернци... пришли до изъбы, вперод оным розмовилъ, которые вси згодне не одступити своего електа его милости пана воеводича деклеровалисе (Луцьк, 1627 *АрхЮЗР* 1/VI, 588); декляровалємъсє, жє дня завтрєшнєго арєштъ будєтъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); по добрахъ дедичных... воеводиное виленское ...важили се стацие незвычайные собе... разказати (зъ тымъ се тылько декляруючи, же... то все заплатють) (Кременець, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437).

2. (з чим і без додатка) Доказувати, переконувати (чим): явнє сѧ дєкляроує, жє то оучинилъ з доброты апостолской длѧ освѣтчєньѧ мл(с)ти болшєй (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 42); С тим сѧ такъ коро(т)цє напєрєдъ дєклѧровавши до самой рєчи пристꙋпоуємо (Там же, 205 зв.); ли(ст) пно(в) радє(ц) камєнєцки(х)..., на до(л)гъ золоты(х) пе(т)со(т)... помєнєному пну Якубу и сыну єго, яко сє тыє то ѡсобы на вря(д)є с ты(м) дєкляровали, жє то(т) власны(и) [листъ] ѡ(т) того Мошка,... даны(и), видє(л) автє(н)тыцє (Володимир, 1600 *ТУ* 233).

ДЕКЛѦМОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* deklamować, *лат.* declamare) (що) декламувати: За Колѧдоу́ и Щодрый днь, Кни́жєчкоу тоу́ю, Пра́зника за́цного на памѧткꙋ стоу́ю. Котра́ѧ то пре́зъ дѣтѡкъ єсть дєклѧмѡва́на (Львів, 1616 *Бер.В.* 66).

ДЕКЛѦРОВАТИ *див.* **ДЕКЛЯРОВАТИ.**

ДЕКЛѦРОВАТИСѦ *див.* **ДЕКЛѦРОВАТИСЕ.**

ДЕКОЛВЕКЪ *присл.* (*стп.* gdziekolwiek) денебудь, будь-де: а єсли бы бра(т) мо(и) хотѣ(л) моє хотєніє иначє(и) ѡбє(р)нꙋти, а воли моє(и) досы(т) нє ꙋчинити того до(л)гу бгу... ѡ(т)дати нє хотѣ(л), тогды я всякого ꙋрядꙋ прошу дєко(л)вє(к) присє(т)сѧ тоє писанѧ моє абы справє(д)ливо(ст) ꙋчинєна (Львів, 1594 *ЛСБ* 265).

ДЕКОЛИ *присл.* Деколи, іноді: жона самарянина... деколи давала по одно ягня на жертву за грѣхы свои (XVI ст. *НЄ* 63); Іовъ,... праведенъ у вѣрѣ бывъ и вѣривъ у Бога,... указовавъ ся деколи изъ благословеніємъ у дѣлохъ добрыхъ, али у тѣлѣ носивъ грѣхъ вытъ утъцовъ своих (Там же, 69).

ДЕКРЕТАЛНЕ *присл.* Заявлено декретом: на тыхъ потреба полагати, яко на зданьяхъ δογματικῶς, то єстъ декреталне реченныхъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 349).

ДЕКРЕТАЛНЫЙ *прикм.* *(який виражає суть Христових заповітів)* заповітний: Та́къ жє... хто єноко́лвєкъ... Бара́нка... кро́вїю на́йдоро(ж)шєю поро́гѡвъ оу́стъ... нє пома́жєтъ, живота нє будєтъ мѣти подлугъ // Хвого дєкрєта́лного сло́ва (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 227-228).

ДЕКРЕТАЛЫ *мн.* (*стп.* dekretały, *лат.* decretales) *(зібрання папських постанов, ухвал)* папський статут: Припомина́ю ємоу́ лєѡ́на пе́ршєго па́пѣжа ѡ́выє вы́роки, кото́рыє сѧ в' єго ли́стєхъ найдоу́ють и до дєкрєта́лѡвъ по ча́сти соу́ть в'пи́саны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); в дєкрєталє(х) папєски(х) об'ясняючи тыхъ сло(в) оуживає(т) (Там же, 126).

ДЕКРЕТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* dekretować, від *лат.* decretum) (що, кого, кого чим) ухвалювати (ухвалити) вирок, присуд (кому); засуджувати (засудити) (кого, що): а єсли бы котори(и) бра(т) за знамєниє(м) бра(т)ски(м), до бра(т)ства при(и)ти нє хотѣлъ, то конє(ч)нє дєкрєтованъ быти має(т) вєдлꙋгъ... статꙋтꙋ братского (Львів, 1599 *ЛСБ* 1043, 1); роспустно живущую вдову апостол Павел... "яко жива умерла", — тѣм судом декретовал (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168); А ижъ то естъ речъ омылная — свѣдокъ певный Гонорій папежъ, который суженъ былъ на шестомъ соборѣ вселенскомъ, и декретованъ, и выклятъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 645); На такое то безчиніе рядъ церкве руское пришолъ, же епископовъ и писма ихъ не епископове, але священницы екзаменуютъ тые оныхъ и декретуютъ (Дермань, 1628 *КМПМ* I, дод. 319);

(установлювати (установити) що-небудь декретом) декретувати, узаконювати (узаконити): Пощупай только себѣ, Скарго,... не вси ли плоды тые гнилые... в тебѣ гнѣздо имѣют! Божие во всех обелжил и потупил, а себѣ сколь тѣлом выславил, над правдою лжи // сидѣти и владѣти усудил и декретовал (1608-1609 *Виш.Зач.* 225-226); Другую речъ на вѣчность декретовалъ, ижъ выразне, скутечне и повшехне... аппеляцію до Рима оттялъ и за-

боронилъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 592); Мы, су(д) тоє апеляции, и(ж) ту(т) нє декрєтуємо, алє рє(ч) ѡсужоную, є(к)зеквуємо, нє допустилисмо (Житомирщина, 1639 *ККПС* 202).

ДЕКРЕТОВАТИСѦ *дієсл. недок.* Підпадати під вирок, присуд; засуджуватися: Бѣда́ грѣ(ш)никѡмъ: ґды справе́дли́выи по правйици стоѧ́тˀ, а ѡни́ вˀ смѹ́ткахˀ... // ...ґды́ справєдли́выи выхвалѧ́ю(т)сѧ, а они декрєтѹ́ютсѧ (Львів, 1642 *Час.Слово* 271 зв.-272).

ДЕКРЕТЪ *ч.* (*лат.* decretum) **1.** *(постанова верховної влади, що має силу закону)* декрет: Мы... // ...подлуг першихъ листовъ и декретов его кролевское милости, на то намъ даних держати и вживати будемъ, яко властности своее местское (Володимир, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 294-295); Аж по соймѣ указалъсе декрет сеймовый, якобы по той розмовѣ статися мѣлъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Ѡ чо(м) то(т) декрє(т)... и увєсъ поступокъ тоє справы правны(и) ширє(и) в собє маєтъ (Ісаїки, 1643, *ДМВН* 225); Прєто росказуємъ... абистє ихъ сами,... тых здрайцовъ поймали и до нас нє ѡ(т)силаючи, суровє карали вєдлуг и(х) заслуги и Дєкрєту ѡ(т) нас вˀ воиску выданого (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1);

указ: а потомъ его кролевская милост и декретом своим кролевским имъ ку месту присудити рачилъ (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 250); С ты(х) причи(н)... // ѹтвє(р)жає(м), и ѡ(т) таковоє жалобы патрикиє(в)... волнымъ чини(м) ты(м) дєкрєто(м) нши(м) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 92 зв.-93); я тую справу... сымъ дєкрєтомъ мои(м)..., суспєнъдую (Сокільча, 1638 *ККПС* 178); И де́рєво абовѣмъ фиго́воє,... сро́гомѹ вытѧ́тˀѧ де́крєтови по(д)лєгло, абы надаре́мнє и землѣ нє запорожнѧ́ло (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 2 зв.); А коли вышолъ декре́тъ забива́но мѹдрєцы (серед. XVII ст. *Хрон.* 358); **на декретѣ станути** — бути на розгляді: справа тая наша на декретѣ его к.м. до сейму станула (Львів, 1608 *АрхЮЗР* 1/XII, 528).

2. *(ухвала гродського, земського, підкоморського, трибунальського та інших судів)* вирок: та(к)же и на сѹдє(х) ѡста(т)нєго сто(п)нѧ права которы(х) колвєкъ воєво(д)ствы мє(ти) мєли жа(д)ны(х) нє вы(и)муючи... я(к) з дєкрєто(в) и и(н)шихъ пу(н)кто(в) пра(в)ныхъ... справє(д)ливости нє ѡближаючи (Люблін, 1569 *Пр.ВЗ* 116); А суд..., нє ко(н)чачи тоє справы, для розмышлє(н)я ѡ(т)ложи(л) до дня трєтєго на декрє(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 95); котори(и) декрє(т) лѹкашъ приня(л), и подяковалъ, а воскъ має(т) ѡ(т)дати в пришлѹю сха(ж)кѹ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); Та(к) дє(к)рє(т) вышо(л) зс (!) права ѡдрєховского томѹ то миха(и)лови ижь має стати пє(р)шѹю пѧ(т)ницѹ по свато(м) Бартоломѣи (Одрехова, 1607 *ЦДІАЛ* 37, 16, 12); Яцко Мулярченко ис своим шурином... погодилися межи собою с права, наказаного декретом правным (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26); суд, ему тое апъпеляции допусътивъши,... и декретом теперешънымъ зложилъ и заховалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423); **декретъ купный** — розмежувальний акт: У того декрету купного печатей притесненыхъ осмнадцать безъ подпису рукъ (Овруч, 1623 *АрхЮЗР* 4/I, 87);

перен. (висновок, думка) розум: Пытаю тебе, Ѳилялете: если, водлугъ розъсудку твоего паръшывого, митрополитъ... не могъ сыноду отправовати, и называешъ то ѳрашъкою,... — осудисежъ самъ своимъ декретомъ (Вільна, 1599 *Ант.* 805).

3. *(рішення собору, патріарха, папи)* канонічна ухвала, догмат: Того ра́ди и мы нн҃ѣ съ всѣмъ собо́ро(м) на́ши(м) ве́длє де́крєтѹ вселе́нˀского патриа́рхи, таковѹю е́рєсь ѡ(т) црквє́й на́ши(х) изганѧ́ємъ и клѧтвѣ прєдає(м) (Львів, 1590 *Гр.Рог.* 1); протожъ мы польнѧчи дєкрєта вселєнъскаго патриаръха пастыря нашего звєрхнє(и)шєго и вєдлугъ ѡписаного запрещєния и клятвы на противниковъ в братски(х) привилияхъ ѡписаноє васъ в нєблгословєниє бж҃иє и в клѧтву вкладаємъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); И на(с) в томъ писаниє(м) свои(м) до єго к(р) м(с) подъратова(ти) якъ вѣрны(и) рєвнитєль по закону г(с)да нашєго... просячи абы єго к(р) м(с) декрєта патріа(р)шїє и судѹ(в) дѹховны(х) в моци захова(л) (Львів,1593 *ЛСБ* 225); На которомъ соборѣ, по вымазаню зъ символу вѣры того придатку, такій декретъ естъ оферованъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 733); Горкотира́нскїй южъ на́мъ нє панѹ́єтъ Де́крєтъ гды вˀ ст҃ой Софіи Про(д)кѹ́єтъ, Пєтръ... Могила Вєлмо(ж)ны(й) (Київ, 1633 *Евфон.* 308).

4. Анафема, прокляття: прє(ч) ω(т)сѹжєны су(т) таковыє ла(с)ки б҃жоє на котры(х) то за таковы(и) и(х) ѹпоръ, хотѣли(с)мы были и стра(ш)ны(м) ѹзло(м) вылѹчєна а(л)бо прокла(т)ства, дєкрє(т) ѹчини(в)ши и(х) звазати (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1 зв.); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подъ декретъ страшный анаѳемы муситъ таковый подпадати (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 391).

5. *(вирок Божого суду; передрішення Божої волі)* декрет: и ѹчини(л) дєкрєтъ чєрє(з) праω(т)ца и патріа(р)ха на́шєго авраа́ма мєжи таковыми с҃нами мовачи (Острог, 1587 *См.Кл.* 12); то(т) жє ωгнь которій справє(д)ливіє пройдѹтъ, грѣш'ны(х) // по дєкрєтѣ страшно(м)... загѹ́рнєтъ и на вѣки вѣчнїи моучити боудєтъ (1598 *Розм.пап.* 35-35 зв.); Велик єсть бог, судія грозный всему свѣту, пред которым станут папы того вѣку кото́рыє смѣють Христова декрета велце зневажати (к. XVI ст. *Укр.п.* 76); Пристѹпѣтє Игѹмєновє, а внимайтє собѣ, жє и вы помрєтє, вє́длѹгъ дєкрєтѹ оного (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 36); Нинѣ Велзевулъ ланцухами естъ скрепованъ: И на декретъ суду страшного, наготованъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 177); жа́лость падє́ на грѣшникω(в) гды́ ωны(и) страшный дє́крєтъ війдєтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 153).

6. Заповіт: Пан староста, оный декрет духовный ствердивши и доход свой с попами побравши,... не ведати для которое причини декрету ему не выдали (Житомир, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 523); **декретъ духовный** — духівниця: пан владыка Володимерский, будучи фаворъ кнежати Чорторыскому, декретъ свой духовный ку кривде цорки моее выдал (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 564).

ДЕЛАНИЄ *див.* **ДѢЛАНЄ.**

ДЕЛАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм.* Вилущений, лущений: Черезъ тую братю нашу послали есмо в.м., государю нашому,... // ...бочку осетрины, двести ореховъ деланыхъ, а шесть золотыхъ черленыхъ (Київ, 1557 *КМПМ* I, дод. 23-24).

ДЕЛАТЕЛЬ *див.* **ДѢЛАТЕЛЬ.**

ДЕЛАТИ *див.* **ДѢЛАТИ.**

ДЕЛАТИСЯ *див.* **ДѢЛАТИСЯ.**

ДЕЛВА *ж.(цсл.* дєлва) бочка, діжка, барило, *діал.* дельва: дє́л'ва, фаска, бо(ч)ка (1596 *ЛЗ* 43); Delwa: Baryła (Жовква, 1641 *Dict.* 55); tina, а(е), дє(л)ва (1642 *ЛС* 398); Дєлва. Dolium. Orca. Cupa (1650 *ЛК* 442).

ДЕЛЕВАНЫЙ *дієприкм. у знач. прикм. (виготовлений з дилин — грубих дощок) діал.* дильований: На другой стороне хлѣвецъ делеваный, соломою пошитый, для свиний (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298).

ДЕЛЕВАТИ *див.* **ДЫЛОВАТИ.**

ДЕЛЕНЄ *див.* **ДѢЛЕНЄ.**

ДЕЛЕҐОВАНЫЙ, ДЕЛЕКГОВАНЫЙ *дієприкм.* Делегований, посланий: отецъ Шибинъский..., такъ од его милости отца митрополиты Киевъского, яко и инших старшихъ, од него на то высажоных и делекгованыхъ, в Литъве презъ шест летъ затриманый былъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 655).

ДЕЛЕЯ *див.* **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛИБЕРАЦИЯ *ж.* (*стп.* deliberacja, *лат.* deliberatio) *(термін, визначений для розгляду або обговорення якоїсь справи)* розмірковування, розгляд; аналіз: Тамъ єкъсъпєдиюючи дєлибєрацию мою,... панъ Єрємияшъ Тыша,... при(з)налъ то, жє тутъ у то(г)[о] валу Пробитого пяты тро(х) дєдинъ, конъкурєнъцию свою маютъ (Київщина, 1639 *ККПС* 275); Я, комо(р)никъ,... єксъпєдиюючи дєлибєрацию мою, прихиляючисє в томъ до права посполитого... ты(м) дєкрєтомъ мои(м) позволяю (Київ, 1643 *ДМВН* 248).

ДЕЛИБЕРОВАТИ, ДЕЛѢБЕРОВАТИ *дієсл. недок. і док.* (*стп.* deliberować, *лат.* deliberare) (в чому і без додатка) обмірковувати (обміркувати), обдумувати (обдумати), дебатувати (що): Сѹ(д) по(д)комо(р)ски(и) єсли має(т) тая апєляцыя бы(т) допѹщона а(л)бо нє до дня за(в)трєшнє(г) дєлибєрѹє (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); А иж сє ωбоя сторона на прєфи(к)сыю, до которо(г)[о] бы часу тая диляцыя мєла бы(с) по(з)волєна, нє згодила, тєды(м)... для назначє(н)а прєфи(к)сиє(и) то(г)[о] тє(р)мину, дєлибєровало(м) и тую справу ω(т)вола(т) росказалє(м) (Горошки, 1643 *ДМВН* 230); Я ...в то(и) справє до дня завтрєшнєго по(д) тою жъ моцъю дєлибєроваломъ (Київ, 1643 *ДМВН* 247);

(що до кого) подати на розгляд, висунути для

обговорення: Прото проси(ли) волъности уря(д) делиберова(л) на декрєтъ до завтрєа (Київ, 1599 *ККПС* 116); Внєсєна те(ж) была про(з)ба бра(т)ства младе(н)скаго, до п̑новъ брати(и) строны фѹ(н)дации ѡны(х), при цр̑кви ст̑ого... ѡнофрия, тоє делѣбєровано до болшости брати(и) з обе(т̑)ницею ве(д)лугъ слушности (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 38 зв.).

ДЕЛИКАТЪ, ДЕЛЇКАТЪ, ДЕЛѢКАТЪ *ч.* (*стп.* delikat, *лат.* delikatus) розпещена, розніжена людина: папежъ Римскій... будучи уведенъ отъ деликатовъ Влоскихъ..., спѣване зъ органами въ костелѣ постановилъ (1603 *Пит.* 81); А якъ живо́тъ Смы́слωвъ живо́тъ Сарданапа́левє и Єпїкоуровє, роспоустниковє свѣта сєгω,... Та́къ живо́тъ сєй Житє́йскій живо́тъ Дєлїка́товє и Волюптоуа́рїи, коха́н'ковє свѣта сєгω, и роско́шниковє (Вільна, 1620 *См.Каз.* 12 зв.); Прєнасыщє́нъ: Роско́шный, делѣкатъ, ми́лый, вдѧ́чный, кото́рыйсѧ на ωхєндо́зства, и ро́скошы вы́далъ (1627 ЛБ 95).

ДЕЛИТИ *див.* **ДѢЛИТИ.**

ДЕЛИТИСЕ *див.* **ДѢЛИТИСЯ.**

ДЕЛИТИСЯ *див.* **ДѢЛИТИСЯ.**

ДЕЛИТИСѦ *див.* **ДѢЛИТИСЯ.**

ДЕЛИЯ, ДЕЛИѦ, ДЕЛѢЯ, ДЕЛѢѦ, ДЕЛѢА, ДЕЛЇА, ДЕЛЕЯ, ДЫЛѢЯ *ж.* (*стп.* delja, *тур.* telli) **1.** *(вид верхнього одягу, пошитого з дорогих тканин, часто підбитий хутром)* делія: Дєлиѧ алтабасоваѧ подшита коуньми, соболи д̑ (1558 *AS* VI, 214); третяя дылѣя оксамитная (Луцьк, 1563 *РЕА* II, 127); нєбо(ж)чикъ кєлємє(т) да(л)... делѣю фа(и)лю(н)дышоу бу(р)натного лисы по(д)шитоую з кгоузами сєрєбръными (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 26); у... Кали(н)ско(г)[о] злуплєно делию бу(р)на(т)ную (Житомир, 1584 *АЖМУ* 119); Что тѧ по(л)зоуе(т) злотоглавоваѧ делѣѧ, ко(ли) а(д) тѧ с нєю пожрє(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 232 зв.); пограбили... жупанъ канавацовый, делея кгранатовая (Володимир, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 136); ва́шъ во́жъ х̑с... нє кохалсѧ в делїа(х), и фєрєзїахъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 265); А другого дей выростка,... плате, то естъ: делею, курту, шапку и убране у форосте,... панъ Бондзинский... нашолъ (Луцьк, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 340); Вє́рхнѧа соукнѧ, делѣа, ωдє́жа (1627 *ЛБ* 151); делѣа пу(л) ґрана(т)ная, адама(ш)комъ... по(д)шитая срѣбрные ґоузы позлоцѣстие оу нєй... делѣя фале(н)дишовая броуна(т)ная (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043, 47 зв.); У Русачъка: ...делия фале(н)дышовая, бабака(ми) подшитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

2. *ч.* Вл. н.: Сємєнъ Дєлѣя (1649 *РЗВ* 344 зв.).

ДЕЛЇКАТЪ *див.* **ДЕЛИКАТЪ.**

ДЕЛНИЦА *див.* **ДѢЛНИЦА.**

ДЕЛНОСТЬ *див.* **ДѢЛНОСТЬ.**

ДЕЛНЫЙ *див.* **ДѢЛНЫЙ.**

ДЕЛО[1] *див.* **ДѢЛО[1].**

ДЕЛО[2] *див.* **ДѢЛО[2].**

ДЕЛОВЫЙ *див.* **ДѢЛОВЫЙ.**

ДЕЛФИНЪ *ч.* (*гр.* δελφίς, *лат.* delphinus) дельфін: та́къ бовѣ(м) псалми́ста мо́витъ. възра́доуєтсѧ яко исполи́нъ тещи поу(т). а́ то наприкла(д) делфи́на ри́бы ωнои мо́рской кото́рый ска́чєтъ в' водѣ барзѣй (якъ натоуралистовє свѣ(д)ча(т)) кды болшаѧ нєпого́да повстає(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 85 зв.); Бїйтє в' лютнѣ а нєха́й лѣсы выскакоують, и мо́рскїи Дєлфи́ны при брє́гоу танцоють (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); delphin, де(л)фи(н) рыба, свиня мо(р)ская (1642 *ЛС* 157).

ДЕЛФОВЕ *мн. (жителі Дельфів)* дельфійці: тєса́лони... хвали(ли) боца́на... // ...си́рїанє... голоуба,... де(л)фовє волка (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63).

ДЕЛЦЕ *див.* **ДѢЛЬЦЕ.**

ДЕЛЧИЙ *див.* **ДѢЛЧИЙ.**

ДЕЛЪ *див.* **ДѢЛЪ[1].**

ДЕЛЪНИЦА *див.* **ДѢЛЪНИЦА.**

ДЕЛЬНЫЙ *див.* **ДѢЛНЫЙ.**

ДЕЛЬЦЕ *див.* **ДѢЛЬЦЕ.**

ДЕЛЬЧИЙ *див.* **ДѢЛЧИЙ.**

ДЕЛѢА *див.* **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛѢБЕРОВАТИ *див.* **ДЕЛИБЕРОВАТИ.**

ДЕЛѢКАТЪ *див.* **ДЕЛИКАТЪ.**

ДЕЛѢУРА *див.* **ДЕЛЮРА.**

ДЕЛѢЯ *див.* **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛѢѦ *див.* **ДЕЛИЯ.**

ДЕЛЮРА, ДЕЛѢУРА *ж.* (*стп.* delura, deljura, *тур.* telli) довгий верхній одяг: пограбили... шаблю, гамалию, зъ ладунъками, съ пороховницею и делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую, шапку, хустъку (Луцьк, 1609

АрхЮЗР 6/I, 357); зо(с)тави(ти) ѹмы(с)лилє(м)... цо(р)цє... ан(н)є... ложо(к) тѹзи(н) чотири гри(в)ны жѹпа(н) чо(р)ны(и) аксами(т)ны(и) дєлюра чє(р)вона я(т)ласовая с пє(т)лицами пє(р)ловыми (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 6); ива(н)чу(к) за спасєнїє своє ѡ(т)далъ дєлѣѹрѹ зєлєную з чты(р)ма гѹзиками срєб(р)ными (Львів, 1624 *ЛСБ* 1049, 4 зв.).

ДЕЛЯТОРЪ, ДЕЛѦТОРЪ *ч.* (*стп.* delator, *лат.* delator) *(той, хто обвинувачує когось у чомусь)* обвинувач: во(д)лє конституции року ѡсмъдеся(т) девятого хто бы сє мєни(л) шлѧ(х)тичо(м) нє будучи и(м) ѡсєлы(и) половица має(т)ности до ска(р)бу королѧ... а половицу до дєлѧтора тратит а нєѡсєлы(и) ѹ вєжи по(л)року сєдѣти маєть (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 78); которых то речей по Саску позваные... не признавали... за чимъ на осмъ тисечей копъ грошей делятор тое справы положивши, позвалъ ку праву (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 13); На рока(х) сѹдовы(х) зє(м)скихъ... Приточиласє справа... мєжи инъстыкгаторомъ Сѹдовымъ и єго дєляторами (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 125).

ДЕЛЯЦИЯ *див.* **ДИЛЯЦИЯ.**

ДЕЛѦТОРЪ *див.* **ДЕЛЯТОРЪ.**

ДЕМЕНТАЦІЯ *ж.* (*лат.* dementatio) вигадка, безумство: Третіи способы, которыми тую дискордію форитуютъ суть тыи..., утиски розмаитыи, преслѣдоване, морды, потвары, позвы, мандаты, презыска, дементаціи пѣняжныи и пенованя (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1114).

ДЕМОКРАЦИЯ *ж.* (*стп.* demokracja, *гр.* δημο-κρατία) *(народне управління)* демократія: Ари(с)тократи́цє (то є́стъ гдє найлє́пшиє в҄ цно́тах҄ справѹють) нє бє(з) нєѧ́кого дємокра́ций примєша́ньѧ: то є́стъ гдє вси по(с)поли́тє до становє́ньѧ ра́дѹ налє́жать) Самѹю цр҇ковъ оуправѹючихъ, изъ тымъ Пєтро́во пєрвє́нство... євг҇гєлской наѹцє... вє́лцє проти́вноє бы́ть оука́зѹю (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 9).

ДЕМОНСТРАЦІЯ *ж.* (*стп.* demonstracyja, *лат.* demonstratio) вияв, показ, демонстрація: Наука тая вѣдомость през демонстраціи по собѣ обѣцала (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 919).

ДЕМОНЪ *див.* **ДѢМОНЪ.**

ДЕНГИ *див.* **ДЕНЬГИ.**

ДЕНЕҐОВАТИ, ДЕНЕКГОВАТИ *дієсл. док.* (*пол.* denegować, *лат.* denegare) відмовитися: Которого учинъку оных протестанъсъ урядовне през возного... о учинене з тыхъ виновайцовъ справедливости афекътовалъ, который не ведати для якое причины оное учинити денекговалъ и не учинилъ (Луцьк, 1643 *КМПМ* II, 268).

ДЕНКО *с.* Денце: чарокъ двє срє(б)ны(х) дє(н)ка золотыє по(л)торы гри(в)ны (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 6).

ДЕННИКЪ, ДЕНЪНИКЪ *ч.* Щоденник, *діал.* денник; календар: Папє(ж) ри(м)скі́ прєвє(р)нулъ калєнда(р), рєкъшє дєнъникъ (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 52 зв.); ephemeris, дє(н)ни(к), дѣєдє(н)ни(к), памя(т) (1642 *ЛС* 180).

ДЕННИЦА, ДЕНЬНИЦЯ *ж.* **1.** *(про планету Венера)* ранкова зоря: дн҇ьницю оутринєю, оубииствомъ разъзроушила злая жєна (1489 *Чет.* 272); ѧ́ко ѡномоу вєли́комоу Іа́ковоу патріаршє, гды́ ста́лымъ оумы́с҄ло(м) прє(з) цѣлѹю но(ч) з҄ агг҇ло(м) бж҇и(м) запа́сы хо́ди(л), и гды́ а(ж) дєн҄ница надышла́, рє(к) агг҇лъ, поусти мѧ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 206); Афроді́та, л(т): Вє́нѹ(с). боги́нѧ ми́лостєй,... Таа(ж) дє(н)ни́ц(а) гды прє(д) сл҇нцє(м) идє(т), а за ни(м) Вєчє́рніцѹ зовє(м) (1627 *ЛБ* 183); прє(д) свитанѧ(м) пока́зоує(т)сѧ дєн҄ни́ца, свѣтлѣйшаа на(д) иныи звѣзды, сл҄нцоу пр(д)тча (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 332); Matuta, дє(н)ница, зоря ут(р)няя (1642 *ЛС* 264); есть межи ними еди(н) планетъ сату(р)ну(с)... втори(и) венусъ того зовѹть ден(н)ица (серед. XVII ст. *Луц.* 539);

перен. провісник радості, добра: о́то ро(з)ли́ла сѧ вода́ слє(з) мо́и(х) вы́ш҄шє головы́ моє́и, о́ко моє́ погрѧ́зло, помє(р)кло, и по(м)кнѹло сѧ, и нє отво́ри(т)сѧ доко́лѧ нє въсїає(т) свѣ(т) пра́вды, прє(д) воро́ты мо́ими, доко́л(ѣ) дє(н)ница нє ѡзари(т) сѧ в҄ ср(д)цѹ моє(м) (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 228).

2. Світлоносець: lucifer, свѣтлоносєцъ, дє(н)ница (1642 *ЛС* 258).

3. Старший ангел, світлоносець *(слуги Люцифера):* Сатана, иж станом старейшинства и славою

чести почтен будучи, якоже денница, коли не хотѣл (в згодѣ смирения и едности) з другими небесными чиноначалниками равным быти, но, над всѣх вознесшися своего помысла думою, попрагнул богу..., ровнятися (1608-1609 *Виш.Зач.* 216); Пыха настаршого аггєла з҄ нба скинꙋла, и абы вмѣсто свѣтоносца або дєнницы, діаволомъ, то єстъ прєвротникомъ былъ званъ, справила (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 3); Ѡдны́ аггловѣ чи́нъ дєся́тый въ днь четвéрты(и) ѡ(т)па́ли ѡ(т) бга, над҄ котóрыми бы́лъ головóю дєнни́ца, áбо свѣтонóсєнъ, котóріи сѧ в҄ пы́хъ под҄нéсши пóчалъ ѡ собѣ гóрдо (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

ДЕННЫЙ, ДЕНЪНЫЙ *прикм.* Денний: замок пехотою и сторожою так денною, яко и ночною, опатритъ росказала (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 674); денъными и ночными часми вежъджанемъ перед тым здавна в дубровы и лесы Былицкие неконътенътуючисе,... подданые грабовицъкие... на подданыхъ былицъких козаковъ... находячи... // и незносне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 469-470).

ДЕНУНЦІЯ *ж.* (*стп.* denuncyja, *лат.* denuntio) *юр.* судовий розгляд: Ажъ потом... сынъ єго, поєхавши, на слово своє взялъ и зась єго на завтрѣй день з собою до денунціє в той справѣ поставити обецалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 40); И такъ по отєханю пана воєводы кієвъского зосталъ Никифор для дальшоє денунціє в той справе, которую они зволокли (Там же).

ДЕНЬ, ДЕНЪ *ч.* **1.** *(частина доби, час від сходу до заходу сонця)* день: на которойжє зємли ждали єсмо кнѧзѧ Коширского вєсь дєн аж до ночи (Миляновичі, 1530 *AS* III, 367); из҄мовиль з роботники по пѣнєзю на дєнь (1556-1561 *ПЄ* 85 зв.); А колї вьжє днъ былъ раду оучїнїли архїєреи старшїи... на їса (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 51); вкину(в)ши чотыри ко(т)вици с корабла просили абы дє(н) наста(л) (II пол. XVI ст. *КА* 150); Чомъ дяка ему такъ была, не ивъ м дну и м ночей (XVI ст. *НЄ* 17); чого хочєтъ єщє нє машъ днѧ можєшъ єщє двѣ годины спати прє(д) днємъ (к. XVI ст. *Розм.* 46 зв.); идоложерцы поимали их, и, коли первого дня мучени были, претерпѣли и не предали благочестя (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 194); ѡдина(д)цатоє годи́ны на́ дєнь почáли робі́ти, а за цѣлий дє́нь принѧ́ли заплáтꙋ (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); Хлопꙋ(м) двомъ за дєнь гро(ш) и. Хлопꙋ(м) що камѣ(н) до Притвора важили далє(м) гро(ш) єї (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); я са(м)... и пото(м)ки моє... на пє(р)ши(м) року... станути маємо... и(з) мє(ст)ца // нє зступуючи пє(р)шо(г) того дня дрꙋгого и трєтє(г) нє чєкаючи (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31-31 зв.); Єсли днь стравй(ш) пожитє́чнє. вєчо(р) вєсє́лый ти прїйдє (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 18 зв.); Дє́нь: Дє́нь, котóрый єсть проти́вный нóчи (1627 *ЛБ* 29); Дєнъ... южъ кꙋ вє́чєрꙋ сѧ схилѧ(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 427); тые... насланцы... ледво есче было годинъ пулъторы на денъ,... // ... ударивши въ бубонъ,... волатъ: "Бый, забый!" почали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 6/I, 535-536); Во дни палє́нъ бы́лъ ѡ(т) слнца а вночи ѡ(т) зи́мна (серед. XVII ст. *Хрон.* 49); День. Dies (1650 *ЛК* 442); **день в (по) день, день выдъ дне (днѧ)** — щодня, день у день: люди тые... повинни день в день на роботу ити (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/VI, 151); ви(ди)тє ли и(ж) нє дóбрє ри(м)скіє óвца чинѧ(т), што новина(ми) трꙋти́знъ законꙋ противны(х) дє(н) по дє(н) пáсꙋчисѧ, // пастырє(м) свои(м) ѡ прáвдѣ єв(г)льско(и), мо(л)чатъ (1598 *Виш.Кн.* 284 зв.-285); не хоче его кельтовати, али день выдъ дня журитъ ся, якъ бы его приспорилъ (*в ориг.* приспорлъ. — *Прим. вид.*) (XVI ст. *НЄ* 95); **день за день, день отъ дне** — день за днем, на тривалий час: мы... нє хочємо... покоуты прїнати, всє ѡ(т)кладаємо днь за днь албо на старость (к. XVI ст. *УЄ* №31, 113); нє ѡ(т)клáдай днь ѡ(т) днє, то(т) оумыслъ пєрє(д) сєбє вѣ(з)ми, и бóйсѧ тоє смє́рти якъ злóдѣѧ (Острог, 1607 *Лѣк.* 110); **до сего днѧ, до сихъ дновъ, по сей (сесь) день** — по цей день, досі: Ты́и // бóвѣмъ подáли на(м) освя́чєноє вызнáніє вѣры, я́къ мы до сєгó днѧ єщє ховáємо з лáски Хвы (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 296-297); знѧ́л҄ ланцꙋхъ... котóрый зостáвилъ по собѣ Вєли́ким҄ Кнѧзє́мъ потóмком҄ свóимъ, мнѣмáю жє и до си́х҄ днѡвъ нахóдит҄сѧ на столи́ци (Київ, 1623 *МІКСВ* 70); И такъ для встыду почали мясо ѣсти и по сей день ядят (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Гробъ той и по сесь день аляб‹аст›ровый коштовный зрится (Київ,

1621 *Коп.Пал.* 1009); **въ утрешній день** — ранком, уранці: Востóчнїи ѡ(т)ци въ оу́трешнїй д҃нь, зъ вели́кою охóтою на часъ и мѣстцє назначóноє до ц҃ркви на оумоцнєньє оунѣи... зышли́сѧ (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 50); **завтрешній день** — майбутнє, завтрашній день: што за́втрєшнїй дєнь принє́сти ма́єтъ, нє зна́ємѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 655); **посредъ бѣлого дня** — в білий (ясний) день: если отступникове не видятъ "посередъ бѣлого дня слѣпуютъ" (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 683); **скоро день** — удосвіта: На роботȣ на панщизнȣ мают подданыє ходити скоро дєн (1567 *AS* VII, 120); Назавтрѣе, скоро день въ дорогу упрощаетъ зъ собою и Богуринского (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1061).

◇ **добры день** — *(вітання при зустрічі)* добрий день!: Omnes dicunt: Dobry den Dobry den Oycze mikitá (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 4); **жычу щасливого (сего) днѧ, щасливый день нехай дасть богъ** — *(вітання-побажання)* нехай щастить; дай, Боже, щастя: Гєрмєсъ Жычȣ тобѣ щасливого днѧ янє. И: тобѣ тєжъ взаємъ. гєрмєсъ щасливы(и) дєнь нєха(и) дасть богъ (к. XVI ст. *Розм.* 5 зв.); О: Жычȣ тобѣ щасливого сєго днѧ и твоимъ товарышомъ М: и я тобѣ (Там же, 25); **день и ночь (нощъ), и нучъ и день, днемъ и ночю, ве (во) дни и в ночи (нощи), въ день и въ ночи, черезъ день и черезъ ночь** — *(цілу добу)* вдень і вночі: ȣ вєликоє бє(з)годиє дє(н) и но(ч) єхало(м), коли похроми(л) (Новогородок, 1592 *ЛСБ* 213); тая была в'довою... постомь а м҃лт'вами слоужила б҃гоу днь и нощь (1556-1561 *ПЄ* 215 зв.); тото сутъ такыи люде, што гадаютъ и нучъ и день, якъ обогатѣти (XVI ст. *НЄ* 146); приказȣєм вам, ажбы єстє того часȣ, днєм и ночю, яко на кгвалт прислȣшить к гєтманȣ нашомȣ и к войскȣ вєликомȣ тѧгнȣли и поспєшили сѧ (Краків, 1538 *AS* IV, 156); прошȣ тєбє абысь ми прислалъ два(д)ца(т) чєрвоны(х)... абымъ єдномȣ заплати(л)... которы(и) ми барзо прикры(и) єсть вє дни и в ночи (к. XVI ст. *Розм.* 65); Христовы слуги смѣле ся назвáли. Хотячи и болшей землю посѣдати, и во дни и в нощи мамону собрáти (к. XVI ст. *Укр.п.* 84); Ап(с)лѡвє за́сь в' д҃нь и в' ночи своими прóмєн'ми, то є(ст), цнóтами проснѧва́ютъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 127); Мацєви(ч), мєнє, дє(и), до вєзє(н)я всади(л) и дє(р)жа(л) чєрє(з) дєнь и чєрє(з) но(ч) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44).

2. *(час, який дорівнює 24 годинам)* доба, день: "Ци", мовитъ, "дны дѣлите та мѣсяцѣ, та часы, та годы, тото смотрите (XVI ст. *НЄ* 36); я(к) сѧ д҃ни мнóжа(т), та(к) тє(ж) зло(ст) бѣда́ сѧ мнóжи(т) (XVI ст. *УЄ* 29519, 27); Сȣ́пъ, Се́мпъ. Орє́лъ, ястрєбȣ подóбєнъ, з' родза́ю бóлшых' орлѡ́въ котóрый мóжєтъ вытрвати бє(з) ѣдєнѧ м҃ дній (1627 *ЛБ* 125); прȣдкій бѣгъ с҃лнца ѡборочáєтъ в' коло н҃бо своє мѣстцє за одинъ д҃нь (серед. XVII ст. *Хрон.* 368); **втрученый день** — додатковый день високосного року: Єпа́кта: Навєдє́нїє, а́бо втрȣ́чєныи дны (1627 *ЛБ* 204).

3. *(календарна дата, встановлена для чого-небудь)* день: П‹и›сан ȣ Мєлникȣ, ноѧб‹рѧ› д҃ дєн (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Стало сѧ..., мєсєца ноѧбрѧ шостого на дєсѧт днѧ, индикта трєтєго на дєсѧть (Львів, 1509 *AS* III, 70); а єсли бы котораа сторона нє пришла на то(т) дє(н) и ча(с), тогды имаѥ(т) тота сторона стратити ѡ(т) ȣсєго права (Кам'янець, 1510 *Cost.DB* 457); Я... вызнаваю... што(ж) м(с)ца ноябрѧ два(д)ца(т) пєрвого днѧ в чє(т)вєргь к҃нзь дми(т)рє(и)... є(з)ди(л) до двосєло(к) (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23); А гдє бы(м) я ты(х) п҃нзє(и)... на дє(н) вышє(и) помєнєны(и) нє ѡ(т)да(л)... тогды вжо наза(в)триє того дн҃я тую два(д)ца(т) ко(п) грошє(и) литовски(х)... панȣ писарȣ... заплатити маю (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); цирокграфъ ...писа́ны(и) дєся́того днѧ апрѣля, рокȣ сємъдєся(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Року б҃жого 1603, мисяця октобрія 13 дня (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); па(н) ива(н) быковски(и)... в сємъ жє рокȣ ти́сєча шє(ст)со(т) двана(д)цатомъ зъ дня два(д)цать ѡсмого на дє(н) два(д)ца(т) дєвяты(и) м(с)ца ѡктєбра... зъ сєго свєта смєртю зшо(л) (Київ, 1612 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 341, 92 зв.); Писанъ..., року... 1647, мѣсяца декабря въ 11 день (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); Пє́ршогѡ м(с)ца днѧ чєтвє́ртагѡнадєсѧть кȣ вє́чорȣ бȣдєтє є́сти ѡпрѣсноки (серед. XVII ст. *Хрон.* 89 зв.); Рокȣ тисєча шєс(т)сотъ пя(т)дєсятого м(с)ца Сєнътєбра двана(д)цатого дня (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 40);

(календарна дата, присвячена вшануванню якогось святого чи якій-небудь події) день, свято: И рок есмо собе положили перед сватымъ Николою зимним третий ден,... то ест на ден сватой мꙋченицы Варвары (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); с кожъдого дворища на де(н) с҃втого дмитреа дають ключъникꙋ вси полъωсма десатъ гр(ш) (1552 *ОЛЗ* 185 зв.); А такъ его Королевскаа Милость тꙋю справꙋ... рачилъ до..., Сꙋботы, день сватое Катерины, ωтложити (Петрків, 1564 *AS* VI, 253); в' д҃нь с҃тои лоуцѣ, гримѣло окрꙋтне (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 58); ωтданю тое серебщины рок певный, на ден свата Нарожена Панны Марии... назначон (Вільна, 1563 *AS* VII, 78); Мы им рок положили были день сватого Николы зимного (Варшава, 1526 *AS* III, 288); староста Лꙋцкий... просил насъ, абыхмо дозволили емꙋ ярмарωк мѣти в ымѣньи его, в Полωномъ, на день сватого Петра (Краків, 1511 *AS* III, 80); А такъ имъ дозволено сꙋдей вывести на день Покровы Пречистое (Краків, 1527 *AS* III, 310); Я... взялъ... сꙋмꙋ... на полрока которои ω(т)дане припадае(т) в день рожества Христова (к. XVI ст. *Розм.* 69 зв.); И кгды есми... на ден светого Юра до имена кнегини..., до Локач приехал, кнегиню... самꙋю и сыновъ... въ замъкꙋ Локацкомъ застал (Володимир, 1548 *AS* VI, 86); **день богоявления** — свято хрещения Христа: здра(в)ствꙋ(и)те... з вѣрбои в де(н) б҃гоявлениа (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); **день великий** — те саме, що **день великодный:** Сходи́тиса маю(т) хлопята до школы на годи́нꙋ певнꙋю, то есть д҃ня великого на ѳ҃-ю годинꙋ абы вси стали (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 3 зв.); **день великодный** — Великдень: П҃нъ лащъ до Кіева ше(д)ши лисѣнку мѣсте(ч)ко на самы(и) д҃нь велико(д)ны(и) вши(ст)ко выстина(л) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 168); **денъ воскресеныя господня, день воскресенія Христова** — Великдень: Которую то суму... пото(м)ки мои,... маютъ... ω(т)цо(м) зако(н)нико(м)... на денъ во(с)кресеныя го(с)подня... в року бли(з)ко при(ш)лы(м)... бе(з) вшеляко(и) зволоки ω(д)дати (Тригорськ, 1645 *ДМВН* 218); Вѣршѣ На пресвѣтлый день воскресенія Христова (Львів, 1630 *Траг.п.* 173); **день патдесатный** — Зелені свята: Патдеса́тница: Д҃нь патдеса́тный, Зеле́ныи сва́тка (1627 *ЛБ* 104).

4. *(міра часу)* день: И мы... того всего три дни есмо ждали (Мизове, 1537 *AS* IV, 99); ви(н)ность местъскаа... волощане которые слывꙋть слу(ж)бы полєницъкиє ωрꙋть на летє де(н) ωди(н) а жати тежъ де(н) а косити полътрета дна (1552 *ООвр.З.* 101 зв.); Боаре... пови(н)ни... е(з)дити... ꙋ ловы трикро(ть) по ω(д)номꙋ дню (1552 *ОЧорн.З.* 57); изъловиль з роботники по пѣнезю на день и посламь и(х) до винограда своего (1556-1561 *ПЄ* 85 зв.); ꙋ Несвечꙋ три дни были (Петрків, 1564 *AS* VI, 251); Иван Лавринович з братомъ дворище держит,... на кождый тыжденъ до двора три дни робити повинен (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); с послушенъствомъ подъданы(х)... тое(ст) д҃нъ ωрати... д҃нъ косити и з инъшими повинъностями... де(р)жа(ти) маю(т) ве(ч)не (Пиянь, 1592 *ЦДІАЛ* 131, 615); в то(и) ямѣ мори(л) мя голодо(м) четыри д҃ни не да(л) ясти ни пити (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); коли устанешъ у заранѣ, дай славу Богу и сыну его,... што тя сокотивъ и тя годовавъ у тыхъ шѣсть днувъ (XVI ст. *НЄ* 165); мꙋсишъ почекати ωсмъ дни(и) (к. XVI ст. *Розм.* 32); Року 1571 въ лѣтѣ былъ такий морозъ три дни, же все збоже озимое и ярину побилъ (поч. XVII ст. *КЛ* 76); Хлопꙋ(м) двомъ за день гро(ш) п҃ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1046, 7); По которомъ збитю, третего дня животъ блаженно скончалъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 610)' Б҃гъ не естъ фігꙋра́лный, але крꙋглость свѣтꙋ Припи́шетъ, ли́чбꙋ дне́ви, а ω(д)мѣнность лѣтꙋ (Київ, 1632 *Євх.* 297); станиславꙋ за 6 дни(и) fr 4:3 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 9); Повто́ре... в ты́дню два дни се́редꙋ и Па́токъ по́стилъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 908); онъ са́мъ сѣди́тъ, на мо́ри се́мъ д҃нь (серед. XVII ст. *Хрон.* 7); **день понеделковый** — понеділок: день понеделковый въ каждомъ тыкгодню,... протестуючий во млине на потребу свою зоставилъ (Луцьк, 1630 *АрхЮЗР* 6/I, 473); **день вторковый (второковый, овторковый)** — вівторок: Мехметъ султанъ Константинополь опановалъ, року... 1453, мѣсяца мая 29, въ день вторковый (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1049); рано в день второковый... барзо зраненого... Ланского... горилкою упоили (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); сюю... копу одложилисьмо на другой часъ, на день овторковый (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/I,

84); **день четвертковый** — четвер: с͠пситє(л) на́шъ в то(т) д͠нь чєтвєртковый на высо́ко(ст) встоупи́лъ нб͠(с)ноую (поч. XVII ст. *Проп.р.* 200); **день пятковый (пятничный), пятковый день** — п'ятниця: дня пяткового месяца июня двадъцатого панови суди... тую справу... оповедали (Вільна, 1554 *АрхЮЗР* 8/VI, 38); день пятничный отъ годины до годины в кождомъ тыдню для браня вымеровъ и пожитковъ вшелякихъ придалъ (Любче, 1622 *АрхЮЗР* 1/VI, 519); днє(с) в пя(т)ковы(и) дє(н)... по прєчытаню закгаєня нача(л)ного и фѹ(н)даци(и) бра(т)ски(х)... была... ѹмова (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61 зв.); **день суботный (суботній, сѹббо́тный, соботний)** — субота: бде́ніа... на д͠нь сѹбо(т)ны(и) ω(т) свита́нѧ постанове́ны соу(т) (серед. XVII *Кас.* 31); шесть... дній естъ, въ которыхъ подобает дѣлати и лѣнитися, а не въ день суботній (1603 *Пит.* 72); Проти́вкω Тре́тєгω приказа́нѧ в҆ кото́ро(м) д͠нь сѹббωтный с͠тити прика́зѹєт҆сѧ... грѣша(т) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907); а потом дня соботнего... мене... до шлюбу примусилъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 8/III, 477); **день шаббатовый** — *(суботнє свято в іудаїзмі)* шабаш: Нє годи́т҆сѧ тобѣ ло́жка твоє́гω бра́ти и носи́ти в҆ дєнь свѧтый ша́ббатовый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 243); **день недѣлный (недилъный, неделный), недѣлный день** — неділя: пе́рвшій дєнь ты́днєвый єстъ дєнь Нєдѣлный (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 211); в день светый недилъный, споранъку,... // ...збожа топтали (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 1/VI, 349-350); в день неделный... хлопъков одстрашывшы, все быдло и коне забрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 350); если который клиркъ знайдется въ недѣлный день або въ суботу постечися, окромъ толко одное суботы Великое, нехай скиненъ будетъ (1603 *Пит.* 70).

5. *(неокреслений проміжок часу)* дні (день), пора, час: што оучинимъ сестре нашеи въ день, колижь то маеть быти намовлена алюбо смовлена? (поч. XVI ст. *Песн.п.* 57); прїйдоу(т) на тєбє д͠новє. в҆ ко́торыи ωстоупать тєбє нєпрїятєлѣ твои (1556-1561 *ПЄ* 307 зв.); А я єстє(м) пови(н)ны(м) б͠гомолцє(м) в͠ши(х) мл(с)тє(и) во вся д͠ни живота моєго (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); я(к) сѧ д͠ни мно́жа(т), та(к) тє(ж), зло(ст) бѣда́ сѧ мно́жи(т) (XVI ст. *УЄ* №29519, 27); Являють бо вѣру воины в день брани и за́ то от царя бывають вѣнъча́ни (к. XVI ст. *Укр.п.* 87); прїидє(т) д͠нь свѣтлости (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); звыкли бовѣ(м) кроле́вє в д͠нь коронова́нѧ... сєбє щодробли́вы(х) пока́зова́ти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 228); Кали́стъ... ω(т)ня(л) ѹ каплано(в) жєны то(и)жє и рокъ ро(з)дєли́въ на чоты́ри части, што зовуть сѹхиє дни (поч. XVII ст. *ЦНБ* 476 П/1736, 50 зв.); Мїхаилъ Корі́бѹтъ... пра́гнѹлъ и выглада́лъ днѧ тогώ и щастѧ, абы тѹю собѣ інтїтѹлова́нѹю мо́глъ бы́лъ ви́дѣти кни́гѹ (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); **Ѡ** ча́сє вдѧ́чный// **Ѡ** лѣта с͠тыи! Дни золоты́и (Київ, 1633 *Евфон.* 307); якω пришє(д) д͠нь гнѣвѹ єгώ, го́рє на́мъ вси́хъ стра́хахъ и мѹ́кахъ тѧ(ж)-кихъ нєстєрпи́мыхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

життя, вік, роки: ωбоє сѧ были постарѣли въ д͠нєхь своихь (1556-1561 *ПЄ* 205); ω(т) то(г) часѹ та(к)жє є(с)ми на(м) г͠ъ б͠ъ продлъжи(т) дни... старати(с) бѹдє(м)... ва(ш)... м(с) пи(л)но(с)ти приложити (Лозна, 1599 *ЛСБ* 337, 1); **Я** з҆ ва́ми є́стємъ прє(з) всѣ дни а́жъ до скопчє́н҆ѧ вѣка (Київ, 1625 *Злат.Н.* 128 зв.); запа(л)чи́во(ст) и за́з(д)ро(ст) ѹмє(н)ша́ю(т) дни (1627 *ЛБ* 161); Що єси проживъ, то всѣ днѣ свои проклинаєшъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 21);

(період чийогось панування, правління) часи: ωн даль тоти сєла нємєцкомѹ монастирѹ при днєх прѣдѣда нашєго Алєксандра воєводы (Ясси, 1508 *DBB* I, 2); За дні́й и вѣкѹ... Іώсїи Цара́ Ієр(с)ли́мского,... вєли́кій с͠щєнникъ Кни́гѹ За́кона Г(с)днєгω,... Сафанѹ Пи́сарєви да́лъ (Київ, 1623 *МІКСВ* 68).

6. *(одиниця виміру площі)* день: тотжє боѧрин твой зо всими тыми людми,... пашни потоптали, жита двадцат дєн, пшєницы тридцат дєн, ярицы пѧтнадцат дєнъ (Вільна, 1546 *AS* IV, 474); Люди прихожиє зємъли подъ ними на ωсмъ днєвъ (1552 *ОВол.З.* 197); сын мой не мае жадное справы до того поля, которое я при собѣ... зоставую, то есть в кождой руцѣ по два днѣ (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 13);

(одиниця плати за роботу) кількість виготовленого чи обробленого за робочий день: Андрѣй Гирка служил год в дворѣ, мѣли ему дати ден жита а ден овса (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 102); и пакъ є(м) наялъ 3 парубкы, та копали ко(р)чувя за три дны.

То пакъ навожува(л) є(м) гноємъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222).

(одиниця виміру відстані, яку можна подолати за денний перехід) день: іюдєя … ѡ(т) ієр(с)ліма четыре дни… ходꙋ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 5); Г(с)дь бгъ Єврєйскій возвáлъ нáсъ: пóйдéмѡ въ дорогꙋ трéхъ днéй на пꙋщꙋ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81 зв.).

◇ **день господень** — те саме, що **день судный:** Алє розꙋмѣй ѡ то(м)… и(ж) днь той гнь прїиде(т) яко злóдѣй нєвѣдомо в' который ча(с) и для того(ж) …боу(д)тє въсєгда гóтови (Чалгани, 1603 *УЄ* №78, 7); **день опрѣсночный** — *(у єврейському обряді другий день після пасхи, який тривав сім днів)* опрісноковий (опрісночний) день: В пер'выи же днь опрѣсно(ч)ны(и) прис'тоупили оучєници ко исоу и рек'ли ємоу. г'дє хочєшь з'готовимо ти яс'ти пас'хоу (1556-1561 *ПЄ* 110 зв.); Коли кольвекъ дни опрѣсночные прыпадали, не искали хлѣба кислого, а коли минули дни опрѣсночные, тогды кислого хлѣба зажывали (Вільна, 1608 *Гарм.* 205); **день памятный** — поминальний день: а свщенникъ… мае(т) чытати помє(н)никь бра(т)ски(и) въ дны памя(т)ныя и въ вєлики(и) по(ст) по ꙋставу црковному (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); **день панскїй** — те саме, що **день судный:** ѿто идéтъ дéнь панскїй палáючїй я(к) пѣчъ, и попáли(т) ихъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 52); **день послѣднїй, послѣднїй день** — *(день страшного суду)* останній день: показáлъ ймъ якъ хóчєтъ прїйти в' дéнь послѣднїй в' слáвѣ Бо(з)ства єгѡ, и в' тѣлѣ члчéнства єгѡ (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 123); рєкла ємоу мар'ѳа вѣдаю иже въстанєть при воск(с)нї(и) (!) въ послѣднїй днь (1556-1561 *ПЄ* 395 зв.); **день страшный, страшный день** — *(день після кінця світу, у який відбудеться суд Ісуса Христа над грішниками)* день страшного суду: И єслй сѧ нє оувѣрáєтъ заражóный на сꙋмнéнью, ѡ(т)дáсть сѧ ймъ пóмста в' днь стрáшный (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 125); ва(с) бгь помлуєть въ страшны(и) днь сꙋда вѣчнаго (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); **день судный, судный день** — *(день страшного суду)* судний день: с кáждого слóва поро(ж)него, котóроє єсли мóвити бꙋдꙋ(т) члци дадꙋ(т) лй(ч)бꙋ з нéго в' днь сꙋдный (Вільна, 1596 *З.Каз.* 10 зв.); И зайстє плáчъ вєлйкїй грѣшникѡ(м) на сꙋдномъ дни и в' Геéннѣ бꙋде(т) (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 20); **день упокоєный** — поминальний день: в' днь оупокоєный, прóзбы и млтвы за нйхъ чйним' (Київ, 1627 *Тр.* 37); **ветхий деньми** — *(про Бога)* вічний: Тогóсь ты Бга добротлйвогѡ, Нєвидймогѡ. Вєтхогѡ дєн'ми, якѡ ѡтрочáтко млáдоє (Чернігів, 1646 *Перло* 36 зв.); **задушный день** — заупокійний день: Задýшный день. Solennia funerum. Feralia inferia(e) (1650 *ЛК* 449); **щодрый день** — переддень Нового року чи Водохреща: За Колѧдоý и Щодрый днь, Кнйжєчкоу тоýю, Прáзника зацного на памѧткꙋ стоýю, Котрáѧ… длѧ оутѣхи на днь тóтъ, з Дроýку выдáна (Львів, 1616 *Бер.В.* 66).

ДЕРЕВО *с.* **1.** *(багаторічна рослина з твердим стовбуром і кроною)* дерево: А дядя нашъ… далъ имъ вольность… у двухъ милях отъ мѣста тамошнего Володимерского дерево на будовле и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/І, 29); бꙋрѧ была бáрзо вєлйкаѧ иже всє дéрєво по сада(х) поломила (1509-1633 *Остр.л.* 130); то все рокомъ певнымъ… зо всѣми платы, доходы… и млына, и деревъ овощовыхъ на себе держати (Володимир, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 382); мєщанє и волощанє нємировскиє в дꙋбровє(х) и лєса(х) дєрєво вшєлякоє рꙋбаю(т) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); По то(и) всє(и) границы,… копцы и (з)наки в дєрєва(х) цылиє єсмо находили в дєрєвъѧхъ (Житомирщина, 1598 *ККПС* 100); боудꙋтъ вѣдати вшйстки дéрєва крáювъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301); скáрб'… на вéрхꙋ тѣла ѡкáжєтъсѧ, якъ дéрєва, минꙋвши зимѣ, за согрѣвáньємъ йхъ сйлѣ внꙋтрнєй, нєвйдимою якóюсь спрáвностю Слнца и вѣтровъ, звнꙋтръ як' ѡдѣньє лйстѧ, цвѣты и óвоцы вынóситъ и выпꙋскáєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56); Злáкъ: зéлєность нá травѣ или нá былйнах', любо на лйстєхъ дєрéвъ (1627 *ЛБ* 43); Клѧпꙋшъ: Дєрєво микдáловоє (Там же, 53); indu[v]ium, кора на дєрєвѣ (1642 *ЛС* 234); а тии гусé(н)ници падаютъ с того дерева во ѡзере (серед. XVII ст. *Луц.* 533); кони… бытъ (!) забраныє …при спусътошеню и рубаню дєрева рожа(и)но(г)[о] прєзъ подданыхъ камєнєцъкихъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 214); *У порівн.:* Лєчъ тáѧ вѣра… з справъ и пóстꙋпкѡвъ… якъ дéрєво з овоцꙋ, познáвана бывáєт (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 4); *Образно:* Зъ тыхъ двохъ преречениxъ злостій, то есть, зъ розор-

ваня одного цесарства на двое… и зъ отщепенства заходной церкве отъ всходной… зъ тыхъ… двохъ злыхъ деревъ вынникли… нещасливыи горкіи овоцы (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 774-775);

дерево вѣдомости (доброго и злого, злого и доброго) — дерево пізнання (добра і зла): Г҃ъ Б҃гъ… єще в раи погрозыль, такъ Адамови и Євзѣ мовачи // в которы(и) часъ бȣдєтє порывати из дєрєва вѣдомости доброго и злого, смєртю помрєтє (Корець, 1618 *З.Поуч.* 172-172 зв.); пе́рвшеє // приказа́нїє прина́лъ Ада́мъ нє ѣсти з дє́рєва вѣдомости зло́гѡ и до́брогѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 65-66).

2. *(дерево з видовбаним місцем для бджіл)* борть, бортне дерево: Поводовая… доводила, диспозицыя(ми) и уживанъємъ самымъ, та(к) по(л)…, тудє(ж) сєножат(и) и бо(р)ти, в дєрєва(х),… иже та(к) тыє поля… борти… до Лєщина…, налєжа(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 211); **дерево бортноє, бортноє дерево** — борть: мȣжики Бєлотынскии… ѡкругь Свєтого ѡзєра… дєрєво бортноє рȣбают со бчолами (Полонне, бл. 1520 *AS* III, 203); Александръ, король его милость, далъ имъ вольность …дерево на будовле и на дрова брати, кромъ гаевъ, бортного дерева (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/I, 29).

3. *(будівельний дерев'яний матеріал)* деревина́, дерево: дєрєво на бȣдованє с тоє пȣщи єго рєкою Горынєю собѣ спȣщаєт и въезды кгвалтовнє чинит (Краків, 1542 *AS* IV, 318); Дєрєво на млынъ тотъ повинєнъ зготовати в лєсє млынаръ а вози(т) дєрєво тоє замокъ (1552 *ОВол.З.* 196); дерево до Кіева на будованье замъку Кіевъского спушчали з Свислочи — дерева 30 копъ, а драницъ 50 копъ и жебы тое дерево такъ товсто, яко натовстей быть можеть, а вдолжъ по чотыри сажни; драницы жебы тежъ товсты и широки были (1563 *РИБ* XXX, 643); дерева вывезеного, // зготованого, выправленого дубового на три церкви семъсотъ, по полъпета сажня — каждое дерево по двадцати грошей литовскихъ (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 226-227); яну(ш) ѡстро(з)ки(и)… наславши… ȣря(д)ника своєго… з слȣгами… дєрєва дȣбовъ ѡ ко(л)кона(д)цатъ тисєчє(и) которыє зго(д)но на бȣдова(н)є и на бо(р)ти порȣбали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); в тотже часъ… своеволи козацъкое… березъ до килкусот, дерева, на будынокъ способъного, выпятивъшы, до помененого местечъка Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 434); бȣдова́лъ оный кора́блъ на высо́кой горѣ з дєрє́въ нє гнїючихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 14 зв.).

4. *(дерев'яний матеріал для загальних потреб)* деревина́: врѧдник Жєславский з вижо(м)… зарȣчил панȣ подскарбьємȣ пєрєд вижом, жєбы пєрєд вижом, того дєрєва нє брал с тоє пȣшчи под зорȣкою на господарѧ… полтори тисѧчи коп грошєй (Кременець, 1542 *AS* IV, 315); нємалȣю часть дєрєва того понєсла вода вєсною ло(н)скою (1552 *ОКан.З.* 19 зв.); Я, будучи епископомъ Луцкимъ а хотечи,… церковь Божию…, приоздобити,… посламомъ дей былъ колкодесятъ подводъ з деревомъ (Володимир, 1591 *АрхЮЗР* 1/I, 300); Ажъ надъ сырымъ деревомъ што учинили, айно, надъ сухымъ што будетъ (XVI ст. *НЄ* 205); И проси(л) мєнє ѡ прида(н)є возного на ѡглєда(н)є того кгва(л)товного порȣба(н)я… дєрєва потрєбно(г) (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122); Тоє дєрєво бєромь и дрова на пожитокъ собѣ ѡборочаємь (Житомир, 1605 *ДМВН* 78); Тогды роска́жєтъ С҃щєнникъ, абы взѧ́лъ той, кото́рый ма́єтъ быти ѡчи́щєнъ, двоє пта́шатъ живы́хъ… и дє́рєва Кєдро́вого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 692); засъртал он, возъный, зъ шляхътою, паръкану зъ дерева тертого част, што коло цменъттара, побрали,…а инъшые речи подданые… поховали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158).

5. *(дерев'яний матеріал як основа ремісницьких виробів)* дерево: ѡбра(з) вєлики(и) прєѡбражє(н)я ісȣса хри(с)та по дєрєвȣ срєбро(м) ѡпра(в)лєны(и) (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 119); єди(н) кр(с)ть з дєрєва чо(р)ного срѣбромъ ѡкованъ и позолочє(н) всє важить из дєрєво(м) д҃ гривны (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); мы… нє дєрєва или фарбъ натȣрȣ чтимо́… Алє одȣшєвлє́номȣ Х҃ва чловєчєнства… о́бразови в Хр(с)то́вомъ образѣ покланѧ́ємосѧ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 23); якѡ бы прикла́домъ Ікара, скры́дла собѣ з дє́рєва зро́блєныѣ приправȣючи… до подо́бного… оупа́дкȣ прїити мȣ́сѣлъ бымъ (Львів, 1639 *Ап.* 3 зв. ненум.); Са́ми тєжь носи́ла оучи́нишъ з дє́рєва нєгнї́ючогѡ и поволочє́шъ зо́лотомъ длѧ ношє(н)ѧ сто́лȣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 102 зв.).

6. Хрест: б҃ъ ω(т)цо(в) наши(х) збуди(л) і҃са которого вы забили повѣси(в)ши на дєрєви (II пол. XVI ст. *КА* 26); жиды своє́ю прєвро(т)ностю тоу́ю силлабоу, то, ω(т) дє́рєва вы́мазали, и вы́скробали што головного было в҅ то́(м) пса(л)мѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302 зв.); **дерево крестовоє, дерево святоє** — хрест: што за(с) найболшаа и што дивнѣйшаа, про́сты(м) и сромо(т)нымъ дє́рєво(м) кр(с)твымъ вшйстокъ свѣтъ панова́ню своє́моу по(д)би́лъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 302 зв.); ест... намъ... лекаръством и потѣхою дерево святое, то ест крестъ Господний, на котором Христос, завѣшенный за нас, офѣрою стался (Вільна, 1600 *Катех.* 45); **животворащеє дерево** — те саме, що **дерево крестовоє:** А зна́вши з҅ своєи шіи Кр(с)тъ (г҃) ω(т) само́го Живо(т)вора́щого дє́рєва на кото́ром҅ Роспа́тый бы́лъ Вл(д)ка і҃с х҃с: знал҅ тє(ж) з҅ сєбє и Коро́нꙋ Ца́рскꙋю (Київ, 1623 *МІКСВ* 70);

стовп, шибениця: росказа́лъ... оучини́вши оужа мѣданого по(д)нести и прибити на вє́рхꙋ дє́рєва (Вільна, 1627 *Дух.б.* 95); возмє фараонъ горло твоє и завѣситъ тєбє на дєрєвѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 65 зв.).

7. Палиця, посох: я́кω тє́ды в҅ посро́дкꙋ о́ногω жро́дла Бж(ст)вє́нныи Мωисі́й *дє́рєво* вложи́лъ, и оусолоди́лъ єго: та́къ и б҃ъ прєпроважа́ючі́й на́съ прє́з҅ мы́слноє чєрво́ноє морє,... животъда́тєлнымъ дрє́вомъ... животвора́щагω Кр(с)та, ωсоложа́єтъ го́ркост҅ (Київ, 1627 *Тр.* 473); дє́рєво а́бо по́сох҅ Мω(и)сєовъ, фѣгꙋрою то́л҅кω и тѣнєм҅ Крєста Г(с)дна... былъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

Див. ще **ДРЕВО.**

ДЕРЕВЦЕ *с.* **1.** *(маленьке дерево)* деревце: А Моисє́й, Гє́тманомъ и наꙋчи́тєлє(м) и правода́вцєю Жидо́вскомꙋ на́родꙋ поста́влє(н) ω(т) б҃а, который позна́лъ... истотного б҃а и тво́рцꙋ всѣ(х) чєрє(з) но́воє чꙋдо кото́роє ωказа́лоса // в҅ кꙋстꙋ албо в҅ глого́вомъ дєрєвци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 272-273).

2. *(тонкі дрова)* полінце, тріска: кды ωго́нь я́кій вєли́кій маєт са запали́ти, трѣсочкы напрє(д) и лоучи́на и дєрєвца малыє порива́ютъ поломєнь ωгни́стый, а поты(м) пома́лоу ω(н) приходи(т) къ бо́лши(м) дрива(м) або полѣна(м) и чи́ни(т) ωго́нь вєли́кіи (поч. XVII ст. *Проп.р.* 51).

3. Палиця, посох: прєз҅ Пр(о)рка ма́лымъ дєрєвцє(м) жєлѣзо з҅ воды вытагнꙋлъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 273).

ДЕРЕВЪЄ, ДЕРЕВЬЄ, ДЕРЕВЄ *с., зб. (дерево як рослина)* дере́ва: архима(н)дры(т) протасє(и) с тоє нивы ωколо гꙋмна дєрє(в)є порꙋбавши извѣчнꙋю цєлинꙋ нико(л)скую пωра(л) (Київ, 1510 *Арх.Р.* фотокоп. 28); И повєдили ижъ знаки н҃ши з обꙋ сторонъ тыми мєстцы по дєрєвъю идꙋтъ ꙋрꙋбываны (1546 *ОГ* 11 зв.); повелъ нас дубровою, показывачи (!) знаки и деревъе, в которыхъ панъ Загоровский менил быти грани покажоные от подданых пана Кгесинского (Свищів, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 28); то(л)ко рубєжи по дєрє(в)ю по ду(б)ю при бы(т)ности моє(и)... рубаны были часто (Житомирщина, 1595 *ККПС* 67); усихъ сумою копцовъ семъдесятъ... межи которыми по деревъю, дубъю и березъю грани рубежи... положоны (Київ, 1600 *АрхЮЗР* 7/I, 263); В ли́стѣ бовѣ(м) до Рима́нъ пога́нскꙋю строфꙋючи бє(з)бо́жность, кото́раа я́кобы штꙋчнє, нєви́димꙋю б҃а сла́вꙋ, камѣню и дєрє́вю и нѣмы(м) бы́длатω(м) приписа́ла (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 269); зє́млю в нє́мъ оучини́лъ высо́кꙋю ωздо́бнꙋю с па́горками... та́къ жє и дєрє́вьємъ ро(з)сажо́ны(м) и о́вочомъ прєвы́борнымъ насади́лъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5).

ДЕРЕВЪНЫЙ *прикм.* Те саме, що **деревяный:** коновокъ дєрєвъныхъ три взяли (Луцьк, 1586 *ТУ* 210).

ДЕРЕВЪНЯ *ж. (будівельний матеріал)* дерево, дереви́на: село и кгромада Илинки... дерева такогожъ на чотыри тысечы и инъшое деревъни на пять тысечей возов кгвалътовъне вырубали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 118).

ДЕРЕВЯНІЙ *див.* **ДЕРЕВЯНЫЙ.**

ДЕРЕВЯНКА *ж.* Дерев'янка. Вл.н., *ч.:* Микита Дєрєвя(н)ка (1649 *РЗВ* 364); Пєтро Дєрєвя(н)ка (Там же, 386).

ДЕРЕВЯНЫЙ, ДЕРЕВЯНІЙ, ДЕРЕВАНЫЙ, ДЕРЕВЯННЫЙ, ДЕРЕВАННЫЙ, ДЕРЕВЕНЫЙ *прикм. (виготовлений з дерева)* дерев'яний: Всихъ тыхъ городє(н) дєрєвєныхъ два(д)ца(ть) (1552 *ОЛЗ* 164 зв.); приходять ꙋходники вєсною на ωсєтри и ставляють сєти дєрєвяныи (1552 *ОЧерк.З.* 12); у

Володимєри, на я(р)ма(р)ку збо(р)но(м) с товаро(м) свои(м), з скрынями и и(н)ши(м) начи(н)ємъ дєрєвєны(м)... товары свои // ѡ(т)мыти(л) (Володимир, 1569 *ТУ* 134-135); д҃ва кр(с)ты дєрєваныи малєваныи (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 1 зв.); все будоване деревянное... слабо и небезпечно (Житомир, 1585 *АрхЮЗР* 3/I, 17); людє... жєбы сѧ нє кланѧли... бо(л)вано(м) золоты(м) и срєбрєнымь мѣдєны(м) и камєны(м) и дєрєвєны(м) (XVI ст. *КАЗ* 621); Пивница противко церкви, с дверми и с кратою деревяною, с пробоями и з защипками (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); На каждый день кажетъ каждому свой крестъ (имѣти),... не дереванный або срѣбрьный (поч. XVII ст. *Вол.В.* 86); Ісаія и Іеремія... мученицко зъ того свѣта зешлыи: оный // ... деревяною пилою перетертъ былъ, а овый въ яму болота... былъ укиненъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 835-836); Сосꙋдъ дрєвѧ(н): На́чи(н)є дєрєвѧ́ноє (1627 *ЛБ* 119); Тамъ же единъ болванъ барзо великий, деревяній, поганский, упалъ на землю... и розбился надвое (Вавилон, 1635-1636 *АрхЮЗР* 1/VI, 711); стѣна по(д) ѡкнами дрꙋка(р)нѣ... дєрєвяная (Львів, 1638 *ЛСБ* 1043, 50 зв.); нєхай бꙋ́дє кро́въ по всє́й зємли єги́пєцкой, та́къ в начи́ньахъ дєрєвѧны́хъ, я́кѡ и в ка́мєнныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 84 зв.).

◊ **деревеноє мыто, мыто дереваноє** *див.* **МЫТО.**

Див. ще **ДЕРЕВЪНЫЙ.**

ДЕРЕҐОВАТИ *див.* **ДЕРОҐОВАТИ.**

ДЕРЕҐОВАТЪ *див.* **ДЕРОҐОВАТИ.**

ДЕРЕЖКА *ж.* Ряденце, килимок: коц взорыстый фарбованый, полотномъ подшитый, новый, за золотыхъ десет; дережка пестрая за два золотыхъ; капелюшъ за золотыхъ чотири... отецъ Касиян и тот Панас кгвалътовъне забрали (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 1/VI, 730).

ДЕРЕЗА *ж.* Дереза. Вл. н., *ч.*: Иванъ Дєрєза (1649 *РЗВ* 434).

ДЕРЕНЪ *див.* **ДЕРНЪ.**

ДЕРЕЧА *ж. Діал.* дереча "сорт кислих вишень". Вл. н., *ч.*: Пилипъ Дєрєча (1649 *РЗВ* 341).

ДЕРЖАВА, ДЕРЪЖАВА, ДРЪЖАВА, ДРЬЖАВА *ж.* **1.** Маєток, вотчина, володіння: люди корꙋнныє... дє(р)жавы пана миклаша... вєли ѡ(т) бꙋга до врочыща дымєницы (1546 *ОГ* 59); а потомъ, намысливъшися засъ до домовъ своихъ, шли... до отъчизны своее, до державы его милости, до Межирича (Володимир, 1585 *АрхЮЗР* 6/I, 150); мєжи имє(н)ємъ поводо(в)... а имє(н)ємъ дє(р)жавы вм(с) радомылє(м) Самъ ѡчєвисто... сталъ напроти(в)ко поводо(в) мєнованы(х) (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Имѣнїє: Ма́йно(ст), маєтность, бога́тство, имѣньє, до́бра, Та́кжє: дръжа́ва (1627 *ЛБ* 48); на котороє вєсѣлє во(з)ва(л) бы(л) людє(и) [Панъ Матєꙋшъ] зацныхъ до дє(р)жавы своє на то(т) ча(с), до сєла ѡсовєцъ (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 2 зв.); возъны(и)... въ сєло... урядовънє инътромитовалъ и рєалитєръ в дєръжаву и съкутєчъную посєсию подалъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

2. *(країна, володіння)* держава: Іосафатъ царь,... заказавъ у всюй державѣ своюй, што бы постили и молилися Богу (XVI ст. *НЄ* 26); тоты люде дуръныи, Гадаряне, просили Христа, што бы пушовъ вонъ изъ державы ихъ (Там же, 153); А надто обачъ, же и православная вѣра обогачаетъ паства христіянскіе. // Аза не широкіе суть мѣшканя Рускихъ краев? Аза мала дръжава и царство Московскихъ земель? (1603 *Пит.* 9-10); тогда некоторые пробаторы вѣры и благочестия нашего и латынского мниси... окружили... Венецкую державу (1608-1609 *Виш.Зач.* 221); нє ма(ш) мѣсца и краины в дєржавѣ..., в зємля(х) и повѣта(х) православного Народꙋ ро(с)сїиского Гдє бы шко(д)ливого новозмышлєно(є) ꙋнѣтъскоє По(д)стꙋпъноє и погибє(л)ноє єрєси нєзбо(ж)ныє Апостатовє..., ѡ(т) цє(р)квє Матъки своєє ѡ(т)стꙋпили (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1); зычу, абы Господь Богъ... сохранилъ вашого найяснѣйшого королевского величества... здоровье, при щасливыхъ всегда вашихъ и державы вашея, короны Полскія сукцесахъ (Київ, 1622 *АрхЮЗР* II, 73);

державність: узявъ царство выдъ жидувъ,... чомъ не имаютъ своеи державы, али сутъ у гнѣву божумъ, чомъ не имаютъ царя своего, не имаютъ пророковъ (XVI ст. *НЄ* 129);

перен. місце, територія, сфера ділянки, де хто-небудь почуває себе повновладним господарем: Ты же, костеле латынский,... дедичем вѣчным (помпы,

славы, суетного могутства и видимое державы...) именуешися (1608-1609 *Виш.Зач.* 229); Яко дв(д)ъ мо́ви(т): Ты ѡбладає(ш) дръжа́вою морскою. и влъны єго ты оукротиши (XVI ст. *УЄ* №29519, 94); яко пр(о)ркъ двы(д) пишє... мова(чи) жє ты владає(ш) дръжавою моръскою, а боурѧ въ(л)ны ты оукрочаѥ(ш), и за(с) мови(т) жє ста(л) дхъ боу(р)ный, и по(д)нєсли сѧ во(л)ни єго (к. XVI ст. *УЄ* 31, 216).

3. *(право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь)* влада, повноваження; сила, могутність: дєржава и моцъ бѣсовская погоублєна є(ст) (1489 *Чет.* 171 зв.); Но то́чїю самымъ мєщаномъ лвóвскимъ... на томъ манастыри ихъ во всє́мъ вла́сть и дєржа́ва ѡ(т) рода в родъ... да будєтъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143); сна́ть жє вєли́кїє рѣчи о собѣ мо́витъ и собѣ прєложє́нство нѣѧкоє и вла́сть оутворѧ́єтъ, прєзъ котóрꙋю и сна бжого звє́рхность и дєржа́воу понижаѥ́(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.); Кто вѣруетъ у Іисусъ Христа, не будетъ погубленъ, али будетъ имати пожитокъ вѣчный, до котрого, милостивый Боже, умѣстити (насъ рачъ) дѣля Христа, сына своего, емужъ слава и держава во вѣки вѣкомъ, аминь (XVI ст. *НЄ* 211); всѣ родовє слꙋжити ємоу боудꙋть а дръжава єго вѣ(ч)наѧ котраѧ ємоу нѣколи ѡ(т)ната нє боудєть а цр(с)тво єго нѣколи нє можє(т) быти изрꙋшєно (к. XVI ст. *УЄ* №31, 78); нєха(и) да будє(т) за(в)шє чє(ст) и слава и дє(р)жава во бє(з)конє(ч)ныя вѣки ами(н) (1600 *УИ* 1911/2, 14); то(и) бо є(ст) нашъ защы(т)никъ и застꙋпни(к) крѣпо(к)... томꙋ жє слава и дє(р)жава подобаѥ(т) въ вѣки (Кричів, 1600 *ЛСБ* 352, 1); якѡ томꙋ сла́ва, чє́сть, и дєржа́ва, хвалє́нїє, и блгодарє́нїє, кꙋпнѡ съ Ѡ(т)цємъ, и Дхомъ єгѡ стымъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59 зв.);

перен. опора, підпора, підтримка: Ко́тва: Ко́твица. Прєноснѣ, дєржа́ва, ꙋтвєржѣньє, въспоможє́ньє, потѣшє(н)є, ꙋтѣчка (1627 *ЛБ* 55).

4. Панування, управління, зверхність: положєнъ бы(с) сии ап(с)ль... въ ѡбитєли вєликиѧ лавры Дє(р)мани при дрьжавє вєлика(г) королѧ Жигимо(н)та (Дермань, 1538 *Перетц.* 108); просєчи Бога Створитєлѧ за господарѧ, Єго Милость, и доброє строитєлство дєржавы господарства єго, и за народъ Христиѧнский (1577 *AS* VI, 79); то все покрадено естъ съ церкве, за державы небожчика Ионы Красеньского (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/І, 233); всєлє(н)скій собѡ(р) ото(з)ватисѧ, тотъ то єсть найвышшаѧ дєржава црковной власти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); сажавка нова, всыпана за державы отца Семиона (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 300); Могꙋтство: Дръжа́ва, цѣса́рство (1627 *ЛБ* 164); громады зобратъ не допустилъ... хотячи... абы презъ тое панъ протестуючого не доведался о шкодахъ, которые въ той маетности панъ Ланевский за державы своее починилъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/І, 492); Ты всѣми Нбса́ми нєвомѣсти́мый Вєли́чєствомъ за́вшє бытнои бѡ(з)кои и́сности свои, И всєси́лною Вла́стїю дєржа́вы твои (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.).

5. *(все живе; все навколишнє)* світ: Не можетъ, мовитъ, душа, выддѣливши ся выдъ тѣла, у сюй державѣ будушловати, чомъ душѣ праведныхъ у руцѣ Божуй (XVI ст. *НЄ* 103).

6. *(золота куля з хрестом наверху як емблема влади)* держава: Скі́пєтръ: Дєржа́ва, и́ли лѣска ца́рскаѧ, а(б) бє́рло, а(б) па́лца(т) кролє(в) (1627 *ЛБ* 232).

ДЕРЖАВНЫЙ, ДЕРЪЖАВНЫЙ, ДРЪЖАВНЫЙ *прикм.* **1.** *(який перебуває у чийомусь володінні)* власний: пєтръ Собичъ... листы ѡдърочъныє ѡ(д) сꙋдꙋ зємъского... до маєтъности на тотъ ча(с) дє(р)жавъно(и)... на чє(р)нєковє... до сєла... рокитъно(и)... ѡ(д)нє(с)лъ и положилъ (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 56);

у знач. ім. власник, володар, правитель: Дєржа́вный. Possesor. Dominator (1650 *ЛК* 443).

2. *(який має владу)* могутній, вельможний: павєль ты(ж) рєкль къ игємоноу // фистоу. дръжавныи фистє (вєльможный) каждыи члкь которы милоуєть бга. дръжавоу (моць) на(д) стра(ст)ми бо́дєть (!) мѣти (1556-1561 *ПЄ* 202-202 зв.); (вєлъмож'ны(и) дръжав'ны(и) ѳєофи́лє абы єси выдаль прав'доу тыхь словь тыхь рѣчїи въ нихь жє єси наоучєнь быль (Там же, 202-204 зв.); Сию книгꙋ пнъ Андрєи Сєряга... даровалъ... вызницкои цєркви... при державном крали Гїωргїи Ракоцимъ (Нижня Вижниця, 1647 *Паньк.* 24);

у знач. ім. могутній: Х(с)ъ... дх(в)но ѡсвѣчиваєтъ оу тємности оума своєго державныхъ и свѣ(т) бо єсть Х(с)ъ (1489 *Чет.* 217).

ДЕРЖАВЦА, ДЕРЖАВЪЦА, ДЕРЪЖАВЪЦА, ДЕРЖАВЦЯ *ч.* **1.** *(намісник королівського замку або староства)* державець: Я юреи михаилови(ч) монто(в)товича воєвода киє(в)ски(и) дєржа(в)ца черниго(в)ски(и) и любєцки(и) (Київ, 1508 *ПИ* №4); При томъ были: маршалокъ дворный панъ Григорей Станиславовичъ Остиковичъ, маршалокъ, Слонимскій державца, панъ Янъ Литаворъ Хребтовичъ (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); При том был князь Ян, бискѹп Виленский,... // ... пан Юрьи... маршалок земский... державца Мєрєцкий... и иныє панове (Вільна, 1522 *AS* III, 240-241); Вєльможнымъ пномъ ихъ мл(с)ти, князю стєфану корыбутовичу збара(з)кому, воєводє троцъкому, дє(р)жавцы жослєнъскому (Кременець, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 72); отъ Адама Соколского, державцы Полтавского,... воеводѣ... Семену Микитичю (Полтава, 1647 *АЮЗР* III, 98); тотъ же возный, зъ шляхтою вышъменованою, будучи в месте Ровным, реквировал урядовне справедливости з тих месчан у державцы их, его милости пана Миколая Богдашевского, тое справедливости не учинили (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 538).

2. Власник або орендар земельного маєтку: єстлибы тот, хтобы... против того листѹ нашого — бы ся ѹспирал, тот маєть пєрво заплатити на замок господарьский, на Крємянєц, томѹ дєржавцы, хто бѹдет... тот замок дєржати, сто коп грошєй (Острог, 1514 *AS* III, 113); голѹбь нє хотѣ(л) на то ѡтповѣдати и(ж) нє єсть жадны(м) дєржавцєю домѹ того прєднаписаного (Кам'янець, 1577 *ЛСБ* 1201); урожонымь ивану хрєницъкому подъсу(д)ку ншєму зємскому... сябромъ а дє(р)жа(в)цомъ имѣнъя бурємъля (Луцьк, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 109); ты,... пану Немиричу, яко вла(ст)ному ω(и)чичу и споко(и)ному дє(р)жа(в)цы имє(н)я и кгру(н)ту... шкоду чини(ш) и кгру(нт) єго забирає(ш) (Київ, 1591 *ККПС* 84); Писалъ... до мене Федора Загоровского,... панъ Григорей Балабанъ, державца всѣхъ добръ манастыра // Жидичинского, обтяжливе жалуючи... на Василья Кравца (Володимир, 1596 *АрхЮЗР* 1/I, 485-486); Стяжáтєль: Набы́вшій, áбо дєржавца (1627 *ЛБ* 124); Урожоному пану Александрови Кирдиевичови Дзюсе, арендарови албо державци места Лисянки, если оселый — яко оселому, а если неоселый — яко неоселому (Житомир, 1632 *ТУ* 297); возъны(и)... подъданы(х) тамошъних до гъромады зволавъши и ω новымъ дєръжавъцы имъ ωбъвєсътивъши, подъданъство и посълушєнъство ажєбы звыча(и)ноє пану своєму пєлънили, ωбъвєсътилъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. Володар, правитель, пан, господар: міродє(р)жєцъ, дє(р)жа(в)ца того свѣта (1596 *ЛЗ* 56); сано(в) ты(х) которы(х) єстє в римѣ наздобывали за шматинѹ или вѣхоть бы єстє нє вмѣнили, алє што(ж) коли вмѣстити ми(р) и єго любо(в), и дє(р)жавца ѡного ва(м) нє попѹсти(т) (1598 *Виш.Кн.* 275 зв.); братие,... облецѣтеся в зуполную зброю Божую, быстє мѣли стати..., против державцямъ, темности вѣка сего, против духовным злостямъ на небесѣхъ (Вільна, 1600 *Катех.* 80); с прєложє(н)ства котóры(м) паноує(т), нє на(д) людми, áлє на(д) прєложóными дє(р)жáвцами свѣта того тє(м)ностїй, жáдє(н) єго стрѹтїти нє мóжє(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 104); тоє видѣлъ іωсифъ вєръноу(л)ся... и поча(л) єго просúти... ω пилáтє... дръжáвцє... прошоу... дáй ми тѣло іса... добродѣя моєгó (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 98 зв.); онъ ємѹ ω(т)повѣда(л) подношѹ рѹки мои до г(с)да бга высóкогω дєржáвцы нба и зємли (серед. XVII ст. *Хрон.* 23 зв.).

ДЕРЖАВЧИНАЯ *ж. (дружина державця)* володарка: Присылали... до мене Кгрик(о)ра Еневича, подписка кгродского луцкого... державчиная чернъчъгородъская пани Фронцишковая Хваличевская... весполок зъ сыномъ своимъ... служебника своего Яна Ленского з листомъ его королевское милости... по полску писанымъ (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 246); Войтъ дей и з мещаны... хотели у звонъ ударити, абы того... розбойника Круковского поймать. А пани дей Консиновская, державничая Городецкая, прибегши, мещаномъ не дала звонити (Житомир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 418).

ДЕРЖАНЄ, ДЕРЪЖАНЄ, ДЕРЖАНЪЄ, ДЕРЖАНЬЄ, ДЕРЪЖАНЬЄ, ДЕРЖАНИЄ,

ДЕРЖАНА, ДЕРЪЖЕНЄ, ДЕРЖЕНЬЄ *с.* **1.** Володіння, посідання: Я Павел Нарꙋшович, секретар господарьский взѧл есми въ слꙋжебника кнѧзѧ Федорова… ꙋ Грина… серебщины з держанѧ кнѧзѧ его, з Медина пѧтнадцат копъ грошей (1534 *AS* III, 471); па(н) федо(р) гаврилови(ч) холуневъски(и) ѡповеда(л) и(ж)… имаючи то все в де(р)жанью своемъ ѡ(т) бра(т)и… проси(л) мене абы(х) я ему… дозволи(л) тыи ча(ст)ки его в ы(и)ме(н)и… па(н)у грицку сенюти ку его потреби продати (Кременець, 1552 *ЛНБ* 103, 26 / Id. 1805, 1); хто бы кого выби(л) зъ споко(и)ного де(р)жа(н)я та(к) з ыменья яко ѡ(т)нѧтьемъ люде(и) кгру(н)-то(в) то(г)ды ѡны(и) выбиты(и)… ѡ(т) выби(т)я, мае(т) припозвати того хто его выбилъ (1566 *ВЛС* 58 зв.); записую… часть фолварку, которое пустует и лежит пляцем неподалеку Гнидавы, але што тепер в держаню и вживаню своем маю (Волковиї, 1572 *АрхЮЗР* 8/VI, 385); су(д)… тое име(н)е… Семашку в де(р)жа(н)е присуди(л) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 92); записую и(м)… на вси(х) ты(х) име-(н)яхъ кгру(н)то(х) и пожи(т)ко(х), которы(х) я и по се(с) ча(с) в де(р)жанью свое(м) ме(л), сꙋмꙋ пнзе(и)… двана(д)ца(т) тисече(и) ко(п) гроше(и) лито(в)ски(х) (Пашева, 1592 *ЛНБ* 5, II 4047, 86 зв.); тое именье помененое и(л)иньцы… панꙋ воеводе… яко властно(ст)… поступили, въ моць в де(р)жанье его мл(с)ти подали (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 139); мае(т)но(ст) свою… до реа(л)нои по(с)сесыи и споко(и)но(г)[о] де(р)жаня и ужываня… пану Мо(с)чени(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, (1649 *ДМВН* 181);

право на володіння (чим): А пак король… за позванемъ кнѧзѧ Коширского допꙋстил емꙋ светки своими держанѧ доводити (Львів, 1537 *AS* IV, 84); якожъ такового звечного а давного держаня, ижъ тые озера здавна на тые церкви Божи супокойне суть держаны, готовъ есми довести доводомъ добрым, водлугъ… статуту прав земских (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 41); на которо(и) полѧне капу(с)-ти(н)ско(и) игуме(н) и че(р)нцы… доводечи держа-(н)я своего показали передо мною выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) (б. Києва, 1585 *ЦНБ* ДА/П-216, 3); **войти в держанье** — стати власником, посісти якесь майно, маєток: ино мы будꙋчи того добре ведомы же име(н) жо(р)нища е(ст) властное деди(ц)ство пно(в) дꙋби(ц)ки(х) которого яко ѡни зъстарода(в)на та(к) и по ни(х) па(н) по(д)коморы(и) выше(д)ши в де(р)жа(н)е… на то пну по(д)коморому дае(м) тот нашъ ли(ст) (Жорниища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); **въ держане (держанье) взяти (взѧт)** (що) — привласнити (що), стати власником (чого): во въси тые именья… увезали и въ держане взяли (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 322); кнѧзь Роман,… волен бꙋдеть тые замки и дворы и села… в моц и в держанье… свое взѧт (Камінь, 1571 *AS* VII, 382); **въ держане (ку держанью) прийти** — те саме, що **войти в держанье**: А хто бы с чужозе(м)цовъ… важилисѧ што с того ꙋпросити взяти и в де(р)жа(н)е при(и)ти а ꙋпомenены(м) будꙋчи того за разомъ не поступи(л), то(г)ды маетность его вся мае(т) быти взята до… ска(р)бу ншго великого кнзьства лито(в)ского (1566 *ВЛС* 3); росказꙋю, жебы… шпиталей нарꙋшать не смѣли, и абы все то, кгды лѣтъ своихъ доростꙋтъ кꙋ держанью тыхъ именей моихъ… прийдꙋтъ, черезъ нихъ на церкви и шпиталѣ… ѡтдавано было (1577 *AS* VI, 80); **быти въ держанью** *див.* **БЫТИ.**

2. Орендування, оренда: до лет сынов ее тыи земли верхуписаныи княз Костентин… по половине дал в держане до того часу, поки ся конечная справедливость станет отцу архимандриту… с княгинею Корецкою и з сынми ее (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23); з держаня именя моего Радошина и приплодку з стада вѣно дѣвкамъ нашимъ давати маетъ (Піддубці, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 103); Хазко Есманович сознал: иж мел в держаню своем село Подгайцы от пана Ивана Подоленина Красноселского за листомъ его у тридцати копах грошей личбы литовское (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 139); в то(м) па(н)стве… городо(в) дворо(в)… де(р)жане(м) врядовъ земъскихъ и дворныхъ… чꙋжозе(м)цомъ и заграни(ч)нико(м)… давати не маемъ (1566 *ВЛС* 3); А што мне на держанье войтовское сеножати… панъ войтъ листомъ своимъ ѡбовезалсѧ… дать и его на враде… кгродскомъ… зезнать (1577 *AS* VI, 82); А тꙋю мае(т)но(с)ть… симъ

ли(с)томъ моимъ... в де(р)жане... за(с) подаю (Острог, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 32).

3. Користування (чим), вживання (чого): которое держане и посесия,... отъ пана Черниковского, дворянина его королевское милости, епископии Володимерское... зуполне мене дошло (Володимир, 1580 *АрхЮЗР* 1/I, 131); Поссе́сіа: Держа(н)є, ѹжива(н)є (1627 *ЛБ* 228).

4. Влада, панування, правління: чаяли бо єго пло(т)ного цр҃а... ажьбы моглъ и(х) ѡ(т) держанья римъского свободиті (1489 *Чет.* 166); Браславль за деръжанья того жъ кн҃зѧ Корецького (1552 *ОБЗ* 142); Веніца за де(р)жанья кн҃зѧ богѹша Корецького (1552 *ОВін.З.* 129 зв.); Че(р)касы за де(р)жаньѧ пн҃а яна хрщоновича замокъ (1552 *ОЧерк.З.* 4); бояръ и подданыхъ всѣхъ подъ послушенъство и держанье дей свое подбилъ (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 1/I, 143); обецуемъ... того Переяславля... ни въ чомъ себѣ не привлащати, въ нихъ ся вступовати зъ моци держанья своего (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 287); де(р)жа́ва, мо(ж)ность де(р)жа(н)є, дѹжость (1596 *ЛЗ* 43); Прибудовал тыжъ отецъ Семионъ, игуменъ Пересопницкий, за держаня своего в монастыри келий шесть новых и свѣренъ великий (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 298); є(с)ли бы за де(р)жа(н)я его мл҃(т)и пн҃а Соколо(в)ско(г)[о] якая кры(в)да переказанимъ педиме(нт) ѡ(т) яки(х) ко(л)ве(к) ѡсо(б) в то(м) (!) мае(т)ности деяла, борони(т)... ку тому и са(м) з особы своеє (Житомир, 1609 *ДМВН* 177).

5. Дотримання (чого): те(ж) такоуюю(ж) власне яко и генрикъ присягѹ в' мекгешоу поприсягъ, межи иншими и тотъ выше припомненый о конфедацій держанью часы вѣчными (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 23 зв.); якъ до держаньѧ всѣхъ папескихъ оухвалъ, на остатокъ и до триденского синодѹ на которомъ жаденъ з грековъ ани рѹси не былъ, насъ обовѧзати хотѧтъ и обовѧзѹютъ (Там же, 44).

6. Існування; підтримування: кождомѹ братѹ, на держа́нѧ Таково́го бра́цтва роукѹ, дати мае(т), где и встѹпного до скри́нки бра́цькоє зара(з) положи́ти пови́ненъ бѹде(т) грошій ше́сть (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40).

Пор. **ДЕРЖАТИ.**

ДЕРЖАТИ, ДЕРЪЖАТИ, ДЕРЬЖАТИ, ДЕРЖАТЬ, ДЕРЪЖАТЬ, ДЕРЖАТИ, ДРЪЖАТИ, ДРѢЖАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що) *(тримати в руках, не дати впасти)* держати: ѡ(н) [каноникъ]... поведи(л) маю де(и) ли(ст) капиту(л)ны(и) и чо(л) передо мною в рука(х) свои(х) держачи (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 63); Одна, свечу держачи, свитила, а иншие стерегли, жебы хто не подбачил (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 369); до(л)го на(м) б҃ъ трпѣти рачитъ, абовѣмь... хоче́тъ абы(х) мы сѧ... з ѡными с҃тыми... зна́шли, дръжачи въ роука(х) не то(л)ко ла(м)пады..., але и ѡле́й (1589 *Розм.пап.* 2); Сиби(л)ла...//... ходи(ла) в' чорно(м) ѡдѣнью... ѡ(б)вѧза(в)ши в'лосы о́коло голо́вы, ро́гъ в' рѹцѣ дръжа́чи (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75-75 зв.); Рѹко́ю Держи́тъ квѣтокъ, дрѹго́ю Кни́гѹ, та́м'же Кади́ло (Вільна, 1620 *Лям.К.* 27); в чо(м) сѹтъ подо́бными жезлѹ Мѡисе́овѹ, котры́й гды в' рѹцѣ свое́й держа́лъ Мѡисе́й былъ жезло́мъ, ско́ро за́се поки́нѹлъ ѡ́ногѡ на́ землю, а́лить сталъ змі́єю (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 945); Ре́клъ Іѹда: што хо́чешъ же бы́мъ тобѣ далъ в заста́вѣ: ѡ(т)повѣдала: пе́рстень твой и мане́ли и по́сохъ, кото́рый въ рѹцѣ держишъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 63).

2. (кого, за що) *(взявшись за що-небудь, не відпускати)* держати, тримати: бра(т) ее ицко за руки де(р)жа(л) чого сѧ де(и) де(в)чина злѧ(к)нула (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); "А якомъ первей поведилъ, же Ганънуска за ноги держала, а Каскою мене намовляла на то", — поведилъ засъ (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504); а кг(д)ы его левъ хо́тѣ(л) пожерети, ѹпха(л) емоу рѹкѹ в' го́ртань, и дръжа(л) за ѧзы(к) так' до(л)го а(ж) л'ва оуморилъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 61); Рыцеръ оужа хи́бкою держачи́ рѹко́ю значи́тъ, же бы́лъ напо́лненъ М(д)ростю с҃тою (Київ, 1624 *На г.Долм.* 2); Пилно стережѣте, И в рѹкахъ своихъ ѡрѹжие моцно держѣте, А якъ до васъ придѹтъ, грозно ѡ(т)повѣдайте (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 29); Єсть на мо́ри еди́на ры́ба невели́ка... кото́раѧ такѹю мо́цъ в' собѣ ма́е, ижь хо́чь набо́лшїй кора́бль... оухвати́вши держа́ти бѹде по́ки хо́четъ и не да́сть емѹ з мѣста поступи́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.); зразѹ дрѹгий выходачій пѧтѹ брата держалъ рѹкою (Там же, 396).

3. (що) *(служити опорою чогось)* держати: Яко ѳунъдаменътъ наперъвая естъ речъ, которая все будованье дерьжитъ, такъ // Петръ светый наперъвшою естъ головою церкви Божее, на которомъ се вся спираетъ (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 244-246); Камєнь, в᾿ оуглѣ бꙋдована положєный, зрꙋбы двохъ стѣнъ дєржитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 491);

(бути прикріпленим) держатися, триматися: тая шкута єстъ ба(р)зо старая... на нє(и) пусти(ти) збо(ж)я нєбєзпєчно, бо лє(д)во в трєтє(м) врєкгу тє(р)тица гвоздо(м) дє(р)житъ, такъ згнила (Володимир, 1602 *ТУ* 234);

перен. (кого чим) допомагати, підтримувати: Постилъ и Моисєй пророкъ... м҃ дну, не илъ нѣчого, али Бгъ державъ его муцювъ своевъ (XVI ст. *НЄ* 16).

4. (кого, що) *(затримуючи, не віддавати, залишати в себе)* держати, перетримувати: А єстли бꙋдꙋть кони чꙋжогородъцовы ино тотъ хто выгналъ маєть старостє дати... по в҃і грошє(и) и дєръжати ихъ ажъ чꙋжогородє(ц) заплати(т) (1552 *ОЧерк.З.* 9); того коня полторы недѣли въ себѣ держалъ, а пану старостѣ... не оповѣдовалъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 168); твоа м(л)... ѡбєща(л) вса яжє єси пограбилъ в монастыри вє(р)нꙋти што и до н҃нѣ нє вє(р)таєшъ, дє(р)жишъ нє пра(в)дꙋючи (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1-1 зв.).

5. (кого) *(примушувати перебувати, знаходитися де-небудь проти волі)* держати, тримати: ѡна тых часовъ,... на ярмаркꙋ Ѡстрозскомъ шести чоловѣковъ... поймати и ꙋ вєзєнє осадити казала и тєпєри их ꙋ вєзєню дєржит (Краків, 1542 *AS* IV, 317); Постник боярина полонского Труша безвинне збил и в везеню держал (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 102); а так прошє, абысь тамъ... рачилъ... єхати и єго... взати... и до... наꙋки Єго Королєвскоє Милости ꙋ вєзєню дєржать (Луцьк, 1564 *AS* VI, 241); Мацєви(ч), нє (д)баючи... на то(т) листъ... мєнє, дє(и), до вєзє(н)я всади(л) и дє(р)жа(л) чєрє(з) дєнь и чєрє(з) но(ч) (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); А вм(л)... рачи(т)сє ѡбражатъ... яко бы(х) я мєлъ... дєтє(и) шко(л)ны(х) ѡковавшы жєлєзы ꙋ вєзєню дє(р)жати (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); Та(м) жє то(го) жида в вєзє(н)ю за сторожою ночъ и до полудня дє(р)жалъ (Володимир, 1608 *ТУ* 245); Гдыбы который зацный... ч҃лкъ держанъ былъ в᾿ вазє(н)ю, ѡ которогѡ вызволєню єсть надѣа, и ижъ маєт᾿... нагородити тымъ, которыи в᾿ єго потрєбѣ литость на(д) ним᾿ мѣли, и добродѣйствы своими вспомагали (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 164); невѡлниковъ ѡ(т) вѣка дєржимыхъ Праѡтєцъ... с тє(м)ници адовы свободивъ (Чернігів, 1646 *Перло* 63 зв.); Слыш, пане, плач маток и дѣток нєвинних, Котрих тен бѣсурман держит в путах сильних (1648 *Єлег.* 153).

6. (що) Держати, тримати, зберігати: нехай бы твой служебникъ ключи въ себе держалъ (Вільна, 1523 *АЮЗР* II, 132); Ключъ ѡтъ порохꙋ дє(р)жалъ пꙋшка(р) (1552 *ОЖЗ* 120); А скрынька маеть быти справне у цехмистра, а ключь по каждого брата рядомь дръжати (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 52); которою сꙋмою дє(р)жачи єи ꙋ сєбє прироби(л) бра(т)ствꙋ за то(т) ча(с) зо(л) по(л) сто пя(т)дєся(т) (Львів, 1608 *ЛСБ* 1046, 3 зв.); видєлъ вє(л)цє постєрєгано абы книги ри(м)скои наꙋцѣ противныє, ѡ(т) жадного з нашихъ, ани дєржаны ани читани нє были (Єв'є або Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 4 зв.); два брата ста(р)шїє ключѣ ѡ(т) самои скры(н)ки оу сєбє дєржати маю(т) (бл. 1624 *ПВКРДА* I-1, 43); Пр(о)рок᾿ Б҃жій Д҃вдъ Киѡт᾿ ал᾿бѡ скриню примѣра,... у сєбє дєржати боалса (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 914); сл҃нцє... тои пари нє можетъ долго держати, рихло на долъ спадетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

7. (що) *(про напрям руху)* дотримуватися, держати: ѡт того Шапчина мохꙋ къ лѣсꙋ, держачи лѣс по правє къ Задыбом, а дꙋбровꙋ по лєвꙋ к Ковлю (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); ѡ(т) того ставища вєли тою жъ рєчкою чо(р)ною дєръжачы тєшовъ лє(с) по лєво(и) сторонє (1546 *ОГ* 49 зв.); от тых Вертепищь, держачи тыи Вертепища по праву от села Бородчичкого (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 14); И ѡ(т) тоє пєты уза(в)ши,... єдучи по право(и) руцє, дє(р)жєчи рє(ч)ку Луковицу, привели на(д) лє(с) (Київщина, 1600 *ККПС* 159); границы тыє скончивши, дєржачи отъ мєсца до мєсца якося выжъ ограничило (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 71).

8. (кого) *(наймати для виконання певних обов'язків)* держати, тримати: онъ намъ подвязался съ тыхъ корчомъ сторожу въ поли отъ поганства татаръ завжды держати (Краків, 1510 *Любав.* дод. XXVII-XXVIII, №21); сторожꙋ польнꙋю часꙋ лєтнєго только длѧ пашньи дє(р)жать мєщанє ѡ(д)нꙋ ꙋ мили ѡтъ мєста на врочищи (1552 *ОВін.З.* 132 зв.); На поли сторожꙋ дєръжати повиньни складаючися тє(ж) на то вси (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); кгды... Тымофєи, друкар... приєхавъши по потрєбах своих до мєста Острога, ...тєды... пан Бучаискии... помочником своим оного... дєржати росказавъши (Луцьк, 1625 *ПІФ* 146);

утримувати, забезпечувати: дяка месчане четвертенъские своимъ коштомъ держати маютъ, жебы диты ихъ учылъ (Луцьк, 1642 *КМПМ* II, 235); Мѡисє(и)... рєклъ до г(с)да... Плачꙋ(т) на мєнє, мовєчи: дай намъ масо абы єсмо єли. Нє могꙋ самъ дєржать всєгѡ людꙋ тогѡ, бо мнѣ тѧжкїи єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.).

9. *Перен.* (кого і без додатка) *(про хворобу)* схоплювати, мучити; триматися: та кто пришовъ май перше, та ся купавъ, здоровъ // бывъ выдъ усякои неволѣ, што его держала (XVI ст. *НЄ* 57-58); коли ѡгнєваѧ нємо(ч) дръжати боудє(т) възми бѣлои вєнєди(к)ты корє(н) или былинꙋ я(ж) на(д)щєср(д)цє (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); Та(к)же кого трѧ(с)цѧ дръжи(т), то оувари чо(р)нобы(л) тъпло пии (Там же, 11).

10. (що і без додатка) *(володіти на правах власності чимсь, мати у власності щось)* держати: дєржал бы єси их по томꙋ, как было за кн‹ѧ›зѧ Михайла... конєчно (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Кн‹ѧ›зь Андрѣй рєк: нє вѣмь, которым ѡбычаєм дєржить кн‹ѧ›зь Фєдоръ тоє подворьє (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); за его к нам верную службу тое село Тулеговичи со вещи с тым ему дали, какъ на насъ держало (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); Маєть ѡн и єго справєдъливыє наслєдки тыє... сєла дєржати з людми и со всими их зємлѧми... и сєножатми (Львів, 1509 *AS* III, 70); мает его милость тое имене держати, и вживати, и ку своему лепшому... обернути (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI, 13); маю(т) ихъ м(л). тоє имє(н)є моє Пулины дєржати и вживати, ку своєму лєпшому пожи(т)ку ѡброчати (Житомир, 1584 *АЖМУ* 134); ꙋв оно(и) скры(н)цє... имєломъ... тєстамє(нт) нєбо(ж)чика... на имє(н)я гли(н)ско... котороє я дє(р)жу... ѡ(т) ко(л)ко дєсѧть лєтъ (Черкаси, 1589 *ЦНБ* II, 23258, 1); прє(д) которы(м) правомъ ꙋпоминали сѧ тыѣ то мадарашєвє ꙋ вы(ш) мѣнованого миска которы(м) способомъ ѡ(т)чи(з)ну и(х) дє(р)жы(т) (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 1 зв.); которое имѣнье ее милости отъ мене держитъ за листомъ моимъ головнымъ (Київ, 1592 *АСД* I, 186); а тыє прїятєлє моє которыє бы тꙋю маєтность мою по мнє дєржали и ихъ потомство... нихто тоє цєркви при нєй монастыря пꙋстошити николи нє маютъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 47); хтожбы колвекъ тот подварокъ держав, жаднои пєрєшкоды чинити не маем (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); которую маєтъностъ... по(з)ваны(и) нє вєдати за якимъ правомъ... ꙋпоръне и нєправнє ѡсягнувъши дє(р)житъ (Люблін, 1630 *ЛНБ* 103, 21/d, 2010, 10 зв.); А та(к) мы... ѡны(х) Бѣликовичо(в) при... помєнєны(х)... пожи(т)ка(х) та(к) якото ѡни с про(д)ко(в) свои(х) дє(р)жатъ... листо(м) наши(м) зоставꙋє(м) (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.); **держати къ своимъ рукамъ, к рукам своимъ держати, у рукахъ своихъ деръжати** *див.* **РУКА; держати на себе, на себе держати** — володіти особисто: сам он мает тое имене наше Марковичи держати и вживати на // себе дотол часу, докол тот наклад свой,... выберет (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 193-194); маєтъ панъ городничий тоє имєнє моє... на сєбє дєржати (Луцьк, 1570 *AS* VII, 361); **держати под собою** — мати у власності, володіти (чим): жаловали нам... зємѧнє Волынскии..., штож кнѧгини... дєржала под собою близкость их, имєнѧ, ꙋ Волынской зємли... бєзправнє (Вільна, 1507 *AS* III, 44).

11. (що) Орендувати: тєпєрє половинꙋ того мыта ...казали єсмо кн‹ѧ›г‹и›ни... Жєславской... дєржати подлуг пєрвоє данины нашоє (Вільна, 1506 *AS* I, 134); маеть панъ Бонаръ доброволно тое мыто держати и платъ весь съ него въ тотъ годъ на себѣ брати, бо вже Шамакъ и за тотъ годъ Намъ за тое мыто // заплатилъ (Краків, 1507 *РЕА* I, 69-70); маеть имъ рокъ початися тую корчму варити отъ

семое суботы прійдучое и держати маютъ тую корчму годъ весь сполна (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); они не за жаднымъ... дарованьемъ тые именья отъ владыки Володымеръского деръжать, але аренъдою (1554 *РИБ* XXX, 267); Присылал до мєнє ...пан Пєтръ Загоровский... ѡповєдаючи, иж... имєнє Годомичи, котороє Єго Милост... з ыншими имєнами дєржал и дєржати мєл за ѡрандою и за квитомъ ѡт подскарбиной господарьскоє... до Громниц,... нє давши Єго Милости того имєна Годомич до року вєдлє квитȣ,... кнꙗзь Матѳєй... додєржати нє дал (Луцьк, 1559 *AS* VI, 49); Тє(ж) ȣста(в)ȣємъ ижъ коли бы хто которую зє(м)лю дє(р)жалъ... три годы, а спокоємъ сєялъ або ѡра(л) а други(и) пришє(д)ши на тоє полє пожа(л)... таковы(и) має(т) плати(ти) кгва(л)тъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); До плачє́ньꙗ арє́нды нє здастьсꙗ намъ никого примȣша́ти лє́чъ таковыи добра которыи бы за пра́вомъ своимъ посєсорове тєпє́рєшнїє дєржа́ли до живота своє́го, а по смє́рти и́хъ до цр҃квє ворочатисꙗ ма́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37); заха(р)ка з бѣлого(р)щы ѡ(д)далъ... чы(н)шу зо(л) ві҃ просячы абы могълъ и далє(и) тȣю(ж) сѣножа(т) арє(н)дою дє(р)жати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48 зв.); **в посесии держати** *див.* **ПОСЕСИЯ.**

12. (що) *(мати владу над чим-небудь, тимчасово управляти)* керувати, правити (чим): державцы браславскому пану Павлу Ивановичу Сапезе и инымъ державцомъ браславскимъ, хто и потомъ будетъ отъ насъ Браславль держати (Краків, 1524 *АЛРГ* 196); па(н) стецко того ȣрадȣ на собѣ нє хотѣ(л) дє(р)жати и далъ ключѣ црко(в)ныи пану ма(р)кови (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); панъ владыка ...держаль тотъ манастыръ... одинадцать годъ (Луцьк, 1580 *АрхЮЗР* 1/I, 149); тотъ пречреченый Переяславлъ... даемъ держати... сынови... княжати... Острозскаго (Варшава, 1585 *АрхЮЗР* 7/III, 287); влады(ч)ства тє(ж) полоцкого нє мыслилъ держати, и нє хочєтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 19); Гды Ираклі́й Мона́рха Ри́мскоє Па́нство дєржа́лъ, Пє́рскій Ца́ръ Хо́зрой... Єдного зъ Ста́рѡстъ Са́рвара и́мєнємъ зъ ба́рзо мно́гими ти́сꙗчами посыла́єтъ, жє́бы є́мȣ всю Всхо́дною сто́ронȣ зъголдова́ли и въ по(д)да́нство по(д)дали (Київ, 1627 *Тр.* 680); Пото́мъ Симєѡ́нъ бра́тъ єгѡ оура́дъ то́тъ дєржа́лъ ки҃ лѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 495).

13. *(відбуватися протягом певного часу)* тривати: И тако тоє до(л)го дрѣжало а(ж) до григора г҃ го мни́ха, и чо(р)нокни(ж)ника (к. XVI - поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 95 зв.); Лоун҄ный кроу(г), на ѳі҃ лѣ(т), то́й почина́єт҄сꙗ ѡ(т) Гєн҄варꙗ, при нє(м) тє(ж) зла́тоє число, кото́роє ты(л)ко(ж) лѣ(т) дръжи(т), почина́є(т)сꙗ (Острог, 1612 *Час.Туп.* 309 зв.).

14. (що) *(виконувати)* дотримувати, додержувати (що), дотримуватися, додержуватися (чого): маемъ имъ тое право Майтборское твердо держати, во всякихъ члонкахъ прислухаючихъ къ тому праву (Краків, 1507 *АЗР* II, 12); ѡпоустив҄ши заповѣ(д) бж҃ію. дръжитє оуставы стар҄шихь чл҃кь (1556-1561 *ПЄ* 152 зв.); а тую вгоду постановє(н)є и є(д)на(н)є н҃шо во (в)сих ты(х) рєча(х) чло(н)кохъ и а(р)тыкулєхъ... маємъ... з обу сторо(н) твєрдо а нєѡ(т)мє(н)но... дє(р)жати (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25); тое вгоды з вами держати не буду, бомъ ся вжо подалъ у воборону пану Василю Загоровскому (Володимир, 1570 *АрхЮЗР* 8/VI, 294); сиє б҃гоȣгодноє законъноє бра(т)ство... ѡбычая повинъни такъ дєръжати... любовнѡ и тихостию дрȣгъ дрȣга... сєбє творящє (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); если заказувъ не будутъ держати, я ихъ безаконъство буду сокотити (XVI ст. *НЄ* 154); А церковъ Восходная яко приняла отъ святыхъ апостоловъ..., такъ держитъ и обходитъ... и не отмѣняетъ жадное традицией и росказаня такъ апостолского, яко и отцевъ святыхъ (1603 *Пит.* 43); Мо́витъ, бо́вѣмъ, Держѣмо што Бо(з)скимъ зраже́нїємъ на(м) зъ Бо(з)ского пи́сма пока́зано єстъ (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 206); то всє, што Х҃с Б҃гъ мо́вилъ... роска́зȣючи дєржа́ти оухва́лы и порꙗ(д)ки Цркo҃вныѣ, нє то́л҄кѡ на пи́смѣ алє и сло́внє пода́ныѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 81); **слово держати** *див.* **СЛОВО.**

15. (що, чого) *(бути відданим, вірним чомусь)* триматися (чого), сповідувати (що): тая светая единость — не новые речи... а ку тому (и) таковые, которые вамъ ничого не уняли, опрочъ сцызмы проклятое, которое ся ослепъ (упоръне) деръжыте

(Вільна, 1599 *Ант.* 559); заповѣдає(м) таковы(м) моцю бо(ж)ю… абы дє(р)жали мо(ц)нє єдинъ со дрѹги(м) братство спо(и)ноє и любо(в) правъдивѹю мѣти (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); И показуєте потвержѣня папѣзского правила вашего, якъ єсте упросилися держати вѣру греческаго православія до его ласки, доколя ся єму в чом противного що от вас у вѣрѣ грецкой не покажет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Грекове и Россове держатъ правую вѣру, и доводятъ правды еи зъ писма святого (Київ, 1621 Коп.Пал. 904); Кгдымъ мы ласкою всесилного Бога… при церкве… восточное православіи святѣиших патріарховъ благословеніи и послушенствѣ, якосмы святыню приняли и неотмѣнне завше держали и при церкве восточной стояли такъ и // теперь стоимо и моцно держимо (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 280-281) **вѣру держати** *див.* **ВѢРА.**

16. (з ким, що) *(поділяючи погляди, виступати на захист або на боці кого-, чого-небудь)* підтримувати (кого): кто… хочє(т) доброво(л)нє ѹ тоє бра(т)ство встѹпити а то маю(т) та(к) моцно дръжати я(к) в то(м) листѣ є(ст) выписано (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); И копею властного рукописаня того Иосифа знашли у коморе его, што онъ умираючи писалъ, каючися того призволеня, и отступаючи засе отъ Латинъ, не держачи съ ними (1582 *Посл. до лат.* 1141); И прісла(л) писаніє своє ивано(м) попо(м) стряти(н)ски(м) да бы(х) єму прїсяга(л) нє дє(р)жати бра(т)ства Льво(в)ско(г) но противити(с) проти(в) росказаня єго (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); нє дє(р)жимо мы з єрєтиками зо о(т)щєпє(н)цы всѧкими, которыє о(т)стѹпили хри(с)товы во(с)то(ч)ныє цє(р)кви (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); хто братство дє(р)житъ повинєнъ за тѣло(м) пойти по(д) виною фѹнътъ во(с)кѹ є(д)но єстли в нєбытъно(с)ти єго и причиною по(д) свѣдо(ц)ство(м) (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5).

17. (що, чого) *(знаходитися в певному положенні, стані)* держати, тримати (що): оны(и) купє(ц) чєрє(з) ча(с) нємалы(и) ста(в)… спущоны(и) дє(р)жа(в)ши длѧ вєликости воды ста(в)у гулєвє(ц)кого рыбъ ловити нє могучи то(т) ста(в) покину(л) (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39); А водѹ тє(ж) маєть та(к) дє(р)жати якобы вє(р)хнєго млына нє затопи(л) (1566 *ВЛС* 82); о(т)кынь борьзо о(т) поупа, бо(р)зо породи(т) стєрєзи щобы нєдо(л)го дръжати поупа щобы матицѣ нє вытєгноу(л) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.); Мѡисей… роспростéръ рѹки… И пóки дєржа(л) рѹки роспростéрши нáкрєстъ, пóты гнáли Жидѡвє вóйско Амалúково (Київ, бл. 1619 *О обр.* 71); да всє бѹдєт҄ с͠то въ с͠той ц͠ркви… Ц͠рковъ дєржи́ чи́сто бє(з) прáха и паѹчины (Львів, 1642 *Жел.П.* 3 зв.).

18. (кого) *(давати притулок, дозволяти проживати)* держати, тримати: кнѧзь Романъ просилъ мєнє о то, абыхъ за тою причиною, ижъ брата єго Жєлєхъ… ранилъ, въ домѹ своємъ болшєй Жєлєха нє дєржалъ и нє ховалъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 252); Стє(ц)…//… имає(т) ма(р)ка б‹ра›та своє(г) при собѣ дє(р)жѧ(ти) в дом‹у› свои(м) до смє(р)ти є(г) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27 зв.-28);

(кого) *(мати за дружину)* держати, тримати: а що собѣ розѹмѣєтє що то за жоны и дѣти и маєтности опоустити нє тыи жоны котріи прїсѧгноулисмо и(х) б͠оу до с͠мрти дръжати и м͠ловати ихъ яко тѣла свои (к. XVI ст. *УЄ* №31, 20).

19. *Перен.* (о кім, о чім) Мати думку, думати (про кого): а ины(и) мовили нє можєть ч͠лкь грѣшный таковы(х) чоу(д) чинїти и была росты(р)ка вєликаѧ мєжи нїми того дѣлѧ, и почали слѣпомѹ мовити, ты о нє(м) я(к) дръжишь, о(н) и(м) о(т)повѣди(л). то є(ст) пр(о)ркъ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 73 зв.); А которого [писанѧ] копѣю посылаю ва(м) абы є(с)тє зрозѹмѣли што о то(и) справѣ и(х) дє(р)жачи мо(в)лю и пишу (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6 зв.); Нє тáкъ годи(т)сѧ дєржáти о Николáю, нє тáкъ о прєнáвышшой С͠той Тр(о)ци (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 251); Вєликомѹдръствѹю: єстємъ вéлиє мѹдрый, вєлмóжнє о собѣ дєржѹ, пышнюсѧ, áлбо высóцє ѹважáю (1627 *ЛБ* 14); дѧкѹю тобѣ жєсь сыновъ мои(х) скромилъ жєбы сѧ нє хлюбили, и высоко о собѣ длѧ подвиговъ своихъ нє дєржали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 16 зв.); а мы… єго вóлю и росказáніє пєрєстѹпáємо, высóко о собѣ дєржимо, пы́шнимосѧ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 114).

Див. ще **ДЕРЖИВАТИ, ДЕРЖОВАТИ.**

ДЕРЖАТИСЯ, ДЕРЪЖАТИСЯ, ДЕРЖАТИСѦ, ДЕРЖАТИСЕ, ДЕРЖАТИСѢ, ДРЪЖАТИСѦ, ДРЪЖАТИСЬ *дієсл. недок.* **1.** (кого, за що і без додатка) *(охопившись за кого-, що-небудь, не відпускати його)* держатися, триматися: блоу(д)ница жена с вѣрою за ноги єго держитсѧ (1489 *Чет.* 118); иныи за де́рєво оухвати́вшисѧ и держа́лисѧ мо́цно (1509-1633 *Остр.л.* 129); дочку мою... которая, тежъ будучи от него бита и шарпана, до мене ся под шубку уфатила и руками, яко отца своего держалася (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266); звє(р)ха дрѣвцѧ ѡнаго за котороє дєржал'сѧ: стѣкало з листѧ троха ме́дꙋ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); та́мъ сѧ снъ держа́чи оца и жона мꙋжа на глꙋбо́кость всѣ пада́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); *Образно*: лю́дє про́стыє робо́тныи оустави(ч)нє дръжачи́сѧ за ра́ло те́ды нє могоу(т) ра(з)умѣти ѡ та(и)на(х) бж(с)твны(х) (1645 *УЄ* №32, 187).

2. (на чому, чим і без додатка) *(утримуватися на якій-небудь опорі)* держатися, триматися: Дєло спижьноє ѡковано само в ложи по старосвєцьки(и) ѡдны(м) ѡбрꙋчомъ дєржитьсѧ в ложи (1552 *ОЛЗ* 159); якъ на фундаментѣ держится иное каменье, и онъ ихъ в томъ зъедноченю... держитъ, такъ и церковь, то естъ верные люде, на одной и то же вѣрѣ полегши, межи собою держать злученьеся (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 379).

3. *(існувати)* держатися, триматися: панство Рымское не естъ еще до конца знищоно, зепсовано и спустошено: бо еще якожъ колвекъ держитсе (Вільна, 1695 *Ун.гр.* 151).

4. (чим) Бути розташованим, межувати: тая наша земля Мутишиньская держиться своимъ знаменемъ судеревъ съ пана Яцьковою землею Лозкиною и съ Остролучаны, и куды тое знамя ее поведеть (Пінськ, 1517 *АЮЗР* I, 56).

5. (кого, кому) *(бути відданим, вірним кому-небудь)* держатися, триматися (кого): єди(н) ты(ж) слоуга нє можє(т) дво(м) г(с)пдарємь слоужити любо єдиного полюби(т), а другого нєнавидѣти боудєть, ал'бо єдиного дръжатисѧ боудєть а ѡ дроугомь почнє(т) нє д'бати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.); Жадє(н) слоуга нє можє(т) двомъ паномъ служити... Або ѡдного дєржатисѧ будє(т), а дрꙋгимъ пого(р)дитъ (Хорошів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); чомъ не можеме служити двомъ панумъ, и Богу, и мамонѣ, али у сердци нашумъ держѣме ся живому Богу (Там же, 162); По́кѡлъ чловѣ́къ Бга сѧ дєржитъ, и по́кѡл' при нє́мъ найдꙋєт'сѧ, по́ты нѣчо́го з доро(ж)ного нє бро́итъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

6. (чого) *(діяти відповідно до чого-небудь; згідно з чим-небудь)* дотримуватися, додержуватися: А потом их Милост сами ꙋ єднанє въстꙋпили и на то люди свои то дали: кнѧзь ковєлский съ своєє стороны сєм чєловєков, а кнѧз Коширский такжє сєм чєловєков... и на зємли выслали и штобы ѡни знашли, того сѧ на ѡбє сторонє дєржати мєли (Миляновичі, 1530 *AS* III, 368); Отожъ, и мы теперъ прыстуючы до згоды зъ Рымляны тогожъ исповѣданія учителей Греческихъ моцно держимосе, яко на Флорентейскомъ сынодѣ вызнали (Вільна, 1595 *Ун.гр.* 129); нн҃ѣ цє(р)квє во(с)то(ч)ныѧ дєржимосѧ (Львів, 1596 *ЛСБ* 301, 1 зв.); Али научайте ся, хрестіяне,... постити, али не лише на (в)идѣня, якъ держатъ ся много ихъ сеи годины, лише на вѣдѣніе, а не вытъ правды постятъ (XVI ст. *НЄ* 35); ле́чъ же нє мы́, // алє на́ши вєлє́бныє дх҃о́вныє то́тъ рѧ(д), кото́рого сѧ мы дєржимѡ́ и дєржа́ти хѡ́чємо пєрєворочаю́тъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 68 зв.-69); И противъ таковыхъ мы, моцно держачися вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братско ся ставимо (Єгипет, 1602 *Діал.* 53); Бѣгай от ных, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, которои ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); вы не лакомтеся на тую молодую вѣру, иже держитеся старые вѣры! (1608-1609 *Виш.Зач.* 201); стєрєжѣтєсѧ ѡ(т) сѣчє́ніа нєвѣрныхъ, а дєржѣтєсѧ Ха҃ головы Црквє (Київ, бл. 1619 *О обр.* 181); Тогосѧ вси дєржи́тє, нє в'стꙋпо́йтє кро́кꙋ До оста́т'нєго... дꙋха (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Добра єст рєч при старом, и свиатом жолнѣрѣ Дєржатисиа Свиатоѣ Отчєскоѣ Вѣрѣ (Венеція, 1641 *Анаф.* 20); нѣщось ѡ ѡдправова́ню, цєрємонѣ́алномъ нє согласꙋютъ, дєржачи́сѧ снать в' то́м' свои́х' ста́рыхъ звыча́євъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4 зв.); **слѣда держатися** — іти слідом, наслідувати: свои(х) пови(н)ны(х) цє(р)ковны(м)

сиро(т)ски(м) ѡбо(з)ски(м), и слѣда х(с)ва де(р)жачи(х)сѧ добро(м), ѡбогатѣли єстє, титѹла и(м) ...починили єстє (1598 *Виш.Кн.* 274 зв.); Сам Христос бог слѣда апостольскаго держащымсѧ таково рече Евангелием (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 166).

7. (чого) Виконувати, сповняти, робити (що): съ оусим що (и)з вѣка вѣчного къ ты села (!) прислоухало и ихъ сѣ дєржало яко и въ привилиах данных оуписанно нєпорѹшено и нєподвижно на вѣкы (Гирлов, 1519 *DBB* II, 2); ѡ томъ видаючи абы сє ко(ж)ды(и) пови(н)ности свои де(р)жа(в) и є(и) пи(л)нова(в) (Острог, 1599 *ЛОИИ* 238, 2, 69/18, 1); Видишъ, же и тое слово, котороесь зъ апостола привелъ — "а которіє суть въ тѣлѣ, Богу угодити не могутъ" — до малженства,... не рымуется, але до чужоложниковъ..., и иныхъ смертелныхъ грѣховъ держачихся (1603 *Пит.* 87).

8. Допомагати, сприяти: Пособствѹю: Дєржѹсѧ (1627 *ЛБ* 90).

9. *Перен.* Думати про себе, вважатися (ким): Кто ся хвалитъ и держитъ ся май праведенъ выдъ усѣхъ и мовитъ, ажъ его розумомъ и его муцю естъ, што естъ у него (XVI ст. *НЄ* 4); котрыи слѣпоту свою не познаютъ, та видитъ ся имъ, ажъ они май гораздъ видятъ, нѣжъ другыи, и ся держатъ, ажъ сутъ увожаеве слѣпымъ (Там же, 109).

10. *(здержувати себе від здійснення якихось намірів)* стримуватися: коли постиме и держѣмъ ся, дуже сокотѣмъ ся отъ злыхъ дѣлъ и выдъ грѣха (XVI ст. *НЄ* 17).

11. *(тримати себе з кимсь яким-небудь чином)* поводитися: тай не держися твердый, али милостивый ико каждому (XVI ст. *НЄ* 18).

12. (чого) Домагатися, прагнути: Възыскѹю: Вынайдѹю,... пожада́ньємъ рєчи оупѹще́нной дєржѹсѧ, пра́гнѹ єи, оупомина́юсѧ, ста́зѹю, вытага́ю (1627 *ЛБ* 20).

ДЕРЖАТЬ *див.* **ДЕРЖАТИ.**

ДЕРЖАЧАЯ *ж.* Власниця; орендарка: Я Александра съ Чорторыска Еловицкая, яко держачая добръ нижейменованыхъ, будучи пилна сумы пенезей на оплачене долговъ по малжонку моемъ,... позосталыхъ; я Янушъ зъ Острога... бачечи того пильную потребу, згодне позволивши арендовать,... вызнаваемъ тымъ нашимъ арендовнымъ листомъ (Камениця, 1607 *АрхЮЗР* 6/I, 341).

ДЕРЖАЧЫЙ *ч.* Власник; орендар: который же то жидъ, за росказаньемъ его милости, приехавши до того именья моего заставного, и, зобравши всихъ людей Ворокомскихъ передъ себе, заразомъ, мимо мене держачого,... зграбили ихъ (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 6/I, 217); А если бы по выдержанъю аренды болщей засевку мелъ, нижли отъ мене взялъ, теды то волно будетъ му и кождому держачому тыми жъ поддаными моими зобрати (Туричини, 1598 *АрхЮЗР* 6/I, 268); почавши одъ тое дороги помененое, од горы, на которой новины помененого держачого, презъ него од килку летъ выкопаные, лежатъ, ажъ до гребелки Обаровское (Луцьк, 1614 *АрхЮЗР* 1/VI, 445); з которых подданых кнежа его милость панъ воевода краковский,... и урожоный панъ Михал Лакгановский, держачий... за частокротною реквизициею протестантов учинити не хотили и не хочутъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 417).

ДЕРЖЕНЬЄ *див.* **ДЕРЖАНЄ.**

ДЕРЖИВАТИ *дієсл. недок.* **1.** (що, що на кого і без додатка) Володіти на правах власності (чим), мати у власності (що): бачачи пильную, вѣрную... службу намѣстника Вруцкого..., дали ему замокъ нашъ Вручій... со всимъ по тому какъ первыи врадники наши державали до его живота (Краків, 1510 *Любав.*, дод. XVII-XVIII, №21); а надто хотєчи єго... ѡхотнєйшим кѹ слѹжбамъ нашимъ вчинити... тотъ... замокъ и мєстєчко... со всѧкими... доходы..., ѡкромъ мыта нашого... котороє пєрєд тым з росказаньѧ нашого, старосты на нас дєрживали и выбирали,... дали... кнѧзю Фєдорѹ дєржати и вживати (Краків, 1531 *AS* III, 389); просил мене... Маир Мошѣєвич,... ажє бых я уставу ему далъ по тому, яко я держивалъ оранду от старосты кремянецкого мыто замковое (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557).

2. (що, кого) *(для виконання певних обов'язків, служби)* держати, тримати: завжды тамъ на ѡномъ мєстцѹ сторожѹ людей добрых дєрживали, за которою сторожою сєбє и своихъ людєй ѡни

бєзпєчнии бывали (Вільна, 1546 *AS* IV, 456); на тыхъ чотырє(х) мєстъцахъ ѹрочистыхъ дє(р)живали мєщанє сторожовъ (1552 *ОБЗ* 144 зв.).

Див. ще **ДЕРЖАТИ, ДЕРЖОВАТИ.**

ДЕРЖОВАТИ *дієсл. недок.* Те саме, що **державати** у 1 знач.: Тогды мы тымъ обычаемъ постановили: подданые его маютъ по старыне держати, як хто держовалъ (Луцьк, 1528 *АрхЮЗР* 6/I, 10).

Див. ще **ДЕРЖАТИ.**

ДЕРЖИТЕЛЬ *ч.* Володар, пан; всевишній: Жидовє ясь вѣдали, жє Бг҃ъ єст҄ всєго свѣта дєржитєлєм҄ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68); Тогди нб҃о и зе(м)ля заро(в)но буде(т) все, а не будетъ слнца, анѣ мѣсяца, анѣ жа(д)наго свѣтила, кромѣ той свѣтло(с)ти, которая свѣтити маетъ, ѡ(т) всего держителя бг҃а (серед. XVII ст. *Луц.* 547).

ДЕРЖѢНЄ *див.* **ДЕРЖАНЄ.**

ДЕРЖАТИ *див.* **ДЕРЖАТИ.**

ДЕРЗАТИ, ДЕРЬЗАТИ, ДРЪЗАТИ *дієсл. недок.* **1.** *(діяти сміливо, рішуче)* дерзати: а ісоусь бор҄зо к ни(м) промовиль дєрьзаитє я єсмь нє боитєсѧ (1556-1561 *ПЄ* 67 зв.); а длѧ то́го(ж) посылáю ва(с), дръзайтє яко мо́цны и нєпоколѣби́ми (XVI ст. *УЄ* №29519, 83 зв.); Того дѣля дерзай, чл҃вче, утьци подъ крыла Божіи (XVI ст. *НЄ* 31).

2. Наважуватися, насмілюватися: Єросла́въ зида́ніємъ цр҃ковны(м) кієвъ и чєрни́говъ оукраси, Костанти́н жє єді́нѹ собо́рнѹю црковь писа́ніємъ възвыси Болщє о сємъ нєдооумѣю нижє дръза́ю написа́ти (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); Видва ажъ кто за праведника умретъ, а за виноватого кто дерзаетъ умерти (XVI ст. *НЄ* 202); почто имєнє(м) хр(с)тіа(н)ски(м) сєбє гласити бєз҄стѹднѣ дєр҄заєтє. єг(д)а силы того имєни нє хранитє (до 1596 *Виш.Кн.* 261).

3. Вірити, сподіватися: васъ тылко просимъ въ предсявзятю стараня вашого о успокоении церковномъ тамъ найдуючися не уставайте, але въ надѣю ласки Христовы дерзайте (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод. 275); ѹпова́ю: Дръза́ю (1627 *ЛБ* 140); fido, вѣрую, дє(р)заю (1642 *ЛС* 197).

ДЕРЗКІЙ, ДЕРЪЗКИЙ, ДРЪЗКІЙ, ДЕРЗОКЪ *прикм.* **1.** Зухвалий: нє годно намъ ститєлємъ рѹкою быти дєръзкимъ (1489 *Чет.* 107); а з҄вла́ща кгды противъ ста́р҄шихъ вѣдомости оухва́лахъ, и дє́крєтахъ дє́р҄зкій дов҄тѣпъ... нє вѣдаю яково́ю свєр҄бачкою на(д) пристойность тѣка́вѣй выба́дѹєтъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 8); напрасни́въ: Оупо́рный, напра́сникъ, збытнє смѣлы(и), дрьзкі(и), нєвстыдли́вый, на́глый, прѹдкі(и), похо́дисты(и), зѣдлы(и) (1627 *ЛБ* 69); Дєрзокъ и дєрзостєнъ. Animos(us). Audax. Confidus (1650 *ЛК* 443).

2. Відважний, сміливий: Пєтръ якъ в҄ инщихъ разѣхъ дєрзокъ показѹєтсѧ, такъ и тѹтъ чинитъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 630).

Див. ще **ДЕРЗНУТЫЙ, ДЕРЗЫЙ.**

ДЕРЗКОСТЬ *ж.* Зухвалість: Дєрзкость. Audatia. Impudentitia (1650 *ЛК* 443).

ДЕРЗНОВЕНИЄ, ДЕРЗНОВЕНЇЄ, ДРЪЗНОВЕНЇЄ *с.* (*цсл.* дьрзновєниє) **1.** *(відступ від загальноприйнятих правил)* вільність; зухвальство, нестриманість: Тєпє(р)... ст҃ости и(з)мѣнѧ́єтє,... вєлє(б)ноє и́мѧ сіон҄скоє, обє(з)чєщá́єтє... // Якобєжъ дръзновє́ніє до б҃а и до людє(и), гды сѹмнє́н҄є ва(м) нє допѹщає(т)... мѣти хо́чєтє (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 225-226); Бо ся с того дерзновения все ереси в нас породили, и церковь воздушные духи сплюндровали (Унів, 1605 *Виш.Домн.* 191); Ино такѡвыи дѣла по разсоуждє́нію да справоу́ютъ Єп(с)кпи... по... Ап(с)лъ... прєда́нію, съ всѧ́кимъ дръзновє́ніємъ нєпосты́днымъ (Львів, 1614 *Вил.соб.* 20); Ла́твє сн҃о́вє Рѹви́мовы... и по́лъ колѣна Мана́сіи на нє́пріатєлєй зви́тѧжили, Гды мѣли дєрзновє́ніє на Г҃да бє́з҄ трѹдности ассирі́йчикѡвъ з҄ пє́рстю змѣша́лъ Єзє́кіа (Київ, 1625 *МІКСВ* 128).

2. Сміливість, рішучість, впевненість; одержимість: На новѹю кѹ нємѹ смѣлость, и дєрзновєніє, на новѹю а нєвонпливѹю надѣю сє способлѧєтъ (Вільна, 1620 *См.Каз.* 7); fidentia, дє(р)зновєниє (1642 *ЛС* 197); Тáѧ бовѣмъ Бж(ст)вє́ннаѧ Тра́пєза дш҃ѣ на́шєй є́ст҄ си́лою..., гды з҄ того свѣта вооружє́нны тоє́ю бєз҄кро́вною жє́ртвою ѡ(т)идє́мѡ, з҄ вєли́ки(м) дєрзновє́нієм҄ до нб(с)нои вни́дє(м)҄ пола́ты, якѡ бы золоты(м) ни́ѧкимсь приѡздо́бленни орѹ́жіє(м) (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 915).

ДЕРЗНОВЕННЫЙ, ДРЪЗНОВЕНЪ *прикм.* **1.** Сміливий, відважний: Аве́ркій: Дръзнове́нъ (1627 *ЛБ* 171).

2. *У знач. ім. с. р.* **дерзновенноє** — сміливість, відвага, рішучість: вша м(л) за де(р)зновенноє про(с)титє и ми(р)но здра(в)ству(и)тє Смѣре́нїи мѡ(р)да́рїє бывши(и) митрополи(т) мѡ(л)довлахииски роу́кою власною (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.).

ДЕРЗНОВЕННѢ *присл.* Сміливо, відважно, рішуче: fide[n]ter, де(р)зновєн(н)ѣ (1642 *ЛС* 197).

ДЕРЗНУВЫЙ *прикм.* (на кого) Який замахнувся, зазіхнув: што́жъ тꙋ помы́слитъ и рече́тъ нѣкогда дерзнꙋвый на свати́тела и Па́стыра тако́вого; в' се́бе нє възрѣвъ, ни́же помина́а о́наго Прп(д)бнаго, стыхъ ѡ(т)ше́льникъ Пїѡра (Київ, 1623 *МІКСВ* 83).

ДЕРЗНУТИ, ДЕРЪЗНУТИ, ДЕРЗНУТЬ, ДРЪЗНУТИ *дієсл. док.* **1.** (до кого, на кого, до чого і без додатка) Дерзнути, наважитися; посміти: стыи ѡ(т)ци то́лко ѡ(т) ѿца призна́ли в вызна́ню вѣры, а ѡ(т) сна нє смѣли над... те́кстъ завѣтꙋ нѡваго придава́ти, якъ тепе́решнаа манихейскаа трекла́таа ересь дерзнꙋла прида́ти и ѡ(т) сна (1509-1633 *Остр.л.* 132); Мы... заказꙋемъ... собо́рнє, абы... еп(с)кпъ Лвовски(и) и по не́мъ бу́дꙋчие зрꙋша́ти ни в чо́мъ всѣхъ ре́че(и) бра(т)ства... никако(ж) нє дєрзнꙋли (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Пото(м) же єси бра(т)ство ѡ(т) црквє вы(г)на(л)... и сщника... василия рода євре(и)ска которы дерзнꙋ(л)... братствꙋ... по(с)лужити того єси ꙋвяза(в)ши ла(н)цухо(м) до воза своєго за шию сромотнє з мѣста выволо(к) (Супрасльський монастир, 1593 *ЛСБ* 233); деръзнувъ або важылъсе есми былъ съ Пасевиномъ папы Рымъского о некоихъ нужныхъ речахъ писания светого... совитовати (Вільна, 1599 *Ант.* 579); глупо костел... учинил, иж... таких людей святых, без личбы в себѣ имѣющаго, во вѣре гмырати и преницовати дерзнул (1608-1609 *Виш.Зач.* 223); Аще ли хто з' на́съ Єпі́скопѡвъ въсхо́щетъ дръзноу́ти тако́вого безъчи́нника Съвръша́ти оу Сщє́ньство, то́тъ са́мъ своє́го са́на лишє́нъ боу́детъ (Львів, 1614 *Вил.соб.* 8); до Бга за́сь дла́ грѣхꙋ дерзнꙋти нѣлза: а Прч(с)таа Бца єстъ Мти человѣколю́біа (Київ, 1625 *МІКСВ* 130); А а за(с) що: през' грѣхи Па́на са за́прѣлємъ, Єго ѡ(т)стꙋпити ѡ окаа́нный смѣлємъ. А єдна́къ нє хочꙋ са в' ср(д)цє своє ткнꙋти. До правди́вои покꙋты ѡхо́тнє дерзнꙋти (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.).

2. (що) Вчинити, скоїти: и а(з) ꙋбо, многогрѣшны(и) мни(х) Іѡа(н). Первє(и) ва(с) навпо(ми)наю, да са ко Бꙋ ѡбратитє, и покаа́нїє за де(р)знꙋтоє ва(ми) и дрꙋго́го зло́го жи́тїа пло́ды досто(и)ныє показа(в)ши сотворѣтє (1598 Виш.Кн. 291-291 зв.).

ДЕРЗНУТЫЙ *прикм.* Зухвалий: оба́че о(н)... да бѣжи(т) к' гро́бꙋ тогѡ проще́нїа проса, и я́коже на нача́ло възнесе́са пришє(д) вса смѣри́т'са, дерзнꙋтаа посꙋжде́нїа ѡ(т)ве́ргъ, лꙋчшаа въпи́ше(т)... по Писа́нїихъ оублжєнїа (Київ, 1623 *МІКСВ* 83).

Див. ще **ДЕРЗКЇЙ, ДЕРЗЫЙ.**

ДЕРЗНУТЬ *див.* **ДЕРЗНУТИ.**

ДЕРЗОКЪ *див.* **ДЕРЗКЇЙ.**

ДЕРЗОСТНЕ *присл.* **1.** Сміливо, відважно, рішуче: Де́рзостнє до Піла́та смꙋтный пристꙋпи́вш(и) Іѡсифъ, Ісово тѣло испроси́вши. В' плащени́цꙋ... обвива́єтъ, В' темноꙋзки(м)... гро́бѣ покладаєт' (Львів, 1631 *Волк.* 19 зв.).

2. Зухвало: Ѡ нєзбо́жный чловє́чє,... Ле́чъ то(ж) и тепе́ръ смѣєш' де́рзостнє чини́ти, Спаси́тела своє́го смѣєш' зло́стми би́ти (Львів, 1631 *Волк.* 22 зв.).

Див. ще **ДЕРЗОСТНО.**

ДЕРЗОСТНИКЪ *ч.* Зухвалець, грубіян: хтожъ вы(з)воли(т) дерзостникѡ(в) ѡ(т) правдивой моуки, чим папежъ римскій (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 191 зв.).

ДЕРЗОСТНО *присл.* Те саме, що **дерзостне** у 1 знач.: два тайныи ученици Христови, Іосифъ и Никодимъ, служили ему, — занужъ были богатыи оба, пришли дерзостно ико Пилатови, не сокотили ни кваръ, ни соромъ, ни смерть, и не бояли ся жидувъ (XVI ст. *НЄ* 54).

ДЕРЗОСТНѢЙ *присл. в. ст.* Сміливіше: взглядомъ далши(х) владзою дꙋховною наложєны(х) на менє оуслꙋг црковныхъ рекꙋ дерзостнѣй (Вільна, 1620 *См.Каз.* 8).

Пор. **ДЕРЗОСТНЕ.**

ДЕРЗОСТЬ, ДЕРЗУСТЬ, ДРЪЗОСТЬ (*цсл.* дързость) **1.** Зухвалість, зухвальство, нахабність;

непокора: пришедши царъ Андриянъ, обачивши вашу дерзость, васъ самыхъ жидовъ по торгу водити (и) бити казалъ (1580 *Спис.* 6); мы звє(р)хности пасты(р)ства нашєго за такую и(х) дє(р)зость и бє(з)чиниє вышємєнєны(х) ѡсобь... в бра(т)ствє нє бл(с)вяє(м) (Замостя, 1589 *ЛСБ* 113); Ино мы в таково(м) єго ѡ҆порѣ и нєпоко(р)ствѣ и дє(р)зости видячы, ю(ж) по трєтьє єго в нєбл҃(с)вєниє и в кля(т)ву вкладає(м) (Львів, 1594 *ЛСБ* 250); а понєжє то(го) таи(н)ства вомѣстити нє можє(т), я(к)жє таковы(и) вѣрою шафовати ва́житисѧ смѣє(т). я҆вно є(ст) я҆ко такаѧ дєрзо(ст) бг҃опроти(в)на (1598 *Виш.Кн.* 27 зв.); Коли уздрѣли жидове попове дерзусть (*в ориг.* дерѹсть. — *Прим вид.*) слова Петрового, а знали, ажъ они сутъ люде простыи,... лише видѣли, ажъ изъ Ісусомъ были (XVI ст. *НЄ* 89); Потомъ еще и болшого ся зла важилъ Миколай... // Отожъ, Миколаеви за его дерзость нагорода! (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 749-750).

2. Мужність, відвага, сміливість: рѹцѣ єго крѹглы златѣ наплънє́ны дръзости (поч. XVII ст. *Проп.р.* 235 зв.); animositas, мужє(ст)во, дє(р)зость (1642 *ЛС* 84).

3. Любов: Любыи мои, дерзусть имайме ико Богу, чомъ, што будеме просити, приймеме выдъ него, если заказъ исповняеме (XVI ст. *НЄ* 201).

ДЕРЗЫЙ *прикм.* **1.** Зухвалий, нахабний; самовпевнений: якъ мно́гихъ... похва́лєно, прина́то, и потвє́ржєно є́стъ, кто та́къ бєзстѹ́жїй и дє́рзый ѡбєрє́тъсѧ то́тъ ст҃ый звы́чай нага́нити (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 162); Самоѹго́дный: Дє́рзы(и), надѹты(и), прєзори́вый, го́рдостєнъ, я҆ростєнъ, напрасни́въ, оупо́рны(и) (1627 *ЛБ* 111).

2. Сміливий: дє́(р)зы(и), смѣлы(и) (1596 *ЛЗ* 42).

Див. ще **ДЕРЗКІЙ, ДЕРЗНУТЫЙ.**

ДЕРКАЧЪ, ДЕРЪКАЧЪ *ч.* Деркач. Вл. н.: У Сємєна Дєркача взято: воло(в) — чотыри (Житомир, 1584 *АЖМУ* 127); Тышъко дєръкачъ (1649 *РЗВ* 127); Иванъ Дє(р)качъ (Там же, 400).

ДЕРНИСТЫЙ *прикм.* Дернистий: ca(e)spiti[i], дє(р)ни(с)ты(й) (1642 *ЛС* 108); Дєрни́стый. Cesposus. Cespitus (1650 *ЛК* 443).

ДЕРНОВЫЙ *прикм.* Дере́новий, кизиловий: Дєрновый гроздъ. Cornum. Дєрновый лѣсъ. Cornetum (1650 *ЛК* 442).

ДЕРНЪ[1], ДЕРНЬ, ДАРНЪ *ч.* Де́рен: кгвалтовники умыслне чигаючи на здорове... пана моего, и хотечи оного позбавити горла, заседши дорогу доброволную, учинивши собе хащъ изъ соломы и зъ дерну, в которомъ ся были покрыли, обаполъ коло гребли,... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* 1/III, 145); фѹндѹю... // ставъ ...зъ вольнымъ бранємъ на тамтой сторонє моєй зємли и дарнѹ на поправѹ и посыпаньє тоєжъ грєбли ставѹ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 65-66); ca(e)spes, д(є)рнь (1642 *ЛС* 108).

ДЕРНЪ[2] *ч.* Дере́н, кизил: Дє́рнъ. Cornus (1650 *ЛК* 442).

ДЕРНЬ *див.* **ДЕРНЪ[1].**

ДЕРОҐОВАТИ, ДЕРОКГОВАТИ, ДЕРЕКГОВАТИ, ДЕРЕКГОВАТЪ, ДЕРЫКГОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* derogować, *лат.* derogare) (що чому; чого; в чому) ухилятися повністю або частково від права: панъ Браславский,... ставши самъ очевисто, справу тую на вгоду рознялъ и рокъ собе доброволне утворилъ, тутъ въ томъ же кгроде тутошнемъ, ни въ чомъ не дерокгуючи декретови трибуналскому (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/I, 326); а пово(д) с права посполитого ѹказа(л) жє и тыє дрѹгиє ѹчасники в позовъ вложоныє и знєсєнъємъ позву ничого то(и) акъции моє(и) проти(в) нєму дерєкговатъ нє можєтъ алє позваны(и) панъ ада(м) чо(л)ганъски(и)... справоватъсє повинє(н) (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/I с, 1860, 17 зв.); про то дерыкгуючы тым ничого праву своему, на волное забиранъе шынков покутных маючому, менованые панове мещане Киевские так о знесене тых карчемъ и шынковъ, яко и о шкоды свои вышей менованые... яко с права прыйде, чынитъ деклаpовали и оферовали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 1/VI, 469); су(д), вє(д)лугъ права посполито(г)[о],... для фунъдации тоє юри(с)ди(к)ции єхалъ, нє дєрєкгуючи ничимъ ѡбрано(м) пра(в)ны(м), собє до тоє справы налєжачимъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 194); я,... комо(р)никъ граничъныи... нє дєрокгуючи ничого право(м) ѡбороно(м) и доводо(м) правны(м)... юри(з)дикъцию мою судовую мє(ст)цу... возному... публиковати росказало(м) (Ісаїки, 1643 *ДМВН*

250); братия ро(з)нє по я(р)марка(х) ро(з)иха-лися, в юлию, авгѹстѣ, и сєптєврыю… а(ж) на то(т) ча(с) ся по(з)ѣждза(ли) прєто нє дєроккгѹючы (!) в нѣвчо(м) право(м) братски(м) строны часѹ ω(т)правованя єлєкциє(и), а видячы нєря(д)… на кгрѹнта(х)… // …ѹхвалили… конєчнє днє(с) єлєкция ω(т)правована (бєла) (!) (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61-61 зв.); теды они обое сторона… оную [справу] до сейму… розняли и росписали и термин принципаломъ своимъ на обедве стороны, оборонам правным ничого не дерекгуючы, завитый,… зложили (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 175).

ДЕРТИ *дієсл. недок.* **1.** Дерти, роздирати: Архієрей гнѣвается, шаты на собѣ дрет (Львів, 1605-1606 *Перест.* 47); lacero, as, дєру, раздираю, ра(с)тє(р)заю (1642 *ЛС* 248).

2. *Перен.* (що) Визискувати, забирати, дерти: томѹ в рѹкѹ тыць, ѡво(му) тыць и сє(му) тыць, а писародрачѣ ю(ж) нє бракѹють, и потро(и)ники з грошами бєрѹтъ и дєрѹ(т) (1598 *Виш.Кн.* 293); *Образно*: что є(ст) нєщадѣніє ста́да; то є(ст) погрєбе́ніє ѹма па́сты(р)скаго в пожитка(х) доча(с)-ны(х) которыє во(л)нѹ овє́чѹю лѹпа(т) дєрѹ(т), молоко кр͛вавого и(х) по́тѹ пью(т) (1598 *Виш.Кн.* 292).

◇ **пчолу дєрти** — виймати мед з бортей: ту(т) повєдили врядники… ижъ то(т) ѡстровъ… є(ст) ѹво вжываню пановъ нашыхъ… єдно жъ моцънє кгва(л)томъ пчолу намъ дєру(т) дєрєво бо(р)тноє казя(т) (1546 *ОГ* 39 зв.).

ДЕРТИСЯ *дієсл. недок., перен. (сильно прагнути зрівнятися в чомусь з ким-небудь)* тягтися, дертися: А вы, небожата, предся ослепъ до нихъ деретеся, зъ ними братаетеся, противъ братьи своей (родной) Рымлянъ списуете! (Вільна, 1599 *Ант.* 975).

ДЕРЪЖАНЬЄ *див.* **ДЕРЖАНЄ.**

ДЕРЪЖАТЬ *див.* **ДЕРЖАТИ.**

ДЕРЪЖЕНЄ *див.* **ДЕРЖАНЄ.**

ДЕРЫКГОВАТИ *див.* **ДЕРОҐОВАТИ.**

ДЕСЕТЕРАКО *присл.* У десяти видах: нашолъ в͛ нихъ дєсєтєрако (серед. XVII ст. *Хрон.* 357 зв.).

ДЕСЕТЕРО *див.* **ДЕСЯТЕРО.**

ДЕСЕТИНА *див.* **ДЕСЯТИНА.**

ДЕСЕТИННЫЙ *див.* **ДЕСАТИННЫЙ.**

ДЕСЕТКРОТЪ *див.* **ДЕСЯТКРОТЪ.**

ДЕСЕТЛѢТНЇ *див.* **ДЕСЯТОЛѢТНЫЙ.**

ДЕСЕТЪ *див.* **ДЕСЯТЬ.**

ДЕСЕТЫНА *див.* **ДЕСЯТИНА.**

ДЕСЕТЬ *див.* **ДЕСЯТЬ.**

ДЕСНИЦЯ, ДЕСНИЦА, ДЕСНЇЦА *ж.* Десниця, правиця: дво(х) а трєхъ обра́ли и намѣстъ-никами // ап(с)скими и ѹчини́ли па(т) сообра(з)но патєрочю(в)ствєно(и) дєсни́цы бж҃ой пра́вачи всю по(д)нб(с)нѹю (Острог, 1587 *См.Кл.* 10 зв.-11); нє хочоу бовѣмъ чєка́ти, поки ωго(н) злӧдѣй, и дїа́воли оусрӧжившиса надо мною вы(р)воу(т) мнѣ ґва́л-то(м) того што ми дала ла(с)кава́а твоа дєснїца (поч. XVII ст. *Проп.р.* 243 зв.); готѹючиса по(д)да-ва́ймоса за живота по(д) крѣпкѹю дєсни́цѹ Бж҃їю (Київ, 1625 *Коп.Кіз.* 21); мови(т) ты(ж) дєсница твоа оудръжи(т) ма, праваа рѹка твоа задръжи(т) ма. то є(ст) ратоуно(к) твой въ всє(м) добры(м) по(д)поможє(т) ма (Височани, 1635 *УЄ* №62, 48 зв.); избави ма ω(т) вѣчнихъ бо́лє(з)нїй, а сподоби́ по(д) мл(с)тивою дєсни́цєю твӧєю ста́ти (Чернігів, 1646 *Перло* 99 зв.).

ДЕСНО *присл.* (*цсл.* дєсно) справа, праворуч; направо: дх҃и бо нєч(с)тїи… во єстєствѣ зовє́мыхъ хр(с)тїа(н) гнѣздатъса,… ω(т) б҃а ро(з)личными є́рєсьми дєсно і шѹє є(ст)ство ω(т)крали, и вслѣдъ сєбє ω(т)волокли сѹтъ (до 1596 *Виш.Кн.* 263); Налѣво и де́сно да не возвратимся, и Христу, господу, вѣрне прилу́чимся (к. XVI ст. *Укр.п.* 79); Христос бог, избавитель нашь, борячи высоко возносивый помысл сынов Зеведеовых, седалища десно и шуе просящих,… помысл таковый… осудил (1608-1609 *Виш.Зач.* 227).

ДЕСНОКРАТЕЦЪ *ч.* Відступник, правокрадець. *Образно:* нн҃ѣ лати́на, здє(р)ши хвалѹ з б҃а,… на папѣжа в͛кладаю(т), мо́вачи па(пєж)коє вѣры. ры(м)скоє вѣры. дєснокра(т)ци дїаво(л)скїє єв(г)лъскоє вѣры. нововыкрєщє(н)ноє вѣры (п. 1596 *Виш.Кн.* 251).

ДЕСНОСТРАНЕЦЪ *ч. (той, хто йде істинним, праведним шляхом)* праведник, достойник: Видиши ли от лжи сочиненный чистець, како ся срамляет, егда его истинна обличит и озарит… Но нехай ся он,

як змия въет и скачет, мы его паки обличати начнем и обыйдем обители, шуестранником уготованные, ...не бо всѣм один кут или пристанище мучилища одно, но различно по чину, сану..., яко же и слава десностранцем (1588-1596 *Виш.Кн.* 145).

ДЕСНЫЙ *прикм.* **1.** Правий: знаменаи столпъ десною рꙋкою (1489 *Чет.* 35); простри́ милостивꙋю, Рꙋкꙋ твою дє́снꙋю, всєси́лнꙋю (Чернігів, 1646 *Перло* 98 зв.); Дєсный. Dexter (1650 *ЛК* 443).

2. Праведний: б҃е сп҃сі мѧ ѡ(т) жи(т)ѧ сє(г) сꙋєтно(г). и спо(д)оби мѧ дєсно(г) прє(д)стояніѧ (1489 *Чет.* 148); Тѣм будем готовы на славное въскресение благым и очищенным житием, да десную страну получим, и благословеннаго гласа,... слышати ся сподобим (1588-1596 *Виш.Кн.* 141).

ДЕСПЕКТОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* despektować, *лат.* despectare) (кого і без додатка) зневажати, кривдити, ображати: Досаждаю: Знєважа́ю, дє(с)пє(к)тꙋю, зпотвара́ю, кры́вжꙋ, льжꙋ, сромо́чꙋ, злорє́чꙋ (1627 *ЛБ* 32); Ѿ(т)цꙋ досади́тєль: Дєспєктꙋючїй ѡ(т)ца (Там же, 147); потом въпадши на звонницу, студентовъ деспектовали, били, секли, якож потовкли и поранили (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682); по(д) ча(с) є(с)чє нєуспокоєня бу(р)ды и сваволи коза(ц)коє... та(к) самого, яко и чєля(д) єго дє(с)пє(к)това(т) почєли (Житомир, 1649 *ДМВН* 180).

2. (на що) зважати (на що), брати до уваги (що), рахуватися (з чим): их милости, не погледаючи ничого на небезпеченства,... и на отволане ярмарков Киевских взглядомъ тыхъ небезпеченствъ не деспектуючи, утворивши неякийсь мниманый ярмарокъ и тым утворенемъ згромадивши немало людей купецких... до монастыра своего... там же им... позволили крамов, будок на роскладане товаров и продаване их (Житомир, 1618 Арх*ЮЗР* 1/VI, 464).

ДЕСПЕКТЪ, ДЕСПЕКЪТЪ, ДЕСЪПЕКЪТЪ *ч.* (*стп.* despekt, *лат.* despectus) зневага, образа, ганьба, кривда: кгды уступитъ не хотела, оную слугомъ и на болший жал и деспектъ подданымъ на земли ростегнувши, киими и дубъцами бити казали (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 1/VI, 533); алє єстємъ съ того... сєрдєчного жалю моєго, который на домъ нашъ никгды таковый дєспєктъ нє приходилъ, мысли розорваноє, ижъ и самъ нє вємъ, што з собою чинити мамъ (Турійськ, 1564 *AS* VI, 244); Писалъ и присыла(л) до вряду г(с)дръского... кня(з)... Ружи(н)ски(и) ѡбтє(ж)ливє жалуючи и ѡповєдаючи жа(л) и дєспєктъ сво(и), ѡ то(м) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 55); прєз҆ви́тєрѡвъ на́шихъ на дорѡгахъ спотка́вши розмайтыми дє́спєкты кара́ютъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212 зв.); Ваша тогда милость, мудрый латинниче, на деспект и зелживость науцѣ святаго апостола Павла не толко бы есте от лживое мудрости и хитрости свѣтское стеречи имѣл, але еще так есте поганскими учители, Аристотелем и другими, умотал (1608-1609 *Виш.Зач.* 207); тамъ же... при собе его маючи, розмаитые деспекъты оному выражали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 222); А дрꙋгїй бога́тый ѡдꙋрѣвши, на(д) дрꙋги́хъ выно́ситисѧ, кри́вды и дєспє́кты выража́ти, а на́вєтъ и ного́ми допта́ти почина́єтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 256); При которомъ збитъю,... самого того протєсътуючогосє и чєляди,... шътуку зєкъ(р)вавивши и мъного инъшихъ дєсъпєкъто въ навыража(в)ши, стамътолъ ѡдошъли (Володимир, 1627 *ТУ* 279); скоро по казачьсчизне... розные... шкоды, одповеди, похвалки и деспекта чинятъ (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 475); **на деспектъ** — на злість, на зло: А естли бы... Мышка... хотѣлъ... што переводити, чинечи имъ якую зелживость мнѣ на деспектъ,... прошу, абы ваша милость,... не рачилъ допущать... таковыхъ лотровствъ чинить (Київ, 1573-1579 *АСД* I, 153).

ДЕСПЕРАТЪ *ч.* (*стп.* desperat, *лат.* desperatus) зневірений, -ого; похнюплений, -ого: в то́(т) ча(с) висо́кїй сѧ оука́жє(т), жєбы справє(д)ли́вы(м) и бл҃гословєны(м) ра́до(ст) и потѣхоу дєспєрато(м) (*на полях* потоуплєны(м). — *Прим. вид.*), и шатаном // стра(х) и хоро́боу ꙋмыслу вѣчнє принє(с), анѣмъ крє(ст) бы́лъ смр҃тю хв҃ою посч҃оный (поч. XVII ст. *Проп.р.* 301-301 зв.).

ДЕСПЕРАЦИЯ, ДЕСПЕРАЦІЯ *ж.* (*стп.* desperacja, *лат.* desperatio) розпач, зневіра, відчай; сумнів: ви́дѣ(х) на́ро(д) мно́гъ: нє жєбысмо попоудливє розꙋмѣли, жє мы пє́внє боу́дє(м) з ли́чбы ихъ, алє жєбысмо подо́бно ѡба́чивши мы́ло(ст) избра́н-

ны(х) бж҃їихъ не впа́ли в҆ ѡ(т)чаанїє и деспєрацию вѣчной сла́вы нє сподѣва́ючи́са (поч. XVII ст. *Проп.р.* 238); то дла того чинит҆, жебы тебе до деспєраціи привѣлъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 101); В тыхъ абвѣмъ дш҃а правовѣрнаа, я́къ голубица по(д)ча́съ пото́пу,… // …и́ж҆бы дла законопрєступле́нїа в҆ деспєра́цию нє приходи́ла, а в҆ найбо́лшой за́сь ла́сцѣ Бж҃ой пыхи́ и вывыше́на вшела́кѡ выстєрега́ласа (Київ, 1631 *Тр.П.* 1-2 ненум.); панъ Андрей Жабокрицкий также с десперации с тое звонъници скочилъ, в небезпеченъстве здоровя зоставаетъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682).

ДЕСПЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* desperować, *лат.* desperare) вдаватися у відчай (у розпач); побиватися: дш҃а розумнаа впа(д)ши в҆ таковыи бѣды и оутиски нє дєспєроуєтъ, и нє тратитъ оумыслу (Вільна, 1627 *Дух.б.* 235).

ДЕСПОНОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* dysponować, *лат.* disponere) (чим) розпоряджатися: ѡпєка(л)сє тыми добрами… // Дорогоста(и)ски(и)… Дєспоновалъ ими, яко (ж) сє то значи(т) з листу ручного пн҃а Ивана Солътана…, с печатъми и подписами ру(к) (Київщина, 1600 *ККПС* 131-132).

ДЕСПОТЪ *ч.* (*стп.* despot, *гр.* δεσπότης) монарх, володар, правитель: ро(к) а҃ф҃з҃г. Москва поло́цко взала. Того́ же ро́ку дєспо́т ста(т) (1509-1633 *Остр.л.* 126 зв.); О, трещасливыи вы, которыхъ очи видѣли того пресвѣтлого деспота, которыи словъ устъ его слухали, которыи у столу единого зъ онымъ седѣли и поживали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139).

ДЕСТАМЕНТЪ *див.* **ТЕСТАМЕНТЪ.**

ДЕСТНЫЙ *прикм.* Те саме, що **дестовый**: дла того дъяку доброму болшъ, абы… книги, якихъ цєрьковъ пилнє потрєбуєтъ, зъ доброго зводу,… абы въ кождый тыйдєнь по три тєтра́ди дєстныхъ справедливе, а не фалшиве написывалъ (1577 *AS* VI, 78).

ДЕСТОВЫЙ *прикм.* Який має відповідний фомат, розмір: Библїа друкованаа. Пса(л)ты(р) дестоваа друкованаа (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 264).

Див. ще **ДЕСТНЫЙ.**

ДЕСТЪ *ч.* *(рахункова одиниця писального паперу, рівна піваркушу) десть:* Книги: евангелие учителное писаное на десту; апостолъ писаный на десту еденъ; уставъ на десту писаный еденъ (Пересопниця, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 296); Меч духовъный; книга избранная на десту з вопросами и отвитами (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503).

Див. ще **ДЕСТЬ.**

ДЕСТЬ *ж.* **1.** Те саме, що **дестъ**: Книги тые побрано: Правила светыхъ отецъ на перкгамене, Псалтырь въ десть (Луцьк, 1585 *АрхЮЗР* 1/I, 208); видел есми у него у тои скрынце книг зо три або и болшей, одна у десть и у полдести и меншие (Житомир, 1586 *АрхЮЗР* 1/VI, 78); триод цвитная друкованая; часослов писаный великий; патерик паргаменовый…; псалтыр писаный; псалтыр на дестѣ друкованая (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 503).

2. Міра паперу (24 аркуші): ручниковъ тринадцать, осмнадцать дестей папера, сукманъ музский и жупанъ сукна чорного люнского (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34).

ДЕСЯТ *див.* **ДЕСЯТЬ.**

ДЕСЯТЕРО, ДЕСАТЕРО, ДЕСЕТЕРО *числ., зб.* **1.** *(з назвами живих істот)* десятеро: Тєлат дєсатеро. Ѡвец тритцат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); за росказаньємъ Вашей Милости взято свиней… дворныхъ… сто и дєсєтєро (Луцьк, 1562 *AS* VI, 63); в дворе свиней девятеронадцат, поросят десятеро (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); Былемъ… пры ихъ милостяхъ, беручи ихъ милостей крывду за свою власную; теперъ и овъшемъ, кгды намъ такъ великаа прычина дана, совите и такъ десетеро, повинъни есмо пры ихъ милости быть (Вільна, 1599 *Ант.* 643); Панъ Юрє(и) Макаровичъ… заграбилъ… // …коровъ два(д)цатъ шєстъ з ози(м)ками… и(н)дико(в) дєсєтєро (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29-29 зв.).

2. *(у знач. кількісного числ.)* десять: маку коробочка; железа возового десетеро, млынового железа трое (Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 351); кнзъ Воронецки(и)… взялъ… кошул музскихъ поло(т)на простого два(д)ца(т),… убра(н)я поло(т)на простого, то(н)кого — десятеро (Житомир, 1584

АЖМУ 75); возми те́жъ въ ро̑ко̑ свою де́сатеро хлѣба, и ѡпрѣсноковъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 304).

◇ **десятеро божего приказания** *див.* **ПРИКАЗАНИЄ.**

ДЕСЯТИНА, ДЕСАТИНА, ДЕСЕТИНА, ДЕСЕТЫНА *ж.* **1.** *(десята частина чого-небудь)* десятина: на выховане, въ кождый годъ свещенникȣ... маєтъ быти давано десєтины кожъдоє пашнє моєє, такъ съ пшєницы,... и съ проса, и зъ горохȣ двѣ части, а дъѧконȣ третюю часть (1577 *AS* VI, 79); Повинностъ тыхъ людей дворищныхъ: цынъшу въ рокъ по дванадцатъ грошей Литовскихъ;... по двое куръ на рокъ; по гуси одно зъ дому;... десетина отъ свиней, отъ овецъ и пчолъ; яловица одна (Луцьк, 1589 *АрхЮЗР* 6/I, 202); ѡ(т) всѣ(х) маєтностій и(х), боудетъ десатиноу брати (Острог, 1599 *Кл.Остр.* 216); Вѣдати те́жъ нале́житъ, же десати́на є(ст) сїа Ста́ѧ и Вели́ка(а) Чѐтверодеса́тница всегѡ ро́кȣ (Київ, 1627 *Тр.* 149); Але и збо́жьѧ ва́шегѡ, и дохо́довъ ви́нницъ десати́нȣ бра́ть бȣдетъ, абы да́лъ... слȣже́бникомъ своймъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. *(данина, що становить десяту частину чогось)* десятина: люди твои, свини свои по ѡной пȣщи єго пастват..., а за то десатины ѡт ѡных свиней,... давати єму нє хочуть (Краків, 1539 *AS* IV, 194); А которыи тыхъ поль пахати не будуть, тыи десетины давати не повинни (Вільна, 1546 *АрхЮЗР* 8/V, 42); може(т)... дво(р) будова(ти) пашню паха(ти)... ко(р)чму ме(ти)... десатину брати то все єго мл(с)ти во(л)но буде(т) (П'ятигорщин, 1572 *ЛНБ* 103, 459/IIIс, 124); маєтностъ... нашȣ... продали... //...зо вшелякими пожытками... з десятинами... и з и(н)шыми вшелякими ихъ пови(н)ностями (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 132-132 зв.); мыта́, пода́тковъ, деса́тин нє пла́тать, але ѡ́ныє берȣть и собѣ привлаща́ють,... пѣнезей оу подданыхъ свои(х) и на́дто вы́рвавши, вмѣсто ска́рбȣ ре́чи посполи́тоє, несправедли́ве длѧ себе оборочають (Львів, 1645 *О тайн.* 109); маєтно(ст) свою... з дворо(м) и по(д)даны(ми) тя(г)лы(ми)..., з робота(ми), даня(ми), чы(н)шами, десетына(ми) бчо(л)ными и вшеляки(ми)... по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

3. *(данина на користь церкви)* десятина: єсми прида(л) к цркви божеи великомȣ спсȣ десатинȣ (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); зъ того на церковъ светыхъ Якима и Анны, што въ замку Володимерскомъ, десятину даивали (Вільна, 1513 *АрхЮЗР* 1/VI, 19); То єсть найпервей с церковю сватого Михайла и зо всимъ приданємъ тоє церкви, што съ стародавна к той церькви придано десатин, земль, поль и гаєвъ (Луцьк, 1535 *AS* IV, 9); князь Костентин небожчик выроком своим всказалъ княгини Корецкой: до права ма кождого лѣта на церковь светого Николы десетина давана быть (Луцьк, 1537 *АрхЮЗР* 1/VI, 23); я(л)мȣжны оубогимъ даю, десатины не затримȣю: пощȣ два ра́зы в ты(ж)ни (поч. XVII ст. *Пчела* 17 зв.).

4. Вл. н.: отец Иосифъ... имене свое церковное Десятину его милости пану Михаилу Козинскому ...в держане... пустил, а так... у волторок был он в том именю его милости владыки володимерского в Десятине (1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 112); видилемъ запустъ Охматковский, названый Десятина, барзо вырубаный (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 6/I, 446).

ДЕСЯТКРОТЪ, ДЕСАТКРОТЪ, ДЕСАТЬКРО́ТЪ, ДЕСЕТКРОТЪ *присл.* (*стп.* dziesięćkroć) повторений десять разів, по десять разів: А цѣсарь Тȣрецкий... збираєт люди, войско великоє так много десеткроть сто тисач (Вільна, 1547 *AS* IV, 528); Личба... тысяча, деся(т)тисячей стотисячей деся(т)кро(т) стотисячей (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); К томȣ ве́черъ, и ра́но мѣй собѣ постановле́ныи млтвы... и при ни́хъ... взыва́й з скрȣхою вл(д)кȣ: и нє ȣмножа́й, абы́сѧ мы́сль нє розсы́пала, а́ле по де́са(т)кро(т), а́лбо якъсѧ притра́фит: то́є бовѣмъ є(ст) Стыхъ пода́нє и Наȣка зго́ла найпожитечнѣйшаѧ (Київ, 1625 *Кіз.Н.* 200); ѡ(т)мѣни́лъ єсь те́жъ по десать кроть запла́тȣ мою (серед. XVII ст. *Хрон.* 49).

ДЕСЯТНИКОВЪ *прикм.* *(який стосується десятника)* десятників: власны(и) заседелы(и) з маєт)но(сти) єго... на (и)ме Ѡси(п) деса(т)нико(в) шȣри(н) з жоною з детьми, с ко(н)ми, з бы(д)ло(м),... до име(н)я по(з)вано(г) до ме(ст)а Жо(р)нищъ, збе(г) и та(м) ме(ш)каеть (Люблін, 1602 *ЛНБ* 5, II 4050, 59).

ДЕСЯТНИКЪ, ДЕСЯТЪНИКЪ, ДЕСАТНИКЪ, ДЕСАТЪНИКЪ ч. **1.** *(наглядач, старший над десятьма дворами, робітниками)* десятник, десяцький: мыщанє г(с)дръскиє... радомъ яко седать домы своими... ко(з)ма чоботаръ... борисъ севърȣковичъ дєсатъникъ (1552 *ОВін.З.* 135); мы до войтов, дєсатников, мєщан и всих подданых наших... лист наш писати казали (Вільна, 1563 *AS* VII, 79); ку прошє(н)ю... справє(д)ливости на служє(б)ника... ѡ кгва(л)товноє дє(и) нахожє(н)є до кома(г) мои(х) по(з)бива(н)є и розогна(н)є тєсє(л) дєса(т)нико(в) и ѳлисо(в)... // панъ капла жаловалъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 68-69); Пашко жаловал на Матвея десятника, ижъ дей побивъ, до чого ся Матвей не знавъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); а при томъ были дєся(т)ники го(с)подаръники... киє(в)скиє (Київ, 1615 *ЦНБ* II, 23261, 2); Мы(т)никь и дєся(т)ни(к) з боска Яцько дозорця панскыи... и вши(т)ко право было при томь (Одрехова, 1630 *ЦДІАЛ* 37, 2, 45 зв.); Лесна десятника совсемъ спалили и самъ вымерлъ (Кременець, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 221).

2. *(командир, старший над десятьма воїнами)* десятник, десяцький: жалова(л) намъ игумє(н) свтго миха(и)ла золотовє(р)хо(г)... на дєса(т)ника роты киє(в)скоє (Київ, 1544 *ЦНБ* ДА/П-216, №38, 1); жо(л)нєръскиє домы... стасє(в) домъ... ро(т)мистровъ домъ... дєсатника лавърина два домы (1552 *ОКЗ* 42 зв.); в котры(х) то во(и)ска(х) видимо жє бывали И Сȣтъ Гєтманы,... Сотники, Дєся(т)ники (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); которые то принъципалове,... Полковъники, Сотъники, Десятъники, зобравъши до себе людей... своволъныхъ... которые... людей... по дорогахъ розбиваючи... коморы отъбиваючи,... быдъла, кони // беручи до домовъ своихъ отъпроважали (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/I, 239-240); А пото(м) Іюда постановилъ гєтма́ны надъ лю́домъ ро́тмистры, и со́тники,... и дєса́тники, и рȣшилса зъ обозомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 480 зв.); мешъщане... обрали собе за пулъковъника Листопада,... а другихъ мешъчанъ починивъши собе сотъниками, десятъниками, которых имена не спецификуютъ се на тотъ часъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

ДЕСЯТОКЪ, ДЕСАТОКЪ ч. **1.** *(десять штук)* десяток, десять: пєрє(д) мєстомъ возовъ по(д) дєсятокъ... збияли и грабили (Володимир, 1531 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 579, 122 зв.); Кры(шт)офъ тарасовичъ ѡ(р)мєнинъ зє (л)вова мє(л)... дєсатко(в) цвачковъ до бото(в) (Берестя, 1583 *Мит.кн.* 52 зв.); Та(к)жє и єго м(л) арцибискȣпъ, коли просты(м) рогозйною бы(л), нє знаю єсли и два слȣговйны пєрєховати на // слȣ(ж)бȣ свою мо́глъ. А ннѣ ли(ч)бо́ю пєрєбѣжи(т) и дєсато(к) (1598 *Виш.Кн.* 274 зв.-275); стрел з сагайдака взяли два десятки (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); а по ты(м) маєть // одь нихъ о(д) дєся(т)ка по злотємоу на рокъ давати сиротѣ (Одрехова, 1615 *ЦДІАЛ* 37, 2, 26 зв.-27); а єслй бы // во́нтпилъ ѡ пе́вной лйчбѣ, тогды во(н)тлйвє ма́єть мо́вити, жємъ съгрѣшы́лъ, напры́кла(д): пьа(н)ствомъ ѡколо дєса(т)ка ра́зовъ (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76); видел... у Хведка Гурынчика по руках обох под лопатками,... разов синих, спухлых, кровю набеглых, десяток шаблями (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 358);

(про невелику кількість чогось) кілька: А подобно его десятокъ словъ были бы мудрейшие..., а нижъ тая твоя Быблия (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1045).

2. *(військовий підрозділ з десяти чоловік)* десяток: ротъмистръ... ȣказалъ ротȣ свою с которою ново тамъ приагнȣлъ сто драбовъ личачи з бȣ(б)ны... зъ зброями в дєсаткȣ ка(ж)домъ по два копи(и)ники (1552 *ОЧерк.З.* 15 зв.); Староста тєжъ ȣказалъ дрȣги(и) почотъ драбо(в)... которыє... по(д) єго моцъю слȣжили шєсть дєсатъ ихъ збро(и)нє личачи в дєсаткȣ... по два копи(и)ники в зброахъ зъ ѡ(ш)чєпы с ко(р)ды а по ѡсми стрєльцовъ з рȣчницами з мєчи (Там же, 16).

3. *(одиниця групування, обліку залежних, оподатковуваних осіб)* десяток: просилъ въ насъ десяти чоловѣковъ, на имя Тетеровчанъ Кремяницкого десятка, абыхмо ему тые люди одному дали, а тыхъ людей десять служобъ... тые люди передъ тымъ къ томужъ двору Побоеву служивали (Краків, 1505 *АЗР* I, 365); Кгды соль идєть з низȣ хоживало старостє пєрво з дєсятка по ковшȣ соли..., а тєпєрєшни(и) староста ѡтъ каждого члвка

колько ихъ ꙋ десяткꙋ бꙋдєть берєть соли по два безмєны (1552 *ОЧерк.З.* 9); а зс по(д)даны(х) бєло(ц)ки(х)...//... В дєс(а)ткꙋ кожане(н)ково(м) дя(д)ко десѧ(т)ни(к) кожа(н) лы(с)ко. самꙋ(и)-ло ла(в)ри(ч) а(н)дрꙋшко ѡбы(и)дє(и)ко. лꙋкашъ коза(к) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 19-19 зв.).

ДЕСЯТОЛѢТНЫЙ, ДЕСЕТЛѢТНЇ *прикм.* Десятилітній, десятирічний: bilustris, десятолѣтны(и) (1642 *ЛС* 103); десє(т)лѣтнї (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

ДЕСЯТОЧНЫЙ *прикм.* Який стосується десятка як одиниці обліку: староста ѡтъ каждого чл҃вка колько ихъ ꙋ десяткꙋ бꙋдєть берєть соли по два безмєны. А на(д) то єщє берєть... с каждого десятка соли по котлꙋ десяточному и по ковшꙋ (1552 *ОЧерк.З.* 9).

ДЕСЯТЪ *див.* **ДЕСЯТЬ.**

ДЕСЯТЫЙ, ДЕСЯТИЙ, ДЕСѦТИЙ, ДЕСѦТЫЙ *числ.* **1.** Десятий: ѡнъ бы(л) старєишина дєсѧтого по(л)коу (1489 *Чет.* 151); ино два годы выйдуть тому року передъ Ізвѣстованьємъ Матки Божей прійдучое, нынѣшнего индикта десятого, за три недѣли (Краків, 1507 *РЕА* I, 69); Писан ꙋ Володимєри мєсєца сєнтєбра дєсѧтый день (Володимир, 1513 *AS* III, 105); идєть ѡтъ млива мєра дєсѧтаѧ (1552 *ОВін.З.* 134); мыта на воєводꙋ такъ жє дєсѧтаѧ рыба (1552 *ОКЗ* 38 зв.); Іспісаль в римѣ второє єв(г)лїє По дєсѧти(х) лѣтѣ(х) хв҃а възнєсенїа (1556-1561 *ПЄ* 128 зв.); Чє(т)вє(р)тогона(д)ца(т) м(с)ца дєкабра... кролєва(н)я н҃шого року десято(г) (Городно, 1585 *ЛНБ* 5, II 4046, 93); а коли одна [баиля] не можетъ помочи намъ, а мы ся извѣдуеме до десятои, албо до дватцятои (XVI ст. *НЄ* 155); мо(и) милый сынꙋ ѡтрымалє(м) десятого днѧ маѧ листы твои (к. XVI ст. *Розм.* 63 зв.); по року тисячном чтыриста пятдесят девятом албо десятом згоду з собою учинити мѣли (Львів, 1605-1606 *Перест.* 25); Десѧ́таѧ звѣзда значи́тъ да́ръ бо(з)кїй (Чернігів, 1646 *Перло* 165); Нє войдє(т) рє́занецъ до до́мꙋ б҃жего, ани мамзєръ то є(ст) з блꙋдни́цы оурожꙋ́ный а́жь до десѧ́таго поколѣнья (серед. XVII ст. *Хрон.* 156 зв.).

2. *У знач. ім. с. р.* **десятоє** — *(назва десятого пункту при переліку)* десяте: С тых теды причин столица рымская неслушне собѣ привлащает от святого Петра сукцессію, бо ся ту показало десятьма способы... осмоє, иж Петръ святый... во Антіохии седмъ лѣт еваггелисовалъ в Понте,... десятоє, иж Ириней... Климента... третым епископом... быти личит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

ДЕСЯТЬ, ДЕСЯТЪ, ДЕСЯТ, ДЕСѦТ, ДЕСѦТЬ, ДЕСѦТЪ, ДЕСЕТЬ, ДЕСѦТЪ *числ.* Десять: а всєи дани прихо‹дить› сто грошєй широких а дєсѧт оузких грошєй (Кошир, 1502 *AS* I, 148); А какъ тая десятъ ґодъ видеть, и они мають службу служить и подачки вси Намъ... давати (Краків, 1527 *РЕА* I, 149); суму десеть тисечъ золотыхъ полскихъ... записую... сыну моему (Сільце, 1531 *АрхЮЗР* 7/I, 30); Кꙋль гаковъничъныхъ... пѧтьсотъ и дєсѧтъ (1552 *ОКан.З.* 20); Єщє тамъ жє дєсѧть слꙋгъ которыє на во(и)нꙋ при воєводє є(з)дѧть (1552 *ОКЗ* 46); просили єсмо єго мл(с)ти ...абы на(м) десяти купъ грошє(и)... позычи(л) (Хорів, 1575 *ЛНБ* 103, 459/IIIc, 108); в тотъ дє(и) часъ з бꙋды взали... пи(л) вєликихъ дєсєтъ (1557 *ЖКК* I, 87); з дво(р)ца побра(ли)... ѡзимко(в) деся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); закупили єсмо двє части имє(н)ѧ... за тисѧчу копъ грошє(и)... личачи по дєсѧти п҃нзє(и) в грошъ (Дубно, 1589 *ЛНБ* 103, 18/Ic, 1956, 47); А ци не десять ихъ ся очистило, а девять где (XVI ст. *НЄ* 172); Личба єдинъ, два, три чтыри... ѡсмъ дєвѧть, десѧ(т) (к. XVI ст. *Розм.* 60 зв.); по(з)ваны(и) побра(л)... пу(л)гако(в) крєсовы(х) пя(т)... а дєсѧ(т) губча(с)ты(х) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 150); За двѣ пса(л)тыри... дали(с)мо злоты(х) по(л)ски(х) три и гро(ш) дєсѧ(т) (Львів, 1612 *ЛСБ* 1043, 2); взято... Килимо(в) ...чєръвоны(х) шєстъ кꙋплєныхъ по золотыхъ десятъ (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); ка(ж)доє вє(д)ро ко(ш)товало по дєсєти золоты(х) (Житомир, 1650 *ДМВН* 207).

ДЕСѦТЕРО *див.* **ДЕСЯТЕРО.**

ДЕСѦТИЙ *див.* **ДЕСЯТЫЙ.**

ДЕСѦТИНА *див.* **ДЕСЯТИНА.**

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Випуск 7

Г - Д

Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі, придбаній за кошти INTAS, а також наданій Інститутові українознавства Українським науковим інститутом Гарвардського університету та Фондом катедр українознавства

Затверджено до друку вченою радою Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України

Підписано до друку з готових діапозитивів 6.09.2000. Формат 84x108/16
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича
вул.Козельницька, 4
79026 Львів-26
УКРАЇНА

Жовківська книжкова друкарня видавництва оо. Василіян "МІСІОНЕР"
м. Жовква, вул. Василіянська, 8